Realskolen gennem 200 år

– kundskaber og erhvervsforberedelse

Danmarks Privatskoleforening

Realskolen gennem 200 år

– kundskaber og erhvervsforberedelse

Realskolen gennem 200 år

– kundskaber og erhvervsforberedelse

Redaktion
Christian Larsen

Bind 2

DANMARKS PRIVATSKOLEFORENING 2010

Realskolen gennem 200 år
– kundskaber og erhvervsforberedelse

© Danmarks Privatskoleforening og forfatterne
Printed in Denmark 2010

Redaktør: Christian Larsen

ISBN 978-87-9880-171-9

Billedredaktion: Anne Cornelius
Oversættelse til engelsk: Birte Kjær Jensen
Oversættelse til tysk: Eckhard Bodenstein
Skrift: Adobe Garamond Pro 11/14
Papir: G-print 130 g
Repro og tryk: Tarm Bogtryk A/S

Værket er udarbejdet og udgivet med støtte fra:
Undervisningsministeriet
Oticon Fonden
Lærerstandens Brandforsikring
Veluxfonden
Frie Skolers Lærerforening
Den Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse
Margot Fribergs Fond
Marie & M.B. Richters Fond
De Bergske Blades Fond
Landsdommer V. Gieses Legat

Danmarks Privatskoleforening har så vidt muligt prøvet at opspore rettighedsindehavere til de anvendte illustrationer. Oversete rettighedsindehavere kan henvende sig til foreningen, hvor de vil få udbetalt det vederlag, de er berettiget til.

Omslagsbilleder
Forside: Erik Henningsen: Leg i Efterslægtselskabets Skoles gård, 1887.
Maleriet ejes af Efterslægtselskabet og hænger på HF-Centret Efterslægten.
Bagside: 4. mellem fra Elise Smiths Skole 1932
(foto, Elise Smiths Skole, Århus)

Indhold

Bind 2

VI. Realskolens økonomi

CHRISTIAN LARSEN
15. Tilskud og kontrol – realskolens tilskudsmuligheder ... 13
1. Indledning ... 13
2. Kommunale tilskud til private mellem- og realskoler ... 13
3. Statstilskud til kommunale mellem- og realskoler ... 14
4. Statstilskud til private realskoler ... 17
5. Andre tilskud ... 27
6. Afslutning ... 28

CHRISTIAN LARSEN
16. Skole som forretning – realskolens økonomi og ejendomsforhold ... 31
1. Indledning ... 31
2. Skole som forretning ... 32
3. Realskolernes økonomi ... 37
4. Fra personlig ejendom til selvejende institutioner ... 42
5. Afslutning ... 45

VII. Realskolens ideologiske, pædagogiske og faglige indhold

RASMUS GLENTHØJ
17. Borgerdyd og fædrelandskærlighed i den danske realskole ... 51
1. Indledning ... 51
2. Elevernes fædreland ... 52
3. Borgerdyd i skolen ... 55
4. Undervisningen ... 56
5. De første ideer om national opdragelse ... 58
6. 1800-tallet og dets nationale fædreland ... 59
7. Afslutning ... 63

HARRY HAUE
18. Dannelse og almendannelse – realskolens dannelseskoncept ... 65
1. Indledning ... 65
2. Perioden 1787-1837 ... 65
3. Perioden 1837-1903 ... 67
4. Perioden 1903-78 ... 75
5. Afslutning ... 78

ÅSE HØJLUND NIELSEN
19. Real-Skoler for vore Døttre – den højere pigeskole 1787-1850 81
1. Indledning 81
2. Begyndelsen – døtreskolerne 82
3. Paralleller 87
4. Realskoleiklædning 89

ÅSE HØJLUND NIELSEN
20. Rum for kvindelig virketrang – pigerealskolen 1880-1960 93
1. Indledning 93
2. Baggrund 94
3. Pigeskolens eksamensmuligheder 98
4. Almenskoleloven og pigeskoleeksamen 103
5. Den innovative pigeskole 108
6. Pigeskolerne som rum for kvindelig virketrang 112
7. Omdannelse og ophør – tiden efter 1930 119
8. Pigerealskolen i sammenfatning 121

ÅSE HØJLUND NIELSEN
21. Realfag, realskolefag og realskolefaglighed 127
1. Indledning 127
2. Realfag – definition og historisk anvendelse 128
3. Realskolens fag 131
4. Realfagenes vægtning i realskolernes fagplaner 134
5. Realskolefaglighed 139
6. Realskole og fag og faglighed 153

VIII. Realskolens mennesker

KELD GRINDER-HANSEN
22. Embedsmænd, købmænd og pædagoger – realskolens ledere 161
1. Indledning 161
2. Rammerne for skoleledelse 162
3. Realskoleledernes uddannelse 164
4. Købmand og pædagog – den private realskoleleder 165
5. Embedsmanden – den kommunale realskoleleder 173
6. Findes der stadig en særlig lederrolle i privatskolen? 176
7. Afslutning 180

KELD GRINDER-HANSEN
23. Den praksisbaserede faglærer – realskolens lærere 183
1. Faglæreren 183
2. Realskolelærerens realkompetencer – et uddannelsesmæssigt kludetæppe 185
3. Realskolelæreren – variationer over en lærerrolle 188
4. Realskolelærerens løn- og ansættelsesforhold 194
5. Den praksisbaserede realskolelærer – portræt af en lærerrolle 198

6. Er privatskolelæreren en reinkarnation af den praksisbaserede realskolelærer? 203
7. Afslutning 206

CHRISTIAN LARSEN
24. En realskolelæreruddannelse? – uddannelsesmuligheder for realskolens lærere 211
1. Indledning 211
2. Perioden 1814-89 212
3. Perioden 1889-1929 – kursusrækker for realskolelærere 212
4. Faglærereksamen 1905-79 216
5. Den Danske Realskoles Seminarium 1907-19 217
6. Perioden 1919-66 – mange forslag, men ingen løsninger 221
7. Afslutning 226

KELD GRINDER-HANSEN
25. »Han tog realen med« – realskolens elever 229
1. Indledning 229
2. Mellem- og realskolens elever 230
3. Elev i realskolen – i erindringen 241
4. Privatskolernes elever i dag 248
5. Afslutning 252

ÅSE HØJLUND NIELSEN
26.Den gyldne middelvej – forældreroller og forældreindflydelse i realskolen 257
1. Indledning 257
2. Realskolen som forældreskole – de tidlige realskoler 258
3. Forældreindflydelse og forældreroller efter 1850 260
4. Realskolens holdning til forældrene 268
5. Lærerne og forældrene 272
6. Afslutning 274

IX. Realskolen i lokalsamfundet

CHRISTIAN LARSEN
27. Realt og lokalt – den lokale realskole 281
1. Indledning 281
2. Randers 1850-1970 282
3. Esbjerg 1880-1960 292
4. Jyderup 1890-1970 298
5. Afslutning 305

CHRISTIAN LARSEN OG ERIK NØRR
28. Mere end 800 realskoler
Fortegnelse over skoler, der har haft ret til at afholde realeksamen m.v. 1854-1963
Med ti lokale realskolehistorier ... 309
1. Indledning ... 309
2. Københavns Kommune ... 311
3. Frederiksberg Kommune ... 316
4. Københavns Amt ... 317
5. Frederiksborg Amt ... 324
6. Roskilde Amt ... 325
7. Vestsjællands Amt ... 326
8. Storstrøms Amt ... 330
9. Bornholms Amt ... 334
10. Fyns Amt ... 335
11. Sønderjyllands Amt (1920-63) ... 339
12. Ribe Amt ... 343
13. Vejle Amt ... 344
14. Ringkøbing Amt ... 347
15. Århus Amt (inklusive Samsø) ... 349
16. Viborg Amt ... 354
17. Nordjyllands Amt ... 356
18. Færøerne ... 362
19. Kina ... 362

X. Realskoleforeningerne

CHRISTIAN LARSEN
29. Realskolens foreninger – fra Danmarks Realskoleforening til Danmarks Privatskoleforening ... 367
1. Indledning ... 367
2. Begyndelsen ... 368
3. Mellem kommunal og privat ... 370
4. Realskolen under afvikling ... 371
5. Privatskolernes forening ... 373

XI. Afslutning

KURT ERNST
30. Spor efter realskolen i tidens privatskole ... 381
Fascinationen ... 381
Bevægelsen ... 382
Pædagogikken ... 382
Skoleformen ... 383
Holdningerne og dannelsesaspektet ... 384
Den faglige/boglige privatskole ... 385
Privatskolens bidrag til samfundet ... 387

En moderne realskole ... 387
Den gode skole er ofte en privatskole ... 388
Skolepenge ... 390
Borgerlig og borgerskab ... 390
Forholdet til staten og kommunerne ... 391
Lærernes ansættelsesvilkår ... 392
Nye skoler ... 394
Fremtiden ... 395

Bilag

Forkortelser

Kilder og litteratur
I Utrykt materiale ... 403
II Trykt materiale ... 405

A History of Primary and Lower Secondary Schools in Denmark – Brief summary ... 435

Geschichte der dänischen Realschule – ein Überblick ... 443

Registre
Personregister ... 451
Sted-, institutions- og stikordsregister ... 467

Om forfatterne og billedredaktøren ... 505

VI. Realskolens økonomi

Søren Kristensen, pedel på Tarm Realskole, cirka 1930 (foto, Egvad Egnshistoriske Samling).

15. Tilskud og kontrol
– realskolens tilskudsmuligheder

CHRISTIAN LARSEN

I det følgende vil realskolens tilskudsmuligheder 1856-1978 blive gennemgået – med særlig fokus på tilskudslovgivningen for den private skole – for at undersøge, hvorfor stat og kommune valgte at understøtte det private skolevæsen. Hvilke bevæggrunde lå der bag? Hvilke krav stillede man til skolerne? Og til hvilke formål blev der ydet tilskud?

1. Indledning

Siden realskolernes oprettelse har staten og kommunerne ført tilsyn ved kontrol af eksamen og ved tildeling af økonomiske tilskud til skolerne. Grundloven af 1953 paragraf 76 (1849: paragraf 90) hjemler skolefrihed og dermed mulighed for privatskoler, men indeholder ikke nogen forpligtelse for det offentlige til at yde økonomisk støtte til sådanne skoler; staten kan således nøjes med at opfylde grundlovsbestemmelsen ved udelukkende at finansiere skolegang i den offentlige skole. Uden økonomisk støtte fra det offentlige vil skolefriheden dog være illusorisk for alle med undtagelse af børn af mere velstillede forældre.[1] Til gengæld for tilskud har det offentlige siden 1902 stillet betingelser om skolens størrelse, fagrække, lønforhold og indberetning af stadig flere oplysninger – og dermed indsigt i skolens indre forhold. De bevilgende myndigheder har også haft mulighed for sanktioner over for skoler, idet man kunne fratage en skole tilskuddet og dermed rokke ved skolens eksistensgrundlag.

2. Kommunale tilskud til private mellem- og realskoler

Efter skoleloven af 8. marts 1856 paragraf fem kunne der ydes bidrag af amtsskolefonden til kommunale realskoler, ligesom private realskoler kunne få støtte fra samme kasse. Sogne- og købstadskommunerne kunne med godkendelse fra tilsynsmyndighederne (henholdsvis amtsrådet og Indenrigsministeriet) ligeledes yde tilskud til private realsko-

Boks 33. Tilskudsmuligheder og -lovgivning 1856-1978.

1856	Amtsråd får lov til at yde bidrag til kommunale og private realskoler
1857	Den første kommunale realskole får statstilskud
1875	De første private realskoler får statstilskud
1902	Lov om statstilskud til private realskoler, revideret 1927, 1947, 1959 og 1962
1916	Regler for statstilskud til kommunale mellem- og realskoler, revideret 1928
1969	Fælles tilskudslov for alle private skoler
1970	Lov om fri- og privatskoler inkl. tilskudsbetingelser, revideret 1977

Drengeklassen fra Nordby Realskole på Fanø 1878, opstillet foran skolen. I bagerste række står overlærer N.A. Lauritsen og skolens tre lærere. Realskolen var en af de første kommunale skoler, som fik statstilskud. Skolen var oprettet i 1868. Fra 1901 var A.D. Thyssen overlærer ved skolen. Han var aktiv i Realskoleforeningen, især i forbindelse med almenskoleloven af 1903, hvor han en del af det triumvirat, der styrtede foreningens formand C.A. Lyngbye (foto, Nordby Sognearkiv).

ler efter kommunalfuldmagten. Men ligesom det gjorde sig gældende med staten, var der ingen pligt for de kommunale myndigheder til at yde sådanne tilskud.

Langt de fleste skoler fik dog ikke alene statslig, men også kommunal understøttelse. Ser vi på oversigten over tilskud i skoleåret 1892/93,[2] fik de kommunale og private realskoler 191.063 kr. i tilskud, hvoraf de kommunale tilskud udgjorde 70.963 kr. eller 38 procent af de samlede tilskud. Af de kommunale bidrag kom 75 procent fra købstads- og sognekommuner, som især støttede de kommunale realskoler.

I perioden 1902-28 var der i tilskudslovgivningen krav om, at en privat realskole skulle have kommunalt og amtslig tilskud for at få statstilskud. Til brug for Den Store Skolekommission udarbejdede skolebestyrer Kr. Hatt, Frederikssund, en redegørelse om de private provinsrealskolers økonomiske forhold (jf. kapitel 16). I skoleåret 1920/21 ydede kommunerne 142.971 kr. i tilskud. Det gennemsnitlige tilskud for 98 skoler var lidt over 1.400 kr., hvilket dækkede over en stor variation i tilskuddets størrelse: lige fra 10 kr. til 6.000 kr. Fra amtsrådene fik skolerne noget tilskud, nemlig 41.550 kr., i gennemsnit mellem 325 og 650 kr. De amtslige tilskuds største betydning lå i, at de var en forudsætning for at få statstilskud.[3]

50 år senere – i regnskabsåret 1973/74 – havde de private realskoler 152,4 mio. kr. i indtægter, hvoraf de 1,3 mio. var tilskud fra amter og kommuner (0,9 procent). Langt hovedparten af indtægterne (80 procent) stammede fra statstilskuddet, og det kommunale tilskud spillede således ikke nogen væsentlig rolle.[4]

3. Statstilskud til kommunale mellem- og realskoler

Perioden 1857-1916

Til og med finansåret 1916/17 tildeltes statsstøtte til kommunale mellem- og realskoler og realskoler uden for Storkøbenhavn på de årlige finanslove for hver enkelt skole, uden

at der synes at have været faste regler. Ifølge en oversigt, som Kultusministeriet udarbejdede til Folketingets finansudvalg i 1891, var Thisted Realskole den første kommunale realskole, som fik statstilskud; dette skete på finansloven for 1857/58, hvor skolen fik 2.000 kr. i henhold til lov af 16. februar 1856. De næste skoler var Nordby på Fanø, Hjørring og Vejle i begyndelsen af 1870'erne. Ved indgangen til 1890'erne var der 14 kommunale realskoler, som fik støtte, et tal der i 1916 var vokset til 44 skoler med et samlet tilskud på 71.500 kr. På det tidspunkt fik de fleste kommunale mellem- og realskoler et særligt statstilskud, hvis størrelse blev fastsat på finansloven, et beløb som lå mellem 800-2.000 kr. Når beløbet ikke var højere, skyldtes det, at udgifterne til den kommunale skole først og fremmest påhvilede kommunerne og ikke staten. København og Frederiksberg var dog ikke omfattet af tilskuddet, hvilket også gjorde sig gældende for de kommunale mellem- og realskoler i Aalborg, Århus, Horsens, Odense, Randers og Roskilde, hvor der fandtes et statsgymnasium, Maribo og Vejle (hvor man havde et statsunderstøttet kommunalt gymnasium). Fra statens side mente man, at der med gymnasierne var skabt mulighed for statsunderstøttet realundervisning.[5]

Mange private realskoler fik tilskud fra kommunen og fra amtsrådet. Disse tilskud skulle indberettes, når en skole ansøgte om statstilskud, som Hurup Private Realskole gjorde det i 1906. I ansøgningsskemaet kan man se, at skolen havde fået 300 kr. fra Hurup Kommune og 1500 kr. fra Thisted Amtsråd. I bemærkningsfeltet skrev skolen bl.a.: »For at undgaa ganske at miste de smaa Frikvarterer ved at skifte Fodtøj i hvert af dem er en stor Del af Legepladsen belagt med riflede Fliser, der holdes renskyllede.« Skolens lærer var L.F. Lautrup-Jørgensen, der senere oprettede Realskoleseminariet (Kultusministeriets 3. Kontor, pakke 2767, Rigsarkivet).

Perioden 1916-74

Som nævnt blev der i 1916 ydet tilskud til 44 kommunale mellem- og realskoler. Ved behandlingen af finansloven 1917/18 oplyste Undervisningsministeriet, at tilskuddene til de enkelte skoler blev enkeltvis bevilgede til de pågældende skoler, uden at der blev fulgt »bestemte Regler om Beløbets Fordeling mellem de forskellige Kommuner. Denne Ordning har i den seneste Tid været følt som ret uheldigt«, idet ministeriet over for en kommunes ansøgning for forhøjelse af tilskud vel kunne afgøre, om forhøjelsen iso-

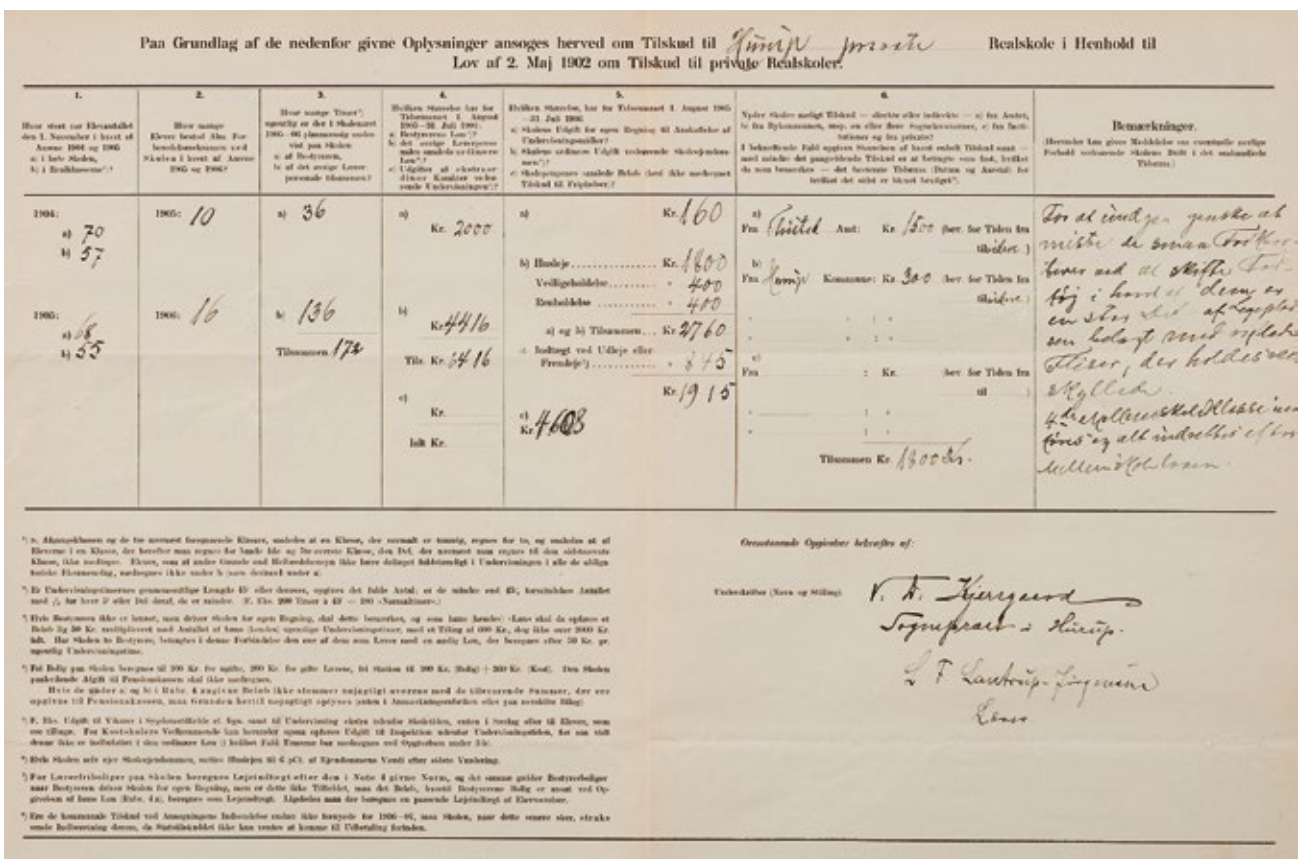
Paa Grundlag af de nedenfor givne Oplysninger ansøges herved om Tilskud til Realskole i Henhold til Lov af 2. Maj 1902 om Tilskud til private Realskoler.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	Bemærkninger.
1904: a) 70 b) 57 1905: a) 68 b) 55	1905: 10 1906: 16	a) 36 b) 136 Tilsammen 172	a) Kr. 2000 b) Kr. 4416 Tils. Kr. 6416 c) Kr. Ialt Kr.	a) Kr. 160 b) Husleje Kr. 1600 Vedligeholdelse 400 Brændselslø 400 a) og b) Tilsammen Kr. 2760 c) Indtægt ved Udleje eller Fremleje 345 Kr. 1915 c) Kr. 4603	a) Fra Thisted Amt: Kr. 1500 (her for Tiden fra Skolen) b) Fra Hurup Kommune: Kr. 300 (her for Tiden fra Skolen) c) Fra Kr. (her for Tiden fra til) Tilsammen Kr. 1800 Kr.	For at undgaa ganske at miste de smaa Frikvarterer ved at skifte Fodtøj i hvert af dem er en stor Del af Legepladsen belagt med riflede Fliser, der holdes renskyllede. Realskolen ... Ons og alt indvortes ... Mellem Kolonen.

Oversatte Oplysninger bekræftes af:

Underskriften (Navn og Stilling): V. A. Thorgaard, Sognepræst i Hurup. L. F. Lautrup-Jørgensen, Lærer

leret set var tilrådelig, men ikke kunne se, om andre kommuner burde have lige krav på forhøjelse. Efter forhandling med undervisningsinspektøren for mellem- og realskolerne var ministeriet nået frem til følgende regler, som blev tiltrådt af Rigsdagen. Der blev givet et beløb af 750 kr. pr. klasseafdeling i skolernes to øverste klassetrin (4. M og realklassen i mellem- og realskolen og de to øverste realklasser i præliminærskolen). Dog kunne ingen kommune få mere end 2.000 kr. årligt, hvilket fra 1921/22 blev ændret til 2.000 kr. pr. skole om året. Betingelsen for at få tilskud var, at kommunen – hvis der blev opkrævet skolepenge – gav friplads til mindst en tredjedel af de indenbys elever i mellem- og realkasserne, mens ministeriet kunne kræve, at indtil en femtedel af statstilskuddet blev anvendt til fripladser til udenbys elever fra ubemidlede hjem, hvis der var kvalificerede ansøgere, og hvis det ikke medførte, at der skulle oprettes en klasse mere.[6]

Johannes Høirup var fra 1914 ansat ved Nyborgs kommunale skolevæsen, fra 1933 som stadsskoleinspektør. I hans periode som leder af kommunens skoler blev skolevæsenet moderniseret, og byen fik igen et gymnasium. Desuden var Høirup aktiv som lokalhistoriker, som formand for Danmarks Biblioteksforening, for Nyborg Turistforening og for Den Kommunale Realskoleforening (foto, Det Kongelige Bibliotek).

På finansloven 1927/28 blev der fastsat nye udførligere regler for tilskuddet. Skolen skulle nu mindst en gang have dimitteret til mellemskole-, real- eller almindelig forberedelseseksamen, ligesom den skulle overholde 1917-reglerne om fripladser. Der ydedes 485 kr. pr. klasseafdeling i eksamensskolen og 20 kr. pr. elev i de to øverste klasser. Endvidere blev givet der 50 kr. for hver klasse, hvis det gennemsnitlige elevtal i skolens klasser lå under det gennemsnitlige elevtal pr. klasse i samtlige skoler. Til de skoler, som ikke ønskede at overgå til det nye tilskudssystem, blev der givet tilskud efter de gamle regler: 750 kr. pr. klasseafdeling i eksamensskolen, dog maks. 2.000 kr. pr. skole. Der kom ændrede regler fra 1931, hvorefter alle skoler fremover fik tilskud efter de nye regler. Den samlede bevilling i 1940/41 var 315.100 kr. til 112 skoler.[7]

Efter gentagne henvendelser fra Den Kommunale Realskoleforening og Fællesorganisationen af Landkommuner med bymæssig Bebyggelse om forhøjet statstilskud nedsatte Undervisningsministeriet i 1941 et udvalg, der bl.a. skulle se på spørgsmålet om fastsættelse af regler for statstilskud til kommunale mellem- og realskoler. Flertallet foreslog, at tilskud kunne tildeles, hvis skolen havde dimissionsret til mellemskole-, realskole- eller almindelig forberedelseseksamen og mindst en gang havde dimitteret. Et mindretal i udvalget, nemlig undervisningsinspektør O. Bjørneboe og Den Kommunale Realskoleforenings repræsentant skoleinspektør J. Høirup, afgav mindretalsindstilling, hvori man foreslog, at tilskudsreglerne for Storkøbenhavn blev gældende for provinsens kommunale skoler. Man ville give tilskud pr. klasse og ikke pr. elev, da dette sidste tilskyndede kommunerne til at overfylde klasserne. Gav man derimod tilskud pr. klasse fik kommunerne en opfordring til at gøre klasserne mindre og dermed undervisningen bedre for de enkelte elever. I øvrigt mente de, at provinsskolerne var blevet meget dårligt og stedmoderligt behandlet af staten, og derfor fortjente skolerne nu en ordentlig statsstøtte.[8]

Et nyt udvalg nedsat i december 1943 afgav grundet besættelsen og andre forhold først betænkning i 1954. Udvalgsflertallet ville have tilskudsregler, som kunne lette ad-

gangen til oprettelse af eksamensskoler samt lette adgangen for børn fra kommuner, hvor der ikke var en eksamensskole. Derfor skulle den afgørende faktor ikke være elevtallet, men skolens klasse- og timetal. Endvidere burde der være et særligt tilskud i forhold til antallet af udenbys børn i skolen. J. Høirup dannede atter mindretal, denne gang sammen med P. Nygård fra Danmarks Lærerforening. De mente, at staten skulle ligestille alle kommuner og yde nøjagtig samme tilskud til alle skoleformer i alle kommuner, nemlig et beløb svarende til 8/15 af den gennemsnitlige bruttoudgift pr. ugentlig lærertime i statens højere almenskoler. Dog skulle der fratrækkes en vist procentdel svarende til det antal elever, der gik ud. Blev der optaget 100 elever i 1. M, og kun 90 tog mellemskoleeksamen, skulle der ske en reduktion i beløbet på ti procent. Staten skulle nemlig tage forbehold over for de kommuner, som optog mange uegnede børn i mellemskolen, som måtte forlade skolen inden eksamen.[9]

Udvalgets forslag førte ikke til gennemførelse af en kommunal tilskudslov, og frem til og med finansåret 1974/75 ydede staten kommunerne tilskud via de årlige finanslove. Fra og med finansåret 1975/76 blev statens refusioner til kommunernes udgifter til det kommunale skolevæsen ophævet og erstattet af bloktilskud.[10]

4. Statstilskud til private realskoler

Perioden 1875-1902

Indtil 1902 blev tilskuddene til private realskoler bevilget skole for skole på de årlige finanslove, uden at der var en plan for fastsættelse af tilskuddets størrelse. Ifølge en oversigt, som Kultusministeriet udarbejdede i 1891, var skolerne i Svendborg, Fåborg, Fre-

En af de private realskoler, som fik statstilskud, var Ida Holsts Skole i Svendborg. Frk. Holst, der ses til venstre på billedet fra indvielsen af den nye skole i 1894, havde i 1880 købt en privat pigeskole med atten elever, stole og pulte for 400 kr. Hun opbyggede langsomt pigeskolen til en af byens store skoler med over 130 elever. Skolen var indtil 1920 ren pigeskole (foto, Svendborg Byhistoriske Arkiv).

derikshavn og Sæby de første private realskoler, som fik statstilskud. Dette skete på finansloven for 1875/76, hvor skolerne fik tildelt henholdsvis 1.600, 600, 600 og 400 kr. På finansloven for 1880/81 stod opført ni skoler med et samlet tilskud af 7.500 kr., mens finansloven 1890/91 havde 41 skoler, som fik 62.400 kr.[11] De tilskudsberettigede skolers antal var vokset jævnt igennem 1880'erne, således i 1886/87 med ni nye skoler. Undervisningsinspektør for mellem- og realskolerne F. Rønning skrev i 1916, at man i 1880'erne og i begyndelsen af 1890'erne ydede tilskud med »rund Haand, da man ønskede at fremhjælpe Oprettelsen af Realskoler rundt i Landet.« Senere havde kritikken meldt sig, da der blandt »alle de gode og nyttige Planter« også var vokset »en Del Ukrudt« op, og der var skoler, som drev en »forskrækkelig Rovdrift«. Man holdt derfor mere igen, og en del skoler fik ikke tilskud. Det drejede sig om alle de københavnske skoler, om realskoler i byer med en statsskole og endelig en del nye skoler.[12]

Selvom der ifølge Rønning ikke var lagt en fast plan for tildeling af tilskud, havde Kultusministeriet dog nogle retningslinjer. I 1891 satte to af ministeriets embedsmænd, A.P. Weis og H. Hage, ord på disse regler. Betingelserne for tilskud var, »at den paagældende Skoles Eksistens er nødvendig, for at den stedlige Befolkning kan faa Adgang til en højere Skoleundervisning […] Realskoler for Kvinder kunne overalt udenfor Kjøbenhavn forvente Tilskud, for saa vidt Omstændighederne gøre et saadant nødvendigt. Statstilskuddet er i ethvert Tilfælde betinget af tvende Hensyn, nemlig dels af, at Skolen ikke kan bestaa og udvikle sin Virksomhed uden pekuniær Hjælp, dels af, at der viser sig Trang til Benyttelse af Skolen.«

Dette sidste kunne godtgøres ved et ikke for lille elevtal, og ved at amt og kommune ydede bidrag til skolens opretholdelse; ofte blev udbetalingen af tilskuddet gjort betinget af tilskud fra amtet og kommunen. Hvad angik beløbets størrelse, kunne der ikke opstilles en fast regel, da beløbet rettede sig efter skolens frekvensforhold og betydning i det hele. Dog fik de fleste skoler mellem 1.000 og 2.000 kr. Halvdelen af statstilskuddet blev tit bestemt til fripladser, som efter ministeriets skrivelse af 13. april 1889 især burde komme skolens lærerbørn tilgode.

Der skulle søges om tilskud hvert år. Første gang eller ved ønske om et forhøjet beløb skulle der indhentes erklæring fra den lokale skoledirektion eller Undervisningsinspektionen.

Ved siden af det faste årlige tilskud kunne både private lærde skoler og realskoler få statshjælp til anskaffelse af de normerede samlinger af fysiske apparater og af naturhistoriske genstande, dels til anskaffelse, dels til supplering. Det drejede sig om cirka 300-400 kr.[13]

Perioden 1902-28

Venstremanden Harald Holm havde som ordfører for Finansudvalget i folketingssamlingerne 1892/93 og 1893/94 gjort sig til talsmand for, at der blev indført faste regler for uddeling af tilskud til de private realskoler. På finansloven for 1894/95 blev der taget beslutning om, at der skulle fastsættes regler for fordelingen af Sorø Akademis tilskud til de kommunale og private realskoler, og at dette skulle gennemføres ved behandlingen af finansloven for 1897/98. Sorø Akademis overskud blev anvendt bl.a. til tilskud til folkehøjskoler og deres elever, seminarier samt videnskab og kunst. I rigsdagssamlingen 1896/97 sendte Kultusministeriet derfor Folketingets finansudvalg en række forslag,[14] som blev velvilligt modtaget, men der skete ikke videre i sagen, og ministeriet besluttede at udsætte sagen til efter gennemførelse af folkeskoleloven af 1899.

I 1901 bad ministeriet undervisningsinspektør F. Rønning, hans medhjælper P.T. Foldberg og formanden for Realskoleforeningen, C.A. Lyngbye, Kjær og Lyngbyes Realskole i København, om at udarbejde forslag til tilskudslov, og i denne kommission indtrådte også kursusbestyrer C.F. Linderstrøm-Lang som repræsentant for Den Danske Pigeskole. Kommissionen afgav i november 1901 betænkning, som også indeholdt et lovforslag om statstilskud til private realskoler. Ifølge oplysninger indhentet af kommissionen var der på dette tidspunkt 124 realskoler uden for København og Frederiksberg, fordelt på 44 offentlige skoler og 80 private skoler; af de 124 modtog 28 private realskoler ikke tilskud.

Hovedsynspunktet i forslaget var, »at en Skoles Værd og Betydning væsentlig bestemmes ved dens Lærerpersonales Dygtighed«. Derfor havde man i kommissionen opstillet en række regler, som i første række støttede de skoler, der bestræbte sig på ved en passende lærerløn at sikre sig et dygtigt og nogenlunde fast personale. Derfor ville man udelukke de skoler fra støtte, hvor lærerlønnen ikke nåede op på et vist minimum. Kommissionen foreslog, at det samlede årlige tilskud blev hævet fra 65.100 kr. til 155.000 kr., som efter seks år skulle stige til 175.000 kr. De 65.100 kr. skulle fortsat komme fra Sorø Akademis midler, mens statskassen skulle betale resten. 5/6 af beløbet skulle tildeles efter faste regler, den sidste sjettedel efter ministeriets skøn. Beløbene burde uddeles for tre år ad gangen, eftersom det ville sikre en kontinuitet og til en vis grad forebygge, at tilfældige op- og nedadgående strømninger fik nævneværdig betydning for skolens økonomi.

Kommissionsmedlemmerne opstillede en række betingelser, som en privat realskole skulle opfylde for at få tilskud:

- at almindelig forberedelseseksamen var afholdt mindst tre gange eller ville blive afholdt tredje gang i løbet af trienniets første år;
- at skolen i de sidste tre år havde haft mindst 60 elever i gennemsnit;
- at lærerlønnen efter de sidste tre års gennemsnit havde udgjort mindst 25 kr. årligt pr. ugentlig undervisningstime, i København, Frederiksberg, Århus og Odense dog 31 kr.; og
- at skolen fremover skulle lade lærerne betale to procent af deres gage til en pensionskasse.

Ved at have afholdt eksamen gennem en årrække og dermed været undergivet Undervisningsinspektionens tilsyn godtgjorde skolen, at den magtede den opgave, som skolen havde påtaget sig. Der var således en klar sammenhæng mellem tildeling af eksamensret og tildeling af offentlig støtte, jf. dette værks kapitel 9. Kravet om et vist antal

For at få eksamensret skulle skolerne have en samling af fysiske apparater og naturhistoriske genstande. Det var muligt at få tilskud fra staten til anskaffelse, vedligeholdelse og supplering af disse samlinger. For at få udbetalt statsstøtte skulle der indsendes kvitteringer, ligesom Marie Kruses Højere Pigeskole gjorde det i 1888. Frk. Kruse havde købt en Arkimedes skive, fire orgelpiber, en gennemboret messingkugle til at vise trykkets forplantning i væsker og to telegrafstationer (Kultusministeriets 3. Kontor, j.nr. 1888/457, Rigsarkivet).

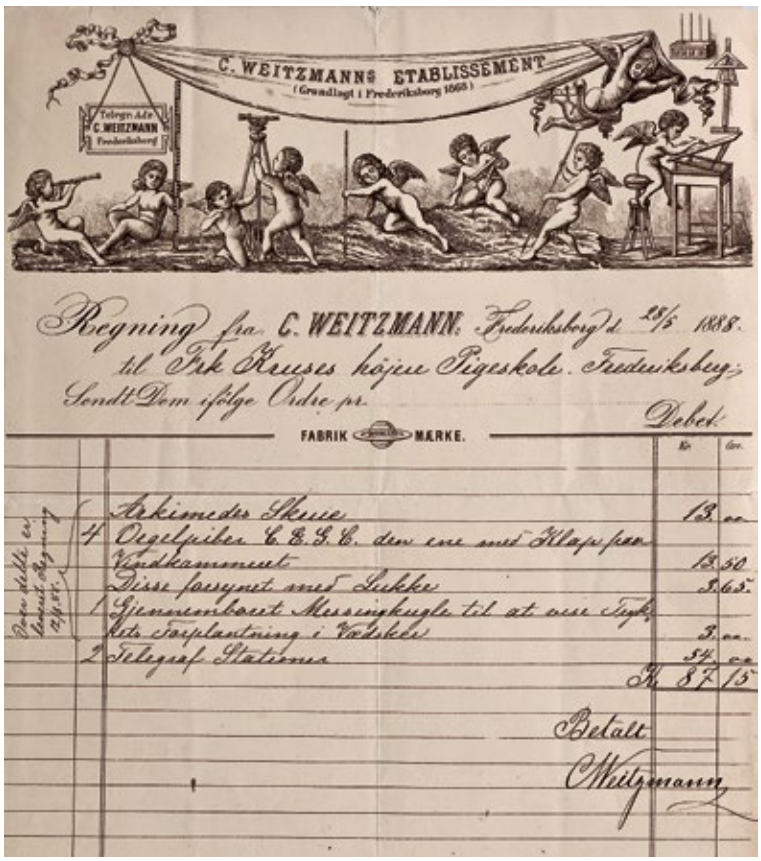
C. WEITZMANNS ETABLISSEMENT
(Grundlagt i Frederiksberg 1868)
Telegr. Adr. C. WEITZMANN Frederiksberg

Regning fra C. WEITZMANN, Frederiksberg d. 25/5 1888.
til Frk Kruses höjere Pigeskole. Frederiksberg;
Sendt Dem ifølge Ordre pr.
Debet.
FABRIK MÆRKE.

	Kr.	Øre.
Arkimedes Skive	13	00
4 Orgelpiber C.E.G.C. den ene med Klap paa Vindkammeret	18	50
Disse forsynet med Lukke	3	65
1 Gjennemboret Messingkugle til at vise Trykkets Forplantning i Vædske	3	00
2 Telegraf Stationer	54	00
Kr.	87	15

Betalt
Weitzmann

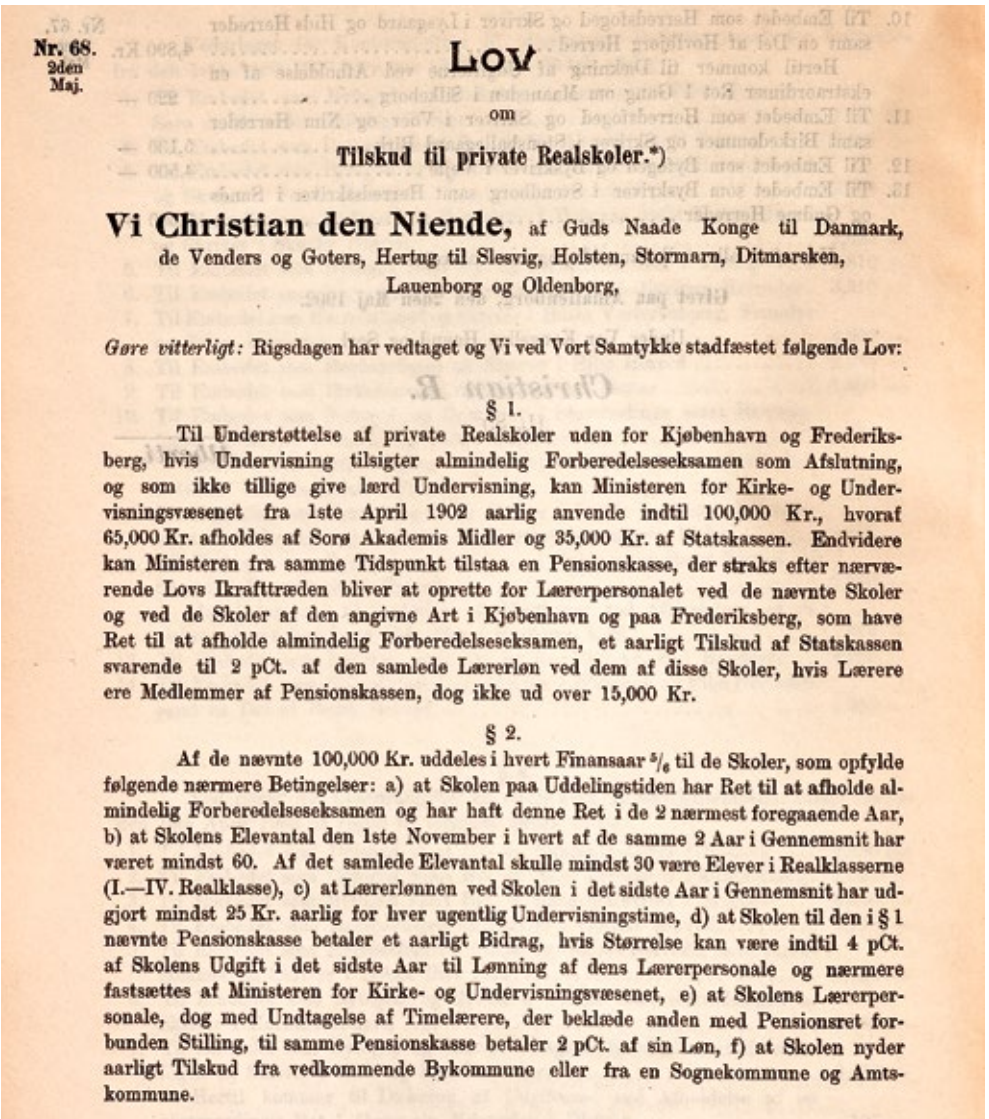

Nr. 68.
2den
Maj.

Lov

om

Tilskud til private Realskoler.*)

Vi Christian den Niende, af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Goters, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenborg,

Gøre vitterligt: Rigsdagen har vedtaget og Vi ved Vort Samtykke stadfæstet følgende Lov:

§ 1.

Til Understøttelse af private Realskoler uden for Kjøbenhavn og Frederiksberg, hvis Undervisning tilsigter almindelig Forberedelseseksamen som Afslutning, og som ikke tillige give lærd Undervisning, kan Ministeren for Kirke- og Undervisningsvæsenet fra 1ste April 1902 aarlig anvende indtil 100,000 Kr., hvoraf 65,000 Kr. afholdes af Sorø Akademis Midler og 35,000 Kr. af Statskassen. Endvidere kan Ministeren fra samme Tidspunkt tilstaa en Pensionskasse, der straks efter nærværende Lovs Ikrafttræden bliver at oprette for Lærerpersonalet ved de nævnte Skoler og ved de Skoler af den angivne Art i Kjøbenhavn og paa Frederiksberg, som have Ret til at afholde almindelig Forberedelseseksamen, et aarligt Tilskud af Statskassen svarende til 2 pCt. af den samlede Lærerløn ved dem af disse Skoler, hvis Lærere ere Medlemmer af Pensionskassen, dog ikke ud over 15,000 Kr.

§ 2.

Af de nævnte 100,000 Kr. uddeles i hvert Finansaar $^5/_6$ til de Skoler, som opfylde følgende nærmere Betingelser: a) at Skolen paa Uddelingstiden har Ret til at afholde almindelig Forberedelseseksamen og har haft denne Ret i de 2 nærmest foregaaende Aar, b) at Skolens Elevantal den 1ste November i hvert af de samme 2 Aar i Gennemsnit har været mindst 60. Af det samlede Elevantal skulle mindst 30 være Elever i Realklasserne (I.—IV. Realklasse), c) at Lærerlønnen ved Skolen i det sidste Aar i Gennemsnit har udgjort mindst 25 Kr. aarlig for hver ugentlig Undervisningstime, d) at Skolen til den i § 1 nævnte Pensionskasse betaler et aarligt Bidrag, hvis Størrelse kan være indtil 4 pCt. af Skolens Udgift i det sidste Aar til Lønning af dens Lærerpersonale og nærmere fastsættes af Ministeren for Kirke- og Undervisningsvæsenet, e) at Skolens Lærerpersonale, dog med Undtagelse af Timelærere, der beklæde anden med Pensionsret forbunden Stilling, til samme Pensionskasse betaler 2 pCt. af sin Løn, f) at Skolen nyder aarligt Tilskud fra vedkommende Bykommune eller fra en Sognekommune og Amtskommune.

Den første tilskudslov for private realskoler fra 1902, som betød, at der blev opstillet faste kriterier for tildeling af statstilskud til private realskoler (Lovtidende 1902).

elever skulle vise, at skolen havde »et saa stort Opland for sin Virksomhed, at der kan siges at være virkelig Trang til den i den paagældende Egn, saaledes at dens Tilgang af Elever staar i et rimeligt Forhold til de med Opgavens Løsning forbundne Udgifter.« Endelig skulle skolen yde dens lærere en rimelig løn samt bidrage til lærernes pension. Kommissionens medlemmer lagde således vægt på, at tilskuddet blev givet til skoler med et solidt kundeunderlag i lokalområdet, hvis undervisning levede op til myndighedernes krav, og som lønnede deres personale ordentligt.[15]

Kultusminister J.C. Christensen fremlagde ministeriets lovforslag i 1902, og der var ændret væsentligt i kommissionens forslag. Det årlige tilskudsbeløb var blevet nedsat til 100.000 kr. årligt, dels fordi ministeriet havde fjernet Københavns og Frederiksbergs skoler fra forslaget, dels fordi man »i Tilknytning de forskellige i Rigsdagen stedfundne Forhandlinger om den foreliggende Sag« havde ment at begrænse tilskuddet så meget som muligt. Sagt med andre ord: Det var ikke politisk muligt at komme igennem med et så stort beløb.

Hovedparten af lovforslagets betingelser for at få statstilskud stammede fra kommissionens forslag, men ministeriet havde selv tilføjet to ekstra betingelser: 1) at skolen i de

samme to år til almindelig forberedelseseksamen havde dimitteret mindst 1/30 af sit samlede elevtal med det resultat, at eksamen var bestået og 2) at skolen fik årlige tilskud fra kommunen og amtsrådet. Staten var ikke til sinds at uddele tilskudsmidler til enhver realskole, og derfor skulle kun de skoler, som havde »virkelig Karakter af regelmæssig dimitterende Realskoler, og hvis Virksomhed nyder Anerkendelse fra de vedkommende Kommuners Side«, have tilskud fra staten.

Ministeriet havde endvidere nedsat tilskudsperioden fra tre år til et år, ligesom det var tilfældet med de tilskud, der blev givet til højskoler og landbrugsskoler, eftersom man anså det for »retfærdigere og mere praktisk«. Tilskuddet ville falde i to dele: a) et fast tilskud på 400 kr., uden at der blev taget hensyn til det større eller mindre antal gange, skolen havde dimitteret, og b) et beløb beregnet efter skolens udgift til lærerløn og skolebygninger, ligesom kommissionen havde foreslået, men ikke så detaljeret beskrevet. Loven burde kun bestemme hovedprincipperne, mens fastsættelsen af de nærmere regler for beregning skulle overlades til ministeriet. En skole kunne maksimalt få 2.500 kr. årligt imod kommissionens foreslåede 2.900 kr. (2.400 kr. + 500 kr. fra den sidste sjettedel), da det generelle tilskudsbeløb var sat ned, og fordi man fordrede tilskud fra kommune og amtsråd.

En sjettedel af beløbet skulle anvendes dels til forhøjelse af de ordinære tilskud, dels til tilskud til skoler, som ikke kunne få tilskud efter lovens paragraf tre. Hvor kommissionen havde sat 33 procent af til fripladser, forhøjede man i ministeriet dette til 2/5 eller 40 procent til fripladser eller pladser med nedsat skolebetaling.[16]

I sin betænkning fremhævede folketingsudvalget, at realskolen som børneskole havde mange sårbare punkter, og at realskolen på sine steder vanskeliggjorde folkeskolens arbejde med at blive en virkelig fællesskole for alle samfundslags børn i barnealderen. Fællesskolen var et stort gode, som bidrog »til at udvikle den sociale Enhed, hvor Forholdene gør denne mulig, og til at modvirke den Klassemodsætning, som de økonomiske Forhold fremelske.« For at forhindre at realskoler, der overvejende bestod af børneklasser, fik adgang til tilskud, ændrede udvalget kravet om 60 elever i alt til 30 elever i egentlige realklasser, og at tilskuddet til fripladser eller nedsat betaling skulle anvendes til elever i realklasserne.[17]

Ministeren accepterede disse ændringer, og lovforslaget gik hurtigt og nemt igennem Landstinget. Den 2. april 1902 underskrev kongen den første tilskudslov for de private realskoler uden for København og Frederiksberg. Loven opstillede en række tilskudsbe-

Boks 34. Tilskudsbetingelser 1902-28.

- at skolen havde ret til at afholde almindelig forberedelseseksamen og havde haft denne ret i de to nærmest foregående år;
- at skolen i hvert af de to samme år havde haft mindst 60 elever i gennemsnit, hvoraf mindst de 30 skal være elever i realklassen;
- at lærerlønnen i det sidste år i gennemsnit havde udgjort mindst 25 kr. årligt for ugentlig undervisningstime;
- at skolen betalte et årligt bidrag til pensionskassen på indtil 4 % af lærerlønningerne;
- at lærerne betalte to procent af deres løn til pensionskassen; og
- at skolen nød årligt tilskud fra kommunen og amtsrådet.

tingelser (se boks 34). To femtedel af tilskuddet skulle anvendes til fripladser eller nedsættelse af skolebetaling for elever i realklassen, fortrinsvis til børn af uformuende forældre, som var anbefalet af deres lærer og den lokale skolekommission.[18]

I Kultusministeriets årlige meddelelser om gymnasiet og realskolerne for 1901/02 findes der en oversigt over fordelingen af de 100.000 kr. i finansåret 1902/03. De 53 skoler, der hidtil havde nydt støtte, fik mellem 400 kr. og 2500 kr., hvilket betød en forhøjelse af tilskuddet med 100-300 kr. Dertil kom 29 nye skoler, der ikke før havde fået statstilskud; her lå beløbene mellem 150 kr. og 1800 kr.[19]

Efter at Realskoleforeningen i en del år havde arbejdet for at få forhøjet tilskuddet, bl.a. med henvisning til lærernes ringe løn, blev der på finansloven for 1908/09 indsat en bestemmelse om løntillæg til lærere ved private mellem- og realskoler, som var medlemmer af pensionskassen.[20]

Det socialdemokratiske folketingsmedlem, skoleinspektør Vilh. Rasmussen vendte sig stærkt imod de private skoler, de var "kun Skoler for den velstillede Del af Befolkningen" (foto, Det Kongelige Bibliotek).

Perioden 1928-69

Den Store Skolekommission af 1919 beskæftigede sig med stort set alle aspekter af skoleformerne for de 7-18-årige, herunder også den private skole og dens tilskud. Kommissionen bestod af fagfolk, embedsmænd og politikere. Blandt andet havde realskolebestyrer Kr. Hatt, Frederikssund Private Realskole, sæde i kommissionen, hvor han slog til lyd for større tilskud, idet de lokale tilskud var for små. Den private realskole i provinsen udførte et stort arbejde, som havde været »uundværlig for Samfundet, der ikke selv har villet tage Opgaven med Hensyn til den højere Undervisning op«, og derfor burde skolerne have støtte. Skoleinspektør og socialdemokratisk folketingsmedlem Vilh. Rasmussen vendte sig stærkt imod den private skole, fordi der ikke var lige adgang for alle, »det er kun Skoler for den velstillede Del af Befolkningen.«[21]

Et flertal fremlagde i kommissionens betænkning fra 1923 et forslag til lov om statstilskud til privat skoledrift. De mente, at der skulle ydes statstilskud til »private eksamensberettigede Skoler, der ikke ved særlige Adgangsbetingelser udover Kundskabsprøver har Præg af at være bestemte for enkelte Samfundslag«. Man anså det for værdifuldt, at der ved siden af den offentlige skole fandtes privatskoler, således at der var mulighed for, at »Mænd og Kvinder med særlige pædagogiske Evner kan oprette Skoler, der er præget af deres Ideer og deres Livssyn paa en anden Maade, end det er muligt inden for den offentlige Skoles Rammer.« Værdien af den private skoles arbejde afhang dog af, at skolen kunne knytte gode lærere til sig og have et godt undervisningsmateriel. Følgelig var det nødvendigt med statstilskud, som samtidig kunne medvirke til lave skolepenge, så skolerne ikke fik præg af at være udelukkende for de velhavende klassers børn. Man opstillede 13 betingelser, bl.a. at skolen skulle være en selvejende institution med fastlønnet leder og lærere samt have en for skolens drift ansvarlig bestyrelse; at lærere og undervisningsmateriel skulle stå på højde med den offentlige skoles; at skolen skulle un-

derkaste sig pædagogisk tilsyn og økonomisk kontrol fra det offentliges side; at skolepengene skulle godkendes i ministeriet. Tilskuddet skulle bestå af et løntilskud på 66⅔ procent af lærerlønudgifterne og et fripladstilskud til velbegavede elever fra ubemidlede hjem svarende til 33⅓ procent af de normerede skolepenge. Kravet om selveje var båret frem af – som bl.a. lærer, MF Chr. Søgaard fremhævede – at staten måtte sikre sig mod, at »disse kolossale Tilskud gik i Enkeltmands Lommer«.[22]

Et socialdemokratisk-radikalt mindretal kunne ikke se det værdifulde i privat skoledrift. Privatskolerne havde en tendens til at blive »en Klasseskole, hvorhen Forældre sender deres Børn af honnet Ambition«, og særligt i landkommunerne ville den ligefrem skade folkeskolen, fordi børnene blev sendt i en privatskole. Derfor burde tilskudslovene for de private realskoler og gymnasier ophæves, og tilskud til de enkelte skoler tildeles på de årlige finanslove, ligesom man havde gjort før 1902.[23]

Der kom ikke noget ud af Skolekommissionens forslag, men de private realskoler fortsatte med at presse på for en revision af 1902-loven, dels fordi den dårligt harmonerede med andre tilskudsordninger, dels fordi lovens maksimumbeløb på 100.000 kr. ved bevillinger på de årlige finanslove efterhånden var steget til over 2 mio. kr. Lovens regler gjaldt derfor kun for en megen lille del af det samlede tilskud, nemlig en part af driftstilskuddet. Skolerne ønskede derfor en tidssvarende lov, hvor man kunne finde et fast grundlag for beregning af tilskuddets størrelse. Samme ønskede nærede også Undervisningsministeriet, som derfor udarbejdede forslag til revideret tilskudslov.[24]

Tilskudsloven af 4. april 1928 ændrede på en række punkter tilskudsbetingelserne (se boks 35), betingelser som skulle forblive grundpillen i tilskudslovgivningen frem til slutningen af 1960'erne. Eneste større ændring var indførelse af kravet om medlemskab af en vikarkasse i 1947, jf. nedenfor. Som noget nyt i forhold til 1902-loven bortfaldt kravet om kommunalt tilskud. Tilskuddene blev ydet som a) almindelig driftstilskud på 1200 kr. pr. skole + 16 kr. pr. elev i overskolen, b) tilskud til 40 procent af den samlede lønsum og tilskud til alderstillæg, dog ikke mere end 40 kr. pr. ugentlig time + 55 kr. pr. elev samt endelig c) tilskud til fripladser eller nedsættelse af skolepenge for børn af mindre velstillede forældre. En nyskabelse i tilskudslovgivningen var bestemmelsen om, at i tilfælde af salg af en privat skole skulle salgsvilkårene godkendes af et skolesalgsnævn, hvis skolen fortsat ville modtage statsstøtte (jf. kapitel 16).[25]

I løbet af 1930'erne og 1940'erne rejste de private skoler gentagne gange spørgsmålet om ajourføring af tilskudsloven. I 1946 anmodede Den Private Realskoles Bestyrerforening og Den Private Realskoles Lærerforening Undervisningsministeriet om at få revideret 1928-loven, herunder forhøjelse af satserne for fripladstilskud og driftstilskud. I ministeriet mente man, at det var »paatrængende nødvendigt« at forbedre skolernes tilskudsforhold, deriblandt at bringe privatskolernes lærere på lønmæssig højde med deres kolleger i folkeskolen.

Tilskudsloven af 15. marts 1947 opstillede de samme betingelser for tilskud som 1928-loven, men der var dog tilføjet krav om medlemskab af en vikarkasse. De private realskolers lærere var nemlig ikke gunstigt stillede i tilfælde af sygdom eller lignende, idet de selv skulle betale vikarudgifterne. Det samlede driftstilskud bestod af 1.500 kr. pr. skole, 20 kr. pr. elev i overskolen og 10 kr. pr. ugentlig overskoletime, samt 20 procent af skolens nettoudgift til husleje, vedligeholdelse m.v. Lønningstilskuddet var 20 procent af lærernes grundløn, alderstillæg til faste lærere samt pensionsgivende løntillæg og reguleringstillæg til de faste lærere. For bestyrernes vedkommende blev der givet et grundløntilskud på 804 kr. Fripladstilskuddet til børn af mindre bemidlede forældre

var 80 kr. pr. elev i overskolen; dog kunne tilskuddet ikke overstige en tredjedel af de normerede skolepenge. Endelig fik skolen 2 kr. pr. elev til boghjælp for børn af mindre velstillede forældre.[26]

Samtidig med revisionen af 1928-loven blev tilskudslovgivningen for hovedstadens private gymnasier, mellem- og realskoler fornyet. For skoler i København, Frederiksberg og Gentofte kommuner havde man fastsat tilskudsbestemmelserne i forbindelse med statens og kommunernes overtagelse i 1918-19 af de fleste private gymnasier og en række af de private mellem- og realskoler. I overtagelsesloven var det bestemt, at private skoler (gymnasier, mellem- og realskoler) kunne få tilskud, hvis skolens undervisning og organisation stod mål med den offentlige skoles, hvis skolen ikke havde præg af at være skole for bestemte samfundslag (her tænktes på den rigere del af befolkningen), og hvis skolen underkastede sig pædagogisk tilsyn og økonomisk kontrol fra statens side.[27] En lignende bestemmelse fandtes ikke i tilskudsloven for skoler uden for hovedstadsområdet. I 1947 føjede man så for de københavnske skolers vedkommende til disse betingelser kravet om eksamensret og afholdt eksamen, mindst 10 elever i gennemsnit i realskolen i de sidste tre år, medlemskab af pensionskasse, og at skolen skulle følge folkeskolens regler i tilfælde af sygdom blandt lærerne. På den måde kom tilskudslovgivningen for skoler i og uden for hovedstadsområdet til at hvile på næsten de samme principper.[28]

Tilskudslovgivningen blev revideret i 1959, hvilket havde sin oprindelse i to forhold. I 1954 havde Undervisningsministeriet nedsat et udvalg, der skulle komme med forslag til forenkling af tilskudslovgivningen, dog »uden at der derved sker nogen realitetsændring i størrelsesordenen for de hjemlede tilskudsydelser«. Udvalget foreslog i sin betænkning fra 1958, at der for alle skoleformer skulle gives: 1) et grundtilskud som et fast beløb for de enkelte skoler, 2) et lønningstilskud som en procentdel af udgiften til forstander- og lærerløn og 3) et bygningstilskud som en procentdel af skolens bygningsværdi.[29]

Det blev den radikale Jørgen Jørgensen, der gennemførte revisionen af tilskudslovene. Hvad angik tilskudsbetingelserne, var der tale om rene konsekvensændringer, hvorimod der skete en kraftig beskæring af tilskuddet, idet det almindelige driftstilskud stort set faldt bort. Der blev ydet et grundtilskud på 4.000 kr. til hver skoles realafdeling samt et løntilskud på 85 procent af udgifterne til løn, stedtillæg, personlige tillæg, overtimebetaling og bidrag til vikarkassen. Til de nye 8. og 9. klasser kunne man også få 85

Boks 35. Tilskudsbetingelser 1928-69.

- at skolen havde fire sammenhængende klasser, afsluttende med almindelig forberedelseseksamen eller mellemskoleeksamen evt. efterfulgt af en realklasse, eller seks sammenhængende klasser afsluttende med pigeskoleeksamen;
- at skolen havde opnået eksamensret og havde afholdt eksamen mindst 1 gang i de sidste to år;
- at elevtallet i de sidste tre år havde været minimum 10 i gennemsnit;
- at der udbetaltes minimumsløn til lærerne;
- at den fulde løn udbetaltes månedsvis til lærerne;
- at skolen var medlem af en pensionskasse, og at skolen indbetalte indskud; samt
- at skolen var medlem af en vikarkasse [indsat 1947].

procent i lærerlønstilskud og desuden 2 kr. pr. undervisningstime. I hovedstadsområdet var tilskuddet på 66⅔ procent af bruttoudgiften pr. time. Fripladstilskuddet bortfaldt, da den nye folkeskole sikrede alle børn vederlagsfri undervisning i en realskole, ligesom behovet for fripladser var langt mindre end før.

Det nye i lovgivningen var bestemmelsen om statslån. Staten kunne yde lån til opførelse af realskoler på indtil halvdelen af opførelsesværdien – dog kun hvis det var »en organisation, forening eller stedlig kreds«, der stod bag ved opførelsen, og som selv havde skaffet mindst en sjettedel af opførelsesværdien. Dermed var skoler ejet af enkeltpersoner udelukket fra tilskud, hvilket var helt bevidst. Man ville sikre, at »de til enhver tid ydede statstilskud kommer skolerne som sådanne, ikke skiftende private ejere, til gode«, ligesom man sikrede, at en bestyrer kun blev valgt efter »pædagogiske kvalifikationer uden nødvendigheden af en betydelig kapitalinvestering.« Efter de samme regler kunne der gives statslån på indtil 75 procent af udgiften til nybygninger, større ombygninger eller forbedringer og større anskaffelser af inventar eller undervisningsmateriel, som var nødvendige for »at bringe skolen i tidssvarende stand«. Ligeledes kunne der gives tilskud til de udgifter, der opstod som følge af, at en privat realskole blev omdannet til en selvejende institution.[30] Loven indeholdt således en klar opmuntring til overgang fra privateje til selveje. Ifølge realskolemanden Bent H. Pedersen var lånebestemmelserne »i høj grad medvirkende til at højne standarden på skolernes bygninger og fremme overgangen til selvejende institutioner.«[31]

De to tilskudslove blev i 1962 samlet i en fælles tilskudslov, der videreførte betingelser, beløbs- og procentstørrelser samt mulighederne for statslån fra 1959-loven.[32]

I slutningen af 1960'erne lykkedes det for skoleorganisationerne at vække politikernes interesse for en gennemgribende revision af de private skolers tilskudsforhold. Dette resulterede i den fælles tilskudslov nr. 337 af 18. juni 1969 for alle private skoler (gymnasieskoler, studenterkursus, HF'er og realskoler), tysksprogede, private skoler i Sønderjylland, friskoler, højskoler, efterskoler og landbrugsskoler samt husholdningsskoler. Betingelserne for tilskud var fastsat i særlige love for de enkelte skoleformer, den private realskole således i 1962-loven.

Perioden 1970-1977

Gennemførelse af 1969-tilskudsloven og tjenestemandslovene af 1969 gjorde det bl.a. nødvendigt med en tilpasning af tilskudsreglerne og med en tilpasning af lærernes aflønning til det nye lønsystem. Ministeriet benyttede tillige lejligheden til at samle bestemmelserne i friskoleloven af 1963, tilskudsloven af 1962 og loven om det tyske mindretals skolevæsen af 1952 i en fælles rammelov for friskoler og private realskoler. De

Boks 36. Tilskudsbetingelser 1970-77.

- at der var mindst 10 elever pr. klasse og mindst 20 elever i 1.-7. klasse, mindst 10 elever i børnehaveklassen og mindst 10 elever pr. klasse i 8.-10. årgang og kursusklassen i gennemsnit de sidste tre finansår;
- at ledere og lærere aflønnedes efter de regler, der gælder for den offentlige skole;
- at ledere og lærere var medlemmer af en pensionskasse;
- at skolerne og kursus fulgte tilsynsmyndighedernes anvisning; og
- at skolepengene ikke måtte skønnes at være urimeligt høje

Realskolen i Hammel var blevet oprettet i 1883. I 1886 fik skolen ret til at afholde almindelig forberedelseseksamen, og fra 1908-09 havde skolen mellem- og realeksamen. Skolen blev som mange andre realskoler drevet i privat regi, indtil Hammel Kommune overtog skolen i slutningen af 1960'erne. Da en ny storskole stod færdig i 1972, blev realskolens elever flyttet hertil og skolen nedlagt (foto 1921, Dansk Skolemuseums samlinger).

fælles tilskudsbetingelser stod opført i lovens kapitel 3 (se boks 36). Nyt for den private realskole var bestemmelserne om, at skolen skulle følge myndighedernes anvisning, og at skolepengene ikke måtte være urimeligt høje. Kravet om skolepengenes størrelse var indsat, således at ministeriet i givet fald kunne fratage en skole tilskuddet, hvis dens skolepenge skønnedes urimeligt høje.[33]

Undervisningsministeriet nedsatte en arbejdsgruppe i 1972, som bl.a. fik til opgave at analysere tilskudslovgivningens indflydelse på statsunderstøttede, private skolers økonomi, normer og standarder. Arbejdsgruppen afgav betænkning i 1976,[34] og på grundlag heraf fremsatte den socialdemokratiske undervisningsminister Ritt Bjerregaard et lovforslag senere samme år.

Lovforslaget indeholdt en række tilskudsbetingelser, som for de flestes vedkommende var gengangere fra tidligere tilskudslove. Arbejdsgruppen havde foreslået et elevtalskrav på 45, men ministeriet mente, at et sådant krav ville virke »for usmidigt og kunne let føre til en række dispensationsordninger samt til oprettelse eller udvidelse af børnehaveklasser blot for at nå op på de 45 elever.« Ministeriet foreslog derfor et elevtalskrav, som alene skulle baseres på 1.-7. årgang og sættes til 28 elever.

På foranledning af arbejdsgruppen havde ministeriet indsat to nye tilskudsbetingelser. Arbejdsgruppen havde foreslået, at skolen skulle være en privat selvejende institution med vedtægter godkendt af Undervisningsministeriet; dette gjaldt dog kun for nye skoler af hensyn til de bestående privatejede skoler (på det tidspunkt var der 16 private realskoler). Kravet om selveje ville ifølge ministeren medvirke til at sikre, »at nye skoler

oprettes på grundlag af bredere forældreinteresser og ikke alene på basis af interessen hos en enkelt eller hos forholdsvis få personer.« Man ville altså udelukke dem, der drev skole for pengenes skyld – et krav der allerede var blevet fremsat i Den Store Kommission i 1920'erne, og som fik fornyet styrke i 1970'ernes politiske klima. Den anden nye betingelse var, at forældre og ansatte skulle have indsigt i skolens budget og regnskab for at give dem medindflydelse på og indsigt i driften og ledelsen af skolen; dette gjaldt både i privatejede og selvejende skoler. Ny var også bestemmelsen i paragraf 14 om, at ministeriet skulle have mulighed for at styre skolernes forbrug af lærerskematimer, idet ministeriet skulle fastsætte regler om »et højeste forbrug af lærerskematimer pr. elev på 1.-10. klassetrin som grundlag for beregningen af statstilskud.«[35]

5. Andre tilskud

Langt hovedparten af det samlede tilskud kom i form af statslige og kommunale bidrag, men en mindre del kom fra private institutioner, f.eks. den lokale sparekasse eller bank, eller fra forældrekredsen, undertiden også fra legater. Ser vi på de private tilskudsydere i skoleårene 1892/93, gav disse 20.300 kr., fordelt med 15.756 kr. til kommunale skoler og 4.543 kr. til private skoler.[36] Blandt bidragsyderne finder vi i to tilfælde også den lokale godsbesidder, nemlig Grevskabet Langeland, der gav 1200 kr. årligt til Rudkøbing Private Realskole, mens Hammel Private Realskole fik 350 kr. fra Grevskabet Frijsenborg. I sidstnævnte tilfælde havde skolen tæt tilknytning til lensgreve C.E. Frijs, der havde været med til at betale for skolens opførelse i 1884, og som fortsatte støtten med årlige bidrag.[37]

I sin redegørelse til Den Store Skolekommission skrev Kr. Hatt, at forældrekredsens tilskud som regel var dækning af et eventuelt underskud ved skoledriften i form af forhøjede skolepenge i det kommende år. I de tilfælde, hvor dette ikke rakte, måtte forældrene træde til med flere penge. Dette var især tilfældet i de første år efter, at en skole havde fået eksamensret. Det var heller ikke ualmindeligt, at forældrene hjalp en skolemand i gang ved årlige driftstilskud i en bestemt periode. Omkring 1920 udgjorde tilskud fra pengeinstitutter som oftest et par hundrede kroner, og kun de lolland-falsterske skoler havde tilskud på op imod 500 kr. pr. skole. En enkelt skole fik et legattilskud på 900 kr.[38] I begyndelsen af 1970'erne udgjorde andre tilskud kun en beskeden del af de private realskolers indtægtsgrundlag, i 1973/74 således 1,4 procent af de samlede indtægter.[39]

Det økonomiske fundament for Hammel Private Realskole udgjordes bl.a. af finansiel støtte fra besidderen af Grevskabet Frijsenborg, Christian Emil lensgreve Krag-Juel-Vind-Frijs. C.E. Frijs havde bidraget til opførelsen af skolen, ligesom han gav årlige bidrag til skolen (foto, Det Kongelige Bibliotek).

6. Afslutning

I grundloven er der sikret skolefrihed og dermed mulighed for, at private kan drive skoler, men der er i grundloven ingen forpligtelse for det offentlige til at understøtte de private skoler, fordi der findes et offentligt finansieret skolevæsen. Men uden offentlig støtte vil skolefriheden være illusorisk, idet privat skoledrift vil blive meget dyr og dermed kun være tilgængelig for børn af mere velstillede forældre.

Siden 1850'erne har det offentlige givet tilskud til det private skolevæsen for at sikre, at der findes undervisningstilbud ud over det offentlige skolevæsen. For realskolernes vedkommende har det drejet sig om, at lokalbefolkningen kunne få adgang til skoleundervisning ud over folkeskolen på steder, hvor det offentlige – stat eller kommune – ikke ville eller kunne løfte opgaven. I Den Store Skolekommission lagde man også vægt på muligheden af, at skolefolk med særlige pædagogiske evner skulle have mulighed for at oprette skoler, som var præget af deres ideer og livssyn på en anden måde, end det var muligt inden for det offentlige uddannelsessystem.

Denne erkendelse af, at der er behov for offentlig støtte til det private skolevæsen, for at det reelt kan være et alternativ til de offentlige skole, har også vist sig gennem størrelsen af statstilskuddet: fra tilskud skole for skole på de årlige finanslove til driftstilskud og 85 procent af udgifterne til lærerlønnen. Selvom støttens omfang således er vokset meget, har statstilskuddet aldrig udgjort nogen stor post på Kultus-/Undervisningsministeriets budget, som oftest to-tre procent.[40]

I takt med den øgede statsunderstøttelse voksede kravet om kontrol med tilskudsbeløbene, idet man var bekymret for, at de offentlige midler ikke blev anvendt til skoledrift, men endte i privates lommer. Fra 1928 skulle et skolesalg godkendes, hvis skolen fortsat ville have tilskud, fra 1959 kunne man kun få statslån, hvis skolen var en selvejende institution; og skoler oprettet efter 1977 har kun mulighed for at få tilskud, hvis de er selvejende institutioner. Nok er tilskuddet vokset, men det er også det offentliges kontrol med de ydede beløb.

Noter

1. De indledende betragtninger bygger på betænkningen: De private skolers økonomi 1976.
2. Medd. LS 1892/93 s. 284-91.
3. Betænkning med Lovforslag afgivet af Skolekommissionen i Henhold til Lov Nr. 77 af 21. Februar 1919 s. 501-18.
4. De private skolers økonomi 1976, bilagssamling s. 49-50.
5. Rt. 1891/92 tillæg A sp. 871-80. F. Rønning 1916 s. 138-39.
6. Rt. 1916/17 tillæg A sp. 1529-32 (tekstanmærkning til § 19 III B 2 a).
7. Betænkning afgivet af det ved Undervisningsministeriets Skrivelse af 16. Juni 1941 nedsatte Udvalg angaaende Statstilskud til kommunale Realskoler m.v. s. 7-8.
8. Betænkning afgivet af det ved Undervisningsministeriets Skrivelse af 16. Juni 1941 nedsatte Udvalg angaaende Statstilskud til kommunale Realskoler m.v. Mindretalsindstillingen findes s. 26-43.
9. Betænkning afgivet af det af undervisningsministeriet nedsatte udvalg til drøftelse af spørgsmålet om ændring af reglerne for ydelse af tilskud til de kommunale eksamensskoler uden for Københavns, Frederiksberg og Gentofte kommuner 1954 s. 25-28 (flertallet), s. 32-33, 47 (mindretallet).

10. Jf. lov nr. 379 af 13. juni 1973 om generelle tilskud til amtskommuner og kommuner.
11. Rt. 1891/92 tillæg A sp. 871-80.
12. F. Rønning 1916 s. 139-40.
13. A.P. Weis og H. Hage 1891 bind I s. 309-14.
14. Medd. LS 1895/96 s. 426-63.
15. Rt. 1901/02 tillæg A sp. 3915-17, kommissionsbetænkningen er aftrykt smst. sp. 3923-46.
16. Rt. 1901/02 tillæg A sp. 3911-22.
17. Rt. 1901/02 tillæg B sp. 1569-1600.
18. Lov nr. 68 af 2. april 1902.
19. Medd. LS 1902/03 s. 715.
20. F. Rønning 1916 s. 143-45.
21. Forhandlingerne i den i Henhold til Lov af 21. Februar 1919 nedsatte Skolekommission. 1.-91. Møde s. 468-69 (Hatt), 471, 472, 476 (Rasmussen).
22. Forhandlingerne i den i Henhold til Lov af 21. Februar 1919 nedsatte Skolekommission. 92.-249. Møde s. 446, 448.
23. Betænkning med Lovforslag afgivet af Skolekommissionen s. 480-500.
24. Rt. 1927/28 tillæg A sp. 4642-56.
25. Lov nr. 143 af 4. april 1928.
26. Lov nr. 102 af 15. marts 1947.
27. C. Larsen 2003.
28. Lov nr. 192 af 15. marts 1947.
29. Betænkning afgivet af det af undervisningsministeriet under 14. september 1954 nedsatte udvalg vedrørende forenkling af tilskudsreglerne for samtlige private skoleformer, seminarier m.v. 1958.
30. Ft. 1958/59 tillæg A sp. 1901-12, 2301-10. – Lov nr. 187 af 5. juni 1959. Lov nr. 188 af 5. juni 1959.
31. B.H. Pedersen 1992, kapitel 9.
32. Ft. 1961/62 tillæg A sp. 1425-36. – Lov nr. 202 af 16. juni 1962.
33. Ft. 1969/70 tillæg A sp. 2633-58. – Lov nr. 258 af 4. juni 1970.
34. De private skolers økonomi. Rapporten omtales nærmere i kapitel 16.
35. Ft. 1976/77 tillæg A sp. 2131-68, bemærkningerne spalte 2143-68. - Lov nr. 306 af 8. juni 1977.
36. Medd. LS 1892/93 s. 284-91.
37. Medd. LS 1886 s. 358-59.
38. Betænkning med Lovforslag s. 501-18.
39. De private skolers økonomi, bilagssamling s. 49-50.
40. Tallene er hentet fra Kultusministeriet/Undervisningsministeriets samlede finanslovsbevilling.

16. Skole som forretning
– realskolens økonomi og ejendomsforhold

CHRISTIAN LARSEN

I dette kapitel skal vi først se på realskolens økonomi – hvorfra kom indtægterne, og hvilke udgifter havde skolerne. Hvad betød det stigende statstilskud for skolerne? Derefter skal vi se på, hvordan realskolerne fordelte sig på ejerforhold, og på forskydningerne i ejerforholdene gennem 1900-tallet.

1. Indledning

Økonomi har til alle tider været en vigtig del af realskolens historie, og dette har især gjort sig gældende for de private realskolers vedkommende, hvor økonomien har været omdrejningspunktet i skolens overlevelse. Den private realskoles økonomiske forhold gav også i en lang årrække anledning til agitation fra realskolens folk, især med hensyn til tilskudslovgivningen, hvor man arbejdede aktivt for forøgelse af tilskudsbeløbet (jf. kapitel 15). Med tiden fik tilskudsbeløbet en sådan størrelse, at det ikke længere var genstand for diskussion. Derimod kom ejerforholdene i fokus med de ændrede tilskudsregler i 1960'erne og 1970'erne, hvorefter statslån kun blev ydet til selvejende privatskoler.

I første hovedafsnit undersøges skolernes økonomi i perioden mellem 1880 og 1980. Hvordan 'overlevede' realskolen? Hvilke indtægter og udgifter havde realskolen? Hvad

Som så mange andre realskoler var Tarm Realskole blevet oprettet på privat initiativ i 1887, og realskolen blev drevet af en skolebestyrer, der ejede skolen som sin private ejendom. I 1938 omdannedes skolen til en selvejende institution, som i 1952 overgik til staten. På billedet fra 1921 ses skolebestyrer S. Madsen-Mygdal og hustru omgivet af årets præliminarister (foto, Vestjysk Gymnasium).

betød det stigende statstilskud for skolerne? Det andet hovedafsnit vil have fokus på realskolens ejendomsforhold. Hvordan fordelte realskolerne sig på ejerforhold? Var der markante forskydninger undervejs, f.eks. i årene efter almenskoleloven af 1903? Og hvordan formede overgangen fra privatejede skoler til offentlige eller selvejende skoler sig? I begge afsnit vil vi beskæftige os både med den offentlige og den private realskole, men økonomi og ejerforhold specielt har spillet en stor rolle inden for privatskolen.

2. Skole som forretning

Som nævnt i indledningen har tilskud fra stat og kommune spillet – og spiller stadig – en væsentlig rolle i skolernes økonomi, idet de færreste skoler har været i stand til at eksistere alene på de skolepenge, som forældrene betalte for deres børns skolegang. Et centralt punkt for realskolen var en stabilisering af realskolernes økonomi gennem faste, offentlige tilskud. Og fra 1880'erne til 1930'erne havde man en løbende debat i realskolen og agitation fra Realskoleforeningens side for at få forbedret den økonomiske situation. Det gennemgående tema var i begyndelsen ønsket om faste regler for tilskud og efter tilskudsloven af 1902 tilskuddets størrelse.

I 1882 mødtes nitten realskolebestyrere til møde i Vejle, hvor de især drøftede økonomiske forhold: skolepengenes størrelse, tilskuddets størrelse, lærernes lønninger og midler til »Efterløn« (altså pension) for udtjente realskolelærere. Det var vanskeligt at fastholde lærere grundet »dels de altfor lave Lønninger, der bydes dem i de ublandede Realskoler, paa hvilke der i dette Andragende nærmest er tænkt paa, dels den næsten overalt stedfindende Mangel paa Efterløn for saadanne Lærere«. Man enedes derfor om et indtrængende ønske om forhøjelse af statstilskud og af »de gjennemgaaende for lave Satser af Skolepengene« som middel til forbedring af lærernes løn. Desuden ville man gerne have en fond til efterlønning af fastansatte realskolelærere.[1]

Skolebestyrer J. Aldal, Sakskøbing Private Realskole, beskrev i 1901 den private realskoles økonomiske stilling. En eksamensberettiget realskole krævede mindst 50 betalende elever for økonomisk og pædagogisk at kunne balancere. Det var imidlertid kun i København og de større provinsbyer, at en realskole kunne eksistere alene på baggrund af skolepengene. De fleste skoler kunne ikke bære sig selv uden tilskud, selvom de anstrengte sig. Amtstilskuddene var små, og kommunernes tilskud kunne være større. Aldal mente, at »Realskolens Kommune kunde jo egl. være tjent med at give et Tilskud, der svarede til, hvad det vilde koste den at undervise det Antal Børn, som søge Realskolen.« Man kunne få statstilskud, men tilskuddene blev ulige fordelt, især fordi der ikke fandtes fælles tilskudsregler, og »Den, der er kommen først til Mølle, har faaet bedst malet«, som Aldal udtrykte det. Men også den enkelte bys eller egns rigsdagsmand havde en betydning for tilskuddets størrelse, idet han kunne tale for sin valgkreds' realskole. F.eks. var det påfaldende, at en realskole på landet havde fået 2000 kr., og »Man kommer her uvilkaarligt til at tænke paa Rigsdagsmandens Indflydelse, til hvem Skolen i sin Tid var nær knyttet.« Af tilskudsfortegnelsen fremgår det ikke klart, hvilken skolen der sigtes til. Han sluttede af med ønsket om regler for en mere retfærdig fordeling af statstilskuddet.[2]

I 1902 blev den første tilskudslov gennemført (jf. dette værks kapitel 15), hvor der var afsat 100.000 kr. til tilskud til private realskoler. Selvom man i realskolekredse tog godt imod loven, iværksatte Realskoleforeningen dog et lobbyarbejde for at få forhøjet til-

Hvert år offentliggjorde Kultusministeriet en liste over de skoler, som havde fået tilskud, således at man kunne se, hvor mange støttekroner den enkelte skole havde fået (Meddelelser ang. de højere Almenskoler 1907/08).

Tilskud til private Realskoler. Ministeriet har i Henhold til Lov af 2den Maj 1902 om Tilskud til private Realskoler fordelt det for Finansaaret 1908—09 dels af Sorø Akademis Midler, dels af Statskassen bevilgede Tilskud til disse Skoler, til Beløb 135,000 Kr. saaledes:

Skoler, der deltager fuldstændig i Fordelingen efter § 3.

(Skolerne ordnede efter Størrelse ɔ: Elevantallet 1. November 1907.)

Skolens Navn.	Elevantal.	1908—09. Tilsk. §3.	Tilsk. §5.	Samlet Tilskud.	Tilskud pr. Elev.
A. Drenge- og Fællesskoler.					
Lyngby M. & R.	266	2465	—	2465	9,26
Kolding R.	227	2000	—	2000	8,81
Odense M. & R.	226	2500	—	2500	11,06
Kirkegaards Skole	226	1335	515	1850	8,18
Fru Laursens Skole	223	795	405	1200	5,38
Aarhus R.	191	1800	200	2000	10,47
Randers M. & R.	185	2130	370	2500	13,51
Svendborg M. & R.	184	2500	—	2500	13,58
Fredericia R.	181	1550	100	1650	9,11
Frederikssund M. & R.	168	2500	—	2500	14,88
Nykjøbing F., M. & R.	160	1395	305	1700	10,62
Maribo M. & R.	153	1360	140	1500	9,80
Hørsholm M. & R.	147	1630	320	1950	13,26
Nørresundby M. & R.	142	935	465	1400	9,85
Skanderborg M. & R.	132	935	565	1500	11,36
Holbæk M. & R.	132	930	270	1200	9,09
Sæby M. & R.	128	1635	365	2000	15,62
Nykjøbing M., M. & R.	125	2035	165	2200	17,60
Jacobsens Skole	122	1370	430	1800	14,75
Struer M. & R.	119	1205	595	1800	15,12
G. Andersens Skole	118	710	190	900	7,62
Haslev M. & R.	117	1370	430	1800	15,38
Aarup M. & R.	113	875	475	1350	11,94
Vejen R.	108	1415	285	1700	15,74
Rudkjøbing M. & R.	104	2100	—	2100	20,19
Brønderslev M. & R.	102	1885	115	2000	19,60
Faaborg M. & R.	100	1365	435	1800	18,00
Bogense M. & R.	94	1150	450	1600	17.02
Otterup M. & R.	94	795	655	1450	15,42
Jyderup M. & R.	84	865	485	1350	16,07
Sakskjøbing M. & R.	82	945	555	1500	18,29
Tarm R.	82	1215	485	1700	20,73
Frederiksværk M. & R.	80	1050	250	1300	16,25
Frederikshavn R.	79	1505	395	1900	24,05
Hinnerup M. & R.	79	805	595	1400	17,72
Hylleholt R.	77	1630	70	1700	22,07
Hadsund R.	76	1565	235	1800	23,68
Trustrup M. & R.	75	1685	215	1900	25,33
Hurup R.	74	1410	240	1650	22,29
Skjelskør R.	72	765	385	1150	15,97
Nr. Alslev M. & R.	72	990	410	1400	19,44
Vamdrup R.	70	875	275	1150	16,42
Hadsten M.	70	645	305	950	13,57
Hammel M. & R.	67	1105	345	1450	21,64
Nørre Aaby R.	67	1025	—	1025	15,29
Neksø M. & R.	66	1635	365	2000	30,30
At overføre...	5659	64385	13855	78240	—

Tilskudsudvalget for Danmarks Realskoleforening og Foreningen Den danske Pigeskole havde et særligt presseudvalg, som bestod af Kr. Hatt i Frederikssund (t.h.), *Den danske Realskoles* redaktør Alb. Dahl (t.v.) og inspektrice Johanne Skouboe, Comtesse Moltkes Pigeskole. Det har ikke været muligt at finde et billede af frk. Skouboe som voksen (foto, Den danske Realskole 1916 og Frederikssund Private Realskole).

skudsrammen. Sammen med Pigeskoleforeningen nedsatte man i 1908 Tilskudsudvalget for Danmarks Realskoleforening og Foreningen Den danske Pigeskole.[3] Ved folketingsvalget i 1909 blev mange kandidater spurgt om deres holdning til den private realskole og dens økonomiske ophjælpning.[4]

I 1910 udsendte udvalget *Staten og den private Realskole*, hvor man søgte at påvise, at de cirka 100 private mellem- og realskoler under de bestående forhold ikke kunne undværes, både ved deres størrelse og ved deres beliggenhed rundt om i landet. Realskolerne havde taget skolesagen op og ført den igennem der, hvor kommunerne lod den ligge. Man var ikke en klasseskole, men »en Skole for det jævne, brede Lag af Befolkningen«, og man undlod ikke at pointere, at den private realskole gav fripladser til over 600 fattige elever. Vel havde man nu fået en tilskudslov, men det var ikke nok, da alle skolerne hvilede på »en meget slet økonomisk Basis, saa at man ikke bruger for stærke Ord, naar man siger, at de er i Nød.« Presseudvalget havde selvfølgelig en interesse i at udmale forholdene så sorte som muligt, således at man kunne få sine ønsker igennem. Det drejede sig om økonomisk ligestilling med andre skoler, således at den private realskole kunne løfte den opgave, som der var stillet den, på en fuldt ud forsvarlig måde: et driftstilskud til hver dimissionsberettiget skole på 1500 kr., et fripladstilskud svarende til cirka 16 procent af skolepengene og et lærerlønstilskud til lærere og bestyrere af samme størrelse og efter samme principper som folkeskolens lønningslov af 1908. Presseudvalget havde foretræde hos kultusministeren og Finansudvalget om forhøjelse af lærerlønstilskuddet med 20.000 kr., men fik ikke noget ud af det.[5] Året efter var det kommunerne, som man opfordrede til at forøge deres tilskud, idet de statslige og kommunale tilskud tilsammen ikke var nok.[6]

I oktober 1912 hører man det sidste til Tilskudsudvalget, som havde været hos kultusminister Jacob Appel med ønsket om, at en revision af tilskudsloven måtte blive fremsat i rigsdagssamlingen 1912/13. Ministeren udtalte »megen Sympati og Velvillie for vor Sag. Han kunde selvfølgelig ikke udtale sig om, hvornaar den kunde gennemføres, men det vilde for ham være en Æressag at kunne gennemføre den.«[7] Realskolens ønsker blev dog ikke politisk højt prioriteret, og først i 1928 kom der en ny tilskudslov. Kr. Hatt, som havde været med i lobbyarbejdet siden 1906, rettede i 1921 en del af skylden mod undervisningsinspektøren for mellem- og realskolerne, F. Rønning. Rønning havde ikke haft »tilstrækkelig aabent Blik for, at gode økonomiske Kaar for Lærerne er en absolut Betingelse for god Undervisning, og som navnlig har ført et alt for lidt effektivt Tilsyn med Undervisningen.« Realskolelærernes kår havde i en årrække været meget dårlige, og der var ikke megen støtte at hente hos undervisningsinspektøren, dennes tilskudskonsulent eller ministeriet, som alle havde lagt en behersket varme for de private realskoler for dagen.[8]

I årene 1923-25 udspandt der sig i *Den danske Realskole* en større debat om realskolens økonomiske situation, til dels foranlediget af Den Store Skolekommissions betænkning (se kapitel 5). Diskussionerne omhandlede tre forhold: 1) spørgsmålet om man skulle vægte det pædagogiske eller det økonomiske højest, 2) realskolens ejendomsforhold samt 3) forholdet mellem store og små realskoler.

Debatten blev indledt af S. Madsen-Mygdal, Tarm Realskole, der i *Den danske Realskole* så tilbage på de sidste 25 år. Realskolen havde vundet meget i økonomisk støtte (han talte om den guldstrøm, der havde løbet ind over realskolerne), og det var godt, men han pegede samtidig på, at man ved stadige krav om mere kunne pådrage sig »et Skær af Umættelighed«, som efterhånden kunne undergrave velviljen hos myndighederne. Desuden kunne man – ved at fokusere alt for meget på økonomiske spørgsmål – risikere bogstaveligt talt at »sælge vore Idealer Stykke for Stykke«, hvor man endte med en skole uden liv og sjæl. Han mente, at der var behov for en pædagogisk renæssance. P.A. Dissing, Otterup Mellem- og Realskole og medlem af Den Private Realskoles Bestyrerforenings bestyrelse, fremhævede derimod statstilskuddets betydning, idet tilskuddet bl.a. hindrede en tilbagegang, som også i pædagogisk henseende ville virke ødelæggende. Han kunne ikke se nogen guldstrøm, og forældrene måtte stadig betale høje skolepenge, hvortil kom, at de tilskud, som var skolernes livsbetingelse, var årlige bevillinger på finansloven, ikke i tilskudsloven.[9]

Under finanslovsdebatten i 1921 havde det socialdemokratiske folketingsmedlem J.J. Bjerring fra Nyborg fremhævet det urimelige i, at Nyborg Kommunale Realskole kun fik 20.000 kr. i statstilskud, hvor den burde have 50.000 kr., og at de private realskoler fik mange gange mere. Kr. Hatt, Frederikssund Private Realskole, var tilbøjelig til at mene, at »Legenden« om de store statstilskud til privatskolerne stammede fra Johs. Høirup, der var ansat på Nyborg Borgerskole. Hatt var forundret over, at en kommunal realskolemand med en høj og fremtrædende position inden for Realskoleforeningen kunne mene, at skolerne fik for meget.

Høirup afviste at have talt med Bjerring om tilskudsbeløb. Nyborg fik 35.195 kr., men hvis Nyborg fik efter reglerne for de private realskoler, ville man får 50.000 kr. Høirup mente, at der blev begået en uretfærdighed mod de kommunale realskoler, og staten burde yde det samme tilskud pr. barn, uanset om det gik i statslig, kommunal eller privat skole. Han ville ikke påduttes at have sagt, at den private skole fik for meget, bare fordi man ønskede, at staten ydede det samme tilskud til alle skoler efter ensartede,

retfærdige regler. Og Høirup havde ikke ventet et angreb fra privatskolens side i deres arbejde for at skaffe sig bedre kår.[10]

Kr. Hatt var også hovedperson i debatten om skolernes ejendomsforhold. Den Store Skolekommission havde fremlagt et forslag til en ny tilskudslov, hvori man gjorde det til en tilskudsbetingelse, at skolen var en selvejende institution; privatejede realskoler ville ikke kunne få tilskud. Hatt var positivt stemt over for selvejende institutioner, og han var ikke i tvivl om, at hvor der var tale om en god og forsvarlig ordning, ville forældrene gerne bringe ofre for deres børn. Hans kollega i Sorø, A.E. Thomsen, brød sig derimod ikke om denne betingelse. Enkeltpersoner skulle have lov til at eje en skole, for »hvis en Skolemand har særegne Anskuelser, nye Ideer, som han vil virkeliggøre, da lader sligt sig bedst iværksætte, naar Skolen er hans egen.« Hvis han var ansat af andre, også selvom disse var frisindede, ville han være bundet til at følge disses regler og påbud.[11]

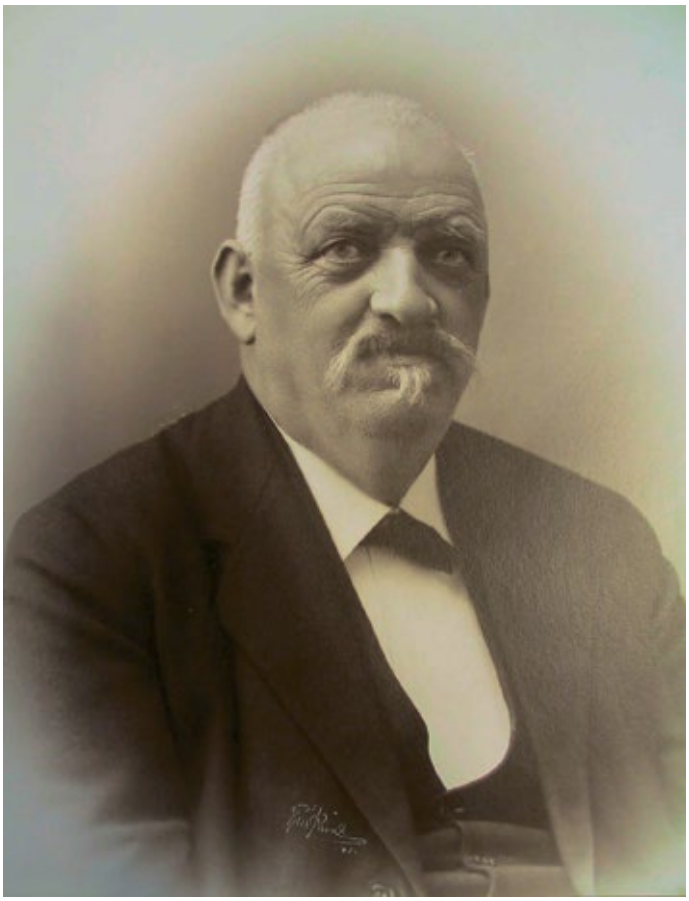

S. Madsen-Mygdal, skolebestyrer og ejer af Tarm Realskole 1894-1924. Han var et fremtrædende medlem af Realskoleforeningen og aktiv i forbindelse med realskolernes modstand mod almenskoleloven af 1903, hvor han bl.a. medvirkede til at vælte foreningens formand sammen med C. Christensen-Dalsgaard og A.D. Thyssen (foto, Vestjysk Gymnasium).

Skolebestyrer Hans I. Hansen, Nørre Åby Realskole, mente, at man ikke kun kunne sige: »vi vil ikke«, og at man var nødt til at skaffe sig indflydelse på den kommende lovgivning. For at forhindre salg af skoler med statstilskud – altså handel med statstilskud – burde der være en bestemmelse om, at køb og salg skulle godkendes af ministeren. En sådan klausul ville vise sig effektiv, især hvad angik godkendelse af lederens person. Med dette forslag foregreb Hansen 1928-reglerne om køb og salg af realskoler, som omtales nedenfor.[12]

På et fællesmøde for de private realskoler i Århus 24. oktober 1923 diskuterede man Skolekommissionens tilskudsforslag. Der blev fremlagt to forslag, som man forsøgte at arbejde sammen, men der var stærkt divergerende meninger, så fælles fodslag kunne ikke nås. Dissing ville ikke have, at tilskudsbetingelserne forflygtigede »Skolernes Karakter som private Skoler.« Hans I. Hansen gav igen udtryk for, at man ikke skulle stille sig afvisende, men »positivt anvise Udveje«.[13]

P.A. Dissing, medlem af Bestyrerforeningens bestyrelse, fremlagde i 1925 beregninger vedr. tilskudsfordelingen som grundlag for en løsning af tilskudsspørgsmålet. Dissing mente, at tallene viste, at tilskudsnedgangen grundet nedskæringer havde været ens for både små skoler og de øvrige skoler. Hans I. Hansen protesterede dog mod denne tolkning af tallene. Tallene gav ikke et retvisende billede, eftersom tilskudsnedgangen på lønkontoen havde været størst for de små skoler, som også havde måttet afgive en del af deres fripladstilskud. Han bad bestyrelsen om at have de små skoler i venlig erindring. De små og de store skoler havde forskellige interesser, men også fremtrædende fælles interesser.

Dissings bestyrelseskollega Kr. Hatt imødegik Hansens kritik. De store skolers forhold var lige så kritiske som de mindre skolers. Og han havde aldrig været talsmand for hverken de større eller de mindre skoler. Hansen svarede, at han ikke ville skabe et mod-

sætningsforhold, men alene pege på, at visse små skoler burde have kompensation for de uforholdsmæssige store tilskudstab, de havde haft. Derfor havde han foreslået en model, hvorved de bedst stillede skoler kun skulle afgive en lille smule (175 kr. pr. kvartal), et forslag der havde mødt »en saa haardnakket og bitter Modstand« fra Bestyrerforeningens bestyrelse. Hatt replicerede, at der ikke fandtes i storskolekredse uvilje mod de små skoler, »saa længe de holder deres Krav indenfor rimelige Grænser.« Ingen af de store skoler havde tillid til Hansens tilskudspolitik, og det samme gjaldt nok de små.[14]

I juli 1925 udsendte Undervisningsministeriet det nye tilskudscirkulære, hvilket fik Hans I. Hansen til igen at kritisere Bestyrerforeningens bestyrelse, fordi flere af cirkulærets bestemmelser rummede »dybtgaaende og særdeles følelige Brud med møjsommeligt opbyggede Principper«. Eksempelvis var lønrefusionen til underskoletimer et »flagrant Brud med hævdvundne Principper«. Hansen kunne godt forstå den for tiden vanskelige tilskudsmæssige situation, men hvorfor var bestyrelsen gået med til det. Cirkulærets bestemmelser vanskeliggjorde kårene for de små skoler, som havde svært ved at få det til at løbe rundt. Også Magnus Lund, Ida Holst' Skole i Svendborg, og W. Stenberdt, formand for Den Private Realskoles Lærerforening, beklagede, at bestyrelsen var gået med til bestemmelsen om underskoletimerne og mellemskoletimerne. Bestyrelsesmedlem P.A. Dissing svarede, at der var 2,2 mio. kr. i statstilskud til fordeling, som ikke kunne slå til efter de hidtidige regler, og derfor havde en regulering været nødvendig.[15]

Tilskudsloven af 1928 var en væsentlig forbedring i forhold til 1902-loven, og klagerne over den dårlige økonomi og det lave statstilskud ophørte efterhånden, selvom de private skoler i løbet af 1930'erne og 1940'erne gentagne gange rejste spørgsmålet om ajourføring af tilskudsloven, hvilket skete i 1947.

3. Realskolernes økonomi

Men hvordan var skolernes økonomi så egentlig? Det vil vi belyse ved at se på udvalgte år, nemlig 1880, 1901/02, 1920/21 og 1970'erne. Årene er valgt ud fra, hvad der foreligger af tilgængeligt materiale om realskolernes indtægter og udgifter. Det første statistiske materiale findes i *Meddelelser ang. de lærde Skoler* og omhandler 1880, og det er også i *Meddelelser*, at man finder skolernes regnskaber for årene 1884-1901/02.[16] For perioden efter 1902 findes der kun spredte, samlede oversigter over mellem- og realskolernes økonomi: 1920/21 i Den Store Skolekommissions betænkning og 1970/71-1973/74 i en betænkning af 1976 (og her kun for de private realskoler).

Skolernes indtægter er kommet fra to områder: 1) forældrebetaling i form af skolepenge og 2) tilskud fra det offentlige. I den følgende gennemgang af regnskabsmaterialet dækker begrebet *skolepenge* over a) Skolepenge, b) Indskrivningspenge, c) Dimissionspenge og d) Brændepenge. Indskrivnings- og dimissionspenge var en form for et gebyr, som blev opkrævet i forbindelse med henholdsvis ind- og udskrivning af skolen, mens brændepenge blev betalt af eleverne og gik til skolens opvarmning.

Ser man på udgiftssiden, var der følgende hovedposter: 1) løn og honorarer, 2) bygninger og inventar m.v. og 3) øvrige udgifter. Under *løn og honorarer* er henregnet lønninger til bestyreren og de faste lærere samt honorarer til sidstnævnte for ekstratimer, honorarer til timelærere og tilskud til pensionsfonden; hertil kom honorar for regnskabsføring og honorar for inspektion. Under *bygninger og inventar* m.v. er henført ud-

I hedens hovedstad Herning oprettedes den private realskole i 1877, samme år som jernbanen kom til byen. Jernbanen var med til at få Hernings indbyggertal til at vokse og dermed skabe et kundeunderlag for realskolen. Skolen blev overtaget af Herning Kommune i 1907 og omdannedes i 1926 til Herning Gymnasium (foto 1921, Dansk Skolemuseums samlinger).

gifter til inventar, bogsamlinger og undervisningsmidler, kontorhold, brænde og belysning, rengøring, bygningsvedligeholdelse, skatter og afgifter samt renter og afdrag. Endelig er der posten *øvrige udgifter*, som var diverse udgifter.

1880

For 1880 foreligger der regnskabsoplysninger om 21 skoler (elleve kommunale og ti private) fordelt over hele landet.[17] For seks private skolers vedkommende er summen af de samlede indtægter ikke opgivet, mens der mangler oplysninger om udgifterne hos Odense Realskole. Indtægterne for de 21 skoler havde været på 135.095 kr., hvoraf tilskud udgjorde 58.184 kr. eller 43 procent. På udgiftssiden var den største post lønninger til bestyrere og personale med 130.766 kr. Desuden var der øvrige udgifter for 42.057 kr., således at de samlede udgifter blev 172.823 kr. Tager man Thisted Realskole som eksempel, havde skolen fået 8.600 kr. i offentligt tilskud, mens eleverne havde betalt 5.379 kr. i skolepenge og 96 kr. i eksamensgebyrer. Den store udgiftspost var lønningerne (10.642 kr.), mens skolens drift havde kostet 2.875 kr. Skolen havde dette år endt med et overskud på 556 kr.

I alle skolerne skulle der betales skolepenge, som lå mellem 2 og 11 kr. pr. måned; visse skoler gav dog søskenderabat. Den månedlige gennemsnitsløn i 1880 for en mandlig faglært arbejder i byerne var 69 kr. Skolepenge på 11 kr. om måneden ville således

udgøre 15 procent af hans løn,[18] hvilket kunne være mange penge for en arbejderfamilie. Derfor købte kommuner og andre institutioner fripladser til mindre bemidlede folks børn, som dermed fik en mulighed for at gå i realskolen. Af de 2.003 elever havde 204 elever (10 procent) halv eller hel friplads, meget varierende fra skole til skole.

1901/02

Fra skoleåret 1901/02 har man oplysninger fra 12 kommunale og 57 private realskoler.[19] Som man vil se af nedenstående oversigt (se boks 37), udgjorde de samlede indtægter 551.031 kr. og kom hovedsageligt fra skolepenge. Tilskud udgjorde på dette tidspunkt kun en femtedel af indtægterne. Endelig kom 8 procent fra øvrige indtægtskilder. Skolerne havde brugt 572.220 kr. med lønninger til bestyrer, lærere og øvrigt personale som den store udgiftspost (65 procent), mens bygningsdrift stod for en fjerdedel af udgifterne. Som det fremgår af oversigten, overskred udgifterne indtægterne med 21.189 kr. Ikke alle skoler havde haft underskud, men de steder, hvor det gjorde sig gældende, måtte de enten dække det ved optagelse af lån, tage af kassebeholdningen eller sætte skolepengene op.

I Herning Private Realskole balancerede årsregnskabet. Skolen, der var oprettet i 1877, havde 129 elever, fordelt på 70 elever i realafdelingen og 59 elever i underklasserne. Skolen havde haft indtægter for 12.542 kr., hvoraf 8.750 kr. eller 70 procent stammede fra skolepenge, mens man havde fået 3.200 kr. i tilskud fra stat, amt og kommune. Andre indtægter udgjorde 592 kr. På udgiftssiden var 8.117 kr. gået til løn til bestyreren og til de fem faste lærere og to timelærere, og man havde anvendt 1.723 kr. til undervisning og bygningsdrift. Endelig havde man afbetalt gælden med 2.700 kr.[20]

Ser man på skolepengenes størrelse, varierede de mellem 2 og 18 kr. månedligt, som oftest 5-10 kr. En faglært arbejdsmand i byerne med en gennemsnitlig månedsløn på 110 kr.[21] skulle således betale op mod ti procent af sin løn, hvis hans barn skulle gå i en realskole. I 1901/02 var der 3.636 elever i realklasserne i de 69 realskoler. Der var 922 fripladser, svarende til en fjerdedel af det samlede elevtal, og nedsat skolepenge for 357 pladsers vedkommende.[22] Samlet betød det, at en tredjedel af pladserne gik til mindre bemidledes børn.

1920/21

Til brug for Den Store Skolekommission udarbejdede Kr. Hatt en beretning om de økonomiske forhold for de private mellem- og realskoler i provinsen.[23] Beretningen, der var udarbejdet på grundlag af indsendte oplysninger, rummer desværre ikke fuldstændige oplysninger om skolernes økonomi, men kun enkelte aspekter heraf.

Boks 37. Realskolernes indtægter og udgifter 1901/02.

Tilskud	111.604,50 kr.	Løn	375.106,00 kr.
Skolepenge m.v.	405.281,30 kr.	Bygninger	148.224,20 kr.
Øvrige indtægter	34.145,70 kr.	Øvrige udgifter	48.890,30 kr.
I alt	551.031,50 kr.	I alt	572.220,50 kr.

Kilde: Medd. LS 1901/02 s. 508-41.

Der var i skoleåret 1920/21 98 private skoler, som tilsammen fik 142.971 kr. i kommunalt tilskud; det gennemsnitlige kommunetilskud var cirka 1.400 kr. At så mange skoler fik tilskud, hang sammen med tilskudsloven af 1902, der krævede kommunalt tilskud som betingelse for statstilskud. Kr. Hatt bemærkede dog, »at Partiforskydninger i de kommunale Raad undertiden har medført, at bestaaende Skoler har mistet deres kommunale Tilskud, vistnok udelukkende af politiske Grunde.« Det var skoler i købstæderne, der havde oplevet dette, og som følgelig havde måttet søge tilskud hos de omkringliggende landkommuner, der var interesserede i, at skolerne opretholdtes. Tilskuddene var imidlertid i sådanne tilfælde meget små. Amtsrådenes tilskud udgjorde kun 41.550 kr. og havde sin største betydning ved, at 1902-loven krævede dem som betingelse for statstilskud.

De private tilskud, altså fra private personer og institutioner, var ikke i nær samme størrelsesorden som de offentlige tilskud. De stammede dels fra forældrekredse, dels fra pengeinstitutter, nogle gange også fra legater. Forældrekredsens tilskud blev som regel anvendt til dækning af et eventuelt underskud på skolens regnskab. Underskuddene blev som oftest dækket ved forhøjelse af skolepenge for det kommende år, og i de tilfælde, hvor der ikke kunne skaffes balance på denne måde, måtte forældrene træde yderligere til. Dette var især tilfældet i de første år efter opnåelse af eksamensret. Det var heller ikke ualmindeligt, at forældrene gav årlige tilskud for at hjælpe en skolebestyrer i gang med en ny realskole.

Hvad angik skolepengene, svingede satsen meget, både for mellemskolen og for realklassen: i mellemskolens fire klasser mellem 9 og 28 kr. pr. måned, i realklassen mellem 18 og 32 kr. om måneden. Skolepengene var steget kraftigt gennem de sidste seks år (se boks 38). Den månedlige gennemsnitsløn for den faglærte arbejder i byerne var 428 kr.,[24] og et barn i realklassen kostede således fem procent af hans løn. Valgte arbejderen at sætte sit barn i en statslig skole, hvor skolepengene var lavere, skulle han kun betale 5 kr. pr. måned. Undervisningen var som regel gratis i de kommunale eksamensfrie skoler og i de kommunale mellemskoler, mens der i de kommunale og statslige realskoler og gymnasieskoler blev opkrævet skolepenge.

Boks 38. Gennemsnitligt antal skolepenge pr. måned 1914/15 og 1920/21.

Skoleår	**1. M**	**2. M**	**3. M**	**4. M**	**R**
1914/15	8,65 kr.	9,75 kr.	10,75 kr.	11,75 kr.	13,40 kr.
1920/21	15,10 kr.	16,50 kr.	17,90 kr.	19,50 kr.	21,10 kr.

Kilde: Kr. Hatt 1919 s. 509.

Boks 39. Private realskolers indtægter og udgifter 1973/74.[26]

Statstilskud	122,6 mio. kr.	Løn	124,0 mio. kr.
Skolepenge	24,4 mio. kr.	Bygninger	31,6 mio. kr.
Øvrige indtægter	5,7 mio. kr.	Øvrige udgifter	39,3 mio. kr.
I alt	152,7 mio. kr.	I alt	194,9 mio. kr.

Grundloven af 1953 ophævede retten til at opkræve skoleafgift i de kommunale og statslige eksamensskoler, idet alle børn i den undervisningspligtige alder havde ret til fri undervisning i den offentlige skole.

1970'erne

I begyndelsen af 1970'erne undersøgte en arbejdsgruppe under Undervisningsministeriet de private skolers økonomi, herunder de private realskoler.[25] På det tidspunkt fik realskolerne dækket 85 procent af de undervisningsrelevante udgifter af statstilskud, mens de sidste femten procent samt de ikke-tilskudsberettigede udgifter skulle dækkes på anden måde. Den vigtigste finansieringskilde var elevbetaling.

I arbejdsgruppens betænkning findes der oplysninger om de 90 private realskolers indtægter og udgifter i 1973/74 (se boks 39).

Realskolernes driftsudgifter var i perioden 1970/71 til 1973/74 steget med 32,5 procent, hvilket først og fremmest hang sammen med, at lærerlønningerne steg, og at de gjorde det langt stærkere end reguleringspristallet. Og som man vil se, var det stadig udgifterne til lønninger, som udgjorde den store post (63 procent). Lærerlønudgift pr. elev var større i private realskoler og friskoler end i kommunale folkeskoler uden for København, selvom de private skolers lærere som helhed befandt sig på et lavere løntrin end deres kolleger i folkeskolen. Dette skyldtes, at de havde mindre end to tredjedel af det pligtige timetal og færre overtimer (og altså mindre overtimetillæg). Forbruget af lærerskematimer pr. elev var dog væsentligt højere, fordi man gennemgående – især i friskolerne – havde små klassestørrelser. Modsat havde privatskolerne færre udgifter til specialundervisning, idet folkeskolen havde flere fysisk og psykisk handicappede elever end privatskolerne.[27]

I takt med, at statstilskuddet var forøget, især med tilskudsloven af 1969, var tilskuddet kommet til at være skolernes væsentligste indtægtskilde; i 1973/74 udgjorde statstilskuddet på 85 procent således 80 procent af de private realskolers samlede indtægter. I 1966/67 havde realskolerne fået 4.839 kr. pr. elev, hvilket var steget til 5.628 kr. pr. elev i 1973/74, altså en stigning på 800 kr., hvor alle private skoleformer var steget med 1.600 kr. Det største spring for realskolerne kom med tilskudsloven af 1969, hvor tilskuddet gik fra 4.839 kr. til 5.496 kr. pr. elev.[28]

Helt frem til 1950'erne kunne man i *Den danske Realskole* findes annoncer for realskoler til salg, eller hvor folk med ønske om at blive realskolebestyrer efterlyste skoler til salg (Den danske Realskole 1939)

En Mellem- og Realskole
er til Afstaaelse, større Udbetaling. Billet mrkt. »32« modtager dette Blads Ekspedition.

Realskole ønskes til Købs.
af solid Køber med mangeaarig Lærervirksomhed ved privat Realskole. Stor Udbetaling. Billet mrkt. »30« modtager dette Blads Ekspedition.

Lejlighedskøb!
Georg Brandes: Wolfgang Goethe, indbundet i solidt og smukt Vælskbind, med talrige Illustrationer og Tavler. 510 Sider. Oprindelig Pris 40 Kr. — realiseres nu for Kr. 7,50 ved omgaaende Bestilling til
Springborgs Boghandel,
Gentofte.

Til Salg
er en større Realskole. Billet mrkt. »31« modtager dette Blads Ekspedition.

De stigende statstilskud havde dog ikke kunnet hindre, at de private realskolers driftsresultat i perioden 1970/71-1973/74 havde været negativt, bortset fra 1970/71, og underskuddet var bl.a. blevet finansieret af kassekreditter og andre kortfristede lån. På dette område havde de kommunale realskoler en »fordel«, idet et eventuelt underskud på skolens drift blev dækket af kommunen.

4. Fra personlig ejendom til selvejende institutioner

Realskolernes ejerforhold kan opdeles i tre kategorier: statslige skoler (herunder gymnasier med realundervisning), kommunale skoler og private skoler; under private skoler henregnes også selvejende institutioner, interessentselskaber og aktieselskaber. De kommunale og de private skoler kunne også være gymnasieskoler.[29]

De statslige skoler har altid udgjort en beskeden del af det samlede antal skoler med realundervisning. Oprindeligt var det de lærde skoler (dog ikke Metropolitanskolen og Herlufsholm), fra 1903 de højere almenskoler, som i 1919 og 1920 blev udvidet med en række private gymnasieskoler. Statens andel af realskoler har kun udgjort mellem 5 og 10 procent. Realundervisning har været en opgave, der er blevet varetaget af kommunerne og private, som tilsammen ejede 58 procent af skolerne i 1881, i 1956 92 procent.

Opblomstringen af private realskoler tog for alvor fart i 1880'erne og 1890'erne, hvor skolernes antal voksede fra 41 i 1886 til 129 i 1901 (se figur 9). Derefter lå antallet af private skoler nogenlunde fast med omkring 130 skoler. Den privatejede realskole var

Figur 9. Ejerforhold, alle typer realskole 1881-1956 (hvert femte år).[31]

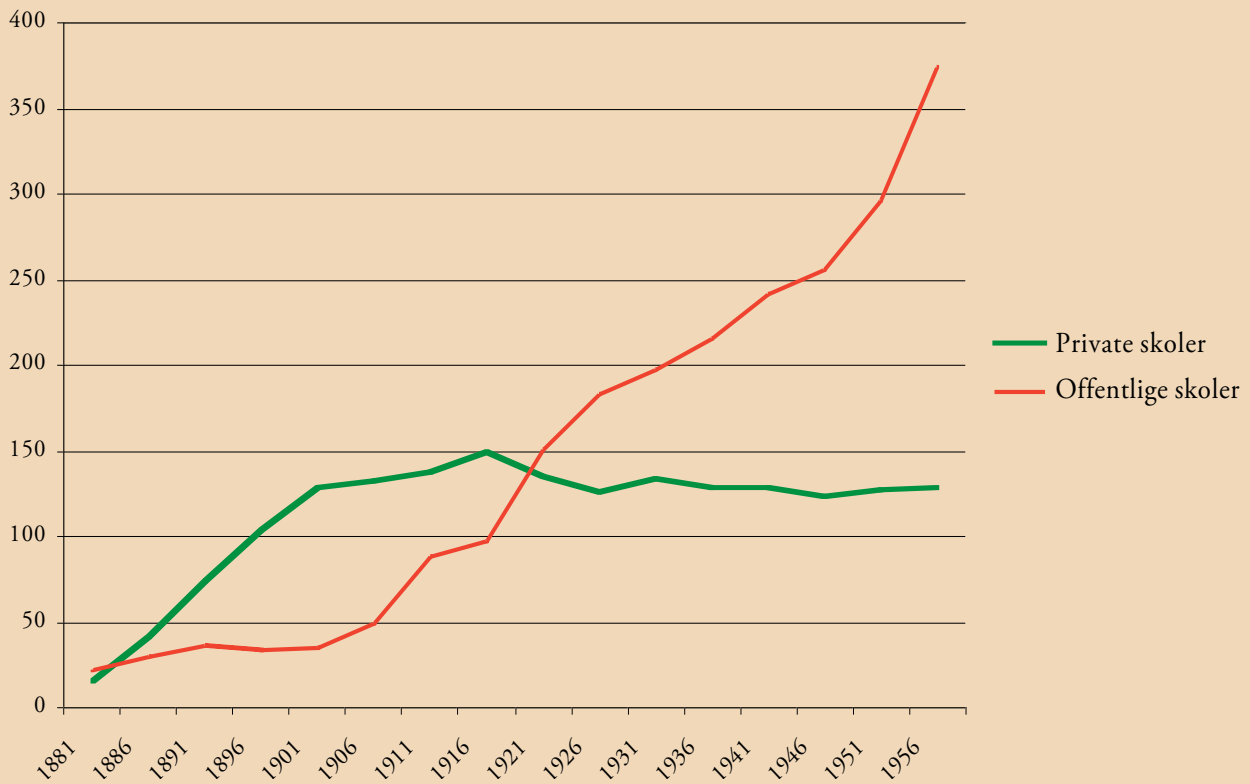

den dominerende ejerform frem til begyndelsen af 1920'erne, hvor de kommunalt ejede skoler blev den største grupper inden for mellem- og realskolerne.

Den faldende andel skyldtes ikke nedlæggelse af de private skoler, men vidner derimod om en kraftig udbygning af den kommunale eksamensskole, især efter vedtagelsen af almenskoleloven af 1903. I 1906 havde der været 37 mellem- og realskoler, i 1911 var dette tal vokset til 74 og i 1926 til 149. Og fra midten af 1920'erne var den kommunale mellem- og realskole den dominerende skoleform på realskoleområdet. En tilsvarende vækst fik man med 1950'ernes skoleudbygning: i 1951 var der 261 kommunale skoler, i 1956 338 kommunale skoler. Visse steder overtog kommunerne dog de private realskoler, specielt i årene efter almenskoleloven. Dette »modefænomen«, som Realskoleforeningens tilskudsudvalg kaldte overtagelserne, var dog i 1911 forsvundet.[30]

Inden for de privatejede realskoler var besiddelsesmåden meget forskellig. I 1915 var der 114 private mellem- og realskoler i Danmark, hvoraf 74 var ejet af bestyreren, ni var selvejende institutioner, De Forenede Pigeskoler drev fem skoler, og de københavnske højere almenskoler havde ligeledes fem skoler. Tretten skoler var ejet af et aktie- eller interessentselskab, to af private mænd, og Tranekær Realskole blev drevet for Grevskabet Langelands regning. I 1920 fordelte provinsens 98 private realskoler sig på 21 forældreskoler, altså skoler ejet af forældrekredse, og 77 »Privatmandsskoler«. Og i 1976 var der 74 selvejende og seksten privatejede realskoler i Danmark.[32]

Boks 40. Allingåbro Realskole sælges 1942.

Allingåbro Realskole I/S med 90 elever havde siden oprettelsen i 1930 været drevet som forældreskole med egen bygning samt lokaler i Allingåbro Tekniske Skole ved siden af realskolen. Da skolebestyreren blev udnævnt til overlærer ved Brande Kommunale Realskole, besluttede bestyrelsen i juni 1942 at lade skolen overgå til privateje. Man solgte skolen til en lærer ved Cand.mag. Møllers Realskole i Aalborg, som havde undervisningsinspektørens tilsagn om eksamensret. Købesummen blev aftalt til 12.000 kr., hvilket omfattede bygning med lokale til afgangsklassen samt skolens samlinger og inventar. Når skolens gæld var betalt, var der 3-4.000 kr. til overs, som skulle hensættes til et fond til fordel for skolen, således at renterne anvendtes til fripladstilskud, forøgelse af samlingerne osv., mens hovedstolen blev stående til anvendelse ved opførelse af nye bygninger til skolen.

I nævnet fandt man købesummen meget rimelig, »derimod kunde man vel have en Mistanke om, at Løsørebeløbet er lovlig højt«, hed det i et internt notat. Løsørebeløbet var sat til 8.000 kr. »Parterne kan paa Forhaand være fristede til at henføre for meget til Løsøret, og det lyder lidet troligt, at Løsøret til den heromhandlede lille straatækte Skolebygning skulde være lige saa værdifuldt som til mange jævnt store Privatskoler, vi har haft med at gøre.« På en indsendt fortegnelse var løsøret opgjort til 5.000 kr., så hvor var de sidste 3.000 kr., ville man gerne vide i nævnet.

Skolens bestyrelsesformand forklarede, at differencen skulle hensættes til den fornævnte fond. I nævnet havde man stadig sine tvivl med hensyn til de 3.000 kr., som indtog »en mærkværdig Mellemstilling« mellem at være købesum og så alligevel ikke at være købesum. Der var svært for nævnsmedlemmerne at se den reelle købesum, og man bad derfor kgl. bygningsinspektør Ejnar Packness og skolebestyrer R. Føns, Viborg, om at foretage besigtigelse af ejendommen.

Bygningsinspektøren besigtigede skolen i september 1942. Packness mente, at bygning med grund kunne ansættes til cirka 7.000 kr.; han havde ingen bemærkninger til vurderingsprisen på inventar og samlinger. Packness anbefalede salget. Skolebestyrer Fønss fandt skolens samlinger og materiale i god stand, og han kunne anbefale købesummen på 12.000 kr. Nævnet godkendte derefter salget.[39]

Besiddelsesformen kunne således være meget forskellig. I Lemvig var byens realskole, oprettet i 1875, ejet af en forening, bestående af en proprietær og femten af byens borgere. Ejerne valgte en bestyrelse, der varetog skolens økonomiske tarv og repræsenterede interessenterne over for skolens pædagogiske leder og lærerne.[33] Esbjerg Private Realskole var blevet oprettet i 1883, men økonomien var ikke god, og det blev derfor i 1889 besluttet at reorganisere skolen. Dette skete ved, at en kreds af forældre dannede et aktieselskab, der købte skolen.[34] Skive Private Realskole var ejet af et interessentselskab indtil kommunens overtagelse i 1886, mens det i Neksø var byens håndværker- og industriforening, der stod bag Neksø Private Realskole.[35] Den ovenfor nævnte Tranekær Realskole var blevet oprettet i 1896 af lensgreve Christian Ahlefeldt-Laurvig med det formål at give først og fremmest grevskabets beboere »let Adgang til en god Skoleundervisning for deres Børn.« Lensgreven ejede og finansierede skolen uden støtte fra det offentlige, ligesom han ansatte og afskedigede bestyreren, der dog havde pædagogisk handlefrihed.[36] Realskolen dimitterede sidste gang i sommeren 1923.

Ved tilskudsloven af 1928 blev der indsat en bestemmelse om, at når en skole, som fik statstilskud, blev solgt, var det en betingelse for fortsat støtte, at salgsvilkårene blev godkendt af Skolesalgsnævnet. Nævnet bestod af Undervisningsministeriets repræsentant, den kongelige bygningsinspektør og en realskoleleder. Et skolesalg eller bestyrerskifte skulle anmeldes til nævnet, og der skulle vedlægges udtømmende oplysninger om salgsvilkårene og ejendommen, bl.a. fortegnelse over medfølgende inventar og samlinger.[37] Skolesalgsnævnet fungerede indtil 1959, hvorefter godkendelsen blev placeret i ministeriet.

Der er bevaret et lille arkiv fra nævnet, ligesom godkendelsessagerne kan findes i ministeriets arkiv.[38] Der er fundet 81 sager om køb/salg af private mellem- og realskoler fra årene 1929-59. Salgene fordelte sig jævnt henover perioden med cirka tre sager pr. år.

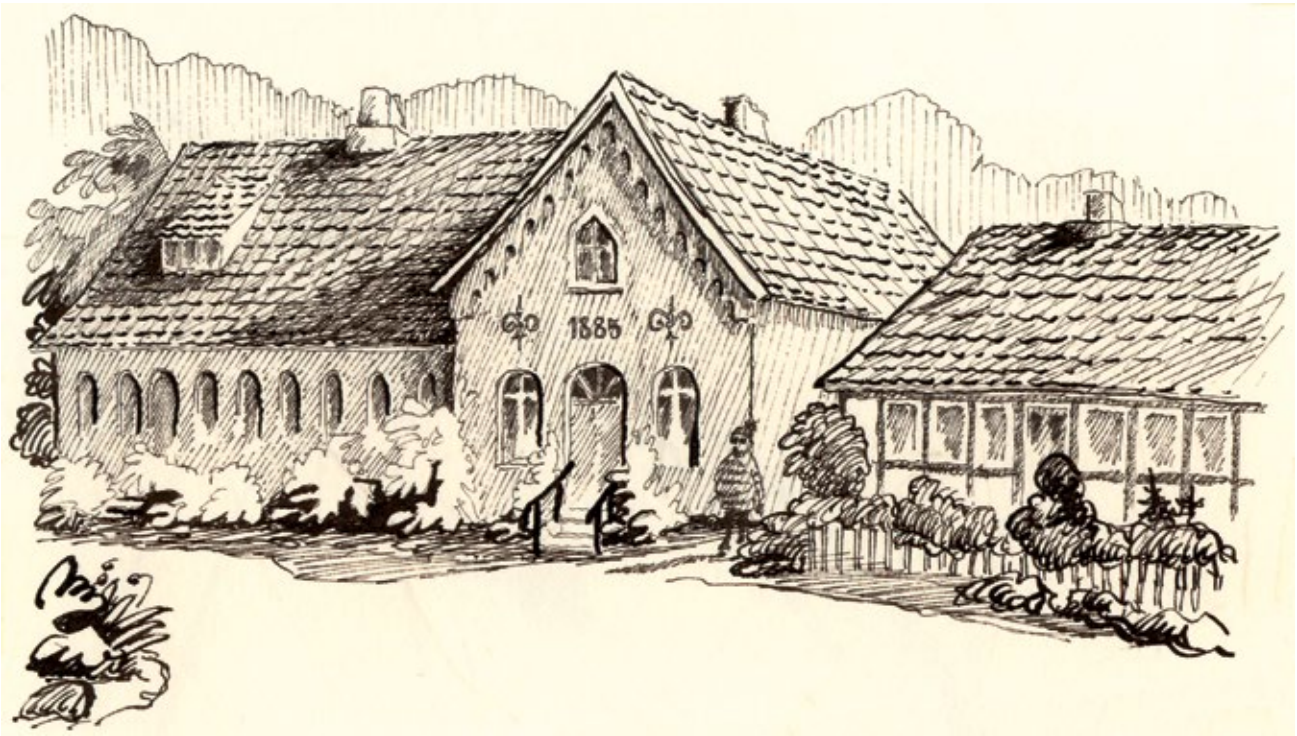

Tranekær Realskole eksisterede i årene 1896-1923. Skolen i Slotsgade 23 var bygget i 1885 til Tranekær Læseforening, men i 1896 indrettede lensgreven på Tranekær, Christian Ahlefeldt-Laurvig, huset til realskole. Skolen blev drevet for grevskabets regning uden støtte fra staten eller kommunen (tegning Jens Kortermann Jauch 1980, Øhavsmuseet, Rudkøbing).

Christian Johan Frederik Ahlefeldt-Laurvig, lensgreve til grevskabet Langeland med hovedsæde på Tranekær og en af datidens største jordbesiddere. Han var jorddrot og lensbesidder af den gamle skole, der følte, at hans stand, rang og velstand gav ham forpligtelser over for samfundet, herunder at sørge for grevskabets beboere fik »let Adgang til en god Skoleundervisning for deres Børn« (foto, Det Kongelige Bibliotek).

Elleve skoler blev handlet to gange, mens en enkelt skole (Nakskov Private Mellem- og Realskole) blev handlet tre gange (1931, 1947 og 1953).

Som følge af folkeskoleloven af 1958, hvor mellemskolen blev nedlagt, blev skolernes ejendomsforhold mange steder taget op til overvejelse. I løbet af 1960'erne og 1970'erne overgik flere og flere private realskoler til at blive selvejende institutioner, hvorved en skole kunne få statslån til en lav rente og tilskud til forretning af andre lån. Imidlertid skulle skolen selv tilvejebringe en sjettedel af overtagelsessummen, et beløb der tit blev skaffet ved, at skoleejeren forærede skolen denne brøkdel. Det betød til gengæld, at den nye selvejende skole ofte stod uden likvid driftskapital, eftersom den hidtidige driftskapitel var skolelederens egne penge. Følgelig måtte man ty til dyre kassekreditter, hvortil man ikke kunne få rentetilskud, et forhold der medførte nedlæggelse af en række privatskoler.[40]

I midten af 1970'erne var der 90 private realskoler, fordelt på 74 selvejende og 16 privatejede institutioner. Arbejdsgruppen om privatskolernes økonomi foreslog at gøre det til en tilskudsbetingelse, at private skoler og kursus skulle oprettes som selvejende institutioner, fordi privatskolerne i overvejende grad blev drevet for offentlige midler, »ydelsen af statsstøtte bør ikke kunne afsætte sig som overskud og formue for private interesser.« Dette krav kunne medvirke til, »at nye skoler oprettes på grundlag af bredere forældreinteresser og ikke alene på basis af relativt få personers initiativ.« Dette forslag blev gennemført ved tilskudsloven af 1977, hvorefter nyoprettede skoler skulle være selvejende for at opnå statstilskud.[41]

5. Afslutning

Som nævnt har statslig og kommunale tilskud altid spillet en væsentlig rolle i skolernes økonomi. Et centralt punkt for realskolen var derfor en stabilisering af realskolernes økonomi gennem faste, offentlige tilskud. Fra 1880'erne og til 1930'erne arbejdede realskolens folk og Realskoleforeningen for at forbedre skolernes økonomi, først ved at sikre årlige statstilskud fordelt efter faste regler, dernæst ved at få tilskudsbeløbet forhøjet. Realskolen har haft held med disse bestræbelser. Tilskuddets andel af skolernes indtægter er gået fra 20 procent i 1901 til 85 procent i 1970'erne, hvorved indtægter fra private donationer og skolepenge spiller en mindre rolle i skolernes økonomi. Men den stigende støtte har også betydet, at den private realskole med tiden er blevet afhængig af de offentlige tilskud, og uden støtte måtte mange skoler lukke.

Denne udvikling har også haft indvirkning på realskolernes ejerforhold. Statens skoler har altid udgjort en beskeden del af det samlede antal skoler med realundervisning.

Derimod var den privatejede realskole oprindeligt den dominerende ejerform, men fra begyndelsen af 1920'erne overhalede den kommunale mellem- og realskole privatskolerne – ikke fordi der blev nedlagt privatskoler, men fordi der skete en stor udbygning af den kommunale eksamensskole. I 1960'erne og 1970'erne gik flere og flere private realskoler over til at blive selvejende institutioner, og derved kunne de få statslån til en lav rente og tilskud til forretning af andre lån. Og tilskudsloven af 1977 bidrog yderligere til denne udvikling, idet nyoprettede skoler skulle være selvejende for at opnå statstilskud; kun privatejede skoler, der havde eksisteret før 1977, kunne fortsat få støtte. I dag er der i Danmarks Privatskoleforening kun fire skoler, som har et andet ejerforhold end selvejende institution.

Noter

1. Medd. LS 1882/83 s. 198-99.
2. J. Aldal 1901.
3. DdR 1908 s. 245-47.
4. DdR 1909 s. 109.
5. K. Hatt, J. Skouboe og A. Dahl 1910; DdR 1910 s. 37-38.
6. K. Hatt, J. Skouboe og A. Dahl 1911.
7. DdR 1912 s. 281-82.
8. K. Hatt 1921.
9. S. Madsen-Mygdal 1923.
10. DdR 1923: K. Hatt s. 147-49. J. Høirup s. 186-90, K. Hatt s. 240-43.
11. DdR 1923: K. Hatt s. 311-18. A.E. Thomsen s. 342-44, 446-49.
12. H.I. Hansen 1923 s. 355-363
13. P.A. Dissing 1923. De private Realskolers Fællesmøde i Aarhus om Skolekommissionens Tilskudsforslag. I: DdR 1923 s. 403-404.
14. DdR 1925: P.A. Dissing s. 30-32, H.I. Hansen s. 53-58, J.K. Møller 1925 s. 79-81, H.I. Hansen 102-04, J. Futtrup s. 116-18, K. Hatt s. 118-23, P.A. Dissing s. 134-36, H.I. Hansen s. 137-40, K. Hatt s. 157-58, J.K. Møller s. 159-60.
15. DdR 1925: H.I. Hansen s. 282-86, M. Lund s. 306-07, P.A. Dissing s. 307-09, H.I. Hansen s. 326-28, W. Stenberdt s. 328-29.
16. A.P. Weis og H. Hage 1891, II, s. 263-66, jf. Medd. LS 1882/83 s. 198-99.
17. Medd. LS 1857-78 s. 550-61.
18. P. Thestrup 1991 s. 41.
19. Medd. LS 1901/02 s. 508-41.
20. Medd. LS 1901/02 s. 383, 306-07, 532, 504.
21. P. Thestrup 1991 s. 42.
22. Medd. 1901/02 s. 498-507.
23. Trykt i: Betænkning med Lovforslag afgivet af Skolekommissionen i Henhold til Lov Nr. 77 af 21. Februar 1919 s. 501-18.
24. P. Thestrup 1991 s. 44.
25. De private skolers økonomi 1976.
26. De private skolers økonomi s. 15-27, bilagssamling s. 26, 49.
27. De private skolers økonomi 1976 s. 15-27, 43-62.
28. De private skolers økonomi 1976 s. 130-31, bilagssamling s. 82.
29. Jf. Weis og Hage 1891, I, s. 286-95, der opererede med 1) de blandede skoler (de lærde skoler med realundervisning) og 2) de ublandede realskoler (kommunale skoler, private skoler og selvejende institutioner).

30. Kr. Hatt m.fl. 1911 s. 5-6.
31. Medd. LS. og Medd. HA (1871-1921) samt Børneskolen i Aarene… (1926-1956).
32. F. Rønning 1916 s. 9-10 (1915). K. Hatt i Betænkning med Lovforslag 1920 s. 512. De private skolers økonomi 1976 s. 149.
33. Medd. LS 1879-81 s. 216-17, 232.
34. V. Bruhn 1983 s. 9-11.
35. Medd. LS 1879-81 s. 250, 1886 s. 372-73 (Skive), 1887 s. 418-19 (Neksø).
36. Medd. LS 1899/1900 s. 219-22.
37. Lov nr. 143 af 4. april 1928 § 12 (senere gentaget i tilskudslovene af 1947 § 9, 1959 § 9, 1962 § 9 og 1969 § 6) samt bek. nr. 166 af 28. maj 1928 (gentaget i bek. nr. 33 af 12. februar 1948).
38. RA. De Private Mellem- og Realskolers Skolesalgsnævn. Nævnsprotokol 1929-1950 og diverse sager 1930-1950. RA. UVM 2. Dep. 2. Kt. Jr.nr. 1928/237, 1930/282, 1933/797, 1936/343, 1937/1018, 1938/797. UVM 1. Dep. 2. Kt. Jr.nr. 1941/242, 1944/242, 1947/242, 1951/242, 1955/242, 1959/242.
39. RA. De Private Mellem- og Realskolers Skolesalgsnævn. Diverse sager 1930-1950.
40. B.H. Pedersen 1992, kapitel 5.
41. De private skolers økonomi 1976 s. 149.

VII. Realskolens ideologiske, pædagogiske og faglige indhold

Gymnastikhold på Hellerup Latin- og Realskole 1910
(foto, Lokalhistorisk Arkiv for Gentofte Kommune).

17. Borgerdyd og fædrelandskærlighed i den danske realskole

RASMUS GLENTHØJ

I dette kapitel vil det blive belyst, hvordan forestillingerne om først et statsborgerligt – og senere et nationalt – fællesskab samt de borgerdydsidealer, som man forventede, at eleverne i deres voksne liv ville efterleve, indgik i undervisningen i realskolen. Der tages udgangspunkt i Efterslægtselskabets Skole og de to Borgerdydskoler, hvor fokus især vil være rettet mod den tidlige del af skolernes historie, men med fremadrettede referencer og perspektiver.

1. Indledning

Realskolen var et produkt af oplysningstidens stærke rationalisme og optimisme. Efterslægtsselskabets og Borgerdydselskabets skoler, der begge åbnede i 1787, afspejlede en ideologisk ændring i de højere stænder, men var samtidig udtryk for en generel økonomisk styrkelse af det lag i samfundet, som blev betegnet borgerskabet.[1] De nye skoler, kaldet realskoler, skulle tilgodese det uddannelsesbehov, der ikke blev varetaget af de

Drejers Klub. Efterslægtens Skole og Borgerdydskolen var et produkt af 1700-tallets patriotisme, hvis mål det var at skabe nyttige borgere, der tjente samfundet og staten. Her fungerede patriotiske selskaber og klubber som debatforummer, hvor den borgerlige ideologi blev drøftet og udviklet (tegning F.L. Berenth, Nationalmuseet).

eksisterende uddannelsesinstitutioner i byerne, og give borgerskabets børn de reale kundskaber, som de havde et behov for i deres fremtidige virke i samfundet. Men skolerne skulle også danne og forme børnene som mennesker. Ludvig Holberg havde allerede i første halvdel af 1700-tallet gjort det at være en *nyttig borger* til målet for det fremvoksende borgerskab. Dette ideal var ikke specielt dansk, men en forestilling, der herskede blandt alle oplyste personer i det kosmopolitiske Europa. Det blev udbredt gennem det stigende antal danske og udenlandske tidsskrifter, pjecer og bøger, som borgerne læste. Og i disse skrifter var der intet emne, der stærkere gjorde krav på læserens opmærksomhed end skole- og opdragelseslitteraturen.[2]

Trods det at realskolen var en skole for handelsborgerskabet og håndværksmestrenes børn, så var mange af mændene bag Efterslægtens Skole og Borgerdydskolen akademikere. Medlemslisten i de to selskaber rummede fremtrædende repræsentanter for Københavns litterære og progressive miljø – blandt andre Chresten Pram, Knud Lyne Rahbek, Thomas Thaarup, Edvard Storm, Nicolai Abildgaard, Tyge Rothe, J.F.W. Schlegel, Ove Malling og Abraham Kall. Hertil kom, at underviserne på realskolerne alle havde en eller anden form for akademisk skoling. De nye realskoler havde også opbakning fra statens ledende mænd og handelstandens rigeste købmænd.[3]

Dette kapitel vil vise, hvordan forestillingerne om først et statsborgerligt – og senere et nationalt – fællesskab samt de borgerdydsidealer, som man forventede at eleverne i deres voksne liv ville efterleve, indgik i undervisningen i realskolen. Kapitlet tager udgangspunkt i Efterslægtens Skole og de to Borgerdydskoler, og dets fokus vil primært ligge på den tidlige del af skolernes historie med fremadrettede perspektiver og referencer til andre realskoler, blandt andet Christianis Institut.

2. Elevernes fædreland

1700-tallet var patriotismens tidsalder. Inspireret af antikken og oplysningsfilosoffer som Montesquieu og Rousseau blev staten genstand for en form for »civil religion«. Borgerskabet begyndte i højere grad, at forstå sig selv som statsborgere, der gjorde staten til omdrejningspunktet for deres egen selvforståelse. Den gode borger var per definition en patriot, der handlede ud fra fædrelandskærlighed og borgerdyd.

Slutningen af århundredet var en brydningstid, hvor man finder både kimen til kommende socio-politiske identifikationsformer og resterne af tidligere – heriblandt den patriarkalske – forestillingsverden. Mange mente stadig, at monarken gennem sin særlige indsigt vidste, hvad der var det bedste for landet og dets borgere. Kongen blev på en gang set som inkarnationen af fædrelandet og som dets fader. Igennem denne rolle varetog og beskyttede han ligeligt alle indbyggeres interesser og rettigheder. Borgerne var, som kongens loyale undersåtter, forpligtede til at adlyde og elske kongen. Den danske stat blev set som en familie, hvor kongen var faderen og befolkningen var børnene. Hos det puritanske Borgerdydsselskab, der blev oprettet i København i august 1785, ses dette tydeligt. I selskabets vedtægter hed det, at »Alt hvad Kongen har befalet, og for Fremtiden maatte behage at befale […] skal alt sammen henhøre til Selskabets vigtigste Grundlove«.[4] Ligeledes blev selskabets medlemmer ved åbningen af selskabet opfordret til »at opmuntre hinanden og vore Brødre og vore Børn til det samme, til sand Kjærlighed og Troskab i Tænke- og Handlemaade for Kongen og Fædrenelandet, hvis ægte Børn vi ere.«[5]

Dette var dog ikke den eneste opfattelse af kongemagten. Sideordnet hermed eksisterede tankerne om en opinionsstyret enevælde. Forestillingen om en konge af Guds nåde blev erstattet af en kontraktteori, hvor den egentlige suverænitet hvilede på folkets skuldre. Dette overflødiggjorde imidlertid ikke kongen. Han indtog i stedet funktionen som den offentlige menings tolk, der udøvede magten i overensstemmelse med befolkningens sande vilje.[6] Her var folket ikke længere blot undersåtter og kongens børn, men borgere der offentligt gav deres mening til kende i forhold til regeringsførelsen. De modsætningsfyldte opfattelser af kongemagten og dens funktion forblev imidlertid latent frem til 1830'erne.

Den magt og indflydelse, som borgerskabet her – i det mindste i teorien – gav sig selv, var med til at skabe forestillingen om borgeren som en aktiv handlende person, der arbejdede til fordel for staten, fædrelandet og sine medborgeres bedste. Kongen var fikspunktet for borgernes fællesskab. Men hvad var dette for et fællesskab? Her var de to centrale begreber staten og fædrelandet. Disse to ord blev ofte anvendt synonymt, men

I overensstemmelse med den officielle statspatriotisme i den dansk-norske stat lærte eleverne i de nye realskoler, at deres fædreland bestod i alle kongens lande, der strakte sig fra Nordkap i nord til Hamborgs porte i syd. Den store nationalromantiske digter, Adam Oehlenschläger, der lærte historie af nordmanden Edvard Storm, betragtes således til sin død Norge som sit andet fædreland (tegning Carl Thomsen, Skikkelser fra Danmarks literære Guldalder).

var det ikke nødvendigvis. Man bør her skelne mellem tre forskellige fædrelandsopfattelser – en kosmopolitisk, en statspatriotisk og en sprognational. Den første var oplysningstidens fædreland, der navnlig havde gennemslagskraft blandt statens tysktalende magtelite. Dette var det rene politiske fællesskab uden kulturelle eller nationale elementer. Her var fædrelandet det sted, hvor man boede og arbejdede som en nyttig statsborger – uafhængigt af, hvor man var født. Det vigtigste var loyaliteten og pligtfølelsen over for staten og kongen.[7]

De højeste stillinger inden for den danske stat var forbeholdt aristokratiet, der i et vist omfang bestod af en indvandret tysk adel. Borgerskabets kamp for større magt og indflydelse fik derfor en national overtone. I et forsøg på at inddæmme disse tendenser forsøgte statsmagten bevidst på at skabe en identifikation hos borgerne med hele den danske stat – et statspatriotisk fædreland. Dette resulterede i 1776 i indførelsen af indfødsretten, hvorefter det kun var borgere født i staten, der kunne opnå et embede heri. Dette projekt var et forsøg på at tilvejebringe en politisk og tværkulturel identitet, der var territorialt afgrænset. I denne ideologi bestod fædrelandet af alle kongens lande fra Nordkap i nord til Elben i syd. Det bedste udtryk for denne tankegang finder vi i historikeren Ove Mallings undervisningsbog *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* (1777). Denne opfattelse af fællesskabet som både dansk, norsk og tysk ses tydeligt hos Borgerdydselskabet, hvis vedtægter fremhævede, at »Selskabet giør sig en Ære af, at have Medlemmer overalt i Kongens Riger og Lande, og derfor antager alle, som ville, og efter foregaaende Artikel kunne antages, paa hvad Sted de end maatte være.«[8]

Den officielle statspatriotiske ideologi udryddede imidlertid ikke forestillingen om et særligt dansk fædreland (sprognationalt fædreland), der blev forbundet med nationens sprog, historie og »særlige« nationale karakter. Det nationale fædreland blev i høj grad forstået ud fra fødslen og opvæksten. Bestyrer af Efterslægtselskabets skole, den norske digter Edvard Storm, glemte således aldrig sit hjemland. Digteren Adam Oehlenschläger fortæller i sine erindringer fra skoletiden om Storm, at hver gang han kom til Norge i geografitimerne, pegede han på kortet og sagde: »Se! Her er mit Fødeland!«[9] Dette forhindrede dog ikke Storm i at have en stærk tilknytning til det overordnede fædreland. I løbet af 1800-tallet udviklede denne kærlighed over for fødelandet sig imidlertid til en nationalisme, hvor der ikke var plads til mere end et fædreland. Det fædreland, som realskoleeleverne blev præsteret for i skolebøgerne, var indtil 1830'erne og 1840'erne identisk med den multinationale danske stat.

Nationalismen var kun i sin vorden. Den patriotisme, som kendetegnede borgerskabet og deres nye realskoler, udmærkede sig ved at øge identifikationen med staten og det tværnationale fællesskab. Ifølge borgerskabet burde alle statens borgere ideelt set være gode patrioter uanset køn og social baggrund. I Borgerdydselskabets loves paragraf et fremhæves det direkte, at alle på tværs af stand kan optages i selskabet, mens paragraf to fremfører, at selskabet var åbent over for både norske og holstenske medlemmer. Den samme åbenhed findes hos Efterslægtselskabet. I dets oprindelige plan skulle den kommende realskole gøres til en »Planteskole for dem, der agte at opoffre sig til Fædrelandet og Efterslægten, i et af de vanskeligste og suureste, men vigtigste og hæderligste Embeder, nemlig som Ungdommens Lærere i de ringere Stænder.«[10] Den skole, Efterslægtselskabet oprettede, blev ikke en skole for de fattige eller kommende landsbyskolelærere, men derimod for borgerskabet. Dette betød ikke, at man fuldstændig glemte de tidligere ideer. Skolens bestyrer, Edvard Storm, underviste fattige børn gratis, og der blev optaget en række elever fra bondestanden uden betaling.[11]

3. Borgerdyd i skolen

Borgerdydselskabet og Efterslægtsselskabet var blot to blandt mange patriotiske selskaber, der blev etableret i anden halvdel af 1700-tallet. Deres ideologi adskilte sig ikke nævneværdigt fra de andre foreningers, men i modsætning til de øvrige inddrog de skoledrift som et middel til at nå deres målsætning.

De tyske filantropiske skoler samt den i 1783 oprettede realskole i Trondheim tjente som inspiration for de københavnske realskoler.[12] I undervisningsplanen for realskolen i Trondheim siges det, at den borgerlige realskole var oprettet i den hensigt: »at der i den skal virkes paa Børns intellectuelle og moralske Dannelse, saa at de kunne vorde duelige Borgere og Borgerinder i Staten.«[13] Denne holdning faldt fint i tråd med holdningen i Danmark, hvor de patriotiske mænd bag de første danske realskoler ikke blot ønskede at hjælpe børnene som individer, men også at »danne Ungdommen til oplyste, kloge og nyttige Borgere« til fordel for fædrelandet.[14] Lægen Johan Clemens Tode, der var drivkraften bag oprettelsen af både Efterslægtsselskabet og dets realskole, så børnene som statens sande rigdom. Ifølge Tode var kyndige, virksomme, redelige og tapre mænd langt vigtigere end nogen naturressource, som fædrelandet besad.[15] Disse holdninger kom klart til udtryk i både Efterslægtsselskabet og Borgerdydselskabet, hvor det gang på gang blev understreget, at børnene skulle dannes til nytte for den danske stat.[16] At det i et vist omgang lykkedes, indikeres bl.a. af, at Danske Kancelli udtalte dets særlige tilfredshed med »de kjendelige Fremskridt, de havde gjort til at befordre gavnlig Undervisning og danne nyttige Borgere.«[17]

Den tyskfødte læge Johan Clemens Tode var et sandt barn af oplysningstiden, der satte sit præg på det progressive miljø i hovedstaden ved sit engagement i dens selskaber og i de samfundsmæssige og litterære fejder (portræt, Det Kongelige Bibliotek).

Det er et gennemgående træk ved de patriotiske bevægelser, at de så mennesket som disponeret for fornuft og moral. Det krævede imidlertid undervisning for at blive et godt menneske. Målet for borgerskabets nye realskoler var således ikke kun, at give eleverne konkrete færdigheder, men også dannelsen af »det hele menneske«. Eleverne skulle lære at forstå sig selv og deres rolle som en del af den organisme, som den danske stat og borgersamfundet udgjorde. Dette kom bl.a. til udtryk gennem de liberale pædagogiske principper, som eleverne blev undervist efter. Børnene skulle således lære at tænke kritisk og selvstændigt, hvilket stod i skarp kontrast til latinskolens udenadslære.[18] Dette skal ikke forstås, som om børnene blev opdraget til en uhæmmet individualisme – tværtimod. Tanken var, at jo mere oplyst borgeren var, desto større hensyn ville han tage i forhold til andre mennesker og det fællesskab, som han indgik i. Eleverne lærte både om borgerlige rettigheder og om de pligter, som fulgte med disse. Dette blev eksplicit udtrykt i Efterslægtsselskabets loves paragraf tre, hvor det hed, at den frem-

spirende slægt skulle lære at kende og vænnes til at udøve deres pligter. Tilsvarende stod det i Borgerdydselskabets love, at medlemmerne havde en hellig pligt til at opdrage og danne deres børn og de kommende slægter ved undervisning og gode eksempler til sand ærbødighed for religionen og virksom højagtelse for landets love. De skulle indprente dem kærlighed til hver en dyd, hvis udøvelse kan befordre statens vel og medborgernes lyksalighed.[19] De nye realskolers formål passede således perfekt ind i den samtidige patriotiske ideologi, ud fra hvilken borgerne som en del af borgersamfund altid burde virke til almenvellets bedste.

Denne almenånd kom til udtryk i begreber som borgersind, borgerånd og borgerdyd. Alle dækkede de over, hvordan man gennem sine handlinger og indordning i borgersamfundet fremmede almenvellets bedste. Den borgerdydige elev lærte således en fuldkommen lydighed mod alle landets love, en sand og varm kærlighed til fædrelandet og medborgere, og at hver enkelt borger skulle forøge sin driftighed for derved at forstørre det heles virksomhed.[20] Den, der handlede herefter, gjorde sig fortjent til navnet patriot. Patriotisme var således en dyd, som eleverne skulle lære, og som kom til udtryk gennem bevidste moralske valg, engagement og entusiasme i forhold til borgersamfundet og fædrelandet. Opdragelsen blev set som »den sande Borgerdyds Grundvold«.[21] Idealet ses tydeligt i en lille sang af Edvard Storm, som eleverne ved Efterslægtens Skole sang ved kronprins Frederiks hjemkomst fra den korte krig mod Sverige i 1788: »Men kun een Aand, eet Sind, een Kraft skal drive / Os alle, nemlig Lyst at tækkes Dig. / […] / Og mangler vi end Kundskab, Aar og Kræfter / Til Statens Brug, høit blusser dog vor Ild; / Vi stræbe dog med Flid og Iver efter / At danne og berede os dertil.«[22]

4. Undervisningen

Både undervisningen og fagene i de nye realskoler adskilte sig markant fra latinskolen. En lang række fag, som i den lærde skole enten kun havde haft en lille eller slet ingen plads, fik nu en stor betydning i Efterslægtselskabets Skole og Borgerdydskolerne. I forbindelse med realskolen fremhæver man normalt de naturvidenskabelige fag, de mere praktiske fag og navnlig fremmedsprogene. Men også fag som modersmålet, historie og geografi fik en mere fremtrædende rolle, end de havde i den lærde skole. Adam Oehlenschläger, der var blandt Efterslægtselskabets Skoles første elever, fremhævede senere hen, at denne læreanstalt udmærkede sig ved den gode undervisning i modersmålet og historie.[23] Disse fag indtog en klar normativ rolle. Herigennem lærte eleverne om fædrelandet, borgersamfundet og verden. Religionsundervisning, der sammen med faget sædelære skulle give børnene en moralsk ballast, blev gjort valgfrit for de elever, som havde en jødisk baggrund.

På Efterslægtselskabets Skole blev det i de første år fremhævet, at undervisningen skulle bygge på lyst og ikke på tvang. Elevernes opmærksomhed og lærevillighed skulle vindes uden slag og straf. Børnenes ambition og kappelyst skulle vækkes, og man skulle aktivt appellere til elevernes sands for ære. Historieundervisningen byggede i høj grad på forestillingen om fortiden som et eksempel for nutiden. Navnlig Edvard Storm elskede at undervise om historiens store personer og fædrelandets helte. Det bagvedliggende idé var, at elevernes interesse blev vakt ved de let forståelige eksempler samt ved at føre samtaler om emnerne. Børnene skulle lære af forfædrenes handlinger. Det fædreland, som eleverne mødte i deres historiebøger og læsebøger, var imidlertid aldrig fødelandet, men altid hele det oldenborgske monarki.[24] På samme måde som bøgerne og

Efterslægtselskabets skolegård i Østergade. I de nye realskoler forsøgte man at gennemføre den nye tids pædagogiske idealer (tegning Alfred Larsen, Det Kongelige Bibliotek)

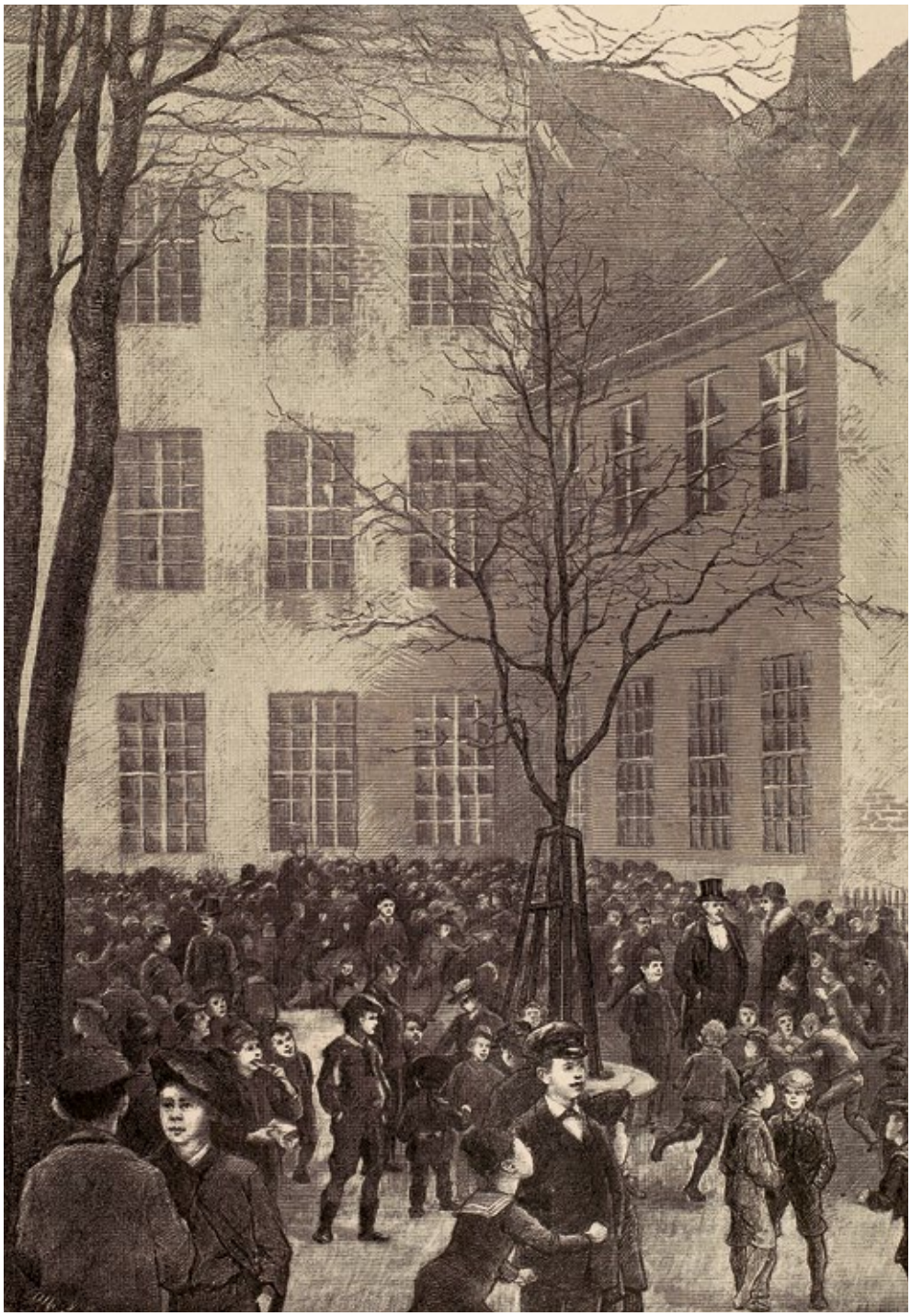

undervisningen anvendte forfædrene som forbilleder, så blev de bedste elevers fremskridt fremhævet til efterfølgelse over de andre elever. Her anvendte man belønninger frem for ferlen.[25]

Borgerdydselskabet holdt allerede før det oprettede dets realskole forelæsninger over både nyttige og mere normative emner. Foredragene var forbeholdt selskabets medlemmer, men de blev på det kraftigste opfordret til at tage deres drenge med »for der at give dem Smag paa Borgerdyd og danne dem ved de gode Exempler, der ses, og ved det nyttige, der omtales og at handles, bibringe dem Lyst til Dyden, Ærbødighed for den gam-

le og agtelse for den gode Borger.«[26] Her forelæste bl.a. historieprofessor Abraham Kall tre dage om ugen over de europæiske staters forfatning og forbindelse. I Efterslægtselskabets Skole kunne eleverne om eftermiddagen følge forelæsninger af nogle af statens førende mænd i emner som modersmålet, sjæle- og sædelæren, logikkens begyndelsesgrunde, den naturlige teologi, levekundskab, det menneskelige legeme, samfundslære, kemien, land- og husvæsenet, stats-, land- og byøkonomien og historien »fuldstændigere end i skoletimerne«. Edvard Storm holdt forelæsninger over Nordens mytologi og fædrelandskærlighed, mens højesteretsadvokat Peder Hersleb Aagaard fortalte om landets love.[27] På det ansete Christianis Institut blev der også blev undervist i statskundskab og lovkundskab.

Realskolens fag og undervisning var ved indgangen til det 19. århundrede således præget af statspatriotiske idealer med en vægtning af praktiske »borgerlige kundskaber« i undervisningen. I latinskolen blev der også i denne periode arbejdet med en reformering i realistisk retning, hvilket klarest kom til udtryk i hertug Frederik Christian af Augustenborgs kendte programartikel i *Minerva* i 1795. Hertugen ønskede, at barnet fra skolebænken af skulle forsynes med alle »for Mennesket og Statsborgeren nødvendige Kundskaber«. Hertugen mente, at historieundervisningen skulle anvendes offensivt, men i det nye reglement for latinskole i 1806 blev historieundervisningens rolle reduceret. Dette kan ses en del af den reaktion mod oplysningstiden, der ramte hele Europa i begyndelsen af 1800-tallet. Det medførte, at ændringerne af latinskolen i 1805-09 ikke blev nær så vidtgående som forventet.

5. De første ideer om national opdragelse

Ud fra samtidens litteratur er det tydeligt, at de kosmopolitiske idealer havde lidt et afgørende nederlag ved indgangen til det 19. århundrede. Hofprædikanten C.J.R. Christiani havde i 1795 grundlagt sit opdragelsesinstitut ud fra Basedows kosmopolitiske princip om, at den gode opdrager kender ingen nationalitet. Undervisningen på instituttet forgik til en begyndelse på tysk, men de stigende spændinger mellem danskere og tyskere i hovedstaden tvang imidlertid Christiani til at undervise på dansk.[28]

En anden af de nye institutter med realundervisning i København var Schouboes Institut. I en indberetning til kongen om den private undervisning i den danske stat hed det sig om denne institution, at den »moralske Opdragelse udvikles ved dagligen at indprente dydige Følelser, Kjerlighed

Den unge historiker Laurits Engelstoft var under et længere ophold i det revolutionære Frankrig blevet stærkt optaget af tidens tanker om en statsborgerlig opdragelse, som han efter sin hjemkomst forsøgte at få indført i Danmark (portræt, Det Kongelige Bibliotek).

til Fædrenelandet og Agtelse for Lovene.«[29] Denne udtalelse skyldtes ikke mindst den unge historielærer Laurits Engelstoft, der havde stor indflydelse på instituttet.[30] I indbydelsesskriftet til eksamen ved Schouboes Institut i 1802 fremlagde Engelstoft sine tanker under titlen: *Om den Indflydelse, Opdragelsen, især den offentlige, kan have paa at indplante Kiærlighed til Fædrelandet. Et Statspædagogisk Forsøg*. Dette værk var slet og ret et forsøg på, at tilpasse den republikanske borgerdyd til de enevældige danske forhold.[31] I bogen fremstod opdragelsen som midlet til at danne gode og fædrelandskærlige borgere, hvilket for Engelstoft var synonymt med gode mennesker. Hermed var han principielt enig med Rousseau, der havde argumenteret for et offentligt uddannelsessystem, der kunne skabe frie, lige og patriotiske borgere.[32] Hos Engelstoft finder man imidlertid allerede tendenser til 1800-tallets nationalisme. Fædrelandet bestod for ham af mennesker, der havde »fælles Blod, fælles Stammefædre, fælles Sæder, fælles Sprog, fælles Love; deels Staten selv, som Stat, dens Forfatning og borgerlige Indretning«.[33] Engelstofts ønske om et sammenfald mellem det etniske fødeland og staten pegede frem mod nationalstaten.[34] Eleverne skulle gennem undervisningen i navnlig modersmålet, historie og geografi lære at kende og elske nationen. Engelstoft blev senere både professor og rektor ved universitet samt medlem og til sidst formand for Direktion for Universitet og de lærde Skoler. På Schouboes Institut blev han efterfulgt af først Tage Christian Müller og senere af N.F.S. Grundtvig. Den førstnævnte forsatte traditionen fra Engelstoft med indbydelsesskrifter, hvor mennesket, borgeren og fædrelandskærligheden var tæt forbundne begreber.[35]

6. 1800-tallet og dets nationale fædreland

Efterslægtens Skole og de to borgerdydskoler, Østre Borgerdydskole og Vestre Borgerdydskole, forandrede i løbet af 1800-tallet karakter. De dannelsesmæssige idealer ændrede sig, og Borgerdydskolerne blev med tiden mere lærde skoler med realafdelinger end egentlige realskoler.[36] Borgerdydsidealerne blev holdt i hævd. Ved indgangen til århundredet lød det i en indberetning om de to selskabers skoler, at de havde en ikke »ubetydelige Fortjeneste for Fædrenelandet«. Før dem havde der reelt ikke været nogen private »Lære- og Opdragelses-Anstalter« – nu var der over 70, der alle virkede til fædrelandets og kommende slægters nytte.[37]

Efterslægtselskabets Skole fejrede hvert år på stiftelsesdagen sig selv i taler holdt af personer med tilknytning til institutionen. Af disse fremgår en vis kontinuitet i normsættet. Både biskop Viktor Kristian Hjort og H.G. Clausen fremhævde, at skolen var blevet grundlagt med ædel velvilje, sand borgerånd, fædrelandskærlighed og »blid Dannished«, hvilket stedse ville præge institutionen. Frugterne heraf var med til at skabe det velordnede borgersamfund.[38] Knud Lyne Rahbek, der havde været med til at stifte skolen, indledte sin tale i 1824 med ordene »Medborgere og Samfundsbrødre!«. Målet for skolen var for Rahbek, at den lærvillige ungdom skulle dannes til »duelige, indsigtsfulde, og fordom[s]frie Borgere i Staten.« Dette var ifølge Rahbek allerede tilfældet for skolens tidligere elever, der var blevet fædrelandet til hæder og ære. De nuværende elever opfordrede han til gå i deres forgængeres fodspor.[39]

Efterslægtselskabets Skole var ikke ene om dette normsæt. De samme værdier ser man gennemgående i programmer for realskoler i første halvdel af århundredet. I Odense var det planen at oprette en realskole, hvor at man dannede »Børnene til gode og for

Borgersamfundet nyttige Mennesker«. Her skulle undervisningen i historie anvendes til, at de »opvækker Kjerlighed til Konge og Fædreland, og Taknemmelighed for de mangfoldige Goder, vi skylde vore Forfædres Bedrifter og Opofrelser«.[40]

Mange af disse institutter og skoler, der i begyndelsen af 1800-tallet tilbød realundervisning, overlevede ikke Englandskrigene og statsbankerotten. Da landet i slutningen af 1820'erne igen kom økonomisk til hægterne, manglede der således realskoler til at undervise ungdommen i de reale fag. Det affødte skibsklarereren Knud Gads retoriske spørgsmål fra 1833: »Hvor skal jeg sætte min Søn i Skole?« i pjecen af samme navn (se også kapitel 5).

Gad gjorde det heri klart, at dette ikke gjaldt en standsinteresse, men at det omhandlede hele folkets tarv. Den næringsdrivende borgerklasse ville herigennem opnå en oplysning og dannelse, der ligestillede dem med embedsmændene. Denne åndelige og politiske emancipation ville skabe grobund for enighed og lighed i hele samfundet. Undervisningen og opdragelsen i realskolen skulle klargøre for både embedsmænd og handelsstanden, at de begge arbejdede for det samme mål: »at blive dygtige Statsborgere«. Gads pjece affødte en livlig debat både i offentligheden og stænderforsamlingerne. Her var det ligeledes forestillingerne om nyttige borgere og fædrelandets materielle velstand, der stod i centrum. Hermed går der en klar linie tilbage til de patriotiske holdninger i slutningen af 1700-tallet.[41]

Et tidstypisk element i Gads skrift var, at han gennem fagene historie og litteraturhistorie ønskede at give handelsstanden den dannelse, som den manglede i forhold til embedsstanden. For Gad var idealet ikke længere den klassiske græske og romerske litteratur. Han mente derimod, at »den *danske* Litteraturhistorie vilde være mere passende for en dannet *dansk* Mand og vække hans Sands og Kierlighed for den danske Litteratur, for det *danske* Folk og Land«.[42]

Her er der grund til at bide mærke i begrebet »folk«, der om noget kom til kendetegne den nationale udvikling i Danmark fra 1830 og fremefter. Allerede i 1820'erne havde undervisningsmaterialet fået en mere national tone, men denne slog først for alvor igennem i 1830'erne og 1840'erne.[43] Efterslægtselskabet udskrev i 1840 konkurrencen for en ny Danmarkshistorie. Vinderen blev historikeren C.F. Allen, der med sit populære værk *Haandbog i Fædrelandets Historie* dannede grundlaget for historieundervisningen på alle niveauer af uddannelsesvæsenet i Danmark i flere generationer. I Allens bog var det ikke længere udelukkende kongernes historie, der blev fortalt. I anden halvdel af 1800-tallet måtte kongen i højere grad dele scenen med folket i skolernes undervisning. Allens værk byggede på en fremskridts- og frihedstankegang,[44] der indvarslede enevældens fald og den nationalliberale ideologi. Den naturlige konsekvens heraf var sønderlemmelse af den multinationale danske stat.

Tendenser i den samme retning ses dog allerede i undervisningsplanen for den statslige videnskabelige realskole i Århus, der åbnede i 1839. I undervisningsplanen fremhæves bl.a. fædrelandets historie, kulturhistorien og undervisningen i modersmålet, der skulle vække og styrke »Følelsen af og Kjærligheden til vort Folks Eiendommelighed; igjennem det meddeles Kundskab til vor skjønne Litteratur«. Tilsvarende modtog Slagelse Realskole gladelig B.S. Ingemanns samlede værk af digteren selv, der ønskede at bevare »Folkeaanden og Folketlivet« iblandt Danmarks ungdom.[45] Oplæsningen af Ingemanns værker indgik sammen med Oehlenschlägers *Nordens Guder*, undervisningen i nordisk mytologi og C.F. Allens fædrelandshistorie i den nationalromantiske cocktail, der skabte forestillingen om en ældgammel nation og et folkeligt dansk fællesskab.[46] I

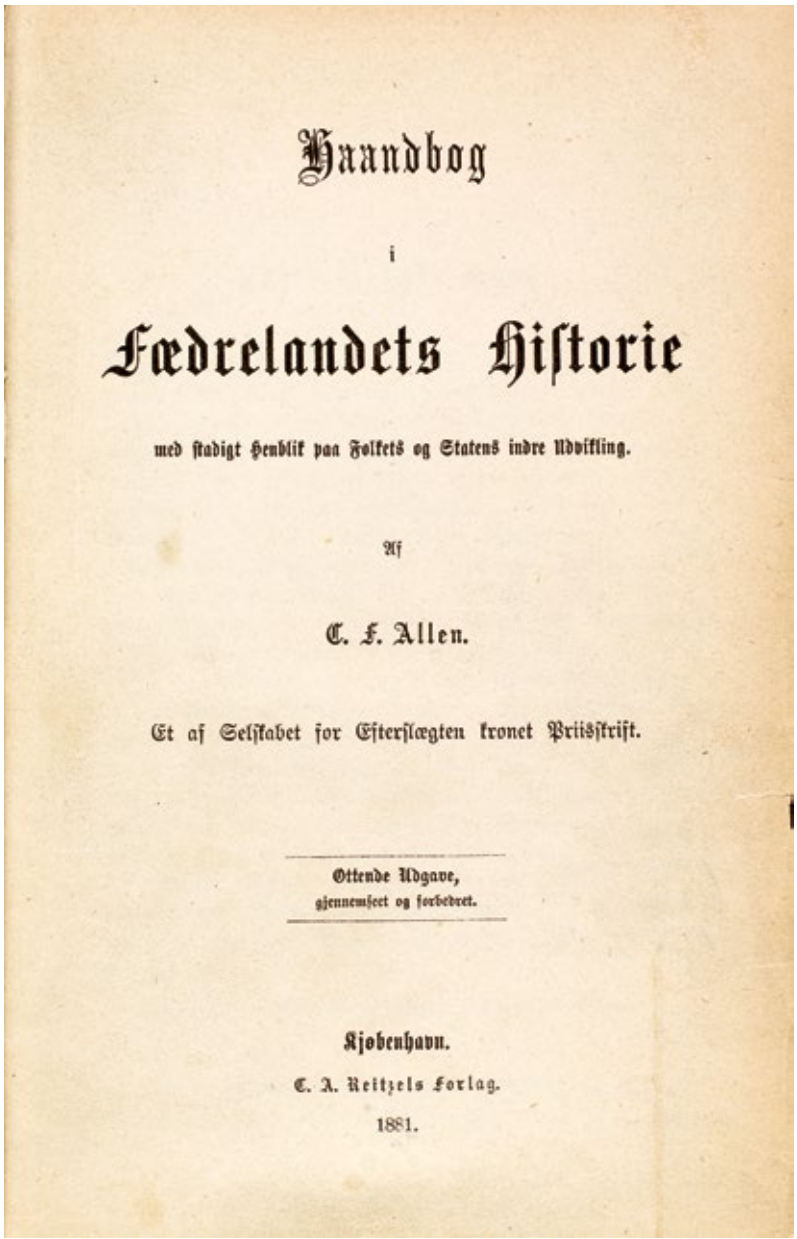

Haandbog

i

Fædrelandets Historie

med stadigt Henblik paa Folkets og Statens indre Udvikling.

Af

C. F. Allen.

Et af Selskabet for Efterslægten kronet Priisskrift.

Ottende Udgave,
gjennemseet og forbedret.

Kjøbenhavn.
C. A. Reitzels Forlag.
1881.

Den traditionelle historie, der fokuserede på konger og staten, blev med C.F. Allens Haandbog i Fædrelandets Historie udfordret af den nye tids nationale og demokratiske idealer, hvor folket og dets fremskridt og stræben efter frihed udgjorde kernen i historien (Det Kongelige Bibliotek).

skoleefterretningerne for Slagelse Realskole blev det gang på gang fremhævet, at børnene skulle dannes til at være fædrelandets og folkets sønner, der var standhaftige, pligtopfyldende og uegennyttige borgere, og som arbejdede for samfundets bedste og kæmpede for »For Gud, Konge og Fædreland«. Skolens mål var at blive »en Planteskole for Fædrelandskjærligheden«.[47]

Den stigende nationalisering af undervisningen gjaldt ikke blot realskolen, men alle undervisningsformer i det danske samfund. Nederlaget i 1864 intensiverede denne udvikling. Flere nye realskoler blev oprettet af danske lærere, der var blevet fordrevet fra Slesvig. En af dem var veteranen fra treårskrigen F.F. Giersing. Han forestod selv undervisning i historie på sin realskole i Odense. Her var målet med faget, ligesom i de tidligere realskoler, at man gennem forfædrenes eksempel vakte eleverne. Men samtidig skulle børnene også lære, at man ikke skulle bukke under for savn og trængsler.[48] I den lærde skole medførte opløsningen af den danske helstat at prøverne i tysk stil blev afskaffet. Det affødte en diskussion om, hvorvidt det samme skulle være tilfældet i realskolen. Holdningen var, at undervisning i tysk skadede modersmålet. Tysk vedblev dog at være et fag i realskolen, men man var på vagt over for germanismer i det danske sprog.[49] Den brede nationale vækkelse i den danske befolkning faldt sammen med den eksplosive vækst i antallet af realskoler i slutningen af 1800-tallet. Derfor fik fædrelandshistorie og modersmålsundervisning en central plads.[50]

I det væld af årbøger, indbydelsesskrifter og jubilæumsudgivelser fra de danske realskoler findes mange skolesange. I disse fremhæves ganske naturligt skolen og dens historie. Men samtidigt er det et gennemgående træk, at begreber og symboler som Danmark, folket, fædrelandet, Dannebrog og kongen er ekstremt hyppigt anvendt. Laurits Engelstoft fremhævede i sine bøger netop sangen som et instrument i den nationale opdragelse. Det stærkt nationale islæt i skolesangene ses langt ind i 1900-tallet. Det samme gælder skolefanen. Efterslægtselskabets Skole havde oprindeligt en grøn fane med skolens emblem på, som senere blev udskiftet med et Dannebrogsflag. Flaget var samlingspunkt på udflugter og højtideligheder, og opdrog dermed i samtidens optik »Eleverne til gode danske Borgere.«[51]

◀ Elever fra Frode Fredegod Giersings Realskole i Odense 1868. 1700-tallet og 1800-tallet realskoler stræbte ikke alene efter at give deres elever de nødvendige færdigheder, som det krævede at være nyttige borgere i samfundet, men ligeledes efter at indprente børnene en patriotiske og siden en national ideologi (foto, Møntergården, Odense).

7. Afslutning

Diskursen på Efterslægtselskabets Skole blev efterhånden mere national end patriotisk. Hermed afspejlede skolen samfundet. Mange af værdierne forblev dog de samme. Ved udgangen af det 19. århundrede lød det således stadig fra skolens talerstol, at det gjaldt om at bibringe »den vordende Statsborger« kundskab om ting, han havde nytte af som et led i det store samfund. Forskellen var imidlertid den, at mens statsborgeren 100 år tidligere både kunne have været norsk eller tysk, så var han nu udelukkende dansk. På væggen i skolen hang der billeder af tidligere elever, der havde gjort skolen og fædrelandet ære. Rektor Frederik Bokkenheuser gjorde det i 1899 klart for eleverne, at de trådte ind i en række af »Danmarks største patrioter«, der som brave borgere havde arbejdet for almenvellet.[52] Med andre ord, så arbejdede Efterslægtens Skole – ligesom de andre realskoler – stadig ud fra den oprindelige tanke om at skabe gode borger til det danske samfund.

Noter

1. Oprindeligt var begrebet borger blot betegnelsen for en næringsdrivende i en købstad. Ordet ændrede imidlertid betydning mod midten af 1700-tallet. Herefter kunne en borger både være et medlem af en social klasse (borgerskabet), en bybo og et medlem af samfundet. Betegnelsen borgerskab vil her blive forstået som byboerne, og dermed favne over så vidt forskellige grupper som de civile embedsmænd, hæren og flådens officerer, handelsstandens storkøbmænd samt håndværkere, bagere, urmagere og andre erhverv i byerne.
2. J. Paludan 1882 s. 95.
3. J. Hatting, E. Kjersgaard og J. Winther 1986 s. 18
4. Bestyrelseslove antagne af Selskabet for Borgerdyd 1785 s. 42
5. H. Lund 1885 s. 7.
6. J.A. Seip 1958.
7. D. Heater 2004 s. 2.
8. Bestyrelseslove antagne af Selskabet for Borgerdyd 1785 4.
9. F. Bokkenheuser 1896 s. 69.
10. F. Bokkenheuser 1896 s. 9-10; anmeldelse i Minerva 1786 s. V ff.
11. J. Hatting, E. Kjersgaard og J. Winther 1986 s. 12; F. Bokkenheuser 1896 s. 20, 52.
12. J. Hatting, E. Kjersgaard og J. Winther 1986 s. 21
13. Schavland 1806 s. 227.
14. Edvard Storm ved indvielsen af Efterslægtens Skole, citeret efter F. Bokkenheuser 1896 s. 31.
15. Citeret efter J. Hatting, E. Kjersgaard og J. Winther 1986 s. 20. Se ligeledes P. Paludan 1787 s. 7.
16. Borgerdydselskabets skole blev i 1788 delt i to skoler i henholdsvis København og på Christianshavn.
17. E. Andersen 1937 s. 31.
18. J. Engelhardt 2004 s. 348-50, 421-24; J. Hatting, E. Kjersgaard og J. Winhter 1986 s. 10-11.
19. H. Lund 1885 s. 59-61
20. Jf. I.C. Fabricius 1786.
21. P. Paludan 1787 s. 13.
22. E. Storm 1788.

23. A. Oehlenschläger 1840 s. 16.
24. O. Feldbæk 1991 s. 269ff.
25. F. Bokkenheuser 1896 s. 20, 29; J. Hatting, E. Kjersgaard og J. Winther 1986 s. 23-24, 29, 51.
26. H. Lund 1885 s. 32.
27. J. Hatting, E. Kjersgaard og J. Winther 1986 s. 25-26.
28. J. Paludan 1883 s. 172-73.
29. Udtog af en Indberetning, forelagt Hans Majestet, om de private Underviisnings og Opdragelses-Anstalter i Danmark og Norge s. 404.
30. F. Nygård 1880 s. 41.
31. C. Møller Jørgensen 2000 s. 123.
32. J.J. Rousseau 1994 s. 21ff
33. L. Engelstoft 1808 s. 24.
34. Kombinationen af disse to begreber er netop hvad filosoffen og sociologen Ernest Gellner 1983 betegnede som det nationalistiske princip.
35. Jf. T.C. Müller 1805.
36. E. Andersen 1937 s. 56, 73; J. Helms 1887 s. 24, 28.
37. Udtog af en Indberetning, forelagt Hans Majestet, om de private Underviisnings og Opdragelses-Anstalter i Danmark og Norge s. 409, 423.
38. V.K. Hjort 1811 s. 4, 5; H.G. Clausen 1820 s. 3.
39. K.L. Rahbek 1824 s. 3, 10-12.
40. J.P. Müller og A.H. Steenbuch 1822 s. 4, 9.
41. C. Funch 1845 s. 5.
42. K. Gad 1833 s. 29, 55-56, 58-59,
43. O. Feldbæk 1991 s. 280-82.
44. O. Feldbæk 1991 s. 300-01, 322-23.
45. K.H. Schow 1860 s. 9-10, 15, 16, 18.
46. C. Funch 1845 s. 10, 24, 49, 50-51.
47. Se bl.a. H. Rosendahl 1873.
48. P. Pedersen 1966 s. 51-55. Et lignede eksempel er Faaborg Mellem- og Realskole, se DdR 1915 s. 200-01.
49. K.H. Schow 1865 7-8.
50. B. Verstege 1995 s. 17.
51. P.J. Ravn 1936 s. 17.
52. Mindetale i Selskabet for Efterslægten. Den 4de Marts 1899 s. 376, 377; F. Bokkenheuser 1899 s. 164-65.

18. Dannelse og almendannelse
– realskolens dannelseskoncept

HARRY HAUE

Genstand for dette kapitel er realskolens dannelseskoncept. Undervisningen i realskolen var ikke alene et spørgsmål om faglighed, men også om elevernes dannelse, som frem til 1978 var en vigtig del af realskolens selvforståelse. Det unge menneske, der havde taget en real- eller præliminæreksamen, blev enten opfattet som almendannet eller som være bragt i stand til at udvikle en almindelig dannelse.

1. Indledning

Realskolernes dannelsesprojekt var præget af et møde mellem flere oplysningsvisioner. For det første spillede pietismen med August Hermann Franckes stiftelser fra 1700-tallets begyndelse en rolle. For det andet var filantropinismen, som J.B. Basedow var med til at udvikle, en betydelig inspirationskilde. For det tredje fik realskoleundervisningen en prægning af den lærde undervisning, især i dens nyhumanistiske iklædning, som navnlig Wilhelm von Humboldt lod sig inspirere af i forbindelse med reorganiseringen af det preussiske gymnasium i 1812. I de mere abstrakte diskussioner om realundervisningens kvaliteter henviste dens talsmænd ofte til Aristoteles' lære om tingenes reelle objektkarakter i modsætning til den lærde skoles forkærlighed for Platons idealverden.

Igennem det 19. århundrede blev den nyhumanistiske dannelsestænkning udfordret i stadig højere grad af en realistisk dannelsestænkning. Fronten i denne kamp mellem de to dannelsesopfattelser lå især i de tyske stater, men prægede også udviklingen i Danmark. Også her skete der en gensidig påvirkning, der førte til, at det nyhumanistiske gymnasiums overordnede mål: Almendannelse blev opfattet som mere rummeligt og kunne efterhånden omfatte uddannelser, hvor de naturvidenskabelige fag med matematik og moderne sprog udgjorde fagkredsen. Det betød, at realskolens dannelseskoncept fulgte gymnasiets linje, og dermed blev der markeret en adskillelse i forhold til folkeskolen på den ene side og erhvervsuddannelserne på den anden. Denne strukturelle opdeling af ungdomsuddannelserne har overlevet til i dag, og forståelsen af realskoletanken i moderne iklædning er derfor uløseligt knyttet til skoleformernes dannelsesforestillinger i det 19. århundrede.[1]

2. Perioden 1787-1837

Oplysning og personlig myndighed

Da realskoletanken forsøgsvis blev realiseret med Efterslægtselskabets Skole i København i 1787, blev det i tidsskriftet Minerva meddelt, at det agtede at åbne en skole for

drenge af middelstanden i alderen ni til femten år, og at de ved optagelsen skulle kunne læse, skrive, læse tal og kende de elementære dele af kristendommen. Endvidere hed det: »I denne Skole har Selskabet det Haab, at Børn kan blive dannede til fornuftige og oplyste Mennesker.«[2]

I 1784 havde Immanuel Kant i Königsberg offentliggjort en epokegørende artikel med titlen: *Was ist Aufklärung?* Heri slog han fast, at oplysning var den enkeltes udtræden af sin selvforskyldte umyndighed, altså mangel på viden og indsigt. Dermed kunne den enkelte blive personligt myndig og tage beslutninger uden andres hjælp og kaldes fornuftig og oplyst. Kant anvendte ikke begrebet dannelse, men dette begreb var kendt i den tyske kulturkreds siden Johann F. von Herder havde formuleret det i en åndelig forstand i 1769.

Efterslægtselskabets Skole byggede på en ny tysk opfattelse af undervisningens formål, men dermed var der ikke sagt noget om, hvilken oplysning, altså hvilke fag, der skulle bibringe eleverne fornuft og dannelse. Oplysningstidens begejstring for teknik og naturvidenskab prægede ikke fagkredsen i latinskolen, og dermed var der et uddannelsesbehov, som latinskolen ikke varetog. Derfor skulle eleverne ved Efterslægtselskabets Skole undervises i naturhistorie, der skulle »pirre deres nysgerrighed og gøre dem agtsomme på naturlige ting.« Ud over de elementære kulturteknikker omfattede fagkredsen historie, religion, geografi, matematik, astronomi, kemi og moderne sprog. Dertil føjedes »diætetik«, som »et velopdragent menneske bør vide uden at være lærd.« Målet med undervisningen var ikke at gøre eleverne lærde, men lære dem det praktiske livs teoretiske forudsætninger, og sætte dem i stand til at begå sig i det moderne byliv.

Jens Juul malede i 1802 Løbende dreng. Modellen var Marcus von Schmidten, og bag ham ses Christiani Institut, en af Københavns private tyske skoler, hvor undervisningen som i Borgerdydskolerne havde et realfagligt sigte (Statens Museum for Kunst).

Realundervisningen havde indtil midten af 1800-tallet trange kår, først fordi højkonjunkturen blev afløst af kriseår, og for det andet fordi den lærde skole dominerede al videregående undervisning. I de mere pædagogisk udviklede tyske stater voksede der en realskolebevægelse frem, der kunne opfattes som en seriøs konkurrent til det humanistiske gymnasium, og det gav anledning til en århundredlang strid mellem realisme og humanisme.[3] Denne til tider voldsomme skolepolitiske konflikt kom også til at præge debatten i Danmark, dog uden at det hindrede pragmatiske løsninger, idet en del af realundervisningen fra 1855 fandt sted i tilknytning til de lærde skoler.

Dannelsesforestillinger

Borgerne bag oprettelsen af Efterslægtselskabets Skole ville sikre, at børn kunne blive dannede mennesker. Længe nøjedes man også med i skolesammenhæng med at tale om dannelse,

men i de første årtier af 1800-tallet begyndte skolefolk at anvende begrebet 'almindelig Dannelse', når der blev talt om undervisningens form og indhold. Johann Friedrich Herbart havde anvendt begrebet i sit hovedværk fra 1806. Han understregede, at eleverne i den fortsatte skoleundervisning ikke kunne nøjes med at lære de klassiske sprog, men også måtte kende til matematik, moderne sprog og naturvidenskab. Det var denne blanding af det humanistiske og det reale, der var forudsætningen for, at eleverne kunne erhverve sig almindelig dannelse, men han lagde megen vægt på, at ingen af fagene måtte have et specifikt erhvervssigte.

I forbindelse med reformen af latinskolen i 1809, der herefter blev benævnt som den lærde skole, fik realfagene i princippet en stærkere placering, men krisen efter Napoleonskrigene var med til at hindre, at intentionerne kunne realiseres. Da Sorø Akademi i 1822 blev reorganiseret, søgte man at styrke de reale fag, hvilket en af skolens lærere, J.C. Lütken, i en afhandling fra 1830 fremhævede som en forudsætning for, at eleverne kunne erhverve sig almindelig dannelse. Lütken kritiserede den hidtil udbredte opfattelse, at realfagene havde brugbarhed som mål, hvorimod de humanistiske fag sigtede mod at udvikle elevernes fuldkommenhed. Undervisningen i en moderne lærd skole skulle efter hans mening tilgodese begge dele.[4] Lütkens afhandling gav anledning til en livlig debat om dannelsesbegrebet, og det blev især professor ved Københavns Universitet, Johan Nicolai Madvig, der gav det en netop så begrænset rummelighed, at begrebet har kunnet anvendes lige siden. For det første forudsatte den almindelige dannelse et stof, og dette stof skulle til enhver tid være det almene af de videnskaber og fag, som samfundet havde adgang til og behov for. Stofudvælgelsen måtte tilpasses samfundsudviklingen, og der måtte løbende inddrages nye fag, herunder også realfag. For det andet skulle stoffet tilrettelægges og præsenteres på en sådan måde, at undervisningen kunne udvikle elevernes personlige myndighed, dvs. deres selv- og omverdensforståelse. Skoledebatten havde med begrebet 'almindelig dannelse' fået et medium, som kunne tematisere debatten om undervisningens form og indhold. I modsætning til dannelse, som er et livslangt projekt, er almendannelse begrænset til den organiserede undervisning, og som et entalsbegreb har det prætentioner om, at kunne skabe en hensigtsmæssig helhed og enhed i uddannelsen.[5]

Oprettelsen af Polyteknisk Læreanstalt i 1829 medvirkede til at aktualisere realskoletanken, og dens fortalere kunne henvise til udviklingen i de tyske stater, hvor realeksamen blev anerkendt i 1832. Da de rådgivende stænderforsamlinger mødtes i 1836, blev der her stillet forslag om oprettelse af to realskoler i henholdsvis Odense og Århus, og dermed blev det nødvendigt at afgøre, hvilket dannelsesmål denne skoleform skulle opfylde. En del af debatdeltagerne ville reservere den almindelige dannelse for de lærde skolers undervisning, mens andre ikke så noget til hinder for, at også realundervisningen kunne opfylde dette mål.

3. Perioden 1837-1903

Offentlige realskoler i Sorø, Odense og Århus

I 1837 blev der oprettet en realafdeling ved Sorø Akademi, og målet med undervisningen var: »for en høiere borgerlig Virksomhed nødvendig Dannelse.«[6] Mens realundervisningen i Sorø var knyttet til en lærd skole, blev der i slutningen af 1830'erne oprettet to selvstændige realskoler i henholdsvis Odense og Århus. Den Videnskabelige Realskole i Århus blev

oprettet i 1839, og målet med undervisningen var at give eleverne en almindelig og tilstrækkelig realvidenskabelig dannelse, der skulle passe til deres 'livsbestemmelse'. Men det blev også understreget, at der ikke var tale om en undervisning i erhvervsspecifikke færdigheder, men en »omfattende og grundig Underviisning i de til almindelig Dannelse nødvendige Videnskaber, saavel i Mathematik og Naturvidenskaber, skulde udbrede en høiere Oplysning og grundigere Fordannelse for Livet i Almindelighed for dem blandt de høiere Classer af Samfundet, som ikke ville hellige deres Liv til Videnskaben og Statstjenesten.« Men på trods af megen debat og mange positive erklæringer fra næringsborgere kneb det med at skaffe elever til de to realskoler. Derfor pegede flere skolefolk på, at løsningen nok ikke var oprettelse af selvstændige realskoler, men at knytte en realundervisning til de lærde skoler. En kongelig resolution fra 1838 havde da også stillet i udsigt, at der, ud over Sorø, burde oprettes realafdelinger ved andre lærde skoler i provinsen.

Realklasserne ved de lærde skoler 1855

I 1854 blev forslaget om at oprette realundervisning ved de lærde skoler genfremsat. Udgangspunktet var oprettelse af særlige realklasser, som eleverne efter anden klasse kunne vælge med henblik på at forberede sig til det praktiske liv. Målet med undervisningen skulle være en sammenhængende dannelse; måske var det et synonym for 'almindelig dannelse', men Madvig, undervisningsinspektør for de lærde skoler, ønskede åbenbart ikke at anvende dette begreb. Ved forelæggelsen af lovforslaget på Rigsdagen skulle realuddannelsen resultere i en »frugtbar sammenhængende Dannelse« for det borgerlige liv. I bemærkningerne til lovforslaget talte man om en 'sammenhængende og hensigtsmæssig Dannelse'. Forslaget blev i 1855 behandlet i et udvalg, bestående af bl.a. professor i matematik Adolph Steen, som i Folketinget var knyttet til Bondevennerne. Han havde under forslagets første behandling udtalt, at »ingen Fagdannelse, der skal have nogen Betydning, er mulig, uden at den bygger paa en almindelig Dannelse.« Udviklingen gik efter Steens opfattelse i retning af, at den lærde skole havde måttet åbne sig stadig mere for realdannelse, og at det la-

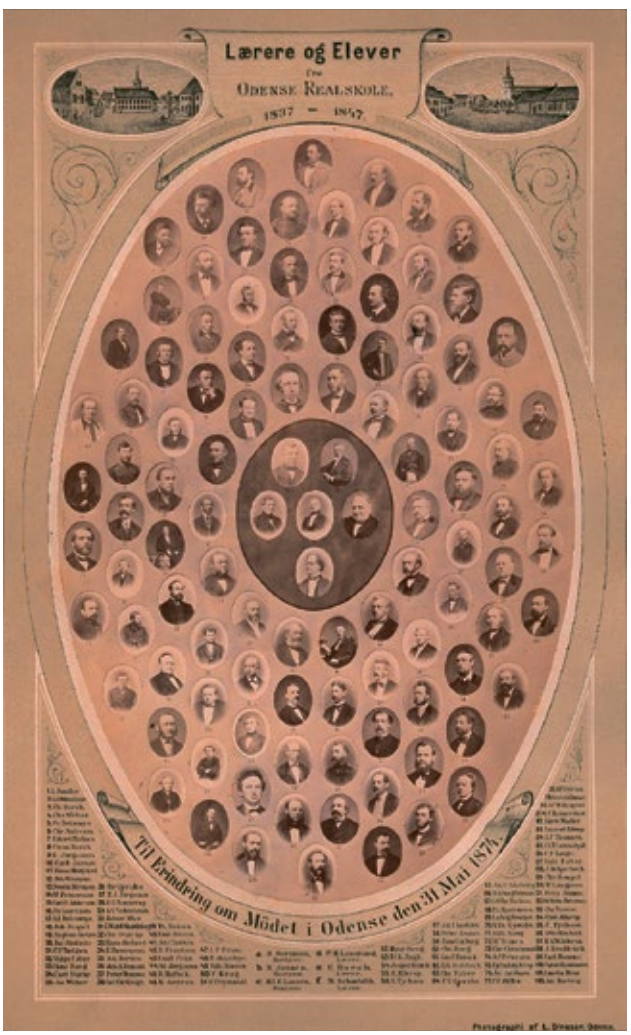

Montage med portrætter af lærere og elever fra Odense Realskole 1837-47. En af eleverne var Carl Frederik Tietgen, søn af en snedkermester. Han blev senere en førende finansmand og foretager og støttede unge handelsmænds uddannelse. Montagen blev foretaget i 1874, hvor de gamle elever holdt et møde (foto L. Dinesen, Odense Bys Museer, Møntergården).

Caspar Peter Paludan-Müller var en respekteret skolemand, der havde arbejdet med historiefagets didaktiske problemer. Som rektor for Nykøbing Katedralskole 1859-72 arbejdede han for opretholdelse af realklasserne og også realeksamen af lavere grad. Han sluttede sin karriere som professor ved Københavns Universitet (tegning H.P. Hansen, Det Kongelige Bibliotek).

tinske præg var blevet tilsvarende reduceret.[7] I ministeriets kommentar til udvalgets indstilling blev det understreget, at det var vigtigt, at eleverne opnåede en »sammenhængende almindelig Dannelse«. Og sådan kom det til at stå i den ministerielle bekendtgørelse af 18. september 1855.[8]

Oprettelsen af realafdelinger ved de lærde skoler havde således medvirket til at gøre almendannelse mere rummeligt og dermed berede vejen for en tvedeling af den lærde skole i en sproglig og en matematisk linje. Det var som oftest den lærde skoles lærere, der underviste på realafdelingen, og de to skoleformer var derfor i stadig dialog.

Realeksamen af lavere grad

Den realeksamen, som de lærde skoler forberedte eleverne til, svarede til den almindelige forberedelseseksamen, som skulle aflægges ved en eksamenskommission i København. Denne eksamen havde fra 1859 to grader, en højere og en lavere, sådan at den højere var forudsætningen for at kunne indstille sig til polyteknisk eksamen, fuldstændig forsteksamen eller landinspektøreksamen og føre frem til en »nogenlunde afrundet og selvstændig almindelig Dannelse«. Den lavere realeksamen gav adgang til optagelse ved det danske juridiske studium, på Landbohøjskolen og på Farmaceutisk Læreanstalt. I slutningen af 1850'erne indkom der til ministeriet flere ansøgninger om tilladelse til at afholde realeksamen af lavere grad. Spørgsmålet var da, om også denne eksamen kunne kaldes almendannende. I korrespondancen mellem skolerne og ministeriet blev der anvendt flere dannelsesbegreber. I ministeriets fremstilling af sagsforløbet blev det understreget, at den pågældende eksamen måtte anses for et tilstrækkeligt grundlag for, at eleverne kunne erhverve en »almindelig borgerlig Dannelse«. Så meget desto lykkeligere var det ifølge ministeriet, at denne »Attraa efter større Oplysning og grundigere Dannelse« var et resultat af en folkelig interesse, der også var kommet til udtryk i forbindelse med oprettelsen af private og kommunale realskoler.[9]

Flere skoler, herunder Nykøbing Katedralskole, anmodede om tilladelse til at oprette en realuddannelse af lavere grad. Der var ikke tale om en egentlig realklasse, men om særundervisning af de »ustuderede Disciple« i de timer, hvor deres kammerater fulgte fag, der var specifikke for den lærde skoles undervisning. Madvig afviste denne hybrid af en uddannelse, men rektor C. Paludan-Müller argumenterede over for ministeriet godt for sit forslag ved at understrege, at folket krævede »Adgang til en med de klassiske ligeberettiget almindelig Dannelse væsentlig paa Grundlag af vor Tids Videnskaber.«[10] Paludan-Müller fik støtte fra ministeriet. Det erklærede, at den lærde skole ikke burde

lade denne mulighed glide sig af hænde og dermed styrke realundervisningens udvikling. Udgangen blev at Nykøbing Katedralskole herefter kunne afholde realeksamen af lavere grad, og at målet var en almindelig dannelse sidestillet med den lærde skoles formål.

Den norske anledning

I 1867 henvendte rektor H.H. Lefolii ved Viborg Katedralskole sig til ministeriet med en anmodning om at måtte indføre realundervisning af lavere grad. I forbindelse med behandlingen af dette andragende bad ministeriet Madvig om at kommentere en norsk kommissions betænkning om realundervisning. Dette forslag gik ud på at indføre en tvedeling af den højere skole i Norge, sådan at eleverne kunne vælge mellem en traditionel, klassisk undervisning og en realundervisning. Eleverne skulle undervises sammen indtil det 15. år, og målet var at åbne mulighed for, at eleven kunne søge den almindelige dannelse ad forskellige veje og ved forskellige midler.

Madvig gav i sin betænkning udtryk for, at den norske reform ikke burde følges i Danmark, da »vi have Grund til fremdeles at fastholde en Hovedretning i vore høiere Skoler som den, der, idet den med en vis Fundstændighed og Alsidighed omfatter Grundlaget for Almendannelsen, tillige giver den bedste forberedelse til et Universitet.« Den klassiske almendannelse skulle efter hans mening stadig være forudsætningen for universitetsstudier, og da realundervisningen ved de lærde skoler måtte betragtes som et sidekursus, der fokuserede på de ikke-klassiske fag i kortere tid, måtte undervisningen målrettes så meget som muligt for at give »en virkelig almindelig Dannelse baade med hensyn til Aandsevnernes Udvikling og Styrkelse og med hensyn til Vækkelse af Forestillinger og Interesser og til orientering i Livs- og Kulturforhold.« Realundervisningen skulle være almendannende og derfor ikke en specialundervisning med henblik på et særligt erhverv eller studium.

Jakob Frederik Scavenius var godsejer og højrepolitiker og i årene 1880-91 kultusminister, dvs. minister for kirke- og undervisningsvæsenet. Han gennemførte almindelig forberedelseseksamen i 1881 og oprettede Realskoleinspektionen med N.V. Müller i 1886 (foto, Det Kongelige Bibliotek).

Almendannelse var således målet for både den klassiske og den reale undervisning, og begrebet havde derfor i løbet af 1850'erne udviklet sig til at være ganske inkluderende. De normative tekster handler kun om almendannelse som begreb, ikke som fænomen. Madvig mente, at det ville være hensigtsmæssigt at »lade ogsaa livlige velbegavede Disciple gaa over til Realklasserne«, men udtalte også i 1868-betænkningen, at »Enhver Overvægt i Dygtighed og Stræben for de studerende Klasser forsvinder, kunne vi ikke ønske, saafremt vi fastholde, at det er ønskeligt, visseligt ikke, at alle velbegavede, men dog, at kun velbegavede (eller dog nogenlunde begavede) Disciple bestemme sig for Statstjenesten eller Universiteterne, og saafremt vi anse det fuldstændige lærde Skolevæsen som i sig selv velberegnet som Grundlag for en højere og friere almindelig Dannelse, saa at det egner sig ogsaa for dem og maa ønskes benyttet ogsaa af dem, der slet ikke have Embedsbanen for Øie, naar de have baade Anlæg og gunstige ydre Betingelser for at gjennegaa det.«[11]

Uden at eksplicitere det markerede Madvig i sin betænkning, at henholdsvis embeds- og nærinsgborgerskabet havde hver sin uddannelsesprofil, men det samme overordnede dannelsesmål, selvom der i brugen af epiteter kan spores en vis differentiering, når Madvig om realklasserne talte om »en virkelig almindelig Dannelse« og som i det oven for anførte citat karakteriserer den lærde skoles traditionelle klassiske undervisning som »en højere og friere almindelig Dannelse«. En forklaring, hvis der overhovedet er nogen, kunne være, at næringsborgerskabet skulle erhverve sig almendannelse for at kunne begå sig i den tekniske og merkantile verden og samtidig føle sig hjemme i enhedskulturen sammen med embedsborgerskabet. Denne del af borgerskabet skulle netop have en så fyldestgørende almen indsigt, at de kunne administrere samfundet med henblik på at have helheden for øje og ikke skele til personlig præferencer.

Forestillingen om embedsmandens ubestikkelige og helhedsorienterede adfærd havde tyske rødder. Johann Gottlieb Fichte havde i en afhandling fremhævet den lærdes bestemmelse, der netop forudsatte en bred og almen grunddannelse inden påbegyndelsen af specialstudierne ved universitetet. I begyndelsen af det 19. århundrede, da behovet for realundervisning voksende, delte tyske skolefolk sig i to antagonistiske grupper. Nyhumanisterne opfattede realuddannelsen som en mindreværdig konkurrent, mens filantropinistisk inspirerede skolefolk søgte at etablere en syntese mellem »allgemeine Menschenbildung und bürgerliche Berufsbildung«. Det klassiske gymnasium bevarede længe, i nogle delstater helt frem til i dag, en stærk position, men i løbet af det 19. århundrede udviklede realskolen og realgymnasiet sig til en efterhånden ligeværdig skoleform. Debatten udkrystalliserede sig i slagord som »Zweckfreier«- og »Zweckhafter«-undervisning, og lærerne i den første kategori hævdede længe, at de klassiske sprog havde en indiskutabel egenværdi for elevernes dannelse, mens tilhængere af en utilitaristisk orienteret undervisning henviste til samfundets voksende behov for naturvidenskabelig indsigt og kendskab til moderne sprog.[12]

I Danmark var bl.a. Madvig medvirkende til at få det synspunkt anerkendt, at de klassiske sprog ikke kunne stå alene, men måtte suppleres med naturvidenskabelige fag og matematik. Selv havde han som ung professor ved universitetet i de klassiske sprog fulgt forelæsninger i disse fag. Fronterne blev måske derfor i Danmark ikke så markerede, som tilfældet var i nogle tyske stater.

Kommunale og private realskoler frem til 1903

I bekendtgørelsen af 18. september 1855 hed det: »Ministeriet kan tilstaa private og kommunale Skoler Ret til at afholde nævnte Eksamen med samme Virkning og Gyldighed som de lærde Skoler.« Antallet af realskoler voksede markant i de følgende årtier. Bag disse tal skal ses en anden talrække, der beskriver udviklingen i industrialisering, andelsbevægelse, urbanisering og fremgang i både inden- og udenrigshandel.

Som en konsekvens af væksten i antallet af realskoler uden for de lærde skoler, besluttede ministeriet i 1881 at supplere *Meddelelser angaaende de lærde Skoler med dertil hørende Realundervisning i Kongeriget Danmark* med en kort beskrivelse af disse skolers udvikling. Denne beslutning var dels begrundet i at realundervisningen var blevet en vigtig del af de lærde skolers virksomhed, og dels at der i 1881 var blevet etableret en samordning af eksamenskravene til både realundervisningen og præliminærundervisningen.

Den regulering af den lavere sekundære undervisning, der med udsendelsen af anordning om almindelig forberedelseseksamen i 1881 blev gennemført, var resultatet af

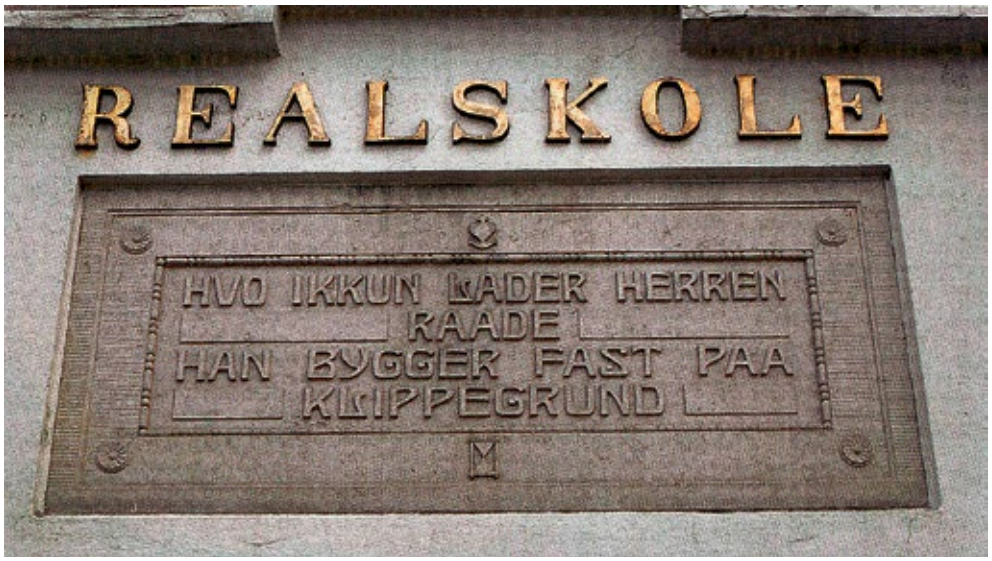

Giersings Realskole blev oprettet i 1866 som privat drengeskole med vægt på kristne og nationalistiske værdier, helt i overensstemmelse med indskriften over indgangen til skolen: »Hvo ikkun lader Herren raade han bygger fast paa Klippegrund« (foto Anne Aagaard Eriksen).

en debat, der også omfattede dannelsesmålene. Kultusminister J. Scavenius udsendte i 1881 en rundskrivelse til bestyrerne ved de kommunale og private realskoler og de lærde skoler. Heri blev dannelsesmålene også behandlet. Målet måtte være, at det unge menneske, der forlod skolen, »komme ud af denne som alment dannet«, eller »dog, om man vil udtrykke det saa, med et saadant Grundlag for en almindelig Dannelse, at denne kan erhverves uden særlige Studier.« De mange svar, der er gengivet i *Meddelelser*, kommenterede ministerens oplæg, også med hensyn til dannelsesmålene, og typiske svar kunne være det svar, som bestyreren af Nørrebros Latin- og Realskole indsendte. Han gav udtryk for, at »den almindelige Forberedelsesexamen af den lavere Grad kun afgav ringe Sikkerhed for Erhvervelse af en almindelig Dannelse, der svarede til Nutidens Fordringer, og at det stod som en Besynderlighed, at denne fra Realafgangsexamen af lavere Grad vidt forskellige Prøve var i henseende til dens Virkning stillet lige med den.« Et andet typisk svar kom fra bestyreren ved Vordingborg Realskole, som gav udtryk for, at realeksamen af højere grad havde vundet »en saadan Agtelse, at den i sine Hovedtræk burde fastholdes som den Fordring til almindelig Dannelse, hvorefter der burde stræbes.«[13] Uanset status skulle realskolerne gøre det muligt for eleverne at erhverve sig almindelig dannelse. Som allerede påpeget var indholdet, der kunne betinge en sådan, under stadig differentiering.

Nogle formålsbeskrivelser var uændret siden oprettelsen af skolerne. Det gjaldt den videnskabelige realskole i Vordingborg, der blev oprettet i 1847 efter nedlæggelsen af den lærde skole: »Skolens Formaal skal være, dels at bibringe sine Disciple en saadan intellektuel og moralsk almindelig Dannelse, som maa anses for fornøden for ethvert oplyst Medlem af Borgersamfundet og dels ved siden deraf at tjene som Forberedelsesskole for de udvidede lærde Skolers Mellemklasser.«[14] Vordingborg Lærde Skoles sidste rektor, Frederik Lange, var en af landets førende pædagoger, og det er tænkeligt, at han har været med til at udforme skoleplanen for realskolen. Lange fremlagde i 1856 sine pædagogiske tanker i en bog, *Skolen og Livet*, hvori han vedgik sin gæld til Platon, og derfor måtte argumentere for, at dannelse ikke gives men tages, altså selvdannelse. Det ville give god mening at antage, at det var Lange, der havde insisteret på at »almindelig dannelse« skulle støttes af »intellektuel og moralsk«.

Realskolen i Slagelse blev oprettet i 1852 som en fortsættelse af den nedlagte latinskole. Formålet med undervisningen skulle være, at »meddele Børn, der ere bestemte til borgerlige Stillinger, en saadan Dannelse og saadanne Kundskaber, at de bleve satte istand til at opnaa en større Dygtighed i deres Fag og i det sociale Liv at kunne gjøre Fordring paa at blive betragtet som dannede Mennesker.« Altså en kombination af faglige og sociale dannelseselementer, som begge indgik i tidens forestillinger om almendannelse, men ikke desto mindre anvendes dette begreb ikke. For den lærde skoles vedkommende var begrebet da også først blevet kodificeret i 1850, og i debatten om den lærde skoles formål var anvendelsen af dannelse i stedet for almindelig dannelse ofte forekommende.

Thisted Realskole, der blev oprettet i 1856, havde ifølge skoleplanen »det almindelige Formaal at være en Dannelsesanstalt for det borgerlige Liv. Den tilstræber saaledes at meddele de Elever, der gjennemgaa dens Kursus fuldstændigt, et saadant Maal af Kundskaber, som maa anses nødvendigt for et ungt Menneske, der fra Skolen træder over i en borgerlig Livsstilling.« Dertil føjedes, at skolen også skulle forberede til videregående uddannelse. For Thisted Realskole var kundskabstilegnelsen det centrale, og i modsætning til Vordingborg og Slagelse havde den ikke en fortid som lærd skole, og det kunne forklare fraværet af andre dannelsesforestillinger end de rent kundskabsmæssige.

Latin- og realskolen i Kolding fik i 1880 en ny skoleplan, hvori det hed, at skolen »vil virke med det Formaal for Øie at forberede og veilede sine Disciple dels til Realafgangsexamen af høiere Grad og dels til Afgangsexamen af den sproglig-historiske Retning.« Derefter tales der om, at det først og fremmest drejede sig om kundskabstilegnelsen, »men ved Siden af maa det være Lærernes Opgave at vække deres Elevers Sans og Interesse for Fænomenerne paa alle Aandslivets Omraader; thi kun under denne Forudsætning kunne de unge Mennesker efterhaanden opnaa den aandelige Udvikling og Modenhed, som er en nødvendig Betingelse for Kundskabernes rette tilegnelse og Frugtbargjørelse for Livet.« Denne formålsbeskrivelse omfattes uden tvivl af tidens forståelse af almindelig dannelse, men begrebet anvendes ikke.

Jens Peter eller mere almindeligt I.P. Jacobsen (1847-85) nåede i sit korte liv både at blive videnskabsmand og en stor forfatter. Her er købmandssønnen fotograferet som 14-årig i Thisted Realskole, hvor den senere undervisningsinspektør for realskolerne N.V. Müller var skolebestyrer (foto, Lokalhistorisk Arkiv for Thisted Kommune).

I skoleplanen for Hjørring Realskole, oprettet 1871, hed det, at der i skolen »meddeltes et saadant Fond af Kundskaber, at dens Elever ved Udgangen af øverste Klasse kunne underkaste sig den almindelige Forberedelseseksamen af høiere Grad.« Her tales der nøgternt om det, som mange nok opfattede som realskolens vigtigste funktion, nemlig kundskabsmeddelelsen. Måske har fraværet af enhver akademisk tradition også her været medvirkende til at fokusere på netop denne side af skolelivet.

De private realskolers dannelsesmål adskilte sig ikke fra de kommunale skolers.

Mens der i *Meddelelser* for Fåborg Realskole fra 1864 og Svendborg Realskole fra 1872 ikke er anført noget overordnet formål med undervisningen, var målet for undervisningen i Giersings Realskole i Odense, der blev oprettet 1866, ganske detaljeret. Målet var i første række, at udvikle »en Tankeklar og Viliestærk Personlighed paa kristelig Grund.« Kundskabsmeddelelse var også vigtig, men ikke tilstrække-

lig »thi med mange Kundskaber forbinder der sig ikke sjeldent baade Raahed og Holdningsløshed.« Udviklingen af personligheden skulle ske ved, at »aabne Øiet og skærpe Sansen for alle Livets Magter, og stille ham ret i Forhold til den Livsbane, han har at gjennemløbe og vænne ham til at handle efter saadanne Grundsætninger, der efterhaanden under Livets Gang ville føre ham til den 'Mands Modenhed', der er Menneskets bedste Pryd.« Midlerne som skolens havde til rådighed var kundskabsmeddelelse og personlig påvirkning, og kunsten var da at få disse to faktorer til at samvirke på en hensigtsmæssig måde. »Der vil snart spores en stille aandelig Væxt baade paa Tankens, Viliens og Hjertes Omraade, der ikke kan være andet end til Velsignelse.«[15] Denne omfattende målsætning skulle give eleverne mulighed for at tage realeksamen af højere grad, men det er påfaldende, at almindelig dannelse slet ikke nævnes, men måske havde det, i alt fald hvis det blev anvendt uden supplerende begreber, appelleret for lidt til den forældrekreds, som skolen henvendte sig til.

Herning Realskole blev oprettet i 1877, og skolens formål var »at meddele en tidssvarende og fyldig Undervisning paa en saadan Maade og i et saadant Omfang, at baade Barnets Aandsevner kunne udvikles saa kraftigt som muligt, dets Hjerte og Karakter dannes og styrkes til Lydighed, Arbeidsomhed og levende Kjærlighed til alt godt og ædelt, og tillige at bibringe det saadanne Kundskaber og Færdigheder, som Livet nu mere end nogensinde kræver.«[16] Også på denne skole bærer formålsformuleringen præg af at skulle læses, ud over myndighederne på kommunalt og statsligt plan, af forældrene, der næppe ville have følt sig tilfredsstillende oplyst, hvis almindelig dannelse havde stået alene.

I 1874 påbegyndte bestyreren af Slagelse Realskole en debat om, hvordan de enkelte realskoler bedst kunne kommunikere til offentligheden. Den enkelte skole skulle hvert år udsende et program, som både var dyrt at fremstille og tidkrævende at skrive, men som vist kun få læste. Løsningen kunne være at anvende de efterhånden mange dagblade og desuden samle alle skolers meddelelser i et tidsskrift.[17] Realundervisningen generelt havde almendannelsens som mål, sådan som det i 1855 var blevet formuleret i relation til oprettelsen af realklasser ved de lærde skoler, hvilket må have været almindelig kendt. En af dem, der i samtiden i høj grad var medvirkende til real-

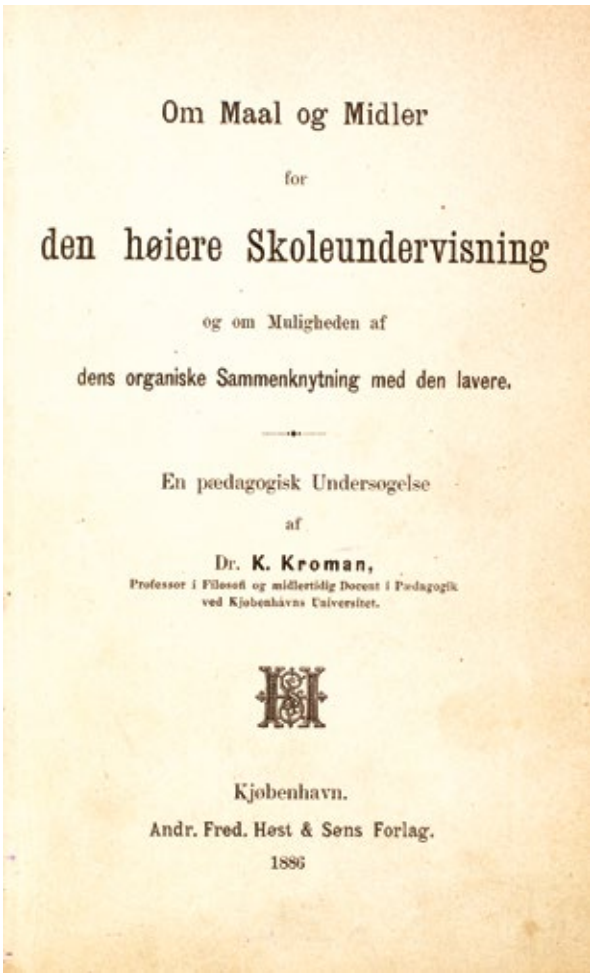
Om Maal og Midler

for

den høiere Skoleundervisning

og om Muligheden af

dens organiske Sammenknytning med den lavere.

En pædagogisk Undersøgelse

af

Dr. K. Kroman,

Professor i Filosofi og midlertidig Docent i Pædagogik ved Kjøbenhavns Universitet.

Kjøbenhavn.

Andr. Fred. Høst & Søns Forlag.

1886

I 1885 blev der i Folketinget fremsat lovforslag om en ny, mere organisk sammenhængende skolestruktur. Disse tanker blev støttet af en af tidens førende pædagoger, professor K. Kroman, som i 1886 udgav et af 1800-tallets væsentlige pædagogiske debatbøger: Om Maal og Midler for den høiere Skoleundervisning, hvori han talte varmt for de reale fags dannelsesværdi (Det Kongelige Bibliotek).

Kristian Frederik Vilhelm Kroman var søn af en skibsfører fra Maribo, og han ønskede selv at blive sømand, men kom i stedet i købmandslære. Han valgte imidlertid læreuddannelsen, og efter artium studerede han psykologi ved Københavns Universitet. Her blev han dr.phil. på afhandlingen Den exakte Videnskabs Indlæg i Problemet om Sjælens Existens og i 1884 professor i filosofi og docent i pædagogik (foto, Det Kongelige Bibliotek).

dannelsens anerkendelse, var Kristian Kroman.

Kroman og den realistiske almindelige dannelse

I 1886 samlede professor i filosofi ved Københavns Universitet, Kristian Kroman, sine synspunkter på den højere skoleundervisning i bogen *Om Maal og Midler i den høiere Skoleundervisning.* 1871-reformen havde tvedelt den lærde skole, og mange skolefolk og politikere var utilfredse med både denne deling og den større vægt, der blev lagt på de naturvidenskabelige fag. En ledende skolemand, S.L. Tuxen, havde i 1884 udtalt, at de naturvidenskabelige fag næppe kunne bidrage særlig meget til almindelig dannelse. Kroman havde den modsatte opfattelse, idet han i de naturvidenskabelige fag så et middel til at styrke elevens selvvirksomhed. Inspirationen kan han have hentet fra Herbert Spencer: *On Education,* der med udgangspunkt i positivismen var fortaler for de eksakte fags formale dannelsesværdi. Udviklingen af elevernes tænkeevne var skolens primære opgave, og udviklingen af denne evne var det, der konstituerede den 'almene dannelse'. Kroman formulerede det således: »Latinskolens Maal er at bibringe sine Elever Almendannelse, og ere Forholdene som de bør være, vil den netop derved samtidig forberede dem til Universitetet.«[18] Brugen af udtrykket »Latinskole«, der ikke siden 1809 havde været anvendt officielt, blev måske netop anvendt af Kroman, fordi han ville skabe en ny skole med organisk forbindelse mellem grundskole og lærd skole.

4. Perioden 1903-78

Mellemskole og realklasse 1903

I løbet af 1890'erne gik forventninger til den højere undervisning stadig mere i retning af at differentiere uddannelserne i overensstemmelse med samfundets udvikling. Her kom især de moderne sprog til at udfordre de klassiske, og de naturvidenskabelige fags udøvere fik stadig flere argumenter for bedre plads på skemaet. Det var en udvikling, der næppe kunne undgå at styrke realdannelsen og dermed realskolen.

I forbindelse med forarbejdet til 1903-reformen udarbejdede departementschef i Kultusministeriet A.F. Asmussen i 1902 et forslag til lov om høje almenskoler. Om mellem- og realskolen hed det i paragraf to: »Mellemskolen er en Barneskole, som i Tilslutning

Tre mellemskoleelever fra Østre Borgerdydskole 1940. Real- og mellemskolen var ikke kun fag og eksamen, men i høj grad rammen om kammeratskab og ofte livsvarige venskaber (Østre Borgerdydskole 1787-1987, 1987).

til Folkeskolen ved 11-12-Aars Alderen giver Eleverne gennem et 4aarigt Kursus en afsluttende videregaaende Uddannelse, afpasset efter Barnealderens Modtagelighed.« Selvom almendannelse var det overordnede mål for undervisningen, fandt Asmussen det alligevel påkrævet at præcisere, at »Baade Mellemskolen og Ungdomsskolen [dvs. gymnasiet] skulle medvirke til Elevernes kristelige og sædelige Opdragelse, ligesom det ogsaa bør være deres fælles Opgave at udvikle Eleverne saa vel i aandelig som i legemlig Henseende til dygtige unge Mennesker.«[19] Mellemskolens undervisning skulle således være almendannende, men denne målsætning omfattede åbenbart ikke som noget selvfølgeligt 'det kristelige og det sædelige' som en del af enhedskulturen.

I den endelige lovtekst var almendannelsen blevet erstattet med almenundervisning, og der var desuden i paragraf to en tilføjelse: »Mellemskolens Undervisning kan fortsætte efter den afsluttende Aarsprøve gennem en Realklasse (Realafdeling).« Til gengæld var 'det kristelige og det sædelige' ikke anført. Når begrebet almenundervisning blev valgt, var det utvivlsomt med inspiration fra den svenske debat, men i praksis var der ingen forskel, idet alle fortsat anvendte almendannelse.[20]

I 1881 var almindelig forberedelseseksamen en garant for, at eleven havde erhvervet »et saadant Grundlag for almindelig Dannelse, at denne kan erhverves uden særlige Studier i denne Retning, blot ved Livets Paavirkning og gennem det specielle Fagstudium, han senere maatte vælge sig.«[21] Uddannelsen skulle ikke nødvendigvis kunne leve op til den almindelige dannelse, som studenterne fik, men dog tilvejebringe grundlaget for at dette niveau senere kunne erhverves. 1903-formuleringen indeholdt ikke dette forbehold, men talte om en almendannelse, der svarede til barnets og den unges udviklingstrin. I første halvdel af 1900-tallet drøftede skolemænd og politikere ofte un-

dervisningens moralske indhold under betegnelsen karakterdannelse. Rektor for Kolding Højere Almenskole, Georg Bruun, bidrog flittigt til også denne del af skoledebatten, og i en artikel fra 1907 gav han en oversigt over, hvordan dette spørgsmål blev behandlet i Tyskland, Frankrig og USA.

Anledningen var dannelsen af en verdensforening til fremme af karakterdannelsen i skolen. Ophavsmanden hertil var den britiske skolemand, professor ved universitetet i Manchester, M.E. Sadler, der ville indsamle materiale om dette spørgsmål i alle civiliserede lande. Foreløbigt konkluderede Bruun, på grundlag af en artikel skrevet af den amerikanske skolemand George Myers, at »Nutidsskolens Opdragelse til Moral er tilfældig, uden System, uden videnskabeligt Grundlag. En Del af denne Opdragelse ledes af Lærere efter Metoder, som er traditionelle, en større Del er ganske prisgivet Tilfældigheder. Og dog er alle Opdragere teoretisk enige om, at Opdragelsens Hovedmaal er personlig Karakterudvikling.« Der var stor forskel på, hvordan skolen løftede denne opgave i de anførte lande. I Tyskland var det statsborgerdyder, der blev højest prioriteret, og eleverne blev derfor opdraget til at tilpasse sig de bestående politiske og sociale forhold frem for at blive opdraget til at kunne omforme de bestående institutioner. Undervisningen havde et stærkt autoritativt og militært præg. Det var også tilfældet i Frankrig, hvor et stærkt centraliseret skolesystem indskrænkede lærerens frihed, og gjorde eleverne uselvstændige. Storbritannien derimod havde et udpræget decentralt skolesystem, hvor de enkelte skoler derfor kunne udvikle en særlig etos, hvor både skoleledere og lærere kunne præge eleverne uden kontrol fra ydre autoriteter. Den samme decentralisering karakteriserede skolesystemet i USA, blot var lærerne her for en stor dels vedkommende autodidakte, og undervisningen fik derfor nødvendigvis et meget forskelligartet præg.[22]

Undervisningsinspektøren for gymnasieskolen og den dertil knyttede mellemskole og realklasse, S.L. Tuxen, holdt i 1911 et foredrag i Det Pædagogiske Selskab, hvor han kom ind på mellemskolens og realklassens dannelsespotentiale. Han talte om sondringen mellem almendannelse og fagdannelse, og kundskaberne kun var et middel, som eleven skulle anvende til at opnå almendannelse. Han gav udtryk for, at det var vigtigt at være i stand til at beskære den kundskabsmængde, som hidtil havde været betragtet som dannelsesbetingelse. Men da undervisningsfagene netop havde deres opdragende funktion i elevernes tilegnelse af faglige kundskaber, var der grænser for, hvor meget der kunne undværes. Det fag, der efter Tuxens opfattelse havde gjort de største fremskridt under den nye ordning, var historieundervisningen i mellemskolen. Her lærte børnene om menneskeskæbner og menneskekarakterer, som de kunne føle for og dermed fik lyst til at fortsætte at lære om efter endt skolegang. »Som Slutresultat faar [de] god Orden i deres Virkelighedsforestillinger og naar det, som altid vil kendetegne det i bedste Forstand dannede Menneske, nemlig at de føler sig som aktiv Deltager i Aandens Udvikling, som aldrig faar lov til staa stille.«[23]

I forbindelse med vedtagelsen af 1903-loven blev det besluttet, at hele lovkomplekset skulle tages op til en mulig revision efter fem år. Men i stedet for lapperier på 1903-reformen blev der i stedet nedsat en skolekommission, der skulle evaluere det samlede undervisningsvæsen og foreslå ændringer. Den Store Skolekommission blev på grund af politiske uenighed først nedsat i 1919. Et af kommissionens mere vidtgående forslag var nedlæggelse af mellemskolen og oprettelsen af en toårig realskole. Først i 1928 blev der taget politisk initiativ til en implementering af kommissionens forslag, men inden det kunne ske, medførte regeringsskiftet i 1929, da Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre kom til magten, at der i første omgang kun skulle gennemføres administrative

korrektioner, og derefter en lovændring. Det skete i 1935, men mellemskolen og realklassen blev bevaret ligesom præliminæreksamen. I 1937 blev mellemskolen knyttet til folkeskoleloven, og der blev indført en eksamensfri mellemskole. Ingen af disse ændringer gav anledning til at omforme dannelsesmålet, der stadig var almendannelse, hvilke også i 1942 blev målet for efterskolernes og højskolernes undervisning.[24]

1958 og den ny realskole

Ved den store skolereform i 1958 blev mellemskolen nedlagt, og efter den syvårige folkeskole kunne de egnede elever fortsætte i en treårig realskole, hvorfra der efter 2. real var overgang til et treårigt gymnasium. Målet for undervisningen i den nye realskole var almendannelse, herom var der bred enighed, også at begrebet løbende måtte omfatte nye fagområder. I gymnasiets læseplansudvalg diskuterede man, hvad almendannelse var, og drøftede, om det i stedet var bedre at tale om »en almen humanisme, bestemt ved en vis helhedsopfattelse af menneskets forhold overfor kulturlivet og naturen og ved, at der i bestræbelserne på at fremføre træk af dette helhedsbillede bliver lagt vægt på at udvikle de unges modenhed, således at de forberedes til selvstændig handling og vurdering og indstilles på at leve i en verden med åbne udviklingsmuligheder.«[25]

Realisternes danske stil i 1956 handlede om »Dannelse og dannelsesformer«, og rektor Per Krarup fra Østre Borgerdydskole gav i sin translokationstale udtryk for, at dette stileemne var for vanskeligt, selvom der i bekendtgørelsens for dansk stod, at faget skulle give eleven »hovedparten af sin åndsudvikling og dannelse.« Krarup gav udtryk for en vis usikkerhed over for, hvordan begrebet skulle opfattes: »Der blev i år – efter min mening noget malplaceret – stillet de yngste iblandt jer, realisterne, en stileopgave om dannelse og dannelsesformer. Baggrunden for den er naturligvis, at den højere skoles mål ifølge traditionen og lovgivningen er at bibringe eleverne det, man plejer at kalde 'almen-dannelse'. Men hvad er det for noget? Det er jo ikke noget man sådan går og taler om til daglig. Alligevel har vi nok alle sammen en vis vag fornemmelse af, hvad det er.« Året efter undsagde han som medlem af en selvbestaltet arbejdsgruppe almendannelse som mål for undervisningen med en bemærkning om, at »almendannelse ikke længere var fyldestgørende.«[26]

Ikke desto mindre overlevede almendannelse som det overordnede mål for den nye treårige realundervisning. Men realskolen var set fra den dominerende pædagogiske diskurs i 1970'erne ikke fremtidssikret i tilstrækkelig grad. Oprettelsen af højere forberedelseseksamen (hf) i 1967 havde åbnet for en efter manges opfattelse mere tidssvarende dannelse, der blev tilvejebragt med en fleksibel uddannelse, der tog hensyn til elevernes interesser og gav dem medbestemmelse ved valg af stof, arbejdsformer og opgivelser til eksamen. Sammenlignet med hf forekom realskolens undervisning efter kritikernes opfattelse som stivnet i en pensumorienteret videnstilegnelse. Den 30. maj 1969 vedtog Folketinget en beslutning om en reform af de grundlæggende skoleuddannelser, hvori der stod, at folkeskolen skulle være en tiårig almen skole uden konkret erhvervsfaglig sigte. Dermed var der ikke plads til realskolen i officielt regi, idet det 9. skoleår skulle være obligatorisk fra 1973/74.

5. Afslutning

Mange skoler har et motto, der kan tolkes som en dannelsesmarkør. Det gjaldt også realskolerne. Løkken Realskole fik omkring 1960 dette motto: »At gøre godt er aldrig for

Indgangen til Østre Borgerdydskole, hvor Per Krarup var rektor i årene 1949-60. Han udtalte i 1956, at realisternes danske stil dette år havde været for vanskelig, idet de skulle skrive om 'dannelse og dannelsesformer', og dermed blev de nødt til at behandle begrebet almendannelse, som man efter rektors opfattelse ikke kunne forvente, at realisterne kunne give et fornuftigt svar på (Østre Borgerdydskole 1787-1987, 1987).

silde«. Det ældste realskolemotto blev udformet til Efterslægtselskabets Skole i 1786: »Non nobis«, dvs. ikke for os selv, som mere var en efterligning af latinskolernes mottoer end et udtryk for den ikke latinske undervisning, som denne nye skoleform stod for. Flere andre realskoler havde valgt et latinsk motto, bl.a. Rungsted Private Realskole: »Libertate et virtute« dvs. ved frihed og styrke. Andre realskoler oversatte det latinske motto til dansk, f.eks. på Nørresundby Realskole fra 1903, hvor det hed: »Naar vi lærer for Skolen saa lærer vi for Livet«, eller som det blev formuleret på Nyborg Realskole: »Vi lærer for livet, ikke for skolen«. Nyborg Private Realskole anvendte siden 1882 en anden fordansket latinsk sentens »For Aand og Legeme«.[27]

Disse eksempler og mange flere viser, at realskolens undervisning ikke alene var et spørgsmål om faglighed, men om elevernes dannelse, som fra 1786 og frem til 1978 var

en vigtig del af realskolens selvforståelse. At denne dannelse skulle være almen, blev understreget i 1855, da de første realklasser blev knyttet til de lærde skoler, og denne forestilling blev også indbygget i mange skolers målbeskrivelse. Det unge menneske, der havde taget en real- eller præliminæreksamen, blev enten opfattet som almendannet eller som være bragt i stand til at udvikle en almindelig dannelse.

Noter

1. W.A. Ried 2002.
2. J. Hatting m.fl. 1986 s. 22.
3. F.I. Niethammer 1808.
4. J.C. Lütken 1830.
5. J.N. Madvig 1832 s. 564.
6. H. Haue 2003 s. 91ff.
7. Rt. 1854-55, 2. del, Ft., sp. 383.
8. Medd. LS 1856-78 s. 178.
9. Medd. LS 1857-78 s. 494.
10. Medd. LS 1857-78 s. 508.
11. Medd. LS 1857-78 s. 515.
12. M. Eckert 1984 s. 71.
13. A.P. Weis og H. Hage 1891 bind 2 s. 235ff.
14. Medd. LS 1857-78 s. 579.
15. Medd. LS 1857-78 s. 613f.
16. Medd. LS 1857-78 s. 677.
17. Medd. LS 1882-83 s. 198ff.
18. K. Kroman 1886 s. 37. V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 138ff.
19. V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 333.
20. H. Haue 2003 s. 271f.
21. Medd. LS 1879-81 s. 112.
22. G. Bruun 1907. I 1908 udkom et tobindsværk om de foreløbige resultater af Sadlers undersøgelse: Undervisning og opøvelse i Moral i Skoler, som blev omtalt i Vor Ungdom 1908 s. 31-41 af Niels Bang, der her fokuserede på det engelske kostskolesystem.
23. S.L. Tuxen 1911 s. 188.
24. S. Dahl 1942 s. 188f. Den Store Skolekommissions betænkning 1923.
25. Den nye gymnasium 1960 s. 20.
26. H. Haue 2003 s. 379f.
27. P. Skyum-Nielsen 2006.

19. Real-Skoler for vore Døttre – den højere pigeskole 1787-1850

ÅSE HØJLUND NIELSEN

I dette kapitel skal vi se på, hvad de tidlige højere pigeskoler rummede for at nå frem til en mere bred forståelse af, hvad en realskole oprindeligt var. Hvad var det ved disse pigeskoler, som fik både deres stiftere og jubilarer til at omtale dem som realskoler? Var de realskoler som de drengeskoler, vi kender, eller er realskolebegrebet med det indhold, vi almindeligvis lægger i det i dag, for snævert et begreb?

1. Indledning

I 1949 afholdt Christianshavns Døttreskole sit 150 års jubilæum. En af talerne ved denne begivenhed var den nyudnævnte undervisningsinspektør for realskolerne, Hans I.

Et kig ind i familien Gaméls dagligstue på Østergade i København, et borgerskabshjem fra begyndelsen af 1800-tallet. Ved vinduet sidder Ane Marie Gamél, der var gift med en fransk indvandrer, handelsmanden Augustin Cyrille Camél. Døtrene, som vi ser hende omgivet af her, ved vi ikke meget om, men en søn blev sendt i Efterslægtselskabets Skole, så måske pigerne har været at finde i en af døtreskolerne (koloreret tegning Guillaume de Mont-Val cirka 1811, Nationalmuseet).

Hansen. Han sagde bl.a.: »Som mellem- og realskole har Christianshavns Døttreskole sin rod i »systemskiftet« 1901, der skolemæssigt satte frugt i almenskoleloven af 24. april 1903. Men som skole har den sit udspring i »oplysningstiden« [...] da det opadstigende borgerskab oprettede skoler som Borgerdydskolen, Efterslægtskolen og Christianshavns Døttreskole, skoler, der hvad formål og fagkreds angår, kan placeres omtrent midt imellem almueskolen og latinskolen. – Borgerdydskolen og Efterslægtskolen er senere blevet gymnasieskoler og offentlige skoler, medens Christianshavns Døttreskole har bevaret sin oprindelige karakter som realskole og privat skole.«[1]

Med disse ord gjorde Hans I. Hansen det klart for alle, at pigeskolen også havde del i realskolens dybe rødder, og at der var en klar forbindelse mellem de, der regnes for de første danske realskoler, og Christianshavns Døttreskole. Det er sjældent gjort – almindeligvis tilkendes pigeskolerne ikke en plads i realskolehistorien før efter 1882, hvor anordningen af 1881 gav kvinder adgang til at underkaste sig almindelig forberedelseseksamen (se dette værks kapitel 5). Det skal der rådes bod på her med dette kapitel. Ved at se på hvad de tidlige højere pigeskoler rummede, er målet at nå frem til en bredere forståelse af, hvad en realskole oprindeligt var, men også at erhverve en indsigt i baggrunden for de pigeskoler, der i en langt senere tid kom til at spille en væsentlig rolle. Men det vigtigste spørgsmål i denne sammenhæng er at få belyst, hvad det var ved disse pigeskoler, der fik stiftere og jubilarer til at omtale dem som realskoler. Var de realskoler som de drengeskoler, vi kender, eller er realskolebegrebet med det indhold, vi almindeligvis lægger i det i dag, for snævert et begreb?

2. Begyndelsen – døtreskolerne

Det hele begyndte i sommeren 1787. Emmanuel Balling og Johan Clemens Tode, der var medstiftere af henholdsvis Borgerdydselskabet og Efterslægtselskabet og derved også initiativtagere til de to drengeskoler, havde nu hver for sig fået den ide, at de ville skabe omtrent det samme for døtrene.[2] Hvem af de to, der kom først med ide og realisering, er der ingen, der ved i dag. Balling hævder i sin *Plan til en Realskole for vore Døttre*, at det er »[d]en første i sit Slag som er bleven lagt for danske Læseres Øine«. Tode derimod hævder at have været først med *ideen*. I sin *Indbydelse og Plan til en Døttreskole*, dateret 5. juli 1787, skriver han, at han fik den allerede fire måneder tidligere, på et tidspunkt, hvor drengeskolen var et par måneder gammel. Egentlig havde han ønsket at lægge en pigelinje ved siden af drengelinjen. Men det var der ikke opbakning til i Efterslægtselskabet. Tode måtte derfor søge andre veje, og han valgte at oprette endnu et selskab, som helt i lighed med Efterslægtselskabet og drengeskolen skulle stå for døtreskolens drift og udvikling. Selskabet betragtede han som et medvirkende Selskab for Efterslægten – ideen om en nær sammenkobling mellem dannelsen af den mandlige og den kvindelige efterslægt fastholdtes.

J.Cl. Tode understreger dermed, at drengenes og pigernes undervisning ikke kan adskilles; de hører sammen og er lige vigtige, for, som han siger: »Den sande offentlige Lyksalighed beroer fornemmeligen paa den huuslige.« Som voksne skal døtrene som hustruer sørge for deres ægtemænd, lette dem livets byrder. Som mødre skal de varetage opdragelsen af børnene, både sønnerne og døtrene, og herigennem lægge grunden til det værk, som siden fuldendes i borgeren. Deres opgave er at »træde i værdige Mødres Fodspor, hver i sin Tid giøre en brav Mands Lyksalighed, og ved en fornuftig Børneop-

dragelse medarbeide til Fædrenelandets Vel.« Det er pigernes hellige pligter, dyrebare rettigheder; i inderste forstand deres sande bestemmelse, som skolen skal lede dem til at kende. Selv det naturgivne skal ledes frem.

Todes skole åbnede 4. september 1787, han holdt selv åbningstalen, og skolen begyndte sit virke, i øvrigt uden den store opmærksomhed efterfølgende. Hvad der skete med Ballings skoleplaner vides ikke. Selvom han både havde fundet interesserede forældre, et passende lokale og en åbningsdato, ser det ikke ud til, at det nogensinde blev til noget. Måske kom han for sent. Måske opslugte Todes døtreskole den interesse, der var.

Todes døtreskole kender vi heller ikke meget til. Men vi ved, at den allerede efter ganske få år var genstand for en voldsom kritik fra forældrenes side. Kritikken gjaldt skolens ledelse, som efter forældrenes mening havde været uimodtagelige for gode råd og ønsker, som havde handlet egenrådigt og blandt andet optaget piger i skolen uden skelen til, hvem de eller deres familier var.[3] De utilfredse forældre endte med at trække deres døtre ud af skolen og oprette et nyt selskab svarende til det, Tode havde stiftet, og på det grundlag en ny skole. Skolen fik det lettere farveløse navn Døttreskolen af 1791.

Døttreskolen af 1791 blev en så stor succes, at ventelisterne til sidst blev for lange. Derfor gik endnu en gruppe forældre sammen i 1799 for at oprette endnu et selskab og herigennem endnu en skole. Det blev til Christianshavns Døttreskole. Den begyndte sit virke 2. december samme år.

Med disse tre døtreskoler, Todes døtreskole, Døttreskolen af 1791 og Christianshavns Døttreskole[4], var en undervisningsform etableret, der fastslog forældrenes enerådige ret til indflydelse; der samtidig forlagde pigers højere undervisning til det offentlige rum i lejede skolelokaler; og som i spidsen havde en valgt direktion, en egentlig bestyrelse, frem for den vanlige enlige bestyrerindes egenhændige styrelse. Det var en implementering af strukturen bag de to borgerselskabers drengeskoler på pigeskolerne, men tilpasset de særlige forestillinger, man gjorde sig om dette køn og dets begrænsninger og muligheder. Som Tode – og også Balling – så fornemt pointerer i deres begrundelser for at ville dette arbejde, er kvinden og manden i den borgerlige familie hinandens forudsætning og fundament: hun er den, der gennem opdragelse og oplæring af barnet i dets tidligste år sikrer den kommende borger. Derfor måtte hun også kende til det, der skete uden for hjemmets fire vægge – heri ligger begrundelsen for at ville disse skoler og for valg af undervisningsindhold.

Ledelsesformen

Døttreskolen af 1791 og Christianshavns Døttreskole var som moder- og datterskole hinanden meget lig. Ledelsen af begge skoler blev varetaget af en direktion, der var valgt for et halvt år ad gangen og blandt medlemmerne af det bagvedliggende selskab. På valg til direktionen var fædre eller værger optaget i selskabet. Mødre kunne ikke indgå i direktionen – i Christianshavns Døttreskole var de 'ophøjet' til æresmedlemmer, men som kransekagefigurer uden indflydelse. Det er bemærkelsesværdigt, at når opdragelsen flytter ud i det offentlige rum, flytter ansvaret også over til det mandlige køn.

Skoledirektionerne baserede deres virke på love, som blev vedtaget umiddelbart efter det stiftende møde.[5] Selskabet for Christianshavns Døttreskole overtog i vid udstrækning lovene fra 'moderskolen' Døttreskolen af 1791, og de to skoler fik i vid udstrækning en identisk form, et identisk indhold samt enslydende faglige og pædagogiske prioriteringer. Lovene vedrørte både skoleforhold – fagrække, undervisningstid, målsætning – og selskabets forhold – optagelse, pligter og rettigheder. Optagelse i selskabet forud-

satte i de første år en accept på de kvartårlige generalforsamlinger. Kontrollen med hvem, der blev optaget i selskabet og dermed fik adgang til skolen, var meget skrap.

Til den daglige ledelse ansatte direktionerne en guvernante. Guvernanten havde ansvar for fagene fransk og håndarbejde, og hun havde som en særlig pligt at sikre, at eleverne »ere reenlige og anstændige; hun anfører dem til en god og sædelig Levemaade«.[6] Desuden var hun ansat til at overvåge undervisningen. Bortset fra enkelte kvindelige lærere var hovedparten af lærerkræfterne i begge døtreskoler mandlige, og af den grund var en stadig overvågning uomgængelig. At overlade unge piger i voksne mænds varetægt uden en voksen kvindelig bisidder var hverken tilrådeligt eller acceptabelt.

Frk. Nicoline de Seue var en af Christianshavns Døttreskoles mere navnkundige ledere. Hendes karriere på skolen begyndte i 1838, da hun blev ansat som 'françoise' eller læreinde i håndarbejde med pligt til at øve eleverne i fransk. I 1847 overtog hun bestyrerposten, som hun bestred i 35 år. Med sig gennem hele karrieren havde hun sin søster. De to damer blev af lettere respektløse elever omtalt som 'store og lille Sæwe' (Christianshavns Døttreskole 1799-1949, 1949).

Målsætning

Målet var at skabe en fuldkommen kvinde. Det siges indirekte i lovene for de to døtreskoler: Skolens »Hensigt og Bestræbelser gaae ud paa, ved god Underviisning at danne opvoxende Døttres Forstand og Hierte, og at giøre dem fuldkommen bekiendt med de for Fruentimmer meest nødvendige Haandarbejder«.[7] I målsætningen for en anden af datidens skoler, Madam Thonboes Institut, siges det mere direkte. Målet er at danne pigerne »til qvindelig Fuldkommenhed. For deres Aand skal der sørges, ved at dyrke Forstanden, og behørigen udvikle de øvrige Siælekræfter, og ved at forskaffe dem de Kundskaber, som ere nødvendige i Livets forskiellige Stillinger. Men deres Hiertes Forædling, skal være en endnu vigtigere Gienstand for hendes [Madam Thonboes] Bestræbelser; inderligen at deeltage i Andres Vel og Vee, have Følelse for enhver Art Velanstændighed, og elske Dyden [...] De ere bestemte for det huuslige Liv, og bør derfor tillige uafbrudt holdes til Arbeidsomhed, indprentes Nytten deraf, og undervises i forskiellige nødvendige og nyttige Haandarbejder.«[8] Der er tale om en sindets dannelse, ikke en praktisk forberedelse til de sociale roller, de som hustruer, mødre og husmødre skulle gå ind i. Det påpeger Tode også direkte og uden omsvøb i indvielsestalen til sin døtreskole i september 1787,[9] det andet ville være at gå ind på moderens gebet, og det var på ingen måde hans hensigt.

Undervisningen og undervisningens afslutning

Begge døtreskoler underviste efter en undervisningsplan, der var sammensat af cirka en tredjedel håndarbejde, en tredjedel sprogundervisning og resten fordelt mellem regning, skrivning og læsning, religion, geografi, historie, også naturhistorie, samt kreativmusiske fag som sang, dans og tegning.[10] Matematik forekom slet ikke i fagrækken.

Sprogfagene var primært fransk og tysk. I Døttreskolen af 1791 blev der også undervist i engelsk omkring år 1800, mens Christianshavns Døttreskole i 1840 på det bestemteste afviste, at engelsk burde være en fast del af undervisningsplanen her. »Undervisning i det engelske Sprog er en Privatsag«, udtalte de, men føjede dog til: »Saa længe de deltagende er Elever af Skolen eller Døttre af de Forældre, som har Børn i Skolen, og Lærerinderne [...] er af de ved Skolen ansatte, saa har vi intet imod, at Undervisningen

i dette Sprog sker i Skolen«, men altså uden for normal skoletid. Engelsk kom på fagplanen her i 1847.[11]

Sprogfagenes centrale position i den samlede række af undervisningsfag ses af den beretning, Døttreskolen af 1791 indsendte til Danske Kancelli i 1801.[12] Her kan man læse, at elevernes »Fremgang i Sprogene er […] den Synspunkt, hvorefter de classificeres, naar ikke Elevens Alder i enkelte og sieldne Tilfælde nøde os til at giøre en Undtagelse«. Målet for sprogundervisningen er, siges det videre, at eleverne »saavel i Henseende til Ortografien som Stilen have Sprogene saa meget i deres Magt, som der udfordres til den daglige Conversation.« Dernæst gives en gennemgang af sprogundervisningens tilrettelæggelse på de forskellige klassetrin: I nederste klasse, tredje klasse, skal eleven lære at udtale det fremmede sprog samt genfortælle det læste med egne ord. I anden (mellemste) klasse begyndes en undervisning i grammatik og oversættelse, som videreføres i første og øverste klasse. Her øves eleverne også i skriftlige fremstillinger på både fransk og tysk, foruden selvfølgelig på dansk. Dertil kommer den franskundervisning,

Boks 41. Timernes fordeling i Døttre-Skolen på Christianshavn 1816.

3. klasse	**Mandag**	**Tirsdag**	**Onsdag**	**Torsdag**	**Fredag**	**Lørdag**
9-10	Håndarbejde	Håndarbejde	Håndarbejde	Håndarbejde	Håndarbejde	Håndarbejde
10-11	Håndarbejde	Fransk	Håndarbejde	Håndarbejde	Håndarbejde	Fransk
11-12	Håndarbejde	Tysk	Tegning	Tysk	Tegning	Tysk
12-1	Fransk	Skrivning	Bibelhistorie	Fransk	Fransk	Regning
1-2	Geografi	Naturhistorie	Geografi	Regning	Skrivning	Geografi

2. klasse	**Mandag**	**Tirsdag**	**Onsdag**	**Torsdag**	**Fredag**	**Lørdag**
9-10	Håndarbejde	Tysk	Tegning	Tysk	Tegning	Håndarbejde
10-11	Fransk	Håndarbejde	Fransk	Håndarbejde	Fransk	Tysk
11-12	Religion	Håndarbejde	Håndarbejde	Fransk	Håndarbejde	Fransk
12-1	Fransk	Geografi	Håndarbejde	Regning	Skrivning	Regning
1-2	Håndarbejde	Skrivning	Religion	Naturhistorie	Historie	Geografi

1. klasse	**Mandag**	**Tirsdag**	**Onsdag**	**Torsdag**	**Fredag**	**Lørdag**
9-10	Håndarbejde	Fransk	Fransk	Fransk	Fransk	Tysk
10-11	Religion	Tysk	Tegning	Tysk	Tegning	Fransk
11-12	Fransk	Retskrivning	Religion	Regning	Skrivning	Regning
12-1	Historie	Håndarbejde	Historie	Naturhistorie	Geografi	Håndarbejde
1-2	Håndarbejde	Håndarbejde	Håndarbejde	Håndarbejde	Håndarbejde	Håndarbejde

I 3. klasse gik de yngste elever; i 1. de ældste. Oprykningen mellem klasserne var bestemt af pigernes faglige fremgang og niveau. Dansk som undervisningsfag er stort set fraværende og understreger skolens klart supplementære funktion: Undervisningen skulle give pigerne det niveau af færdigheder og kundskaber, som kunne supplere den naturlige oplæring, der ville være i hjemmet. Det er æstetik mere end det er funktionalitet (Københavns Stadsarkiv, Direktionen for Almue- og Borgerskolevæsenet, journalsag 1816/47).

som guvernanten udøver i håndarbejdsundervisningen. En af guvernantens eller 'françoisens', som hun også kaldes, væsentligste forpligtelser består i til stadighed at konversere med eleverne på fransk i de sammenhænge, hvor hun har dem alene, altså fortrinsvis i håndarbejde.

Både tysk og fransk havde egne lærebøger, det vil sige grammatik og tekstbog. Sammenlagt udgjorde de tæt ved halvdelen af de i alt ni lærebøger, der blev nævnt i en tidlig undervisningsplan for denne skoles samtlige klasser.[13] Ud over den egentlige fremmedsprogsundervisning foregik undervisningen i naturhistorie også på tysk, for »denne Underviisning tiener saaledes tillige til mundtlig og skriftlig Øvelse i det tyske Sprog.« Som noget helt nyt beretter direktionen om indførelse af undervisning i engelsk, ikke fordi lærere eller direktører ønskede det, men fordi eleverne selv ville det. Denne undervisning optog i 1801 seks af ugens 30 timer i den øverste klasse. Også elever, der allerede havde forladt skolen, kunne deltage heri.

Undervisningen i dansk blev prioriteret lavt. Da Christianshavns Døttreskole i 1829 tog skolens virke op til revision og barslede med en ny lovsamling, fik dansk en noget højere prioritet.[14] I de nye love hedder det, at dansk skal læres som en del af grundlaget for undervisning i de øvrige fag, og at det anses for et middel, der har en positiv indvirkning på børnenes forstand og hjerte. I rækken kommer det lige efter skolens vigtigste fag, religion, og over sprogfagene. Det har ikke kunnet lade sig gøre at få den reelle timetalsfordeling mellem fagene belyst for årene herefter.

I Døttreskolen af 1791 blev de bedste og mest dydige elever mindet og hædret med en silhuet og en kort skildring af karakteregenskaberne. De korte skildringer står som et evigt minde om det, skolen lagde vægt på: En dannelse af kvindekønnet i overensstemmelse med de værdier, borgerskabet vægtede højest i slutningen af 1700-tallet. Et eksempel er Anna Maria Høyer, der fik følgende karakteristik med sig på vejen: "Opmærksomhed og Tænksomhed saae man altid forenede med Beskedenhed og Blidhed" (foto, Det Kongelige Bibliotek).

Eleverne

Eleverne hentede de to skoler blandt den formuende del af embedsborgerskabet og de frie erhverv.[15] I indberetningen fra Christianshavns Døttreskole til den københavnske skoledirektion i 1821 kan vi læse: »At Eleverne i dette Institut oplæres i Kundskaber og Færdigheder som høre til den finere Opdragelse kan vist ikke ansees for overflødigt, da de ere Obersters, andre Officerers, kongelig Embedsmænds, Grossereres og andre formuende Folks Børn.«[16] Det var samme sociale grupper, Efterslægtselskabets Skole og Borgerdydsskolerne hentede deres elever fra.

Optagelse i begge døtreskoler forudsatte, at eleven kunne læse. Optagelsesalderen var 5-7 års alderen, men mange blev først optaget i 11-12 års alderen og forlod så skolen i 15-16-års alderen, nogle dog før. De fleste gik der fire-fem år, kun ganske få længere, og tilsvarende få forlod skolen allerede efter et til to år.[17]

Vor viden om elevernes optagelsesalder og skolegangens længde er begrænset. Det skyldes ikke kun fraværet af kilder, men også i høj grad, at skolegangens afslutning og omfang i vid udstrækning var forældrenes beslutning; der var ingen afsluttende eksaminer, og pigerne forlod skolen, når forældrene fandt, at deres dannelse havde nået et tilstrækkeligt niveau, ligesom undervisningen i vid udstrækning blev indskrænket eller udbygget i de enkelte fag for det enkelte barn, hvis forældrene ønskede det (se også dette værks kapitel 26). Det var en accepteret kendsgerning, at skolen kun havde pigerne til låns på forældrenes præmisser.

3. Paralleller

De tidlige højere pigeskoler var et hovedstadsfænomen. En stor undersøgelse i 1801 af privatskolevæsenet i det dansk-norske rige viste, at der i hovedstaden fandtes i hvert fald 8 højere pigeskoler, men derimod ingen i købstæderne i de to riger.[18] Pigeskoler af denne type dukkede først op i de større købstæder i 1830'erne og 1840'erne. I Århus blev fundamentet til Elise Smiths Skole lagt med Othine Wederkinchs første forsøg i 1824 og senere med jomfru Starcke, der overtog skolen i 1834.[19] I Helsingør blev der oprettet en pigeskole i 1830, der senere blev til Frk. Ottilia Jespersens Pigeskole.

De københavnske paralleller blev ganske kort beskrevet i undersøgelsen fra 1801.[20] Til de væsentligste hørte Madam Thonboes Institut, der siden blev til Fru Bärens Institut, og Madam Lindes Institut. Den første var oprettet i år 1800 med kvalificerede anbefalinger trykt i tidsskriftet *Iris og Hebe*; den anden så dagens lys allerede i 1786 eller 1787.

Stifteren af Madam Thonboes Institut var Anne Christine Thonboe. I en omtale af instituttet i forbindelse med dets etablering siges det om hende, at hun er »et Fruentimmer af god Verden, der med Skarpsindighed forener Kundskaber, et blidt Hierte og meget Taalmodighed«. Sit modersmål skriver hun så godt, »at jeg kiender faa, der skriver det bedre«, hedder det videre, »og af de andre Sprog, som skulle læres, skriver hun det engelske bedre end Fruentimmer i Almindelighed.«[21] Madam Thonboe døde i 1828, og med hende forsvandt også skolen.

I spidsen for Madam Lindes Institut stod Anette Lucie Linde.[22] Siden overtog to døtre skoledriften efter at have været tilknyttet instituttet som lærerinder og formentlig også som elever. Madam Lindes Institut forsvandt ud af det københavnske skolebillede, da den sidste af døtrene, Wilhelmine Linde, opgav hvervet i begyndelsen af 1840'erne.[23]

De tidlige pigeskoler var skjulte i det offentlige rum. Som foretagender gemt af vejen i lejligheder i ejendomme udnyttet til flere forskellige formål understreger de betydningen af det private og grænsefeltet mellem offentlig skole og privat undervisning. I en af disse ejendomme på 2. sal holdt en pigeskole til, helt usynlig for det forbipasserende øje. Til sammenligning kan peges på, at Efterslægtselskabet ganske tidligt erhvervede sig en ejendom, der udelukkende blev benyttet til skoledrift og med en klar og synlig fremtrædelsesform i det offentlige rum (foto cirka 1872, Det Kongelige Bibliotek).

Madam Thonboe og Madam Lindes Institutter havde 'specialiseret' sig i hver sit sociale segment. Madam Thonboes Institut blev allerede i 1804 lagt sammen med det nys oprettede Selskabet for Uformuende Embedsmænds Døttres frie Undervisning og modtog en del af sine elever på dette selskabs bekostning. I 1816 var således skolegangen for femten ud af 28 piger bekostet af dette selskab, der også gennem sin bestyrelse var aktiv i driften af skolen. De embedsmænd, der kunne komme i betragtning, var i 1804 bredt defineret – de, der tjener ved »nogen Indretning, der er til offentlig Nytte« – mere snævert godt et halvt århundrede senere, nemlig kongelig beskikkede tjenestemænd i statens tjeneste.[24] I 1850'erne, da Madam Thonboes Institut for længst var opløst efter stifterens død, valgte selskabet at benytte den nyoprettede N. Zahles Skole som modtager af sine elever. Det økonomiske sikkerhedsnet, som derved blev spændt ud under denne skole, skal ikke undervurderes for den betydning, det kan have haft for Natalie Zahles mulighed for udvikling og udbygning af sin skolevirksomhed.

I Madam Lindes Institut havde kongehuset forpligtet sig til at stille undervisningslokaler til rådighed, mod at Madam Linde og efter hende, hendes to døtre, gratis underviste femten døtre af officerer. Skolen gik derfor også under navnet Skolen for Officersdøtre. Den sociale specialisering i disse to skoler peger i retning af, at de sociale segmenter inden for det bredere borgerskab sørgede for sig selv.

I Madam Lindes skole gik der cirka 100 elever, indtil tallet halveredes i 1830'erne. Madam Thonboes skole nåede aldrig at have flere end 35 elever. I Døttreskolen af 1791

var elevtallet lagt fast i lovene – ifølge de første love måtte det ikke overstige 40. I 1800 var der dog kommet 64 elever i skolen, sikkert som følge af en lovændring. I de love, der oprindeligt blev vedtaget af selskabet bag Christianshavns Døttreskole, og som i øvrigt lagde sig tæt op ad lovene for selskabet bag Døttreskolen af 1791, siges det, at der kun må være seksten elever i en klasse, og at skolen kun må bestå af 4 klasser.[25] Det giver et maksimalt elevantal på 64; et antal, som skolen fastholdt som passende gennem de første cirka 30 år af deres eksistensperiode. I Døttreskolen af 1791 kom elevtallet i 1830 op over 80, og i 1855 var det nået op på 134.

Udlandet

Højere pigeskoler af den type, som der her er gjort rede for, var ikke et isoleret dansk borgerskabsfænomen. I Tyskland oprettede A.H. Francke, som stod bag en af de tidligste realskoler for drenge, også en højere pigeskole.[26] I Storbritannien valgte medlemmerne af Birmingham's Lunar Society at give deres døtre en undervisning, som var sammenlignelig med den undervisning, deres sønner fik. Dette initiativ betegnes som et resultat af progressive forældres ønsker.[27] Et andet eksempel herfra er Erasmus Darwin, der i 1797 udgav *A Plan for the Conduct of Female Education in Boarding Schools*. Ikke alene blev undervisning i en skole vægtet; fagplanen burde også indeholde både naturfag og matematik.[28] I Philadelphia, USA, åbnedes i 1787 *The Young Ladies Academy*, hvor der blev givet undervisning i stort set samme fagrække som i tilsvarende drengeakademier. Fra tiden omkring 1800 har en forsker i Nordamerika kunnet identificere mere end 360 skoler for piger med undervisning ud over grundniveau (secondary level schools). Det er vanskeligt at afgøre, hvordan disse skoler skal betragtes i sammenligning med de danske døtreskoler, men de blev i samtiden betragtet som en slags kvindelinje til de allerede etablerede akademier for mænd.[29]

Også i Sverige var der i slutningen af 1700-tallet ideer fremme om en højere pigeskoleundervisning. Den type pigeskoler, man ønskede, skulle være praktiske, almendannende og opdragende med moderne sprog og modersmål som centrale fag.[30] Fem højere pigeskoler blev oprettet i Stockholm og flere større svenske byer fra 1780'erne og frem til 1830'erne.[31] Skolerne var grundlagt af personer fra borgerskabet og beregnet for piger af samme stand.

Samstemmende viser eksemplerne, at der omtrent samtidig i den vestlige verden var en interesse for en videregående undervisning af piger, og at denne undervisning omfattede nogle af de samme fag, som kunne findes i samtidige drengerealskoler og lignende højere skoler for drenge. Interessen var desuden et storbyfænomen – oprettelsen af den slags skoler for piger krævede et befolkningsgrundlag med en vis økonomisk formåen. Vi kender ikke den direkte baggrund for den tilsyneladende overensstemmende internationale interesse på denne tid, men det er sandsynligt, at der er en sammenhæng med borgerskabets fremkomst som den toneangivende socialgruppe på samme tid i det meste af den vestlige verden.

4. Realskoleiklædning

Hvordan var forholdet mellem disse tidlige pigeskoler og deres drengeskoleparalleller? Kan vi benytte realskolebegrebet lige så utvungent og frit her, som vi gør det over for drengeskolerne?

Bag døtreskolerne stod de samme personer, som også havde været aktive i oprettelsen af drengeskolerne. Det var samme sociale segmenter, begge skoleformer rekrutterede deres elever fra, og det gælder også de institutter, der er beskrevet. Styreform, fagsammensætning og alderstrin havde desuden centrale træk til fælles: bag både drenge- og pigeskoler fandtes et selskab, hvorfra en direktion valgtes; fagrækken omfattede moderne fremmedsprog og forskellige reale fag; børnene kunne gå i skolerne, til de var 15-16 år.

Alle disse elementer placerer dem som paralleller til drengerealskolerne. Derimod er målsætningen, den uafrundede skolegang, vægtningen af sprogfagene, og også set over tid den stædige fastholden af fagsammensætning, virkeform, størrelse og undervisningsindhold[32] elementer, der adskiller dem fra drengerealskolerne. Sammenlagt bør vi derfor snarere tale om en realskoleiklædning, som placerede pigeskolerne inden for denne del af skolevæsenet, også i eftertidens forståelse af dem.

Det tankevækkende er, at da realskolen opnår statslig anerkendelse med de kompetencegivende eksaminer, bliver realskolen i definitorisk forstand reduceret til en drengeskole. Anerkendelsen gjaldt ikke pigeskolen. Et andet tankevækkende element er, at anerkendelsen kommer samtidig med overgangen til demokrati, og at det således var borgerskabet selv, der med denne ændring i den statslige styreform fik ført sine gamle ideer helt til dørs. Og endelig, at det borgerskab, som godt og vel et halvt århundrede før havde lagt ud med at oprette realskoler for både drenge og piger, nu endegyldigt havde fjernet sig fra tanken om en komplementær forståelse af realskolen.

Noter

1. Undervisningsinspektør Hans I. Hansens tale i Odd-Fellow-palæet den 2. december 1949, gengivet i årsskriftet for Christianshavns Døttreskole 1950 s. 19-20.
2. J.C. Tode 1787 (Indbydelse); E. Balling 1787.
3. KS. Døttreskolen af 1791, Pro Memoria, 25. juli 1791.
4. Todes Døttreskole eksisterede frem til cirka 1819, Døttreskolen af 1791 blev nedlagt i 1899, Christianshavns Døttreskole eksisterer som bekendt endnu. Kun den sidste opnåede ret til at afholde realskolens eksamensformer.
5. Love for Døttres-Skolens Selskab, stiftet den 1. November 1791. For en vurdering af disse love som de ældste se Å. Højlund Nielsen 1996 s. 39, note 100; Love vedtagne af Selskabet for Døttreskole paa Christianshavn (i: Christianshavns Døttreskole 1799-1949 s. 47ff).
6. Love for Døttres-Skolens Selskab, stiftet den 1. November 1791 §7
7. Love for Døttres-Skolens Selskab, stiftet den 1. November 1791 §1; Love vedtagne af Selskabet for Døttreskolen paa Christianshavn 1799, § 1. Målsætningen fastholdtes stort uforandret gennem det meste af skolernes eksistensperiode.
8. Iris og Hebe 1799, s. Madam Thonboes Institut kan i mangt og meget sammenlignes med døtreskolerne, selvom styrelsen her lå hos Madam Thonboe alene, dog med mandlige bisiddere og garanter.
9. J.C. Tode 1787 (Indvielses-Tale).
10. Denne vægtning gælder i store træk for hele perioden frem til 1850 i begge døtreskoler.
11. Christianshavns Døttreskole 1799-1949, s. 13 og 128.
12. RA. Danske Kancelli. 1. Dept. Brevsag 1801/906, indberetning af 9. oktober 1801fra Døttreskolen af 1791. Kancelliet udførte på det tidspunkt en undersøgelse af hele privatskolevæsenet i Danmark og Norge.

13. Plan til Elevernes Underviisning i Døttreskolen udi Sprog og Videnskaber, udat. KS, Døttreskolen af 1791. Planen, der findes på tryk, er formentlig den plan, der ifølge skolens protokol fremlægges på et direktionsmøde den 23. december 1795. Det stemmer også overens med, at planen refererer til tre afdelinger; en struktur, der blev ændret i 1797.
14. Love vedtaget af Selskabet for Døttreskolen paa Christianshavn 1829.
15. Se Å. Højlund Nielsen 1996 bilag A og B.
16. KS. Direktionen for Borger- og Almueskolevæsenet. J.nr. 1821/81 (Christianshavns Døttreskole).
17. Oplysningerne er hentet fra »Selskabets Medlemmers Minde«, 1798, en protokol over de bedste elever i Døttreskolen af 1791 gennem dets første år. Tallene er derfor på ingen måde dækkende, hverken for hele perioden, eller for andre pigeskoler, men er til gengæld en af de få kilder, vi har til viden om elevernes skoletid.
18. RA. Danske Kancelli. 1. Dept. Brevsag 1801/906. Collegial-Tidende for Danmark og Norge 1802. Indberetninger fra flere skoler og lokalområder manglede. Skolerne blev i den sammenfattende beretning kategoriseret efter niveau. Døtreskolerne i København hørte til kategorien borger- og realskoler af første rang for piger. I gruppen af borger- og realskoler af første rang for drenge var blandt andre Efterslægtselskabets skole placeret.
19. G. Spelling Østergaard 1984
20. Om de københavnske pigeskoler se C. Gold 1996.
21. Iris og Hebe 1799 s. 94
22. KS. Direktionen for Borger- og Almueskolevæsenet. Skolen for Officersdøtre, indberetninger 1825 og 1830; Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg., under Bärens Johan Hendrick.
23. KS. Direktionen for Borger- og Almueskolevæsenet. Indberetninger 1815-1841. Under folketællingen 1845 opgives Wilhelmine Linde som forhenværende institutbestyrerinde.
24. Plan til Underviisnings-Anstalten for Pigebørn af Embedsmænd 1804; Beretning angaaende Selskabet for uformuende Embedsmænds Døtres frie Underviisning 1866.
25. Her refereret fra Christianshavns Døttreskole 1799-1949 s. 53ff.
26. G. Kyle 1972 s.23
27. L. Davidoff & C. Hall 1987 s. 290
28. L. Davidoff & C. Hall 1987 s. 290.
29. C. Gold 1996 s. 116
30. G. Kyle 1972 s. 38ff
31. Se tabel i G. Kyle 1972 s. 41.
32. For pigeskolens fastlåste opfattelse af sig selv og deres mål og rolle se Å. Højlund Nielsen 1996.

20. Rum for kvindelig virketrang
– pigerealskolen 1880-1960

ÅSE HØJLUND NIELSEN

I dette kapitel skal vi se på eksamensberettigede pigeskoler med fokus på deres argumenter for at eksistere som særskoler, dvs. skoler kun for piger. Hvad var det, som pigeskolerne byggede deres eksistens som særskoler på? Og hvordan formåede de at finde sig en plads i realskoleuniverset, når tendensen gik i retning af samme undervisning, samme eksamen og samme muligheder for både drenge og piger?

1. Indledning

I 1882 fik piger lov til at gå op til den nye realeksamen, præliminæreksamen. For første gang i realskolens historie blev der åbnet op for kvindelig deltagelse ved eksamensbordene. Dermed fulgte også retten til at søge om optagelse på de uddannelsesinstitutioner, som mandlige realister gennem årtier havde kunnet søge ind på, men dog ikke retten til

I København var private pigeskoler eneste skolemulighed for borgerskabets døtre, der ikke skulle gå i de offentlige fællesskoler med børn af hvem som helst. Fremtiden for disse tre småpiger på vej i skole med deres tornyster i hånden kender vi ikke, men det kunne godt have været en af de eksamensberettigede pigeskoler, byen bød på, måske Laura Engelhardts Skole, der i dag hedder Rysensteens Gymnasium (foto 1907, Det kongelige Bibliotek)

at gå ind i samme embeder. Optagelse i statens latin- og realskoler var også udelukket – til gengæld stod private og kommunale realskoler åbne for pigerne.

Anordningen om pigers adgang til præliminæreksamen var blevet til på et krav fra bl.a. Natalie Zahle, der sad i spidsen for Bestyrelsesforeningen for de højere Pigeskoler i København og på Frederiksberg. For hende og for mange af de andre pigeskolebestyrere, der stod bag et større antal pigeskoler i København og i provinsen, var anordningen et vigtigt skridt i retning mod kønnenes lige adgang til uddannelse og erhvervsmuligheder. Anordningen fik også en anden betydning. Mange af de gamle realskoler, der havde været rene drengeskoler, oplevede en tilstrømning af piger til klasserne. For mange private realskoler var det en kærkommen saltvandsindsprøjtning af økonomisk art, som sikrede dem overlevelsen.

For pigeskolerne blev disse nye fællesskoler en alvorlig konkurrent, som tvang dem til klarhed omkring, hvad *de* særligt kunne. I dette kapitel vil fokus blive rettet mod pigeskolerne og deres argumentation for retten til at eksistere som særskoler sat op mod deres krav på at få samme behandling, samme muligheder og samme rettigheder som de, der gjaldt for de øvrige realskoleformer. Hvad var det, pigeskolerne byggede deres eksistens som særskoler på? Og hvordan formåede de at finde sig en plads i realskoleuniverset, når tendensen gik i retning af samme undervisning, samme eksamen og samme muligheder for både drenge og piger?

Som kapitlets hovedhypotese står, at denne stræben efter klarhed omkring det særegne også må have været med til at skubbe til forestillingen om, hvad en realskole kunne være i almen forstand. Med andre ord – at pigeskolerne med deres kritiske modspil må have sat realskolens selvforståelse til debat og derigennem have sat et præg på, hvad en realskole skulle og kunne være i det danske skole- og uddannelseslandskab i den periode, hvor pigeskolerne spillede en rolle, dvs. i årtierne omkring århundredskiftet.[1]

2. Baggrund

At det var Bestyrelsesforeningen for de højere Pigeskoler i København og på Frederiksberg med Natalie Zahle i spidsen, som i 1882 henvendte sig til Kultusministeriet for at få lov til at forberede piger til almindelig forberedelseseksamen var ikke tilfældigt. Det var kun i København, at der på det tidspunkt var et pigeskolemiljø, som kunne danne ramme om en sådan fælles henvendelse.

I 1882 var der i København mindst ni skoler, som tilbød en højere undervisning for piger.[2] Flere af skolerne havde rødder langt tilbage i 1800-tallet; enkelte som Døttreskolen af 1791 og Christianshavns Døttreskole til tiden for de første realskolers opkomst (se dette værks kapitel 19). Pigeskoler fandtes også i provinsen. I 1882 kunne man finde højere pigeskoler i Århus, Randers, Frederikshavn, Horsens, Odense, Roskilde og Helsingør. Som i hovedstaden havde flere af dem rødder langt tilbage i 1800-tallet. Alle disse pigeskoler havde samme udgangspunkt. De var alle private, og i modsætning til latinskolen og drengerealskolen, der var reguleret ovenfra gennem eksamens- og undervisningsbestemmelser, havde de kun skolelovens generelle bestemmelser om undervisningspligt frem til 14-års-alderen at forholde sig til. De var dermed vant til frihed og til, at det kun var lokale forhold, der satte grænserne. Eller som Kr. Kromann sagde det i 1886: De var i »Tidsaandens Vold«.[3] De var som en slags ekstra knopskydning på det danske skolevæsens stamme, og de kunne skæres af eller føjes til, alt efter behov.

Derimod var der stor forskel på de vilkår, som de virkede under, og det gør det relevant at tale om to særskilte pigeskolemiljøer: et hovedstadsmiljø og et provinsmiljø. Forskellene på de to miljøer havde både en socioøkonomisk og en pædagogisk og kulturel side, der dog var bundet sammen, og som kan optegnes på følgende måde: Hvor der i hovedstaden var et befolkningsunderlag, der kunne sikre skolerne rent økonomisk, var der i provinsbyerne et ustabilt og tilfældigt økonomisk grundlag at drive skolerne på. Hvor pigeskolerne i hovedstaden kunne bruge hinanden i en faglig og pædagogisk udveksling af ideer og erfaringer, stod den højere pigeskole i provinsbyen ofte alene over for skolemyndigheder og forældrekreds i udviklingen af pædagogik og faglig vægtning. Og endelig – hvor der i hovedstaden var en tilnærmelsesvis århundredlang tradition for højere pigeskoleundervisning, var der i mange af provinsbyerne først og fremmest pionerer og usikkerhed omkring nødvendigheden og relevansen af højere undervisning for piger. Eksistensen af pigeskolerne var i provinsbyerne i høj grad betinget af pigeskolebestyrerens personlighed og gennemslagskraft og af den forhåndenværende befolknings interesse.

For pigeskolerne fik disse forskelle en væsentlig betydning for stillingtagen til forskellige sider af realskolen og for deres udvikling og gennemslagskraft som pigeskoler. Det understreges også af den faglige organisering i to forskellige foreninger: En, der samlede pigeskolerne i hovedstaden (den ovennævnte Bestyrelsesforening) og en, der samlede stort set alle andre pigeskoler, Den danske Pigeskole. Det var med til at accentuere skellet mellem de to pigeskolemiljøer.

Eksamensberettigede pigeskoler – antal og udvikling

I tidsrummet fra 1882 og frem til 1930 søgte og opnåede mindst 44 pigeskoler[4] i København og provinsen eksamensret til en af realskolens eksamensformer (almindelig forberedelseseksamen, mellem- og realskoleeksamen, pigeskoleeksamen). Dertil kommer Christianshavns Døttreskole, der først fik eksamensret i 1943. En del af dem fungerede kun i en kortere årrække. Ser vi på vækstens fordeling, var antallet af pigeskoler med eksamensret i 1891, ni år efter anordning om adgangen til almindelig forberedelseseksamen, seks i København og på Frederiksberg og ti i provinsen. Ved udgangen af århundredet var tallet vokset til 29, de ti af dem beliggende i København.[5] I 1910, da almenskoleloven var fuldstændig gennemført, var der 36 private eksamensberettigede højere pigeskoler i hele landet. Af disse lå de seksten i København og Hellerup, de øvrige i større provinsbyer i Østjylland, på Fyn og på Sjælland og Lolland-Falster. Vest- og Syd/Sønderjylland havde ingen højere pigeskoler.[6] I 1920 var tallet stadig omtrent det samme (34), men hovedparten lå nu i København/Frederiksberg (tyve skoler). Den udvikling skyldtes tilkomsten af flere kommunale skoler, og at man i København fastholdt en kønsopdelt undervisning. I 1930 var tallet faldet til 22, heraf de ni i Københavnsområdet. De pigeskoler, der faldt fra gennem perioden, fortsatte typisk som fællesskoler.

Figur 10 viser tildelingen af eksamensretten over tid i provinsbyerne og i hovedstaden. Selvom materialet er spinkelt og vanskeligt at drage statistiske konklusioner på, bør det bemærkes, at det er i årtiet inden almenskoleloven, at der sker flest pigeskoleoprettelser i provinsen. Det kan begrundes i de særlige forhold, der gjaldt for almindelig forberedelseseksamen for piger, og som gjorde en samundervisning med drengene vanskelig (se nedenfor). Med almenskolelovens mellem- og realskoleordning blev den forskel fjernet og dermed også en del af incitamentet til at oprette særlige skoler for piger.

De første kommunale pigeskoler blev oprettet i Århus og Odense i begyndelsen af 1900-tallet. I København og Frederiksberg skete der i 1919 en kommunal eller statslig overtagelse af flere private pigeskoler.[8] For pigeskoler med pigeskoleordning, dvs. pigeskoleeksamen, betød overgangen til kommunalt styre, at denne ordning blev opgivet til fordel for mellem- og realskoleformen.

Gennemsnitligt har der i de første år efter almenskoleloven været indskrevet 90-100 elever i eksamensklasserne i hver pigeskole,[9] men i virkeligheden var der store regionale og lokale forskelle (se tabel 22). For det første var pigeskolerne i København generelt større, nogle med op til godt 200 i de eksamensforberedende klasser. I provinsbyernes pigeskoler lå gennemsnittet på cirka 70 elever i de eksamensforberedende klasser. For det andet var forskellen mellem pigeskoler med store og små elevtal i København relativt større end i provinsens pigeskoler.

I det ganske korte tidsrum, der er set på her, steg antallet af piger i eksamensforberedende klasser (fællesskoler og pigeskoler) i provinsen med cirka en tredjedel. I København gik udviklingen i den modsatte retning til trods for, at der var kommet flere eksamensberettigede pigeskoler til. Det fortæller, at konkurrencen om eleverne i de københavnske pigeskoler må være blevet skærpet. Det åbenbarer en anden problematik, som også skiller hovedstad og provins: Hvor pigeskolernes modsætningsforhold i provinsbyerne først og fremmest var fællesskolerne, var det i hovedstaden de andre pigeskoler. De ganske få fællesskoler, der fandtes her, har ikke været taget i betragtning som en alvorlig konkurrent.

Social rekruttering

Først i 1902 fik private pigeskoler ret til at søge om statstilskud på lige fod med de andre eksamensberettigede skoler. Indtil da var de således fuldstændig afhængige af forældrenes egenbetaling og de tilskud, de kunne fremskaffe lokalt. Det har som udgangspunkt sat en grænse for hvem, der havde råd til at benytte skolerne. En gennemgang af statistikker over elevers og eksaminanders sociale herkomst i perioden frem til 1930 viser, at

Figur 10. Tilkomst af pigeskoler med eksamensret til almindelig forberedelseseksamen i hovedstaden og provinsen ud fra det år, hvor eksamensretten for første gang er opnået.[7]

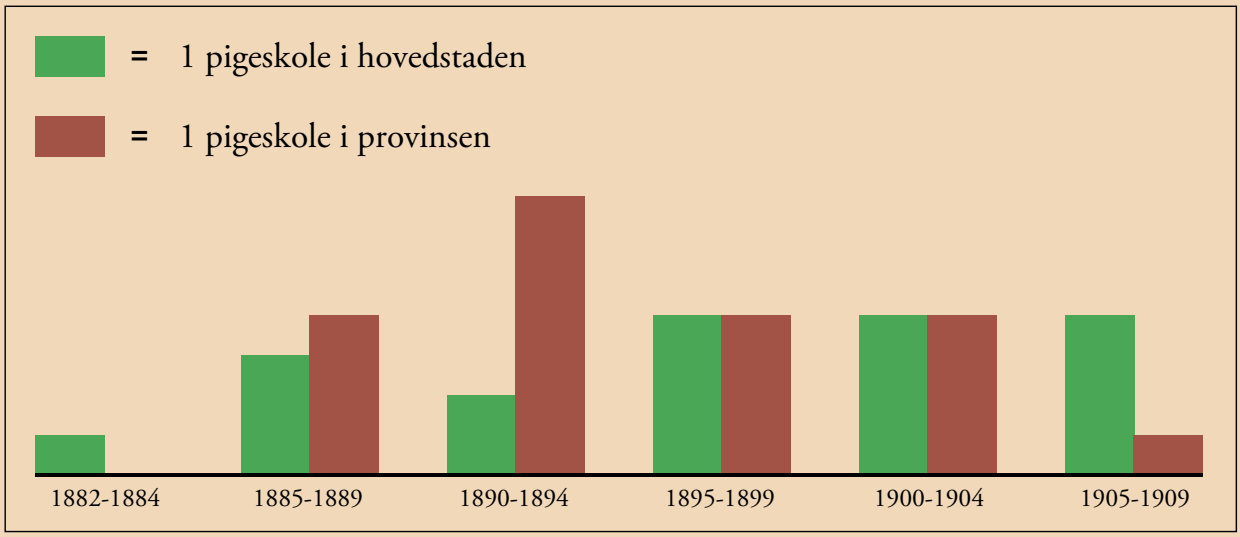

skolerne i høj grad hentede deres elever fra bestemte grupper inden for borgerskabet og især fra handelserhvervet, gruppen af embedsmænd, de liberale erhverv samt selvstændige erhvervsdrivende, herunder også håndværksmestre.[10] I provinsens pigeskoler var der dog almindeligvis flere lavere funktionærer og håndværkere blandt forældregruppen end i de københavnske pigeskoler (med enkelte undtagelser).

I København skete der efter fremkomsten af kommunale pigeskoler i 1919 en social indsnævring i de private pigeskoler i København, så gruppen af grosserer, direktører, kontorchefer og selvstændige erhvervsdrivende kom til at fylde mere her. Med til en forklaring hører, at flere af de private pigeskoler (som N. Zahles Skole) fulgte den særlige pigeskoleordning med et til to års længere skolegang end i mellem- og realskolen, og det har betydet en længere betalingskrævende periode og dermed en lidt anden social ramme for rekrutteringen. I provinspigeskolerne er det sociale billede nogenlunde det samme gennem hele perioden. Derimod kunne der være lokale forskelle de steder, hvor der både var private og kommunale pigeskoler.

I Vejle var der gennem en årrække tre pigeskoler, en kommunal og to private. I Vejle Døtreskole, en af de to private pigeskoler, finder vi i 1920 døtrene af en assurandør, en forsikringsagent, en apoteker, et par grosserer og direktører, en gårdejer, en sognepræst, en godsejer og en proprietær, en lærer, en stadsingeniør og en købmand. Byens anden private pigeskole, Kirstine Seligmanns Skole, modtog elever, hvis forældre kom fra lidt andre erhvervsgrupper – på listen over eksaminerede elever finder vi døtre af en faktor,[12] en portør, en kommunelærer, en afdød købmand og automobilforhandler. I den kommunale pigeskole gik der samme år døtre af flere håndværkersvende og -–mestre, en enkelt lærer, en assistent, chauffør, formand, forvalter og repræsentant foruden en arbejdsmand.[13] Sammenlagt giver det indtryk af et socialt hierarki mellem skolerne, hvor Kirstine Seligmann har optaget de elever, der ikke kunne komme i den 'fine' Vejle Døtreskole, mens den kommunale tog resten. Indtrykket bekræftes tiåret efter.

Tabel 22. Elevtal 1906/07 og 1909/10.

		1906/07		1909/10	
		Total	**Gennemsnit**	**Total**	**Gennemsnit**
Hovedstaden	Piger i pigeskoler	2007	*125*	1782	*118*
	Piger i fællesskoler	134	*27*	175	*44*
	Drenge i drengeskoler	2247	*140*	2211	*130*
	Drenge i fællesskoler	473	*95*	355	*89*
Provinsen	Piger i pigeskoler	1341	*70*	1559	*71*
	Piger i fællesskoler	3117	*30*	4364	*34*
	Drenge i drengeskoler	1512	*116*	1654	*103*
	Drenge i fællesskole	6062	*58*	6951	*54*

Vi kan med dette eksempel fornemme, at der kan have været en mere bevidst rekrutteringsstrategi, men har ikke noget skriftligt belæg for den. Men generelt må de vanskelige økonomiske kår, som var gældende de fleste steder i årene omkring 1900 og et stykke ind i 1900-tallet have gjort det til en nødvendighed at optage, hvem der ønskede at blive optaget. Det kan forklare den lidt bredere sociale spredning i elevgrupperne her. Som privatskoler lå der dog stadig en social udgrænsning i kravet om skolepenge.

3. Pigeskolens eksamensmuligheder

Almindelig forberedelseseksamen og siden almenskoleloven mellemskoleeksamen og realeksamen stillede i store træk de samme krav til pigeskoler som til drenge- og fællesskoler. Med almenskoleloven fik pigeskolen dog også sin egen helt særlige eksamen, pigeskoleeksamen. Det var kun de københavnske pigeskoler, som valgte den, og selvom den således kvantitativt set fik en begrænset betydning, kom den til at spille en væsentlig rolle for pigeskolernes balancegang mellem at ville det samme som drengerealskolen og samtidig gøre det på egne vilkår.

Almindelig forberedelseseksamen for kvinder

Da pigeskolerne i 1882 anmodede om at få adgang til almindelig forberedelseseksamen, valgte de at gå ind på at forberede deres elever til en eksamen, som var udformet af mænd og for drenge med henblik på at uddanne dem til erhverv, der endnu var forbeholdt mænd, og til studier, der i lige så høj grad var tiltænkt mænd. Anordningen af 12. maj 1882 indeholdt ingen særlige klausuler, når lige ses bort fra to forhold. Det ene var bestemmelsen om, at kvinder i modsætning til mænd *ikke* kunne få adgang til de offentlige embeder eller beskikkede erhverv, som de videregående studier gav ret til.[14] Det andet var bestemmelsen om, at pigerne i modsætning til drengene først skulle kunne gå op til almindelig forberedelseseksamen i en alder af sytten år. Det sidste var kommet med som et krav fra pigeskolerne.

Det hygiejniske argument

Aldersgrænsen på sytten år var krævet fordi pigeskolebestyrerne anså det for skadeligt at udsætte pigerne for en stressende og udmattende eksamenslæsning i puberteten, hvor de blev anset for specielt skrøbelige. Denne anskuelse byggede de på lægefaglige undersøgelser af pigers og drenges helbredssituation, som i de år blev foretaget i forskellige københavnske skoler. Bag en af undersøgelserne stod kommunelæge Axel Hertel, der havde set nærmere på sygeligheden blandt eleverne i fjorten drengeskoler og ti pigeinstitutter i København. Resultatet blev offentliggjort i 1881, og i den redegørelse kunne man læse om en sygelighed af kronisk art, som tilsyneladende blev mere og mere udbredt blandt eleverne op gennem alle skolens klassetrin.[15] Særligt pigerne var meget syge. Hertel kunne dokumentere, at blandt pigerne i alderen tolv til seksten år var der ti procent flere syge end raske(!).

Hertels undersøgelse var banebrydende og førte til, at der året efter blev nedsat en kommission til undersøgelse af, hvor galt det egentlig stod til med skolehygiejnen, som man kaldte det. Tre år senere, i 1884, udsendte kommissionen en betænkning, der på et meget mere sikkert grundlag kunne bekræfte formodningerne om, at det stod galt til.

Cirka 40 procent af pigerne i gennemsnit på landsplan var sygelige i modsætning til kun cirka 29 procent af drengene. Kommissionens konklusioner om årsagssammenhænge, som også var Axel Hertels (han kom til at sidde i spidsen for kommissionen), fik en afgørende indvirkning på de efterfølgende årtiers forestillinger om sammenhængen mellem skolegang og helbredstilstand. Særligt i forhold til pigerne formulerede han en opfattelse omkring sammenhæng mellem biologi og helbred, som fik så stærk fodfæste, at den først forsvandt ved midten af 1900-tallet.[16]

De faktuelle tal i undersøgelsen belyste, at svageligheden for pigernes vedkommende især forekom i puberteten. Heraf blev sluttet, at svageligheden så også udsprang af denne periode. På dette punkt blev Hertel understøttet af en anden notabilitet på området, professor Franz Howitz fra Frederiks Hospital, førende ekspert inden for kvindesygdomme og den kvindelige fysiognomi.[17] Begge disse læger, men i særdeleshed Axel Hertel, så pigernes oversygelighed som en funktion af, at de var på vej til at blive kvinder. Derfor var det vigtigt, at de i denne overgangsfase blev sikret tilstrækkeligt med hvile. Et overanstrengende intellektuelt arbejde kunne have en skadelig indvirkning på hjernen og føre til »de sørgeligste Resultater for de unge Piger, og mange vilde sikkert aldrig ganske forvinde Følgerne.«[18] Så alvorlig en udmelding fra sagkundskaben kunne ingen sidde overhørig.

Sagkundskaben med Axel Hertel i spidsen stod næsten uimodsagt i deres slutninger. Kun lægen Axel Ulrik forsøgte at påpege, at den større grad af sygelighed hos pigerne ikke nødvendigvis skyldtes deres svageligere fysik, men snarere en række ydre og kulturbestemte forhold, såsom meget stillesiddende arbejde inden døre og ingen frisk luft, der var særlige for pigerne.[19] Men Ulrik fik aldrig rigtig et ben til jorden. Sagkundskaben havde pigeskolerne med sig. For dem fandtes her en videnskabelig begrundelse for at lade undervisningen tilpasse sig pigernes særlige behov, herunder at lade den foregå i særlige pigeskoler. Det benyttede pigeskolerne i deres argumentation over for de skoler, der hævdede, at aldersgrænsen for almindelig forberedelseseksamen burde være ens for piger og drenge.

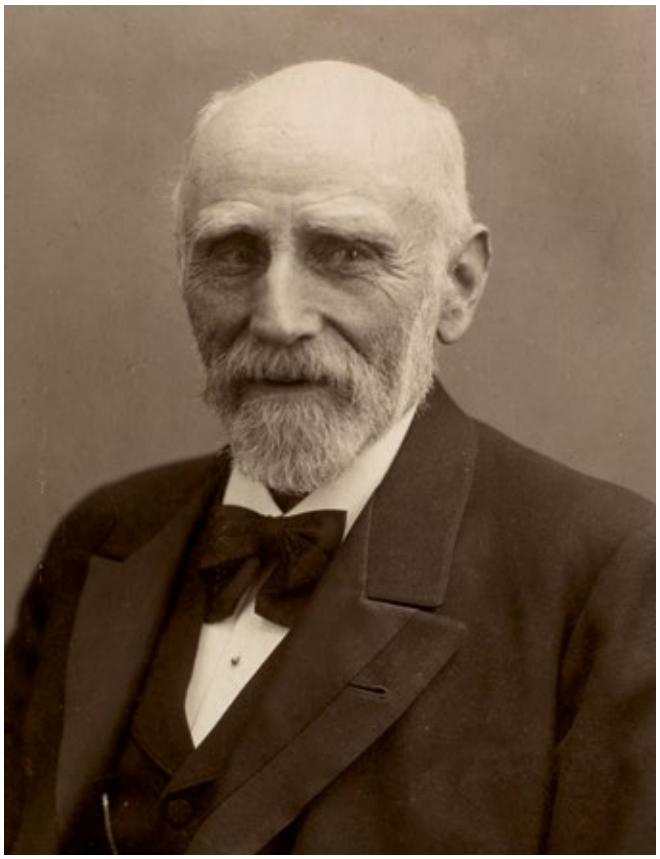

Axel Hertel var fra 1872 kommunelæge i København. Hans undersøgelser fra 1881 var den første af sin art inden for det skolehygiejniske felt, og det gav ham hans særlige niche for resten af sin virkeperiode. I den sammenhæng var han også en ivrig fortaler for gymnastikken som middel til et sundt liv og udgav sammen med den kendte gymnastikprofessor Drachmann en 'Sundhedslære' i 1886 (foto, Det Kongelige Bibliotek).

Kampen om aldersgrænsen

For fællesskolerne skabte bestemmelsen om, at piger først kunne gå til eksamen i sytten års alderen, en klar ulempe. Pigerne i disse skoler var ofte henvist til at gå et eller to år om med samme stof og samme lærer og sammen med drengekammerater, der var tilsvarende yngre. Det ønskede flere at ændre på ved at afskaffe denne særlige ordning. O. Rübner Petersen, bestyrer for Esbjerg Realskole, var en af dem. I 1895 skrev han rundt til skolerne, også til pigeskolerne, for at få opbakning til sit ønske om at ændre på aldersgrænser. Fra Theodora Lang, en af dansk pigeskoles mest markante bestyrerskikkelser, mødte han skarp modstand. Hun var desuden aktiv i foreningen Den danske Pigeskole, hvis blad, *Bog og Naal*, lagde sider til debatten.[20]

Rübner Petersen forholdt sig ikke direkte til det relevante i at have en særlig aldersgrænse for piger, men alene til det, der fulgte af bestemmelsen. Det var blandt andet problemer af økonomisk og pragmatisk natur, for den undervisningssituation, der blev skabt med den uheldige sammenblanding af omgængere og førstegangselever betød en ustabilitet i elevskaren, der gjorde det vanskeligt for skolerne at holde på de gode lærere. Og gode lærere og stabile elevskarer var væsentlige forudsætninger for at få en realskole i en provinsby til at nå et tilfredsstillende niveau. Samtidig fandt Rübner Petersen det så ganske urimeligt over for de 14-16-årige piger, der typisk var mere modne og udviklede end deres jævnaldrende drengekammerater, at de måtte vente på den afslutning, deres umodne drengekammerater kunne tage i en tidligere alder. Han talte derfor i egen forståelse egentlig pigernes sag, som han så på omtrent lige fod med drengene, selvom han nok indrømmede, at der måtte tages visse hensyn.

Lægen Axel Ulrik var næsten jævnaldrende med den anden Axel, Axel Hertel, der fik sat sig tungt på den skolehygiejniske dagsorden. Derfor er det heller ikke Axel Ulrik, vi husker i dag – hans mere nuancerede synspunkter omkring årsagerne til den massive sygelighed blandt børn og unge faldt helt uden for den forklaringsramme, der kunne godtages i tiden, og blev således glemt og overset. I dag vil vi nok sige, at Ulrik var tættere på sandheden om årsagerne end Hertel (foto, Det Kongelige Bibliotek).

Men at tale pigernes sag var pigeskolens opgave. De havde som særskole en særlig kompetence på det felt. I Th. Langs voldsomme tilbagevisning af Rübner Petersens andragende udtrykkes en kritik, der gik på, at Rübner Petersen og andre med ham slet ikke talte pigernes sag, selvom de lagde det sådan frem, men derimod udelukkende deres egen, som gik ud på at få fjernet aldersgrænsen for at sikre sig stabile og jævnbyrdige elevgrupper og dermed bedre arbejdsbetingelser. For Lang var det et andet udtryk for, at det var pigerne, der skulle indordne sig på drengenes præmisser, for, som hun sagde: »Da alm. Forberedelseseksam. er en Eksamen, *som udelukkende er ordnet for Drenge,* kan det da ogsaa med Sandhed siges, at Pigerne skulle passes ind i de Rammer, som ere afstukne for disse; jeg kan i alt Fald ikke se den Sag anderledes.«[21] For Th. Lang kunne en accept af fællesskolen kun ske, hvis den byggede på et »*ligeligt Hensyn til begge Køn*«, og det var ikke tilfældet, hvis aldersgrænsen for piger ændredes, så den blev lig med den, der gjaldt for drenge.[22] Aldersgrænsen blev derved ikke blot et argument for at have pigeskoler; det blev også det bidrag, pigeskolerne skød ind i kampen om at definere og forme realskolen.

Fællesskole mod pigeskole

Kampen om aldersgrænsen udgjorde en lille men meget central brik i det store spil, der handlede om pigeskolens domæne over for fællesskolen.[23] Det var et spil, pigeskolen i sidste ende tabte. Med fællesundervisningens indtog som det normsættende skete der reelt et brud med århundreders højere undervisning i Danmark, og det brud var større end så mange andre på den tid – en kønsopdelt undervisning inden for det højere skolevæsen havde været normen så langt tilbage, der havde været højere skoler.

Fællesskolens etablering og udvikling i Danmark tog for alvor fart fra slutningen af 1880'erne. Realskoler med fællesundervisning i provinsen voksede frem som praktiske løsninger på lokale og konkrete behov. Unge piger havde brug for undervisning som forberedelse til eksamen; skolerne havde brug for flere elever, af økonomiske eller pædagogiske årsager.[24]

I 1887 kom en bestemmelse, der medførte, at alle eksaminander til almindelig forberedelseseksamen skulle have fulgt undervisning i mindst tre år ved den skole, eksamen skulle tages ved. Det betød en voldsom vækst i antallet af skoler, der tilbød fællesundervisning. Typisk var der dog kun fællesundervisning i de tre øverste klasser. Pigerne blev optaget i fjorten års alderen direkte fra en pigeskole, og fulgte så undervisningen sammen med de et til to år yngre drenge. Der var dog stadig ikke tale om fuldstændige fællesskoler og slet ikke om samme slags fællesskole som den, Hanna Adler stod i spidsen for i København. »[D]en danske Realskole er næppe en virkelig Fællesskole; den tager ikke fornødent Hensyn til sine kvindelige Elever; paa sine Steder behandler den dem ganske uforsvarligt«, sagde C.F. Linderstrøm-Lang i 1899.[25] I praksis var både klasselokaler og legepladser i mange fællesskoler kønsopdelte, og fællesskolerne fik derved mere karakter af en praktisk udnyttelse af et fysisk rum end af en opfattelse af, at der var fordele at hente i pædagogisk og faglig sammenhæng ved at undervise de to køn sammen.

Andre steder i verden, først og fremmest i USA og i Finland, Sverige og Norge, var en anden og mere ideelt betinget fællesskoleform i funktion. Erfaringerne herfra blev lagt frem af glødende fællesskolefortalere i flere artikler i *Vor Ungdom* i 1880'erne og 1890'erne. For dem at se var fællesskolen det mest naturlige; det mindede om den opdragelse, der fandt sted i hjemmet, hvor børn af forskelligt køn var sammen, og i forhold til pædagogiske og moralske synspunkter gav fællesundervisningen den fordel, at bør-

Boks 42. Argumenter for og imod fællesskoler.[29]

+ (mænd) Pædagogisk Alsidigere, mere harmonisk og naturlig undervisning Moralsk En forbedring i orden og opførsel Økonomisk Blandede klasser kan give færre klasser og dermed færre lønudgifter. Fysiologisk Pigerne sikres mod overanstrengelse fordi undervisningen tilpasses drengene, der ikke magter så meget.	÷ (mænd) Fysiologisk Tager ikke hensyn til pigernes større svaghed
+ (kvinder) Socialt Forudsætning for en forbedring af kvindens plads i det sociale liv Moralsk Fællesskolen lærer de to køn at leve sammen Pædagogisk Gensidig stimulering mellem kønnene, mere afvekslende og rigere undervisning.	÷ (kvinder) Fagligt Fællesskolen er indrettet på drengenes præmisser; pigerne bliver sat tilbage ved at skulle undervises sammen med drengene. Fællesundervisningen gør pigerne tilbageholdende. Negativ pædagogisk og moralsk Kun pigerne påvirkes af samværet, ikke drengene

nene påvirkede hinanden i en bedre retning begge veje. Drengene blev mindre rå, pigerne mere kække, og undervisningen kunne gøres mere alsidig og harmonisk.[26] Spørgsmålet om pigernes svageligere konstitution blev affærdiget som uden betydning – erfaringen havde tilmed vist, hævdede én, at samundervisningen med drengene sikrede pigerne mod overanstrengelse, fordi undervisningen blev lagt tilrette efter drengene, der ikke magtede helt så meget som pigerne.[27] Fagligt skabte det hos pigerne en tilvænning til selvstændig tænkning, hvor de i særskolen ifølge fællesskolens fortalere snarere havde været vant til tom udenadslæren og endeløse remser. Alt i alt blev fællesskoleformen set som løsningen på de fleste af de problemer, skolerne og skolevæsenet oplevede.

Fællesskolens fortalere fandtes også blandt kvindesagens forkæmpere, der arbejdede for kvinders lige ret til skolegang og uddannelse. De så fællesskolen og ikke særskolen (pigeskolen) som en forudsætning for en forbedring af kvinders plads i det sociale liv.[28]

Georg Bruun er mest kendt for sit virke som mangeårig leder af Kolding Latin- og Realskole og for sine talrige artikler om pædagogiske og skolerelaterede emner i Danmark og udlandet. I samtiden var han bredt respekteret, og hans holdninger til fællesskolen var på samme tid både nuancerede, men også klare, og har således fint kunnet kile sig ind som et debatindlæg, der blev lyttet til fra begge sider (foto, Det Kongelige Bibliotek).

Pigeskolen var således oppe mod vægtige argumenter og markante personligheder og tilmed nogle, der ellers stod på samme side som dem. Den bølge af begejstring, der strømmede gennem artiklerne i *Vor Ungdom* og til dels også i *Bog og Naal*, blev kun til dels imødegået af mere skeptiske holdninger. En af de væsentligste var synspunktet om, at en egentlig fællesskole forudsatte en hensigtsmæssig fordeling af de kvindelige og mandlige lærerkræfter. Det synspunkt støttede Georg Bruun som fællesskolefortaler: »Man laver ikke en god Fællesskole, fordi man lukker en Drengeskole op for Piger og giver Løfte om Lærerinder. I pædagogisk Henseende kan der rettes vægtige Angreb paa ikke faa af de nuværende danske Realfællesskoler, fordi der ikke ved disse er sørget tilstrækkelig for kvindelige Lærerkræfter […] Det er ikke uberettiget af den danske Pigeskole, at den har ønsket en Bestemmelse om, *hvor mange* Lærerinder, man tænker at ansætte ved Statens Skoler. Og dette er kun et af de mange Hensyn, der bør tages, naar en forsvarlig Fællesundervisning ordnes.«[30] Selv de kvinder, der talte for fællesskolen, gjorde det på betingelse af, at der fulgte en ligelig fordeling af mandlige og kvindelige lærere og bestyrere med – ellers ville det snarere virke til skade for pigerne.[31]

Fællesskolen pressede pigeskolen, både på et ideologisk plan og i praksis. Pigeskolens nederlag til fællesskolen havde først og fremmest en økonomisk og lokalpolitisk baggrund. Men da pigeskolen ville det samme som drengeskolen – samme skolegang, samme eksamen, samme rettigheder – men inden for en ramme, der var tilpasset det kvindelige køn, begrænsedes argumenterne til nogle, der handlede om det at være kvinde, og derved blev det køn og svagelighed mere end fagtrængsel, pædagogik og overvældende eksamensstof, der kom til at være pigeskolernes argument for retten til at eksistere. Og det var ikke noget vægtigt udgangspunkt at have, da hele skolevæsenet ved

udgangen af 1900-tallet stod foran en reformering. Den særlige aldersgrænse og de problemer, den voldte fællesskolerne, blev det filter, der siede alle andre og mere betydningsfulde holdninger og synspunkter fra.

4. Almenskoleloven og pigeskoleeksamen

Med almenskoleloven i 1903 blev der fundet en endelig løsning på aldersgrænseproblemet. De pigeskoler, der ønskede det, fik lov til at beholde deres særlige aldersgrænse i den særlige pigeskoleeksamen, og alle andre kunne vælge den nye mellem- og realskoleordning. Den særlige pigeskoleeksamen havde ikke været en del af det oprindelige forslag til loven om højere almenskoler. Den kom med på forslag fra Bestyrelsesforeningen for de højere Pigeskoler i Kjøbenhavn og på Frederiksberg – de, der også stod bag anordningen i 1882. Forud gik et forløb med en voldsom debat, også inden for pigeskolens rækker.

Lovforslaget til almenskoleloven blev fremsat 18. oktober 1902. Dagen efter havde foreningen Den danske Pigeskole medlemsmøde i Odense, og drøftelserne af lovforslaget førte her til en resolution, som bemyndigede bestyrelsen til at forhandle med myndighederne, og som mundede ud i en henvendelse til ministeren og folketingets udvalg.[32] Den 14. december indkom forslaget fra Bestyrelsesforeningen. I spidsen for denne forening sad Henriette Skram, der også havde luftet sine og foreningens synspunkter i indlæggene i *Berlingske Tidende* måneden før. I forhold til tilbagemeldingen fra Den danske Pigeskole rummede Bestyrelsesforeningens forslag et ønske om, at pigeskolen kunne fortsætte som hidtil med en eksamensalder i sytten års alderen.

Henriette Skram, mangeårig leder af Natalie Zahles Skole, var på mange måder inkarnationen af den danske pigeskole i årtierne omkring århundredskiftet. Hun havde selv gået på Natalie Zahles Skole som barn, tog lærerindeeksamen og senere institutbestyrereksamen fra samme skole og fortsatte derefter i lærer- og senere bestyrergerningen samme sted. Som pædagog og skoleleder var hun højt respekteret, innovativ og særdeles intellektuel skarp (foto, Det Kongelige Bibliotek).

Kernepunktet i uoverensstemmelserne mellem Den danske Pigeskole og Bestyrelsesforeningen, som de blev lagt frem af Th. Lang i *Bog og Naal*, og som trak sine tråde op gennem årene efter almenskolelovens vedtagelse, var spørgsmålet om pigeskolen som særskole eller som drengeskole for piger. Mens Bestyrelsesforeningen fastholdt retten til det første, valgte Den danske Pigeskole at tilpasse sig lovforslaget og dermed drengeskolens vilkår. Argumenterne, der blev trukket frem i debatten, var de gammelkendte, der bl.a. handlede om pigernes mindstealder ved eksamen, og hvad eksamen skulle anvendes til. Skellet i positionerne var geografisk betingede. I provinsbyerne åndede fællesskolerne pigeskolerne i nakken og tvang dem til at indrette sig på de samme vilkår som fællesskolerne. Som Lang indrømmede det, var det også et spørgsmål om at give pigerne en afslutning på deres undervisning, inden forældrene tog dem ud af skolen, altså en problemstilling, der svarede til drengeskolernes, og som handlede om at flytte afgangsprøven ned til det alderstrin, hvor børnene alligevel ville for-

lade skolen. I København var konkurrencen fra fællesskolerne som nævnt ovenfor stort set ikke-eksisterende, og pigeskolerne kunne her tillade sig at indtage et ideelt standpunkt, funderet i betragtninger om kvindekønnets særlige tarv og krav. For Th. Lang var det også et spørgsmål om at hænge med på vognen, som nu var på vej til at køre. Hun så Bestyrelsesforeningens indstilling som en »sej Fastholden af de bestaaende Forhold«, og det var det samme som at blive stående, mens alle andre var på vej videre og væk.[33]

Selvom almenskoleloven i sin endelige form med den særlige pigeskoleeksamen som valgmulighed afbødede en egentlig splittelse af pigeskolerne, betød den, at den geografiske og sociale linje, der gik ned gennem pigeskoleverdenen, blev fastholdt og konsolideret.

Almenskoleloven i praksis

Vedtagelsen af almenskoleloven gav i udgangspunktet pigeskolerne to muligheder: Mellem- og realskoleordningen og den særlige pigeskoleordning, der kun kunne indføres i pigeskoler, og som afsluttedes med pigeskoleeksamen. De to skoleordninger kunne ikke forenes. Valget af den ene betød samtidig fravalget af den anden. Men i praksis viste der sig at være flere manøvremuligheder inden for de overordnede rammer.

For de pigeskoler, der valgte mellem- og realskoleordningen, kom skolegangen i vid udstrækning til at minde om drenge- og fællesskolernes. Dog var det lykkedes Den danske Pigeskole at få optaget fransk som et valgfrit fag i mellemskolen, at lade praktisk regning og matematik udgå af rækken af obligatoriske eksamensfag i realklassen og at få mulighed for at gøre denne del af skoleordningen toårig, hvis skolerne ønskede det – loven rummede nemlig ingen præcisering af, at realklassen som mellemskoleklasserne skulle være etårig (paragraf to). Samtidig havde de fået den afslutning på skolegangen i femten års alderen, som de i lighed med fælles- og drengeskolerne så brændende havde ønsket sig. Hvad de derimod næppe havde ønsket var den ulige ordning af undervisningen i mellemskolen, som blev resultatet af fagenes relative placering »over« og »under stregen«.[34]

Problemet var faget håndarbejde, der kun var for pigerne, og som i loven blev placeret mellem mellemskolens obligatoriske fag, altså »over stregen«. Pigeskolen ønskede håndarbejde flyttet til de valgfrie fag »under stregen«, ikke fordi det ikke blev tillagt betydning, men fordi det så ville give pigerne det samme antal timer til de andre fag som drengene, der ikke var belastet af et obligatorisk sløjdfag. Timerne til håndarbejde måtte nemlig tages fra fagrækkens andre fag – anbefalingen var, at det blev taget fra skrivning og tegning.[35]

At der var problemer med at få timerne til at slå til i pigeskolen, kom hurtigt til at stå klart. Allerede i 1904, altså kun et år efter lovens vedtagelse og inden alle undervisningsplaner endnu var færdigudarbejdet, fik bestyrerinderne af F. Steenbergs Pigeskole i København lov til at gøre den fireårige mellemskole femårig. Det gav dem plads til både håndarbejde, husgerning og fransk inden for de maksimale 30 ugentlige timer.[36] Et halvt år senere fik Frøkenerne Olsen og Ostenfeldt fra Nykøbing Falster lov til at lade mellemskoleundervisningen begynde i øverste underklasse i deres pigeskole, så mellemskolen også her blev femårig.[37] I Hillerød sad Marie Mørk og døjede med de samme problemer. Hun følte sig også fristet af løsningen med den femårige mellemskole, men så mere i retning af de »misundelsesværdige Københavnere«, der kunne indrette pigeskolen som de ville.[38]

De »misundelsesværdige Københavnere« havde fået en særlig pigeskoleordning med ti eller elleve fortløbende klasser uden indbyggede stopprøver i form af eksaminer på betænkelige tidspunkter i pigernes pubertet og med en afsluttende kompetencegivende eksamen i sytten års alderen. De havde derved formået at styre udenom problemerne med fag, der ikke var plads til i den fastlagte maksimale undervisningstid, og de havde samtidig – ved at sikre sig *både* en særlig eksamensform *og* en særlig ordning af den undervisning, der skulle forberede til den – en mulighed for at vægte særlige fagområder.

I 1907 kom en bekendtgørelse, der fastlagde retningslinjerne for undervisningen og for kravene til eksamen i den nye pigeskoleeksamen.[39] Marie Boberg, bestyrerinde for en københavnsk pigeskole, kom med følgende karakteristik af pigeskoleeksamen i praksis: Den »kræver en mere tidssvarende og moderne *Sprogundervisning* og stiller større Fordringer i Retning af Forstaaelse og Tilegnelse af det læste end tidligere; derimod er det Pensum, der skal opgives til selve Eksaminationen, en hel Del mindre, hvorved altsaa den anstrengende Eksamensrepetition vil blive lettet betydeligt.«[40] Sammenligningsgrundlaget var almindelig forberedelseseksamen for kvinder, som pigeskoleeksamen mindede en del om. I forhold til realeksamen, som pigeskoleeksamen blev ligestillet med, også hvad angik rettigheder til videre uddannelse eller erhverv, var den derimod væsentlig mere omfattende og krævende. Dermed fik Bestyrelsesforeningen opfyldt sine krav, og det var derfor ikke uden grund, at de blev misundt af pigeskoler i provinsen.

Mange af provinspigeskolerne følte sig bundet ind i en skoleordning, de ikke havde ønsket, og som i virkeligheden var indrettet efter drengeskolerne. Det sidste var ikke noget, de var alene om at mene. I forbindelse med udarbejdelsen af udkastet til undervisningsplanen for mellemskolen nævnte undervisningsinspektøren, Fr. Rønning, at der nærmest kun var tænkt på drenge- og fællesskolen, og at den rene pigeskole muligvis vil-

En realklasse fra den århusianske pigeskole, Elise Smiths Skole. Billedet er taget i 1932, ganske kort tid før skolen blev invaderet af drengene og mistede sit pigeskolepræg. Pigerne her er fanget en sommer- eller forårsdag, måske kort før den afsluttende realeksamen, der skulle sluse dem ud i arbejdslivets praksis (foto, Elise Smiths Skole).

le »kræve en noget forskellig Ordning.«[41] Så vidt kom det aldrig. Mellemskoleordningen forblev en drengeskoleordning, hvad problemerne med håndarbejdsfaget tydeligt viser.

For de pigeskoler, der skulle leve med mellem- og realskoleordningen, var den største frygt at miste friheden og retten til at indrette sig som de ville – Marie Mørk var således skarp i sin kommentar til den nye skoleordning, da hun i 1904 skrev: »Men nu, nu lægges der en haard Haand over Pigeskolen! Herind i samme Baas allesammen!«[42] For pigeskolen som særskole var kampen om retten til at eksistere ikke blevet lettere at vinde efter, at almenskoleloven havde introduceret enhedsskoleprincippet i mellem- og realskoleordningen.

Man vil kunne spørge, hvorfor disse pigeskoler så ikke valgte pigeskoleordningen, der kunne have givet dem den frihed, de efterlyste? Spørgsmålet og et svar på det blev formuleret en del år efter af skolebestyrerinde O. Olsen fra Nykøbing Falster. For det første mentes pigeskoleordningen ikke at være en relevant mulighed i byer, hvor der fra gammel tid alene fandtes en lærd skole, efter 1903 et gymnasium. Denne institution kunne pigeskolerne ikke komme udenom – derfor var mellemskoleordningen, som netop havde gymnasiet som sit mål, den mest interessante. Desuden, hævdedes det, foretrak forældrene, at deres døtre forlod skolen med et eksamensbevis i seksten års alderen (typisk alder for realeksamen) frem for i sytten års alderen. Og endelig vakte pigeskoleeksamen for denne provinspigeskolebestyrer mindelser om »gamle «Gouvernanteskoler», der nok fik den æstetiske Side frem, men glemte det praktiske Livs Krav.«[43]

I praksis fandt pigeskoleordningen kun relativ ringe tilslutning inden for pigeskolen i sin helhed og kun blandt pigeskoler i Københavnsområdet. I 1910 var der her elleve

Theodora Langs skole lå i Silkeborg, langt fra København og indflydelsen fra de stærke københavnske pigeskoler. Men i Silkeborg stod Theodora Lang stærkt, også selvom hun allerede i 1907 måtte vælge at optage drenge. Det blev krævet for en godkendelse af det nye gymnasium, der indgik i Th. Langs skoleimperium, som på mange måder mindede om Natalie Zahles, og som fik en kolossal betydning lokalt. Klasseopstilling i skolegården (foto, Silkeborg Arkiv).

pigeskoler, der underviste efter denne ordning; i 1925 var tallet reduceret til syv og i 1940 til fire. Af disse fortsatte tre med pigeskoleeksamen helt frem til dens afskaffelse med folkeskoleloven i 1958.

Theodora Lang og friheden

I Silkeborg sad Theodora Lang i årene efter 1903 og forsøgte at få styr på konsekvenserne af alt det nye. Som medlem af bestyrelsen for Den danske Pigeskole og som hovedredaktør af dets blad *Bog og Naal*, var hun selvskreven til at få en central rolle i forløbet omkring fastlæggelsen af undervisningsplanerne for de enkelte dele af almenskolen. Hendes holdning var ganske klar: Hun ønskede mellemskolen som den barneskole, der var lagt op til i loven og med en årsprøve som afslutning, og hun anså realklassen med dens større grad af frihed for pigeskolen som et væsentligt gode for pigeskolen. Det blev langt hen ad vejen også den holdning, Pigeskolen fik præget undervisningsplanerne med, også selvom langt fra alle af pigeskolens kvinder var enige med frk. Lang.

I maj 1906 var ministeriet nået til andet udkast af en undervisningsplan for realklassen. Den danske Pigeskole afleverede et udkast til en undervisningsplan for realklassen. Deres største bekymring var begrænsningen af friheden. Pigeskolerne havde været vant til selv at ordne undervisningen, og det ønskede de at fortsætte med. De stillede sig derfor uforstående overfor, at det skulle være nødvendigt med en så detaljeret ordning af undervisningen, og mere konkret, at undervisningen af et fag som naturlære skulle indeholde obligatorisk stof. Desuden var det et problem for dem, at udkastet ikke tilgodeså pigernes ret til at vælge mellem matematik og praktisk regning til eksamen; som det var udformet, var fagene i undervisningsplanen knyttet sammen og kunne ikke tages hver for sig.

Boks 43. Pigeskolernes valgmuligheder inden for almenskolelovens rammer.

PIGESKOLE ~ DRENGESKOLE Særlige rammer men fælles indhold • *5-årig mellemskole* • *samme eksamen for begge køn, men tilpasset deres særlige ejendommeligheder* • Frk.ne Olsen og Ostenfeldts Skole, Nyk. F. • Steenbergs Pigeskole, Kbh.	**PIGESKOLE M. MULIGHEDER SOM DRENGESKOLEN** Fælles rammer men særligt indhold • *mellem- og realskoleordningen* • *realklasse med valgfrihed* • *plads til forskelle, frihed og muligheder* • Th. Langs Skole, Silkeborg • Louise Wintelers Skole, Odense
PIGESKOLE = DRENGESKOLE (FÆLLESSKOLE) Fælles rammer og fælles indhold • *mellem- og realskoleordning* • *forskelle i traditioner, historie, lokal position* • Hanna Adlers Skole, Kbh.	**PIGESKOLE SOM SÆRART** Særlige rammer og særligt indhold • *pigeskoleordning med pigeskoleeksamen* • Ingrid Jespersens Skole, Kbh. • N. Zahles Skole, Kbh.

For Theodora Lang var det vigtigt – på baggrund af den konkrete situation, hun og andre provinspigeskoler stod i – at rammerne var de samme inden for almenskoleloven. Ellers risikerede de at miste eleverne til fællesskolen. Hendes ønske var forskellige muligheder inden for de samme rammer. Hun var ganske klar over, at for de piger, der ønskede at gå ind i etaterne eller tage en uddannelse, måtte der tages hensyn til de krav, der herfra stilledes til eksamen. Men for alle andre burde der være en frihed, der i højere grad tilgodeså et behov for udvikling af bestemte kundskaber. Hun ønskede en realklasse, som også sigtede mod elevens »naturlige Udvikling«, og hvor eleverne havde frihed til at vælge eksamensfag.[44]

Den holdning blev ikke delt af alle. For bestyrerinderne i Steenbergs Skole i København var det vigtigt, at pigerne blev undervist i samme fag og med samme mål som i drenge- og fællesskolerne. Problemerne med håndarbejdsfaget, der ikke kunne passes ind i mellemskoletimeplanen, ønskede de at løse ved at ændre på rammerne. For dem var problemet forberedelsen til eksamen, og det problem ville ikke blive løst ved at lægge endnu en eksamensmulighed (de opfattede Langs forslag som et forslag om en særlig pigerealeksamen) til de to, der fandtes i forvejen (pigeskoleeksamen og mellem- og realskoleeksamen).[45] For Stenbergs Pigeskole blev den femårige mellemskole en form, der løste problemerne.

Sine ønsker om en realeksamen med frihed fik Theodora Lang ikke opfyldt. Til gengæld blev der i undervisningsplanen sikret skolerne, både pigeskolerne og drenge- og fællesskolerne, maksimal frihed i valg af undervisningsstof og tilrettelæggelsen af undervisningen. Pigeskolerne fik heller ikke afskaffet den nære tilknytning mellem matematik og praktisk regning – til gengæld fik de ret til uhindret at vælge, hvordan realklassens valgfrie timer skulle besættes.

5. Den innovative pigeskole

Selvom pigeskolen indimellem nærmest druknede i spørgsmål om fransk eller ikke, matematik eller ikke og en særlig mindstealder for eksamen, var der en lang række andre tiltag i gang inden for den, som peger på nytænkning og kreativitet. Her vil der blive peget på et par stykker, som først og fremmest vedrører den strukturelle og indholdsmæssige side af skolevirksomheden. Flere af dem fik betydning uden for pigeskolens rækker; andre vidner om pædagogisk tænkning, der var langt forud sin tid.

Husgerning

I 1898 indførte Louise Winteler, bestyrer af en pigeskole i Odense, som den første i Danmark husholdningsfaget i sin skole.[46] Eller undervisning i skolekøkkenet, som det blev kaldt. Hun havde hentet inspiration til denne undervisning i Norge, hvortil den havde bredt sig fra England. Wintelers begrundelse for at indføre faget i en pigeskole, der forberedte til almindelig forberedelseseksamen, havde reference til den virkelige verden. For mange piger var virkeligheden i voksenlivet ikke økonomisk selvvirksomhed i eget erhverv, men ægteskab og rollen som hjemmegående husmoder. Uden de kundskaber og kompetencer, som denne stilling krævede, risikerede de at måtte overlade styrelsen af huset til en tjenestepige, der ikke ubetinget ville styre husholdningen ud fra de bedste principper. Fra Wintelers skole bredte husgerningsfaget sig til andre pigeskoler, heriblandt Natalie Zahles, Laura Engelhardts og Ingrid Jespersens skoler som de første.[47]

Louise Winteler var en nær veninde til Theodora Lang, og vejen var derfor ikke lang til udbredelsen af den nye idé. Billedet her er fra cirka 1900, taget i skolekøkkenet på Th. Langs Skoler (foto, Lokalhistorisk arkiv, Silkeborg).

I almenskoleloven kom det ind som et af de frivillige fag, der kunne indføres, hvor det blev muligt. I relation til realskolens ambition om at kombinere anvendelige kompetencer og kundskaber med en almendannelse er Wintelers skolekøkken et selvstændig indslag i udviklingen af realskolen, og samtidig et indslag, der forholder sig meget direkte til pigernes særlige roller.

Pigeskolerne som små uddannelsesimperier

Der er flere eksempler på, at pigeskolerne forenede forskellige skoleformer under samme tag. Det mest indlysende og tidligste eksempel er Natalie Zahles Skole. Hun begyndte sin virksomhed med en privatlærerindeskole i 1851, som året efter blev suppleret med en barneskole. I 1860 oprettedes almuelærerindeskolen, i 1861 blev fortsættelsesklasserne føjet på barneskolen, og i 1869 kom en musikskole til, i 1870 en borgerskole og i 1877 en højskole samt et artiumkursus. 1882 så en husholdningsskole dagens lys og i 1905 kom en faglærerindeskole til. Som Birgitte Possing beskriver det, var Natalie Zahles uddannelsesimperium et udtryk for nytænkning.[48] Det foregreb almenskolelovens enhedsskoletanke, hvor de enkelte led afløste hinanden, så der blev skabt sammenhæng mellem skolens første og sidste klasser

Andre, der i en vis grad har brugt denne skole som model, er Marie Jørgensen og Th. Lang. Marie Jørgensen oprettede en pigeskole og et privatlærerindekursus i Odense i 1879. I 1883 bestod skolen af tre hovedafdelinger: privatlærerindekurset, en højskoleafdeling og en pigeskole. Den sidste fik eksamensret til almindelig forberedelseseksamen i 1886 som den første pigeskole i provinsen. Tilvæksten af uddannelsesmuligheder inden for skolens rammer var en måde at løse skolens økonomiske problemer på.[49] Th. Lang oprettede i Silkeborg i løbet af de første 20 år af sit virke der foruden pigeskolen

et forskoleseminarium (1894), en øvelsesskole (1897) og et seminarium (1900).[50] På Marie Mørks Skole i Hillerød fandtes ud over dagskolen en kostskole for piger og et eksamensfrit etårigt fortsættelseshold. Fortsættelsesholdet var oprettet i 1905, i tiåret for skolens oprettelse, og tanken med det var at give unge piger »en *praktisk, almendannende* Undervisning, der bl.a. stiler imod at hjælpe dem til at blive gode *Husmødre* og Ledere af Hjem.«[51] I 1930'erne var det ofte piger med mellemskole- og realeksamen, der valgte dette fortsættelseskursus.

Samme kombination af skoleformer kendes ikke fra drenge- eller fællesskolen. I virkeligheden kan det forstås som et udslag af nødvendighed – for at kunne overleve var det nødvendigt med så bred en vifte af tilbud som muligt. Men det var også et udtryk for, at pigeskolerne var den primære leverandør af de lærerinder, der senere selv ville komme til at undervise pigeskolens elever, som igen selv i stor udstrækning ville få ansættelse i pigeskolen som lærerinder og bestyrerinder. Denne cykliske sammenhæng mellem pigeskolen og lærerindeuddannelsen hænger både sammen med, at undervisningserhvervet var et af de få bredt accepterede kvindeerhverv i 1800-tallet, men også med, at både pigeskolen og lærerindeuddannelsen i 1800-tallet udelukkende blev drevet på privatøkonomisk basis. Selvom staten siden 1850'erne havde erkendt betydningen af uddannede kvindelige lærere (anordningen om almuelærerindeeksamen fra 1859), var det først i slutningen af århundredet, at den tog skridt til at tilvejebringe rammerne herfor. Først med seminarieloven i 1894 fik kvinder adgang til statens seminarier, samme år som bl.a. Natalie Zahles og Th. Langs seminarier fik statsanerkendelse. [52] Indtil da måtte pigeskolerne selv levere de lærerinder, de kunne få brug for – og kvinderne selv bekoste deres uddannelse, helt i modsætning til mændene, der fik den forærende.

Pædagogisk nytænkning

Et af de mest bemærkelsesværdige tiltag af pædagogisk art var forsøget på at indføre tværfaglig undervisning. Det havde sin oprindelse inden for pigeskoleverdenen og var tænkt som et middel, der skulle løse problemerne med den berømte fagtrængsel, som havde plaget så mange skolefolk af begge køn, egentlig både før og efter almenskoleloven. Henriette Skram fra N. Zahles Skole var den første til at tænke tankerne, men det lykkedes hende aldrig at gennemføre det i praksis. Derimod nåede en anden senere pigeskolebestyrer, Elisabeth Brøndsted fra Aalborg højere Pigeskole, at realisere noget, der mindede lidt om Skrams tanker, og som byggede på samme problem.

Henriette Skram præsenterede sin idé første gang i 1885.[53] Ideen var for så vidt revolutionerende. Den gik ud på at afskaffe faglærersystemet og samle undervisningen af åndsfagene – litteratur, mytologi, historie, geografi og de forskellige naturfag – i et tværfagligt undervisningsforløb under samme lærer, som bestemte, hvordan hun ville udnytte de berøringspunkter, åndsfagene havde, i planlægningen af sin undervisning. Metoden kaldte hun gruppeundervisning, og med den kunne man nå det, som Skram så som et af de store mål ved skoleundervisningen, nemlig at »udvikle det lille Barn helt og fuldt som *Menneske*« og undgå »at forme det i Skikkelse af smaa *Lilliputspecialister*«.[54] Færdighedsfagene – fremmedsprog, regning, skrivning, læsning, tegning, gymnastik, sang, håndarbejde og husgerning – krævede derimod stadig sine faglærere.

Den metode, som Elisabeth Brøndsted slog til lyd for, kaldte hun terminslæsning.[55] Ideen gik ud på at dele året op i fire terminer, hvor hver termin havde sine særlige to-tre fag. Det sikrede, at man undgik den idelige fagskiften, der var en konsekvens af, at 13-17 fag skulle overstås på 33-35 timer, og som betød, at hver dag typisk rummede seks

Elisabeth Brøndsteds held med gennemførelsen af innovative pædagogiske ideer beroede i høj grad på den respekt, der stod omkring hende, både blandt lærerne på Aalborg højere Pigeskole og i Undervisningsinspektionen. Hun kom til Aalborg i 1917 efter en årrække som lærer og forstanderinde ved Karen Kjærs Skole, nu Nørre G (foto, Det Kongelige Bibliotek).

forskellige fag. Efter hver termin blev eleverne prøvet i fagene ved en 'eksamen', som der således blev fire af, fordelt over året. Ideen havde Elisabeth Brøndsted fra Sverige, fra en kostskole for piger, hvor metoden blev praktiseret i de eksamensfrie underklasser.

Elisabeth Brøndsteds betagelse af denne undervisningsform var nært forbundet med hendes pædagogiske grundtanke, som lå i retning af det, vi i dag kalder ansvar for egen læring, og som var klart forud for sin tid. I stedet for en total lærertilrettelæggelse af stoffet skulle eleverne selv deltage i processen. Målet var selvstændighed, at udvikle elevernes evne til selv at arbejde med stoffet, at tænke og vurdere. Midlet var gruppearbejde og elevdeltagelse i undervisningen; læreren skulle træde tilbage og støtte, men ikke docere. Fokus var på elevernes modenhed mere end på det mål af kundskaber, de kunne nå frem til. I praksis blev det gennemført med lektioner af 90 frem for de sædvanlige 50 minutters varighed. Ud over tid til fordybelse gav det også, sagde frk. Brøndsted, den fordel, at børnene lærte at arbejde sammen, at respektere hinandens forskelligheder og yde hjælp.[56] I 1920'erne var disse tanker i skolesammenhænge nye.

Terminslæsningen inspirerede Marie Mørk fra Hillerød, der indførte metoden som en forsøgsordning for 1. og 2. mellem i skoleåret 1927/28.[57] Forud havde Elisabeth Brøndsted været i Hillerød for at fortælle om metoden, og lærerinder fra Marie Mørks Skole havde været i Aalborg for at se den praktiseret. Skolen havde desuden fået Undervisningsinspektionens tilladelse til at gøre forsøget. Marie Mørks vurdering var umiddelbar positiv, men også forsigtig: der var behov for tid til at træffe en dækkende vurdering. Hvor lang tid, metoden har været praktiseret her, vides dog ikke længere.

Kontakten udadtil

Selvom pigeskolerne i en vis forstand kan betegnes som ret lukkede miljøer med en vis grad af åndelig indavl,[58] havde de inden for deres eget univers en orientering udadtil, som nærmere bør betegnes som åben. Der var en livlig og stadig kontakt mellem pigeskolebestyrere og -lærere i Norden, både på det personlige og det faglige plan, sat i system gennem jævnlige pigeskolemøder arrangeret af pigeskoleforeningerne i de respektive lande.

Det nordiske pigeskoleblad *Bog og Naal* er et af de mest markante beviser på denne kontakt og på den betydning, den blev tillagt. Det første nummer kom i 1895; det sidste blev sendt ud i 1953. I disse mere end 50 år fungerede det som et bindeled mellem pigeskoler i hele Norden.[59] Skriftet havde af den grund en redaktør fra hvert af de tre skandinaviske lande. Danske pigeskolebestyrere hentede herfra viden, som de kanaliserede ud i tiltag inden for deres egen lille kreds. Et eksempel på det sidste er den fem-

årige mellemskole, som blandt andre Steenbergs Pigeskole i København fik lov at indføre. Inspirationen hertil kom fra Norge, hvor den femårige pigeskole var lovfunderet.[60]

Et af de mere spektakulære tiltag, som fik udtryk og rum inden for dette nordiske forum, var lærerindebytningerne. Ideen blev formentlig fostret på et pigeskolemøde i Askov 1897 og siden sat i værk af Anna Rönström, pigeskolebestyrer i Lund, og Th. Lang fra Silkeborg.[61] På årsmødet to år senere fortalte både Th. Lang og Rönström om begyndelsen. Frk. Rönström indledte med at fortælle om Th. Langs besøg i Lund: »Och så kom hon som en ung viking och gjorde strandhugg på Skånes kust och skapade sig ett rike där i våra hjärtan och slog bro mellan Skånes slätter og Himmelbjerg. [...] Då talade hon till oss om landet där nere i söder – Skandinaviens utpost – den väna kungadottern, som hålles bunden af jätten, och ej får tala barndomsspråket, ej sjunga hemlandssången. [red.: tanken var på Sønderjylland, som da stadig var en del af Tyskland] Ja, den sagan gör det klart för oss, hvilken makt språket är – det ger nyckeln till att förstå. Och det är den väg, på hvilken vi nu söka komma hvarandra närmare än förr.«[62] Ordningen vakte en del opmærksomhed, men har næppe eksisteret gennem en længere periode. Derimod var den klart motiverende for en større opmærksomhed omkring svensk som fag i den højere skole.

6. Pigeskolerne som rum for kvindelig virketrang

En af pigeskolernes væsentligste aktiver var, at de var fri for mænd, i hvert fald på ledelsesplanet.[63] Det gav et rum for udfoldelse, som for kvinderne ikke fandtes andre steder. Her er det set som en væsentlig del af baggrunden for den position, de fik kæmpet sig frem til ved slutningen af 1800-tallet.

Den sociale realitet

Borgerskabets kvinder levede i 1800-tallet og et godt stykke op i 1900-tallet med nogle helt andre regler for deltagelse i det offentlige liv end mændene. Hvis vi ser bort fra stemmeretten, som de først i 1915 havde opnået på alle niveauer, var det regler, der betød, at deres virkemuligheder blev begrænset, enten i større eller mindre grad, bestemt af om de var gift eller ej. Gifte kvinder opnåede først myndighed over egen person i 1899 – helt frem til dette år var de som deres børn underlagt ægtefællens myndighed. En ugift kvinde derimod havde siden 1857 haft egen myndighed fra den dag, hun fyldte 25. I 1857 fik ugifte kvinder også ret til at optage næringsbrev og derved opretholde en egen indtægt. Råderet over egen indtægt fik den gifte kvinde først i 1880 og næringsbrev fik hun først lov til at optage uden først at skulle spørge sin mand i 1931.[64] For kvinder med ambitioner og virketrang var det altså bedst at holde sig uden for ægteskabet.

Den første kompetencegivende eksamen for kvinder var institutbestyrerprøven, som blev indført i 1845 som et krav for alle de kvinder, der ønskede at oprette og drive en skole i København. I 1859 sikrede en anordning om almuelærerindeeksamen kvinder ret til ansættelse i den offentlige skole, i første omgang dog alene til undervisning af piger, fra 1867 udvidet til også at gælde undervisning af drenge. I 1875 fik kvinder adgang til universitetet og dermed også til de embedseksaminer, som et universitetsstudium ledte frem til, men uden ret til at søge de stillinger i offentlig regi, som embedseksaminerne lagde op til. Den ret kom gradvist til.

I sidste halvdel af 1800-tallet eksisterede en forestilling om kvindeoverskud, som kunne efterlade mange kvinder uforsørgede, fordi der ikke var mænd nok til, at alle kunne blive gift. Forestillingen støder man bl.a. på hos pædagogen og forfatteren Athalie Schwartz, der i 1850'erne benyttede det som et argument for at sikre pigerne en bedre undervisning og uddannelse. Bestyreren og stifteren af den første norske fællesskole Ragna Nielsen refererede også til fænomenet, men her som argument for at sikre kvinder samme ret til uddannelse som mænd.[65] Endnu har ingen dokumenteret kvindeoverskuddet for de sociale lag, vi her beskæftiger sig med. Vi ved, at der i København i 1890 var et overskud af kvinder i størrelsesordenen 540 kvinder mod 460 mænd for hver 1.000 indbyggere i aldersgruppen 11-41 år, men vi kender ikke tallenes fordeling på sociale grupper.[66] I virkeligheden har kvindeoverskuddet derfor først og fremmest haft betydning som argument i sagen om bedre pigeskoler – eller bedre uddannelsesmuligheder.

Til gengæld er det et faktum, at vielsesalderen i hele sidste halvdel af 1800-tallet var temmelig høj, dvs. 28-29 år for de fleste.[67] I den periode, der lå mellem skolegangens afslutning i 15-16-års alderen, hvis vi følger mønstret fra de tidlige pigeskoler, og ægteskabets indgåelse, var kvinden enten afhængig af forældrenes eller familiens forsørgelse eller af eget erhverv. For mange har denne interimsperiode varet op mod ti år og måske også mere. Undervisning var en oplagt måde at forsørge sig selv på.

På samme tid rejste der sig en bevægelse inden for borgerskabets kvinder, som krævede frigørelse fra mændene, åndeligt såvel som økonomisk. Bevægelsen udmøntede sig i forskellige foreninger – Dansk Kvindesamfund, oprettet i 1871, og Kvindelig Fremskridtsforening, oprettet 1886, for at nævne de væsentligste – der arbejdede for kvinders ligestilling, herunder valgret, og kvinders sociale rettigheder. Bedre uddannelsesmuligheder for kvinder var et af denne kvindebevægelses vigtigste krav. Sammenhængen mellem uddannelse og kvinders sociale position blev set som indlysende, også hos de kvinder, der forsvarede retten til at betragte kvinder som særart, der krævede særlige skoleformer og særlige hensyn.

Faglig organisering

Mange af pigeskolerne var organiseret i faglige foreninger, der varetog deres interesser i skolemæssige sammenhænge over for myndigheder og den øvrige skoleverden. To af de tidligste var Bestyrelsesforeningen for de højere Pigeskoler i København og på Frederiksberg og Den danske Pigeskole. Da De Forenede Pigeskoler blev dannet i København i 1907, kom flere af pigeskolerne fra Bestyrelsesforeningen med. De Forenede Pigeskoler var som De Forenede Skoler oprettet med den hensigt at sikre privatskolernes økonomiske rentabilitet.[68] Fra den anden pigeskoleforening, Den danske Pigeskole, blev initiativet mødt med vrede og hidsige udfald på skrift – man så her den nye forening som et initiativ, der kunne frarøve pigeskolerne deres frihed og uafhængighed.[69] De Forenede Pigeskoler, som var en københavnsk pigeskoleforening, eksisterede indtil 1918-19, hvor Københavns og Frederiksberg kommuner overtog mange af de private skoler.[70]

Mens Bestyrelsesforeningen og De Forenede Pigeskoler mistede betydning allerede i de første årtier af 1900-tallet, opnåede Den danske Pigeskole at få en betydning i forhold til pigeskolerne, der kan sammenlignes med den betydning, Danmarks Realskoleforening havde over for drenge- og fællesskolerne. Den danske Pigeskole, der blev stiftet af Theodora Lang og Louise Winteler i 1892, havde som mål at give pigeskolerne en

mulighed for at mødes og drøfte det fælles arbejde, mål og midler for derved bedre at kunne gøre sig gældende i forhold til de øvrige skoler.[71] Foreningen kom op gennem 1900-tallet til at samle en væsentlig del af de danske pigeskoler, med tiden også flere af de københavnske, og blev desuden ramme for faglig og pædagogisk udveksling indadtil og udadtil. Den danske Pigeskole ophørte med at eksistere i 1950'erne.

Det bemærkelsesværdige her er det skift, der sker mellem de to væsentlige pigeskoleforeninger. I 1880'erne og 1890'erne var det den københavnske Bestyrelsesforening, der satte dagsordenen inden for pigeskoleverdenen; et par årtier senere var stafetten givet videre til Den danske Pigeskole. Det kan til dels forklares i Th. Langs indsats, men også i den position, som denne forening havde valgt i forhold til den øvrige realskoleverden. Hvor Bestyrelsesforeningen og de københavnske pigeskoler repræsenterede en linje, der skilte sig ud som et parallelspor og derfor var uden betydning for den øvrige realskoleverden, fastholdt Den danske Pigeskole at være med på det spor, fælles- og drengerealskolerne og med dem Danmarks Realskoleforening valgte. De blev derved en medspiller, der kunne forhandles med, og tilmed en faktor, der kunne inddrages i arbejdet for en bedre realskole.

Pigeskolens store personligheder

I 1920'erne er tidsskriftet *Bog og Naal* fyldt med nekrologer eller mindeord over pigeskolens store bestyrerinder og stærke personligheder. En hel generation af pigeskoleledere uddøde stort set i løbet af et årti. De var på mange måder tæt forbundne, havde taget deres uddannelse sammen eller kendte hinanden fra møder og sammenkomster i pigeskoleverdenen. De fleste af dem var født i 1840'erne, nogle i 1850'erne. Det er kvinder som Henriette Skram, Marie Kruse, Marie Jørgensen, Louise Winteler og Ida Holst. De fleste af dem hører til i den gruppe af kvindelige pædagoger og lærere, der er blevet betegnet som anden generation. [72]

Generationsbegrebet er brugt til at beskrive forbindelsen mellem kvinderne inden for pigeskolemiljøet. Hver generation af lærerinder tog sin uddannelse hos den eller de foregående generation(er). Den første generation i det lys dækker over de lærerinder og bestyrerinder, der var født før 1830. Det er bl.a. Natalie Zahle og hendes lærer, Annestine Beyer. De var de første, der oprettede skoler med lærerindeuddannelse som mål. Anden generation bestod af lærerinder født mellem 1830 og 1850. Heriblandt finder vi de fleste af de bestyrere, der blev skrevet nekrologer over i 1920'erne. De overtog og videreudviklede de skolemodeller, de selv var blevet oplært i. Tredje generation bestod af lærerinder født mellem 1850 og 1870. Her optræder blandt andre Elise Smith, Theodora Lang, Ingrid Jespersen, Marie Mørk og Laura Engelhardt. De havde taget deres skolegang og uddannelse hos kvinderne af både første og anden generation. I lighed med disse generationers kvinder førte de pigeskolen videre, men havde nu deres egne måder at gøre tingene på. De var kritiske, i visse tilfælde i skarp opposition til modergenerationerne. Der kan for disse pigeskolebestyrere peges på flere træk, som binder dem sammen. Det ene er den påvirkning, de fleste af dem har modtaget fra Natalie Zahle. Det andet er et grundtvigsk islæt i undervisning og skoleform. Det tredje er en høj grad af nytænkning og innovativ virkelyst.

Natalie Zahles indflydelse. Natalie Zahle var på mange måder det fyrtårn, der ragede op over de øvrige.[73] Ser vi på rækken af de pigeskoler, der her har været omtalt, havde i hvert fald ti af bestyrerne taget lærerindeeksamen hos Natalie Zahle. Selv en i øvrigt autodidakt pigeskolebestyrer som Ida Holst fra Svendborg havde tilbragt et par måne-

Natalie Zahle (1827-1913)

Ida Holst (1842-1930)

Louise Winteler (1834-1925)

Theodora Lang (1855-1935)

Marie Mørk (1861-1944)

Ingrid Jespersen (1867-1938)

Elise Smith (1862-1920)

Karen Kjær (1857-1923)

Laura Engelhardt (1856-1941)

Ni markante pigeskolebestyrere, de seks af dem født inden for en ganske kort årrække og dermed stort set jævnaldrende. De har alle kendt eller kendt til hinanden, og de har alle krævet meget af de mennesker, de arbejdede sammen med. De danner pigeskolens guldalderpersonligheder, der fik en afgørende betydning for kvinders selvfølgelige ret til en kompetencegivende uddannelse (fotos, Det Kongelige Bibliotek, Elise Smiths Skole i Århus og Ida Holsts Skole i Svendborg).

der hos Natalie Zahle.[74] Det siger meget om kapaciteten hos og respekten for Natalie Zahle og hendes skole, at hun og hendes efterfølger Henriette Skram i den grad var i stand til at præge skolelovgivningen, både gennem det særlige alderskrav for kvinder ved almindelig forberedelseseksamen og med indførelsen af den særlige pigeskoleeksamen i almenskoleloven. Begge dele tog udgangspunkt i den form, undervisningen var ordnet på i denne skole. Zahles indflydelse kan derfor siges at være indiskutabel.

Zahles pædagogiske ideer var indrammet af forestillingen om kvinden som mandens ligeberettigede, men samtidig som det køn, der skulle komplementere det mandlige køn. Kvinder havde ret til uddannelse, endda på lige fod med mændene, men det skulle ske, så kvinderne udfyldte og tilpassede sig det rum, mændene ikke allerede indtog gennem deres uddannelser. [75] I Natalie Zahles forestillingsverden var en kombination af erhverv og ægteskab utænkeligt. Natalie Zahles komplementaritetstankegang med vægten på kønnenes supplerende roller blev ført videre af Henriette Skram og flere af de andre kvinder, der i deres skoleordning valgte pigeskoleeksamen. I sin form er denne skoleordning komplementaritetstankegangen ført ud i praksis. Pigerne understøttes og udvikles i deres særart for at de bedre senere i livet kan indtage en position på lige fod med mændene.

Mange af pigeskolebestyrerne fra tredje generation gjorde til gengæld op med denne tankegang i den form, de gav deres skoler. De opfattede ikke vejen frem mod uddannelsesmæssig ligestilling som vejen gennem en særskoleordning. Til gengæld ønskede de heller ikke realskolen i den form, den var, fordi den også var en særskole, en skole for drenge. Deres mål var et skolesystem, hvor rammerne og målet var ens og derfor også lige, men hvor der inden for rammerne var plads til forskelle, ikke alene mellem pigeskoler og fællesskoler, men også internt mellem pigeskoler og mellem fælleskoler. Det er det, vi har set hos blandt andre Theodora Lang. Som elev af Natalie Zahle bragte hun pigeskolen videre, men i en form, der inddrog drengeskolen.

Grundtvigsk inspiration. Mange af bestyrerinderne var stærkt grundtvigsk inspirerede og benyttede det i deres faglige og pædagogiske vægtning, men også i den institutionelle form, de gav deres skole. Udover at være en del af det, de fik med fra deres tid som elever i Natalie Zahles skole, var det også for flere en del af den personlige bagage, de havde med fra barndomshjemmet. Marie Mørk er et klart eksempel på det.

Natalie Zahle oprettede selv i 1877 en højskole. Den kom til at danne mønster for den skole for voksne piger, som Marie Jørgensen oprettede to år. Som i Natalie Zahles højskole var tanken her først og fremmest at give pigerne en mulighed for åndelig udvikling og for en videreførelse af de kundskaber, de havde erhvervet sig i børneskolen. Først et par år senere deltes skolen, så en uddannelsesrettet afdeling kom til at forløbe parallelt med den eksamensfrie 'højskole'.[76]

I et realskoleperspektiv, hvor vægtningen er på eksamen og det praksis og nyttebetonede, er denne inspiration bemærkelsesværdig. Men i virkeligheden må den grundtvig-koldske modvilje mod eksamen og betoning af friheden, også fra hukommelsesstoffet og den tørre indlæring, have bekommet disse pigeskolebestyrere vel. De var nok *før* realskolens kompetencegivende eksaminer, men ikke på bekostning af elevens udvikling. Udviklingen af det hele menneske gik forud for uddannelsen af specialisten, som Henriette Skram udtrykte det. Deri gav de også udtryk for en kvalitativ anderledes opfattelse af, hvad en realskole burde vægte i sin undervisning. Gennem deres pædagogiske inspiration fastholdt pigeskolerne fokus på processen som en del af det målsætningen.

Boks 44. Bestyrerindeinitiativer.

Bestyrerinde	**Skole**	**Ideer og innovative tiltag**
Albertine Sørensen (1826-1911)	Elise Smiths Skole, Aarhus (1865-97)	Gymnastikundervisning som den første i Århus. Aktieselskab fra begyndelsen af 1880'erne for at skaffe kapital til nybyggeri.
Natalie Zahle (1827-1913)	N. Zahles Skole, Kbh. (1851-1900)	Den første til at etablere et sammenhængende undervisningsforløb fra grundskole til højere skole for piger. Initiativtager til 'sociale klasser', forlænget skolegang med indbygget hvileår, klasselærersystem.
Louise Winteler (1834-1925)	Louise Wintelers Skole, Odense (1853-1912)	Husgerning fra 1898 (første skole i Danmark). Pioner inden for sprogundervisning (vægt på talefærdighed). Erhvervsgeografi føjet til geografiundervisningen. Medstifter af Den danske Pigeskole 1893.
Henriette Skram (1841-1929)	Natalie Zahles Skole, Kbh. (1877/1900-1913)	Medinitiativtager til kravet om en særlig aldersgrænse for kvinder ved alm. forberedelseseksamen. Bag pigeskoleordningen med pigeskoleeksamen. Bag idé om gruppeundervisning – et forslag til tværfaglig undervisning i historie, geografi, litteratur, naturhistorie, m.m. Medinitiativtager til særlig faglærerindeeksamen i 1905.
Marie Kruse (1842-1923)	Marie Kruses Skole, Kbh. (1869-1902)	Oprettede Pensionskassen ved Marie Kruses Skole, en udløber af Foreningen til Lærerinders Understøttelse. 1872 medstifter af Kvindelig Læseforening.
Marie Jørgensen (1846-1920)	Marie Jørgensens Skole, Odense (1879-1920)	Første pigeskole i provinsen, der indførte alm. forberedelseseksamen. (1886)
Theodora Lang (1855-1935)	Th. Langs Skole, Silkeborg. (1882-1927)	Etablerede i 1891 som den første i Danmark en forskolelærerinde-uddannelse. Medstifter af »Den danske Pigeskole« 1893 Medinitiativtager til særlig faglærerindeeksamen i 1905. Medstifter af Pigeskolernes Hjælpe- og Pensionskasse 1906.
Laura Engelhardt (1856-1941)	L. Engelhardts Skole, Kbh. (1881-1919)	Med til at foreslå den særlige pigeskoleordning med pigeskole-eksamen.
Karen Kjær (1857-1923)	Karen Kjærs Skole, Kbh. (1892-1923)	Medstifter af sammenslutningen De forenede Pigeskoler i Kbh. I en årrække en daglig gymnastiklektion.
Marie Mørk (1861-1944)	Marie Mørks Skole, Hillerød (1895-1930/37)	Eksamensfrit fortsættelseshold med et højskoleagtigt undervisningsforløb. Terminslæsning (inspireret af Elisabeth Brøndsted)
Elise Smith (1862-1920)	Elise Smiths Skole, Århus (1897-1919)	Seksualundervisning i de store klasser fra begyndelsen af 1900-tallet.
Ingrid Jespersen (1867-1938)	Ingrid Jespersens Skole, Kbh. (1894-1930)	Indrettede fysik- og kemilaboratorium som den første i Danmark i 1903. Eneste pigeskole med sløjd som eksamensfag til studentereksamen. Skolerejser til udlandet fra 1923.
Elisabeth Brøndsted (1881-1948)	Aalborg højere Pigeskole (1917-38)	Terminslæsning Lektioner af forskellig varighed Introduktion af fag som biblioteksøvelse, kunstforståelse i hvileåret.

Lærerne samlet på lærerværelset på Aalborg højere Pigeskole, Elisabeth Brøndsteds skole, i 1924. Elisabeth Brøndsted sidder selv lidt til venstre for midten, tronende ved bordet og med papirerne foran sig. Endnu er det en ren kvindeforsamling (foto, Skipper Clementskolen, Aalborg)

Personlighed. Det er også et kendetegnende træk ved en lang række af de pigeskolebestyrere, der her er nævnt, at de var kvinder med en stærk personlig udstråling, markante holdninger og en lyst og formåen til at tage initiativer og tænke nyt, både på et institutionelt, organisatorisk og pædagogisk plan. Disse kvinder spændte meget bredt – de oprettede og drev ikke kun én, men ofte flere skoler i samme kompleks; de evnede at sikre pigeskolens position i en tid, hvor fællesskolen mange steder trængte frem; de magtede en nytænkning. En stor del af de tiltag, de stod bag, er vist i tekstboks 2.

En forklaring på, at vi finder så mange personligheder inden for så relativt lille et område, som pigeskolen var, kan ske med henvisning til de begrænsninger, kvinder var underlagt. Fordi skoledrift var det eneste område uden for privatlivets sfære, hvor kvinder kunne agere uden mandlig indblanding og være direktører i egen virksomhed, har pigeskolerne tiltrukket de bedste hoveder fra de tidlige generationer af uddannede kvinder. Da andre erhvervs- og embedsmuligheder åbner sig for kvinderne fra 1920'erne og fremefter, skete det samtidig med, at pigeskolen mister position og betydning. En af hovedpåstandene i dette kapitel er derfor, at pigeskolens position og betydning i højere grad bygger på fremragende kvindelige skoleledere end på en særlig pædagogik eller stillingtagen til pigers uddannelse, og dermed også, at pigeskolens undergang og forfald

Lærerstaben på samme skole, nu med navn efter Elisabeth Brøndsted, der ses siddende i lys dragt midt på nederste trappetrin. Billedet er taget 1936-37, få år efter at skolen begyndte at optage drenge, og det har allerede haft sin mærkbare indflydelse på kønsfordelingen i lærerstaben (foto, Skipper Clementskolen, Aalborg).

som skoleform ikke skal tages som et udtryk for, hvad der foregik inden for skolemurene, men derimod for, at kvinderne havde fået andre muligheder – og benyttede sig af dem.

Til trods for den styrke og position, pigeskolebestyrerne havde indadtil i miljøet, blev de ikke regnet for meget udadtil. Da almenskoleloven åbnede helt op for kvinders adgang til de statslige skoler, skete det med den tilføjelse, at disse skoler ikke skulle kunne ledes af en kvinde. »Derved fratog man de danske Kvinder en Ret, man skulde synes, de gennem de mange Aar, i hvilke de med N. Zahle i Spidsen havde ledet hele den højere Undervisning for Piger, maatte havde tilkæmpet sig. Og man fratog Pigebørnene den Ret, de maa synes at have, til at blive vejledede af Kvinder«, skrev Theodora Lang i 1908.[77]

7. Omdannelse og ophør – tiden efter 1930

Stort set alle pigeskoler overgik til at blive fællesskoler eller ophørte med at eksistere i mellem- og efterkrigstiden. Den norske kvindeforsker Harriet Bjerrum Nielsen har sat den kønsopdelte skoleundervisnings ophør sammen med socialdemokratisk velfærdspo-

litik i efterkrigstiden. Omtrent samtidig passerede pigerne drengene i mellemskoleeksamensfrekvens. Det skete i løbet af 1940'erne; i realeksamensfrekvens passerede de drengene i 1950'erne og på studentereksamensniveau skete det i løbet af 1970'erne.[78] Fra 1950'erne og nogle årtier frem var elever altså bare elever – hverken køn eller klasse skulle betyde noget mere.

De pigeskoler, der var tilbage efter 1930, havde ikke noget fælles ståsted. De var lokale skoler med lokale traditioner. Bortset fra den indvirkning, som særlige traditioner kan have haft på skolernes hverdag, udskilte de sig kun fra andre lokaler skoler ved alene at optage piger. Pigeskolens historie efter 1930 kan derfor ikke skrives. Til gengæld kan der peges på træk, der var fælles for beslutningen om at opgive pigeskoleformen.

Elise Smiths Skole i Århus blev fællesskole fra 1931. Omdannelsen begrundedes med de vanskelige tider, som også skulle være grund til, at andre pigeskoler på denne tid gik bort fra den rene pigeform. Men det siges samtidig, at det er en naturlig udvikling – underforstået: Den rene pigeskole opfattes som gammeldags, som en kunstig måde at drive skoleundervisning på. Aalborg højere Pigeskole, bestyret af Elisabeth Brøndsted fra 1917, overgik til at blive fællesskole i 1933. Også her blev pigeskoleformen set som gammeldags – for frk. Brøndsted var det et spørgsmål om at følge »Tidens Krav«, og i overensstemmelse med hendes holdning om at udslette noget af pigeskolepræget fik hun ansat en mandlig medbestyrer, så hensynet til drengene blev tilgodeset.[79] I Marie Mørks Skole, der begyndte at optage drenge i de eksamensforberedende klasser fra 1930, var omdannelsen sammenfaldende med overdragelsen af ledelsen til Waldemar Stenberdt.[80]

I Elise Smiths Skole fik ledelsen af skolen først et mandligt islæt syv år efter, at de første drenge var blevet optaget, men denne handling kobledes til gengæld sammen med en vækst i antallet af drengeelever: »for første Gang i Skolens Historie mandlige Bestyrere, et Forhold, der har medført en stærk Stigning i Drengenes Antal«.[81] Underforstået, at de kvindelige bestyrer havde været en hindring for drengenes optagelse. Det tjener til sammenligning at bemærke, at ingen af drengerealskolernes bestyrere ønskede kvindelige medbestyrere af hensyn til pigerne, da de i slutningen af 1800-tallet begyndte at optage piger. Udgangspunktet var her i modsætning til pigeskolerne 40-50 år efter, at skolen skulle fortsætte som før, netop fordi de blev betragtet som skoler og ikke som drengeskoler.

På Frederiksberg blev Marie Kruses pigeskole til fællesskole, da den i 1960'erne flyttede til Farum og fusionerede med Farum Private Realskole.[82] I Natalie Zahles Skole flyttede drengene ind i 1950'erne, i Karen Kjærs Skole (Nørre Gymnasium i dag) først i 1958. Ingrid Jespersens Skole blev fællesskole i 1960.[83] Det var mærkværdigvis nok også de tre pigeskoler, der længst fastholdt pigeskoleordningen med den særlige pigeskoleeksamen.

Den sidste skole, der opgav pigeskoleformen, var også den længst fungerende. Christianshavns Døttreskole overgik til fællesskole i 1976. I dag eksperimenterer man igen her med kønsopdelt undervisning i udvalgte fag – i lighed med andre skoler. Overgangen til fællesskole var for Christianshavns Døttreskole begrundet i praktiske og økonomiske forhold. Forældre så en interesse i, at søskende gik på samme skole; et optag af drenge ville hjælpe på et skrantende elevtal.[84] I virkeligheden er det her langt mere interessant at spørge til, hvorfor der skulle gå så lang tid, før denne skole opgav særskoleformen.

8. Pigerealskolen i sammenfatning

I denne afsluttende sammenfatning vil pigerealskolen i hele dens historiske udstrækning forsøgt blive inddraget. Det vil sige, at der her vil blive koblet til de pigerealskoler, der blev oprettet i København i 1790'erne – disse skolers historie har fået sin selvstændige fremstilling i dette værks kapitel 19.

Pigeskolen baserede gennem hele perioden fra slutningen af 1700-tallet og op til omkring midten af 1900-tallet sin eksistensberettigelse på en forestilling om, at kvinder havde særlige behov inden for undervisning og uddannelse. I praksis fik denne forestilling forskelligt udtryk, alt efter om skolen var en af 1700-tallets eksamensfrie højere pigeskoler, eller om den tilhørte gruppen af eksamensberettigede pigeskoler fra begyndelsen af 1900-tallet. Der er igennem denne lange tidsperiode en rød tråd, der kan spores som en række gennemgående træk og som en kontinuitet på institutionelt og personligt plan. Den røde tråd finder vi f.eks. i en forestilling om,

- at visse fag var særlige kvindelige fag – omvendt, at andre ikke passede så godt for dette køn
- at det var vigtigt også at vægte undervisningsforløbet og ikke kun målet
- at kvinder – piger – helst skulle undervises af kvinder
- at pigeskoler ikke var for alle piger
- og som en konsekvens heraf: At pigeskolen hørte til (med enkelte midlertidige undtagelser) inden for privatskolens form

De særligt kvindelige fag var først og fremmest håndarbejde og i en vis udstrækning også fremmedsprogene. Vi har set, hvilken betydning det havde for pigeskolen, at håndarbejdsfaget var blandt de obligatoriske fag, da mellem- og realskoleordningen skulle føres ud i livet. I forhold til at nå samme kundskabsmål som drengene var det med til at forringe pigernes undervisning, fordi timerne til håndarbejde bl.a. blev taget fra eksamensfagene. På den anden side var faget på det tidspunkt blevet til en skygge af sig selv.

Fremmedsprogene havde stadig betydning i 1903. Det var pigeskolens fortjeneste at fransk blev taget med som et valgfrit fag i mellemskole- og realklasserne. Men i lighed med håndarbejdsfaget havde sprogfagene mistet en væsentlig del af den betydning, de havde i pigeskolerne i det tidlige 1800-tal. Forskydningen var sket til fordel for de naturfaglige fag, men også til fordel for historie og modersmålet. Især de lidt friere stillede pigeskoler med pigeskoleeksamen havde mulighed for at vægte denne sige af fagrækken – og gjorde det.

Vægtningen af undervisningsforløbet frem for kundskabsmålet har været påvist for de ældre pigeskolers vedkommende med guvernantens funktion som eksemplariske rollemodeller. I de senere pigeskoler kom det til udtryk i forestillingen om pigernes skrøbelige pubertetsperiode og i ønsket om at kunne indlægge et hvileår i den alder. Et andet udtryk var enkelte pigeskolebestyreres forsøg på at gøre noget ved fagtrængslen og dermed sikre, at vejen frem til målet blev knap så forhindringsfyldt.

Vægtningen af processen har i virkeligheden også sammenhæng med forestillingen om, at kvinder bedst blev undervist af kvinder. Kvindelige lærere var vigtige rollemodeller for de unge piger, både i de ældre og yngre pigeskoler, og havde desuden i visse fag enekompetencen. Håndarbejdsundervisning, til eksempel, blev aldrig varetaget af en mand. Men bag forestillingen om kvindelige læreres og bestyreres nødvendige tilstede-

værelse i en pigeskole gemmer sig også en forestilling om, at voksne mænd sammen med unge piger kunne resultere i moralsk fordærv. Kvindelige undervisere var således både til beskyttelse og til oplæring af pigerne.

Både de ældre og de yngre pigeskoler var for borgerskabets døtre. De fandtes kun i byerne og kun (med enkelte midlertidige undtagelser) som private skoler. Men hvor denne sociale udgrænsning var en del af de ældre pigeskolers program, var det i begyndelsen af 1900-tallet mere en konsekvens af lokale myndigheders generelle uvilje mod at støtte privatskolen. Det gjorde mange pigeskoler afhængig af en høj grad af forældrebetaling, som så til gengæld udelukkede mange fra at benytte skolerne.

Den røde tråd mellem den tidlige og den sene periodes mange pigeskoler findes også i enkelte pigeskolers lange virkeperiode og i personlige overlapninger. Døttreskolen af 1791 ophørte først med at virke på en tid, hvor et utal af pigeskoler havde opnået eksamensberettigelse. Christianshavns Døttreskole var i funktion gennem hele perioden, men blev først meget sent en skole med kompetencegivende eksaminer. Natalie Zahle begyndte sin skolevirksomhed med rod i de ældre pigeskoler: Udover selv at have været elev på Døttreskolen af 1791 modtog hun på et tidspunkt de elever, som Selskabet for Uformuende Embedsmænds Døttres frie Underviisning siden 1804 havde betalt for i datidens mest velrenommerede pigeskoler. Man kan derfor med en vis ret sige, at Natalie Zahle byggede sit skoleimperium op på resterne af fortidens højere pigeskoler.

Men er det muligt at finde træk, der går igennem periodens årtier, er det lige så let at finde tegn på gennembrydende forandringer. Forandringerne kan i sammenfattet form beskrives med følgende modstillede begreber:

mandestyret	→	kvindestyret
eksamensfri	→	eksamensberettigede
privatfinansierede	→	stats- og kommunestøttede
dannelsesmål	→	uddannelsesmål

Det er samtidig væsentligt at understrege, at pigeskolen i denne periode gik fra at være en skoleform, staten på ingen måde regnede med, til at blive en af de aktører, der blev spurgt til råds i forbindelse med udformningen af skolelovene i tiden omkring 1900. Denne forandring kan i virkeligheden afgrænses til de sidste ti-tyve år af 1800-tallet, og at det overhovedet lykkedes pigeskolen at nå så vidt, vil netop kunne forklares med henvisning til dens historiske rolle. Havde der i tiden omkring 1880 ikke været en tradition for højere pigeskoleundervisning, var det næppe pigeskolen, der fik lov til at danne ramme om kvinders første adgang til uddannelse og erhverv. Som det har været vist, var de sidste årtier af 1800-tallet præget af fællesskolens fremmarch i langt de fleste danske provinsbyer. Pigeskolen havde på den tid ikke længere monopol på pigers højere undervisning.

Men hvorfor blev det så realskolen og ikke den lærde skole, pigeskolen fandt sin plads indenfor? Adgangen til universitetet var åben allerede fra 1875, og det kunne have afstedkommet en orientering herimod fra pigeskolen.[85] Men når det ikke blev nogen udbredt løsning i de sidste årtier af 1800-tallet, skyldes det, at den lærde skole i modsætning til realskolen var reguleret gennem undervisningsplaner og eksamenskrav i en så detaljeret grad, at pigeskolen ville have været nødt til at acceptere en drengeskoles indretning i sin fuldstændighed, og at pigeskolen ikke primært søgte mod videregående uddannelser, men derimod mod en officiel anerkendelse af en skoling, der allerede hav-

de eksisteret en årrække. Man kan derfor konkludere, at realskolen – som en skole mellem grundskole og uddannelsesinstitution, der passede ind i pigeskolernes traditionelle og historisk funderede placering, og som en skole uden den lærde skoles bindinger – har tiltalt pigeskolen mere.

Et vigtigt spørgsmål, der også bør berøres i denne konkluderende sammenhæng, er spørgsmålet om pigeskolens bidrag til realskolen. På det fagmæssige plan må man konkludere, at det er pigeskolens fortjeneste, at fransk blev optaget i mellem- og realskolen. Det kan derimod næppe tilskrives dem alene, at håndarbejde og husgerning kom med i fagrækken. Det var fag, der generelt blev vurderet som uundværlige i pigers skolegang. Med undtagelse af den særlige tilføjelse i pigeskoleeksamen kan man heller ikke sige, at pigeskolen i øvrigt formåede at påvirke udformningen af almenskoleloven.

Netop det har været forsøgt forklaret med henvisning til, at pigeskolen ikke var en enhed. De forskellige holdninger, der eksisterede inden for pigeskolen på et tidspunkt, hvor rammerne for den nye skoleform skulle lægges fast, har efterladt dem svag i en forhandlingsposition. Til gengæld var det i høj grad pigeskolens fortjeneste, at der blev skabt så markant en accept af, at piger også skulle kunne uddanne sig og indgå i erhverv. Uanset interne brydninger har de stået sammen i kampen for kvinders adgang til undervisning og uddannelse på lige fod med mændene på et tidspunkt, hvor denne ret på ingen måde var givet.

Hvad der dog vanskeligt kan tilskrives dem, er den kolossale popularitet, som realeksamen fik for piger op gennem 1900-tallet. I frekvens oversteg antallet af kvindelige realister antallet af mandlige engang i 1950'erne, men den langt overvejende del havde taget deres eksamen i fællesskoler, ikke i pigeskoler. Realskolen blev en pigeskole, men pigeskolen blev aldrig helt en realskole.

Noter

1. Om den foreliggende forskning se C. Gold 1996; B. Possing 1992; A. Hilden 1987; A. Hilden 1989; M. Kragelund 1996. For udlandet: G. Kyle 1972, B.G. Smith 1981, E. Kleinau 1996, G. Walford 1993 og M. Arnot 2002.
2. Når tallet angives med en vis usikkerhed, skyldes det, at der kan have været skoler, der aldrig opnåede eksamensret, og som derfor ikke figurerer i de offentliggjorte meddelelser. Et helt eksakt tal forudsætter derfor en selvstændig analyse af det københavnske skolevæsen i denne periode.
3. K. Kroman 1886 s. 301.
4. Tallet har formentlig været noget højere. Pigeskoler, der opnåede eksamensret før 1900, men som var ophørt med at eksistere eller overgået til fællesskoleformen ved almenskoleloven i 1903, er ikke talt med.
5. A.P. Weis & H. Hage 1891 s. 309; opgørelse i DdR 1899 s. 105f.
6. Medd. HA 1909/10.
7. Medd. HA 1906/07. Tallene for 1905-09 er taget fra Medd. HA 1909/10.
8. V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 300ff. A. Barfods og S. Milos Pigekoler blev overtaget af Frederiksberg Kommune, mens Københavns Kommune overtog L. Engelhardts Pigeskole og Østerbros Højere Pigeskole. Marie Bobergs og Karen Kjærs Pigeskoler blev statslige under navnene Falkonergårdens Gymnasium og Nørre Gymnasium. Se bl.a. Beretning om Frederiksberg Skolevæsen for Aaret 1910-20.
9. Baseret på oplysningerne for skoleåret 1906-07 trykt i Medd. HA.

10. Oplysningerne findes trykt i Medd. HA. Der er her foretaget en intervalanalyse med ti års intervaller, afsluttende med 1930.
12. Mellemleder i et trykkeri. Tidligere også leder af handelsforetagende i oversøiske lande.
13. Se Medd. HA .., 1920/-21. Flere erhverv kan have været repræsenteret – listerne her angiver kun den sociale baggrund for de elever, der gik til eksamen.
14. Stipendier under studietiden havde de heller ikke adgang til. De måtte derfor afholde alle udgifter selv; en ulighed, der blev bemærket af Néal Rudmose i en artikel i Vor Ungdom 1881.
15. A. Hertel 1881.
16. Leif Busk, f.eks., giver udtryk for opfattelsen i artiklen »Fællesopdragelse og Fællesundervisning«, Vor Ungdom 1944-45.
17. Fr. Howitz var forfatter til bogen Sundhedslære for Kvinder, som bl.a. var læst af Th. Lang. Se referat i Bog og Naal 1895 s. 42.
18. Skolehygiejnekommissionens betænkning s. 32 – her citeret efter A. Ulrik 1884 s. 319.
19. A. Ulrik 1881; A. Ulrik 1884a og 1884b.
20. Se Bog og Naal 1895 s. 39-42, 77-80, 80-83, 101-03 og 124-26. Kun én udover de to nævnte blandede sig i debatten: Valdemar Andersen fra Aalborg højere Pigeskole med et enkelt indlæg i Bog og Naal samme år, s. 54-56.
21. Th. Lang 1895 s. 81.
22. Th. Lang 1895 s. 81
23. Det skal bemærkes, at der med fællesskolen i denne sammenhæng kun tænkes på den højere skole. På grundskoleniveau havde der siden begyndelsen af 1800-tallet været fællesskole i langt de fleste byer og på landet.
24. G. Bruun 1897 s. 562ff.
25. Refereret i DdR 1899 s. 47. Linderstrøm-Lang var formand for Realskoleforeningen og dertil kursusbestyrer i København. Udtalelsen kom i forbindelse med et møde i Pædagogisk Selskab.
26. K. Palmgren 1896; O.J. Hoversholm 1901.
27. »Fra andre Lande.« Vor Ungdom 1884 s. 45.
28. K.G. Koht 1902 s. 470.
29. Vor Ungdom 1884 s. 45; Bog & Naal 1900 s. 171-92; O.J. Hoversholm 1901 s. 691ff; K.G. Koht 1902 s. 470ff; H. Skram 1904 s. 52; A. Hertel 1898; Lønnbeck 1891; P. Voss 1890 (Fra andre Lande). Fællesundervisning. Vor Ungdom 1890
30. G. Bruun 1903 s. 4.
31. Den ligelige fordeling mellem mandlige og kvindelige lærere var et generelt krav fra kvinderne. Bog og Naal 1902 s. 206.
32. Bog og Naal 1902 s. 214-17 og s. 227-34.
33. Bog og Naal 1902 s. 232.
34. Udtrykket refererer til, hvilke fag der skulle tælles med i de maksimale 30 ugentlige timer (»over stregen«), og hvilke der kunne placeres udenfor.
35. Cirk. nr. 188 af 28. juni 1906 og skr. 6. august 1906. Problemerne med håndarbejde fandtes stadig, da en betænkning i 1935 forberedte en reform af mellem- og realskolen.
36. Skr. 24.maj 1904, Medd. HA 1903/04 s. 500f. Begrundelsen er oplyst i Medd. HA 1905/06 s. 331. Steenbergs Pigeskole blev i øvrigt nedlagt allerede ved udgangen af 1909. Bog og Naal 1909 s. 53f.
37. Skr. 9. september 1904, Medd. HA 1903/03 s. 502.
38. M. Mørk 1906 s. 329.
39. Min. Bek. nr. 165 af Om Pigeskoleeksamen m.m. 15. juli 1907.
40. Meddelelser fra Marie Bobergs Skole 1909 s. 5.
41. Se Medd. HA 1903/04 s. 6.

42. M. Mørk 1904 s. 176. Det skal her siges, at Marie Mørk da lige var kommet nogenlunde helskindet ud af et voldsomt opgør med byens statsskole, Frederiksborg Latinskole, der nær havde kostet hende kommunetilskuddet og dermed også muligheden for at drive højere pigeskole. Se Verstege 1995 s. 35 og Bog og Naal januar- og februarhæftet 1904.
43. O. Olsen 1911 s. 164f.
44. Th. Lang 1905a
45. A. Johansen 1905b.
46. Fra L. Wintelers Skole, Klostervej 8, Odense 1900.
47. H. Skram 1916a s. 88ff; Dansk Kvindebiografisk Leksikon (Ingrid Jespersen); Frk. L. Engelhardts Skole, beretning 1901. Det skal siges, at Natalie Zahle allerede i 1882 havde etableret en husholdningsskole; husholdningsfaget derimod blev først obligatorisk fag i pigeskolen i begyndelsen af 1900-tallet.
48. Vor Ungdom 1882 s. 463f; B. Possing 1992 s. 426f.
49. Dansk Kvindebiografisk Leksikon; Marie Jørgensens Skole i Odense, årsskrifter fra 1884, 1885, 1890
50. J. Baunsgaard »Th.Langs Gymnasium 1907/1977«, Silkeborg 1977 s. 12.
51. Marie Mørks Skolehjem for Børn og unge Piger 1931.
52. J. Larsen 1984/1898 s. 470ff.
53. H. Skram 1885; H. Skram 1915, H. Skram 1916.
54. H. Skram 1916 s. 64.
55. Gengivet i Den danske Realskole 1925 s. 298-303.
56. Aalborg højere Pigeskole, årsberetningen 1927/28. Se også P. Jeppesen 1976 s. 54f.
57. B. Verstege 1995, s. 44f. Dansk Kvindebiografisk Leksikon (Marie Mørk).
58. Udtryk benyttet af B. Possing og A. Hilden med reference til den måde, pigeskolerne lærte af hinanden på. B. Possing 1992 s. 410.
59. ...»broen som binder mellem pigeskolen og Norden«, Bog og Naal april 1928 (citeret fra en omtale af rektor Chr. Mellbye, der fyldte 60).
60. Se Marie Mørks omtale af inspirationen i Vor Ungdom 1906 s. 329.
61. Se Fra L. Wintelers Skole, Klostervej 8, Odense 1900, under særlige meddelelser.
62. Bog og Naal 1899 s. 167f
63. Selvom det var en regel, var der undtagelser: Bestyreren af Thejlls højere Pigeskole i Hellerup var en mand, det samme var bestyreren af Friedrichsens Pigeskole, København. I Viborg deltog endnu mand, Aksel Plenge også i bestyrelsen af den pigeskole, han stod i spidsen for sammen med sin kone, og i Aalborg var cand.mag. Andersen med i styrelsen af Aalborg højere Pigeskole.
64. B. Rosenbeck 1987; http://www.kvinfo.dk/side/479/, årstalsliste over kvinders adgang til uddannelse og erhverv 1857-1995 og over kvinde- og familiepolitiske tiltag og love 1683-2002).
65. R. Nielsen 1888; A. Hilden 1987.
66. M. Rubin 1892 s. 24. Tallene bygger på folketællingerne.
67. V. Dybdal 1982.
68. V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 299.
69. Bog og Naal, 1907 s. 153-55 og s. 177-81; Den højere Almenskole 1907 nr. 10.
70. H. Kyrre 1926 s. 63f og 155f.
71. Se omtale i Bog og Naal 1908 s. 161-63. Desuden Bog og Naal 1953 nr. 3.
72. Se B. Possing 1992 og A. Hilden 1993.
73. Følgende fremstilling bygger på B. Possing 1992.
74. 100 år. Ida Holsts Skole 1980 s. 21.
75. B. Possing 1992 s. 291.
76. »Marie Jørgensens Skole for voksne Piger«, 1880 og 1882.

77. Th.Lang i Bog og Naal 1908 s. 161.
78. H. Bjerrum Nielsen 2003 s. 283f.
79. Aalborg højere Pigeskole, årsberetning 1936, s. 65.
80. B. Verstege 1995 s. 60ff.
81. Elise Smiths Skole årsskrift 1938 s. 5.
82. H.S. Zane 1994.
83. Se årstalsliste i Anderledes billeder 2001; http://www.norreg.dk/historiskoversigt.htm.
84. Efter samtale i 2005 med forælder til barn på skolen, da beslutningen om ændringen skulle træffes.
85. Det skal siges at enkelte pigeskoler, bl.a. N. Zahles Skole, valgte denne mulighed.

21. Realfag, realskolefag og realskolefaglighed

ÅSE HØJLUND NIELSEN

I dette kapitel skal vi se på fremmedsprog, matematik og naturfag, som var delelementer i begrebet realfag, der var særligt knyttet til realskolen. Hvorfra kom disse realfag, hvilken vægt havde de i realskolens fagsammensætning, og hvad var det for en faglighed, der blev vægtet i realskolen? Kapitlet undersøger med udgangspunkt i disse spørgsmål realfagsbegrebet samt realfagenes fordeling og betydning fra oprettelsen af de første realskoler til realeksamenens afskaffelse i 1975.

1. Indledning

Fremmedsprog, matematik og natur/teknikfagene er fag, der i dag vægtes højt i skoleundervisningen. I de stort anlagte PISA-undersøgelser, som foretages med jævne mellemrum blandt elever i aldersgruppen 15-16 år og som i Danmark har haft stor (medie) bevågenhed, udgør matematik og natur/teknikfagene to af de i alt tre undersøgelsesområder. Undervisning i fremmedsprog er et nationalt og internationalt satningsområde; herhjemme blandt andet med ambitionen om, at gymnasieelever skal opnå sprogfærdigheder inden for tre fremmedsprog. På EU-plan arbejdes der bevidst og meget bredt for at sikre bedre sprogfærdigheder i befolkningerne. I Danmark er fremmedsprogsunder-

Realskolen er defineret og afgrænset ved sine fag, og et af de fag, der har været at finde i skoleformen gennem hele dens 200-årige historie, er naturhistorie. Undervisning i naturhistorie i 2. mellem på Øregård Gymnasium 1933 (foto, Lokalhistorisk arkiv for Gentofte Kommune).

visningen inden for de seneste årtier rykket længere ned ad klassetrinnene, så der nu i folkeskolen begyndes på det første fremmedsprog i tredje klasse. Mange privatskoler fremhæver i deres præsentation en tidlig fremmedsprogsundervisning eller en vægtning af fremmedsprogsundervisningen i det hele taget; andre taler om et højt fagligt niveau eller en vægtning af solide faglige kvalifikationer og forbinder hermed især fagene matematik og naturfag/teknik.[1]

Fremmedsprog, matematik og natur/teknik – eller naturfagene, som de tidligere blev kaldt – udmærker sig også ved at udgøre delelementerne i begrebet 'realfag', som gennem det sidste århundrede særligt har været knyttet til realskolen. I Den Store Danske Encyklopædi siges det således om realskolen, at det var en skoleform, der vægtede undervisningen i de såkaldte realfag, dvs. moderne fremmedsprog, matematik og natur og teknik.[2] Men hvoraf kommer realfagene, hvad samlede dem og hvor stor vægt har de reelt haft i realskolens fagsammensætning? Hvad var det for en faglighed, man vægtede i realskolen, og hvordan adskilte den sig fra de normer, der blev formuleret, og forventningerne til realskolen? Var der tale om, at realskolen gennem realfagene besad en særlig faglighed, som skilte den fra andre skoleformer? Og sidst – er der forbindelse mellem realskolens realfag og faglighed og den faglighedsfokusering, som vi i dag ser præge store dele af den danske skoledebat? Disse spørgsmål danner udgangspunkt for følgende fremstilling, der ser på realfagsbegrebets opfattelse samt realfagenes reelle fordeling og betydning i realskolen i tiden fra slutningen af 1700-tallet og op til 1970'erne, hvor talen om realfag forstummer med overgangen til den 10-klassede folkeskole.

2. Realfag – definition og historisk anvendelse

Realfag kan defineres som et afgrænset lærestof om objektivt eksisterende 'genstande' eller det, der findes i virkeligheden. Begrebet skal forstås i forhold til dets modsætning, de formale fag, der dækker over studiet af genstandenes form eller begrebsmæssige sider, altså noget, der ikke er håndgribeligt.[3]

Realfagsbegrebet hører til i den lærde skole, hvor det har været benyttet om de fag, der ikke var formalfag, det vil sige alle andre fag end de klassiske sprogfag. Oprindelig stammer klassificeringen i formale og reale fag tilbage fra den græske oldtid, hvor syv kunster, der tilsammen skulle give frie mænd den højeste dannelse, blev opdelt i to grupper: et fysisk eller realt *qvadrivium*, som bestod af aritmetik, geometri, astronomi og musik, og et etisk eller formalt *trivium*, som var fagene retorik, grammatik og dialektik. Op gennem middelalderen var *trivium* og *qvadrivium* en sammenhængende fagkreds i den skole, der forberedte eleverne til det teologiske studium.[4] Efter middelalderen forsvandt *qvadrivium* (de reale fag) stort set ud af fagplanerne; tilbage var kun *trivium*, som samlede sig om latinfaget. Men opfattelsen af, at der til en højere dannelse hørte undervisning i både formale og reale fag, holdt ved meget langt op i tiden og kan ses afspejlet i de stadige reformforsøg i lærde skoler både i udlandet og i Danmark.[5]

Med renæssancen og oplysningstiden forandrede realfagsbegrebet indhold. Interessen for naturvidenskaber og eksakte kundskaber føjede nye fag som mekanik, naturvidenskaber, geografi og moderne sprog til. Den klare faglige afgrænsning, der lå i middelalderens *qvadrivium* og *trivium*, blev afløst af en uklarhed, der især samlede sig om fagene matematik og fremmedsprog.

Johannes Christian Lütken var fra 1822 adjunkt og senere lektor på Sorø Akademi. Hans klare skelnen mellem reale og formale fag stammer fra en stor afhandling, »Om almindelig Dannelse og dens Midler«, som han skrev og udgav som en del af skolens indbydelsesskrift til den offentlige eksamen i 1830 (tegning, Det Kongelige Bibliotek).

1800-tallets realfagsforståelse

I 1830 kunne J.C. Lütken, som var lektor på Sorø Akademi, regne fagene matematik, historie, geografi, geologi, himmellegemernes mekanik samt anatomi til de reale fag, mens de moderne fremmedsprog blev sat sammen med de klassiske sprogfag i gruppen af formale fag.[6] Et årti senere gav C.F. Ingerslev, rektor for Viborg Katedralskole, en lidt anden udlægning: »Til Realierne [realfagene] henregner jeg her de levende Sprog, der læres for den Nyttes Skyld, som Disciplen kan have af deres practiske Anvendelse, og for at han derved kan føres ligesom ind imellem en større Kreds af Mennesker; Historie og politisk Geographie, ved hvilken Disciplen føres ind i Menneskehedens Liv, til at kjende og forstaae dennes nuværende Tilstand, til at føle sig som Statsborger; Naturvidenskaber, som Mathematik og physisk Geographie, ved hvilke, Disciplen føres ind i Naturens almindelige Liv, vænnes til at betragte denne som et organisk Heelt, og overalt i den at søge Hensigtmæssighed, Lovmæssighed og Nødvendighed.«[7]

Ingerslev regner i modsætning til Lütken de levende sprog til gruppen af realfag med den begrundelse, at de læres for deres praktiske anvendelse. Matematik føjes ind under naturvidenskaberne sammen med fysisk geografi og får funktion af hjælpefag, men vurderes af Ingerslev som et af de formale fag.[8]

De refleksioner, C.F. Ingerslev her gør sig om fagene, bygger på de iagttagelser, han gjorde sig under en længere studierejse til Tyskland og Frankrig. Det centrale er påpegningen af, at der ikke kan skelnes skarpt mellem formale og reale fag, og at forskellen i lige så høj grad ligger i målet som i metoden: »Den lærde Skole skal fornemmeligen føre Eleverne ind i Videnskaben, for at han siden ved dens Haand kan træde ind i Livet, Realskolen skal føre ham umiddelbart ind i Livet. Derfor ere de gamle Sprog og Mathematik Hovedgjenstandene for Underviisningen i hiin, Naturvidenskaberne og levende Sprog i denne: og hvad Methoden angaaer, da er den lærde Skoles Hovedøiemeed det, at danne Eleven til Modenhed for en videnskabelig Erkjendelse, Realskolens derimod at danne ham til Færdighed og Sikkerhed i Anvendelse og Brug af det Lærte. Men vi have bestandigen sagt Hovedøiemeed: thi den ene af disse Skoler maa visseligen optage Noget af den andens Princip, naar den ellers skal opfylde sin Bestemmelse. Saaledes maa den lærde Skole ved Underviisningen i Realierne stræbe at føre Eleven ind i Livet, og hylder saaledes, ved tildeels for den practiske og materielle Nyttes Skyld at optage disse Fag, for en Deel Realskolens Princip. Paa den anden Siden vilde Realskolen forfeile sin Bestemmelse og synke ned til en cras Materialisme, hvis den ikke stræbte at optage i sin Underviisning saa Meget af den lærde Skoles Aand«.[9]

Opfattelsen af, at realfagene indgår i en symbiotisk kobling med formalfagene, ligger helt i forlængelse af tidligere tiders opfattelse. Den genfindes senere i århundredet i Julius Paludans værk om den lærde skoles historie i Danmark, Norge og Sverige fra 1885,

Boks 45. Realundervisningens fag udfra forordninger og skolelove.

	Basisfag	**Humanistiske fag**	**Naturvidenskabelige fag**	**Praktisk-musiske fag**
1814-loven	læsning, skøn-skrivning	engelsk, tysk, fransk, historie, religion,	praktisk regning, matematik, naturhistorie og naturlære (herunder varekundskab), geografi (handelsgeografi)	vekselregning, bogholderi, mekanik, (styrmandskunst), tegning (geometrisk), sang, gymnastik
Sorø Akademi 1837	dansk, skrivning	tysk, fransk, engelsk, religion, historie	matematik og praktisk regning, naturlære, naturhistorie	tegning, sang, gymnastik
Den Videnskabelige Realskole i Århus, 1839	dansk, skøn-skrivning	tysk, fransk, engelsk, religion, historie	geografi, matematik (pr.regn., aritmetik, plangeometri, stereometri, trigonometri, læren om logaritmer og algebra) , naturhistorie, naturlære	geometrisk tegnelære, frihåndstegning, sang, gymnastik, dans, fægten, huggen, våbenøvelser
1855-bekendtgørelsen	dansk, skrivning	tysk, fransk, engelsk, religion, historie	geografi, matematik, naturlære, naturhistorie	tegning, sang, gymnastik
Almindelig forberedelseseksamen 1881	dansk	engelsk, tysk, fransk, historie (religion)	geografi, matematik, naturhistorie, naturlære	(tegning), (gymnastik), (sang)
Almenskoleloven 1903	dansk (svensk), skrivning	engelsk, tysk, fransk, historie, religion	geografi, regning og matematik, naturhistorie, naturlære (herunder sundhedslære og kemi)	tegning, gymnastik, kvindeligt håndarbejde,
Skoleloven af 1958	dansk (norsk og svensk), skrivning	engelsk, tysk, fransk, religion, historie med samfundskundskab,	geografi, regning, matematik, naturhistorie, naturlære,	tegning, sang, gymnastik, håndarbejde eller husgerning (piger), sløjd (drenge), familiekundskab, erhvervsorientering

Klassificeringen i basisfag, humanistiske fag, naturvidenskabelige fag og praktisk-musiske fag bygger på en moderne forståelse af fagenes indbyrdes relation. Den er brugt i analysen af de enkelte skolers fagsammensætning, og er altså også valgt her for at skabe gennemskuelighed.

Fagene i parantes var ikke eksamensfag. Men da et cirkulære fra 10. november samme år bestemte, at skolerne skulle tilbyde undervisning i disse fag også for at opnå eksamensret, er de betragtet som en del af den bundne fagplan.

hvor forfatteren skelner mellem de egentlige realfag (nyere sprog, matematik og naturvidenskab) og »praktisk nyttige« fag som sundhedslære, forretningslære og håndgerning.[10] De sidste hørte specialskolerne til; de første skulle være en del af den lærde skoles fagsammensætning, men kun så længe der blev stræbt efter et frugtbart samkvem med de formale fag og med den lærde skoles overordnede dannelsesmål, en almen dannelse, som retningsviser. Ellers risikerede man, som Ingerslev også så det, at synke ned i kras materialisme eller ren empiri og mekaniske kundskaber. I praksis betød det i Paludans opfattelse, at realfagene måtte underordne sig latinfagets regimente.[11]

Realfagsbegrebet har således på intet tidspunkt op gennem 1800-tallet været benyttet i en karakteristik af fagsammensætningen i de rene realskoler, og det er først, da dialektikken mellem formal og real i skolesammenhæng forsvinder med 1903-almenskolelovens udrangering af de klassiske sprogfag (formalfagene), at realfagsbegrebet også benyttes i andre sammenhænge. Herefter bliver det identitetsbærende for realskolen, som det bl.a. fremgår af karakteristikken i *Leksikon for Opdragere* (1953).[12]

3. Realskolens fag

Realskolens fag bestod af de reale fag (moderne fremmedsprog, matematik og naturfag) samt basisfagene dansk og skrivning, religion, historie, geografi, sang, tegning, og gymnastik. Fagsammensætningen i de forskellige skoleformer, som den blev fastlagt gennem statslige forordninger og bekendtgørelser, fremgår af skemaet overfor.

Bortset fra fag som handelsgeografi og styrmandskunst, som vi finder i 1814-anordningens bestemmelser, og våbenøvelser og huggen, som forekommer i fagrækken i Den Videnskabelige Realskole i Århus, er fagene de samme gennem alle skoleformer og gennem hele perioden. En forklaring på kontinuiteten, men også på fravælgelsen over tid af de mere erhvervsrettede fag, kan findes ved at se på den sammenhæng, realskolen blev sat ind i.[13]

I skoleanordningen af 1814 siges det, at målet er at give de drenge, der ikke var bestemt for den lærde skole, men som alligevel havde behov for særlige kunskaber i deres virke som voksne købstadsborgere, en oplæring heri.[14] Konteksten er det lokale samfund, og det overlades til de lokale myndigheder at iværksætte undervisningen efter de behov og interesser, der er lokalt.

I 1837 arbejdedes der for etableringen af en videnskabelig realskole. I den betænkning, der blev udarbejdet som en del af forberedelsen, afgrænsedes målet med undervisningen således: »dels nemlig at uddanne og øve Aandskræfterne (den formelle Del af Undervisningen), dels at forskaffe Eleven Kundskaber og Færdigheder der kunne blive ham gavnlige i Livet (den reelle Undervisning).«[15] Til at nå dertil skulle følgende midler drages i anvendelse: »Den formelle Dannelse kan opnaaes ved forskjellige Fag; men Realundervisningen benytter fortrinsvis dem der tillige meddele de for den tilkommende borgerlige Stilling tjenligste Kundskaber. Et af de fortrinligste Dannelsesmidler er vistnok Sprogene; men, medens den lærde Skole hertil benytter de gamle Sprog og navnligen det Latinske, [...] saa benytter Realskolen de nyere Sprog, fordi disse paa den praktiske Livsbane blive langt vigtigere end de gamle, efterdi Naturvidenskaberne især skylde den nyere og nyeste Tid deres Udvikling. Mathematiken og Naturvidenskaberne høre ligeledes til de Fag der ere skikkede til Aandsøvelsen; de benyttes i videre Udstrækning i Realskolen end i den lærde Skole, fordi de tillige baade forsyne Eleven med endel

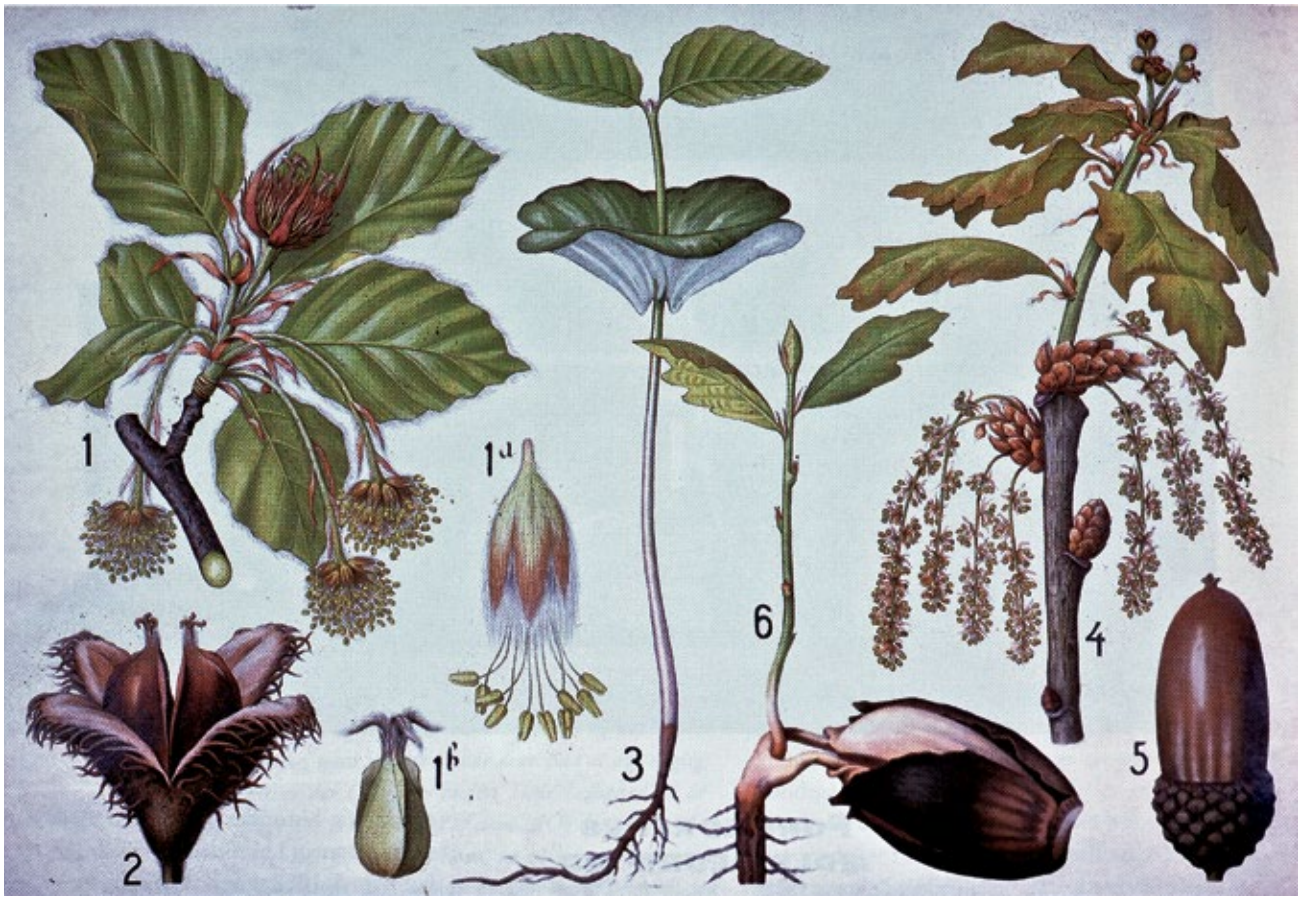

I de vejledende timeplaner, som Undervisningsministeriet opstillede for mellemskolen, tildeltes naturlære to ugentlige undervisningstimer. Med så få timer var der ikke tid til at se på naturen i dens egne omgivelser – meget kunne derimod klares med tavler i klassen, selvom billedgengivelserne gav et fejlagtigt indtryk af størrelse. Warming og Balslev I: Bøg og Eg, 1902 (Dansk Skolemuseums samlinger).

siden nyttige Kundskaber, og give Aanden en Retning som staaer i nærmere Forhold til den tilkommende borgerlige Stilling.«[16]

Sigtet er stadig de kundskaber, som den voksne borger måtte have behov for, men konteksten er en anden. Den videnskabelige realskole sættes her ind i en institutionel kontekst og ikke en lokal; det er den lærde skole, der er positioneringsmarkør, og derfor er de erhvervsrettede fag forsvundet ud af fagplanen. Realskolen opfattes her som en *statslig* skole på niveau med den lærde skole, men med egen målsætning og fagkreds.

Forestillingen om en statslig pendant til den lærde skole udtrykt i egen selvstændig skoleform med egen målsætning og fagkreds kom kun til at eksistere i en kortere årrække. Først med almenskoleloven, der med den nye mellem- og realskoleform føjede realundervisningen ind i en ny og selvstændig plads i den overordnede skolestruktur, nemlig som bindeled mellem grundskole og gymnasium, blev realundervisningen frigjort fra sin institutionelle forankring i latinskolens domæne.

Det overordnede styrende princip for fagsammensætningen i den nye mellemskole var begrebet højere almenundervisning. Begrebet defineres ikke, men har forbindelse til det gamle latinskolebegreb *almendannelse* uden dog at være det samme. I bemærkningerne til lovforslaget og i den politiske drøftelse, der fulgte, tales der om højere almenundervisning i en betydning, som både rummer en opfattelse af, at mellem- og realskolen skal bibringe eleverne kundskaber, der var relevante i de livsforhold, de kom ud i senere, men også at undervisningen burde dygtiggøre eleverne.[17]

Selvom fagsammensætningen fra den gamle realskole ukritisk blev videreført, hører det dog med, at placeringen mellem de skoleformer, den var aftager for og leverandør

til, nødvendiggjorde en vis hensyntagen. Fagsammensætningen blev derfor i en vis forstand både bestemt af, hvad folkeskolen i statens opfattelse hverken burde eller kunne tage sig af, og tilsvarende hvad gymnasiet burde have at arbejde videre på. Det ser vi af to typer argumenter, som blev trukket frem i bemærkningerne til lovforslaget.

Det første vedrører opfattelsen af, at fremmedsprogsfagene på ingen måde hørte hjemme i folkeskolen, men til gengæld var en del af realskolens særlige fagdomæne. I forberedelserne til lovforslaget og i de bemærkninger, der fulgte præsentationen af det, kommer denne opfattelse til at udgøre grundstenen i argumentet om, at overgangen fra folkeskole til mellemskole bør ske i 11-års alderen. At begynde undervisning i fremmedsprog i en tidligere alder stred imod en pædagogisk funderet opfattelse af, hvad der var hensigtmæssigt. At lade den begynde senere ville omvendt betyde, at et tilstrækkeligt grundlag ikke kunne nås.[18]

Et andet punkt er vægtningen af, at gymnasiet af hensyn til de studieretninger, studentereksamen gav adgang til, måtte afsluttes i 18-års alderen. Det pressede mellemskolen fra oven, for skulle der sikres tid til den opgave, der var gymnasiets, måtte mellemskolen afsluttes i femten års alderen. Med kun fire klassetrin var det utopisk at forestille sig, at alle tre fremmedssprog skulle kunne læres – derfor måtte et af sprogene skæres væk, og det blev således hensynet til gymnasiet, der fjernede fransk fra mellemskolens fagplan og gjorde engelsk og tysk til hovedsprog.[19] Det var tilsvarende hensynet til gymnasiet, der fik indført latin som en mulighed i 4. M for de elever, der ønskede at følge den klassisk-sprogelige linje i gymnasiet.

Realklassen blev i sin ubundethed af gymnasiet stillet friere med hensyn til fagplanen. De obligatoriske fag begrænsede sig til regning/matematik, dansk, engelsk og de fire afsnitsfag (historie, geografi, naturlære og naturhistorie), og derudover kunne skolerne vælge at give undervisning i de fremmedsprog, der ikke var omfattet i den obligatoriske fagrække (tysk, fransk og latin), men også langt mere erhvervsrettede fag som bogføring og handelsregning. De erhvervsrettede fags indtog begrundes med den rolle, som realklassen spillede i forhold til erhvervslivet, men det understreges også, at undervisningen fortsat skal have den samme almendannende karakter, som den havde i mellemskolen, og at de erhvervsrettede fag primært er tænkt som en mulighed de steder, hvor der ikke findes tekniske skoler, handelsskoler eller lignende.[20] Samme billede kan i princippet overføres på 1958-skolelovens fagsammensætning for de tre realklasser; efter 2. real kunne man fortsætte i gymnasiet – 3. real var således rettet mod dem, der gik

Boks 46. Normtimeplaner. Tallene i procent af det samlede ugentlige timetal gennem alle klassetrin.

	1837	**1904**	**1960**
Fremmedsprog	21	20	25
Naturfag	7	11	12
Matematik	17	16	17
Realfag i procent af total	**47**	**47**	**52**

Det bør bemærkes, at normtimeplanen fra 1904 kun medtager fagene i mellemskolen. Med til naturfag er regnet naturlære og naturhistorie, herunder biologi, fysik og kemi.

fra skolen direkte ud i et erhverv, og rummede derfor en linje med en bredere og mere erhvervsrettet fagsammensætning.

4. Realfagenes vægtning i realskolernes fagplaner

Realfagenes relative vægt i den samlede timeplan fremgår af nedenstående skema, der bygger på normtimeplaner fra tre realskoleformer fra tre forskellige perioder. Den første stammer fra realiseringen af Den Videnskabelige Realskole i Århus fra 1837; den anden er den normtimeplan, der blev udarbejdet for mellemskolen efter almenskoleloven i 1903 og den tredje er hentet fra Den Blå Betænkning, som kom som en opfølgning på skoleloven af 1958.[21] Som normtimeplaner er der tale om en holdningstilkendegivelse, som har udsagnskraft i forhold til en vurdering af statens opfattelse af de reale fags betydning i realundervisningen. Hvilken vægt realfagene i praksis har været tildelt, vil vi vende tilbage til senere.

Normtimeplanerne fortæller to ting: For det første hvor stor en vægt, de statslige myndigheder tilkendte undervisningen i de reale fag i det samlede ugentlige timetal gennem alle klassetrin, og for det andet hvordan holdningen til realfagenes vægtning har ændret sig. Hvad det første angår er det bemærkelsesværdigt, at det først er med skoleloven af 1958, at de timer, det blev anbefalet at afsætte til realfagene, kommer op på at dække mere end 50 procent af det samlede timetal for alle klasser. Hvorfor det først sker på det tidspunkt, bør nok til dels forklares med, at 1958-skolelovens afskaf-

Timeplan fra Den Videnskabelige Realskole i Århus, offentliggjort i Cl. Funchs skrift om skolen fra 1845. Cl. Funch kom oprindeligt fra en lærerstilling på Borgerdydskolen i København og havde derfor et solidt kendskab til realskolen. Da Den Videnskabelige Realskole blev nedlagt, overgik Funch sammen med andre af skolens lærere til Århus Katedralskole (Det Kongelige Bibliotek).

Timetabel

for en Realskole paa fem (toaarige) Classer.

	efter Commissionens Plan.						efter Skolens Plan.					
	I. 8—10	II. 10—12	III. 12—14	IV. 14—16	V. 16—18	Sum.	I. 8—10	II. 10—12	III. 12—14	IV. 14—16	V. 16—18	Sum.
Religion	2	2	2	2	2	20	2	2	2	2	2	20
Regning	6	4	4	1	1	32	5	4	2	1	1	26
Mathematik	"	"	3	6	6	30	"	"	5	4	4	26
Physik og Chemi.	"	"	"	2	2	8	"	"	"	3	3+2	16
Naturhistorie	2	2	2	2	2	20	3	2	2	2	2	22
Geographi	2	2	2	2	2	20	2	2	2	2	2 (1)	(18)20
Historie	3	3	3	3	3	30	2	2	2	2	2 (3)	(22)20
Dansk	3	4	4	2	2	30	7	4	4	4	4	46
Tydsk	3	3	3	3	3	30	4	6	4	4	4	44
Fransk	"	3	4	4	4	30	"	4	4	4	4	32
Engelsk	"	"	"	5	5	20	"	"	2	2	2	12
Skrivning	4	4	2	1	1	24	4	4	2	1	"	22
Tegning	4	4	4	4	4	40	3	2+2	2+1	2+1	2+1	32
Gymnastik	2	2	2	2	2	20	2	2	2	2	2	20
Sang	(2)	(2)	(2)	(2)	(2)	(20)	2	2	2	2	2	20
Sum	31+2	33+2	35+2	39+2	39+2		36	38	38	38	39	

felse af de to nederste klassetrin i realundervisningen frigav plads til en faglig vægtning, som tidligere havde været begrænset, fordi der skulle findes tid til undervisning i grundfag som dansk, religion og historie.[22] Hvad det andet angår – forandringerne i de enkelte faggruppers relative vægt – kan naturfagenes øgede vægt med almenskolelovens normtimeplan sættes i relation til det sene 1800-tals fascination af teknologi og naturvidenskab, og sprogfagenes relativt set større tyngde efter 1958-loven til efterkrigstidens begyndende erkendelse af nødvendigheden af internationale relationer i kulturelle, politiske og økonomiske sammenhænge.[23] Det er dog sammenhænge, der kræver en nøjere undersøgelse.

Realfagenes faktiske vægtning

I Den Videnskabelige Realskole i Århus blev kommissionens anbefalinger ikke helt fulgt.[24] Ændringerne vedrørte især timetallene for de enkelte fag. Timetallet for matematik og regning var eksempelvis reduceret, mens både fysik og kemi og naturhistorie var blevet tilgodeset med flere timer. Overlærer Cl. Funch forklarede disse ændringer med, at erfaringen havde vist, at justeringer var nødvendige for at nå målet, enten i form af en reduktion i timetallet, fordi det var for højt (matematik/regning), eller det modsatte, fordi det ikke var højt nok (fysik, kemi og naturhistorie). Dansk og tysk var blevet tildelt flere timer, engelsk derimod færre. Dansk, begynder Funch med, har fået flere timer, fordi det har betydning for tilvejebringelsen af en grundliggende indsigt i grammatikalske forhold og for dannelsen af en national identitet. Tysk har fået flere timer, fordi faget kan give en dybere indsigt i sprogets natur i almindelighed, og fordi det kan »vække Sansen for Modersmaalets Ejendommelighed«.[25]

De fyldigere argumenter understreger, at disse fag blev tillagt større betydning end de øvrige fag, og der er en klar parallel til den betydning, de klassiske sprogfag i latinskolen havde. Det er de formaldannende kvaliteter ved dansk og tysk snarere end sprogenes praktiske anvendelsesmuligheder, der betones.

1903-loven i praksis

Overvejelser af den art, som Funch gjorde sig omkring fagenes indbyrdes vægtning i Den Videnskabelige Realskole, må også have været tilstede i mange andre realskoler. Det ses af, at de statslige retningslinjer for fagenes indbyrdes vægtning, hvoraf de første kom med almenskoleloven af 1903, langt fra altid blev fulgt. Det fremgår tydeligt af de timeplaner, de eksamensberettigede skoler fra 1883 var forpligtet til at indsende en gang årligt. [26] Før den tid var timeplanernes tilrettelæggelse den enkelte skoles ansvar under tilsyn af undervisningsinspektøren.

I det følgende vil skolernes praksis i forhold til de statslige normer blive undersøgt med udgangspunkt i de timeplaner, der blev indsendt til ministeriet i de første årti efter lovens iværksættelse. Der er fortrinsvis taget udgangspunkt i to skoleår, 1906-07 og 1909-10, og udelukkende i skoler, der fulgte mellemskoleordningen.[27] Skoleårene er valgt ud fra ønsket om at vise skolernes dispositioner og prioriteringer i en overgangsfase.

Fremmedsprogfagene

Modsat almenskolelovens hensigt tilbød en del skoler undervisning i tre fremmedsprog. I 1906-07 gjaldt det godt 70 procent af alle mellemskoler – i 1909-10 var det reduceret til cirka en tredjedel. Hovedparten af disse skoler var pigeskoler, der udnyttede undtagel-

sen om at kunne lade fransk optage på fagplanen. I 1909-10 underviste femten ud af i alt 22 pigeskoler i tre fremmedsprog.[28] I andre skoler, primært de gamle latinskoler (katedralskolerne), var det tredje fremmedsprog latin placeret i øverste mellemskoleklasse.

I 1906-07 havde godt halvdelen af skolerne med mellemskoleordning valgt engelsk som første fremmedsprog, knap en tredjedel af skolerne tysk. I 1909-10 var engelsk første fremmedsprog i to-tredjedele af disse skoler og tysk i godt en fjerdedel. Den udvikling fortsatte, så kun et forsvindende lille mindretal i 1950-51 havde valgt tysk som begyndersprog.

De, der længst holdt fast i tysk som begyndersprog, var skoler som de to københavnske Borgerdydskoler, der også i begyndelsen af 1800-tallet lagde vægten på det tyske sprog, mange af de gamle lærde skoler og en del private skoler. I enkelte pigeskoler i 1909-10 var fransk begyndersproget, i andre indgik det som et af to sprog, der påbegyndes samtidig. En kombinationsløsning med to fremmedsprog som begyndersprog fandtes også kun i pigeskolerne.

Det er tankevækkende, at det fag, der i 1909-10 hyppigst får tildelt færre timer end anbefalet, er engelsk. Noget af det kan forklares med, at skoler med tysk som begyndersprog byttede om på normtimeplanens timefordeling for engelsk og tysk. Men det kan også være udtryk for en faglig stillingtagen. Mange anså engelsk for at være et lettere fag, som krævede færre timer, og det kan have indvirket på fordelingen i et stramt skema med mange fag og et begrænset antal ugentlige timer til rådighed. Mange private skoler havde desuden også fremmedsprogsundervisning i underklasserne. De færre timer er altså ikke nødvendigvis udtryk for en underprioritering af faget engelsk, men for at skolerne havde en anden opfattelse af fremmedsprogsundervisningens placering i skoleforløbet.

Poul Hertz' egentlige ærinde med sin artikel var det skolehygiejniske argument, der talte for mere fritid og mindre skolegang til børnene, f.eks. ved at lade dem få lørdag eftermiddag fri. Og det måtte der være plads til, når så mange skoler, som Poul Hertz viste det, satte flere timer af til de enkelte fag end anbefalet fra ministeriet side (foto, Det Kongelige Bibliotek).

En undersøgelse af københavnske private eksamensskoler foretaget i 1908 af dr.med. Poul Hertz er interessant at inddrage i denne analyse, fordi den underbygger de mønstre, der kan spores via timeplanerne. Et af de forhold, som Poul Hertz påpegede i sin undersøgelse, var netop forekomsten af fremmedsprogsundervisning i underklasserne – et »aabenbare Brud paa Enhedsskolens Plan«, som han kaldte det.[29] Noget andet var den uensartede fordeling af timerne til fremmedsprog. Han kunne konstatere, at »der er Skoler, der til Tysk bruger ialt ca. 280 Timer flere end andre og til Engelsk ca. 360.«[30] Og videre, at »der til de forskellige Fag bruges en meget ulige Tid i de forskellige Skoler, samt at der i Skolerne lægges et ofte meget forskelligt Eftertryk paa de forskellige Fag.«[31] Poul Hertz' undersøgelse bekræfter indtrykket af, at især de private skoler havde et differentieret syn på fremmedsprogsundervisningen, men den geografiske afgrænsning i hans undersøgelse antyder også, at det mere har været et københavnsk fænomen end et privatskolefænomen. Den skarpe konkurrence mellem de private skoler i København kan have betydet, at fremmedsprogsfag har været anvendt som identifikationsmarkør for den enkelte skole.

De mange matematiktimer i pigeskolerne var for flere af skolerne et overgangsfænomen. Allerede i 1920'erne ligger antallet i Elise Smiths Skole på niveau med anbefalingerne fra Undervisningsministeriet. 4. mellem fra Elise Smiths Skole 1932 (foto, Elise Smiths Skole, Århus).

Matematik

Normtimeplanen foreskriver 22 regne- og matematiktimer i mellemskolen og fire timer i realklassen, altså et samlet ugentligt timetal på 26 gennem fem klassetrin. I både 1906-07 og 1909-10 opgør omtrent en fjerdedel af skolerne med mellemskoleordningen, at de sætter flere timer af til dette fag, typisk 1-2 ugentligt. Omtrent lige så mange sætter i 1906-07 færre timer af til matematik; i 1909-10 er den andel ændret til cirka en femtedel af skolerne. Det altovervejende indtryk fra begge skoleår er, at det er private skoler, der enten over- eller underprioriterer faget.

I flere af pigeskolerne blev både fremmedsprogsfagene og matematik vægtet højt. Et eksempel er Elise Smiths Skole i Århus, hvor der i 1909-10 i mellemskolens fire klasser på ugebasis var sat 26 timer af til matematik, fire ekstra timer i forhold til normtimeplanen. Engelsk og tysk var tildelt i alt 26 timer, altså lidt under det anbefalede timetal, men dertil skal lægges timerne til fransk og latin, der får det samlede antal fremmedsprogstimer i mellemskolen op på 41. I underklasserne var der desuden afsat ni timer til undervisning i engelsk. Sammenlagt havde de elever, der fuldførte skolegangen på denne skole, fået fremmedsprogsundervisning i gennemsnitligt cirka fem timer ugentligt i hver uge i samtlige de 9 år, grundskole og mellemskole udgør. De ekstra timer blev taget fra basisfagene dansk og skrivning og fra tegning.

Tallet svarer til det ugentlige gennemsnit for fremmedsprogsundervisningen i de skoler, der fulgte normtimeplanens anbefalinger, men afviger væsentligt, når det tages i

betragtning, at fremmedsprogsundervisningen almindeligvis ikke hørte hjemme i grundskoleklasserne og at det derfor kun er et gennemsnitstal, der gælder for 4 mod 9 klasser i Elise Smiths Skole. Mønstret findes i flere andre pigeskoler og understreger den særegenhed, som har karakteriseret denne skoleform. Også her er det især basisfag og praktisk-musiske fag, blandt andet gymnastik, som timerne tages fra.

Øvrige fag

Sang blev i ca. halvdelen af skolerne tildelt én eller flere timer end det, normtimeplanen foreskrev. Tre timer over det anbefalede timetal forekom især i katedralskolerne og i en del privatskoler, og vil for katedralskolernes vedkommende kunne forklares med den rolle, kirkesangen tidligere har spillet her. Historie fik tildelt flere timer i enkelte private skoler og i en del af pigeskolerne.[32] Det sidste er interessant – det indikerer en forbindelse til den grundtvigske inspiration, som flere af pigeskolebestyrerne var præget af (se dette værks kapitel 20). Timetallene til naturhistorie og naturlære, to af de reale fag, fulgte generelt set det timetal, normtimeplanen foreslog; det samme gjaldt geografi. Dansk og skrivning, samt tegning og gymnastik er typisk tildelt færre timer og fortrinsvis i pigeskolerne. Der har ikke kunnet konstateres generelle mønstre for, at flere timer i bestemte fag har udløst færre timer i andre bestemte fag. Generelt er der en overvægt af skoler, der i det samlede timetal ligger under det, normtimeplanen foreslår. For pigeskolernes vedkommende er en del af forklaringen, at de var nødt til at finde plads til det obligatoriske håndarbejdsfag inden for det maksimale timetal.[33] For de øvrige skoleformer må forklaringen skulle søges i lokale eller pædagogiske forhold.

Opsamling og opfølgning

I det hele taget er det pigeskolerne, der skiller sig mest markant ud i den faglige prioritering. For det første spiller fremmedsprogsfagene en overordentlig stor rolle. For det andet sker prioriteringen af fremmedsprogsfagene primært på bekostning af basisfag og praktisk-musiske fag som dansk, skrivning, tegning og gymnastik.[34] For det tredje er det i pigeskolerne, der mest markant påtræffes en kombination af mange timer til fremmedsprog og mange timer til matematik, og endelig er det i pigeskolerne, at historiefagets relativt set oftest prioriteres højere end anbefalet.

Blandt de øvrige skoleformer er det især de private realskoler, der skiller sig ud, men dog uden at kunne tegne et entydigt billede, der kan indikere geografiske eller faglige præferencer på tværs af skolerne. Begrundelserne på mange af afvigelserne skal formentlig søges i lokale forhold.

I 1935 kom en betænkning, der samlede op på erfaringerne med undervisningen efter almenskoleloven, og som rummede forslag til anordninger omkring undervisningen i de forskellige fag. Hovedkonklusionen var, at der ikke var grund til de store forandringer, kun – som det blev sagt – »en mindre Omgruppering af de enkelte Fags Timer paa Normaltimeplanen.« Et af de fag, der blev behandlet med størst omhu, var håndarbejdsundervisningen, som i modsætning til sløjdundervisningen havde skullet findes inden for det maksimale ugentlige timetal på 30. Det gav skemamæssige problemer, både for pigeskolerne og for fællesskolerne, og anbefalingen var da også, at faget skulle have samme status som sløjd. Engelsk og tysk anbefalede man at tildele hver 1 time mere ugentligt. Det betød reduktioner i religion og skrivning, i realiteten efter den model, som pigeskolerne havde praktiseret.

Før computeren reducerede nødvendigheden af at have en god og læselig håndskrift, fyldte skriveundervisningen relativt set meget i skolernes fagplaner. 1. mellem her fra Elise Smiths Skole i Århus, 1923, havde en ugentlig time; det samme ville de få i både 2. og 3. mellem. Dertil kom en til to ugentlige timer i alle fem grundklasser (foto, Elise Smiths Skole, Århus).

Vender vi os igen til timeplanerne og deres forholden sig til de statslige normer ses det, at skolerne gradvis tilpasser sig normtimeplanens anbefalinger. En gennemgang af indberetningerne fra skoleåret 1950-51 viser således kun mindre og uvæsentlige forskelle i de enkelte fags timetal og ikke grupperet omkring bestemte fag. Mellem- og realskolen i dens mange fremtrædelsesformer havde da fundet sit faglige leje, og afløsningen af de mange lokale forskelle kan måske bedst forklares med, at mellem- og realskolen da var blevet en iboende del af det danske skolevæsen, institutionaliseret, og dermed skubbet bort fra lokale behov og interesser.

5. Realskolefaglighed

Faglighed handler om mål. Faglighed er et produkt, nogle kompetencer og overblik, som Mogens Niss har udtrykt det i relation til matematisk faglighed, og dette produkt indkredses i bekendtgørelser, undervisningsplaner, anordninger, vejledninger m.m., og det følges op gennem eksaminer og tilsyn. I det følgende vil der blive sat fokus på to fag: matematik og fremmedsprog. Ved at sætte bekendtgørelsesmålene for de to fagområder op mod de værdier og faglighedsopfattelser, der blev drøftet internt i realskolen, er det hensigten at se på, hvordan der skubbes til opfattelsen af kernen i de pågældende fag, eller sat i relation til faglighed forstået som det at være god til et fag.

Bekendtgørelsesmål for matematik og regning

I undervisningsplanen for matematik/regning i mellemskolen fra 1904 anbefaledes det, at det første år udelukkende anvendtes på regning, det vil sige på at tilegne sig regler og metoder, så der kunne opnås en høj grad af regnefærdighed, både skriftligt og som hovedregning. Matematik skulle først indføres fra 2. M, og her først med geometri og siden, eventuelt først fra 3. M, med aritmetik. I regneundervisningen skulle der inddrages udtryk fra forretningslivet – udtryk som aktie, obligation, kurs, veksel m.fl. – og i det hele taget måtte de metoder, der anvendtes være så simple og praktiske som muligt. Selvom regning blev betragtet både som et forstandsudviklende fag og et nyttefag, bøjede faget sig med undervisningsplanens ord mest i den sidste retning.

Matematikundervisningens formål var opdragelsen: eleven skulle vænnes til at drage sammenhængende logiske slutninger, at arbejde selvstændigt og med nøjagtighed, og at nå en abstrakt forståelse af talbehandlingen, det ville sige være klar over forskellen på almengyldige sætninger og specielle regler. I geometriundervisningen skulle der lægges vægt på figurtegningen og på læren om de geometriske former, altså på de formler og sætninger, der lå til grund for konstruktionen af figurer. Aritmetikundervisningen måtte dreje sig om at få beviserne for de forskellige regnearter på plads og at gennemgå ligninger af 1. grad samt grundtrækkene af læren om negative tal. Pensummet i matematikundervisningen var dermed så begrænset, hævdedes det, at det burde kunne klares i skoletiden uden noget videre hjemmearbejde.[35]

Selvom regning og matematik her var nogenlunde klart adskilte og blev opfattet som forskellige i indhold, mål og sværhedsgrad, lagde undervisningsplanen også vægt på, at matematikundervisningen skulle ske i tilknytning til regneundervisningen, sådan at alle de sætninger for de forskellige regnearter, som eleven var blevet gjort bekendt med i regneundervisningen, ikke behøvede at blive gentaget, men kun skulle ordnes i sammenhæng med formlerne og hovedsætningerne inden for de forskellige afsnit.

I Den blå Betænkning fra 1960, bekendtgørelsen, der fulgte 1958-skoleloven, er regning og matematik stadig opdelte i formåls- og indholdsbeskrivelse, men det pointeres, at der bør ske en »intim vekselvirkning mellem regning og matematik« i undervisningen.[36] Formålet med regning er færdigheder samt kendskab til økonomiske forhold, og i matematik sigtes der mod det opdragende: at udvikle elevernes kritiske vurderingsevne og opøve eleverne til sproglig præcision.

Med den nye skolelov i 1975 blev opdelingen mellem matematik og regning opgivet, og man talte herefter kun om matematik. Udgangspunktet var 'den ny matematik', som byggede på en opfattelse af, at det matematiske pensum kunne opdeles og udlægges, så det også kunne forstås af elever på første klassetrin, og at stoffet skulle spiralorganiseres, så eleven blev præsenteret for de forskellige discipliner inden for faget gentagne gange. At være god til matematik handlede nu om flere ting: at kende matematikkens natur (begrebstilegnelse) og rolle, at være god til at arbejde matematisk (problemløsning) og at have et vist kvantum af viden og færdigheder.[37]

Regning med eller uden matematik

1975-skolelovens opgivelse af opdelingen mellem matematik og regning blev fulgt af et lettelsens suk hos Bent Christensen-Dalsgaard, selv universitetsuddannet i matematik og dertil leder af Kolding Realskole.[38] For ham og for mange andre var en integration af de to fagområder en selvfølgelighed, og hans suk kom som et sidste indslag i en lang

Hans Larsen Møller var handelsskolens mand. Udover at være den første bestyrer af De Brockske Handelsskoler i København, da de blev oprettet i 1888, udfyldte han med tiden andre roller inden for denne verden, bl.a. som undervisningsinspektør for de statsligt støttede handelsskoler. Hans bemærkninger om matematikfaget vidner måske mere om hans egen akademiske skoling end om handelsskolens generelle holdning (foto, Det Kongelige Bibliotek).

kæde af debatter omkring matematikfaget i realskolekredse, som handlede om fagets plads i skoleformen og det faglige mål, realskolen skulle sætte sig.

Debatten op til almenskolelovens vedtagelse

Matematikundervisningen i realskolerne var i 1890'erne udsat for kritik fra forskellige sider. H.L. Møller, rektor for de Brockske Handelsskoler, kritiserede i 1894 særligt de højere drenge-realskoler.[39] Ifølge Møller blev der i disse skoler ikke givet en undervisning, der førte til et brugbart mål. Det ramte lige midt ind i realskolens achilleshæl: Eksistensberettigelsen som en skoleform, der (blandt andet) forberedte til det praktiske liv.

Man skulle her have forventet et ønske om at vægte undervisningen i den praktiske regning på matematikkens bekostning. Men Møller talte for det modsatte. Han så i virkeligheden matematikfaget som et af de eneste realskolefag, der gennem en modnende udvikling af eleven kunne sikre ham/hende det fundament, der skulle til for at gøre hans eller hendes skolegang anvendelig i det praktiske liv. Derfor betragtede han også fagets stilling som truet og udsat, og foreslog som løsning, at de faglige krav for flere af de andre fag reduceredes, så der kunne frigives tid og kræfter til den mentalt mere krævende matematikundervisning.

Foredraget og en samtidig artikel af Møller om emnet blev grundig refereret og debatteret af flere, bl.a. Henriette Skram fra N. Zahles Skole og P.T. Foldberg, professor i matematik og siden Fr. Rønnings tilsynsmedhjælper.[40] Ingen af dem bakkede op om

Møllers kritik. Henriette Skram var ganske vist enig med ham i mange af hans holdninger, men ikke til indskrænkningen af stoffet i de andre fag. Foldberg var heller ikke for den løsning. For ham at se stod det slet ikke så slemt til med matematikundervisningens stilling i realskolen. Der var ingen, der tænkte på en indskrænkning af indhold eller omfang; tværtimod var det et almindeligt ønske, at faget skulle befæstes og højnes gennem en ændret undervisningsmetode.[41] En tredje af tidens meget debatterende og yderst realskolebevidste skolebestyrere, C.A. Lyngbye gav udtryk for en holdning, der gik i den modsatte retning. Uagtet at han tilkendte matematikundervisningen en evne til at udvikle logisk og stringent tænkning hos eleverne, var det for mange af eleverne mere spildtid. Den teoretiske matematikundervisning var så vanskelig, at eleverne gav op på forhånd og dermed ikke blev vænnet til at arbejde på egen hånd og nå i dybden. Han ville personligt ikke have noget imod, at man til almindelig forberedelseksamen indskrænkede kravene til matematik lidt og til gengæld øgede dem i regning. [42]

Holdningen hos medlemmerne af Danmarks Realskoleforening

Den holdning gentog Lyngbye i 1899, da han som formand for Danmarks Realskoleforening skrev den første og indledende artikel i det helt nye blad, *Den danske Realskole.* Der var desuden ikke noget bevis for matematikfagets positive indvirkning på elevernes dannelse, hævdede han, og tilsvarende ikke noget bevis for, at denne dannelse ikke ligeså godt kunne tilvejebringes gennem undervisningen i regning. Med reducerede fordringer til matematikken kunne undervisningen i den praktiske regning til gengæld forstærkes og i højere grad knyttes til det praktiske liv.[43] Den udmelding skabte en sand storm af replikker.[44]

Modstanderne af matematikken i realskolen talte om nederlag, for store fordringer, et for stort frafald, ringe udbytte, forsømmelse af regneundervisningen, matematikkens praktiske uanvendelighed. Fortalerne hævdede matematikfagets forstandsudviklende egenskaber, den positive effekt af de hårde anstrengelser, glæden når det lykkedes og modningen af eleven. Det, der i virkeligheden var på tale, var et indædt forsvar for den praktiske regnings selvstændige plads og anerkendelse på timeplanen. Fortalerne for den praktiske regning har følt sig trængt på matematikkens siven nedefter i skolesystemet. De repræsenterede den praktiske side af samfundet; erhvervslivet, der havde behov for anvendelige færdigheder og ikke mentale kompetencer.

Debatten havde nærmest karakter af parallelmonologer. Hver side hævdede sit fagområdes eksplicitte fordele, og de to fagområder var desuden fagligt set vidt forskellige. I virkeligheden var debatten centreret om to slags fagligheder, der syntes vanskeligt forenelige. Undervisningen i matematik handlede uanset slutmålet om processen, om elevens modning gennem hårdt selvstændigt tankearbejde. Regneundervisningen drejede sig om målet, om sikkerheden for at eleven, når han eller hun forlod realskolen, var i besiddelse af netop de regnefærdigheder, som var efterspurgte i det praktiske liv.

Danmarks Realskoleforening endte i 1903 med at anbefale minsteriet ikke at skære i pensum for matematikfaget med den begrundelse, at de to matematiske fagområder, algebra og geometri, indtog en særstilling i mellemskolen som »de eneste Fag, der principmæssig indøver Eleverne i deduktiv logisk Tænkning«.[45] Samme henvendelse anbefalede også at afslutte praktisk regning som et selvstændigt fag i mellemskolen. Med det

H.C. Frederiksen, her placeret i midten af en flok af sine elever på Ordrup Real- og Latinskole i 1901, var en uhyre respekteret og afholdt skoleleder, der tilmed formåede at være nytænkende og inddragende i forhold til forældregruppen. Pædagogisk var hans ideal den 'personlige' skole, der i lige så høj grad vægtede det, der lå uden for skemaet, som det, der lå inden for (foto, Lokalhistorisk Arkiv for Gentofte Kommune).

fastholdtes en opfattelse af, at matematik var en overbygning til regning, og at den hørte til i den øverste afdeling af realskolen.

Pædagogisk kvantespring

I 1901 talte skolebestyrer H.C. Frederiksen, Ordrup Latin- og Realskole, i et foredrag i Pædagogisk Selskab for en pædagogisk tilretning af matematikundervisningen. Hans anke gik på, at matematikundervisningen var kommet ind i skolen som et krav udefra og fulgte, hvad man udefra krævede af matematikken. I stedet burde matematikundervisningen tilpasses børnenes niveau, afvidenskabeliggøres og gøres konkret. Geometrien og mere præcist plangeometrien var det første undervisningen skulle tage hul på. Her kunne børnene selv se, måle og tænke sig frem til de matematiske sætninger og beviser.[46]

Tankegangen genfinder vi i undervisningsplanens anbefaling af at lade matematikundervisningen begynde med geometri, samt i flere af de henvendelser, der indkom til ministeriet i forbindelse med udarbejdelsen af undervisningsplanen. Især Den danske Pigeskole betoner betydningen af at lægge matematikundervisningen rigtigt tilrette, dels så det lette, geometrien, kommer først, dels så matematik og regning i højere grad knyttes til hinanden.[47] På det sidste punkt stod de i modsætning til Danmarks Realskoleforening, der i højere grad så de to fagelementer adskilte, men i den debat, der fulgte almenskolelovens vedtagelse og udsendelse af undervisningsplanerne, kan vi følge, at der også inden for denne organisation var delte meninger. En af dem, der forsvarede matematikundervisningen i en pædagogisk forsvarlig iklædning, var Johannes Mollerup, matematiklærer ved flere københavnske skoler, heriblandt Marie Kruses Skole, en af de københavnske pigeskoler. Efter Mollerups opfattelse måtte den matematiske logik

med i regneundervisningen, ellers ville eleverne forlade skolen uden noget positivt indtryk af matematikken og siden vende sig mod dens tilstedeværelse i skolen som »en fjendtlig Hær«.[48] En forudsætning var den rette pædagogiske tilgangsvinkel.

At tale for integration af matematik og regning og gøre matematikundervisningen børnevenlig gik stik imod den matematikfaglige opfattelse af, at det at lære matematik skulle være vanskeligt, udfordre hjernen og »tvinge Fantasien ind under Viljens Herredømme«, som det blev sagt af O. Bølck en del år senere, i 1922.[49] Selvom man da var på vej bort fra tanken om matematik som universalmiddel til udvikling af tænkekraften, blev forestillingen om fagets modnende og forstandsudviklende betydning dog stadig fastholdt af mange og dermed også dens overordnede betydning i forhold til regning.[50] Det ses også af den stadigt tilbagevendende kritik af den måde undervisningen blev bedrevet på.

Logisk tænkning eller praktiske regnefærdigheder

Et udvalg af erhvervs- og skolefolk kritiserede i 1932 skolernes regneundervisning for ikke at give praktiske færdigheder. De unge, der kom ud i erhverv, var usikre i den lille tabel og i sammenlægning, manglede hurtighed og sikkerhed i det helt elementære og havde vanskeligheder ved at læse og forstå en opgave.[51] Kritikken rettede sig først og fremmest mod folkeskolens ældste klasser, men afspejler også en kritik, der forekom inden for realskolen, hvor den blev benyttet som ammunition i kampen mod matematikkens indblanding.

Et eksempel på det er H. Wilster, der i 1904 så undervisningsplanens ord om at føje matematik og regning sammen som »en saa mærkelig og for Regning en saa skadelig Udvej«, at han var nødt til at råbe vagt i gevær.[52] Wilster henviste til det praktiske erhvervsliv, hvor efterspørgslen gik på regnefærdigheder, ikke på aritmetik. Aritmetikken burde helt ud af mellemskolen, især hvis den ikke kunne stå selv, men skulle slynge sig om regneundervisningen som en »Snylteplante«, som Wilster var fristet til at kalde det. Et andet senere eksempel, er Johs. A. Andersen, der i 1931 påpegede regne- og matematikundervisningens hældning i retning mod det matematiske. Selvom eleven fik en god karakter i regning, vidnede det mere om hans eller hendes matematiske færdigheder. Det praktiske liv efterspurgte sikkerhed og hurtighed; det, skolen forsynede eleverne med, var kompetencer til at tage sig af indviklede regneproblemer.[53]

Piger og matematik

Almenskoleloven åbnede i 1903 en kattelem for de pigeskoler, der værdsatte forestillingen om kvindekønnet som sart og uegnet for udvikling af tankekraft. I paragraf fem stod nemlig om faget praktisk regning og matematik, at det kun var påbudt for drenge. Underforstået, at piger havde ret til at vælge det fra. Denne ret blev gentaget adskillige gange i senere lovgivning og skrivelser fra myndighedernes side – og så sent som i 1962 var der udarbejdet forskellige prøver i matematik og regning for drenge og piger.[54]

Selvom det var en ret, der ikke kunne betvivles, var det langt fra en ret, der blev draget i anvendelse fra de kvindelige elever side. Faktisk valgte kun et fåtal af pigerne (cirka femten procent) i skolernes realklasser disse fag fra i 1916, og af disse havde to tredjedele i stedet valgt faget »Regning for Piger«.[55] For de af pigeskolerne, der var organiseret i foreningen Den danske Pigeskole, var denne valgmulighed dog af overordentlig stor

betydning, som det blev understreget af bestyrelsen, da en reform af realskolevæsenet igen kom på tale i slutningen af 1920'erne.[56] Drengeskolerne – eller skolerne med fællesundervisning – kunne vel have ønsket sig samme mulighed, skulle man tro klagerne over alle de elever, der knækkede halsen på matematikken. Men her blev problemet ikke opfattet som noget, der kunne findes individuelle løsninger på gennem valgfrihed, men som et problem, der skulle løses centralt.

Ved den særlige pigeskoleeksamen var pensummet i matematikfaget opretholdt, fordi pigeskolerne selv ønskede det. Omfanget var stort set som ved den gamle præliminæreksamen, og det blev af Foldberg, undervisningsinspektør Rønnings medhjælper på fagområderne matematik og fysik, vurderet til at være lige i overkanten af det acceptable. Men, som pigeskolerne selv påpegede, så havde det vist sig, at faget var »af saa stor opdragende Betydning for Pigebørnene, og at disse var saa interesserede og optagne af det, at det vilde være Synd at beskære det for meget.«[57] Tilmed var vurderingerne af de resultater, der blev nået ved eksamen, ganske gode, ja ofte udmærkede. I modsætning til drengene havde pigerne åbenbart ikke vanskeligt ved matematikken, i hvert fald ikke de, der valgte det.

Der blev stillet spørgsmålstegn ved nytten af at give piger undervisning i matematik. Især i slutningen af 1800-tallet, hvor det var forholdsvis nyt, at piger også skulle undervises i matematik, måtte matematikkens egnethed for pigerne og deres egnethed for matematikken pointeres aktivt. I en artikel fra 1894 understregede V. Trier, at da matematikkens primære mål i den højere skole var det almendannende, var det ligeså relevant at lade pigerne få del i den som drengene. Og dernæst gjorde han det klart,

Det er en pigeårgang, formentlig 1930'erne, vi ser her have geometri på Aalborg Højere Pigeskole. På det tidspunkt hørtes ikke flere betænkeligheder omkring pigers evne for matematik (foto, Skipper Clementskolen, Aalborg.)

som et svar på en almindelig tvivl, at intet tydede på, at pigerne skulle være mindre egnede. Tværtimod leverede de akkurat lige så gode resultater som drengene, med undtagelser.[58]

Svensk inspiration

Fra pigeskoleverdenen blandede en enkelt sig mærkbart i debatten om matematikundervisningen: Anna Rönström, den svenske pigeskoles store matematiklærerinde. [59] I en længere artikel i *Bog og Naal* i 1899 understregede hun matematikkens store betydning som opdragende middel, omend hun også antydede, at matematikken var kommet ind i skolerne (ikke alene pigeskolerne) ved en fejltagelse, var blevet der og så aldrig havde fundet ud igen. For pigerne havde matematikken den særlige betydning, at den kunne stå som en modvægt til »den kvinliga ungdomens benägenhet för dunkla känstlostämningar och oklara uttryckssätt.«[60]

Rönström fokuserede i sin artikel på den metodiske side af faget. For hende, men også for andre af pigeskolens lærerinder på dette felt, var den rette metode forudsætningen for at kunne acceptere matematikkens tilstedeværelse i (pige)skolen.[61] Undervisningen burde bygges op gennem anskuelighed (eller virkelighed, som Rönström foretrak at kalde det), koncentration og enhed. Så skulle målet, opdragelsen, nok nås.

Rönström stillede sig på linje med de, der mente, at matematikken skulle knytte sig nærmere til regneundervisningen. Efter hendes opfattelse var den praktiske regning gået hen og blevet upraktisk, fordi man havde fastholdt en grænse mellem den og matematikken. Af frygt for teorien, som matematikken jo var i forhold til regningen, havde man fjernet al forbindelse mellem de to fagområder, med det resultat, at regningen, regneøvelserne, var endt med at være rene øvelser, uden fodfæste i virkeligheden og uden sammenhæng med teorien, der skulle sikre dem deres berettigelse.

Denne sofistikerede kritik blev bemærket i den danske realskoleverden.[62] Men det er vigtigt at bemærke, at hvor meget af den øvrige debat samlede sig om målet for undervisningen i regning og matematik, om produktet, var Anna Rönström og de få andre med tilknytning til pigeskolen, der havde indlæg om denne undervisning, i langt højere grad optaget af processen. Opdragelsen stod i centrum. Endemålet var i sidste ende på den her tid giftermål for de fleste piger.

En matematisk regnefaglighed

Den faglighedsforståelse, realskolens folk repræsenterede fra slutningen af 1800-tallet og frem til 1970'erne i faget matematik, var en forståelse, der inddrog både matematik og regning, selvom den stadige debat fortalte alt om, hvor vanskeligt det i realiteten var.

Det, man mest ihærdigt søgte at nå frem til, var det gyldne snit, der sikrede eleverne det mål af praktiske regnefærdigheder, erhvervslivet efterspurgte, med den dannelse og modenhed, som den matematiske mentale øvelse gerne skulle give dem. Uden matematik ville mellem- og realskolen kun have været folkeskole; uden regning ville den have sneget sig ind i gymnasieskolernes almendannende faglighedsforståelse og for stedse have forladt det praktiske livs grund. Det særegne realskolefaglige kan derfor ses som den særegne kombination af regning og matematik, som hævede realskolen op over folkeskolen og de faglige skoler og fastholdt den på jorden og inden for rækkevidde af det praktiske livs krav. Det tankevækkende er, at da integrationen endelig lykkedes med skoleloven i 1975, var det samtidig et farvel til den selvstændige realskole.

Fremmedsprogene

Uanset matematikfagets fylde i de faglige debatter var det i fremmedsprogsundervisningen, realskolen havde sit særlige identitetsbærende og eksistensberettigende kendetegn. Helt fra den tidligste periode havde undervisningen i engelsk, tysk og fransk på markant vis adskilt denne skoleform fra den lærde skole, men samtidig ophøjet den til en skole på den lærde skoles niveau.[63] De moderne fremmedsprog var realskolens svar på den lærde skoles latin og græsk.

Debatten på fremmedsprogsområdet drejede sig derfor ikke om fagenes berettigelse i realskolens undervisningsplan, men om den vægt, de indbyrdes skulle have, og om det mål undervisningen skulle føre frem mod. Det sidste punkt handlede også om forskellen mellem at være et nyttefag og et kulturfag – var det praktiske talefærdigheder eller en kulturel dannelse, eleven skulle stå med ved endt undervisning? Det er en problematik, der rækker ind i realskolens forhold til latinskolen/gymnasiet. I latinskolen fik de moderne fremmedsprog plads i takt med, at de blev tilkendt en almendannende funktion eller en rolle som kulturfag.

Fremmedsprogsfagenes position i realskolen

Krav om undervisning i alle tre moderne fremmedsprog blev indført med almindelig forberedelseseksamen i 1881, og kun for statsskolerne, og forsvandt igen med almenskoleloven i 1903. De tre fremmedsprog havde dog i større eller mindre grad været en del af realskolernes fagplaner allerede fra begyndelsen.

Tysk havde en særstilling fra gammel tid – udover at have en status næsten på linje med latin var det også det sprog, mange talte i dagligdagen.[64] I modsætning til latinskolen, hvor faget først kom til at spille en rolle fra midten af 1800-tallet, var det et af realskolens centrale fag helt tilbage i 1780'erne.

Fransk var diplomatiets sprog og fik af den grund en temmelig stor vægt i de skoler, der forberedte til videregående uddannelser. I realskolen indgik det i 1850'ernes krav til realeksaminer, og særligt i den private skole fik det stor vægt. I pigeskolen har fransk altid spillet en central rolle.

Engelsk var et almindeligt fag i mange private realskoler og højere pigeskoler op gennem 1800-tallet, men typisk som det 3. fremmedsprog. Da det blev gjort obligatorisk med almindelig forberedelseseksamen i 1881, fik det hurtigt en dominerende position. Årsagen hertil skal ikke kun søges i de pædagogiske reformtanker, som især vandt frem inden for engelskfaget, men også i en forandret international orientering efter nederlaget til Tyskland i 1864.[65] Med almenskoleloven blev engelsk og tysk stillet »væsentlig ens«, som det hedder, i mellemskolen[66], mens der i realklassen skulle undervises i to af de nyere sprog.

Formål med fremmedsprogsundervisningen

I 1800-tallet var målet med undervisningen i de moderne fremmedsprog at forstå det læste og kende sprogets grammatiske opbygning, ikke at tale sproget, og målet lænede sig op ad fordringerne til den lærde skoles klassiske sprogundervisning. Med undervisningsbekendtgørelsen for realundervisningen i de lærde skoler af 1855 var der også blevet lagt vægt på en vis evne til skriftlig fremstilling og faktisk på alle tre fremmedsprog, men det blev senere afskaffet og erstattet med krav om oversættelse fra fremmedsproget til dansk. I 1881-anordningen blev det tilføjet, at karakteren for oversættelsen også skulle have indflydelse på karakteren i skriftlig dansk – fremmedsprogsundervisningen

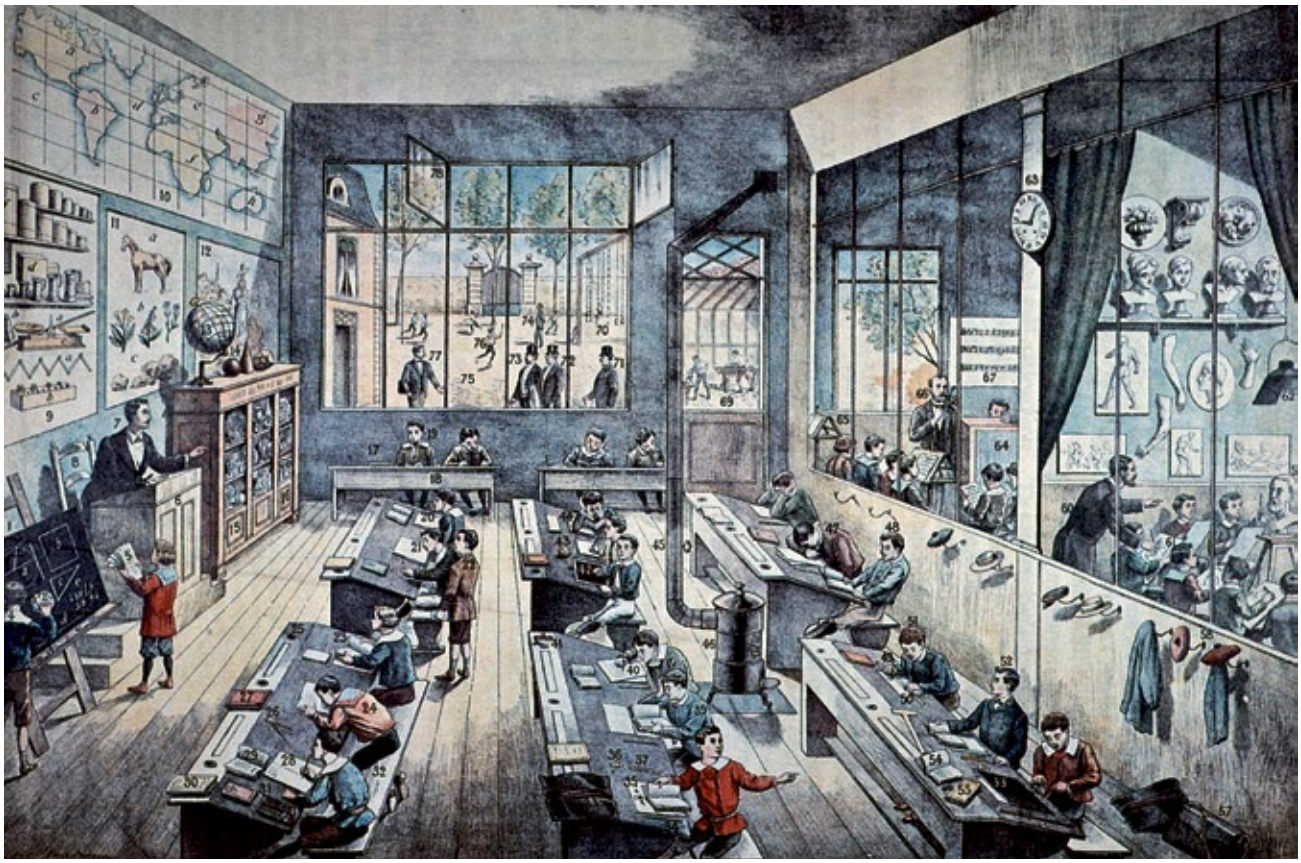

Engelsk, tysk og fransk var realskolens sproglige ballast akkurat som latin, græsk og hebraisk var den lærde skoles. Med tiden brød kravet om talefærdighed med den mere formaldannende tilgang, som den lærde skole havde influeret realskolen med. Anskuelsestavler som denne fra det franske forlag Delmas og udgivet i 1906/07 kunne danne grundlag for mange øvelser i talefærdighed (Dansk Skolemuseums samlinger).

blev betragtet som hjælpefag for undervisningen i modersmålet. Med undervisningsbekendtgørelsen for mellemskolen efter almenskoleloven 1903 forsvandt dette element helt – det mål, der nu blev sat, var trefoldigt: Eleverne skulle lære at udtale, forstå og udtrykke sig på det fremmede sprog.[67] Dermed var talefærdigheden blevet introduceret som en del af målet; grammatikken reduceredes til hjælperedskab for sprogtilegnelsen og om oversættelse blev det sagt, at det kunne anvendes i det omfang, læreren anså det for nødvendigt. Altså ikke længere et mål i sig selv.

Koblingen mellem at udtale, forstå og udtrykke sig på det fremmede sprog udgjorde et brud med årtiers opfattelse af, at fremmedsprogsundervisningen skulle være dannende og forstandsudviklende frem for nyttebaseret og anvendelig. Det havde baggrund i flere forhold.[68] Det ene er det overordnede formål med undervisningen, som i stigende grad lagde vægt på det almendannende og praktisk anvendelige. Det andet er nyindvindinger på det pædagogiske felt, som særlig med sprogforskeren Otto Jespersen førte til en ny og helt anderledes metode i sprogundervisningen. Det tredje er et ændret syn på hvilket fremmedsprog, der skulle have førsteprioritet. Engelsk var i modsætning til fransk og tysk et sprog, der var nemt at lære – der fordredes ikke større grammatikalske indsigter for at kunne opnå en vis talefærdighed, og ordforrådet lå relativt tæt på dansk. I tiden omkring 1900 var det betragtninger, der flyttede engelsk frem i skoleforløbet, hvor det tidligere havde begrundet dets placering til sidst.

Langt senere, i 1960, da undervisningsbekendtgørelsen til den nye skolelov, forelå, var engelsk og tysk blevet fag i folkeskolen,[69] og realklassernes undervisning var derfor en videreførelse af et allerede påbegyndt forløb. I centrum stod nu talefærdighed

og fortrolighed med sproget – talefærdighedens betydning blev da vægtet med en reference, man ville have set på med foragt i det sene 1800-tal: »Talefærdigheden spiller i vore dage på grund af den øgede turisme, den lette adgang til rejser og fortsat uddannelse eller midlertidige stillinger i udlandet en stadig stigende rolle. Det er derfor rimeligt, at sprogundervisningen i så vid udstrækning som muligt tager sigte på sprogets anvendelse i det praktiske liv.«[70] Kun i fransk blev der ikke stillet krav om talefærdighed. Det forstandsudviklende og dannende fandtes der ikke længere mange spor af.

Nye undervisningsmetoder

Den person, der har haft størst betydning for fremmedsprogsundervisningen i Danmark, men også i udlandet, var Otto Jespersen. Han udviklede på basis af forskning i fonetik en metode i fremmedsprogsundervisning, som skulle hjælpe elever (og lærere) til en korrekt udtale. Talemetoden, som den blandt andet blev kaldt,[71] var radikal i sin form, fordi den fuldstændig undlod brug af oversættelse og modersmål.

Engelsk indtog trods en enkel grammatik og begrebsmæssig nærhed til dansk klart førstepladsen i vanskelighed, når det gjaldt udtale. Det skal ses som en væsentlig del af baggrunden for opmærksomheden omkring talemetoden. Men opmærksomheden hænger også sammen med, at talemetoden satte ny standard for, hvad der rent praktisk

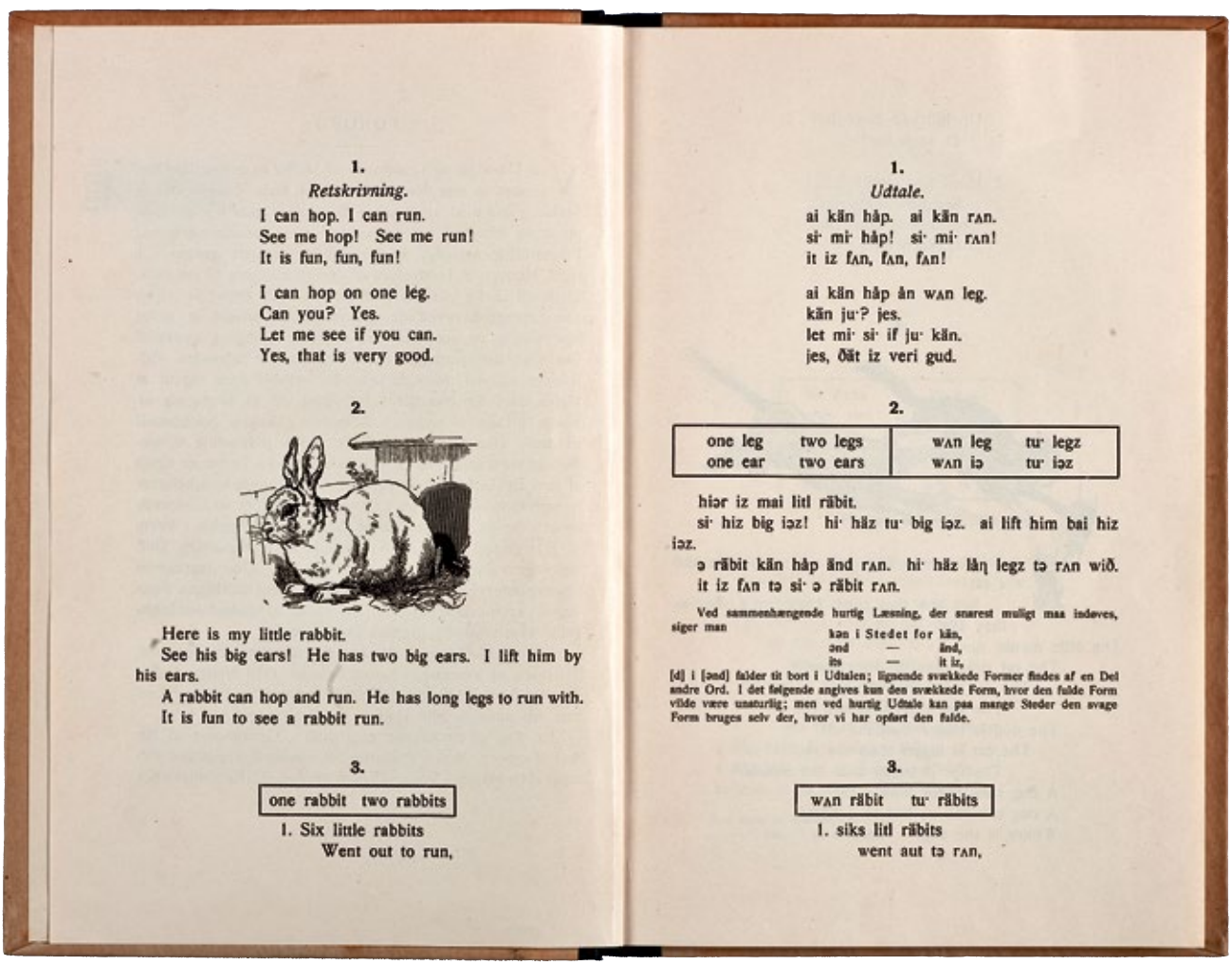

1.

Retskrivning.

I can hop. I can run.
See me hop! See me run!
It is fun, fun, fun!

I can hop on one leg.
Can you? Yes.
Let me see if you can.
Yes, that is very good.

2.

Here is my little rabbit.
See his big ears! He has two big ears. I lift him by his ears.
A rabbit can hop and run. He has long legs to run with.
It is fun to see a rabbit run.

3.

one rabbit	two rabbits

1. Six little rabbits
Went out to run,

1.

Udtale.

ai kän håp. ai kän rʌn.
si· mi· håp! si· mi· rʌn!
it iz fʌn, fʌn, fʌn!

ai kän håp ån wʌn leg.
kän ju·? jes.
let mi· si· if ju· kän.
jes, ðät iz veri gud.

2.

one leg	two legs	wʌn leg	tu· legz
one ear	two ears	wʌn iə	tu· iəz

hiər iz mai litl räbit.
si· hiz big iəz! hi· häz tu· big iəz. ai lift him bai hiz iəz.
ə räbit kän håp änd rʌn. hi· häz lån̩ legz tə rʌn wið.
it iz fʌn tə si· ə räbit rʌn.

Ved sammenhængende hurtig Læsning, der snarest muligt maa indøves, siger man

kən i Stedet for kän,
ənd — änd,
its — it iz,

[d] i [ənd] falder til bort i Udtalen; lignende svækkede Former findes af en Del andre Ord. I det følgende angives kun den svækkede Form, hvor den fulde Form vilde være unaturlig; men ved hurtig Udtale kan paa mange Steder den svage Form bruges selv der, hvor vi har opført den fulde.

3.

wʌn räbit	tu· räbits

1. siks litl räbits
went aut tə rʌn,

Otto Jespersens lærebog, Engelsk Begynderbog, fra 1939, illustrerer på glimrende vis, hvad der var det særlige i denne pædagogiske tilgang til fremmedsprogsundervisningen. Bagsiden var, at eleven så også var nødt til at lære lydskriftsproget for at kunne få det fulde udbytte af lærebogen (Det Kongelige Bibliotek).

var muligt. Da Otto Jespersen i artikler i 1880'erne og 1890'erne forsvarede talemetoden, skete det i en polemik mod repræsentanter for den gamle skole, der ikke fandt det muligt at sætte som mål, at eleverne opnåede talefærdighed. Arthur Abrahams skrev i 1880, at sprogundervisningen kan tilkendes tre formål: et dannelsesformål, et litterært formål og et praktisk formål, men skolen burde kun tage sig af første del, dannelsesformålet. De to øvrige formål skulle opnås ved selvstudium efter endt skolegang.[72] Og så sent som i 1903, hvor talefærdighed stod for at blive en del af målsætningen med fremmedsprogsundervisningen, mente J. Mogensen, at det var en fejltagelse at tro, at man kunne lære skolebørn at tale sproget: »Man kan i skolen kun skaffe Børnene gode Betingelser for engang i Livet at kunne lære at tale Sproget, ikke mere, [...]«, som han udtrykte det.[73]

Talemetoden havde dog svært ved at fæste rod i mellem- og realskolen. En af modstanderne var tysklærer Ellen Lange, som i indlæg i *Den danske Realskole* i 1920'erne argumenterede for en stærkt grammatisk funderet undervisning, hvor oversættelse spillede en væsentlig rolle.[74] Imod hende gik blandt andre Elna Panduro, som fornægtede oversættelse som det hjælpemiddel, der skulle sikre eleverne en forståelse af teksten. Hun beskrev i 1923 positionerne i sprogundervisningen på følgende måde: »Vor Sprogundervisning herhjemme ligner for Tiden et Janushoved; den har to Ansigter: det ene vender mod Fortiden, og paa det staar der skrevet: Oversættelse; det andet vender mod Fremtiden og har Paaskriften: Produktiv Sprogbeherskelse.«[75]

Sagen blev ikke gjort lettere af, at realskolens tilsynsmand, Frederik Rønning, og en anden af realskolens væsentlige skikkelser, Hans I. Hansen, mere eller mindre åbenlyst støttede Ellen Langes tilgang til sprogundervisningen, også selvom de understregede lærernes frihed til at vælge metode.[76] Det sidste var også givet, for undervisningsbekendtgørelserne lagde klart fast, at de to metoder skulle stilles lige.

Ankerne mod talemetoden gik på, at den var unøjagtig. Fordi udgangspunktet var, at eleverne skulle lære fremmedsprog, som de havde lært deres modersmål, blev der kun talt fremmedsprog i undervisningen. For de, der fulgte metoden bevidst og slavisk, måtte der ikke gøres brug af oversættelse til dansk. Derfor kunne der opstå situationer til eksamen, hvor eleverne ikke havde samme entydige og præcise opfattelse af et begrebs betydning som elever, der havde fulgt oversættelsesmetoden. En anden kritik gik på elevernes grammatiske kundskaber, som var for ringe og usikre, hvis talemetoden havde været anvendt. Både tilhængere og modstandere af de forskellige metoder, var enige om, at et godt grammatikalsk kendskab var forudsætningen for opnåelse af korrekt sprogtilegnelse, men der var stor forskel på den plads, grammatikken blev tilkendt i undervisningen.[77]

Selvom talemetodens tilhængere var fremme i skoen i deres forsvar for metoden, er det ikke sandsynligt, at den i sin rene form fandt bred anvendelse i mellem- og realskolen. I 1924 hævder en af debattørerne, at talemetoden fortrinsvis har været at finde i gymnasieskolernes mellemskoleklasser og mener at se en årsag til en manglende udbredelse i mellem- og realskolerne i Rønnings modvilje mod den.[78] Et halvt år senere hævder en anden debattør, at talemetoden heller ikke kan have været anvendt i gymnasieskolerne, siden de allerede i 1. M kræver skriftlige øvelser i oversættelse fra dansk til fremmedsproget.[79] Med tiden blev det i stedet en kombination af de to metoder, der kom til at vinde indpas, og hvor talefærdigheden blev trænet i forbindelse med oversættelse og læsefærdighed.

Kravene udefra

Fremmedsprogsundervisningen i mellem- og realskolen skulle leve op til kravene fra to herrer: gymnasiet og det praktiske erhvervsliv. Deres fordringer var ingenlunde helt de samme. I gymnasiet fastholdtes den åndsdannende kvalitet i undervisningen – talefærdigheden blev betragtet som noget sekundært.[80] Erhvervslivet derimod efterspurgte praktisk anvendelige sprogkundskaber; det, der blev kaldt produktiv sprogbeherskelse, og som dækkede over evnen til selv at udtrykke sig på det fremmede sprog, mundtligt men især skriftligt.

Erhvervslivet kom på banen flere gange. I 1922 udtalte Handelstandens Centralforening, at målet med undervisningen måtte være produktiv sprogbeherskelse, især evnen til skriftlig fremstilling, og at den evne skulle godtgøres gennem skriftlige prøver i tysk og engelsk.[81] I 1924 henvendte Den danske Handelsstands Fællesrepræsentation sig til Undervisningsministeriet med ønske om skriftlige prøver ved realeksamen i enten engelsk eller tysk, og i 1933 blev ønsket gentaget som et krav om, at den skriftlige prøve blev gjort obligatorisk i både engelsk og tysk.[82]

Realskolens folk forholdt sig metodereflekterende til erhvervslivets krav. Af flere blev kravene brugt som krudt i argumentationen for, at en grammatisk baseret undervisning var nødvendig, og at man burde prøve elevernes kompetencer på dette felt ved en skriftlig prøve.[83] Af andre blev samme krav benyttet i argumentationen for det modsatte – at oversættelse og for meget grammatisk terperi kun ville føre til en uproduktiv sprogbeherskelse.[84] Ingen gik imod det ræsonnement, at erhvervslivet havde en aktie i realskolens fremmedsprogsundervisning, men flere holdt på, at også det videregående uddannelsesforløb i gymnasiet skulle påtænkes. Da Marius Vibæk, forstander for Købmandsskolen i København, i 1924 mente, at realskolen skulle gøre sig klar til at droppe målet om den almendannende undervisning, som efter hans mening var »ved at blive en gammel Traver« og i stedet bestræbe sig på at efterkomme erhvervslivets krav, medførte det en skarp reaktion fra J. Johnsen, lærer ved den kommunale realskole i Varde. Han fastholdt, realskolen aldrig skulle vende hele sit virke mod det nyttige og praktisk anvendelige, fordi den så ville fjerne sig fra det, der var skolens ide, den almene dannelse, som end ikke praktiske folk kunne undvære.[85]

Reaktionerne på de forskellige udefra kommende krav til fremmedsprogsundervisningen efterlader et indtryk af, at realskolen havde problemer med at håndtere balancegangen mellem at være studieforberedende og erhvervsforberedende skole. Med de ekstra kræfter, der skulle lægges ind i sprogundervisningen ved krav om skriftlige prøver, risikerede man ifølge Hans I.Hansen en interesseforskydning i retning af sprogfagene, så skolen kom til at ligne det, den var en reaktion på, nemlig den klassiske sprogskole.[86] En anden kritik, der gik lige ind i uklarhederne omkring målet, kom fra Hugo H. Thomsen i 1932: »Er Maalet, at Eleverne skal lære Litteratur, saa er Opgivelserne rigtige […] Er Maalet derimod at lære Eleverne Sproget, synes det mig at være en Omvej at gaa, naar Litteraturen skal pløjes igennem uden at dog Eleverne har opnaaet at faa det praktiske Livs mest anvendte Gloser.«[87]

Andre emner i debatten

Emnet talemetode over for oversættelsesmetode veg med tiden fra pladsen som det, det meste af fremmedsprogsdebatten handlede om.[88] Til gengæld blev skiftende og mere aktuelle og snævre sider af fremmedsprogsundervisningen debatteret. En af de debat-

ter, der holdt ved længst, handlede om kravene til eksamen og særdeleshed om det ønskværdige i at indføre skriftlig eksamen i begge sprogfag. Også denne debat rakte for så vidt stadig ind i den gamle problematik: talefærdighed eller oversættelse/forståelse. Skriftlige eksaminer medførte behov for et fokus på det skriftlige i undervisningen, hvad der automatisk trak undervisningen bort fra samtalen og fra målet om talefærdighed. Igen var man tilbage ved det gamle spørgsmål: Hvad er rimeligt at forvente af fremmedsprogsundervisningen i (mellem- og) realskolen? – hvad kræves af skolerne og er de i stand til at levere det? Helt underliggende lød en stadig klagesang om for få timer, og denne klagesang danner i virkeligheden gennem hele perioden, siden talefærdigheden blev en del af målsætningen for fremmedsprogsundervisningen klangbund for det meste af debatten.

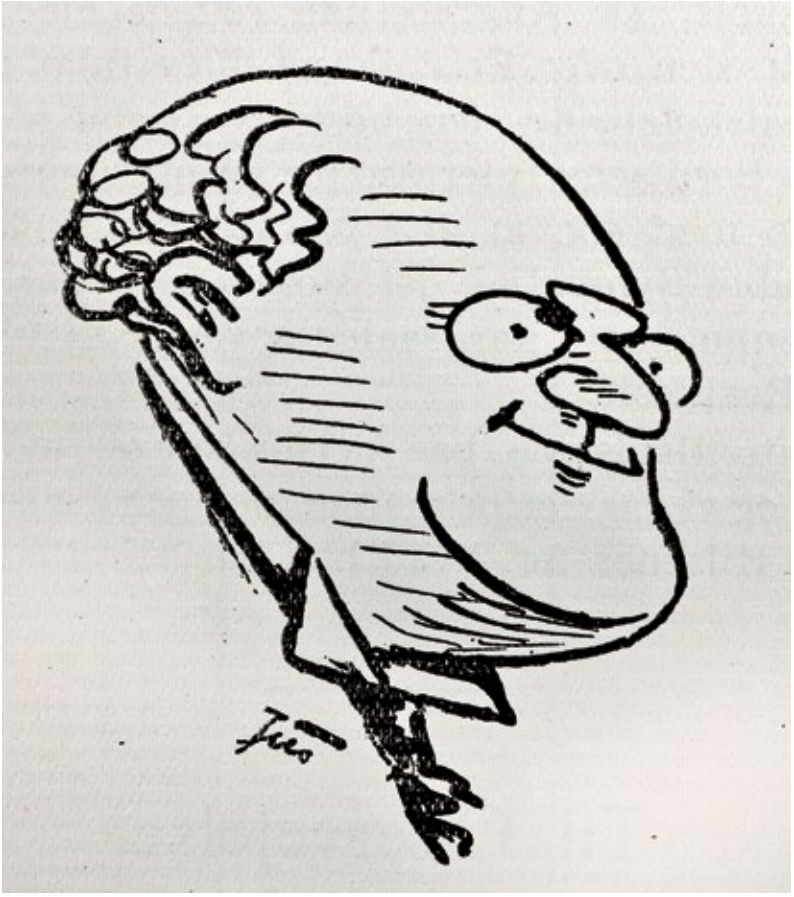

Bladet *Den danske Realskole* valgte i 1924 at bringe denne karikaturtegning af Københavns skoleborgmester Ernst Kaper i anledning af hans 50 års fødselsdag. Det var ikke helt venligt ment, for Kaper, cand.mag. i tysk og rektor for Ordrup Gymnasium, stod ikke på realskolens side. Senere tider husker ham mest for hans tyske grammatik, der langt op i 1970'erne og 1980'erne fastholdt tendensen til at vægte grammatisk korrekthed frem for talefærdighed i tyskundervisningen (Den danske Realskole 1924).

I 1960'erne var man nået frem til den holdning, at det nu drejede sig mere om kunnen end om viden inden for fremmedsprogsundervisningen. Man gik endda så vidt som til at indrømme, at udtryksformen ikke ville kunne være fejlfri, som det blev sagt i et foredrag – en revolutionerende holdning i forhold til tidligere, hvor fejl i udtrykket netop blev brugt som et vægtigt kritikpunkt mod talemetoden og i forsvaret for fastholdelsen af den grammatiske terpen.[89] Den holdning genfindes også i undervisningsbekendtgørelsens fremlæggelse af formål og indhold og omfang i 1960. Men selvom holdningen i ovennævnte foredrag kan ses som et udtryk for, at det var i den retning, vinden blæste, øjnes måske også en lille markør for, at det lige netop ikke var et punkt, der var generel enighed om. Hvorfor ellers fremhæve det i al offentlighed?

Piger og fremmedsprog – et appendiks

I modsætning til matematik blev der aldrig stillet spørgsmålstegn ved pigernes evner og muligheder inden for fremmedsprogsundervisningen. De »moderne Fremmedsprog ere […] Damefag«, som Kr. Kroman skrev det i 1886.[90] Emnet blev heller aldrig debatteret som noget, der havde en særlig kønsrelateret vinkel. Men det frigjorde ikke fremmedsprogsundervisningen i pigeskolerne for kritik. Ikke for dets tilstedeværelse eller relevans, men for dets karakter af overfladiskhed. I 1880'erne var den kritik stort set forstummet, men grundlaget for den lå der stadig i pigeskolernes gennemførte vægtning af fremmedsprogsundervisningen med tre fremmedsprogfag.

En af de ganske få, der i artikler gjorde op med denne tradition, var pigeskolebestyreren Marie Købke, der allerede i 1870'erne indskrænkede sin pigeskoles fremmed-

sprogsundervisning til to fremmedsprog.[91] Beslutningen begrundede hun med henvisning til pigernes helbredstilstand, til risikoen for et alt for ringe udbytte i forhold til den tid, der benyttedes på det, og til det uhensigtsmæssige i at give elever uden sprogsans undervisning i for mange sprog. Marie Købkes disposition fik ikke gennemslagskraft, formentlig fordi den danske pigeskoles store skikkelse, Natalie Zahle, havde en anden holdning. I et af sine sjældne offentlige indlæg understregede Zahle, at hun ikke mente, at undervisning i tre fremmedsprog ville være for meget for eleven, hvis blot undervisningen blev lagt rigtigt tilrette. Hun erkendte dog, at en talefærdighed i alle tre sprog næppe ville kunne nås, men tillagde det til gengæld betydning, at pigen havde stiftet bekendtskab med sproget gennem sin skoleundervisning, hvis hun senere i livet skulle have brug for at tage det op igen.[92]

Fraværet af en debat om fremmedsprogsundervisningen i pigeskolerne kan delvis forklares med den definitoriske betydning, fremmedsprogsundervisningen havde i pigeskolerne.[93] Der blev ikke stillet spørgsmålstegn ved relevans, indhold og metode, fordi feltet blev set som pigeskolernes særlige domæne. Men det har også betydning, at da fremmedsprogsdebatten for alvor foldede sig ud i 1920'erne og 1930'erne omkring metode og målsætning, var pigeskolerne forlængst blevet til fortid som en skoleform, der udtrykte og forsvarede særlige interesser.

6. Realskole og fag og faglighed

Dette kapitel har beskæftiget sig med tre særskilte elementer: realfagsbegrebet, realskolens fag og den indholdsmæssige debat, der har været knyttet til dele af realfagene. Som det har været vist, er realfagsbegrebet egentlig hjemmehørende i den lærde skole og er først i en sen eftertid og med et noget forandret indhold blevet koblet på realskolen. Realfagene forstået som moderne fremmedsprog, matematik og naturfag er således ikke en entydig kategori, men resultatet af en historisk proces, og de kobles først af den lærde skole, da dialektikken i forhold til begrebet formalfag forsvinder med opgivelsen af formalfagsbegrebet i slutningen af 1800-tallet.

I modsætning til den lærde skole, der op gennem 1800-tallet gennemgik flere reformer med ændringer i fagsammensætningen, fastholdtes fagsammensætningen i realskolen stort set uden ændringer op gennem hele perioden. Det er søgt forklaret ved at se på, hvad det er for en sammenhæng, realskolen er blevet placeret i, og der er her argumenteret for, at det er den institutionelle forankring, realskolen som skoleform får med Den Videnskabelige Realskole og den efterfølgende kobling til latinskolen, der begrunder den faglige kontinuitet. Med en kobling til den lærde skoles almendannende målsætning frigøres realskolen fra et foranderligt erhvervsliv omskiftelige krav.

Samme kontinuitet er også delvist påvist for fagenes indbyrdes vægtning, hvilket underbygger den rolle, almendannelsen spillede som målsætning også for realskolens undervisning. Det vil være relevant at påpege, at realskolen i sin fagsammensætning og i fagenes indbyrdes vægtning gennem hele perioden fastholder det brede, almene sigte og aldrig bevæger sig i retning af fagskolens specialiserende sigte.

Men det kan samtidig konstateres, at realskolen konstant, i hvert fald op gennem 1900-tallet, i dens faglighedsforståelse og den debat, der fokuserede herpå, har forholdt sig reflekterende og forsvarende over for det, der kan betegnes som skoleformens dobbelte sigte, nemlig forberedelse til videregående uddannelse og til det prak-

I sin faglige karakteristika omsluttede realskoleformen både det formale og det reale og vægtede et sigte, der aldrig slap det almendannende helt af syne, selvom det nyttige og praktiske gang på gang blev understreget som et særligt målpunkt. I Nyborg Private Realskoles logo er denne dobbelthed understreget i ordene 'Aand og Legeme', der fører tråde tilbage til det sene 1700-tals ideologiske landskab og de ideer om det sunde og frie menneske, som også kom til at ligge til grund for bl.a. Efterslægtselskabets Skole (foto, Nyborg Private Relskole).

tiske erhvervsliv. Hvis der skal peges på en særlig realskolefaglighed, må det være i forsøget på at få de to ender til at mødes i undervisningen, belyst i denne sammenhæng gennem bestræbelserne på at fastholde både regningfagets praktiske sigte og matematikkens dannende mål og for fremmedsprogsundervisningens område gennem bestræbelserne på inden for samme undervisning både at give eleverne talefærdighed og et praktisk anvendeligt ordforråd samt en sikker og præcis sproglig viden og grundlag.

Ser vi afslutningsvis på, hvad det er i realskolens fagsammensætning og faglighed, der kan genfindes i nutidens faglighedsforståelse, som den blandt andet trænger igennem i de opstillede Fælles Mål (se også dette værks kapitel 7), er det først og fremmest klart, at den nutidige fagplan rummer langt flere fag end realskolens, men også, at det helt praktiske tilsnit, som der i realskolen blev lagt op til særligt i regneundervisningen, er forsvundet ud af målsætningerne.[94] Af realskolens dobbelte sigte er det det almendannende, der er blevet tilbage. Det er dog mere en udvikling, der præger hele uddannelsessystemet, som har bevæget sig i retning af længere tids skolegang for at opnå samme kvalifikationsniveau – det, som også er blevet kaldt uddannelsesinflation.[95] Realskolen, der efter 1958 blev effektueret som en særlig afdeling inden for rammerne af den i praksis 9-årige folkeskole, var i lige så høj grad blevet til en forskole for videregående uddannelse som direkte erhvervsforberedende.

Derimod vil det være fristende at se nutidens fokusering på 'noget for noget' i skoleundervisningen som en tilbagevenden til de gode gamle realskoleidealer om praktiske kundskaber og færdigheder, der kan måles og testes. Der er dog snarere grund til at se det som en reaktion på udviklingen i folkeskolen.[96] Realskolen i sin faglige kompleksitet og som et selvstændigt og særegen element i det danske skolesystem må i dag siges at være helt uden for den almindelige bevidsthed. At det må være konklusionen, hænger også sammen med, at realskolen ikke formåede at fastholde sin position som en erhvervsforberedende skole i et skolesystem, der gik mod længere og længere skolegang. Realskolens dobbeltrettede sigte, der også afspejler sig i fagsammensætning og fagligt indhold, forsvandt med enhedsskoletankegangens fremmarch.

Noter

1. Se f.eks. Birkerød Privatskole, Frederikssund Private Realskole og Henriette Hörlycks Skole, som de præsenteres i Danmarks Privatskoleforenings Blå Bog. Se også de enkelte privatskolers hjemmesider.
2. Den store Danske Encyklopædi. Definitionen er hentet fra Leksikon for Opdragere, 1953.
3. Gyldendals røde fremmedordbog.
4. K. Grue-Sørensen 1956 s. 140.
5. O. Carlsen 1941-42 s. 105-28; O. Carlsen 1944-45 s. 97-111.
6. H. Haue 2003 s. 98.
7. C.F. Ingerslev 1841 s. 354f.
8. C.F. Ingerslev 1841 s. 354f.
9. C.F. Ingerslev 1841 s. 354f.
10. J. Paludan 1885 s. 155 og 757
11. J. Paludan 1885 s. 155 og 757
12. Leksikon for Opdragere, 1953, artiklen realskole. For realfagsbegrebets anvendelse som identifikationsmarkør for realskolen i historiske skildringer, se A. Petersen 1913; J. Høirup 1948.
13. Det er en grundliggende antagelse i denne analyse, at forandringer i fagsammensætning afspejler forandringer i skolernes målsætning. Det bør dog understreges, at der i denne analyse alene er set på fagbetegnelserne. Hvad der måtte være sket af ændringer i det faglige indhold vil i et afgrænset omfang blive taget op i sidste del af dette kapitel.
14. Anordning for Almue-Skolevæsenet i Købstæderne i Danmark, 1814, § 2.
15. Academiske Tidender, 4. årg., 3. hft., 1837, s. 329.
16. Academiske Tidender, 4. årg., 3. hft., 1837, s. 332.
17. V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 286f.
18. Se bemærkninger til lovforslaget, Medd. LS 1902/03 s. 37.
19. Fransk kunne dog indgå i pigeskolernes fagplan, og også optages i 4. mellem for de elever, der ønskede det. Det første skete på et andragende fra foreningen Den danske Pigeskole, fordi det »ifølge dens [pigeskolens] væsentlig almendannende Karakter almindeligt anses for nødvendigt at fastholde Undervisningen i dette Sprog, hvis Udtaleregler og Ordforraad spiller saa stærkt ind i vort dannede Talesprog og al Litteraturlæsning.« Medd. LS 1902/03 s. 139.
20. Bemærkningerne til lovforslaget, Medd. LS 1902/03 s. 42.
21. Kommissionens plan for timeplanen i den videnskabelige realskole i Århus kan findes i C. Funch 1845 s. 20. Normtimeplan for mellemskolen, cirk. nr. 155 af 31. maj 1904, og norm-

timeplan for realafdelingen, Undervisningsvejledning for folkeskolen (Den Blå Betænkning) 1960 s. 31

22. Det er i øvrigt også muligt, at der ikke ville have kunnet spores en forskel, hvis kun timerne for de tre øverste klasser i normtimeplanen 1904 var medtaget
23. I Betænkning vedrørende Undervisningen i Mellem- og Realskolen 1935 blev det iøvrigt anbefalet at lægge 1 time til engelsk og tysk for at afpasse disse fag efter den betydning, som fremmedsprog var kommet til at få.
24. C. Funch 1845 s. 21-27.
25. C. Funch 1845 s. 25.
26. Cirk. 18. maj 1883. For årene 1906-10 findes timeplaner gengivet i Medd. ang. HA.
27. Det skal bemærkes, at timeplanerne fra 1906-07 i langt højere grad end timeplanerne for 1909-10 afspejler en overgangssituation, og at dette kan have spillet ind på timefordelingen. Timeplanerne fra skoleåret 1909-10, hvor ialt 148 havde gennemført mellemskoleordningen, er derfor tillagt en større vægt i analysen. I 1906-07 er der benyttet data fra 104 skoler.
28. Tallet er højere, hvis man inddrager de københavnske pigeskoler. En stor del af disse fulgte pigeskoleordningen og er af den grund ikke medtaget her.
29. Vor Ungdom 1908 s. 293. Artiklen fokuserede på sammenhængen mellem børns sundhedstilstand og deres skolegang.
30. Vor Ungdom 1908 s. 297.
31. Vor Ungdom 1908 s. 305.
32. Af 22 pigeskoler havde syv afsat ekstra timer til historie. Af de øvrige 126 skoler var det kun otte skoler, der havde gjort det samme. Timeplanerne fra 1909-10.
33. Hvordan fællesskolerne har løst problemet med det obligatoriske håndarbejdsfag, giver timeplanerne ingen oplysninger om.
34. Se også skrivelse af 28. juni 1906, der foreskrev, at timerne til håndarbejde kunne tages fra dansk, regning/matematik, skrivning og tegning.
35. Bek. nr. 124 af 1. juli 1904.
36. Den Blå Betænkning 1960 s. 105
37. K. Foss Hansen 1984, T. Werner 1995.
38. B. Christensen-Dalsgaard 1975 s. 119-21.
39. Foredraget blev trykt i Nationaløkonomisk Tidsskrift, 1. hft., 1894
40. Referat fra Femte Møde i Pædagogisk Selskab, Vor Ungdom 1895.
41. P.T. Foldberg 1895 s. 2-7
42. Lyngbye, foredrag holdt ved femte møde i Pædagogisk Selskab, trykt i Vor Ungdom 1895 s. 301f.
43. DdR 1899 s. 10ff.
44. Se DdR 1899 nr. 2-5, bl.a. Chr. Møller, A.D. Thyssen, H. Mathiessen, F. Michelsen.
45. Henvendelse fra Danmarks Realskoleforening, Medd. HA 1903/04 s. 83.
46. Det Pædagogiske Selskabs Aarsberetning 1900-01. Fjerde Møde, s. 91-107. Tillæg til Vor Ungdom 1903.
47. Henvendelse fra bestyrelsen for Den danske Pigeskole, Medd. HA 1903/04 s. 99.
48. J. Mollerup 1903 s. 436-41.
49. O. Bølck 1922 s. 402.
50. N.A. Jensen, DdR, 1928, s. 43-45; E. Torsting 1937-38 s. 333-41.
51. DdR 1932 s. 269-75, »Skolernes Regneundervisning og det praktiske Livs Krav«.
52. H. Wilster 1904 s. 214-19.
53. DdR 1931 s. 86-88.
54. Bek. nr. 40 af 20. januar 1921; skrivelse 31. oktober 1934, Medd. HA 1934/35. Det var kun ved realeksamen, at kvindelige elever kunne fritages for matematik. Almindelig forberedelseseksamen skulle tages i sin fuldstændighed uanset eksaminandens køn.
55. F. Rønning 1916 s. 75.

56. Refereret i Betænkning vedrørende Undervisningen i Mellem- og Realskoler 1935 s. 15.
57. F. Rønning 1916 s. 75.
58. V. Trier 1894 s. 36.
59. Udover at være skolebestyrer for en pigeskole i Lund var Anna Rönström også medredaktør på tidsskriftet Bog og Naal.
60. A. Rönström 1899 s. 86. Rönström har formentlig læst Triers artikel fra 1894 med samme titel, hvori matematikundervisningens nytte og værdi for pigerne betones gennem at modvirke det, der betegnes som »Fruentimmerlogik«, og som hentyder til »Kvindernes mangelfulde Evne til at holde en bestemt Tankegang fast.« V. Trier 1894 s. 36.
61. Et eksempel er cand.mag. frk. Eibe, der i 1901 sammen med skolebestyrer Frederiksen holdt foredrag i Pædagogisk Selskab om den første undervisning i matematik. Tillæg til Vor Ungdom 1903 s. 91-107.
62. Sinding, lærer ved Vejle Døtreskole, nævner i et indlæg han havde i Den danske Realskole 1899, at han er inspireret af Anna Rönström. DdR 1899 s. 152.
63. Det skal dog bemærkes, at ikke alle skoler så fremmedsprogene som hovedfag. Et eksempel herpå er Borgerdydsskolen, hvor bestyreren, M. Hammerick, i 1856 præciserede, at matematik og naturvidenskaber skulle være hovedfag i den højere realafdeling han ønskede etableret på skolens øverste trin. Se H. Haue 2003 s. 169.
64. V. Skovgaard-Petersen 2002 s. 57.
65. Se J. Rahbek Rasmussens glimrende essay 2002.
66. Bek. nr. 124 af 1.juli 1904.
67. Bek. nr. 124 af 1. juli 1904.
68. Der var ikke tale om et opbrud afgrænset til realskolen. I gymnasiet stilledes samme fordringer, og allerede i 1882 havde et ministerielt cirkulære her (latinskolen) lagt fast, at undervisningen i de levende sprog burde lægge »Vægt på et praktisk Udbytte, og Grammatikundervisningen kun drives med dette Formaal for Øje.« Cirk. nr. 77 af 21. juni 1882.
69. Allerede med folkeskoleloven i 1937 fik købstadsskolerne mulighed for at indføre undervisning i engelsk og tysk.
70. Betænkning nr. 253 (Den blå betænkning), 1960, s. 192 (engelsk).
71. Andre navne var den direkte metode, den naturlige metode, den fonetiske metode...
72. A. Abrahams 1880
73. J. Mogensen 1903 s. 764
74. Se indlæg i DdR 1922 nr. 18 og 1923 nr. 17 og 20.
75. E. Panduro 1923 s. 421. Elna Panduro (1871-1947) var engelsklærer i en københavnsk mellem- og realskole og deltog desuden aktivt i den pædagogiske debat, især inden for seksualoplysning.
76. Hans I. Hansen gav en rosende skildring af Ellen Langes undervisningsmetode i en artikel i DdR 1922 nr. 10, og Fr. Rønning gjorde det året efter klart, at han personligt foretrak oversættelsesmetoden, altså den Lange benyttede sig af. DdR 1923 nr. 24.
77. Debatten kan følges gennem adskillige indlæg i DdR i årene 1922-25.
78. A.G. Andersen 1924 s. 99.
79. Kommentar fra Olaf Lange ved foredrag af A.G. Andersen 1924.
80. Se f.eks. J.K. Larsens hjertesuk over undervisningen i tysk og engelsk: »Nu har vi i 10 Aar ventet og haabet, at disse Fag, som Dannelsesgrundlag skulde blive værdige Afløsere af Latin og Græsk«. Om Sprogundervisningen i Gymnasiet. Vor Ungdom 1918 s. 343
81. DdR 1922 nr. 15. Se også artikler i DdR 1923 nr. 7, 13, 17 og 23.
82. Anordn. nr. 28 af 21. januar 1925. Betænkning 1935, bilag 3, s. 122.
83. Eks. overlærer Boberg, Vordingborg, i DdR 1923 s. 109-10; Ellen Lange i DdR 1923 s. 304-07.
84. E. Panduro i DdR 1923 s. 418-21; A.G. Andersen i samme nummer s. 421-23.

85. M. Vibæk 1924 s. 159; J. Johnsen 1924 s. 181.
86. H.I. Hansen 1932.
87. H.H. Thompson 1932.
88. Enkelte indlæg forekom dog stadig, eks. H. Munkholm: »Direkte« eller »indirekte« i sprogundervisningen. DdR 1940 nr. 8.
89. Rud. Lave 1962.
90. K. Kroman 1886 s. 295.
91. M. Købke 1883 s. 52-60.
92. N. Zahle 1882 s. 430-71.
93. Karakteristikken stammer fra de svenske pigeskoler, men kan også anvendes på de danske. Kyle 1972 s. 49.
94. Se på undervisningsministeriets hjemmeside: http://www.faellesmaal.uvm.dk/.
95. E.J. Hansen 2003 s. 45ff.
96. Se f.eks. redegørelsen for udviklingen i S. Hermann 2007.

VIII. Realskolens mennesker

Hans Kristensen, skoleleder på Kildegård Privatskole, 2006 (foto, Omar Ingerslev).

22. Embedsmænd, købmænd og pædagoger
– realskolens ledere

KELD GRINDER-HANSEN

Dette kapitel vil tegne en profil af realskolens ledere, som de udfoldede sig i den kommunale og i den private realskole, samt belyse de karakteristiske træk ved skolebestyrer/ejerens lederrolle i privatskolen stillet over for overlæreren/skoleinspektørens karakteristika som leder i den offentlige skole. Afslutningsvis diskuteres det, om nutidens private skoleleder stadig kan siges at have bevaret en særlig ledelsesprofil.

Mens P.A. Dissing var leder af Otterup Realskole 1903-36, voksede elevtallet fra cirka 80 til hen ved 225 i 1920'erne. Det var således nødvendigt at udvide skolen for at få plads til de mange elever. På billedet ses den såkaldte S-bygning under opførelse (foto 1921, Otterup Realskole).

1. Indledning

»Overlærer Hansen var en udpræget Realskolemand. Skolen var ham alt«.[1] Blandt realskolens aktører – lærere, elever, forældre – indtager skolelederne en særlig position. Som pædagogisk, administrativ og for de private realskolers vedkommende også økonomisk ansvarlige satte lederne dagsordenen internt på skolerne og udadtil i forhold til det omgivende samfund. At blive leder i realskolen var ikke noget, man kunne uddanne sig til, hverken på universitetet eller seminarierne. I bedste fald kunne skolelederen ved sin tiltræden trække på en erfaringsbaseret viden om, hvordan andre skoleledere havde ageret i jobbet, men han/hun var under alle omstændigheder nødt til at definere sin egen lederrolle inden for de givne pædagogiske, administrative og økonomiske rammer.

Lederne kom til realskolen med varierende uddannelsesmæssig baggrund og dermed også med forskellig fagligt og pædagogisk udgangspunkt. I den private realskole dominerede de akademisk kandidater, specielt teologerne i den tidligste periode, mens seminarister blev foretrukket i den kommunale realskole. I løbet af første halvdel af det 20. århundrede overtog lærerne i stigende grad også lederskabet i den private realskole, således at der ved indgangen til 1950'erne ikke længere eksisterede den store forskel mellem ledernes formelt faglige baggrund i den kommunale og private realskole.

Man skal imidlertid vare sig for at overbetone betydningen af ledernes uddannelsesmæssige baggrund for deres virke i realskolen. For definitionen af leder-

rollen har det været langt mere afgørende, om man skulle fungere i kommunalt eller privat regi. Kravene til lederskab i de to sektorer var i udgangspunktet væsensforskelligt og må have influeret ledernes selvforståelse og måde at udføre jobbet på: Den kommunale overlærer (og senere skoleinspektør) var underlagt det offentlige skolesystems administrative rammer og skulle som embedsmand forvalte sin skole inden for disse, mens den private skolebestyrer og i mange tilfælde også skoleejer ikke var underlagt samme administrative begrænsninger og langt mere frit kunne bestemme kursen for skolens virke. Han var i stedet nødt til at fokusere på rollen som købmand for at sikre et tilstrækkeligt kundegrundlag og en balance mellem indtægter og udgifter som en forudsætning for overhovedet at kunne drive skole. Begge ledertyper havde fokus på pædagogikken og realskolens faglige mål og kunne mødes i diskussion af disse emner i foreningsregi og i spalterne i *Den danske Realskole*.

Nok var de alle »realskolemænd«, som det blev fremhævet i realskolekredse ved festlige lejligheder, men i den enkelte realskoleleders selvforståelse og definering af sin lederrolle må placeringen i henholdsvis offentligt eller privat regi have været det væsentligste pejlemærke.

I dette kapitel er målet at tegne en profil af realskolens ledere, som de har udfoldet sig i den kommunale og private realskole, og fremhæve de karakteristiske træk ved skolebestyrer/ejerens lederrolle i privatskolen stillet over for overlæreren/skoleinspektørens karakteristika som leder i den offentlige skole. Som afslutning på kapitlet diskuteres, om nutidens private skoleleder stadig kan siges at have bevaret en særlig ledelsesprofil i en tid, hvor der også i den offentlige skole er kommet fokus på synlig og værdibaseret ledelse, økonomistyring, og hvor man har fået øje på det »krydspres«, skoleledelsen er udsat for fra folkeskolens mange interessenter. Alt sammen temaer som man tidligere med en vis ret kunne hævde primært hørte hjemme i privatskolesektoren.

2. Rammerne for skoleledelse

Realskolens ledere skulle udføre deres arbejde inden for vidt forskellige økonomiske og administrative rammer. Skillelinjen gik først og fremmest mellem de statslige skoler med realundervisning og de kommunale realskoler på den ene side og de private realskoler på den anden. I det offentlige regi var de økonomiske og administrative rammer for realskoledriften fastlagt, og skolelederens primære opgave var at forvalte skolernes virksomhed inden for disse. De kommunale realskoler indgik som en del af kommunernes almindelige skolevæsen og var med hensyn til deres økonomiske administration og økonomiske forhold i det hele taget med visse afvigelser ligestillet med de almindelige folkeskoler.[2] Lederne i de privat realskoler havde langt større frihed til at præge deres skolers udvikling, men var på en helt anden måde afhængig af de økonomiske vilkår, som det var muligt at tilvejebringe. Uden et »godt køb-

P. A. Dissing var i 33 år leder af Otterup Realskole, de 30 af årene ejede han skolen. Han var en meget synlig og karismatisk leder, der ligeledes fandt tid til at undervise de ældste elever i blandt andet dansk og matematik. Dissing var en af sin tids mest markante realskolefolk, der også på landsplan gjorde sine synspunkter gældende. I årene 1929-45 var han formand for Den Private Realskoles Bestyrerforening (foto, Otterup Realskole).

Marie Nielsen, P.A. Dissings søster, var i mange år lærer på Otterup Realskole, men markerede sig i høj grad selvstændigt som en meget aktiv lokalpolitiker og organisationskvinde. Marie Nielsen blev i 1925 indvalgt som den første kvinde i Otterup Sogneråd og blev i 1929 formand for fattigudvalget. Fra 1910 og i mange år derefter var hun formand for Dansk Kvindesamfunds afdeling i Otterup, og i 1926 var hun med til at oprette Spædbørns- og Mødrehjemmet Nislevgård, som hun blev administrator for (foto, Otterup Realskole).

mandskab« og en evne til at få indtægterne og udgifterne til at balancere holdt man ikke længe som leder i den private realskole.

Flertallet af de private realskoler var personligt ejet af bestyreren, men der fandtes også andre økonomiske modeller for ejerskabet såsom selvejende institutioner, interessentselskaber og aktieselskaber. Den personligt ejede realskole var den ejerform, der gav størst frihed til bestyreren, men også den model, som var forbundet med størst personlige risici. For mange var den største hurdle at skaffe sig kapitalen til at komme i gang i branchen, enten ved at grundlægge en ny realskole eller at købe en allerede eksisterende. Som det fremgår af portrættet af skolebestyrer P.A. Dissing, var det uhyre vanskeligt at etablere sig i privatskolesektoren uden en grundkapital. Dissing begyndte sin karriere som lærer ved Maribos Private Realskole i 1897 og blev fire år efter inspektør ved skolen. Da skolebestyrer Rohde pludselig døde, »havde det været naturligt, at Dissing havde faaet Skolen, da han var elsket og afholdt af alle«, men, tilføjedes det lakonisk: »han manglede Kapital«. Derfor måtte han i stedet bryde op og tage til Otterup, hvor han overtog den noget mere ydmyge lokale private realskole »i Forpagtning med Forkøbsret«. Der var tale om noget af en satsning, for det var en realskole i ynkelig forfatning, han nu skulle lede: »Skolen havde nemlig da eksisteret i 19 Aar og haft 2 Bestyrere og mange Lærere. Eksamensret havde den ikke opnaaet trods adskillige Forsøg derpaa, og de Elever, Skolen forberedte til Alm. Forberedelseseksamen, maatte møde i København. Paa dette Tidspunkt havde Skolen kun 28 Elever. Men Dissings Person indgød Tillid, og snart efter indmeldtes 29, der vilde prøve den nye Mand. Prøven faldt godt ud og Eleverne strømmede til fra alle Kanter«.[3]

Historien endte altså lykkeligt for Dissing, men vejen havde været lang og barsk, før han nåede sit mål og kom til at eje en velfungerende og økonomisk konsolideret privat realskole. Andre nåede aldrig dertil og oplevede at gå personlig konkurs med deres skoler undervejs. Alligevel synes der at have været stor interesse blandt den private realskoles lærere for at erhverve egen skole. Igennem første halvdel af det 20. århundrede finder man jævnligt annoncer i *Den danske Realskole* som denne fra 1940: »*Realskole ønskes til Købs* af en ældre Lærer med lang Virksomhed ved privat Realskole. Stor Udbetaling. Enhver Henvendelse behandles fortroligt. Billet mrkt. »35« modtager Bladets Ekspedition«.[4] På trods af risici og økonomisk smalhals synes tanken om at blive »konge i eget kongedømme« at have været attraktiv for mange realskolelærere. Som det nedenfor skal vises, eksisterede der imidlertid også en tendens til, at ejere og bestyrere af private realskoler valgte at opgive deres »frihed« i privatskolesektoren for at krydse over til en stilling som overlærer eller inspektør i den kommunale realskole med dens mere sikre og forudsigelige økonomiske vilkår.

Tilskudsloven i 1928 sikrede de private realskoler et større og mere sikkert økonomisk grundlag (se dette værks kapitel 15). Ved samme lejlighed gennemførtes den første statslige regulering i forbindelse med salg af private realskoler. Et statsligt nedsat nævn skulle fremover godkende salgsvilkårene, før en statsstøttet privat realskole kunne videresælges. Dette svækkede imidlertid ikke interessen i at fortsætte det personlige ejerskab

P.A. Dissing på sit kontor. Dissing blev af sine elever beskrevet som en forstående og menneskelig skoleleder, som ikke behøvede at ty til autoritære virkemidler. Hans interesse for eleverne strakte sig uden for klasselokalerne. I 1920 begyndte Dissing en tradition med at tage de elever, der netop havde overstået deres realeksamen, med på en cykeltur rundt i Danmark. Efterhånden blev disse ture motoriseret. Fra 1929 gik turen til udlandet Tyskland, Nederlandene, Østrig m.m. Dissing lejede en rutebil og kørte selv eleverne ud på oplevelse i Europa (foto 1930'erne, Otterup Realskole).

til de private realskoler, som op i 1950'erne vedblev at være den dominerende ejerform i privatskolesektoren. I løbet af 1960'erne og 1970'erne overgik flere og flere private realskoler fra privateje til selvejende institutioner. Incitamentet hertil kom bl.a. fra staten, der tilbød de selvejende institutioner statslån til en lav rente og tilskud til forrentning af andre lån. I midten af 1970'erne var der 90 private realskoler, hvoraf blot seksten var privatejede, mens de øvrige 74 var selvejende institutioner. Tilskudsloven af 1977 understøttede denne proces væk fra personligt ejerskab ved at fastslå, at nyoprettede privatskoler skulle være selvejende for at modtage statstilskud.

3. Realskoleledernes uddannelse

Flertallet af ledere i den private realskole før 1903-loven bestod af akademikere. I 1886 havde således 21 ud af 36 realskoleleder uden for København en akademisk baggrund som cand.philol., cand.mag. eller cand.theol., mens tretten skoleledere var seminarister.[5] På de højere pigeskoler fandt man kvindelige ledere med en bestyrereksamen, der for flere af de større pigeskolers vedkommende var udgået fra Nathalie Zahles skoleimperium, men blandt de mange pigeskoler, der oprettedes i årtierne omkring 1900, var der også en række kvindelige bestyrere uden nogen formel uddannelsesbaggrund.[6]

Efter 1903 fortsatte akademikerne med at udgøre et markant islæt blandt lederne i specielt den private realskole, enten som ejere eller som bestyrere af skolerne, men akademikere blev også i en række tilfælde foretrukket som overlærere i den kommunale realskole. I skoleåret 1911/12 var der i alt 231 realskoleledere. 44 af disse var teologiske kandidater, mens andre 31 havde en kandidatgrad (cand.philol., cand.mag. og for tos vedkommende en filosofisk doktorgrad).[7]

Man kan måske umiddelbart undre sig over, at så forholdsvis mange teologer valgte en karriere inden for realskolen. Skolebestyrer Kr. Hatt giver følgende noget kryptiske

forklaring på dette i et portræt af kollegaen skolebestyrer G.L. Gøtzsche, Trustrup Realskoles bestyrer og ejer, i anledning af dennes 60-årsdag: »Skolebestyrer Gøtzsche hører til den ikke ringe Skare af Teologer, der som Følge af en vis indre Trang har opgivet det ophøjede Stade paa Prædikestolen og har indtaget den mere beskedne Plads paa Katederet, har valgt at blive gode Skolemænd i stedet for tarvelige, i hvert Falde mindre gode, Præster«.[8] Denne »vis indre Trang«, som Hatt formulerer det, har nok været til stede hos en række af de teologer, der fandt vej ind i realskolen eller er blevet udviklet efter, at teologen er begyndt i realskolen. Man sidder imidlertid tilbage med en følelse af, at når den private realskole var så relativ populær blandt teologiske kandidater, skyldes det ikke kun en stor pædagogisk interesse og ønsket om at danne og uddanne den danske ungdom, men i høj grad også vanskelighederne med at opnå et præsteembede eller ansættelse i den lærde skole. Ser man på de private realskolers generelt anstrengte økonomi, har det næppe heller været udsigten til økonomisk vinding, der har fået de teologiske kandidater til at vælge realskolen.

Hovedparten af de akademisk uddannede realskoleledere i skoleåret 1911/12 befandt sig i den private realskole, mens størstedelen af de i alt 76 skoleledere med seminariebaggrund havde stillinger i den kommunale. Et bemærkelsesværdigt stort antal, 52 i alt og specielt blandt de kvindelige bestyrere af pigeskoler, var ledere af en skole uden at have en formel uddannelsesmæssig baggrund herfor.[9]

I skoleåret 1915/16 havde cirka en fjerdedel af bestyrerne i den private realskole fortsat en teologisk baggrund, mens yderligere 27 procent var cand.mag.er, cand.philol.er eller cand.scient.er. Knap en femtedel af bestyrerne var seminarieuddannede, mens cirka 30 procent, specielt blandt pigeskolernes ledere, fremstod uden nogen formel uddannelsesmæssig baggrund. I den kommunale realskole dominerede de læreruddannede ledere med 53 procent. Der var elleve procent af overlærerne, der var teologiske kandidater, og 35 procent, som var cand.philol., cand.mag. eller lignende. Kun en af de kommunale realskoleledere fremstod uden formel uddannelse.[10]

Femten år senere, i skoleåret 1930/31, var forskellene mellem den private og den kommunale realskoles lederes uddannelsesmæssige baggrund blevet udjævnet betydeligt. I den kommunale realskole var den seminarieuddannede leders dominans blevet endnu mere udtalt: Godt 83 procent af lederne var nu seminarister, mens cand.theol.-erne og cand.mag.erne hver udgjorde cirka otte procent af lederkorpset. I den private realskole var 53 procent af skolebestyrerne nu seminarieuddannede. Der var stadig et markant islæt af cand.mag.er (m.m.) blandt lederkorpset, mens antallet af cand.theol.er var faldet til knapt syv procent. Mest bemærkelsesværdig er det imidlertid, at antallet af private realskolebestyrere uden formel uddannelse var reduceret til under ti procent.[11]

Som det var tilfældet med lærerkorpset, blev også realskolens lederes uddannelsesmæssige baggrund »harmoniseret« i løbet af første halvdel af 1900-tallet, og ledere med seminariebaggrund kom til at dominere, først i den kommunale realskole, men efterhånden også i den private.

4. Købmand og pædagog – den private realskoleleder

En god praksis og et godt købmandskab var fundamentet for den private realskole. Bedømt ud fra de mange portrætter af realskoleleder i *Den danske Realskole* kunne man tilføje: forankret i en stærk lederpersonlighed med fremdrift og faglighed. En markant

leder, der kunne kommunikere med elever og forældre og det omgivne samfund og samtidig indgyde tillid i ministeriet, kunne få en privat realskole til at blomstre, ligesom en ukarismatisk og inkompetent leder kunne få en ellers velkonsolideret skole til at falde fra hinanden på forbavsende kort tid.

At have fremdrift og gode købmandsegenskaber var nødvendige forudsætninger for at etablere sig i den private realskoleverden, ikke mindst i årtierne omkring 1900, hvor realskoler skød frem overalt i Danmark, oftest under meget vanskelige vilkår. Et eksempel fra denne pionertid er nedenstående beretning om skolebestyrer C.C.G. Olsens trange vej ind i den danske realskole:

»I December 1895 overtog Hr. Olsen den af en Forældrekreds oprettede og indtil da drevne Realskole i Nykøbing paa Sjælland. Nykøbing Realskole var dengang en af Landets mindste Skoler, idet den i Sommeren 1866 kun havde 38 Elever, fordelt i 5 Klasser. Men Nykøbing var paa den Tid en By med næppe 2000 Indbyggere. Opland var der nok af, men da det for Størstedelen var ufrugtbart eller sandet og da Byen ikke havde Jærnbane til det gode Opland mod Syd, maatte Betingelserne for en levedygtig Realskole siges at være smaa. At de økonomiske Forhold, under hvilken Skolen levede, var yderst beskedne, fremgaar af Skolens officielle Regnskab for 1895-96, der viser, at Lønnen til de faste Lærere i alt androg 1900 Kr., at der anvendtes 300 Kr. til Timelærere, og at Bestyrerlønnen ikke naaede 700 Kr. Det timelige saa Hr. Olsen bort fra. Han mente, at der i Nykøbing var et Virkefelt for en Mand, der vilde noget, og det vilde Hr. Olsen. Hans Maal at skabe en god og velindrettet Skole med 8 Klasser og at give Eleverne en god Undervisning, blev naaet, og efter at Nykøbing i 1899 havde faaet Jærnbane fra Holbæk voksede Skolens Elevtal efterhaanden til det dobbelte. Selv var Hr. Olsen glad for sin Virksomhed. Jeg husker en Udtalelse derom fra et Besøg, han aflagde hos mig.[12] Da han havde set Skolen og hørt om dens økonomiske Basis, sagde han: De virker under bedre Kaar end jeg; men jeg vil dog ikke bytte med Dem, da min Skole er min egen.«

Nørresundby Realskole, som den tog sig ud, da skolebestyrer C.C.G. Olsen købte den. Nørresundby Realskole blomstrede under Olsens ledelse og blev en markant undervisningsinstitution i Aalborg-området, som fortsatte med at udklække mellem- og realskolelever frem til mellemskolens afskaffelse efter 1958-loven (postkort cirka 1910, Solsideskolen).

Skoleleder H.P. Neisig blev i 1909 ansat som leder af den private realskole i Nakskov og fik samtidig forkøbsret til at købe skolen, hvilket han benyttede sig af elleve år senere. På dette tidspunkt havde Neisig gjort realskolen til en fornuftig forretning. På billedet ses den private realskole i Nakskov med lærere og elever (foto, Nakskov Lokalhistoriske Arkiv).

Det lykkedes Olsen at opbygge og konsolidere driften af den ret ydmyge realskole i Nykøbing Sjælland. De stramme økonomiske rammer, hvorunder han måtte virke, gør det forståeligt, at han begyndte »at stræbte efter en større Virksomhed«, og i 1909 købte han Nørresundby Realskole, som havde bedre udviklingspotentiale. Her synes Olsen for alvor at have fået mulighed for at udfolde sine evner som privatskoleleder og fået sin virksomhed til at blomstre: »Under Hr. Olsens Ledelse blev Nørresundby Realskole en anset Skole, og skønt der er mange Skoler i Aalborg; tillige en stor Skole. Dette skyldes i nogen Grad Skolebestyrer Olsens Person […] Der har altid hersket et udmærket Forhold mellem Hr. Olsen og hans Medlærere. Den Omstændighed, at Lærerne er blevet ved Skolen i mange Aar, er et godt Bevis for, at de har været glade ved Samarbejdet med ham, og at han paa sin Side har sat Pris paa dem, fremgaar tydligere end noget andet af, at han ved sin Fratrædelse overdrager den til 5 af dem med én som pædagogisk Leder«.[13]

Skolebestyrer Olsens karrierevej fra en lille til en stor realskole er typisk for mange private skoleledere. Fik man foden inden for på en lille og ofte trængt provinsrealskole, og knækkede man ikke nakken på at drive en sådan skole med begrænset budget, var vejen banet til et senere skifte til en større og mere rentabel realskole – i hvert fald for de mest driftige af realskolens ledere som f.eks. H.P. Neisig. Neisig begyndte sin lederkarriere i 1890 med at tiltræde en stilling som bestyrer for den nyoprettede selskabsejede realskole i Brønderslev, som i udgangspunktet kun havde seks elever! Med stor energi kastede han sig over opgaven, og allerede ved slutningen af første skoleår var der 40 elever. I 1891 fik skolen sin egen bygning, og på trods af fortsat stram økonomi udviklede skolen sig i »positiv« retning i de følgende år, men nok ikke for skolens lærerkræfter, for, som Kr. Hatt beskriver det lidt syrligt i sit fødselsdagsportræt af Neisig, »var det godt, at der ikke fandtes Løn-Cirkulærer eller -Regulativer«. I 1909 efter nitten hårde år med

at opbygge og stabilisere en ny realskole skiftede Neisig til Nakskov Private Realskole, hvor han syntes at have opnået bedre økonomiske rammer for sit skolevirke.[14]

Bevægelsen fra mindre til større realskoler foregik imidlertid ikke kun inden for privatskolesektoren, men også mellem den private og offentlige sektor. Ikke så få private skoleledere valgte at opgive det personlige ejerskab til en skole for i stedet at blive ansat som overlærer (skoleinspektør) ved en kommunal skole, hvor de økonomiske rammer var bedre og lederlønningerne højere. Ledende skoleinspektør i Grenå Kommune J.P. Juul begyndte således sin karriere i den private realskole og ejede i perioden 1892-97 Sakskøbing Realskole, indtil han blev tilknyttet Grenå kommunale skolevæsen, fra 1908 som leder af det samlede skolevæsen, herunder en kommunal mellem- og realskole.[15]

Denne bevægelse fra den private til den offentlige skole kan genfindes i mange af biografierne over realskoleledere i *Den danske Realskole*, hvorimod det sjældnere synes at have gået den anden vej. En stilling i den friere, men også økonomisk mere usikre privatskole synes ikke at have appelleret til overlærere i det kommunale skolevæsen eller for den sags skyld til kommunalt ansatte realskolelærere med ledelsesaspirationer.

For den private realskolebestyrer og ejer måtte økonomien nødvendigvis sætte rammerne for skolevirksomheden. Selvom indtægterne fra de skolepenge, som forældrene betalte for deres børns skolegang, ikke alene kunne finansiere en realskoles drift, var relationen til eleverne og forældrene af afgørende betydning for en realskoles overlevelse og udviklingsmuligheder. Det understreges gang på gang i skildringerne af succesfulde realskolebestyreres virksomhed. Skolebestyrer Olsen, Nørresundby Realskole, havde således »altid sat Ære i at passe sin Skole godt og bestræbt sig for at komme i et godt Forhold til Eleverne og deres Forældre og bevare dette gode Forhold uden at slaa af paa de Krav, en Skoleleder med Rette kan stille. Naar det er lykkedes, skyldes det, at han stedse har været den noble, humantænkende og retlinede Mand«.[16]

I nekrologen over Lau Christensen-Dalsgaard, der var skolebestyrer for Kolding Realskole 1940-51, var det på samme måde hans personlige forhold til hver enkelt elev, der blev fremhævet: »Han var så helt ud skolemenneske. En stærk meddelertrang i hans frodige og livlige natur gjorde ham til en fremragende lærer. Men skolefaglige hensyn gjorde ham aldrig snæver i forholdet over for eleverne. En elev var for ham først og fremmest et medmenneske. Var eleven i vanskeligheder, skulle disse overvindes ved medmenneskelig forståelse og hjælp, meget sjældent ved disciplinerende straf. Ved hans død er der sagt om ham, at for ham var ingen elev vanskelig […] Udtrykket »den personlige skole« har ofte fundet ubestridt anvendelse på en privat realskole. Lau er i forreste række blandt dem, vi må takke derfor«.[17]

Faglighed synes i det hele taget at have været et omdrejningspunkt i den private realskoleleders selvforståelse. Udgangspunktet var skolebestyrernes egen faglige identitet, som de bragte med ind i lederjobbet. Denne personlige faglige profil fremhæves som regel i portrætterne af realskolebestyrerne. Således skildres Kolding Realskoles grundlægger Henrik Egeris Christensen-Dalsgaard, kaldet Gamle, som en matematisk kompetent faglærer i et avisportræt, der blev bragt i anledning af hans 40 års jubilæum som skolens bestyrer: »I Matematik, der er det Fag, han har arbejdet mest med, har han da ogsaa naaet omtrent saa vidt i pædagogisk Henseende, som man kan naa, og ligesom det hedder, at kun den har set Vesterhavet, der har set det i en Vestenstorm, saaledes kan man sige, at kun den kender »Gamle« ret, der har set eller hørt ham i en Matematiktime. Den Taalmodighed, hvormed han bliver ved Begyndelsesgrundene, og den Op-

Henrik Egeris Christensen-Dalsgaard, kaldet Gamle, blev Kolding Realskoles første karismatiske bestyrer, som i en menneskealder prægede kulturen på skolen. I ham forenedes godt købmandskab, pædagogisk indsigt og stor faglighed (foto, Kolding Realskole).

findsomhed, han viser for at faa alle med, er saadan, at den sammen med hans Begejstring i Arbejdet faar en til at tvivle paa, at han skulde være noget over de tres Aar«.[18]

Men fagligheden skal også forstås bredere som den pædagogik og faglige linje, som den enkelte skolebestyrer stod for på sin skole. Mellem- og realskolen var en eksamensskole, og derfor var det forventeligt, at der blev lagt vægt på konkrete kundskaber og en pensumbaseret undervisning, ligesom en striks disciplin skulle overholdes. For mange realskolebestyrere kombineredes denne fokus på fag-faglighed imidlertid med et ønske om at udvikle skolens pædagogik og undervisningsmetoder, ligesom den almene personlige dannelse blev vægtet på en række af de førende private realskoler. Innovation er måske ikke umiddelbart et begreb, man forbinder med realskolen, men ikke desto mindre fandtes der blandt realskolebestyrerne en række ganske fremsynede pædagoger, der satte fokus på den enkelte elevs udvikling frem for klassens karaktergennemsnit, selvom faglighed, flittighed og (selv)disciplinering forblev nøglebegreber. Da Lau Christensen-

Dalsgaard i 1940 overtog Kolding Realskole fra sin bror, formulerede han præcist sit pædagogiske credo: »Min Drøm er at udslette Skellet mellem Lærere og Elever, at vi skal faa en Skole, hvor Børnene med fuld Tillid kan gaa til Lærerne, at faa Børnene til at forstaa, at Skolen er deres Værksted, og at den Mand, der sidder paa Katederet, er ham, de skal gaa til, naar de er kørt fast. Paa Skolen skal ikke holdes Disciplin, for der er Disciplin. Vi skal give Børnene Kundskaber, og jeg vil lægge Hovedvægten paa Dansk. Ingen Elev maa gaa ud af Skolen uden at kunde skrive sit Modersmaal rigtigt. Forældre, lær Børnene at gøre deres Skolearbejde som en usvigelig Pligt, som Far passer sit Arbejde og Mor sit«.[19]

En af den private realskoles førende skikkelser i første halvdel af det 20. århundrede var Christian Christensen-Dalsgaard, bror til Henrik og Lau, og i 42 år ejer af Randers Realskole. I ham forenedes realpolitikeren og praktikeren, der interesserede sig for den private realskoles ydre forhold, med pædagogen, som ønskede at udvikle realskolens faglige og pædagogiske indhold.

Han tog i tale og på skrift klart afstand fra realskolen som terpeskole. I et foredrag ved skolemødet i Ringkøbing i 1915 benyttede han følgende udsagn fra professor Edvard Lehmann til at understrege sin pointe: »Der vil komme en Tid, da man bedømmer vor Tids Skoleopdragelse, ligesom vi nu betragter Middelalderens Lægekunst, da Lærerne, som tror at kunne oplære Børn ved Gloser, som ikke huskes, og Regler, som ikke forstaas, vil være en lige saa tragikomisk Figur som Præsten eller Munken, der mente at kunne kurere Sygdomme med Vievand og Besværgelser.«[20]

En anden af pionererne inden for den private realskole Oluf Severin Kristian Rübner-Petersen er ligeledes et eksempel på en privatskolemand med visioner for realskolens udvikling, der dog i hans tilfælde var parret med et i højt grad konservativt og autoritært syn på disciplin og ledelse.[21] Rübner-Petersen begyndte sin karriere i den private realskole som lærer ved Varde Realskole, hvorefter han blev bestyrer af Hinnerup Realskole ved Århus. I 1889 blev han bestyrer for den private realskole i Esbjerg. Rübner-Petersen satte sig en række spor i Esbjerg Realskole. Nye pædagogiske tiltag blev iværksat; i 1892 fik han således på trods af forældremodstand indført fællesundervisning for drenge og piger på skolen – også i gymnastiktimerne, og han satte sløjd og husgerning på skolens curriculum. Rübner-Petersen var til gengæld ikke nogen rund og omgængelig ledertype med stor demokratisk forståelse – snarere tværtimod. Han var en kompromisløs tilhænger af orden og disciplin, og lærere, forældre og elever, der ikke levede op til den forventede standard, blev kritiseret i barske vendinger, hvilket fra tid til anden skabte samarbejdsvanskeligheder. Rübner-Petersen engagerede sig ligeledes i det offentlige liv i Esbjerg. Han var fra 1899 medlem af byrådet for partiet Højre og engagerede sig i udviklingen af det offentlige skolevæsen i byen som deltager i skoleudvalg og skolekommission.[22] Efter at han var raget uklar med skolens bestyrelsesformand i 1907 forlod han skolen for at begynde en ny karriere som skoledirektør i Dansk Vestindien.[23]

For såvel C. Christensen-Dalsgaard som Rübner-Petersen fik deres satsning på pædagogisk udvikling, i øvrigt i kombination med forbedringer af skolernes fysiske rammer, positiv effekt for deres skolers udvikling og medførte forøget elevtilgang. Denne blanding af faglighed og fornyelse i kombination med en vis konservatisme og et praktisk håndelag synes i det hele taget at have været opskriften på succes inden for den private realskole historisk set, og er det vel egentlig også i dag?

Den private realskoleleders hovedopgave var at stå i spidsen for en sund virksomhed, der gav børnene af deres »kunder« dannelse, nyttige kundskaber og en kompetencegi-

Lau Christensen-Dalsgaard overtog Kolding Realskole efter broderen Henrik i 1940 og fungerede som skolebestyrer frem til sin pludselige død i 1951, hvorefter hans kone Karen førte skolen videre. Lau Christensen-Dalsgaard lagde i sit virke vægt på at skabe et åbent og tillidsfuldt forhold mellem elever og lærere (foto, Kolding Realskole).

vende uddannelse. Et engagement i samfundslivet, der rakte ud over skolens umiddelbare behov, synes mange skolebestyrere bevidst at have fravalgt. Fokus skulle ligge på skolens og ikke samfundets behov. Dette ideal formuleres gentagne gange i portrætterne af den private realskoles bestyrere. Således udtrykkes det i forbindelse Trustrup Realskoles bestyrer G.L. Gøtzsche: »G.L. Gøtzsche er blevet en første Klasses Skolemand med al sin Interesse knyttet til Skolen. De Skoler, han har haft, har han arbejdet godt frem, og ved Siden af det gode Arbejde, har han haft Evne til at gøres sig vellidt, hvor han har været. Men uden for Skolen har han ikke sat sig Spor. Han synes at have haft til Motto salig Ovids Ord i Tristia III, 4, 25: Bene qui latuit, bene vixit, hvorfor han er blevet en af de mest stille Mænd i vor Skoleverden.«[24]

Der fandtes dog også realskolebestyrere, der som folkelæreren på landet deltog aktivt i det omliggende samfunds opgaver og dermed fik en central placering i lokalsamfundet, der rakte ud over hans virke i realskolen. Det gjaldt eksempelvis for skolebestyrer P.A. Dissing fra Otterup Realskole, som ud fra den følgende beskrivelse må siges at have opnået en førerstilling i lokalsamfundet: »Dissings Ry som Skoleleder og den praktiske Mand bevirkede, at hans Bysbørn hurtigt opdagede ham og tog hans Evner i Brug paa forskellig Maade. Naar undtages Sogneraadets Sager, kan der intet foretages i Otterup, uden at Dissing tages med paa Raad. Han har haft Sæde i »Arbejdet adler«, i Sundhedskommissionen, Værgeraad og været kommunal Revisor. For tiden er han Formand for Otterup Elektricitetsværks Bestyrelse, for Sønderjydsk Forening for Otterup og Omegn og Otterup Skolesamfund samt Medlem af Fyens Stift Skolesamfund. Naar dertil tilføjes, at Skolebestyrer Dissing har vist megen Interesse for Menighedslivet, Skytte- og Gymnastiksagen og været en skattet Foredragsholder og Oplæser, har man et godt Billede af Dissings Virksomhed i Otterup.«[25] Hvis dette ikke skulle være nok, var han på dette tidspunkt formand for Bestyrerforeningen og havde i årene inden arbejdet ihærdigt på den landspolitiske scene for at sikre den private realskole bedre statstilskud.

En anden af den private realskoles bannerførere op gennem det 20. århundrede, skolebestyrer Waldemar Stenberdt, Marie Mørks Skole i Hillerød, var på samme måde en privatskolemand, som markerede sig tydeligt uden for sin skole, i lokalsamfundet og på landsplan. I realskoleforenings historie indtager han en position, som en af koryfæerne. Han var både formand for den private lærerforening i en vigtig periode, hvor lærerne fik bedre pensions- og lønforhold, sad i mange år som medlem af Realskoleforeningens bestyrelse og var i elleve år dens formand. Sideløbende hermed var han lokalpolitisk aktiv og kom allerede i Frederikssund Byråd i sin tid som ung privatskolelærer på Frederikssunds Private Realskole i 1920'erne. Dette udadvendte politiske liv og erklærede partipolitiske tilhørsforhold (til Venstre) kan have været medvirkende til, at hans periode som ejer af Marie Mørks Skole i Hillerød også indimellem var præget af »nogen Modgang«, som han selv lidt underspillet formulerer det i et af skolens årsskrifter,[26] i øvrigt samtidig med at skolen var i stærkt vækst. Med udtrykket »nogen Modgang« sigtede Stenberdt formodentligt til den politiske modstand, han mødte hos socialdemokraterne i Hillerød Byråd. Hillerød havde ingen kommunal mellem- og realskole, og socialdemokraterne arbejdede op gennem 1930'erne for at få etableret en sådan. I den forbin-

delse havde de jævnligt kommet med udfald mod Marie Mørks Skole. Da Socialdemokratiet i 1940 stillede forslag om at oprette en stor skole med mellem- og realskoleafdeling, citeredes socialdemokraten, den senere borgmester Richard Børgesen for at have udtalt sig nedladende om Marie Mørks Skole: »Han var klar over, at Forslaget vilde have ubehagelige Konsekvenser for M. Mørks Skole, men han mente, at offentlige Skoler var bedre end private Skoler; det er ikke heldigt at knytte privat Geschäft til en saa ideel Virksomhed som en Skole, med mindre det er rent ideelle Motiver, der ligger bag, og det er vist ikke ubetinget Tilfældet med M. Mørks Skole.«[27] Forslaget faldt dog i byrådet med stemmerne syv-fire. I 1950'erne genoptog Stenberdt sine lokalpolitiske aktiviteter og blev i 1954 indvalgt i Hillerød Byråd. Da han i 1958 blev borgmester, var det begyndelsen på enden for hans karriere inden for den private realskole. Året efter afhændede han Marie Mørks Skole. Den samfundsengagerede politiker sejrede i sidste ende over den skolepolitisk engagerede realskolebestyrer.[28]

Privatskolernes ledere var »konger og dronninger i deres egne kongeriger« og kunne i langt højere grad end deres kolleger i den kommunale realskole sætte dagsordenen og give deres skoler et personligt præg. Den private realskoles historie er således i usædvanlig grad bundet op på enkeltpersoner, tydeliggjort ved de mange skoler, som stadig bærer grundlæggerens navn, eller, som det er tilfældet med Kolding Realskole, er uløseligt forbundet med et skoledynasti, Christensen-Dalsgaard, der har stået i spidsen for skolen fra dens grundlæggelse i 1890 til i dag. Myterne om de store personligheder holdes i live på de enkelte skoler og udgør et vigtigt identitetsskabende grundlag for skolernes virksomhed. Denne arv kan danne det inspirerende udgangspunkt for en videreudvikling af skolernes værdigrundlag, eller, som i nogle tilfælde, hvor skyggerne hviler for tungt over en skole, virke hæmmende for udvikling. I en sådan traditionsbevidst skoleform er det ikke nemt at overtage ledelsen efter en karismatisk skolebestyrer og finde sin egen

Christensen-Dalsgaardslægten har på afgørende vis sat sit præg på den private realskoles historie i Danmark. Udgangspunktet var et lille boelsted på Dalsgård Mark i Svovstrup Sogn nord for Silkeborg, hvor 13 søskende blev født. Ni af disse nåede voksenalderen, og af disse blev otte lærere, mens den sidste "skejede ud" og blev læge. Tre af brødrene, Henrik, Lau og Christen, blev skolebestyrere for private realskoler i Kolding og Randers (foto, Kolding Realskole).

linje for skolens virksomhed et sted mellem fastholdelse og fornyelse. Særligt vanskeligt må det have været at følge efter en privatskoles grundlægger.

En stærk faglig forankring, en markant personlighed, der kunne etablere et tillidsfuldt forhold til elever, forældre og det omgivende samfund, parret med en økonomisk flair, fremdrift og evnen til pædagogisk fastholdelse og forandring var de elementer, der skabte en succesfuld privatskoleleder. Det var store krav, som så langtfra alle private skoleledere gennem tiden har kunnet honorere.

5. Embedsmanden – den kommunale realskoleleder

Sporene efter den kommunale realskolers ledere, overlærerne og skoleinspektørerne, er langt færre, end når det gælder den private realskoles bestyrere. Portrætterne af den kommunale realskoleleder i *Den danske Realskole* er generelt mere kortfattede og nøgterne end omtalen af den private skoles ledere i forbindelse med runde fødselsdage, jubilæer og dødsfald. Efter erhvervskarrierens ophør indgår overlæreren og skoleinspektøren heller ikke på samme måde som skolebestyreren som et element i skolens traditionsoverlevering, bliver heller ikke på samme måde udsat for mytedannelser og opnår sjældent »et liv efter døden« som en officiel del af skolens historiefortælling.

Dette er ikke nogen tilfældighed, men afspejler en grundlæggende forskellig indgangsvinkel til lederjobbet. Hvor den private realskoles bestyrer skulle »sælge« sit produkt ved hjælp af sin faglige og personlige egenskaber og evner til at kommunikere med den potentielle forældrekreds, var den kommunale overlærers opgave på sin vis mere simpel: Han skulle som embedsmand primært sørge for at administrere sin skole efter lovens bogstaver og inden for de givne økonomiske rammer, og han skulle sikre, at der blev uddannet fagligt kompetente elever med mellem- eller realeksamener. Overlæreren/skoleinspektøren var systemets mand og havde typisk en baggrund som menig lærer i den kommunale realskole, og han opfattede sig selv i lederrollen »som den første blandt ligemænd«. En opfattelse, som i øvrigt stadig findes i lærerkredse og skaber vanskeligheder for at udvikle en selvstændig ledelsesprofil i den danske folkeskole.

Den kommunale overlærer[29] indtog sin lederstilling med en solid faglighed som ballast. Læreruddannelsen var suppleret med en eller ofte flere efteruddannelser, der forlenede ham med en stærk faglig identitet. På dette område adskilte overlæreren sig ikke fra kollegaen i den private realskole, og som ved skolebestyreren var det også kutymen at fremhæve overlærerens faglighed i de officielle portrættet i *Den danske Realskole*. Overlærer J.L. Aldal, Holstebro Kommunale Mellem- og Realskole, var således »historie- og sproglærer«,[30] mens skoleinspektør Kappel Bøcker, Vognmandsmarkens Skole i København, der i øvrigt var en kendt børnebogsforfatter, omtaltes som »religionslærer«,[31] overlærer H.J. Hansen, Tøxens Skole, Køge, »havde historie som sit fag«,[32] og for overlærer N. Mortensen, Skive Kommunale Mellem- og Realskole, var fagene »matematik og fysik«.[33]

Faglighed var udgangspunktet også for overlærerens og skoleinspektørens virke, og ikke så sjældent fandt de også tid til at tage del i den offentlige debat om realskolens centrale spørgsmål og om faglige problemstillinger inden for enkelte af realskolens fag. Sideløbende med at J.L. Aldal i 30 år ledede Holstebro Kommunale Mellem- og Realskole, deltog han således aktivt i debatten om realskolens fremtid. Også på det snævrere faglige område bidrog Aldal med adskillige artikler i *Den danske Realskole*, i 1923-år-

Tøxens Skole i Køge blev indviet i 1859 af Køges købstads skolevæsen, som testamentarisk havde modtaget en kapital fra købmand Thomas Tøxen. Efter 1903-loven blev skolen Køges kommunale mellem- og realskole (foto, Køge Byhistoriske Arkiv).

gangen alene med to sprogartikler: »Modersmaal og Fremmedord« og »Er to Sæt Fagord nødvendige ved Sprogundervisningen?«[34] Lærer og cand.mag. G.J. Arvin, den senere rektor for Lærerhøjskolen og stifter af Bernadotteskolen i Hellerup, var i perioden 1918-39 skoleinspektør på Skolen på la Cours Vej på Frederiksberg, hvor han sideløbende med lederjobbet markerede sig pædagogisk og fagligt som en af tidens førende reformpædagoger. Blandt skolefagene var det regneundervisningen, der særligt optog ham. Han underviste heri i årtier på Lærerhøjskolen og udgav metodiske anvisninger. På sin skole samlede han efterhånden et usædvanligt stærkt korps af faglærere, heriblandt en række lærebogsforfattere, der i mellemkrigsperioden gjorde Skolen på la Cours Vej til et pædagogisk/fagligt kraftcenter og mellem- og realklasserne til nogle af landets bedste.[35]

Sideløbende med det faglige engagement synes det blandt overlærere og skoleinspektører at have været mere udbredt at tage del i det omkringliggende samfunds forhold, end det var tilfældet blandt de private realskoleledere, i hvert fald uden for København og de større provinsbyer. Overlærer H.J. Hansen, Tøxens Skole, Køge, var parallelt med sin skolegerning aktiv i lokalpolitik, var medlem af Køge Byråd og i en periode endog borgmester. Han brugte megen tid på de kommunale sager, men fandt samtidig tid til at sysle med personal- og lokalhistorie og var medlem af Historisk Samfunds bestyrelse. På trods af disse aktiviteter uden for skolen var konklusionen i nekrologen over ham klar: »Overlærer Hansen var en udpræget Realskolemand. Skolen var ham alt«.[36] Overlærer, cand.theol. Erhard Wøldike, Korsør Realskole, besad ligeledes en lang række tillidsposter i Korsør by. Han var medlem af byrådet og en lang række kommunale udvalg, medlem af bestyrelsen for elektricitetsværket, Folkeuniversitetsforeningen, formand for tilsynsrådet med sparekassen og næstformand i menighedsrådet, og så var han inden for realskoleverdenen medlem af censurkommissionen for skriftlige opgaver.[37]

Endelig kan man nævne stadsskoleinspektør Johannes Høirup, der tilbragte 33 år i Nyborgs skolevæsen, først som skoleinspektør ved Nyborg Kommuneskole, dernæst skoleinspektør ved Nyborg Kommunale Mellem- og Realskole, og fra 1933 til 1947 skoleinspektør ved Birkhovedskolen og stadsskoleinspektør for det samlede skolevæsen. Høirup satte sit tydelige præg på Nyborgs skolevæsen med en fremsynethed, der bl.a. gav sig udslag i, at han blev foregangsmand for oprettelse af 8. klasser, ligesom gennemførelsen af det kommunale gymnasium i første række blev til på Høirups initiativ. Sideløbende med denne karriere var han aktiv på en lang række andre fronter: som lokalhistoriker og medlem af bestyrelsen for Historisk Samfund i Fyns Stift, formand for Nyborg Museum, i en længere periode formand for Danmarks Biblioteksforening, for Nyborg Turistforening og medlem af Nyborg menighedsråd for blot at nævne nogle af hans tillidshverv. Endelig var der hans livslange engagement i den kommunale realskoles vilkår, hvor han som formand for den kommunale afdeling inden for Danmarks Realskoleforening kæmpede en lang og til sidst sejrrig kamp for at få gennemført en timereduktion for lærere ved den kommunale mellem- og realskole.[38]

Den kommunale overlærer var og forblev dog først og fremmest en kommunal embedsmand, der uden den store offentlige opmærksomhed skulle få realskolen til at fungere som skolen i midten mellem folkeskole og gymnasium. Overlærerne skulle løse de daglige problemer i en skoleform, der i løbet af første halvdel af det 20. århundrede blev en sådan stor uddannelsesmæssig succes, at den til sidst måtte afskaffes. Overlærerne måtte forholde sig til den løbende kritik fra folkeskolen af, at eksamensskolen stjal billedet og løb med de bedste elever – en kritik, som ikke forstummede efter, at den kommunale mellemskole blev en del af folkeskolen ved 1937-loven – og måtte samtidig kæmpe for at holde antallet af »drop-outs« før mellemskoleeksamen nede, ligesom de efter 1937-loven skulle prøve at få de frie mellemskoleklasser til at fungere. Der var den løbende kamp for at få placeret de gymnasieegnede elever fra kommuneskolen på gymnasiet i konkurrence med eleverne fra gymnasiets egen realafdeling, og så var det overlærernes ansvar at få skolens primære aktører, lærere, elever og forældre, til fungere sammen og fastholde et tilfredsstillende fagligt niveau i undervisningen. I sidste ende blev overlærerne målt på antallet af elever, der tog en mellem- eller realeksamen og elevernes karaktergennemsnit. Overlærerne var praktikere, der skulle løse en udefra stillet arbejdsopgave.

Selvom mange var udviklingsorienterede og havde meninger om realskolens værdigrundlag, lå det ikke i »stillingsbeskrivelsen«, at overlærerne skulle markere sig inden for disse områder. Det var ikke deres opgave at gå ud og agitere for den kommunale realskoles fortræffeligheder og selv skaffe sig »kunder i butikken«, som deres kolleger i den private realskole var nødt til at gøre. De kunne koncentrere sig om at administrere deres skoler på bedste vis.

I nekrologen over overlærer A.J. Willumgaard, overlærer ved Jerne Kommunale Mellem- og Realskole, Esbjerg, får man en ganske fin sammenfatning af nogle af de ledelsesmæssige udfordringer den kommunale realskoleleder stod overfor, ikke mindst i forhold til folkeskolen: »Willumsgaard havde den Lykke at faa sin Manddomsgerning ved et Skolevæsen i rivende Udvikling, og han var i lige Grad en Folkeskolens og Eksamensskolens Mand, nøje vogtende over, at den ene af de to Skoleformer ikke kom til at kue den anden. Denne Stilling gav ham Udsyn og Rummelighed. I øvrigt var han ikke bange for at tage Parti, han blev ikke en stille og indadvendt Betragter, men en Mand, for hvem der ikke var langt fra Idé til Handling, om fornødent Kamp. Derfor blev han

Cand.mag. og lærer G.J. Arvin var en af sin tids mest progressive pædagoger. Han var med til at oprette Skolen på la Cours Vej og knyttede hertil først læsestue og senere børnehave. 1918-39 var han skolens inspektør og gennemførte reformideer om bl.a. individuel undervisning, lejrskole, værkstedsskole og skolebibliotek. Fra 1920 underviste Arvin i matematik og fysik på Danmarks Lærerhøjskole, hvor han 1939-50 var rektor. På fotoet ses Arvin i læsestuen på Skolen på la Cours Vej (foto, Dansk Skolemuseums samlinger).

en saa værdifuld Leder for den stærkt voksende skolevæsen i Jerne, hvor det i samme Maal gjaldt om baade at tænke og handle […]«.[39]

Grundlæggende arbejdede den private skolebestyrer og den kommunale overlærer for samme mål: at få en fagligt velfunderet realskole til at blomstre. Deres faglige forudsætninger for at løfte opgaven var ganske ens, men rammerne hvorunder de virkede så forskellige – en økonomisk usikker, men fri privatskole, over for en økonomisk stabil, men restriktiv offentlig skole – at de to skoleformers lederroller måtte udvikle sig i hver sin retning.

6. Findes der stadig en særlig lederrolle i privatskolen?

»At holde skole er et møde mellem mennesker med forskellige erfaringer, forståelser og udtryk omkring en sag. At holde skole er således noget levende og ofte uregerligt, der ikke for nemt må lade sig indfange af skolens indre væsen.«[40] Løgstrups snart 30 år gamle advarsel mod at tro, at alle aspekter af skolens virksomhed kan indskrives i forenklede planer, skemaer eller karakter, har endnu større aktualitet i dag, hvor det anses for værdifuldt at kunne måle og kvalificere resultaterne af børns skolegang, og hvor der eksisterer en stærk politisk tro på, at kvalitetsrapporter, elevplaner, nationale tests og en sammenligning og rangering af skoler på grundlag af elevernes karaktermæssige præstationer har en positiv effekt på udviklingen af den danske skole. Det er naturligvis først og fremmest folkeskolen, der har stået for skud i denne sammenhæng, mens privatsko-

Skolen på la Cours Vej blev under G.J. Arvins ledelse 1918-39 til en af Danmarks mest pædagogisk progressive skoler, hvor en række førende lærebogsforfattere var tilknyttet. For eleverne i mellemskolen betød det undervisning på et meget højt fagligt niveau. På fotoet ses elever på boldbanen foran Skolen på la Cours Vej, 1920 (foto, Frederiksberg Hovedbiblioteker, Lokalhistorisk Billedsamling).

lerne – i hvert fald indtil videre – bedre har kunnet stå imod kravene om øget mål og rammestyring og formået at bevare sine centrale, historisk betingede frihedsrettigheder.

For skolelederne inden for de to sektorer synes denne udvikling umiddelbart at have gjort forskellene på deres arbejdsvilkår endnu større. Forventningerne til skoleinspektørens lederrolle som loyal embedsmand i kommunens tjeneste er blevet markant forøget fra det offentliges side i de sidste tiår, mens den private skoleleder har kunnet fortsætte sin traditionelle lederrolle som pædagog og købmand i ly af privatskolernes større råderum til tilrettelæggelsen af skolevirksomheden. Men er det nu også hele sandheden? Kan nutidens private skoleleder stadig siges at have bevaret en særlig ledelsesprofil i en tid, hvor der også i den offentlige skole er kommet fokus på synlig og værdibaseret ledelse, økonomistyring, og hvor man har fået øje på det »krydspres«, skoleledelsen er udsat for fra folkeskolens mange interessenter, som man tidligere kunne hævde primært hørte hjemme i privatskolesektoren? Forfatteren til dette kapitel har stillet en række spørgsmål til seks nuværende privatskoleledere, der alle tidligere også har indtaget lederstillinger i folkeskolen, og vil nedenfor i anonymiseret form lade deres svar indgå i diskussionen af, om der stadig eksisterer en særlig privatskolelederrolle.

Ser man på privatskolelederens overordnede vilkår, er de på mange måder sammenlignelige med de vilkår, den private realskolebestyrer fungerede under, ja, faktisk kan man hævde, at den mere end 100 år gamle tradition for at lede en holdningsbaseret mellem- og realskole har gjort det lettere for nutidens privatskoleledere at honorere forældrenes forventninger om privatskolen som en skoleform, der er baseret på værdier, klare faglige og pædagogiske mål. Der er således intet nyt under solen, nu er værdigrundlaget

blot blevet umiddelbart tilgængeligt på skolernes hjemmesider. Interessant i denne sammenhæng er imidlertid, at flere og flere folkeskoler nu også arbejder bevidst med at etablere et værdigrundlag og implementere det i skolens hverdag. Som det blev påpeget af flere af de adspurgte skoleledere, afspejler det, at folkeskolerne i stigende grad føler sig i et konkurrenceforhold, ikke blot med privatskolerne, men efter indførelsen af det frie skolevalg også med andre folkeskoler, og at en positiv eller negativ elevtilgang også vil få konsekvenser for skolernes tilskud. Skoleinspektøren skal således også i stigende grad tænke i økonomiske baner, selvom der endnu ikke kræves samme købmandsevner hos skoleinspektøren som hos den private skoleleder.

I 1956 overtog Bent og Solveig Christensen-Dalsgaard Kolding Realskole, som på dette tidspunkt stadig var privatejet, og de ledede den med stor dygtighed gennem tresserne og halvfjerdserne, indtil de i 1977 valgte at overdrage skolen til den selvejende institution Kolding Realskole. I 1987 overdrog Kolding Realskoles bestyrelse ledelsen til Kirsten og Peter Christensen-Dalsgaard, da Bent og Solveig Christensen-Dalsgaard ønskede at trække sig tilbage (foto, Kolding Realskole).

Det understreges blandt skolelederne, at en sund økonomi er forudsætning for en sund skoledrift. »Skolen skal generere et overskud. Hvis den ikke gør, kan det gå ud over kvaliteten, da man må skære i timer eller forbrug«, som en af skolelederen udtrykker det, og sammenfatter skolelederens vigtigste ledelsesopgaver i følgende tre pinde:

- »At skabe skole efter det behov, der efterspørges, og justere det efter de lovkrav, der følger med folkeskolen
- At synliggøre over for brugerne, at det er en fantastisk skole, hvor hovedingredienserne er et godt undervisningsmiljø på et højt niveau uden mobning og et godt arbejdsmiljø for alle ansatte.
- At skabe en god forretning med overskud.«

Samtidigt fremhæver skolelederne, at privatskolen må tage sit værdigrundlag alvorligt og lade det gennemsyre skolens praksis, for ellers mister skolen sin troværdighed og forældrene svigter: »Privatskolen har en holdning – et koncept fagligt og socialt – det må man leve op til ellers kommer »kunderne« ikke« og det er derfor nødvendigt, tilføjes det, at privatskolen er »pædagogisk resultatorienteret«.

Faglighed synes stadig som i den private realskole at være et nøglebegreb for privatskolens ledere, og vel at mærke en faglighed, der baserer sig på grundlæggende værdier. Den daværende leder af Kolding Realskole, Bent Christensen-Dalsgaard, udtrykte det på følgende vis i et interview i 1981: »Skolen har en bestemt målsætning. Vi leverer en bestemt mærkevare, og så må forældrene beslutte, om de vil have den eller ej. Det synes vi er en fantastisk fordel i forhold til folkeskolen, der skal afspejle et diffust samfund, og som derfor ikke kan have nogen holdning«.[41] Knapt 30 år efter karakteriserer en skoleleder den tætte forbindelse mellem skolens værdigrundlag og den anvendte pæda-

gogik kort og præcist: »Vi har en holdning – et koncept – det er vores pædagogik lagt an på«.

Kundskabsformidlingen står ligeledes centralt i de tidligere realskolers selvforståelse. Bent Christensen-Dalsgaard var i hvert fald få år efter realeksamens afskaffelse ikke i tvivl: »Med eller uden realeksamen er opgaven stadig at give eleverne reale kundskaber, og som privat-skole har vi en mulighed for at gøre det ad den pædagogiske vej, vi synes er bedst«,[42] og hans efterfølger på Kolding Realskole, nevøen Peter Christensen-Dalsgaard, understreger ligeledes, at Kolding Realskole er en privatskole med høje faglige ambitioner: »Fagligheden er i højsædet. Ja, og i udvikling. Det er min kæphest at alle fag skal være kreative og udvikle nye måder at arbejde og tænke på. Undervisning må aldrig blive indlæring. Skolen stiller faglige krav og har et skema med volumen. Vi respekterer de enkelte elever og tager hensyn til deres faglige formåen. Men vi forventer også, at de bestiller noget, kræver medansvar og forberedelse«.[43] Dette stærke fokus på faglighed genfindes også i skolens vedtægter.[44]

Ud over den faglige betoning går det som en rød tråd igennem skoleledernes udsagn, at relationerne til forældrekredsen fortsat er af afgørende betydning for den private skole. Flere understreger, at lederne har »mere autoritet« over for forældrene i privatskolen end i folkeskolen, fordi relationen eller magtforholdet er noget anderledes. »I privatskolen kan man som leder skabe ro i klassen ved at smide urolige ud, og man kan selv bestemme, hvem man vil have ind i klasserne. Det gør, at forældrene generelt formentligt har mere respekt for både lærere og ledelsen.« En skoleleder fremhæver privatskolens forældre som gode medspillere, fordi det er »forældrene selv, der har foretaget et aktivt valg, når de vælger en privatskole. Det medfører et øget engagement – de bakker mere op – og du får en mere ansvarlig samarbejdspartner«, og på samme måde fremhæves skolebestyrelsens positive rolle i den private skole: »Bestyrelsen i en privatskole – oplever at de har en større indflydelse og positivt ment magt – det medfører større engagement, interesse og ansvarlighed – og lyst til at være medlem af bestyrelsen i længere tid«. Evnen til at omgås forældrekredsen trækkes frem, som det var tilfældet hos realskolebestyrerne 100 år før, som en afgørende forudsætning for at få succes som privatskoleleder. Man kunne spørge sig selv, om det ikke efterhånden også må siges at være tilfældet for skoleinspektøren, der igennem de sidste årtiers udvidede skolehjem-samarbejde og indførelsen af skolebestyrelser er blevet langt mere afhængig af relationen til forældrekredsen. I forlængelse af denne tankegang giver en af skolelederne udtryk for, at han ikke ser den »store forskel på bestyrelsen i privatskolen

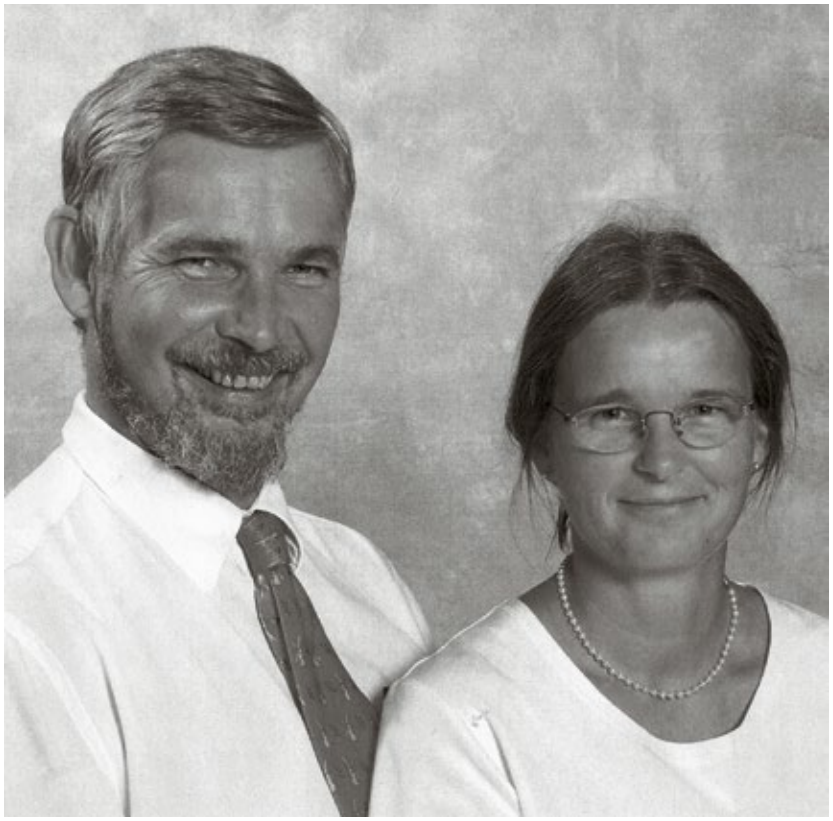

Kirsten og Peter Christensen-Dalsgaard er det nuværende bestyrerpar på Kolding Realskole og har siden 1987 stået i spidsen for den traditionsbevidste privatskole. Peter Christensen-Dalsgaard er nevø af den tidligere skolebestyrer Bent Christensen-Dalsgaard og den fjerde skolebestyrer i træk på Kolding Realskole fra Christensen-Dalsgaard-dynastiet (foto, Kolding Realskole).

og folkeskolen. Det afhænger altid af sammensætningen«, og, tilføjer han, »der er samme interesser for økonomien i dag«.

Skoleledernes større frihed i udførelsen af deres lederjob i forhold til skoleinspektørernes fremhæves generelt som noget positivt, og det omtales, at skoleinspektørerne er udsat for langt større »krydspres og forvaltningspres« end de private skoleledere, men det nævnes også fra en enkelt skoleleder, at det er »et større og tungere ansvar« at være leder i privatskolen, hvor man er »meget alene« og ikke har »en stor central administrativ backing-group til at hjælpe dig«. »Det er spændende, når det går godt«, tilføjes det, »men også en belastning, når tingene ikke helt går, som det skal«.

For gruppen af adspurgte skoleledere har karrieren gået fra den offentlige skole til den private. En bevægelse, som i disse år synes at være ganske udbredt. De voksende bureaukratiske krav, kombineret med betydelige krydspres fra folkeskolens interessenter, gør det øjensynligt mere attraktivt at blive skoleleder i den private sektor. I forhold til realskolens epoke er strømmen således vendt. Det omsiggribende bureaukrati har imidlertid også ædt sig ind på den private skoleleder. Flere af skolelederne giver udtryk for, at der er et stigende dokumentationskrav i privatskolen i disse år, og at deres hverdag bliver fyldt med mere administration.

De friere rammer for privatskoleledernes virksomhed, den fortsatte kombination af pædagogisk og økonomisk ledelse, som er karakteristisk for privatskolelederen, gør det stadig rimeligt at tale om eksistensen af en særlig privatskolelederrolle som en naturlig videreførelse af den private realskolebestyrers lederrolle, men forskellene mellem privatskolelederen og skoleinspektøren er blevet mindre: Skolelederens arbejde er blevet bureaukratiseret og omgærdet af et voksende krav til dokumentation, der udfordrer skolelederens evner som administrator, mens skoleinspektøren udover at være embedsmand i stigende grad forventes at lede folkeskolen på et holdningsmæssigt grundlag med vægtning af en særlig pædagogisk profil, samtidig med at kravene til hans evner til økonomisk ledelse skærpes. Afstanden mellem den private skoleleder og skoleinspektøren synes i dag væsentlig mindre, end det var tilfældet mellem den private realskoles bestyrer og den kommunale realskoles overlærer i første halvdel af det 20. århundrede.

7. Afslutning

Realskolens ledere – skolebestyrere og overlærere – havde en fælles stærk identitet som faglærere på trods af varierende uddannelsesmæssig baggrund, hvor akademikere i udgangspunktet dominerede i den private realskole, mens seminarister blev foretrukket i den kommunale. Vilkårene for lederskab i den kommunale og private realskole var så grundlæggende forskellige, at de to skoleformers lederroller måtte udvikle sig i hver deres retning.

Den kommunale overlærer (og senere skoleinspektør) var underlagt det offentlige skolesystems administrative rammer og skulle som embedsmand forvalte sin skole inden for disse. Overlæreren/skoleinspektøren var systemets mand og havde typisk en lærerbaggrund i den kommunale realskole, og han opfattede sig selv i lederrollen »som den første blandt ligemænd«.

Den private skolebestyrer og i mange tilfælde også skoleejer var ikke underlagt samme administrative begrænsninger og kunne mere frit bestemme kursen for skolens virke og fastlægge dens holdningsmæssige grundlag. Han skulle forene rollerne som pædagog

Den private realskole har altid praktiseret synlig ledelse. Traditionen med faste morgensamlingen er blevet videreført på mange af nutidens privatskoler. På fotografiet er det skolelederen på Dyhrs Skole i Slagelse, der forestår morgensamlingen (foto, Dyhrs Skole).

og købmand, hvor sidstnævnte skulle sikre et tilstrækkeligt kundegrundlag for at kunne drive skole. Skolebestyrerne var »konger og dronninger i deres egne kongeriger«, og de kunne i langt højere grad end deres kolleger i den kommunale realskole sætte dagsordenen og give deres skoler et personligt præg, men var samtidig fuldstændig afhængig af at kunne etablere og fastholde et tillidsfuldt forhold til elever, forældre og det omgivende samfund.

En stor del af skolebestyrerne synes bevidst at have fravalgt et engagement i det omgivne samfund, der rakte ud over skolens umiddelbare interesser. Fokus skulle ligge på skolens og ikke samfundets behov. Blandt de kommunale overlærere og inspektører, specielt uden for de større byer, synes det at have været mere udbredt at involvere sig i samfundsanliggender og påtage sig lokale tillidshverv.

I sidste ende arbejdede den private skolebestyrer og den kommunale overlærer for samme mål: At få en fagligt velfunderet realskole til at blomstre. De havde begge fokus på pædagogikken og realskolens faglige mål, og de kunne mødes i diskussion af disse emner i foreningsregi og i spalterne i *Den danske Realskole*.

Arbejdsvilkårene for nutidens offentlige og private skoleledere er ikke nær så forskellige, som det var tilfældet i realskolens dage. De friere rammer for privatskolelederens virksomhed, den fortsatte kombination af pædagogisk og økonomisk ledelse gør det stadig rimeligt at tale om eksistensen af en særlig privatskolelederrolle som en naturlig videreførelse af den private realskolebestyrers lederrolle, men forskellene mellem privatskolelederen og skoleinspektøren er blevet mindre: Skolelederens arbejde er blevet bureaukratiseret og omgærdet af et voksende krav til dokumentation, der udfordrer skolelederens evner som administrator, mens skoleinspektøren udover at være embedsmand i stigende grad forventes at lede folkeskolen på et holdningsmæssigt grundlag med vægtning af en særlig pædagogisk profil, samtidig med at kravene til hans evner til økonomisk ledelse skærpes.

Noter

1. DdR 1928 s. 473.
2. F. Rønning 1916 s. 9-10.
3. K. Hatt 1928 (P.A. Dissing).
4. DdR 1940 s. 100.
5. Medd. LS 1886 s. 394-414.
6. Medd. HA 1912/13 s. 316-22.
7. Medd. HA 1912/13 s. 316-22.
8. K. Hatt 1928 (G.L. Gøtzsche).
9. Medd. HA 1912/13 s. 316-22.
10. Medd. HA 1915/16 s. 363-66.
11. Medd. HA 1930/31 s. 449-55.
12. Kr. Hatt var skolebestyrer for Frederikssund Private Realskole 1893-1937.
13. K. Hatt 1928 (C.C.G. Olsen).
14. K. Hatt 1928 (H.P. Neisig).
15. Skoleinspektør J.P. Juul 1928.
16. K. Hatt 1928 (C.C.G. Olsen).
17. J. Futtrup 1951 (Lau. Christensen-Dalsgaard).
18. Kolding Folkeblad 28. oktober 1930.
19. Kolding Folkeblad 28. juni 1940.
20. C. Christensen-Dalsgaard 1925.
21. V. Bruhn 1983 s. 17ff.
22. O. Rübner-Petersen 1914.
23. K. Grinder-Hansen 2009.
24. K. Hatt 1928 (G.L. Gøtzsche).
25. K. Hatt 1928 (P.A. Dissing).
26. W. Stenberdt i årsskrift for Marie Mørks Skole 1945 s. 8f.
27. Referat fra Frederiksborg Amtstidende 12. april 1940, gengivet i B. Verstege 1995 s. 75f.
28. K. Geckler 1974.
29. Først efter lov nr. 159 af 31. marts 1916 fik lærerinder adgang til overlærerstillinger i den kommunale realskole. Den første kvindelige overlærer blev Theodora Müller ved den kommunale mellemskole for piger, Christiansgade Skole i Århus. I Københavns Kommune havde man haft kvindelige skoleinspektører siden 1890'erne, jf. H. Rimmen Nielsen 1993 s. 72f.
30. H.I. Hansen 1940 (J.L. Aldal).
31. H.I. Hansen 1940 (Kappel Bøcker).
32. TH 1928 (H.J. Hansen).
33. A. Petersen 1949 (N. Mortensen).
34. DdR 1923 s. 3-9 og s. 97-99.
35. V. Skovgaard-Petersen 2005 s. 296.
36. TH 1928 (H.J. Hansen).
37. E. Rendtorff 1928 (E. Wøldike).
38. DdR 1958 s. 348-51.
39. H.I. Hansen 1940 (A.J. Willumsgaard).
40. K.E. Løgstrup 1981.
41. Interview i Jyske Tidende 9. august 1981 s. 6.
42. Interview i Jyske Tidende 9. august 1981 s. 6.
43. Interview i Jyllands-Posten 25. november 1995.
44. Skolens vedtægter gengivet på skolens hjemmeside, www.kolding-real.dk.

23. Den praksisbaserede faglærer
– realskolens lærere

KELD GRINDER-HANSEN

I dette kapitel er det målet at se nærmere på realskolens lærerkræfter i et forsøg på at indkredse, om der kan udskilles en særlig realskolelærerprofil, der forbinder lærerne på de offentlige og private realskoler og definerer dem i forhold til lærerkræfterne i de omgivende skoleformer.

1. Faglæreren

Som Ludvig Holberg med den uuddannede og bondske Per Degn i *Erasmus Montanus* har tegnet et lidet elskværdigt portræt af degnestanden, Hans Scherfig i *Det forsømte forår* har givet et dæmoniseret billede af gymnasielæreren i skikkelse af den afstumpede lektor Blomme, og Martin A. Hansen i *Løgneren* har skildret Johannes Vig, en folkelærer i krise, har realskolen fået sit fiktive eftermæle i skikkelse af overlærer Andersen fra tv-serien »Matador«. Overlærer Andersen, i Helge Kjærullf-Schmidts tolkning, er en børnefjendsk, tyrannisk despot, der har undervist på Korsbæks Kommunale Realskole og efter pensioneringen som timelærer på frk. Mikkelsens privatskole for elitens børn.

Magister Bang underviser i fysik på skolen på Lollandsvej i 1909. Faglæreridentiteten var vigtig for mellemskolens lærerkræfter, og man ser derfor også hyppigere mellemskolelærere end grundskolelærere afbildet i undervisningssituationer i klasselokalet (foto, Frederiksberg Kommunes Biblioteker, Lokalsamlingen).

Overlærer Andersen fremstår som en autoritær og reaktionær lærer, der lægger vægt på »tidligere tiders dyder« og en reproduktiv pensumpædagogik, som han uden empati har praktiseret over for eleverne i mellem- og realklasserne. Overlærer Andersen fremstår som en stereotyp, som ikke desto mindre synes at have vundet genklang hos en stor del af de af Matadors seere, der selv har gået i realskolen før anden verdenskrig, og som i øvrigt ofte reproduceres i skoleerindringslitteraturen.[1] Var realskolen virkelig befolket af et utal af »overlærer Andersener«, der hadede børn og blot bevidstløs terpede pensum år efter år, og hvor fandt disse lærere deres identitet i jobbet?

I realskolens egen selvforståelse synes skolens lærerkorps ikke at være et konstituerende element, der har medvirket til at definere denne skoleform i forhold til folkeskolen og gymnasieskolen. Ved Danmarks Realskoles årsmøde i 1948 formulerede skolebestyrer Hans I. Hansen fire faktorer, som skulle være til stede, for at realskolen kunne betragtes som en selvstændig skoleform: 1) eget formål; 2) egen eksamen; 3) egne undervisningsplaner; 4) egen undervisningsinspektør.[2] Han fremhævede ikke et realskolelærerkorps med en særlig identitet og selvforståelse som en forudsætning for, at realskolen kunne fungere som eksamensskolen i midten. Var det blot, fordi der formelt set ikke eksisterede en særlig realskolelæreruddannelse? Eller mente han, at realskolelærerne med deres forskellige uddannelsesmæssige baggrund og tilknytning til henholdsvis offentlige og private skoleformer ikke ville være i stand til at udvikle et fælles værdisæt og en særlig realskoleidentitet, som modsvarede de særlige pædagogiske og faglige udfordringer, som realskolen stillede sine lærere overfor?

Dette kapitel bygger imidlertid på den hypotese, at der rent faktisk på tværs af skellet mellem privat og offentlig opstod en særlig identitet og selvforståelse blandt realskolens lærerkorps, der resulterede i etableringen af en særlig realskolelærerrolle, som i høj grad var medvirkende til at give mellem- og realskolen sin særlige karakter. Denne lærerrolle kan sammenfattes i betegnelsen »faglæreren«.[3]

Faglæreren hører hjemme ved eksamensskoler – lærde skoler, gymnasier, præliminærkurser, mellem- og realskoler og erhvervsfaglige uddannelser. Faglæreren har en mere eller mindre formaliseret specialistuddannelse bag sig, der gør ham særligt egnet til at undervise i enkelte fag, og som giver ham identiteten i lærererhvervet. Rammerne for faglærerens virksomhed er sat af de gældende pensumbestemmelser og eksamenskrav for de enkelte skolefag, og succeskriterierne for faglærerens virksomhed bliver i høj grad defineret ved de karakterer og eksamensresultater, som hans elever opnår. Faglærer-rollen har udviklet sig lidt forskelligt fra skoleform til skoleform.

Faglæreren gjorde først sit indtog i den lærde skole ved reformen af latinskole i 1809. Han afløste den gamle »hører«, der normalt havde undervist en klasse i hele fagrækken, og hvor de pædagogiske virkemidler havde begrænset sig til overhøring, udenadslæring og straf. I løbet af det 19. århundrede fik lærerkorpset ved de lærde skoler, i hvert fald hvad angår overlærerne (lektorerne), et ry for at være dygtige faglærere. I 1883 indførtes skoleembedseksamen, der skulle aflægges på universitetet som forudsætning for ansættelse i den lærde skole, og ved almenskoleloven i 1903 tilføjedes det krav til gymnasielærerne, at de skulle bestå den nye prøve i teoretisk og praktisk pædagogik og undervisningsfærdighed, pædagogikum.

Det var ved samme lejlighed, at den nye mellem- og realskole gennemførtes. Herved åbnedes et helt nyt og ekspanderende virkefelt for faglæreren. Et virkefelt, som var defineret ovenfra af myndighederne med klare krav til pensum og eksamen, men hvor der i virkeligheden ikke var taget stilling til det afgørende spørgsmål, hvordan man ville

Lærerne i lærerværelset på Ordrup Gymnasium 1933. Mellemskolelærere ansat på gymnasier placerede sig højest i mellemskolelærernes hierarki, men måtte affinde sig med at være lavest rangeret internt i lærerkollegiet på gymnasiet (foto, Lokalhistorisk Arkiv for Gentofte Kommune).

sikre den nye skoleform tilstrækkeligt med kvalificerede lærerkræfter. Loven selv indeholdt intet om specielle krav til de lærere, som skulle undervise i mellem- og realskolen. Man kunne imidlertid ud fra læseplanerne se, at skoleformen placerede sig fagligt på et niveau, hvor der var brug for et korps af faglærere, der ved lovens gennemførelse i realiteten ikke eksisterede. På den ene side stod de akademisk uddannede faglærere, der var vant til at undervise på et højere niveau i den lærde skole, og som først skulle tilpasse sig forholdene – og den ringere løn – i realskolen, og på den anden side de seminarieuddannede lærere, der måtte supplere deres generalistuddannelse gennem efteruddannelse eller selvstudier for at kunne matche kravene i den nye eksamensskole. For at gøre tingene yderligere kompliceret var mellem- og realskolen heller ikke på det institutionelle plan en entydig størrelse. Den nye skoleform kunne være del af en gymnasieskole eller optræde som overbygning på et købstadsordnet skolevæsen, der afsluttede med en mellem- eller realeksamen. Den kunne være kommunal eller privat, være kønsopdelt eller fungere som fællesskole for drenge og piger. Alligevel er det forfatterens påstand, at der ud fra denne institutionelle og uddannelsesmæssige mangfoldighed gradvist voksede en særlig realskolelæreridentitet frem: En ny variant af faglærerrollen, der i modsætning til den formelt akademisk trænede faglærer kunne karakterisere som »den praksisbaserede faglærer«.

2. Realskolelærerens realkompetencer – et uddannelsesmæssigt kludetæppe

Indførelsen af mellem- og realskolen skabte et behov for en ny gruppe af fagligt velfunderede lærerkræfter, som seminariernes generalistuddannelse ikke kunne imødekomme

(se også dette værks kapitel 24). Seminaristerne blev efter seminarieloven af 1894 uddannet til at varetage alle fag i almueskolen, men kunne ikke uden videre undervise i mellem- og realskolen eller på præliminærkurserne. Seminaristerne modtog således ikke undervisning i flere af de fag, der var kommet på mellemskolens skema som sprogfagene, engelsk, tysk og fransk, og kemi, og det faglige niveau i matematik og fysik gjorde dem lidet egnet til at undervise mellemskoleelever. Seminarielærer, cand.mag. N. Sørensen beskrev i 1906 den unge seminarists problemer, når han skulle undervise i fysik på en realskole: »Dernæst skal han i Timerne anstille fysiske Eksperimenter, og her møder han noget ganske nyt, thi det har han saa godt som intet Kendskab til. Da jeg gik paa Seminariet, blev der ikke engang anstillet Forsøg for os. I Begyndelsen sendes derfor frygtsomme Blikke hen til de mange sære Apparater«.[4] Året efter konstaterede Undervisningsministeriets konsulent for folkeskolen, professor N.A. Larsen i et foredrag kort og godt, at seminarieuddannelsen ikke gav tilstrækkelige forudsætninger for at undervise i de nye mellemskoleklasser. Men lærerne skulle løse opgaven: »Der er kun én Vej at gaa – at dygtiggøre dem«. Det skulle ske ved, at lærerne tog en efteruddannelse i et eller flere fag – og at der gennemførtes et fagligt løft på seminarieuddannelsen.[5] Hvem der skulle stå for efteruddannelsen af seminaristerne, gled professor Larsen imidlertid uden om. Anså han det som en primær statslig opgave, eller var det op til det private initiativ og lærerne selv at finde veje til at skaffe den nødvendige faglige viden? Kritikken af læreruddannelsens utilstrækkelighed og behovet for at tilvejebringe en særlig læreruddannelse for mellem- og realskolelærer dukkede op i den offentlige debat med jævne mellemrum gennem hele realskolens historie, som oftest fremført af realskolens egne folk.[6]

Forslag til at etablere en egentlig mellem- og realskolelæreruddannelse vandt imidlertid aldrig bred politisk genklang, ikke mindst på grund af Danmarks Lærerforenings principielle modstand mod ethvert uddannelsesmæssigt initiativ, der kunne medføre en faglig opdeling af lærerstanden i en A- og B-klasse »mellem dem, der »kun« har kvalificeret sig til at undervise i Folkeskolen og dem, der er naaet »højere« op ad Stigen«.[7] Først i 1954, da mellem- og realskolens gyldne periode var på hæld, blev der politisk flertal for at indføre linjefagsuddannelser på seminarierne, og der skulle gå yderligere 12 år og gennemførelsen af en ny seminarielov, før læreruddannelsen blev til et studium, der konsekvent satsede på fagspecialiseringen af folkeskolens lærere. Faglæreren havde dermed langt om længe fået sin officielle plads i den danske folkeskole.

Realskolens lærerkræfter udgjorde ikke mindst i de første årtier efter 1903-lovens gennemførelse en uddannelsesmæssigt set meget broget skare. Cand.theol.er, cand.mag.er og lærere med den gamle cand.philol.-eksamen optrådte side om side med fallerede universitetsstuderende,[8] seminarieuddannede lærere og lærerinder, sløjdlærere, gymnastik- og håndarbejdslærerinder, forskolelærerinder, realister og personer med almindelige forberedelseseksamen. Hertil kom lærere med en anden uddannelsesbaggrund som f.eks. translatører, organister, musikere, billedkunstnere, og så var der endelig den ikke helt ubetydelige gruppe af realskolelærere, som ikke havde taget nogen form for kompetencegivende grunduddannelse. For flertallet af lærerne gjaldt, at deres uddannelse ikke uden videre gjorde dem egnede til at undervise i realskolen, og at de var nødt til at efteruddanne sig, hvis de skulle fungere som blot nogenlunde kvalificerede faglærere/lærerinder.

Allerede i forbindelse med seminarieloven 1857 blev de første efteruddannelseskurser for seminarister oprettet, de såkaldte Monradske kurser, hvis mål var at uddanne køb-

stadslærere i de fag, som ikke var på seminariernes skema. Langt større betydning for opkvalificeringen af realskolens lærerkorps fik årskurserne, som fra 1895 blev tilbudt af Statens Lærerkursus (den senere Danmarks Lærerhøjskole), hvor faglærere fra universitet eller gymnasier forestod undervisningen.

En særlig faglærereksamen, der primært sigtede mod at uddanne kvalificerede lærerinder til eksamensfagene på de højere pigeskoler, blev oprettet i 1905. Der var tale om en ganske ambitiøs uddannelse. De faglige krav var ganske høje og svarede for flere af de boglige fags vedkommende til niveauet for et universitetsbifag. Ikke mange evnede at gennemføre uddannelsen som selvstudium og fulgte i stedet private forberedelseskurser. I 1911 åbnedes faglærereksamen for seminarieuddannede lærerinder uden real-, præliminær-, pigeskole- eller studentereksamen, og i 1922 opnåede mandlige lærere samme ret. Noget tilløbsstykke blev faglærereksamen imidlertid aldrig. Til gengæld stod der stor respekt om den på grund af dens høje faglige niveau og ditto dumpeprocent. De færdige kandidater var eftertragtede, ikke mindst i den private højere pigeskole, men også som faglærere på seminarier.[9] I den kommunale realskole kom de derimod ikke til at spille nogen væsentlig rolle. Uden seminarieuddannelse kunne faglæreren kun vanskeligt få job i den offentlige skole, og de kommunale realskolelærer foretrak statens gratis årskurser frem for de private kurser, hvor der skulle lægges en ikke ubetydelig afgift.

Lærerpersonalet ved Østre Skole i Silkeborg omkring første verdenskrig. Lærerstaben har taget deres fineste puds på, hvilket for enkelte af lærerindernes vedkommende inkluderer meget store og farverige hatte (foto, Silkeborg Arkiv).

Udover de længerevarende formaliserede kurser eksisterede der en hel underskov af mere eller mindre lødige kurser, som tiltrak specielt lærerkræfterne fra de private realskoler, bl.a. arrangerede Danmarks Realskoleforening selv kortere pædagogiske kurser for sine medlemmer. Denne kursusaktivitet blev omhyggeligt anført under de enkelte lærere i skoleprogrammerne som en legitimering over for »kundekredsen« af lærerkollegiets position som faglærere. Endelig synes mange realskolelærere at have ydet en betydelig, men i dag vanskelig dokumenterbar indsats for at styrke deres faglighed gennem selvstudier og privatundervisning.

Samlet set udgør realskolelærerkorpsets realkompetencer et uoverskueligt og sammenfiltret uddannelsesmæssigt kludetæppe. Næppe nogen anden skoleform har kunnet fremvise et så varieret fagligt udgangspunkt for sine læreres virke som realskolen, ikke mindst i de første årtier efter 1903-loven. Dette må have resulteret i store udsving i kvaliteten af lærernes undervisning. Når man betragter fordelingen af realskolelærerkorpset efter skoleform og i et kønsmæssigt og regionalt perspektiv, forstærkes denne fornemmelse.

3. Realskolelæreren – variationer over en lærerrolle

I realskolens tidlige historie domineredes lærerkorpset af akademisk uddannede lærere. I skoler som Borgerdydskolerne og Efterslægtselskabets Skole benyttedes i udbredt grad yngre kandidater og studerende til at forestå undervisningen.[10] Også på pigeskolerne, hvor der blev undervist i realfag, var det stort set mandlige akademikere, der forestod undervisningen, hvilket på Christianshavns Døttreskole fra 1791 medførte, at der blev ansat en guvernante til daglig leder, der skulle overvåge lærere og elever og sikre, at undervisningen foregik på anstændig vis![11] De akademiske lærerkræfter forlod typisk lærergerningen efter få år til fordel for en livsstilling i kirken, statsadministrationen eller den lærde skole. Identiteten som realskolelærer har næppe vokset sig særlig stærk. Da der fra 1855 blev oprettet realklasser på de lærde skoler, styrkedes realskoleundervisningen som et arbejdsfelt for akademikere. Samtidig blev der imidlertid givet muligheder for, at private og kommunale realskoler kunne tildeles de samme rettigheder til at forestå realskoleundervisningen som de lærde skoler, hvilket betød, at også ikke-akademikere nu begyndte at finde vej ind i realskolen som lærere.[12] Ser man på lærerkorpset ved »de særligt stillede kommunale og de private Realskoler« uden for København godt 30 år senere, i skoleåret 1886/87, er det tydeligt, at i hvert fald dele af realskolen nu var blevet til en fælles arbejdsmark for lærere med akademisk baggrund og seminarister. På de elleve kommunale skoler var der i alt 72 faste lærere samt 37 timelærere. Blandt de faste lærere anførtes 43 til at have en akademisk uddannelse, mens 24 var seminarister. Hertil kom fire lærerinder samt én enkelt med en anden uddannelsesmæssig baggrund. De 25 private realskoler havde i alt 139 faste lærere samt 49 timelærere. 34 af dem var akademikere, 70 seminarister, 22 lærerinder, mens tretten havde anden stillingsbaggrund.[13] Med hensyn til de seminarieuddannede lærere anføres ikke, om de har suppleret deres grunduddannelse med kurser eller anden form for efteruddannelse. Det er påfaldende sammenlignet med situationen efter 1903-loven, at der er væsentligt flere med akademisk uddannelse i de kommunale realskoler end i de private, 60 procent over for knapt 25 procent. Det er ligeledes bemærkelsesværdigt, at kun ganske få af lærerne ikke enten var universitets- eller seminarieuddannede. Det kan skyldes, at efterspørgselen efter læ-

Husgerning eller hjemkundskab var i udgangspunktet et pigefag, men i 1950'erne blev det indført som forsøgsfag også for drenge på en række mellem- og realskoler primært i byerne (foto Poul Petersen 1954, Scanpix).

rerkræfter i realskolen endnu ikke havde nået et niveau, hvor det ikke kunne blive dække af formelt uddannede lærerkræfter.

Antallet af kommunale og private mellem- og realskoler voksede markant de følgende årtier, og det gjorde antallet af lærere/lærerinder i realskolen ligeledes. I alt 2.361 lærere var i skoleåret 1915/16 ansat ved de kommunale (67 skoler) og private mellem- og realskoler (100 skoler) fordelt på 51 procent mænd og 49 procent kvinder.[14] Mændene dominerede i den offentlige skole, hvor hele to tredjedele af lærerkorpset var mænd. Den kvindelige overvægt i den private sektor skyldes i høj grad de mange højere pigeskoler, som blev etableret i 1900-tallets begyndelse. Af kønspolitiske årsager blev lærerinder foretrukket ved disse skoler. En del af lærerkorpset ved de tolv statsskoler og på de 32 kommunale og private højere almenskoler med gymnasium underviste ligeledes i mellem- og realklasserne og må regnes med blandt realskolelærerne. Lærerpersonalet på statsskolerne bestod af tolv rektorer, 56 overlærere, 113 adjunkter, seks lærerinder og fem timelærere. Af de i alt 192 lærere var der kun otte seminarister: to overlærere, tre adjunkter, to lærerinder og en timelærer.[15] De kommunale og private højere almenskoler med gymnasium havde i alt 889 lærere.[16]

Oversigterne i *Meddelelser* 1915/16 rummer detaljerede oplysninger om de enkelte skoler, herunder om hver enkelt lærer/lærerindes uddannelsesmæssige baggrund. Det giver mulighed for at grave et spadestik dybere i beskrivelsen af realskolelærerkorpsets sammensætning. Herved kan der – med et vist forbehold over for de ikke altid helt gennemskuelige uddannelsesoplysninger, som specielt optræder i forbindelse med lærerkræfterne ved en række af de mere ydmyge private mellem- og realskoler og pigeskoler – tegnes et nuanceret billede af et lærerkorps, der med hensyn til uddannelsesbaggrund varierede markant fra skoleform til skoleform. Ligeledes er der store forskelle på de mandlige og kvindelige læreres generelle uddannelsesniveau.

På gymnasierne underviste næsten udelukkende akademikere i gymnasieklasserne. De fleste havde taget skoleembedseksamen af 1883, men der fandtes fortsat gymnasielærere med den gamle cand.philol.-eksamen, og en hel del teologer havde faste stillinger her. Da gymnasieafdelingerne ofte var små og timetallet i en del fag derfor var for lavt i de ældre klasser, måtte gymnasielærerne have en del af deres timer i mellem- og realklasserne. På statsskolerne benyttede man stort set ikke seminarister, men på de øvrige gymnasieskoler blev en del seminarister, sammen med mere utraditionelt uddannede lærere, ansat i mellem- og realklasserne, især i fag, hvor akademisk uddannelse ikke fandtes, som f.eks. gymnastik, sang, tegning, sløjd og håndarbejde. På de kommunale og private højere almenskoler var omkring ni procent af lærerne seminarieuddannede, mens 76 procent af lærerkorpset havde en kortere eller længere akademisk uddannelse bag sig. Knapt ti procent havde en anden uddannelsesbaggrund. Under tre procent havde en primær uddannelse under seminarieniveau, og yderligere tre procent optræder i listerne uden nogen uddannelsesoplysninger.

For lærerindernes vedkommende var fordelingen væsentlig anderledes. Kun sytten procent af lærerinderne havde en kortere eller længere akademisk uddannelse bag sig. Knapt elleve procent havde bestået en lærerinde- eller skolebestyrereksamen, mens hele 36 procent, dvs. godt en tredjedel af lærerinderne, opgav præliminær/realeksamen, forskolelærerindeeksamen, gymnastiklærerindeeksamen og lignende som deres hoveduddannelse, ofte i kombination med en efteruddannelse i form af kortere eller længerevarende kurser. Seks procent af lærerinderne havde en helt anden uddannelsesmæssig baggrund (Kunstakademiet, organist-uddannelse, sangundervisning osv.). For knapt en femtedel af lærerinderne blev der ikke anført en kompetencegivende uddannelse, ej heller nogen form for kurser.

Særligt blandt lærerinderne på de højere pigeskoler var der ganske mange, som i hvert fald på det formelle uddannelsesmæssige plan stod meget svagt. Antallet af eksamensberettigede højere pigeskoler var vokset markant i de første årtier af 1900-tallet, og det havde vist sig vanskeligt at finde kvalificerede lærerinder nok til at varetage den højere undervisning i disse skoler. Det var den direkte årsag til, at pigeskolerne havde taget initiativet til faglærereksamenen i 1905. Som man kan se af oversigterne i 1916, var problemet med at finde kvalificerede lærerinder til pigeskolerne så langtfra blevet løst endnu, og lærerkollegiet fremstod meget uhomogent, men antallet af lærerinder med bestået faglærerindeeksamen udgjorde dog nu et markant islæt i lærerindekorpset på en række af de højere pigeskoler i København og omegn, således 30 procent på Ingrid Jespersens Skole og 20 procent på N. Zahles Skole, men også på Th. Langs Skole i Silkeborg havde knapt nitten procent af lærerinderne en faglærerindeeksamen. Blandt lærerinderne ved de private pigeskoler uden gymnasium finder man ligeledes jævnligt

lærerinder med faglærerindeeksamen, f.eks. atten procent af lærerinderne på Anna Barfods Skole i København.

De kommunale mellem- og realskoler havde en mere homogen lærersammensætning. Som grundregel skulle man have bestået lærereksamen for at komme i betragtning her. I kommuneskolerne på København og Frederiksberg var det imidlertid »kun« knapt to tredjedel af lærerne, der havde en seminariebaggrund. Til gengæld havde hver fjerde gennemført en kortere eller længere akademisk uddannelse. I kommuneskolerne på Sjælland, Fyn og de øvrige øer var fire ud af fem lærere seminarister, mens femten procent havde en akademisk uddannelse, og i Jylland var ni ud af ti seminarister, mens antallet af akademikere var på godt seks procent. Kursusaktiviteten blandt de kommunalt ansatte realskolelærere var betydelig, højest i Jylland hvor fire ud af fem havde deltaget i kurser, på Øerne var det to ud af tre og i hovedstaden tre ud af fem. Til gengæld havde flere lærere i København og på Frederiksberg gennemført statens årskurser, mens lærerne på øerne og i Jylland i stedet havde gennemført flere korte kurser og sommerkurser.

Fokus på læseundervisningen er ikke blot noget, der hører vor tid til. I mellem- og realskolen spillede læseundervisningen en central rolle i danskfaget. Fotoet viser læseundervisningen i en mellemskoleklasse på Ellekildeskolen i Lyngby i 1951 (foto Aage Sørensen, Scanpix).

For lærerindernes vedkommende dominerede seminaristerne ligeledes (86 procent i København og på Frederiksberg; 73 procent på Øerne og 82 procent i Jylland). I forhold til deres mandlige kolleger var der stort set ingen kvindelige akademikere ansat på de kommunale realskoler, og antallet af lærerinder med begrænset eller ingen grunduddannelse var ganske højt (cirka en tiendedel af lærerinderne i hovedstadsområdet og Jylland og godt tyve procent i kommuneskolerne på Øerne). De kommunalt ansatte lærerinder kunne ligeledes fremvise en omfattende kursusvirksomhed, der dog i sammenligning med de kommunale lærere generelt var gennemført på et lavere niveau med langt færre gennemførte årskurser på Lærerhøjskolen og flere privat udbudte kurser på cv'et. Det er ligeledes bemærkelsesværdigt, at faglærerindeeksamen kun var bestået af et par enkelte af de kommunalt ansatte realskolelærerinder.

På de private mellem- og realskoler havde lærerkorpset en markant anden sammensætning end på de kommunale. Først og fremmest var antallet af seminarieuddannede lærere og lærerinder væsentligt mindre. I København/Frederiksberg var kun hver femte realskolelærer seminarist, mens knapt halvdelen havde en seminarieuddannelse på Øerne og næsten 60 procent i Jylland. Derimod var antallet af lærere med en akademisk baggrund væsentligt højere på privatskolerne end på kommuneskolerne – i hovedstaden drejede det sig om mere end halvdelen af lærerkorpset, på Øerne godt 40 procent og i Jylland knapt 30 procent. Ser man nærmere på de opgivne uddannelsesbetegnelser for de akademiske lærere, får man imidlertid en fornemmelse af, at en stor del af dem var mere eller mindre fallerede universitetsstuderende, der kun havde gennemført en del af studiet, for nogens vedkommende kun filosofikum. I hovedstaden havde hver fjerde privatskolelærer ingen eller en alternativ uddannelsesmæssig baggrund, på Øerne og i Jylland drejede det sig kun om hver tiende. Den nok mest markante forskel på den private og den kommunale reallærergruppe var imidlertid, at privatskolelærerne i markant mindre omfang synes at have gennemført kortere eller længere uddannelsesforløb – kun én ud af fem i hovedstaden angiver deltagelse i et eller flere kurser, mens det drejer sig om to ud af fem på Øerne og i Jylland.

Lærerindegruppen i den private mellem- og realskole kunne fremvise en broget uddannelsesmæssig profil. Kun omkring en fjerdedel var seminarieuddannede, ligesom antallet af akademikere var beskedent (otte procent i hovedstaden og på Øerne og tre procent i Jylland). Flertallet havde således en anden uddannelsesmæssig baggrund for at undervise i mellem- og realskolen – præliminæreksamen, forskolelærerindeeksamen, gymnastiklærerindeeksamen, translatøreksamen m.v., eller, som det var tilfældet for hver fjerde i hovedstaden og for hver femte på Øerne og i Jylland, ingen formel uddannelsesbaggrund overhovedet. En megen betydelig del af lærerinderne opgiver ingen kursusaktiviteter. Til gengæld havde omkring atten procent af de københavnske og frederiksbergske lærerinder taget faglærerindeeksamen, på Øerne var det ti procent, mens det i Jylland var beskedne fire procent. En stor andel af faglærerinderne var ansat ved de højere pigeskoler. Samlet set stod det ikke for godt til med uddannelsesniveauet hos lærerinderne i den private mellem- og realskole. Betragtet på institutionsniveau afsløres endnu større forskelle i lærerindernes faglige kvalifikationer, hvor specielt en række pigeskoler og mindre realskoler i provisen øjensynligt har haft meget vanskeligt ved at tiltrække kvalificeret kvindelig arbejdskraft.

Den uddannelsesmæssige polarisering af realskolens lærerkorps i 1916 var et direkte resultat af, at mellem- og realskolen var blevet indført tretten år tidligere, uden at der var taget højde for, hvorfra lærerne skulle rekrutteredes. De enkelte skoleformer, som

kom til at forestå undervisningen, valgte mere eller mindre frivilligt forskellige strategier til at sikre den nødvendige arbejdskraft: Gymnasierne overlod hovedparten af undervisningen til akademiske medarbejdere, som i forvejen var i brug i gymnasieklasserne, de kommunale mellemskoler satsede på seminarieuddannede lærere med en efteruddannelse i form af kortere eller længere kurser, mens de private realskoler groft sagt tog, hvad der bød sig af blot nogenlunde kvalificerede lærere – akademikere, seminarister, studenter, realister, forskolelærerinder, translatører og uuddannede i en skønsom blanding – for pigeskolerne med den ekstra krølle, at de foretrak kvindelige frem for mandlige lærere.

Det er svært at forestille sig andet, end at forskellene i uddannelsesniveauet hos lærerne ved de enkelte realskoleformer også må have haft konsekvenser for kvaliteten af den undervisning, der blev gennemført.

I de følgende godt tyve år frem til 1937-loven, hvor mellem- og realklasserne blev en del af folkeskolen, udviskedes gradvist de markante forskelle i uddannelsesbaggrunden mellem lærerkollegierne i de private og offentlige realskoler. Først og fremmest, fordi antallet af seminarieuddannede lærere steg markant på de private realskoler, kombineret med en øget kursusvirksomhed. Særligt blandt privatskolens lærerinder kan der konstateres et mærkbart løft i det generelle uddannelsesniveau. I 1936 havde 83 procent af de mandlige lærerne en uddannelse på et seminarium og 73 procent af de kvindelige.[17] Derimod var antallet af mandlige lærere med en akademisk baggrund faldet til otte procent og for kvindernes vedkommende til beskedne to procent. En stor del af realskolens akademikere var fortsat bestyrere eller ejere af private realskoler. Omkring fem pro-

På pigerealeskolen i Holsedore havde kommunen oprettet en 10. klasse som på andre af byens skoler. Her ses lærerinde Edith Dethlefsen og klassen under en standpunktsprøve i maskinskrivning – en vigtig ting, hvis pigerne skulle klare sig på arbejdsmarkedet (foto 1963, Odense Stadsarkiv).

cent af realskolens lærere, med langt flertallet i den private sektor, havde en anden uddannelsesmæssig baggrund, og kun forsvindende få havde ikke taget nogen eksamen. Blandt de kvindelige lærere virkede syv procent i realskolen med en anden uddannelsesmæssig baggrund, og der var stadig seks procent af lærerinderne, stort set alle i den private realskole, som ikke havde taget nogen eksamen, ligesom de godt tre procent, der fortsat underviste på baggrund af en realeksamen, og de fire procent, der havde gået på forskoleseminarium, primært arbejdede i privatskolerne. Efteruddannelser spillede en stadig større rolle for realskolelærerne, såvel i den kommunale som i den private realskole. 65 procent af de mandlige lærere og 54 procent af de kvindelige lærere havde nu gennemført en eller flere årskurser, kortere kurser eller enkeltfagseksamener (i f.eks. sløjd, gymnastik etc.).

En stor del af de kommunale realskolelærere havde nu lærereksamen i kombination med et eller flere af Lærerhøjskolens årskurser. Dette gjaldt især for København og omegn, hvor det var muligt at følge Lærerhøjskolens kurser, samtidig med at skolearbejdet blev passet. Muligheden for timenedsættelse fandtes endnu ikke. I provinsen havde lærerne ligesom i hovedstadsområdet kun mulighed for at deltage i et fuldtids årskursus med fri vikar på skolen, og vikarportioner var der ikke mange af, så flertallet var her henvist til at gennemføre sommerferiekurser eller kortere private kursusforløb. Fire procent af lærerinderne havde gennemført faglærereksamen, og som det var tilfældet i 1916, fandt flertallet af disse arbejde i de højere pigeskoler, hvorimod de kun undtagelsesvis fandt vej ind i den kommunale realskole.[18] Kom de kommunale og private mellemskolers lærerkorps til at ligne hinanden mere og mere, vedblev lærerkollegiet i realafdelingerne på gymnasierne at stikke ud med sit markant større islæt af akademiske undervisere.

Tendensen med en ensartning af lærerkorpsenes uddannelsesmæssige baggrund i den kommunale og private realskole fortsatte i årtierne efter 1937-lovens gennemførelse. I 1956 havde 93 procent af de mandlige lærere en seminarieuddannelse og 85 procent af de kvindelige. Ni ud af ti af såvel de mandlige som kvindelige seminarister havde suppleret deres grunduddannelse med kortere eller længere kursusforløb.[19]

På kanten af mellemskolens afskaffelse var den uddannelsesmæssige ensliggørelse af lærerkollegierne i den kommunale og private realskole ved at være gennemført, og vel at mærke i en form, hvor det var endegyldigt fastslået, at det var seminarieuddannelsen, der udgjorde den naturlige uddannelsesmæssige basis for lærerne i realskolen. En afgørende forudsætning for, at man var nået dertil, var imidlertid, at der årtierne inden på initiativ af de private realskolelærere og deres faglige organisation var gennemført en harmonisering af løn- og ansættelsesforholdene for lærere i den kommunale og den private realskole, således at det nu var forbundet med stort set samme vilkår at arbejde som realskolelærer i de to sektorer.

4. Realskolelærerens løn- og ansættelsesforhold

Den markante forskel i det uddannelsesmæssige udgangspunkt for lærerkollegierne i den kommunale og private realskole modsvares i årtierne efter 1903-loven af de forskellige løn- og ansættelsesforhold, der blev lærerne til del inden for de to realskoleformer, og i den optik, som de to lærergrupper valgte for at opnå forbedrede arbejdsvilkår for deres virke. Den kommunale og den private lærergruppe kiggede i hver sin retning for

forbedringer og argumenterede grundlæggende forskelligt for at opnå deres mål. I den forbindelse skal man ikke glemme, at de to realskolelærergrupper var organiserede i hver deres fagforening: de kommunale under Danmarks Lærerforening (DLF), de private i Den Private Realskoles Lærerforening (fra 1919).

For den kommunale lærergruppe var blikket stift rettet mod forholdene i gymnasieskolen. Målsætningen var den helt klare at få den kommunale realskolelærers virke anerkendt som værende på et højere fagligt niveau end kollegaens i folkeskolen. Hermed skulle vejen banes for en højere løn og en lavere timenorm for den kommunale realskolelærer. Med dette synspunkt kom de kommunale realskolelærere imidlertid på direkte konfrontationskurs med deres egen fagforening, DLF, der igennem hele perioden domineredes af landsbylærerfraktionen. På Danmarks Realskoleforenings årsmøde i 1920 holdt overlærer J. Høirup fra den kommunale realskole i Nyborg og formand for Realskoleforenings kommunale afdeling et foredrag om »Realskolens Stilling og Krav«, hvori han argumenterede for, at mellem- og realskolens lærere skulle rykkes op i en lønningsklasse midt imellem folkeskolens og gymnasiets. Dermed ville man opnå dels at få tilgang af kvalificerede folk til realskolen, dels at skabe en række avancementsstillinger for de unge fremadstræbende lærere i folkeskolen.[20]

Dette synspunkt stred direkte mod Danmarks Lærerforenings grundholdning om, at der kun skulle eksistere én læreruddannelse og følgelig også kun en aflønningsskala for lærere. Lærer A. Steensig tog kraftig til genmæle i *Folkeskolen*:

»Hr. Høirup stempler paa Forhaand enhver Protest mod denne Kongstanke med de fæle Ord »Seminarisme«, Smaalighed og Naivitet; men alligevel vover jeg at raabe et kraftigt Varsko. Læreruddannelsen ved vore Seminarier bør være saa grundig og saa vidtgaaende, at Flertallet af Dimittenderne kan paatage sig at undervise i Mellem- og Realskolen; derved bliver de saa vist ikke for lærde til at tage et Arbejde op i Folkeskolen. Og fordi en Lærer har haft et Aarskursus eller paa anden Vis tilegnet sig lidt dybere indsigt i sine Yndlingsfag og noget større Udvikling, derfor skal han ikke straks føle sig hævet over Folkeskolen og mene sig berettiget til Avancement og Ophøjelse i en finere Skoleform.

Her er vi just ved Kernepunktet: Folkeskolen skal ikke være en Forgaard, hvor den dygtige og fremadstræbende Lærer utaalmodigt gaar og venter paa at faa Adgang til Realskolens Herligheder, og hvor kun den mindre duelige og mere ligeglade Lærer finder sig tilrette – lige saa lidt som Realskolen bør være en foreløbig Virkeplads for Gymnasielærere, et Sted, hvor de kun nødtvungent og ugerne opholder sig som i en Art Fornedrelse. Folkeskolen har saa vidt lige saa vel som Realskolen Brug for dygtige og kundskabsrige Folk, og Folkeskolens Lærere bør lønnes saa godt, at de ikke benytter første Lejlighed til at slippe bort. Det bør være lige saa fint og lige lukrativt at virke ved Folkeskolen og Realskolen«.[21]

Debatten om mellem- og realskolelærerens løn- og ansættelsesforhold fortsatte op gennem 1920'erne og 1930'erne. Da der på finansloven i 1926 blev afsat 200.000 kr. til at nedsætte de kommunale realskolelæreres timetal, resulterede det i endnu en voldsom meningsudveksling i *Folkeskolen*, hvor fortalere og modstandere af at give mellem- og realskolelærerne bedre økonomiske og arbejdsmæssige vilkår end kollegerne i folkeskolen på skarpeste vis formulerede deres synspunkter. K.A. Kristensen, der var styrelsesmedlem i DLF, men også samtidig selv bestyrer af den private Karise Mellem- og Realskole, tog kraftigt afstand for enhver form for timereduktion for mellem- og

realskolelærernes virksomhed. Det, der skulle berettige et sådant skridt, var enten, at det var nødvendigt at gøre noget ekstra for at skaffe kvalificerede lærere til realskolen, eller at honorere realskolelærerne ekstra, fordi deres job var mere krævende end folkeskolelærerens.

Overlærer J. Høirup, der hele vejen op gennem 1920'erne og 1930'erne utrætteligt kæmpede for den kommunale realskole og vilkårene for dens lærere, var ikke sent til at svare Kristensen. Tonen var hård og uforsonlig og er et vidnesbyrd om den tikkende bombe, som de indbyrdes modsatrettede interesser mellem de kommunale mellem- og realskolelærere og de øvrige lærere, specielt landsbylærerfraktionen, udgjorde for DLF. Høirup indledte sit indlæg med at konstatere: »Hr. K.A. Kristensen, Karise, har i Nr. 4 gjort et velment Forsøg paa at faa Danmarks Lærerforening sprængt og faa alle Lærere og Lærerinder, der underviser i Mellem- og Realskolen, til at melde sig ud. En saa ukollegial Optræden, som denne Artikel bærer Vidnesbyrd om, kunde ikke tænkes i nogen anden Stand end Lærerstanden!« I forhold til Kristensens argumentation er Høirup lige så klar i mælet. For der første passer det ikke, at det er lettere at finde kvalificerede lærere til realskolen: »Folkeskolelærerne mangler Dygtighed til at undervise i fremmede Sprog, altsaa de særlige Realskolefag. Derfor maa Sprogembeder opslaas flere Gange, og der mangler stadig kvalificerede Folk til dem. Og de daarlig udrustede Sproglærere, vi faar til Mellem- og Realskolerne, trænger i høj Grad til Timereduktion, saa de kan faa Tid til at forberede sig godt og rette Elevernes Stile, saa Realskolernes Sprogundervisning dog kan blive nogenlunde forsvarlig.« I det hele taget havde Høirup kun hovedrysten tilovers for Kristensens argumentation.[22]

Enighed opnåedes der naturligvis ikke mellem de to parter, og striden om mellem- og realskolelærerens position i forhold til folkeskolens øvrige lærerkræfter fortsatte usvækket også efter, at mellem- og realklasserne ved 1937-loven var blevet en del af folkeskolen. En undersøgelse af DLF's holdning til udelt skole har påvist, at købstadsfløjen i DLF fortsatte med at være delt i »mellemskolelærerne« og i de lærere, der underviste i de lavere klasser og i den frie mellem, og at det var de to sidstnævnte grupper, der med hjælp af forældrene gennemførte den udelte skole i 1960'erne.[23]

For lærerne ved de private mellem- og realskoler var virkeligheden en ganske anden end for deres kommunale kolleger. I årtierne efter 1903-lovens vedtagelse var løn- og ansættelsesvilkårerne markant ringere i den private mellem- og realskole end i den kommunale. Da Den Private Realskoles Lærerforening stiftedes i 1919, var ambitionen følgelig at opnå samme vilkår som kollegerne i den offentlige skole på tre hovedområder: pensionsforhold, løn og ansættelsesvilkår. Dette var vigtigt, hvis den private mellem- og realskole ikke blot skulle fungere som en midlertidig arbejdsplads for realskolelærere, indtil de kunne finde ansættelse i den mere lukrative kommunale realskole. Pensionsmæssigt fandtes snart en fornuftig løsning, da de private realskolelærere opnåede fuld pensionssikring ved oprettelsen af Pensionskassen af 1925, hvor de gennem deres egne og skolernes tilskud sikredes en pension, der i det store hele svarede til den, som statens tjenestemænd kunne opnå.[24]

Det blev en noget sejere proces for de private realskolelærere at opnå de samme lønvilkår, som var gældende i den kommunale realskole. Tjenestemandsloven af 1919 gav de kommunale lærere og lærerinderne er ordentligt lønløft, hvor bl.a. ligelønsprincippet blev indført i folkeskolen – i øvrigt til stor utilfredshed for en stor gruppe af mandlige lærere i DLF.[25] For de private realskolelærere skete der er en forbedring af lønvilkårene op gennem 1920'erne på grund af de gradvist øgede statstilskud til de private

Lærer K.A. Kristensen var bestyrer af den private Karise Real- og Kommuneskole, men samtidig i en årrække formand for Danmarks Lærerforening, hvor han i diskussionen om realskolelærerens placering inden for lærerforeningen forfægtede landsbylærerflertallets synspunkt, at der ikke skulle sondres mellem grundskolelærerens og mellemskolelærerens løn- og ansættelsesvilkår (Lærerne og folkeskolen gennem 100 år, 1974).

realskoler, ikke mindst i forbindelse med den nye tilskudslov for 1928, der lovfæstede mere faste bevillingsrammer for den private realskole og detaljerede retningslinjer for tilskuddenes fordeling. For lærerne var det væsentligt, at Undervisningsministeriet stadig skulle fastsætte minimumslønningerne, samtidig med at det – ganske vist lidt vagt – blev fastslået i lovens paragraf 11a, at fastsættelsen skulle ske »under Hensynstagen til den offentlige Folkeskoles Lønninger«.[26] Det var en ganske tilfreds formand for den private lærerforening, W. Stenberdt, der på årsmødet opsummerede betydningen af den nye lov: »Lærerne har Grund til at være glade for den. Den opfylder ikke alle vore Ønsker, men vi har dog opnaaet meget godt for Lærerne«.[27]

Der skulle imidlertid vise sig at være lang vej endnu, knapt 20 år, før de private realskolelæreres lønforhold ligestilledes med de kommunales. Undervejs opnåedes mindre sejre, som da Undervisningsministeriets cirkulære af 15. januar 1938 anerkendte de private realskoler som adgangsgivende til første- og eneembeder i folkeskoler, og da der gennem lov af 31. marts 1938 blev givet medlemmerne af Pensionskassen af 1925 ret til ved overgang til offentlig skole at medtage de år, i hvilke de har gjort tjeneste ved en privat realskole, som anciennitetsgivende både i henseende til lønning og pension. På lærerforeningens årsmøde i 1938 kunne formanden, lærer N. Ebbesen, Nørre Åby, med tilfredshed dvæle ved disse succeser. Dog måtte han indrømme, at retten til første- og enembeder først og fremmest havde principiel betydning for hans forening, da »kun et Faatal af vore Medlemmer gaar over i disse Embeder; men vi kunne selvsagt ikke lade denne Sag ligge«.[28]

I S.A. Bos formandsperiode (1938-48) blev der sat yderligere fokus på at opnå en økonomisk ligestilling af lærerne ved de private realskoler.[29] Krigsårene gjorde ikke situationen bedre, men fra såvel Bestyrerforeningen ved dens formand P.A. Dissing og fra lærerforeningens side via S.A. Bo blev der i disse år arbejdet utrætteligt for at sikre øgede tilskud den private realskole. I 1947 blev der vedtaget en ny tilskudslov for de private realskoler, og med den kom det afgørende gennembrud i kampen for økonomisk ligestilling af de private realskolelærere. I lovens paragraf 6, stk. 3, blev det kort og præcist fastslået: »Der skal ydes de faste Lærere (herunder Overlærere) almindelig pensionsgivende Løntillæg samt Reguleringstillæg efter de for Folkeskolens Lærere og Overlærere til enhver Tid gældende Regler«.[30] Ved den usædvanligt velbesøgte generalforsamling i privatlærerforeningen i 1948 kunne formanden med slet skjult tilfredshed konkludere: »Lønkampen 1939-47 er ført til en heldig Afslutning. Maalet er naaet.«[31]

Efter den økonomiske konsolidering manglede de private realskolelærere en juridisk regulering af deres ansættelsesforhold. I 1946 blev dette spørgsmål drøftet af bestyrelserne for de to involverede parter, bestyrerforeningen og lærerforeningen, og 30. maj 1946 afholdtes en fælles generalforsamling for de to foreninger, hvor det blev vedtaget,

at der skulle nedsættes et nævn med lige mange repræsentanter for de to foreninger og med en ministeriel embedsmand som opmand. Nævnet skulle træde i funktion ved stridigheder mellem skolebestyrelse og lærer.[32] Det lykkedes imidlertid ikke at få lovfæstet nævnet ved tilskudsloven i 1947, og selvom et første udkast til en overenskomst allerede blev udarbejdet i foråret 1948 af de to foreningers bestyrelser, skulle der gå yderlige seks år med detaljedrøftelser, før den første overenskomst mellem arbejdsgivere og arbejdstagere i den private realskole blev undertegnet og den underskrevne kontrakt deponeret i Undervisningsministeriet.[33]

Hermed var lærerkorpsene i den offentlige og private sektor endelig – efter mere end 50 års virke i mellem- og realskolen – blevet underlagt samme grundvilkår, i hvert fald tilnærmelsesvis, da de kommunale læreres tjenestemandsansættelse naturligvis stadig gav dem en større sikkerhed i jobbet, end det var tilfældet for kollegerne i privatsektoren.

5. Den praksisbaserede realskolelærer – portræt af en lærerrolle

Det er ikke helt nemt at finde frem til et kildemateriale, der kan gøre det muligt at tegne et portræt af realskolelæreren. Man bliver nødt til at sammenstykke portrættet af informationer, som ad mere indirekte vej belyser, hvad det er realskolelæreren selv vægter, og hvorfra identiteten i arbejdet opstår. En god kilde til dette er de mange portrætter af realskolens mænd og kvinder, som igennem årene blev trykt i *Den danske Realskole*. Ligeledes kan man også med udgangspunkt i artiklerne og debatterne i samme tidsskrift få et kvalificeret indblik i, hvad der har optaget realskolelæreren, og hvad der har været centrale problemstillinger i forhold til lærerjobbet. Realskolelærerne selv har ikke bidraget meget til forståelse af, hvad der konstituerer jobbet som realskolelærer – i hvert fald ikke på skrift. Hermed står de i skærende kontrast til deres kolleger i landsbyskolen, som gerne og ofte i taler og på tryk har beskrevet deres rolle som folkelærer. En rolle, som i udbredt grad eksponerer landsbylæreren i forhold til det omgivne samfund. Folkelærerens virksomhed breder sig langt ud over skolens område og den daglige undervisning og omfatter en aktiv deltagelse i landsbyens liv i øvrigt – i kirke, forsamlingshus, sogneråd, idrætsforeninger m.m. Folkelæreren er ikke kun pædagog med ansvaret for skolebørnenes dannelse og uddannelse, men også en lokal standsperson med et stort ansvar for landsbyens trivsel og udvikling.[34]

Folkelærerens vægtning af de udadvendte, samfundsorienterede aktiviteter står i direkte modsætning til realskolelærerens idealer for sit virke. Realskolelærerens arbejdsmark er skolen, og formidlingen af nyttige kundskaber er hans/hendes mission. Et engagement i det omgivende samfund er for realskolelæreren blot en distraktion, der så vidt muligt skal undgås. Det er derfor også en ubetinget ros, når det i nekrologen over L. Christensen-Dalsgaard, Kolding Realskole, fremhæves, at »han undgik med flid offentlige hverv. Over for venner kunne han føre streng tale om, hvad de svigtede i hjemmet og skolen, når foreningsliv og mødeliv tog for meget af deres tid. Uden ydre tillidshverv levede han i en rig verden af tillid og kærlighed«.[35] Den sande realskolelærer lægger ikke sine energi uden for klasselokalet, men koncentrerer sin indsats om den daglige undervisning. I en nekrolog over den unge realskolelærer, cand.mag. Jens Raasleff Christiansen fra Esbjerg Realskole formes dette synspunkt til et helt credo for realskolelærerens virksomhed:

»Skolemænd hører til de stille i Landet og deres Gerning til de beskedne Virksomheder, som det store Samfund ikke lægger mærke til: Er en og anden Skolemand i Besiddelse af et kendt Navn, saa har han som oftest erhvervet dette ved Arbejde, der faldt udenfor den egentlige Lærergerning; den som selvfornægtende og pligttro gør sine Evner saa frugtbringende som muligt inden for det Felt, der begrænses af Skolestuens fire Vægge, faar Lov til at leve stille og dø stille; træder han ud af Rækkerne, fyldes Hullet hurtigt efter ham, og kun i Vennekredsen lever Savnet. En overfladisk Iagttager vil derfor tro, at et saadan Menneske har levet forgæves; men enhver, der ved, at Skolearbejdet er et Arbejde med levende Værdier, et Vekselarbejde, hvor baade Lærer og Elev ere uafbrudt ydende og paavirkende hinanden, han ved ogsaa, at paa intet andet Omraade gælder det i højere Grad end her, at et trofast Arbejde aldrig gøres forgæves«.[36]

At dette ideal i vidt omfang har været efterlevet blandt realskolelærerne, får man indtryk af, når man gennemlæser de biografiske omtaler i *Den danske Realskole*. Kun undtagelsesvis omtales aktiviteter uden for selve skolearbejdet, og i disse tilfælde har realskolelæreren typisk markeret sig i faglig sammenhæng som f.eks. ved at udarbejde undervisningsmaterialer eller været underviser på efteruddannelseskurser. Dette indtryk bekræftes, når man ser på lærerportrætterne i den sidste mere samlede oversigt over den danske lærerstand *Den danske Lærerstat* fra 1934, hvor der er væsentligt færre tillidshverv blandt mellem- og realskolens lærere end blandt deres kolleger i landsbyskolen. Realskolelæreren holdt sig inde bag skolens mure og blandede sig ikke i det omgivende lokalsamfunds problemer. Hvor folkelæreren optrådte i mange samfundssammenhæng, inden for kulturlivet f.eks. som forfattere og som lokal- og landspolitikere, blev realskolelæreren i udpræget grad ved sin læst og anvendte sin tid på at opkvalificere sig fagligt. Naturligvis var der undtagelser fra dette generaliserede billede, og *Den danske Realskole* rummer en række eksempler på realskolelærere, der også har markeret sig uden for klasselokalerne. I disse tilfælde er det oftere tale om kommunalt ansatte realskolelærere end privatansatte, og det er typisk den kommunale realskoles ledende medarbejdere, overlærere/skoleinspektører, der har været aktiv i sammenhænge uden for skolesektoren. Eksempelvis havde overlærer, cand.theol. Erhard Wøldike, overlærer ved Korsør Mellem- og Realskole, sideløbende med sin skolegerning en lang række tillidsposter i Korsør by, medlem af byrådet og en lang række kommunale udvalg, medlem af bestyrelsen for elektricitetsværket, Folkeuniversitetsforeningen, formand for tilsynsrådet med sparekassen og næstformand i menighedsrådet, og så var han inden for realskoleverdenen medlem af censurkommissionen for skriftlige opgaver.[37]

Det mest karakteristiske ved omtalen af realskolens lærerkræfter, kommunalt som privat, er imidlertid fremhævelsens af realskolelærerens faglige profil som en understregning af, i hvor høj grad realskolelærerens faglige identitet konstituerer hans virke. Om den markante realskolemand L.F. Lautrup-Jørgensen hed det således: »Han var flittig og interesseret i sin Skoles Fremgang og han lærte sine Elever 2 Ting, som han endnu bliver erindret for, Matematik og Respekt for Arbejdet«.[38] I nekrologen over Waldemar Stenberdt bliver der, midt i fremhævelsen af hans betydning som organisationsmand i Den Danske Realskoleforening, også plads til at understrege hans forankring i faglærerrollen: »Stenberdt var først og sidst skolemanden, der levede for og med sin skole. Om end han måske ikke ligefrem var forlenet med nogen englelig tålmodighed, var han en dygtig og indsigtsfuld matematiklærer, der forstod at krydre sine timer,

så hans elever ikke blot blev indført i matematikkens verden, men også fik meget andet med fra disse timer«.[39] På samme måde lå faglighed så dybt indlejret i S.A. Bo, at han efter ti år som formand for den private lærerforening, kvittede dette job til fordel for stillingen som faginspektør i matematik og fysik. Knud Christensen, overlærer ved Borgerdrengeskolen i Ny Munkegade i Århus, blev fremhævet som et lysende eksempel for sine lærere på skolen: »Han lærte dem bl.a. uden at tale derom. At det ikke er ved offentlig Virksomhed, eller politisk Stræben, at en Lærer skal søge at udmærke sig, men ved at skaffe sig overlegne Fagkundskaber og ved ikke at trættes i en stadig og grundig Udarbejdelse af sine Arbejdsmetoder«.[40]

Fagligheden er således et vigtigt karaktertræk ved realskolelæreren, men ligeså hyppigt understreges det i portrætterne i *Den danske Realskole*, at denne faglighed ikke nødvendigvis er noget, de har besiddet, da de begyndte i realskolen, men er noget, som de gradvist har erhvervet via de praktiske erfaringer i klasselokalet og via en målrettet efteruddannelsesindsats. For Erhard Wøldike blev »Fysik og Matematik efterhaanden hans Hovedfag, men for øvrigt var der vel næppe noget Fag, som han ikke var i Stand til at undervise og dimittere i«.[41] J.K Petersen, skolebestyrer på Børkop Realskole, anvendte i mange år »al den Fritid, han havde, til at dygtiggøre sig i sine Undervisningsfag, især i Sprogene. Han drev Studier ved Universitet og havde talrige Feriekurser og naede formodentlig ogsaa at faa en solid Viden i sine Hovedfag.«[42] For skoleinspektør S. Chr. Hansen, Horsens, var en almindelig læreruddannelse fra Gjedved Seminarium også kun begyndelsen. Siden fulgte en langt række kortere og længere kurser, først som studerende og siden som underviser: »På Danmarks Lærerhøjskole tog han 1949-50 årskursus i fysik, kemi, matematik, praktik, metodik og pædagogik og et fortsættelseskursus i kemi, men havde forinden i 1941-44 taget årskursus i Horsens i engelsk og tysk og

Overlærer Knud Christensen med kolleger i skolegården på Ny Munkesgades Skole i Århus cirka 1915. Han gjorde gældende, at det ikke var ved deltagelse i politik og offentlige anliggender, at en lærer udmærkede sig, men ved at dygtiggøre sig i sit fag og sine arbejdsmetoder (foto, Århus Biblioteker, Lokalhistorisk samling).

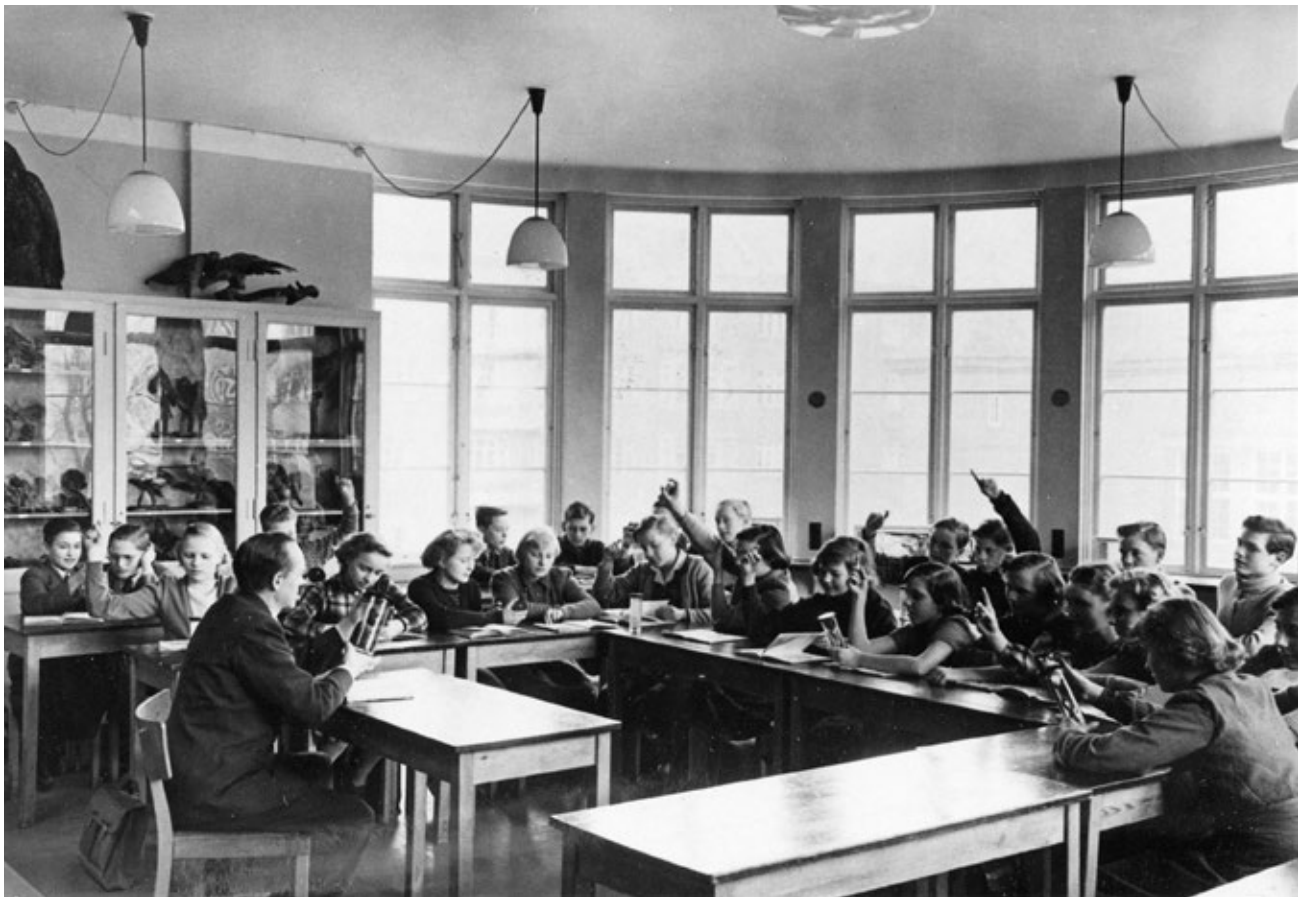

Realskolens lærere var ikke blot lærere i realskolen, de var lærer i et bestemt fag – matematik, fysik eller et sprogfag – som de identificerede sig med, og de var meget bevidst om denne faglige identitet. Det har uden tvivl også gjort sig gældende for denne lærer, som er i gang med at undervise i naturhistorie på Skolen på Niels Ebbesensvej cirka 1945 (foto, Frederiksberg Hovedbibliotek, Lokalhistorisk Billedsamling).

i dansk litteratur. Udover at have deltaget i forskellige korte kurser har Søren Hansen også selv virket som instruktør i erhvervsfysik ved kurser under Lærerhøjskolen og som leder af metodik- og praktikkurser i fysik og kemi, ligesom han har virket som instruktør i fysik og kemi i lærerkredse og ved fagmøder for lærere«.[43]

For at gøre fyldest i realskolen var faglighed en forudsætning, og vel at mærke en faglighed som ikke var uforanderlig, men som til stadighed var åben for revision og udbygning. Livslang læring, en af vor tids buzz-words, var således allerede et krav for realskolens faglærere for 100 år siden, uanset om man var kommunal realskolelærer, ansat ved en højt profileret gymnasieskole i københavnsområdet eller dårligt betalt lærer ved en ydmyg privat realskole i provinsen. Den efterspurgte faglighed kunne variere fra skoleform til skoleform, men grundpræmisserne var de samme overalt: Uden faglighed ingen ansættelse i realskolen, og derfor knyttedes identiteten i arbejdet naturligt til den faglige profil, hver enkelt lærer havde formået at udvikle.

Faglighed udgør ligeledes nøglebegrebet til at forstå, hvordan det var muligt at holde sammen på Realskoleforeningen igennem årtier på trods af de vidt forskellige økonomiske og juridiske interesser, som særforeningerne repræsenterede. Danmarks Realskoleforening fungerede altovervejende som en faglig paraplyorganisation for realskolens aktører, og det var de faglige spørgsmål, der stod på dagsordenen, når man mødtes. Selv i de år, hvor der skete afgørende nyt for dele af medlemmerne i Realskoleforeningen, som i 1947, hvor den nye tilskudslov for de private realskoler blev gennemført, er det de almen-pædagogiske og faglig-pædagogiske emner, der dominerede årsmødets debat, mens de traditionelle organisations- og fagpolitiske spørgsmål var henvist til behandling i

særforeningernes årsmøde. I formanden W. Stenberdts beretning berøres den nye, epokegørende tilskudslov overhovedet ikke. I stedet behandles emner som »Læreruddannelsen«, »Lærerhøjskolen«, »Skoleradioen«, »Mellemskoleeksamen«, »Forsøgsskolen«, »Præliminærkursus« og »Feriespørgsmaalet«. I den efterfølgende debat var det mest spørgsmålet om, hvordan en ny seminarieuddannelse skulle se ud, samt mellemskolens optagelsesprøver og eksamensformer, der blev diskuteret.[44] Ved årsmødet kunne deltagerne herudover høre faglig-pædagogiske indlæg om dansk grammatik, biologi og franskundervisning.[45]

I Danmarks Realskoleforenings kursusvirksomhed afspejler sig ligeledes en optagethed af faglig-pædagogiske spørgsmål, ligesom *Den danske Realskole* igennem hele perioden havde en stor vægtning af artikler, der omhandlede udviklingen inden for mellemskolens enkelte fag med matematik, fysik, kemi og sprogfagene som de nok mest eksponerede. Den stærke faglig-politiske profil i realskoleforeningens virksomhed var en tydelig indikator for medlemmernes stærke identificering med deres fag og behov for en løbende opdatering af deres faglighed i en vekselvirkning mellem praksis og teori. De var ikke blot lærere i realskolen; de var matematik-, fysik-, engelsk- eller tysklærere, og de var meget bevidst om denne identitet.[46]

Afslutningsvis må spørgsmålet berøres om betydningen af at være ansat ved en kommunal eller privat realskole for lærernes selvforståelse. På det praktiske plan, når vi taler om løn- og ansættelsesvilkår, har det haft stor betydning, og for mange realskolelærere har det spillet ind ved valget af skoleform. Bestyrer Bent H. Pedersen, Giersing Realskole, mindedes i 1982, hvordan overenskomsten i 1954 ændrede ansættelsesmønsteret i den private realskole: »Den førte til, at lærerne fra at have brugt den private skole som et sted, hvorfra man startede og fik nogle erfaringer, og så sprang over i den offentlige eksamensskole – nu forblev i de private skoler«.[47] Denne bevægelse fra den private til den offentlige skole kan genfindes i mange af biografierne i *Den danske Realskole*, hvorimod det sjældnere synes at have gået den anden vej. Der er imidlertid også mange realskolelærere, der forblev i den private skole i hele deres erhvervskarriere. Dette kan skyldes det rent praktiske, at de ikke var seminarieuddannede og derfor havde svært ved at komme i betragtning til den kommunale realskole, men for mange var det et aktivt tilvalg, der hang sammen med den private realskoles særlige vilkår og mulighed for at drive værdibaseret skolevirksomhed. Denne holdning er særlig tydelig blandt de realskolelærere, som gjorde karriere inden for den private realskole og endte som ejere og bestyrere af realskoler. Således var der ingen tøven, da inspektør Erich Munch, Kolding Realskole, i et interview i 1955 blev spurgt, om det var et tilfælde, at hans virke faldt i den private realskole:

»Ingenlunde, min Far var Privatskolemand […] Efter Lærereksamen havde jeg en Stilling ved Dybvad private Mellem- og Realskole, indtil jeg kom til Kolding for 25 Aar siden. Den private Skole har altid staaet for mig som det ideelle Arbejdssted for en Skolemand, og det var noget ganske selvfølgeligt, at jeg valgte Privatskolen […] Mange af Forældrene har selv været Privatskoleelever, hvorfor de siger, at de værdsætter den mere intime Skoleform, og saa er der naturligvis adskillige, der sætter Pris paa Aanden i vor Skole: patriarkalsk, kristelig og national kan man sige. Ved en Translokation for nogle Aar siden stod en Far op og karakteriserede vor Skole som en glad Skole. Jeg haaber, at han traf Sømmet paa Hovedet, for vi vil netop saa gerne have, at Kolding private Realskole skal være en glad Skole, hvor Børnene nok staar paa en kammeratlig

Fysik var hovedfag for mange realskolelærere, og faget var et af de mest eksponerede i *Den danske Realskole.* Også i nutidens privatskoler spiller fysikfaget en central rolle som her på Randers Realskole, hvor en lærer er i gang med et eksperiment (foto 2007, Omar Ingerslev).

Fod med Lærerne, men hvor der Haand i Haand med det gode Humør findes Disciplin og hvor Børnene lærer at bestille noget. For mig at se er det meget værdifuldt, at der forude er Eksaminer, for de virker ansporende, og det er under alle Omstændigheder betydningsfuldt, at Drengene og Pigerne faar lært, hvad det vil sige at arbejde hen imod et Maal«.[48]

At man havde en stærk veneration for den privat realskole, udelukkede imidlertid på ingen måde, at man samtidig kunne have en stærk identitet som faglærer. Spørgsmålet var naturligvis, hvad den enkelte anså for væsentligst. I den sammenhæng er det tankevækkende at læse følgende citat om Olaf Lange, som havde lagt størstedelen af sin skolevirksomhed i den private realskole: »Hvis man kunde se ind i O.L's Hjerte, vilde man finde Ordet »Skole« graveret med uudslukkelig Ildskrift i det, og man vilde ved nøjere Eftersyn i lidt svagere Skrift finde »den danske Real« – og endnu lidt svagere »den private-««.[49]

6. Er privatskolelæreren en reinkarnation af den praksisbaserede realskolelærer?

Som det er vist ovenfor voksede der ud af realskolens mangfoldighed en særlig faglæreridentitet frem. I løbet af mellem- og realskolens godt 50-årige historie skete der ligeledes en gradvis harmonisering af realskolelærerens uddannelsesmæssige baggrund, så langt hovedparten af lærerne efterhånden havde seminariet som primær uddannelsesbag-

grund. Det var imidlertid først, da mellemskolen sang på sidste vers, at der i 1954 blev indført linjefag på seminarierne. Fagspecialiseringen gjorde sit indtog i læreruddannelsen, og med seminarieloven af 1966 blev linjefagene yderligere styrket. Denne fagspecialisering var ikke kun rettet mod lærere, der ønskede at undervise på mellem- og realklasseniveauet, men var beregnet på alle lærere i folkeskolen. Hermed var DLF's kongstanke om, at læreruddannelse skulle kvalificere til alle trin i folkeskolen, blevet en realitet. Konsekvensen for realskolelærerne blev, at den praksisbaserede faglærerrolle, som generationer af realskolelærere havde bygget deres identitet op omkring, mistede sin særlige position og eksistensberettigelse. Fremover ville alle lærere, der kom frisk fra seminariet, have status af faglærere og besidde særlige faglige forudsætninger for at undervise i enkelte af folkeskolens fag. Faglærerrollen var blevet til et varemærke for hele den danske lærerstand, og den særlige faglæreridentitet blandt realskolelærere døde en stille død i takt med, at de gamle realskolelærere gik på pension.

Op gennem 1960'erne og første del af 1970'erne arbejdede de gamle realskolelærere side om side med de nye linjefagsuddannede lærere, og det generelle indtryk var, at den nye generation af lærere sagtens kunne stå mål med de gamle. Bestyrer Bent H. Pedersen sammenlignede i 1982 kvaliteten af den gamle praksisbaserede faglærer med den nye formelt uddannede faglærer, og sammenligningen falder klart ud til sidstnævntes fordel: »Selv er jeg seminarieuddannet på Skårup Seminarium og blev dimitteret i 1948. Vores uddannelse tog sigte på, at vi skulle undervise i den syvklassede landsbyskole. Undervisning i f.eks. mellemskolen forudsatte, at man havde kurser. Adgangstærskelen til seminariet var også langt lavere. En væsentlig del af tiden gik med indlæring af rent fagligt stof. Nu er det faglige overstået, når de kommer på seminariet og de studerende kan bedre koncentrere sig om selve den pædagogiske uddannelse […] I dag kan vi være trygge ved en lærer, der kommer med de og de linjefag og vi ved, at de faglige kvalifikationer er i orden. Og lærerne er mere rodfæstede og har fået deres pædagogiske stilling og syn gennemarbejdet.«[50]

Det er lidt pudsigt at læse Bent H. Pedersens fremhævelse af de linjefagsuddannede læreres kvaliteter, når vi nu godt 25 år efter står midt i en voldsom offentlig debat om kvaliteten af læreruddannelsen. Lærerne er for dårligt fagligt udrustede til at undervise i folkeskolen, hævdes det fra mange sider, samtidig med at den gamle mellemskole og dens lærerkræfter trækkes frem af revisionistiske skolepolitikere som et ideal til efterfølgelse.

Med 1975-folkeskoleloven forsvandt realklasserne ud af den danske folkeskole og dermed den sidste naturlige arbejdsmark for den »klassiske« realskolelærer. I realiteten havde han/hun været passé længe. »Alle var nu faglærere for Vorherre«.

Spørgsmålet er, om »ånden« fra den gamle realskolelærer har overleveret i den private skole og måske reinkarneret sig i skikkelse af privatskolelæreren? Tanken kunne umiddelbart virke fristende, når man betragter en række af de private skolers fortsatte vægtning af solide faglige kundskaber. Måske kunne denne vægtning tiltrække lærere, der i særlig grad identificerede sig med sine faglige kvalifikationer? Deraf skulle følge, at de nyuddannede lærere valgte den private skole frem for den offentlige på grund af dennes større faglige satsning. Der findes desværre ingen undersøgelser, der kan belyse, hvad der får den nyuddannede lærere til at vælge den private skole, eller hvad der senere i karrieren for lærere til at skifte fra den ene til den anden skoleform. Nye tal fra lønancienitetsprogrammet under Fordelingssekretariatet for friskoler og private grundskoler antyder, at det ikke er så ualmindeligt, at lærere skifter mellem den offentlige og private

Ikke meget tyder på, at privatskolelæreren er en reinkarnation af den fagligt orienterede realskolelærer. Der er ikke nogen forskel mellem lærere i den offentlige skole og i den private skole, hvad angår uddannelse eller det praktiske skolearbejde. Forskellen synes snarere at skulle findes i de rammer, der eksisterer for deres virksomhed som lærere. Lærer ved tavlen, Dyhrs Skole i Slagelse (foto, Dyhrs Skole).

skolesektor. Blandt de 2.860 lærere på frie grundskoler i Danmarks Privatskoleforening (pr. 5. maj 2009) er 456 indplaceret ved hjælp af Fordelingssekretariatets lønanciennitetsprogram. Af de 456 lærere har 301 tidligere været ansat i folkeskolen.[51] Årsagerne til skiftet kunne være interessant at få belyst. Ofte beror valget af en privatskole på en tilfældighed. Det er forfatterens umiddelbare – og ganske uvidenskabeligt baserede – fornemmelse, som baserer sig på forfatterens deltagelse ved en række introduktionsmøder i De Frie Grundskolers Lærerforenings regi for nyansatte lærere i privatskolesektoren. I hvert fald er der ikke primært tale om et bevidst valg for at få mulighed for at undervise på et særligt højt fagligt niveau. Dette indtryk bekræftes af den erfarne privatskolemand Bent H. Pedersens udsagn: »Mange unge, der søger stilling hos os, søger ikke specielt fordi vi er en privat skole. Grunden kan også være, at de kan få den fagkreds, de gerne vil have, eller fordi det er en lille skole, eller måske har hørt et eller andet godt om skolen […] Med hensyn til det faglige arbejder vi parallelt med folkeskolen, og når vi er prøveforberedende, kan det ikke undgås«.[52]

Det er altså ikke fagligheden, der ifølge Bent H. Pedersen adskiller hans privatskole fra den offentlige, og det er ikke den primære årsag til, at lærerne vælger skolen, også selvom skolen lægger vægt på »at formidle solide og relevante kundskaber til eleverne med hovedvægten lagt på fagene dansk/skrivning, regning/matematik, fremmedsprog og orienteringsfag«. Derimod kan den værdibaserede skoledrift indfange lærerne, når de først er ansat i privatskolen og få dem til at blive på skolen og i privatskolesektoren:

»Men grundidéen bag privatskole; det frie skolevalg og den frihed, som ligger i vores arbejde, hvor man ikke har et skolenævn siddende på skødet hele tiden, kan gribe de

unge og gøre dem til virkelige privatskolelærere […] Hvor lærerne misforstår noget og tror, at det er en slags folkeskole, de kommer til, da har skolen forsømt noget ved ansættelsen. Nogle har takket af efter relativt kort tid, fordi de følte, at de var kommet et forkert sted. Vi stiller jo også andre krav til vores lærere, end man gør i folkeskolen; aktiv medvirken og medleven først og fremmest over for den målsætning, vi har. Men lærerne må have en selvstændig og udstrakt frihed til selv at tilrettelægge deres arbejde, som det passer til deres temperament og form. Men skolens grundholdning kan ikke fraviges«.[53]

Det er samme distinktion mellem offentligt og privatansatte lærere, som Lisbeth Egelund, der har arbejdet inden for begge skoleformer, drager. Hun understreger, at der rent fagligt og undervisningsmæssigt ikke er nogen forskel på arbejdet i privatskolen og i folkeskolen. Det er der derimod på det værdimæssige plan, hvor privatskolelæreren er ansat til at varetage undervisningen ud fra den holdning, skolen står for. Det giver en anden identitet i jobbet, en større forbundethed med sin skole og en stærkere følelse af at være del af et fællesskab: »Jeg tror, at fornemmelsen af at gøre en forskel er større i den private skole. I den private verden følte jeg, at jeg var en del af skolen, at jeg var med til at danne skolen og med til at holde den faglige fane højt. I den offentlige skole er der rigtig mange forskellige måder at gøre ting på, der er ikke så meget fælles fodslag, og frustrationerne er større i forhold til arbejdsvaner og adfærd i forhold til eleverne. Der er ikke det samme sammenhold, hvorfor man skal være meget stærk og have meget erfaring, hvis man ikke mener, at den mindste fællesnævner er god nok«.[54]

Der er således ikke meget, der indikerer, at privatskolelæreren skal opfattes som en reinkarnation af den fagligt orienterede realskolelærer. Fagligt set er der hverken uddannelsesmæssigt eller i det praktiske skolearbejde nogen forskel på lærerne i folkeskolen og privatskolen. Forskellen ligger snarere i de rammer, der eksisterer for deres virksomhed som lærere. Privatskolens værdigrundlag er generelt set langt mere styrende for privatskolelærerens virke, end det er tilfældet i den gennemsnitlige kommuneskole. Men er det nok til at hævde, at der i dag eksisterer en særlig privatskolelærerrolle? Jeg tror det næppe!

7. Afslutning

Da 1903-loven indførte mellem- og realskolen, skabte man en eksamensskole uden direkte kvalificerede lærerkræfter. Den befandt sig i krydsfeltet mellem grundskolen og den lærde skole, og den var igennem hele sin levetid nødt til at rekruttere lærere fra begge skoleformer.

Dette medførte fra begyndelsen af en polarisering af realskolens lærerkorps, der både med hensyn til uddannelsesbaggrund og løn- og arbejdsvilkår fremstod markant forskellig fra skoleform til skoleform. Gymnasierne overlod hovedparten af undervisningen i realafdelingen til akademiske medarbejdere, som i forvejen var i brug i gymnasieklasserne, de kommunale mellemskoler satsede på seminarieuddannede lærere med en efteruddannelse i form af kortere eller længere kurser, statslige eller private, mens de private realskoler ansatte en broget flok af mere eller mindre kvalificerede lærere – akademikere, seminarister, studenter, realister, forskolelærerinder, translatører og uuddannede i en skønsom blanding. I pigeskolerne blev kvindelige frem for mandlige lærere foretrukket, hvilket ikke mindst i de første årtier medførte en yderst uegal sammensæt-

ning af lærerkollegierne. I løbet af mellem- og realskolens godt 50-årige levetid udviskedes forskellene i realskolens lærerkorps. Uddannelsesmæssigt skete det ved en forøgelse af antallet af seminarieuddannede lærere, ikke mindst blandt de kvindelige realskolelærere og på de private realskoler.

De private realskolelærere havde i udgangspunktet væsentligt ringere løn- og ansættelsesvilkår end deres kolleger i den kommunale realskole, men opnåede gradvist sammenlignelige vilkår – pensionsmæssigt ved oprettelsen af Pensionskassen af 1925, lønmæssigt ved tilskudsloven i 1947 og ansættelsesmæssigt ved overenskomsten i 1954.

Allerede tidligt i realskolens historie voksede en særlig realskolelæreridentitet frem, uafhængig af skoleform og offentlig eller privat ansættelse: En ny variant af faglærerrollen, der i modsætning til den formelt akademisk trænede faglærer kunne karakteriseres som »den praksisbaserede faglærer«. En faglærertype, som i udgangspunktet ikke nødvendigvis var specialist i et eller af flere af mellem- og realskolens fag, men som gradvist blev det via selvstudier, kurser og tillægseksamener. Snart var de ikke længere blot lærere i realskolen; de var matematik-, fysik-, engelsk- eller tysklærere, og de var meget bevidst om denne identitet. Den praksisbaserede faglærer delte sin arbejdsindsats mellem undervisning og faglige studier, og han/hun markerede sig sjældent i det offentlige samfundsliv uden for realskolen. Den selvbevidste Overlærer Andersen er, omend han er skildret karikeret og uelskværdigt, måske ikke ramt så langt ved siden af endda!

Denne særlige lærerrolle voksede sig stor med mellem- og realskolens succes og kom i krise nogenlunde samtidig med mellemskolens nedlæggelse. Da linjefagene blev indført på seminarierne i 1954, var det begyndelsen til enden for den praksisbaserede faglærerrolle. Linjefagene gav samtlige lærere en specialviden inden for enkelte af folkesko-

Lærerkollegiet på Lyngby Private Skole i skoleåret 2008/09. Skolen er en fri grundskole med to klasser på hvert trin fra 0. til 10. klasse og i alt 440 elever (foto, Gauss Foto).

lens fag og en faglæreridentitet allerede inden, at de havde forladt seminariet. Den praksisbaserede faglærerrolle havde udspillet sin rolle.

Lærerkorpset i privatskolerne kan ikke ses som realskolelærerens arvtager, da de, på trods af mange privatskolers fortsatte fokus på faglighed, hverken uddannelsesmæssigt eller i selvforståelsen som faglærer adskiller sig fra lærerne i folkeskolen. Privatskolens værdigrundlag er generelt set langt mere styrende for privatskolelærerens virke, end det er tilfældet i den gennemsnitlige kommuneskole, men omend det har stor betydning for den enkelte lærers hverdag, er det næppe i sig selv en indikator for, at der eksisterer en særlig privatskolelæreridentitet i dag.

Noter

1. K. Grinder-Hansen 2010 (kapitel 10).
2. H.I. Hansen 1948.
3. K. Grinder-Hansen 2010 (kapitel 10).
4. N. Sørensen 1906.
5. N.A. Larsen 1907.
6. Se f.eks. C. Kofoed-Jensen 1906; L.F. Lautrup-Jørgensen 1906; S. Madsen-Mygdal 1906; O.C. Bjørneboe 1938; S. Brüel 1942.
7. R. Rasmussen 1942 s. 181.
8. Ofte betegnet som cand.phil., hvilket imidlertid blot dækkede over, at man havde taget den indledende filosofikum eksamen på universitetet.
9. T. Kampmann 1995.
10. J. Hatting 1986.
11. Love for Døttres-Skolens Selskab, stiftet den 1. November 1791 paragraf syv.
12. Medd. LS 1849-56 s. 164
13. Medd. LS 1886 s. 416-17. Der var i 1886 femten private latin- og realskoler i København, men lærerkorpsets uddannelsesmæssige sammensætning anføres ikke.
14. Medd. HA 1915/16 s. 396-490.
15. Medd. HA 1915/16 s. 155.
16. Medd. HA 1915/16 s. 370-95.
17. Børneskolen i Aarene 1932-1936 tabel VII C.
18. T. Kampmann 1995 s. 118.
19. Børneskolen 1952-56 tabel VII C.
20. J. Høirup 1920.
21. A. Steensig 1920.
22. Folkeskolen 1922 s. 100.
23. Y. Svendsen.
24. DdR 1925 s. 8.
25. K. Grinder-Hansen 2008 (Ligeløn for lærere).
26. W. Stenberdt 1928.
27. Referat af årsmødet i Den Private Lærerforening i DdR 1928 s. 454.
28. Referat af årsmødet i DdR 1939 s. 503.
29. J. Flemming Nielsen 1969 s. 29.
30. Loven gengivet i DdR 1949 s. 49-53.
31. Citeret i J. Flemming Nielsen 1969 s. 30.
32. DdR 1947 s. 177.
33. J. Flemming Nielsen 1969 s. 35-45.

34. K. Grinder-Hansen 2010 (kapitel 6).
35. J. Futtrup 1951 (L. Christensen-Dalsgaard).
36. Cand.mag. Jens Raasløff Christiansen 1899.
37. E. Rendtorff 1928 (E. Wøldike).
38. K. Hatt 1928 (L.F. Lautrup-Jørgensen).
39. K. Geckler 1974 (W. Stenberdt).
40. C. Kofoed-Jensen 1929 (K. Christensen).
41. E. Rendtorff 1928 (E. Wøldike).
42. K. Hatt 1938 (J.K. Petersen).
43. Skoleinspektør S. Chr. Hansen i DdR 1979 s. 433-36.
44. DdR 1947 s. 209-19.
45. DdR 1947 s. 161.
46. Dette indtryk får man bekræftet ved et kig på den trykte erindringslitteratur. Flertallet af realskolelærere huskes som de fagpersoner, de selv gerne ville opfattes som – på godt og især ondt! K. Grinder-Hansen 2010 (kapitel 10).
47. J. Gormsen 1982.
48. Interview i Kolding Folkeblad 25. august 1955.
49. Ths. Højlund 1928.
50. J. Gormsen 1982 s. 321.
51. Oplyst pr. e-post af Steen Bersan, sekretariatschef og afdelingschef, Fordelingssekretariatet for friskoler og private grundskoler.
52. J. Gormsen 1982 s. 322.
53. J. Gormsen 1982 s. 322.
54. Lisbet Egelund, oplyst i e-post til forfatteren 14. juni 2009.

24. En realskolelæreruddannelse?

– uddannelsesmuligheder for realskolens lærere

CHRISTIAN LARSEN

I dette kapitel vil det blive belyst, hvilke motiver der lå bag ønskerne om at skaffe realskolelæreren en (videre)uddannelse, hvilke muligheder der eksisterede for at blive rustet til at varetage undervisning i mellem- og realskolen – og hvorfor det aldrig lykkedes at skabe en særlig realskolelæreruddannelse, når man fra 1859 havde en lærerindeuddannelse og fra 1892 en forskolelærerindeuddannelse.

1. Indledning

Et af de store problemer gennem hovedparten af mellem- og realskolens levetid var at skaffe kvalificerede lærerkræfter til fag, der lå over folkeskolens niveau, hvilket vanskeliggjorde undervisning ved seminarieuddannede lærere, men som lå under gymnasie-

Fra 1857 kunne kommende købstadslærere få undervisning i de fag, som seminarieuddannelsen ikke omfattede, de såkaldte Monradske Kurser. Kurserne var en forløber for den senere Danmarks Lærerhøjskole, som fra 1904 havde til huse i Odensegade på Østerbro. Her blev der indrettet et "Køkkenlaboratorium", dvs. et skolekøkken, hvor lærerinder kunne få en grundig indførelse i fagets pædagogiske side (Hans Olrik: Danmarks Lærerhøjskole 1856-1906, 1906).

skolens niveau og dermed »overkvalificerede« universitetsuddannede gymnasielærere til at undervise i mellem- og realskolen. Realskolens fagmæssige fordringer placerede sig således i kløften mellem den højere og den lavere læreruddannelse, i det, som den tyske historiker Heinz-Elmar Tenorth har kaldt »Kluft zwischen Volksbildung und höher Bildung, zwischen Eliten- und Massenbildung«.[1] Med indførelsen af mellemskolen i 1903 blev denne problematik aktualiseret, idet man fik to slags lærere inden for den samme skoleform, dels en seminarieuddannet lærer, dels en lærer, der enten havde videreuddannet sig efter seminariet, eller som var universitetsuddannet. Denne problemstilling blev især fremført af folkeskolelærerne, som ønskede at blive opkvalificeret til at kunne varetage undervisning i alle mellemskolens fag og dermed få »monopol« på lærerstillingerne.

2. Perioden 1814-89

I Den Store Skolekommission forslag 1809 til den endelige anordning om købstædernes skolevæsen udtalte man, at »uden duelige Lærere ville de bedste Planer til Skolevæsenets Forbedring ikke kunne udføres«. Kommissionen ville derfor på et senere tidspunkt komme med et forslag til Jonstrups udvidelse til også at være »et Seminarium for Kiøbstæd-Skolernes Lærere«. Danske Kancelli henstillede imidlertid, at man burde frafalde kravet om en særlig prøve for købstadskolelærere, fordi det under statens vanskelige økonomiske forhold og efter Blaagaards Seminariums flytning til Jonstrup ville blive meget vanskeligt at få et sådant lærerkursus iværksat, og planerne blev aldrig til noget.[2]

I forbindelse med seminarieloven af 1857 blev der oprettet et kursus for vordende købstadslærere i de fag, som seminarieuddannelsen ikke omfattede, de såkaldte Monradske Kurser, for at »afhiælpe Trangen til Lærerdygtighed hos Kjøbstedlærere«; man håbede, at kurset ville medvirke til at uddanne »nogle brugbare Lærere i Engelsk, Mathematik, Naturhistorie og Tegning« i løbet af en del år. Fagrækken var foruden disse fag naturlære, jordbundslære, botanik, zoologi med entomologi og oldnordisk, hvortil senere føjedes svensk, fransk og tysk. I de 35 år, kurserne eksisterede, var der kun 67 deltagere, og de langsigtede virkninger udeblev.[3]

3. Perioden 1889-1929 – kursusrækker for realskolelærere

Etårige kurser for realskolelærere 1889-95

I november 1887 gjorde undervisningsinspektør for realskolerne N.V. Müller Kultusministeriet opmærksom på, at »Den jevnt vedvarende Oprettelse af Realskoler, dels kommunale, dels privat« rundt om i landet medførte, at det blev mere og mere vanskeligt at finde lærere, der var fuldt udrustede til at varetage »den Gjerning, der maa fordres, naar Realskolerne skulle fyldestgjøre de Krav, der bør stilles til dem som Anstalter, hvis Opgave det er at sprede solid Kundskab og Dannelse gjennem *alle* Samfundets Lag«. Han spurgte derfor, om man ikke kunne udvide antallet af kursister på de Monradske Kurser. Ministeriet hørte derpå kursusleder N.J. Fjord, som var enig i Müllers forslag, men han troede dog ikke, at man kunne nå dette mål, hvis det ikke var sandsynligt, at de elever, der tog kurset, fik udsigt til en »nogenlunde god pekuniær Stilling«. Kursisterne

N.J. Fjord, leder af de Monradsker Kurser fra 1856 (foto, Det Kongelige Bibliotek).

ville hellere have stillinger i København og Frederiksberg kommuner, hvor lønnen var bedre end i provinsen. Det var derfor Fjords overbevisning, at optagelse af flere deltagere ikke i nogen væsentlig grad ville afhjælpe savnet af dygtige faglærere, når man ikke samtidig kunne stille dem en bedre økonomisk stilling i udsigt. I sit svar til Müller henholdt ministeriet sig til Fjords udtalelser, og man afviste en udvidelse.[4]

Året efter foreslog Müller et særligt etårigt kursus for realskolelærere. Der skulle hvert andet år antages tyve deltagere blandt allerede ansatte eller kommende lærere og lærerinder ved realskoler, der afholdt alm. forberedelseseksamen. Man indhentede en udtalelse fra Fjord, som tydeligvis ikke var begejstret for Müllers forslag, sikkert på grund af konkurrencen til de Monradske Kurser. I stedet for foreslog han et to måneders sommerkursus, hvorefter kursisten i de følgende ti måneder skulle indsende skriftlige opgaver, der skulle rettes af læreren, hvorpå kursisten igen skulle have et to måneders kursus i de samme fag med tilhørende ti måneders korrespondance. Denne plan fandt ikke gehør hos Müller, hvortil kom uenighed mellem Müller og Fjord om, hvem der skulle lede disse kurser. Ministeriet skar igennem og overlod ledelsen til Fjord, som blev bedt om at udarbejde en plan efter de principper, han selv havde foreslået: et kursus for ti deltagere med to sprog som hovedfag, og hvor deltagerne skulle være lærere ved egentlige realskoler i provinsen, dog således at også lærere ved latin- og realskoler skulle kunne få adgang. Deltagerantallet blev aldrig højt i de fem år, kurset eksisterede, men havde dog flere deltagere end de Monradske Kurser: 28 kvinder og 46 mænd, hvoraf 50 af deltagerne på kursustidspunktet var ansat ved en realskole.[5]

Forslaget om videreuddannelse af lærere blev udarbejdet af Hans Olrik, som forestillede sig et toårigt fortsættelsesseminarium med dels fagdannelse, dels almendannelse. Det blev ikke til noget, da Folketingets politikere fandt forslaget for dyrt. Olrik var fra 1895 og indtil sin død i 1924 forstander for Lærerhøjskolen (foto, Det Kongelige Bibliotek).

Et fortsættelsesseminarium?

Realskolekurset blev ikke den store succes, men ideen om en vide-

Forstander P.J.M. Vinther (forreste række midtfor) sammen med sit personale på Silkeborg Seminarium 1912. Han spillede en central rolle i forarbejdet til seminarieloven af 1894, ligesom han deltog sammen med Olrik, Kultusministeriets folkeskolekonsulent Kr. Kroman og kursusbestyrer J.T. Huus, Vesterbro Seminarium, i en studietur til Finland og Sverige i efteråret 1893 for at se på lærernes videreuddannelse i andre lande (foto, Silkeborg Arkiv).

regående uddannelse levede stadig, og i begyndelsen af 1890'erne materialiserede den sig i tanken om et fortsættelsesseminarium.[6] Hans Olrik – på det tidspunkt lærer ved bl.a. Marie Kruses Skole og Vesterbros Seminarium – blev i begyndelsen af 1893 opfordret af departementschef A.F. Asmussen til at udarbejde et forslag til videreuddannelse af lærere.[7] Baggrunden for opfordringen var ministeriets arbejde med den nye seminarielov, der blev vedtaget i 1894, og hvor bl.a. seminarieforstander P.J.M. Vinther, Silkeborg, spillede en central rolle.[8] Olrik fremlagde derefter en plan for et slags højere seminarium, et fortsættelsesseminarium, med en toårig uddannelse med dels fagdannelse, dels almendannelse. På baggrund af Olriks forslag nedsatte Kultusministeriet en kommission i 1893, der skulle drøfte oprettelse af et sådant seminarium.

Kommissionen foreslog et toårigt fortsættelsesseminarium i København. Formålet skulle ikke blot være at skaffe realskolen »brugbare Lærerkræfter, men dets Undervisning kan og bør indrettes saaledes, at Udbyttet ogsaa kommer Almueskolen til gode«. Det skulle ske ved at uddanne seminarielærere, som med tiden kunne blive overlærere og skoleinspektører, samt ved også at virke til fordel for pigeskolen og folkehøjskolen. Undervisningen skulle have to formål for øje: den almene og den særlige læreruddannelse. På første år skulle der med den almene uddannelse gives supplerende undervisning i de sædvanlige seminariefag samt vejledning i hovedsprogene, mens 2. år skulle give den særlige faguddannelse, hvor man kunne vælge mellem fire grupper: matematik-fysik, naturfag, dansk og historie samt fremmedsprog. Uddannelsen skulle afsluttes

med eksamen. Adgangsbetingelserne var en god lærer- eller studentereksamen og mindst 3-4 års skoletjeneste. Forslaget behandles i Folketinget 1893/94, men fandt ikke støtte her, bl.a. fordi man mente, at seminariet ville koste for meget, og kultusminister C. Goos trak forslaget tilbage.[9]

Lærer N.P. Pedersen, Lunde, mente, at seminariet ville resultere i, at lærerstanden blev delt i to klasser, en højere og en lavere. Den højere var dem, der havde gået på seminariet, mens den lavere var »Lærerstandens store, brede Lag«, som ikke kunne komme på fortsættelsesseminariet, og som »ville komme til at udgøre en Pariakaste«. Det gjaldt derfor om »ikke blot at løfte en lille Klat af Lærerstanden«, men hele standen, så den blev mere kundskabsrig, almendannet og bedre lønnet. Pedersen glædede sig over, at finansudvalget havde afvist forslaget, idet »En Spaltning af Lærerstanden vilde sikkert for Almueskolen blive til stor Skade«.[10]

I stedet for et fortsættelsesseminarium afholdt Statens Lærerkursus (fra 1906 Statens Lærerhøjskole) fra 1895 årskurser i dansk, tysk, engelsk, fransk, naturlære og matematik, en fagrække som i de følgende år udvidedes med bl.a. zoologi, gymnastik, pædagogik, geologi, sundhedslære og sangpædagogik. I de første ti år var der 1.467 kursister, hvoraf 42 procent kom fra realskolen.[11]

I årene 1913 og 1922-29 afholdtes et pædagogisk sommerstævne, som bød på foredrag, udflugter og socialt samvær. Arbejdsplanen for sommerstævnet 1925 på Hindsgavl viser, at deltagerne kunne se frem til foredrag om fysik, geografi og naturhistorie, botanisk ekskursion og grundtvigske skoletanker (Den danske Realskole 1925).

Korte pædagogiske kurser 1899-1929

I *Den danske Realskole* kunne man i november 1899 læse et forslag om »Praktisk Uddannelse af Realskolelærere«, formuleret af undervisningsinspektør F. Rønning. Problemet var, at realskolens lærere – bortset fra dem, der var uddannet på seminarierne – manglede »al pædagogisk Uddannelse«, når de begyndte deres virke. Og når så den uøvede lærer havde fået nogen øvelse, forlod han realskolen for at få et bedre lønnet arbejde. Rønning anså det for sandsynligt, at realskolen på et tidspunkt fik institutioner til pædagogisk uddannelse af lærere, men det kunne vare længe, og man kunne dårligt vente på dem. Han havde på sine inspektioner fået bevis for, at uøvede lærere »ved nog-

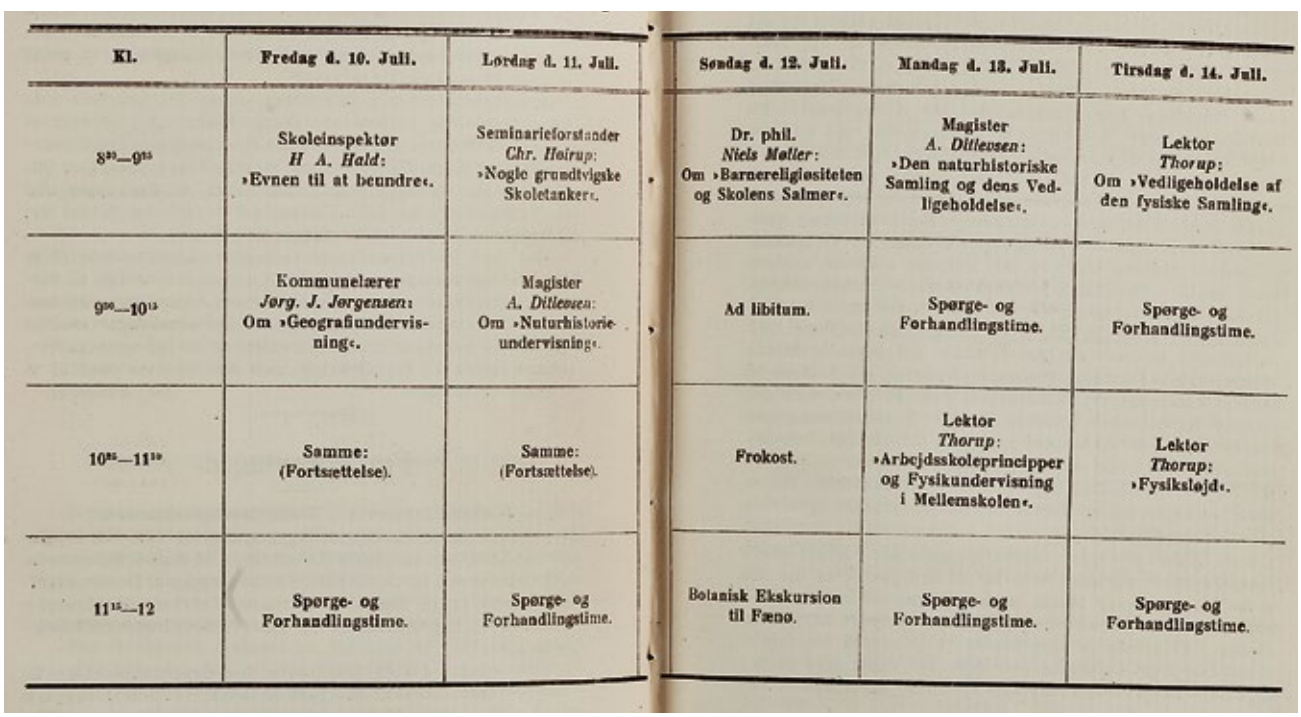

Kl.	Fredag d. 10. Juli.	Lørdag d. 11. Juli.	Søndag d. 12. Juli.	Mandag d. 13. Juli.	Tirsdag d. 14. Juli.
8^{30}—9^{15}	Skoleinspektør *H. A. Hald*: »Evnen til at beundre«.	Seminarieforstander *Chr. Hoirup*: »Nogle grundtvigske Skoletanker«.	Dr. phil. *Niels Møller*: Om »Barnereligiøsiteten og Skolens Salmer«.	Magister *A. Ditlevsen*: »Den naturhistoriske Samling og dens Vedligeholdelse«.	Lektor *Thorup*: Om »Vedligeholdelse af den fysiske Samling«.
9^{20}—10^{15}	Kommunelærer *Jørg. J. Jørgensen*: Om »Geografiundervisning«.	Magister *A. Ditlevsen*: Om »Naturhistorieundervisning«.	Ad libitum.	Spørge- og Forhandlingstime.	Spørge- og Forhandlingstime.
10^{25}—11^{10}	Samme: (Fortsættelse).	Samme: (Fortsættelse).	Frokost.	Lektor *Thorup*: »Arbejdsskoleprincipper og Fysikundervisning i Mellemskolen«.	Lektor *Thorup*: »Fysiksløjd«.
11^{15}—12	Spørge- og Forhandlingstime.	Spørge- og Forhandlingstime.	Botanisk Ekskursion til Fæno.	Spørge- og Forhandlingstime.	Spørge- og Forhandlingstime.

le Vink om den rette pædagogiske Behandling af et eller andet Fag« kunne udrette ikke så lidt, og han foreslog derfor, at der blev afholdt korte pædagogiske kurser. Det første kursus blev afholdt på Fengers Skole i Århus 16.-18. oktober 1899 med deltagelse af seks bestyrere. Deltagerne underviste hver formiddag skiftevis i emner i dansk og historie, hvorefter man samledes om eftermiddagen for at drøfte dagens undervisning.[12] Kurserne blev afholdt i de kommende år rundt omkring på en række realskoler, og kursusrækken kom til også at omfatte fag som fremmedsprog (fra 1901), matematik (fra 1903) og naturvidenskabelige fag (fra 1902).[13]

Pædagogiske sommerstævner 1922-29

Sideløbende med de kortere pædagogiske kurser begyndte man med pædagogiske sommerstævner. Begyndelsen blev lagt i 1913, hvor skolebestyrer P. Elmquist og kommunelærerinderne Caroline Baggesen og Margrethe Petersen arrangerede et pædagogisk sommerferiemøde med 46 deltagere. Formålet med mødet var »1) at give Vejledning til Anvendelse af Haandens Arbejde i Undervisningen og 2) Udnyttelse af Egnen i Undervisningens Tjeneste«. Om formiddagen var der undervisning i papirarbejde, lerarbejde, anskuelsesregning og tegning, mens eftermiddagen gik med »Iagttagelsesudflugter i Egnen«, så deltagerne kunne se, hvor meget man fik ud af sådanne ture, og deltagerne forstod, »at Biologiundervisningen kan tilføre Skolen ny Rigdom og Glæde«. De egentlige sommerstævner tog deres begyndelse i 1922 og kom til at foregå i regi af Realskoleforeningen, som også var initiativtageren.[14] Det første stævne blev afholdt hos H.C. Nielsen-Svinning på Kerteminde Højskole i juli 1922. Hver morgen indledtes med et pædagogisk foredrag over »forskellige neutrale Emner«. Resten af dagen kunne man enten høre specialforedrag i matematik, regning eller dansk eller tage på udflugt. Om aftenen var der socialt samvær.[15]

4. Faglærereksamen 1905-79

Initiativet til denne særlige eksamen blev taget i 1904 af Bestyrerforeningen for Pigeskoler i København og på Frederiksberg, Den Danske Pigeskole og Det Pædagogiske Selskab. Formålet var at skabe en lærerindeuddannelse beregnet på de højere pigeskoler. Kultusministeriet godkendte i 1905 eksamenen, som skulle give lærerinderne bevis på, at »de i de valgte Fag har modtaget en Specialuddannelse, der gør dem skikket til at overtage Skoleundervisning, der sigter paa Mellemskoleeksamen, Real-, Præliminær- og Pigeskoleeksamen, eller som den uden Eksamensformaal gives i de højere Pigeskoler«.

Fagrækken var fordelt på to grupper: 1) dansk, engelsk, tysk, fransk, historie, religion, geografi, naturhistorie, fysik/kemi og matematik og 2) gymnastik, skolekøkken, sang, håndarbejde, tegning og sløjd. Man skulle opgive to fag til eksamen, hvoraf det ene skulle være i gruppe 1. Ud over den skriftlige eksamen var der en praktisk prøve, som stort set svarede til pædagogikum i gymnasieskolen. Fra 1911 kunne seminarister også indstille sig til faglærerprøven – fra 1922 tillige mænd, der ikke var seminarister.

Uddannelsen, der foregik på private kurser, blev aldrig det store tilløbsstykke. Med bestået eksamen – men uden lærereksamen – kunne man kun få ansættelse på privatskoler eller aftenskoler. Dertil kom, at de private kurser opkrævede en kursusafgift,

L.F. Lautrup-Jørgensen, forstander for Realskoleseminariet, havde en uddannelsesmæssigt broget baggrund. Han havde taget almindelig forberedelseseksamen, gået to år på Roskilde Katedralskole, studeret på Københavns Universitet, taget lærereksamen, deltaget i kurser i matematik, fysik, kemi og astronomi på Lærerhøjskolen samt fulgt forelæsninger på Universitetet og Den Polytekniske Læreranstalt i de samme fag. Han havde bl.a. været lærer på realskolen i Vamdrup, Mulernes Legatskole i Odense og på Frederikssund Realskole samt en række københavnske privatskoler, inden han blev forstander for Realskoleseminariet i 1907. Efter seminariets nedlæggelse var han lærer på KFUM's Seminarium, gymnasielærer og i en kortere årrække medhjælper for undervisningsinspektøren for mellem- og realskolerne i regning, matematik og fysik (Lærerne og Samfundet, 1914, bind IV). ▸

mens det var gratis at gå på Lærerhøjskolen. Endelig var faglærereksamen vanskelig at bestå, og der var en høj dumpeprocent. Ifølge Tage Kampmann, der har skildret faglærerprøvens historie, lå eksamen i fremmedsprog, dansk, historie og religion på et niveau næsten som bifag ved skoleembedseksamen, i matematik og fysik/kemi som matematisk studentereksamen. Efter 1954-seminarieloven blev det mindre aktuelt med faglærereksamen, idet linjefag stort set erstattede faglærereksamen, jf. nedenfor. Faglærereksamen blev derfor afskaffet i 1973, og eksamen blev afholdt sidste gang i 1979.[16]

5. Den Danske Realskoles Seminarium 1907-19

I det første tiår af 1900-tallet førtes der en omfattende debat om reform af læreruddannelsen.[17] Ud over optagelseskrav og privatseminariernes stilling drejede debatten sig også om en særlig uddannelse for lærere til mellem- og realskolen, foranlediget af 1903-loven, hvilket gav sig udslag i mange artikler og indlæg i tidens pædagogiske tidsskrifter.

To personer, som også havde diskuteret en særlig mellemskolelæreruddannelse, var assistent ved Zoologisk Museum, cand.mag. Adam G. Bøving og den læreruddannede cand.phil. L.F. Lautrup-Jørgensen; sidstnævnte havde siden 1885 – med visse afbrydelser – været realskolelærer. Bøving havde i februar 1905 foreslået Lautrup-Jørgensen et seminarium i fremmede sprog,[18] og de to mænd arbejdede videre med denne idé. I maj 1905 søgte de Kultusministeriet om tilladelse til at oprette et seminarium til »Uddannelse af Lærere for Mellemskolen med den dertil tilhørende Realklasse«, et mellemskoleseminarium. Seminariet skulle ud over den almindelige seminarieudvisning igennem fire år give en udvidet undervisning i matematik, naturfagene, historie og dansk samt i de nye fag kemi, sløjd, tysk og engelsk. Bøving og Lautrup-Jørgensen ansøgte om, at afgangsprøven blev autoriseret, så den ikke alene gjaldt som almindelig skolelærereksamen, men også gav »fortrinlig Adgang« til lærerembederne ved de kommunale mellem- og realskoler.

Undervisningsinspektør F. Rønning gav forslaget i dets hovedtræk sin fulde tilslutning, hvorimod ministeriets folkeskolekonsulent N.A. Larsen ikke kunne støtte det. Et sådant seminarium ville nemlig være væsentlig forskelligt fra de af seminarieloven omfattede seminarier, og ministeriet kunne ikke ud fra den gældende lov give seminariet anerkendelse eller del i understøttelse. Selvom ideen var god, skulle man ikke »udvikle vor Læreruddannelse videre paa Grundlag af det private Foretagende«, og der burde ikke være tale om, at en så vigtig og gennemgribende ting skulle foregå ad privat vej under ledelse af to vel meget dygtige, men ukendte mænd. Lærerhøjskolens forstander Olrik så helst, at staten tog en ny form for læreruddannelse op, men hvis staten ikke

Realskoleseminariet havde til huse i lejede lokaler hos Frederiksberg Realskole, hvor Lautrup-Jørgensen underviste, og hvor realskolen var øvelsesskole for seminariet. På billedet ses elever og lærere cirka år 1900 (foto, Lokalhistorisk Samling, Frederiksberg Bibliotek).

gjorde det, burde man ikke formene de to mænd i at gøre det. Endelig mente han, at det var troligt, at folkeskolens mænd var imod den nye læreruddannelse, fordi de bange for, at der med seminariet skabtes »Rangklasser« blandt lærerne, men seminariet var ikke beregnet på embeder i folkeskolen, men i mellem- og realskolen. I ministeriet var der ikke stemning for at gå ind på Lautrup-Jørgensens og Bøvings forslag.[19]

I *Den danske Realskole* offentliggjorde Lautrup-Jørgensen i marts 1906 et udtog af ansøgningen til ministeriet og efterfølgende begrundede, hvorfor det var nødvendigt med to læreruddannelser.[20] Endvidere udsendte han opfordring til de cirka 130 skolebestyrere om opbakning til forslaget. Det vigtigste for Lautrup-Jørgensen var, at realeksamen blev betingelse for optagelse på seminarierne, for inden længe ville præliminaristerne være i flertal på seminarierne, og antallet af realskoler blev stadig større. Seminariemændene ville modsætte sig dette krav, fordi de mente, at seminaristerne med lidt sprogundervisning kunne blive fuldt kvalificerede til at varetage undervisningen i realskolen. »Da det altsaa lader til, at Seminariemændene ikke sætter særlig Pris paa Realskolernes Elever«, bør realskolen selv sørge for uddannelse af realskolelærere.[21] Jonstrup Seminariums forstander Stig Bredstrup mente, at Lautrup-Jørgensen gjorde uret, når han mente, at seminariefolk havde ringe tanker om realskolerne og præliminæreksamen, men seminariefolkene mente ikke, at realskolens undervisning kunne være en passende forberedelse til seminariet.[22]

Med positive opbakning fra brede dele af realskoleverdenen kunne Lautrup-Jørgensen meddele, at seminariet åbnede efter sommerferien 1907.[23] Seminariet fik til huse i lejede lokaler hos Frederiksberg Realskole (hvor Lautrup-Jørgensen underviste); realskolen var øvelsesskole for seminariet.[24] Folkeskolekonsulent N.A. Larsen, der allerede i juni 1907 havde anbefalet seminariet »paa det bedste«,[25] undersøgte det i november samme år og indstillede seminariet til godkendelse, og 10. december opnåede det godkendelse for seks år.[26]

Der er ikke bevaret et særligt stort arkiv fra seminariet, kun lidt korrespondance, en elevprotokol og en eksamensprotokol. Hertil kommer trykte årsberetninger for 1907/08, 1908/09 og 1909/10 samt et program fra 1915, som det følgende bygger på. Målet med undervisningen var at gøre eleverne i stand til at undervise i mellem- og realskolen. Undervisningsfagene på Realskoleseminariet faldt derfor i to hovedgrupper. For det første var der de almindelige seminariefag: gymnastik, sang og musik, tegning, skrivning, regning, matematik, naturhistorie, geografi, historie, dansk med svensk, religion, pædagogik og praktisk skolegerning – dog således at der i matematik,

Boks 47. Realskoleseminariets fag- og timefordeling 1915.[28]

	I klasse	**II klasse sprog.**	**II klasse mat.**	**III klasse sprog.**	**III klasse mat.**
Basisfag					
Dansk og svensk	4	4	4	5	5
Skrivning	1	1	1	-	-
Naturvidenskabelige fag					
Regning	3	2	2	-	-
Matematik	2	2	6	-	4
Fysik	2	3	3	-	-
Kemi	1	1	1	2	2
Naturhistorie	2	3	3	-	-
Geografi	2	2	2	-	-
Humanistiske fag					
Historie	2	3	3	2	2
Religion	4	4	4	5	5
Tysk	2	3	-	2	-
Engelsk	2	3	-	2	-
Fransk	2	2	2	2	2
Pædagogik	-	1	1	5	5
Praktisk skolegerning	-	-	-	8	8
Praktisk-musiske fag					
Gymnastik	4	3	3	5	5
Sang	2	2	2	2	2
Tegning	2	2	2	-	-
	37	**41**	**39**	**40**	**40**

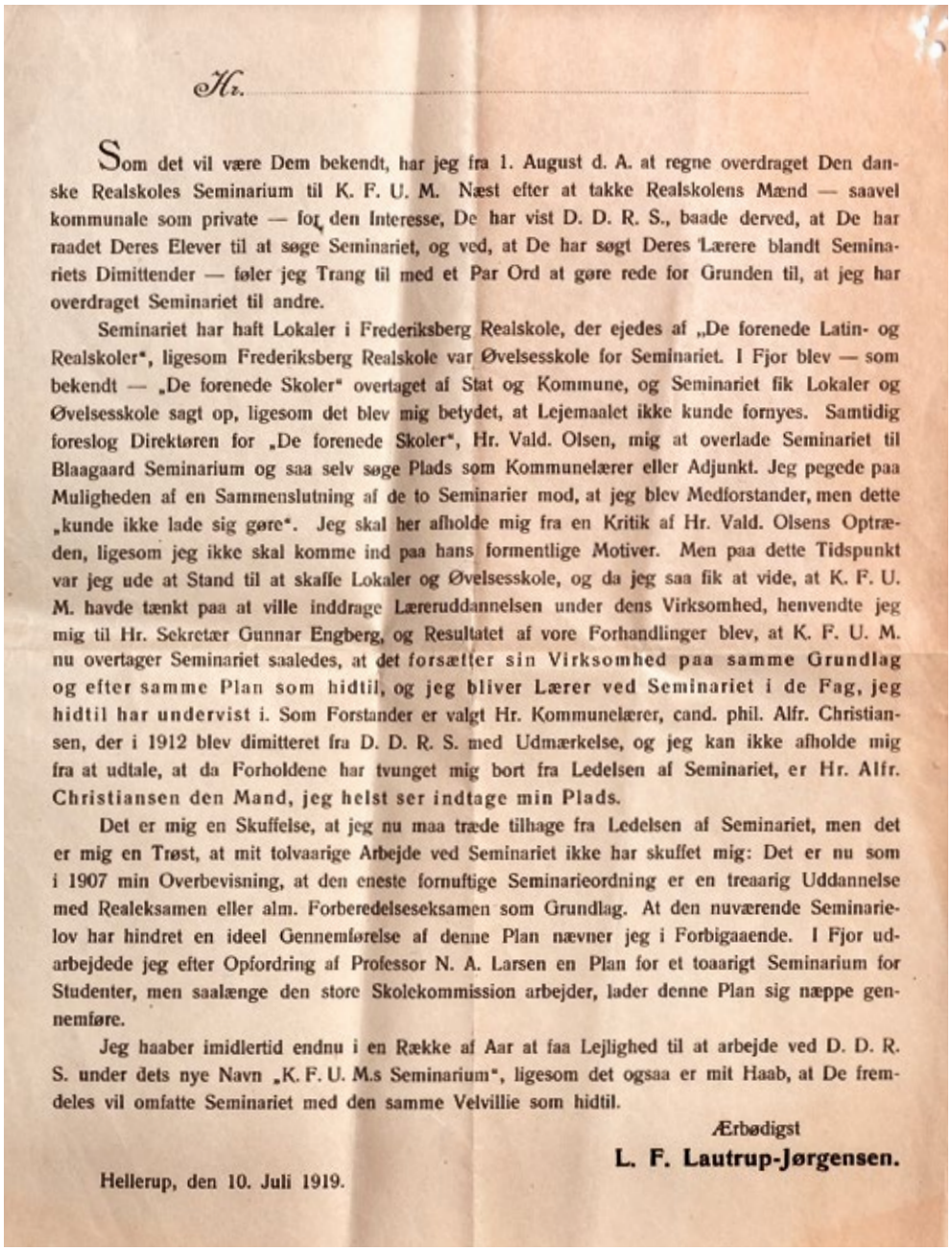

Hr. .....

Som det vil være Dem bekendt, har jeg fra 1. August d. A. at regne overdraget Den danske Realskoles Seminarium til K. F. U. M. Næst efter at takke Realskolens Mænd — saavel kommunale som private — for den Interesse, De har vist D. D. R. S., baade derved, at De har raadet Deres Elever til at søge Seminariet, og ved, at De har søgt Deres Lærere blandt Seminariets Dimittender — føler jeg Trang til med et Par Ord at gøre rede for Grunden til, at jeg har overdraget Seminariet til andre.

Seminariet har haft Lokaler i Frederiksberg Realskole, der ejedes af „De forenede Latin- og Realskoler", ligesom Frederiksberg Realskole var Øvelsesskole for Seminariet. I Fjor blev — som bekendt — „De forenede Skoler" overtaget af Stat og Kommune, og Seminariet fik Lokaler og Øvelsesskole sagt op, ligesom det blev mig betydet, at Lejemaalet ikke kunde fornyes. Samtidig foreslog Direktøren for „De forenede Skoler", Hr. Vald. Olsen, mig at overlade Seminariet til Blaagaard Seminarium og saa selv søge Plads som Kommunelærer eller Adjunkt. Jeg pegede paa Muligheden af en Sammenslutning af de to Seminarier mod, at jeg blev Medforstander, men dette „kunde ikke lade sig gøre". Jeg skal her afholde mig fra en Kritik af Hr. Vald. Olsens Optræden, ligesom jeg ikke skal komme ind paa hans formentlige Motiver. Men paa dette Tidspunkt var jeg ude at Stand til at skaffe Lokaler og Øvelsesskole, og da jeg saa fik at vide, at K. F. U. M. havde tænkt paa at ville inddrage Læreruddannelsen under dens Virksomhed, henvendte jeg mig til Hr. Sekretær Gunnar Engberg, og Resultatet af vore Forhandlinger blev, at K. F. U. M. nu overtager Seminariet saaledes, at det forsætter sin Virksomhed paa samme Grundlag og efter samme Plan som hidtil, og jeg bliver Lærer ved Seminariet i de Fag, jeg hidtil har undervist i. Som Forstander er valgt Hr. Kommunelærer, cand. phil. Alfr. Christiansen, der i 1912 blev dimitteret fra D. D. R. S. med Udmærkelse, og jeg kan ikke afholde mig fra at udtale, at da Forholdene har tvunget mig bort fra Ledelsen af Seminariet, er Hr. Alfr. Christiansen den Mand, jeg helst ser indtage min Plads.

Det er mig en Skuffelse, at jeg nu maa træde tilbage fra Ledelsen af Seminariet, men det er mig en Trøst, at mit tolvaarige Arbejde ved Seminariet ikke har skuffet mig: Det er nu som i 1907 min Overbevisning, at den eneste fornuftige Seminarieordning er en treaarig Uddannelse med Realeksamen eller alm. Forberedelseseksamen som Grundlag. At den nuværende Seminarielov har hindret en ideel Gennemførelse af denne Plan nævner jeg i Forbigaaende. I Fjor udarbejdede jeg efter Opfordring af Professor N. A. Larsen en Plan for et toaarigt Seminarium for Studenter, men saalænge den store Skolekommission arbejder, lader denne Plan sig næppe gennemføre.

Jeg haaber imidlertid endnu i en Række af Aar at faa Lejlighed til at arbejde ved D. D. R. S. under dets nye Navn „K. F. U. M.s Seminarium", ligesom det ogsaa er mit Haab, at De fremdeles vil omfatte Seminariet med den samme Velvillie som hidtil.

Ærbødigst

L. F. Lautrup-Jørgensen.

Hellerup, den 10. Juli 1919.

I 1919 måtte Lautrup-Jørgensen sande, at det ikke var muligt at videreføre Realskoleseminariet. Han udsendte derfor en meddelelse om, hvorfor seminariet måtte lukke, og han lagde ikke skjul på, at han var meget skuffet over, at han måtte opgive sit livsværk (Realskoleseminariets arkiv, Landsarkivet for Sjælland m.v.).

naturfagene, historie og dansk foregik en udvidet undervisning. Derudover blev der optaget nye fag: kemi, sløjd, tysk og engelsk, hvortil føjedes fransk imellem 1910 og 1915. Det højere niveau kunne lade sig gøre, fordi man krævede alm. forberedelseseksamen eller realeksamen ved optagelse, hvilket ikke var obligatorisk på de andre seminarier. De nye fag betød også, at Realskoleseminariets elever havde flere timer end den vejledende timetabel for seminarierne, der havde et ugentligt timetal gennem alle tre år på 36 timer. Og netop ved den udvidede undervisning på et højere niveau og de skærpede adgangskrav adskilte seminariet sig fra de øvrige lærerseminariers undervisningsplan.[27]

I seminariets første år var eleverne ikke delt efter retning, men fra 1908 blev III klasse opdelt i en sproglig og en matematisk afdeling, og fra 1915 gjaldt dette også II

klasse. Det skete, fordi Lautrup-Jørgensen følte »det urimelige i at give udvidet Undervisning i Matematik ogsaa til dem, der ingen Anlæg har for dette Fag, eller som ikke har til Hensigt at undervise deri«. Fag- og timefordelingen fremgår i øvrigt af oversigten i boks 47.

Seminariets lærerkræfter var dels universitetsuddannede personer med eller uden fast ansættelse, dels kommunelærere og kunstnere. Således var der i 1915 knyttet til seminariet syv kommunelærere, to viceinspektører, tre dr.phil.er, en cand.theol., en ansat i Frederiksberg Kommunes kulturforvaltning, en skolebestyrer, en forstander, en kgl. skuespiller (Peter Jerndorff, 1842-1926) og en stud.polyt. samt Lautrup-Jørgensen.

I løbet af seminariets levetid havde det 247 elever,[29] hvoraf 218 blev dimitterede.[30] Ser vi på årgang 1913, blev der i august dette år optaget 30 elever, den ældste 23 år, den yngste 18 år. Af klassen bestod 23 eksamen i 1916, idet to forlod seminariet, mens fem ikke gik til/ikke fuldførte eksamen. Det var f.eks. tilfældet for Ejnar Ejby Hinnerfeldt, søn af en arbejdsmand, som havde fået Godt og Meget godt i en række fag samt Udmærket godt i dansk. Men ved eksamenen gik det åbenbart galt; Ejnar fik kun Godt i skriftlig dansk og Mådelig i mundtlig dansk, og han opgav at fuldføre eksamen.

Selvom seminariet således havde et pænt antal elever og dimittender, fik det kun et begrænset antal år at virke i. I forbindelse med statens og kommunernes overtagelse af de private højere almenskoler i Københavnsområdet i 1919 blev Frederiksberg Realskole nedlagt (realklasserne blev sammenlagt med Schneekloths Gymnasium), og der var ikke mulighed for fornyelse af seminariets lejemål.[31] Samtidig med dette gik KFUM/K med planer om »at gøre sin særlige Indsat i Lærerverdenen«. Lautrup-Jørgensen gik med planer om at afstå seminariet. Den 10. juli 1919 udsendte han en meddelelse om salget til den samme kreds, som 12 år tidligere var blevet adviseret om seminariets oprettelse.[32] KFUM videreførte seminariets særlige præg, men kun et års tid, og i 1920 opgav man særstillingen, bl.a. fordi de strenge optagelseskrav afskar KFUM'ere fra optagelse.[33] Realskoleseminariet afgik en stille død, og i *Den danske Realskole* blev det kun nævnt i en annonce: »Den danske Realskoles Seminarium. Fra 1/8 K.F.U.M.s Seminarium«.[34]

6. Perioden 1919-66 – mange forslag, men ingen løsninger

Mellemskolelærereksamen

I januar 1919 nedsatte Undervisningsministeriet et udvalg om bifagenes stilling under Det Filosofiske Fakultet, der skulle se på indretning af »en særlig Eksamen ved Universitetet for Mellemskolelærere«. Udvalget afgav betænkning i juni samme år, hvori det hed, at der burde indrettes en mellemskolelærereksamen. Denne eksamen burde indgå som led i studiet til skoleembedseksamen på den måde, at mellemskolelærereksamen foruden at være en selvstændig prøve, der kvalificerede til mellemskoleundervisning, også blev første del af skoleembedseksamen. Flertallet mente, at fordringerne til eksamen hovedsageligt burde ligge på fagenes praktiske sider.[35]

Forslaget var et skridt i den rigtige retning, men det kunne næppe producere det fornødne antal lærere, og det blev heller ikke til noget. Det Filosofiske Fakultet og Konsistoriet vendte sig nemlig mod det af dem selv stillede forslag om realskolelærereksamen.

På grund af modstanden fra universitetet og Dansk Magisterforening, og fordi Den Store Skolekommission var i gang med sit arbejde, valgte undervisningsminister Jacob Appel kun at udstede en bekendtgørelse om ændringer i bifagseksamen i 1922.[36]

Den Store Skolekommission

Et af de første emner, der diskuteredes i Den Store Skolekommission, var læreruddannelsen, navnlig folkeskolelæreruddannelsen, og om der skulle være en fælles læreruddannelse for folke- og mellemskole eller to læreruddannelser. Mest vidtgående var gymnasieskolernes undervisningsinspektør Henrik Bertelsen, der foreslog fem læreruddannelser, nemlig for forskolelærerinder, for landsbylærere, for købstadslærere, for realskolelærere og for gymnasielærere. Hvad angik realskolen, var der ifølge Bertelsen sikkert blandt folkeskolelærerne »stærke Ønsker om, at den almindelige Folkeskolelæreruddannelse skulle omfatte ogsaa Realskolelæreruddannelsen«. Bertelsen mente, at det var et forståeligt ønske, og en gennemførelse heraf ville hjælpe over mange praktiske vanskeligheder, men kunne det gennemføres? Han mente ikke, at folkeskolelærere uden videre kunne overtage undervisningen i naturfag og fremmedsprog, og følgelig var der behov for faglærere med faguddannelse til mellem- og realskolen.

Den socialdemokratiske folketingsmand, kommunelærer Albert Stilling mente, at realskoleundervisning tillige skulle kunne gives af seminarister, og derfor måtte den almindelige læreruddannelse også omfatte denne. En ordning, hvor realskolelæreruddannelse blev taget som en overbygning til den almindelige læreruddannelse, ville skabe »et uheldigt Skel mellem de almindelige Lærere og Realskolelærerne«.

Derimod hævdede købstadskolelærer og redaktør af *Folkeskolen* N.P.L. Kjærgaard, at folkeskolelæreruddannelsen ikke skulle være så omfattende, at den kunne dygtiggøre til virke i realskolen. Der var rent standsmæssigt noget tiltalende i en fælles uddannelse for alle lærere, men man havde i folkeskolen et bestemt mål, som mange unge mennesker kunne nå. Men man kunne ikke forudsætte, at disse unge havde lyst eller evner til at ville gå videre, »og vilde det da ikke være urimeligt og et Spild af Tid og Penge at forlange, at alle skulde have denne Videreuddannelse«.[37]

Et forslag til lov om lærerskoler blev fremlagt i kommissionen i 1920.[38] Formålet var at forbedre læreruddannelsen, idet den nuværende læreruddannelse ikke gav de nyuddannede lærere »en saadan Almenudvikling og særlig ikke saadan pædagogisk Færdighed og Indsigt«, som man måtte kræve, hvis den danske folkeskole også i fremtiden skulle hævde sin plads. Der blev derfor foreslået en fireårig læreruddannelse på lærerskoler – det nye navn for seminarierne, fordi seminarist-betegnelsen har været »lidet yndet«. Fremmedsprog blev optaget blandt de obligatoriske fag i læreruddannelsen, fordi det kunne falde i mange læreres lod at undervise i disse fag, som det var tilfældet med købstadslærere, og fordi vide kredse i lærerstanden ønskede det.

Udkastet indeholdt også et forslag til videreuddannelse for folkeskolelærere. På Lærerhøjskolen (og eventuelt også andre steder) skulle der ved siden af de kortere kurser indrettes »en 2-aarig Fortsættelsesundervisning for dem, der efter bestaaet Lærerprøve ønsker en videregaaende Uddannelse i eet eller flere Fag. Denne 2-aarige Undervisning, der indbefatter praktisk Vejledning i en Skole, afsluttes med en Prøve«. Formålet var at give en mulighed for lærerne til at erhverve sig kundskaber i enkelte fag, så de kunne overtage undervisning i de pågældende fag i realskolen. Det blev dog fremhævet, at et afgangsbevis fra kurset ikke skulle være »en Betingelse for Undervisning i Realskolen, eller at der til dette skal være knyttet særlige lovbefalede Rettigheder«.

Der var i årene efter Realskoleseminariets lukning mange forslag til en videreuddannelse af lærere i form af kurser og realskolelæreruddannelse på Lærerhøjskolen, men forslagene blev ikke til noget, især på grund af modstand fra Danmarks Lærerforening. Læreforeningen ønskede ikke en mellem- og realskolelærerstand, der var hævet pædagogisk og økonomisk over de seminarieuddannede lærere (Ernst Larsen: Danmarks Lærerhøjskole 1856-1956, 1956).

I arbejdsgrundlaget indgik et forslag til »Faglærer- og Faglærerinde-Uddannelse under Lærerhøjskolen«, udarbejdet i 1918 af ministeriets folkeskolekonsulent N.A. Larsen og Lærerhøjskolens forstander Hans Olrik: oprettelse af en toårig uddannelse af faglærere til mellem- og realskolerne, som skulle foregå på Lærerhøjskolen. Forslaget lignede til forveksling det i 1894 foreslåede fortsættelsesseminarium og indeholdt eksamen i to fag inden for en matematisk-naturvidenskabelig linje eller en sproglig-historisk linje.

Johs. Høirup, formand for Realskoleforeningens kommunale afdeling, kommenterede i *Den danske Realskole* 1923 forslaget således, at det var »meget naivt« af kom-

missionen at tro, at staten kunne få unge lærere til at ofre tid, arbejde og penge på denne toårige ekstrauddannelse, når der netop ikke var knyttede »lovbefalede Rettigheder« dertil. Den kommunale afdeling havde nemlig fremsat ønske over for kommissionen om, at »Folkeskolens Læreruddannelse nu bliver gjort saa fyldig, at Lærerne tillige kan paatage sig Undervisningen i Realskolen i Sprog«. Der måtte derfor laves en videreuddannelse på Lærerhøjskolen, hvis eksamen skulle give adgang til realskolernes embeder, og en løn, der stod i passende forhold til uddannelsen.[39]

I bekendtgørelsen om Lærerhøjskolens årskurser 1922/23 omtaltes som noget nyt et toårigt kursus i »Tysk-Engelsk for Sproglærere ved Realskoler«, hvor deltagerne skulle gå til prøve i faget ved kursets afslutning. Kurset var tænkt som en indledning til »en mere systematisk Uddannelse af Lærerkræfter til Realskolen, hvorved man vilde imødekomme en indtrængende Anmodning fra Realskoleforeningens Side«. Imidlertid måtte man opgive kursusrækken grundet manglende tilslutning.[40]

Undervisningsminister Nina Bang fremlagde et forslag til seminarielov i 1925 med forslag om en toårig fortsættelsesundervisning for dem, der efter lærereksamen ønskede videregående uddannelse i et eller flere fag. På grund af den almindelige politiske stilling blev lovforslaget ikke færdigbehandlet, men begivenhederne havde også vist, »at det ikke var politisk muligt at skabe en mellemskolelærerstand pædagogisk og økonomisk hævet over den almindelige folkeskolelærerstand«, som Lærerhøjskolens rektor Ernst Larsen udtrykte det i 1956.[41]

Stilstand

I takt med det stigende antal mellem- og realskoler (1916: 57, 1941: 186) var der et øget behov for kvalificerede lærere. Kommisionen vedr. det højere skolevæsen af 1928 modtog en henvendelse fra Realskoleforeningens kommunale afdeling, som gerne ville have lovbestemmelser om lærernes uddannelse, ansættelse, løn og arbejdstid: »Fortrinsvis Adgang til at blive Lærere ved kommunale Realskoler og disses forberedende Klasser har saadanne, som foruden at have bestaaet Lærereksamen har underkastet sig en videregaaende Uddannelse, særlig paa Lærerhøjskolen«.[42] Kommisionen mente, at der som en almindelig regel burde åbnes adgang for lærere med anden uddannelse end seminariet, først og fremmest cand.mag.er til realskolen,[43] men foreløbig skete der ikke noget.

Seminarieloven af 1930, hvis grundlag var forslagene i Den Store Skolekommissions betænkning, fastholdt seminariernes formål: at uddanne lærere til folkeskolen. Fagrækken blev udvidet med bl.a. geologi, kemi og et fremmedsprog (enten engelsk eller tysk),[44] men læreruddannelsen var stadig ikke tilstrækkelig især i matematik og fremmedsprog, idet seminariernes sprogundervisning højst kunne kvalificere til undervisning i den eksamensfrie mellemskole. Men man ville helst forbeholde folkeskolen for de seminarieuddannede lærere og undgå at ansætte cand.mag.er. Det store antal ledige lærere – i 1933 således 1.200 – som var resultatet af 1920'ernes overproduktion,[45] har nok også spillet ind. Der var derfor behov for ekstrauddannelse i visse fag, men foreløbig skete der ikke noget, heller ikke da mellemskolen i 1937 blev en del af folkeskolen, fordi undervisningsminister Jørgen Jørgensen ikke ønskede at gennemføre en ny læreruddannelseslov.[46]

Lærerhøjskolens forstander G.J. Arvin og statskonsulent F.C. Kaalund-Jørgensen udarbejdede i 1939 et forslag om at bringe undervisningen på provinskurserne på

linje med Lærerhøjskolens førsteårskursus og med en undervisning og eksamen, der kvalificerede til undervisning i eksamensmellemskolen. Derefter kunne man tage faglærereksamen på Lærerhøjskolen, svarende til bifagseksamen på universitetet, hvilket svarede til forslaget fra 1919-kommisionen. Forslaget mødte opbakning hos københavnske lærere, hvorimod *Folkeskolen* og Danmarks Lærerforening (DLF) samt hovedparten af Lærerhøjskolens lærere vendte sig imod forslaget. DLF's modstand skyldtes bl.a. frygt for, at den nye eksamen skulle skabe to slags lærere; man ønskede i stedet for én læreruddannelse, der kvalificerede til at undervise i hele folkeskolen.[47]

Lærer Sven Brüel, Fredericia private Realskole, fremhævede i artiklen »Enhed i Læreruddannelsen« fra 1942, at mellemskolen var folkeskolelæreres og gymnasielæreres fælles arbejdsmark.[48] Mellemskolen og realklasserne havde uden tvivl behov for en anden læreruddannelse end den nuværende. Brüel foreslog derfor, at alle lærere skulle tage en seminarieuddannelse, der var tilstrækkelig for folkeskolen, hvorefter man kunne på universitetet tage eksamen i to fag, samtidig med at man fik en pædagogisk uddannelse på Lærerhøjskolen; denne eksamen skulle være den normerede realskolelæreruddannelse. Rebekka Rasmussen, redaktør af *Københavns Kommuneskole*, afviste forslaget, idet det gik imod DLF's ønske om at gøre lærereksamen fuldt kvalificeret til at undervise i alle folkeskolens fag, herunder også mellemskolens, jf. nedenfor.[49] DLF's læreruddannelsesudvalg opstillede i 1942 en række krav til læreruddannelsen, som sigtede mod et bestemt mål: »Til *enhver* Post i Folkeskolen (Eksamensskole som eksamensfri) skal man kunne kvalificere sig gennem den 4-aarige Seminarieuddannelse!«[50] DLF ville forbeholde mellemskolen for foreningens egne medlemmer.

Undervisningsministeriet nedsatte i 1942 et udvalg til overvejelse af kursusordning m.v. ved Lærerhøjskolen. Udvalget diskuterede bl.a. spørgsmålet om »en tilfredsstillende Uddannelse af Lærere i fremmede Sprog til *Eksamensmellemskolen* og *Realklassen*«. Udvalget foreslog, at der ved siden af de videregående kurser i fremmedsprog oprettedes særlige sprogkurser i engelsk, tysk og fransk, der tog sigte på undervisning i mellem- og realskolen, og som gjorde den pågældende kvalificeret til at dimittere elever til realeksamen (alm. forberedelseseksamen). DLF's repræsentanter foreslog, at seminariernes undervisning blev ordnet således, at denne undervisning kvalificerede til sprogundervisning i eksamensmellemskolen; hvis der oprettedes særlige sprogkurser på Lærerhøjskolen, ville en reform af seminarierne på dette område blive overflødig.[51] Forslag, der fremkom i september 1943, blev ikke til noget grundet besættelsen.

I Seminariekommissionen af 1948, der udarbejdede seminarieloven af 1954, krævede DLF, at læreruddannelsen skulle ruste læreren til at overtage ethvert fag, som efter folkeskoleloven af 1937 var obligatorisk i folkeskolen, herunder eksamensmellemskolen, således at man ikke behøvede uddannelse ud over lærereksamenen. Realskoleforeningen havde også sine krav, idet man pegede på, at uddannelse af kvalificerede mellemskolelærere siden almenskoleloven af 1903 havde været forsømt fra statens side.[52] 1954-loven indførte linjefag (»særlig undervisning«) i sløjd, skolekøkken eller den humanistiske faggruppe og med speciel sigte på eksamensmellemskolen engelsk og tysk samt matematik og naturlære. Seminarieloven af 1966 videreførte linjefag og specialisering, og læreruddannelsen blev til en helhedsuddannelse, således at læreren kunne undervise på alle folkeskolens trin.[53]

7. Afslutning

Gennem hele den skildrede periode blev der arbejdet på at tilvejebringe enten en særlig uddannelse for eller videreuddannelse af mellem- og realskolelærere for at sikre mellem- og realskolen kvalificerede lærere. Den seminarieuddannede lærer efter seminarielovene af 1818 og 1894 havde fået en bred uddannelse uden faglig specialisering, beregnet på at varetage embedet som enelærer i en landsbyskole. Efterhånden blev det ikke nok blot at kunne undervise i basisfagene, bl.a. i takt med oprettelse af realskoler og indførelse af mellemskolen, hvor seminaristerne ikke havde de fornødne kvalifikationer til at undervise i fremmedsprog og naturfag, og hvor det var svært at få universitetsuddannede til at tage arbejde i realskolen grundet de lave lønninger.

Mellem- og realskolen havde derfor behov for en opkvalificering af læreruddannelsen, hvilket man forsøgte gennem kurser af forskellig slags som overbygning på en seminarie- eller universitetsuddannelse, og en kort overgang havde man et særligt realskoleseminarium, som gav en mere udvidet uddannelse og dermed prøvede at hæve læreruddannelsens niveau. Et udvalg under Undervisningsministeriet forsøgte i 1919 at akademisere læreruddannelsen, men først med læreruddannelsesloven af 1966 blev uddannelsen akademiseret.

Fra 1859 eksisterede der en særlig lærerindeuddannelse og fra 1892 en forskolelærerindeuddannelse, som til en vis grad uddannede kvinder til specialiserede stillinger inden for skolevæsenet. Og i Norge havde man allerede i 1851 fået realskolelæreruddannelse med fagene matematik, tegning, landmåling, geografi, fysik, kemi, naturhistorie, som videreførtes i den matematisk-naturvidenskabelige lærereksamen fra 1871.[54] Det lykkedes dog aldrig i Danmark at skabe en særlig realskolelæreruddannelse som en tredje vej mellem seminarie- og universitetsuddannelserne. Den politiske opbakning til opbygning af en mellem- og realskolelæreruddannelse var begrænset, og de fleste initiativer skete på privat initiativ. Dertil kom ikke mindst DLF's modstand. Man ønskede ikke to slags lærere i skolen, hvor realskolelæreren ville være bedre uddannet og bedre lønnet end den seminarieuddannede lærer og dermed hævet over lærerforeningens medlemmer.

Noter

1. H.-E. Tenorth 1987 s. 255.
2. J. Larsen 1914 s. 475, 499.
3. C. Larsen 2005 s. 170-73.
4. RA. KUM 2. Kt. Jr.nr. 1887/1162.
5. Rt. 1888/89 tillæg B sp. 1183-84. Ft. sp. 5302, 5367-68. H. Olrik 1906 (Danmarks Lærerhøjskole) s. 80-95.
6. H. Olrik 1906 (Danmarks Lærerhøjskole) s. 95-98. E. Jensen 1999 s. 58, 61-68.
7. Vor Ungdom 1894 s. 317.
8. V. Skovgaard-Petersen 2005 s. 217-23.
9. Rt. 1893/94 tillæg A sp. 905-12 (forslaget). Rt. 1893/94 Ft. sp. 189-90, 214ff, 256, 281, 2218ff, 2241, 2268ff, 2284ff, 2338-39, 2364.
10. N.P. Pedersen 1894.
11. H. Olrik 1906 (Danmarks Lærerhøjskole) s. 98-106. E. Jensen 1999 s. 77-83.

12. F. Rønning 1899, jf. F. Rønning 1900 s. 94-96.
13. DdR 1901 s. 166, 1902 s. 197-98, 1904 s. 5-7, 62-63, 1905 s. 22.
14. DdR 1922 s. 61.
15. V. Amdal 1922.
16. T. Kampmann 1995. I Rigsarkivet findes eksamensprotokol og eksamensopgaver 1904-79 samt korrespondance 1956-80.
17. Se V. Skovgaard-Petersen 2005 s. 239-57.
18. L.F. Lautrup-Jørgensen 1906 (Vor Læreruddannelse).
19. RA. KUM 2. Kt. Akter vedr. lovgivningen om seminarier 1906-15, læg: Notater vedr. seminarieloven 1907-09 (jr.nr. 1905/AG1183).
20. Lautrup-Jørgensen 1906 (Vor Læreruddannelse).
21. LAK. Den Danske Realskoles Seminarium. Program m.v. 1906-20.
22. LAK. Den Danske Realskoles Seminarium. Program m.v. 1906-20, brev fra Stig Bredstrup 25. december 1906.
23. L.F. Lautrup-Jørgensen 1906 (DdR 1906 s. 269-70). L.F. Lautrup-Jørgensen 1906 (DdR 1906 s. 303-10).
24. L.F. Lautrup-Jørgensen 1908.
25. RA. KUM 2. Kt. Jr.nr. 1907/1627.
26. RA. KUM 2. Kt. Jr.nr. 1907/2513.
27. Bek. nr. 119 af 8. juni 1894.
28. L.F. Lautrup-Jørgensen 1915. I forhold til programmets plan er fagene grupperet i fire hovedgrupper.
29. LAK. Den Danske Realskoles Seminarium. Elevprotokol 1907-33.
30. LAK. Den Danske Realskoles Seminarium. Eksamensprotokol 1909-33.
31. C. Larsen 2003. LAK. Den Danske Realskoles Seminarium. Program m.v.
32. LAK. Den Danske Realskoles Seminarium. Program m.v.
33. A. Christiansen 1944 s. 9-11, 16.
34. DdR 1919 s. 102.
35. Betænkning afgivet af det i Henhold til Undervisningsministeriets Skrivelse af 5. Januar 1919 nedsatte Udvalg til Forhandlinger angaaende Bifagenes Stilling under det filosofiske Fakultet s. 2-5.
36. RA. UVM 2. Dep. 1. Kt. Jr.nr. 1918/995.
37. Forhandlinger i den i Henhold til Lov af 21. Februar 1919 nedsatte Skolekommission. 1.-91. Møde s. 101-02, 126-27, 136-40, 168, 433-50, 456-61.
38. Lovforslaget med bemærkninger og bilag er trykt i: Betænkning med Lovforslag afgivet af Skolekommissionen i Henhold til Lov Nr. 77 af 21. Februar 1919 s. 1-45, jf. E. Jensen 1999 s. 156-59 og V. Skovgaard-Petersen 2005 s. 258-63.
39. J. Høirup 1923.
40. E. Jensen 1999 s. 158-59.
41. V. Skovgaard-Petersen 2005 s. 263-65. E. Larsen 1956 s. 31.
42. Betænkning vedrørende det højere Skolevæsen afgiven af det af Undervisningsministeriet under 13. Oktober 1928 nedsatte Udvalg, bilag 30, s. 215-16.
43. Betænkning vedrørende det højere Skolevæsen s. 67.
44. V. Skovgaard-Petersen 2005 s. 266-67.
45. V. Skovgaard-Petersen 2005 s. 270-71.
46. E. Larsen 1956 s. 47-49.
47. E. Larsen 1956 s. 49.
48. Refereret i DdR 1942 s. 214-16.
49. S. Brüel 1942. R. Rasmussen 1942.
50. Læreruddannelsen. I: Folkeskolen 1942 s. 381.

51. Betænkning angaaende Danmarks Lærerhøjskole s. 11, 16, 32, mindretalsudtalelse s. 21 og 32.
52. Betænkning vedrørende ændring af uddannelsen for lærere og lærerinder i folkeskolen s. 7.
53. T. Kampmann 1991 s. 33-37, 49-60, 85-116.
54. J. Paludan 1885 s. 252-53, 336-40 (norsk lov af 15. september 1851 med tilhørende reglement af 6. juli 1852 samt lov af 3. maj 1871).

25. »Han tog realen med«
– realskolens elever

KELD GRINDER-HANSEN

I dette kapitel skal vi se nærmere på mellem- og realskolens elever. Ved hjælp af statistik belyses mellemskoleelevernes sociale baggrund fra 1903-lovens indførelse til mellemskolens afskaffelse i 1958, ligesom der ses på gennemførelsesprocenten og drop-outs. Men eleverne får også lov til selv at komme til orde via deres senere nedskrevne erindringer. Afslutningsvis vil der blive tegnet en social profil på privatskolernes nuværende elevgruppe.

1. Indledning

Den vendelboske vicesanger Niels Hausgaard udsendte i 1983 en lp med titelnummeret *Han tog realen med*. En sang, der i vanlig underspillet stil beretter om almindelige menneskers liv. Selve udtrykket »han tog realen med« afspejler, at realeksamen nød respekt i det danske samfund. Det var ikke en ligegyldig eksamen, som ens børn blev påtvunget, fordi de ikke havde andet og bedre at foretage sig, men en højere skoleuddannelse, der ville forbedre elevernes senere muligheder for at klare sig i samfundet og få gode og vellønnede job. Mellem- og realskolen var et skoletilbud, som rakte ud over de lovplig-

Alle, der har været til eksamen, kender den særligt sitrende, nervøse stemning, der hersker uden for eksamenslokalet, men situationen er sjældent blevet foreviget. Denne særlige stemning er indfanget på dette foto fra 1959 fra en unavngiven skole, hvor eleverne ses ventende uden for eksamenslokalet (foto Erik Petersen, Polfoto).

tige syv års skolegang, og det var derfor et aktivt tilvalg for forældre og elever, hvis de valgte at fortsætte skolegangen med yderligere to eller tre år.[1] Det krævede en særlig indsats af forældre og elever, hvis det skulle lykkes at gennemføre mellemskolen frem til den afsluttende eksamen. I byerne var det så at sige »vind eller forsvind«, når eleverne efter femte klasse blev stillet over for oprykningsprøven til mellemskolen.[2] Bestod man, var vejen til en mellemskoleeksamen banet, selvom frafaldet undervejs i mellemskolen til stadighed var ganske høj. Bestod man ikke, var der i virkeligheden ikke mere at gøre, og eleverne kunne se frem til et par ligegyldige år i grundskolen, før de »slap ud«.

I dette kapitel vil vi kigge nærmere på de børn, som kom igennem »nåleøjet« og blev elever i mellem- og realskolen. Ad statistisk vej skildres mellemskoleelevernes sociale baggrund fra realskolen åbnedes op for andre socialgrupper end det traditionelle borgerskab i perioden op til og specielt efter 1903-lovens indførelse, og vi følger udviklingen frem til mellemskolens afskaffelse i 1958.

Vi vil imidlertid ikke nøjes med at præsentere mellemskoleeleverne som tal i en statistik, men også lade dem selv komme til orde. Det vil vi gøre ved at dykke ned i det righoldige trykte og utrykte erindringsmateriale fra tidligere mellem- og realskoleelever, der skildrer skoletiden som et uundgåeligt element i deres samlede livshistorie. Skildringerne i erindringslitteraturen er fremkommet på baggrund af et senere livs bearbejdning af barndommens oplevelser. Det kan derfor være mere end vanskeligt at skelne barnets oprindelige opfattelse af mellemskolelivet fra den voksnes senere refleksioner over de erindrede oplevelser og iscenesættelsen af erindringsmaterialet. Skoleerindringerne er også i lige så høj grad en kilde til, hvorledes møderne med mellemskolen og ikke mindst dens lærerkræfter er blevet værdisat og indfortolket i den enkeltes livshistorie.

Afslutningsvis i kapitlet vil der blive tegnet en social profil på privatskolernes nuværende elevgruppe og diskuteret, om det stadig er rimeligt at opfatte privatskolen som en særlig socialt segmenteret skoleform, sammenlignet med folkeskolen.

2. Mellem- og realskolens elever

Realskolen var i udgangspunktet borgerskabets skole, og det var borgerskabets sønner og døtre, der fra 1780'erne blev elever på de nyoprettede realskoler. En undersøgelse af Døttreskolernes forældrekreds beskriver den som hørende til blandt »den formuende del af embedsborgerskabet og de frie erhverv«,[3] og på samme måde var det embedsmændene, handelsborgerskabet og håndværksmestrene, som sendte deres drenge i Borger-

Tabel 23. Procentdele af årgange drenge og piger, der har bestået mellemskoleeksamen, realeksamen eller præliminæreksamen.[5]

	Mellemskoleeksamen			**Realeksamen og alm. forberedelseseksamen**		
	I alt	Drenge	Piger	I alt	Drenge	Piger
1901	-	-	-	3	4	2
1921	7	8	6	6	7	6
1940	16	16	15	12	12	12
1960	34	32	35	25	23	27

dydskolerne og Efterslægtselskabets Skole.[4] Nogle af pigeinstitutterne specialiserede sig i elever fra særlige erhvervsgrupper: Madam Thonboes Institut tog sig særligt af »Uformuende Embedsmænds Døttre«, mens Madam Lindes Institut koncentrerede sig om døtre af officerer. Med Natalie Zahles skoleimperium begyndte en ny fase i borgerskabets døtres mulighed for ikke blot at få en uddannelse, men fra 1882 også en afsluttende skoleeksamen. Væksten i antallet af højere pigeskoler i slutningen af 1800-tallet viser, at der var et stort uudnyttet uddannelsespotentiale blandt borgerskabets piger. På samme måde taler den markante stigning i realskolernes antal i årtierne inden 1903-lovens gennemførelse for, at behovet for en eksamensskole, der uddannede sønnerne »til det praktiske« liv, nu var blevet erkendt af byernes håndværksmestre, detailhandlere og lavere embedsmandsstand. Med 1903-loven åbnede sluserne for alvor til de kompetencegivende uddannelser for drenge og ikke mindst piger, der kom fra sociale lag, der hidtil af økonomiske grunde havde været afskåret fra højere skolegang. Mellem- og realskolen blev derfor ikke overraskende en umiddelbart uddannelsesmæssig succes.

Begyndelsen var måske beskeden procentuelt set, og efter knapt 20 år med eksamensskolen var det stadig kun syv procent af en elevårgang, der gennemførte mellemskolen, men herefter vandt mellem- og realskolen for alvor momentum, og i de følgende små 20 år fordobledes antallet af elever, der tog en mellem-, præliminær- eller realeksamen. Som det fremgår af tabel 23, blev mellemskoleeksamen i 1950'ernes slutning umiddelbart før sin afskaffelse aflagt af godt en tredjedel af en årgang 16-årige, mens en fjerdedel – og flere piger end drenge – tog realeksamen

Denne stigning i antallet bliver ikke mindre bemærkelsesværdig af, at det langt overvejende er bybørn, der frekventerede mellemskolen. Landbørnene gik fortsat primært i landsbyordnede skoler.

Af de ca. 430.000 børn, der gik i folkeskolen i 1921, henvendte mellemskolen sig kun til de 153.000 børn i købstadsskolerne. De cirka 275.000 børn i landsbyordnede skoler måtte leve med det lavere timetal pr. år og færre fag end i de købstadsordnede skoler. Det gjorde det meget vanskeligt for landbørn at klare optagelsesprøverne til mellemskolen, og dette kombineret med, at afstanden til en mellem- og realskole ofte var meget lang, gør det forståeligt, at kun en lille del af de egnede elever fra landet fandt vej ind i mellemskolen. 1937-loven gav mulighed for, at en skole på landet kunne indrettes som en købstadskole og altså udstyres med såvel eksamensmellemskole som fri mellemskole, men det gik trægt med at realisere lovens intentioner på dette område.[7]

Tabel 24. Elevbestanden i mellem- og realklasser i absolutte tal.[6]

År	Mellemskoleklasser	Realklasser
1910	18.752	2.343
1920	29.430	3.595
1930	40.032	5.022
1935	48.055	6.204
1940	52.700	7.835
1945	54.078	7.473
1950	67.726	8.020
1960	105.752	18.299

Bevis

for

Mellemskoleeksamen.

(Eksaminandens fulde Navn:) Brido Nielsen,

Søn / ~~Datter~~ af Træfelmager Nielsen.

født den 21 September 1910,

har i Eksamensterminen Marts-April 1925 som Elev i

Næstved komm. Mellem- og Realskole

bestaaet Mellemskoleeksamen.

(Sted og Datum for Underskriften:) Næstved, d. 30 Marts 1925.

(Underskrift af Skolens Styrer:) J. Bakulat

De af Eleven opnaaede **Karakterer** findes anført omstaaende.

Lebe Nr. 30.

Vejen til eksamensbeviset var lang og trang for mellem- og realskolens elever, og når man endelig havde modtaget det som et synligt bevis på, at vejen til videreuddanelse nu var åbnet, var det et dokument, som man hægede om resten af livet. Mellemskoleeksamensbevis for Brido Nielsen 1925 (Næstvedegnens Museum).

Betragter man mellem- og realskolen i et kønsmæssigt perspektiv, er det tydeligt, at den nye eksamensskole ikke mindst for pigerne gav helt nye muligheder for uddannelse, som allerede i de første årtier betød, at andelen af piger med mellem- og realskoleeksamen voksede markant. Af de 1.878 realister i 1907 var der 647 piger og 1.231 drenge. I 1919 var fordelingen 1.482 piger mod 1.948 drenge og ved mellemskoleeksamen samme

år 1.759 piger og 2.451 drenge.[8] Ved afslutningen af mellemkrigstiden havde pigerne indhentet drengene med en eksamensmæssigt næsten ligelig fordeling mellem de to køn, og i 1950'erne overhalede pigerne drengene såvel med hensyn til antallet af mellemskole- som realeksamener (jf. tabel 23).

Da første verdenskrig var forbi, havde 4.210 unge bestået en mellemskoleeksamen.[9] Fra 1930 til 1950 steg antallet af elever, der tog mellemskoleeksamen, fra 6.608 til 13.236, samtidig med at antallet af skoler med ret til at afholde mellemskoleeksamen var steget fra 215 i 1931 til 300 i 1951. Antallet af skolepligtige elever var stort set det samme, nemlig 467.254 i 1930 mod 460.615, så stigningen skyldtes ikke større fødselsårgange – de store årgange var først i begyndelsen af 1950'erne på vej ind i skolesystemet – men alene, at en større andel af eleverne søgte ind i mellemskolen. I 1948 viste en opgørelse, at eksaminer målt på hele befolkningen var steget fire gange mellem 1890 og 1940.[10]

Elevernes sociale tilhørsforhold

Mellemskolens kvantitative succes er således ubestridelig, men hvordan ser fordelingen af mellem- og realskolens elever og dimittender ud set i et socialt perspektiv? En undersøgelse af den københavnske mellemskole i årene 1908-13 giver et indblik i elevernes sociale tilhørsforhold i de første år af den nye eksamensskoles levetid. I 1908 vedtog Københavns Borgerrepræsentation at oprette en kommunal mellemskole med syv drengeklasser og seks pigeklasser, i alt 312 elever. Der blev imidlertid indstillet hele 1.610 ansøgere til optagelsesprøve, så året efter øgede man kapaciteten til nitten klasser med plads til i alt 456 elever. Ansøgertallet varierede fra år til år, men i store træk var der i denne første periode kun plads til cirka en tredjedel af de elever, som gerne ville ind. Gennemførelsesprocenten for optagne elever var ifølge det gennemgåede materiale 79 procent, en ganske høj rate, sammenlignet med tal fra andre realskoler i landet (se nedenfor).

Ikke overraskende kom de elever, som faldt fra undervejs, fra de socialt dårligst stillede dele af den københavnske befolkning. Således gennemførte 34 procent af børnene af enker, den økonomisk dårligst stillede gruppe, ikke mellemskolen. Flertallet blev udskrevet efter det halvår, de fyldte fjorten år, dvs. efter skolepligtens ophør. Undersøgelsen viser, at det var de sociale mellemlag, der i særligt grad benyttede sig af mellemskolens tilbud – især håndværksmestre, detailhandlere, faglærte arbejdere og håndværkssvende – og som formåede at føre deres børn frem til mellemskoleeksamen. Ikke overraskende havde børn af ufaglærte arbejdere sværere ved at opnå en mellemskoleeksamen. De ufaglærte arbejderes børn udgjorde ti procent af elevgruppen, hvilket var en underrepræsentation i forhold til denne gruppes andel af befolkningen på 25 procent.[11] En anden undersøgelse anfører, at 11,7 procent af mellemskolens elever i 1912 havde arbejderbaggrund. I 1941 var andelen steget, så nu var 19,2 procent af de elever, der tog mellemskoleeksamen, børn af arbejdere, mens 23,4 procent var børn af funktionærer o.lign., mens 22 procent var sønner og døtre af mindre næringsdrivende.[12]

I 1948 undersøgte gymnasielektor Jacob Jensen, Ordrup Gymnasium, effekten af 1903-loven i et forsøg på at få kortlagt, hvilken social baggrund dimittenderne ved real-, præliminær- og studentereksamen havde haft. Der var ifølge statistikken for disse tre eksamener i alt cirka 1.600 dimitterede i år 1900, men over 10.000 i 1940, dvs. at antallet af unge med eksamen var mere end seksdoblet. Antallet af eksaminander med en baggrund i arbejderklassen var syvdoblet, en firdobling i borgerskabet og kun en for-

dobling hos bønderne. Men børn af akademikere var fortsat klart overrepræsenterede. For at kortlægge den sociale sammensætning af eksamensskolernes elever benyttede Jacob Jensen sig af en socialgruppeinddeling, der, som han skrev, »ved denne og tidligere Undersøgelser af lignende Art har vist sig mest formaalstjenlig«:

Gruppe 1: »Akademikere«, f.eks. universitetsuddannede, ingeniører, arkitekter, tandlæger, dyrlæger, lærere, journalister, kunstnere m.v.
Gruppe 2: »Det praktiske Livs overordnede«, f.eks. håndværksmestre, fabrikanter, grosserer, selvstændige, overordnede i private og offentlige virksomhed.
Gruppe 3: »Arbejdere«, f.eks. underordnede funktionærer, arbejdere og fiskere.
Gruppe 4: »Bønderne«, f.eks. landmænd, gartnere m.v.
Gruppe 5: »Alle andre«, f.eks. folk, der ikke har opgivet erhverv.

På dette grundlag kunne han opstille nedenstående fordeling og udvikling i elevernes sociale baggrund i perioden frem til anden verdenskrig (se tabel 25).

Jacob Jensen understregede i den forbindelse, at disse procenttal dækkede over store variationer mellem de tre eksamensformer, idet gruppe 1 »naturligvis er særligt kraftigt repræsenteret ved studentereksamen, medens gruppe 3 søger realeksamen og præliminæreksamen og gruppe 4 især præliminæreksamen.«[13] På trods af dette forbehold viser fordelingen, at børn med arbejderbaggrund i stigende grad fik adgang til eksamensskolen, mens den vigende procentandel af dimittender fra landerhvervene til dels afspejlede den befolkningsmæssige tilbagegang på landet, men også at det igennem hele perioden var vanskeligt for børn fra den landsbyordnede skole at gøre sig gældende i eksamensskolen.

Den kommunale mellem- og realskole åbnede uddannelsessystemet for børn af de sociale mellemlag i byerne – håndværksmestre, detailhandlere, faglærte arbejdere og håndværkssvende – og gav dem mulighed for med en mellem- eller realeksamen som afsæt at stræbe efter en placering i samfundets ekspanderende middelklasse. I *Meddelelser ang. de højere Almenskoler* kan man ikke kun følge de enkelte realskolers præstationer ved de årlige eksamener, men man kan også dykke ned i hver eneste realeksamensklasse og finde den enkelte elevs karakter og samtidig få oplyst elevens faders stilling. Et tilfældigt nedslag i en række kommunale realskolers eksamensklasser bekræfter indtrykket af, at antallet af børn med arbejderbaggrund øges i årtierne efter 1903-loven, om end det ikke altid ud fra anførte stillingsbetegnelser for fædrene er muligt at afgøre, hvad de arbejdede med. I skoleåret 1915/16 bestod i alt 20 elever realeksamen på Kapelvejens Kommuneskole i København.[14] Bortset fra en telefonarbejder og muligvis en inspektionsbetjent optræder der ingen ufaglærte i fædregruppen. Flertallet af fædrene hører til i gruppen håndværksmestre og -svende eller faglærte arbejdere.

Tabel 25. Studenters, præliministers og realisters sociale baggrund, angivet i procent.

	Gruppe 1	**Gruppe 2**	**Gruppe 3**	**Gruppe 4**	**Gruppe 5**
1900	22,5	41	17,3	17,8	1,4
1910	20,6	42,4	22,3	13,4	1,3
1940	17,6	38,2	30,6	9,7	3,9

Man finder derimod ingen fædre, der hører hjemme i det traditionelle borgerskab. De har sat deres sønner og døtre i de private mellem- og realskoler, de højere almenskoler med mellemskoleafdelinger eller for pigernes vedkommende de højere almene pigeskoler. 25 år senere, i skoleåret 1940/41, udklækkede Skolen ved Hillerødsgade på Nørrebro atten realister. Stillingsbetegnelsen for disses fædre var: maskinpasser, dameskrædderinde, sadelmager, entreprenør, pensioneret politibetjent, syerske, typograf, lagerarbejder, elektriker, overassistent, overbetjent, enke, kontorist, snedker, restauratør, belysningsarbejder, maskinarbejder, jord- og betonarbejder.[15] Nu optræder der adskillige ufaglærte arbejdere blandt realisternes fædre: belysningsarbejder, maskinarbejder, jord- og betonarbejder, lagerarbejder, ligesom der er flere enlige kvindelige forsørgere, syerske, dameskrædderinde og enke.

Til sammenligning kunne man se på en kommunal realskole i provinsen, Silkeborg Kommunale Mellem- og Realskole. I skoleåret 1915/16 uddannede skolen tretten realister, hvis fædre havde følgende stillingsbetegnelser: købmand, købmand, teglbrænder, urmager, vandværksbestyrer, garvermester, mælkehandler, farmaceut (tvillinger), murermester, købmand, værtshusholder, seminarielærer.[16] Teglbrænderen er den eneste af fædrene, som må betegnes som arbejder. 25 år senere var antallet af realister, der udgik fra Silkeborg Kommunale Mellem- og Realskole, steget markant til hele 51, hvoriblandt man nu også finder en række ufaglærte arbejdere.[17]

I den mere landligt beliggende Fakse Private Mellem- og Realskole finder man kun en ufaglært arbejder blandt realisternes fædre. Antallet af realister er på den anden side forbløffende lille. I skoleåret 1915/16 kun fire, hvis fædre var henholdsvis gårdejer, bagermester, husmand og snedker,[18] og i skoleåret 1940/41 kunne skolen mønstre besked-

Den formelle læring i mellem- og realskolen fandt naturligt sted i klasselokalet, men en anden mere uformel og ofte ikke mindre psykisk krævende læring fandt sted i skolegården, hvor de sociale færdigheder blev udfordret. Frikvarter i Næstved Realskole i 1920'erne (foto, Næstvedegnens Lokalhistoriske Arkiv).

Østre Skole i Silkeborg. Eleverne ses i gården bag skolegårdsmuren (foto, Silkeborg Arkiv).

ne ti realister med følgende faderlige stillingsbetegnelser: værkfører, maskinforhandler, jordarbejder, gårdejer, kantor, bankbestyrer, landsretssagfører, guldsmed, dyrlæge, rutebilsejer.[19] Jordarbejderen må som den eneste opfattes som ufaglært arbejder. På trods af, at Fakse lå midt i et frodigt landbrugsland, fuld af proprietærgårde, er der kun tre fædre fra landbrugssektoren: to gårdejere og en husmand.

Endelig kunne man stikprøvevis kigge på realisternes sociale baggrund i en større provinsby som Holbæk, der både rummede en kommunal og en privat realskole samt en højere almenskole med gymnasieklasser. Her kunne man forvente, at forskellige socialgrupper valgte forskellige realskoleformer til deres børn. I skoleåret 1915/16 var der i alt 42 elever, der tog realeksamen i Holbæk, fordelt på atten på den kommunale mellem- og realskole, tretten på Holbæk Private Mellem- og Realskole og elleve på det private gymnasium Hass' Skole (senere Stenhus Kostskole). Ser på man på den sociale sammensætning på de tre skoler, springer det i øjnene, at Hass' Skole appellerer til den bedre middelklasse og overklassen. De elleve forældre opgives med følgende stillingsbetegnelser: sognepræst, godsejer, sognepræst, greve, proprietær, administrator, apoteker, lærer, dyrlæge, direktør, boelsmand.[20] Kun den sidstnævnte boelsmand, dvs. en mindre gårdejer, stikker ud fra gruppen af samfundets spidser. Holbæk Private Mellem- og Realskole havde en lidt større spredning i forældrekredsens sociale baggrund, men der er stadig et markant islæt af førende Holbæk-borgere.[21] Holbæk Kommunale Mellem- og Realskole udklækkede det største antal realister, atten i alt, men til gengæld er listen over fædrenes stillingsbetegnelser med en enkelt undtagelse – stiftsamtmand – uden repræsentanter for den højere middelstand og overklassen, hvorimod håndværksmestre og faglærte arbejdere er rigt repræsenteret.[22]

25 år senere, i skoleåret 1940/41, eksisterede alle tre undervisningsinstitutioner stadig og kunne nu tilsammen fremvise 76 realister. Hass' Skole, der nu hed Stenhus Kostskole, havde uddannet femten realister. Som 25 år tidligere domineredes fædregruppen

af socialt og økonomisk velstillede mænd, selvom en skorstensfejermester og gårdejer nu var at finde iblandt dem: grosserer, hotelejer, grosserer, skorstensfejermester, gårdejer, læge, amtslæge, kaptajnløjtnant, læge, godsejer, landsretssagfører, bankfuldmægtig, amtsforvalter, godsejer, direktør.[23] Holbæk Private Mellem- og Realskole kunne kun fremvise otte realister med et fædrekorps, der i forhold til 25 år tidligere havde en socialt mere beskeden sammensætning: læge, overassistent, repræsentant, tromlefører, mejeribestyrer, boghandler, murermester, amtsstuefuldmægtig.[24] Det virker som om, at den privat mellemskole var ved at blive klemt i konkurrencen med Stenhus Kostskole og den ekspanderende kommunale mellemskole, der i 1941 kunne fremvise hele 51 realister, heraf 29 piger.

Forældrekredsen bag årets realister afspejler, at den kommunale realskole i mellemkrigsperioden har haft stor succes med at tiltrække elever fra sociale lag, som ikke tidligere sendte deres børn til eksamensskoler: overportør, frue, handelsgartner, kontorfuldmægtig, arbejdsmand, tjener, kaffehandler, kommunelærer, overopsynsbetjent, købmand, typograf, ovnbygger, farvehandler, fisker, direktør, skorstensfejer, premierløjtnant, forvalter, entreprenør, repræsentant, portør, amtsstuefuldmægtig, chauffør, murer, former, slagteriarbejder, politibetjent, telefonarbejder, lokomotivfører, snedkermester, montør, kontorist, lektor, elektriker, forretningsfører, vejer og måler, bogbinder, faktor, amtslæge, tømrer, smed, murermester.[25] På listen finder man håndværksmestre, faglærte og ufaglærte arbejdere, detailhandlende og offentligt ansatte embedsmænd i en skønsom blanding, men kun enkelte repræsentanter for det gamle borgerskab. Det afspejler, at den kommunale mellem- og realskole nu var blevet den uddannelsesmæssige vej til middelklassen, som blev benyttet af stadigt bredere grupper af den bymæssige befolkning.

Fr. Barfods Skole udsprang af 1800-tallets velgørenhedstankegang. Stud.theol. Frederik Barfod var medlem af Det Forenede Velgørenhedsselskab og fik i 1834 selskabet til at oprette en gratis skole med god undervisning af velkvalificerede lærere for velbegavede, fattige børn. Lærerne blev hentet på universitetet, hvis studenter han fik til at undervise 6-7 timer gratis på skolen om ugen. Lærerne fortsatte med at undervise gratis på skolen lige til 1948. På fotoet ses en mellemskoleklasse fra 1926 (foto, Jørgen Duus' samling).

Realskoleelever anno 1950 fra Rahbekskolen på Frederiksberg. Eleverne er velklædte, for drengenes vedkommende med slips og de flestes vedkommende også jakke (foto, Jørgen Duus' samling).

Forældrefordelingen i Holbæk viser samtidig, at den private realskole og ikke mindst gymnasiets realafdeling blev foretrukket af de højere sociale lag eller folk med sociale ambitioner, der havde råd til at betale for deres børns skolegang. Det har givetvis været mest prestigefyldt at få sit barn optaget i et gymnasiums mellemskoleafdeling, og hvis ambitionerne rakte videre, ville det herfra blive nemmere at få barnet optaget i gymnasiet. At gymnasierne forfordelte sine egne elever ved optaget til gymnasiet var i hvert fald en påstand, som gang på gang – og vel ikke med helt urette – blev fremført af den kommunale og private realskole i løbet af mellemskolens levetid. Kunne man ikke få placeret sit barn i gymnasiets realafdeling, ville det næstbedste være at finde en plads på den private realskole, og kun hvis alt andet glippede, måtte man tage til takke med en plads i den kommunale mellem- og realskole blandt børn med en bred og set fra et borgerligt synspunkt broget social baggrund.

Gennemførelsesprocenter og »drop-outs«

Antallet af elever, der tog en mellem-, præliminær- eller realeksamen, voksede igennem hele mellemskolens historie, men der var også et ganske betydeligt antal, som blev optaget i mellemskolen, men som ikke afsluttede deres skoleforløb med en eksamen, men i stedet for droppede ud undervejs. I den allerede citerede undersøgelse af den københavnske mellemskole i årene 1908-13 var gennemførelsesprocenten 79 procent.[26] Det synes at være et ganske højt tal, i hvert fald sammenlignet med de gennemførelsesprocenter, der blev fremført i samtiden. De lokale opgørelser fra Esbjerg og Nakskov fortalte, at henholdsvis 50 procent og 25 procent bestod mellemskoleeksamen første gang, den blev afholdt, og at antallet var steget til henholdsvis 60 procent og 40 procent i 1911.[27] I den nationale skoledebat nævntes en gennemførelsesprocent på 50 procent,[28]

mens enkelte særligt i årene lige efter lovens vedtagelse var endnu mere skeptiske og talte om gennemførelsesprocenter på under 20 procent.[29]

Sandheden er nok, at der specielt i mellemskolens tidlige periode forekom store lokale udsving i gennemførelsesprocenten blandt den nye eksamensskoles elever, der afspejlede dels kvaliteten af lærerne og dels kvaliteten af de optagne elever, hvor ikke mindst forskelle i optagelsesprøvernes sværhedsgrader spillede en afgørende rolle. Når de københavnske mellemskoler kan fremvise en så fin gennemførelsesprocent, skyldes det formodentligt, at de satte så høje optagelseskrav til mellemskolen, at kun rigtigt egnede elever kunne klare dem, hvorimod optagelsesprøverne har været mindre skrappe i Nakskov og Esbjerg. Ning de Coninck-Smith har i sine undersøgelser af skoleudviklingen i Esbjerg fremhævet, at det synes at have været et mål for de regerende socialdemokrater i Esbjerg at få så mange børn som muligt optaget i mellemskolen, hvilket kan have influeret på beståelsesprocenterne. Endvidere fremhæver hun, at de højere beståelsesprocenter i Esbjerg i forholdet til Nakskov også kunne skyldes, at Esbjergs byråd gav familier med børn i mellemskolen økonomisk hjælp som kompensation for børnenes tabte arbejdsindtægter. I andre byer nøjedes myndighederne med at indskærpe over for forældrene, at mellemskole og børnearbejde ikke hørte sammen, hvis man da ikke direkte forbød det.[30]

På Danmarks Pædagogiske Institut blev i slutningen af 1950'erne gennemført en undersøgelse, der kaster lys over gennemførelsesprocenterne i mellemskolen i dens sidste årti.[31] Undersøgelsen sigtede ikke primært på mellemskolen, men beskæftigede sig bredere med såvel købstadsordnede skoler, landsbyordnede skoler, specialklasser samt mellem- og realskolerne. Et af undersøgelsens fokuspunkter var gennemførel-

Det var en stor dag, når realeksamen var i hus, og i lighed med studentereksamen opstod der en tradition – dog med mindre udbredelse – for, at realisterne iklædte sig en realisthue. På fotoet ses en gruppe realister fra Marie Jørgensens Pigeskole fejre deres eksamen ved at danse rundt om flagstangen ved Skt. Hans Kirke i Odense (foto 1944, Odense Stadsarkiv).

Boks 48. Undersøgelser af realskolens og privatskolens elever.

Siden slutningen af 1800-tallet har der været lavet undersøgelser af eleverne i realskolen og efter 1978 i privatskolen. Her skal der gives en præsentation af en række af disse undersøgelser.

I 1883 udarbejdede Kultusministeriet en statistik over de elever, der var gået ud af en realskole i årene 1863-77. Statistikken belyste, hvilken stillingsbetegnelse fædrene havde, hvor mange elever der havde forladt skolen uden at tage eksamen, hvilken alder eleverne havde, da de forlod skolen, og hvilke erhverv realisterne senere valgte (*Meddelelser ang. de lærde Skoler* 1857-78 s. 1-34).

Gymnasielektor Jacob Jensen, Ordrup Gymnasium, undersøgte i 1948 effekten af 1903-loven i et forsøg på at få kortlagt, hvilken social baggrund dimittenderne ved real-, præliminær- og studentereksamen havde haft (J. Jensen 1948).

På Danmarks Pædagogiske Institut blev i slutningen af 1950'erne gennemført en undersøgelse, der kastede lys over gennemførelsesprocenterne i mellemskolen i dens sidste årti. Undersøgelsen sigtede ikke kun på mellemskolen, men beskæftigede sig bredere med såvel købstadsordnede skoler, landsbyordnede skoler, specialklasser samt mellem- og realskolerne (E. Thomsen og C.A. Larsen 1962).

Det første hold realister efter 1958-loven var genstand for Danmarks Statistiks opmærksomhed, og i 1965 fik man en oversigt over 1964-realisternes forældres livsstilling samt over realisternes fordeling på skoleform og på køn (*Statistiske Efterretninger*, 57. årg., 1965, s. 756-57).

En undersøgelse fra 1973 beskæftigede sig med drenge og piger i mellemskolen, realskolen og gymnasiet i 1900-tallet, bl.a. elevernes sociale baggrund og forskellene mellem de to køn (B. Ørum og T. Fridberg 1973), mens Olaf Riis i 1975 undersøgte den københavnske mellemskole i årene 1908-13 for at give et indblik i elevernes sociale tilhørsforhold i de første år af den nye eksamensskoles levetid (O. Riis 1975).

Inden for de seneste ti år har der været stigende fokus på privatskolerne. En AKF-undersøgelse i 2002 dækkede skolevalg for generationerne født mellem 1965-78, hvor der blev set på alder, køn og etnicitet, forældrenes baggrund (uddannelse, indkomst, arbejdsmarkedstilknytning m.v.) og på socioøkonomiske forhold i samfundet. Undersøgelsen havde fokus på, om en skolegang på en privatskole øgede sandsynligheden for, at de unge siden hen fik en ungdoms- eller videregående uddannelse (Beatrice Schindler Rangvid: *Evaluating Private School Quality in Denmark*, 2002).

Undervisningsministeriet har siden 2006 udgivet en årlig redegørelse om grundskolekarakterer, hvor man kan se karaktergennemsnit i de enkelte fag, fordelt på skoleformer, ligesom elevernes etniske herkomst i de enkelte skoleformer er opgjort fra 2009 (UNI•C: *Grundskolekarakterer prøvetermin*, 2006ff).

LO's nyhedsbrev *Ugebrevet A4* har siden 2003 sat fokus på de private skoler. I 2004 fik nyhedsbrevet foretaget en Gallup-undersøgelse af forældrenes syn på forholdet mellem folkeskolen og privatskolerne, som viste, at 36 procent af de adspurgte forældre mente, at privatskolerne og friskolerne var bedst til at sikre et højt fagligt niveau, mens kun 22 procent pegede på folkeskolen (2004 nr. 37). En undersøgelse fra 2007, foretaget af Analyse Danmark, gav et lignende resultat (2007 nr. 31). I 2006 lavede Arbejderbevægelsens Erhvervsråd en analyse, der stillede skarpt på de 13 procent af landets skoleelever, der gik i de frie grundskoler. Den viste, at specielt de højtuddannede forældre valgte alternativer til folkeskolen, især i København og de store provinsbyer (2006 nr. 42).

Danmarks Statistik gennemførte i 2009 en undersøgelse af de socioøkonomiske faktorer i grundskolen for Dansk Friskoleforening. Undersøgelsen dækker både folkeskolen og de frie grundskoler og belyser: kønsfordeling, børns etnicitet, familieforhold i husstand, voksnes uddannelsesbaggrund, børn i ejer- og lejebolig, bruttoindkomstgennemsnit og socioøkonomisk status for voksne med højeste bruttoindkomst (*Socioøkonomiske faktorer i grundskolen*, 2009).

I 2010 har Danmarks Friskoleforening og Danmarks Privatskoleforening fået lavet en undersøgelse af samtlige elever, der i 1999 gik i 8. klasse. Der er blevet set på, om eleverne har gennemført en gymnasiel/erhvervsfaglig ungdomsuddannelse, om de har gennemført eller er i gang med at gennemføre en videregående uddannelse, ligesom elevernes nuværende arbejdsmarkedstilknytning (beskæftiget, arbejdsløs, uddannelsessøgende, på overførselsindkomst) er i fokus.

sesprocenten i den fireårige eksamensmellemskole. Undersøgelsen fokuserede på de elever, der i København, Frederiksberg og Gentofte kommuner havde været til optagelsesprøve til mellemskolen i 1952. Der blev indsamlet oplysninger om i alt 13.240 elever. Resultatet viser, at godt 70 procent af de optagne elever fuldførte mellemskolen på de normale fire år, mens yderligere to procent tog mellemskoleeksamen efter et års oversidning. De resterende elever faldt fra undervejs. Blandt de elever, som ikke fuldførte mellemskolen, var der en lille overvægt af drenge. En tredjedel af eleverne blev overflyttet til fri mellem, mens resten blev udskrevet, en stor del af dem i halvåret efter de fyldte fjorten år, dvs. efter skolepligtens ophør. I forhold til undersøgelsen af den tidlige københavnske mellemskole er gennemførelsesprocenten måske ikke blevet bemærkelsesværdigt forbedret, men bedømt på landsplan synes mellemskoleeleverne og deres forældre langt mere besluttede på at gennemføre den kompetencegivende eksamen i 1950'erne end tidligere, og økonomisk set var forældrene også bedre i stand til at overskue udgifterne ved at holde deres børn i to år ud over den skolepligtige alder. Endelig havde samfundet udviklet sig en i retning, hvor fjorten års alderen ikke længere udgjorde den naturlige overgang mellem skole og arbejdsmarked.[32]

Undersøgelsen viste interessant nok også, at elever i gymnasiemellemskolen gennemsnitlig havde betydeligt højere kvotienter ved optagelsesprøven end elever i kommuneskolernes mellemskoleafdelinger. Dette viser, at det fortsat var mere prestigefyldt at lade sine børn tage mellem- eller realeksamen ved et gymnasiums realafdeling frem for i den kommunale skole. Samtidigt viser undersøgelsesmaterialet, at der var en tendens til, at »drop-outs« blandt mellemskoleeleverne kom fra økonomisk dårligt stillede familier og i øvrigt havde haft svage adgangskvotienter. Undersøgelsen konkluderede, at »der er en klar sammenhæng mellem resultat ved optagelsesprøven og skolegangsforløbet i eksamensmellemskolen. Med faldende kvotient ved optagelsesprøven aftager den procentdel af eleverne, der fik eksamen, ret stærkt progressivt.«[33]

Derudover fremlagdes der i undersøgelsen det synspunkt, at fastsættelsen af beståelsesgrænsen ved optagelsesprøven ikke syntes helt vilkårlig, men i steder afspejlede et bevidst uddannelsespolitisk valg, hvor man ønskede at give så mange som muligt chancen for at tage en mellemskoleeksamen, også elever uden boglig familietradition: »Den anvendte beståelsesgrænse synes at have fungeret således, at ca. halvdelen af eleverne i den laveste kvotientgruppe 4,6-4,75 har fået eksamen, medens den anden halvdel er gået fra. En hævet beståelsesgrænse ville ikke blot have udelukket elever, som fik eksamen, men ville fortrinsvis have ramt børn af forældre i de lavere placerede erhverv, og jo stærkere og mere udbredt jo højere beståelsesgrænsen var blevet placeret.«[34] Denne uddannelsespolitiske strategi må være en vigtig årsag til, at mere end hver fjerde elev op i 1950'erne stadig ikke gennemførte det fireårige mellemskoleforløb, men droppede ud inden den afsluttende eksamen.

3. Elev i realskolen – i erindringen

Skildringen af mellem- og realskolen i erindringslitteraturen samler sig om tre hovedtemaer: 1) mellemskolens sociale sortering, 2) mellemskolens lærere og deres (ofte) strikse justits og 3) mellemskolens faglighed (herunder karakter og eksamen). Tonen i mange af erindringsglimtene er overvejende negativ, selvom der også findes mange positive

skildringer af realskolen, ikke mindst i de mange jubilæumspublikationer fra enkeltskoler, hvor der i sagens natur ikke lægges op til kritiske bemærkninger.

Ole Pedersens erindringer fra Frankrigsgades Skole fra 1950'erne rummer bemærkninger om alle tre hovedtemaer. Han beskriver sorteringsmekanismerne ved optaget til mellemskolen, og hvor svært det kunne være at begå sig i mellemskolen, hvis man som ham kom fra et ikke-bogligt vant arbejderhjem:

»Og så i femte klasse skulle fårene skilles fra bukkene. Eleverne skulle til mellemskoleprøve, og de dygtige elever kom i eksamensmellem, dén der førte til realeksamen. De andre skulle i fri mellem, som stort set gik ud på at opbevare eleverne til de blev 14 år. Så kunne man slippe dem ud af skolen og havde ikke mere ansvaret for dem. Disse elever forventede ingen sig noget af, og de fleste levede op til forventningerne.

I mellemskolen gjaldt det om at hænge i. Her fik man at vide, at hvis ikke man gjorde noget ved tingene ville man ende som gadefejer eller arbejdsmand, og man lærte at forstå, at det ikke var nogen attråværdig tilværelse. Det vidste de fleste i øvrigt i forvejen, de kom nemlig fra arbejderhjem.

Således forholdt det sig også med mig. Og det betød, at man derhjemme ikke havde plads, ro eller opbakning til at lave sine lektier. Eller at der var så alvorlige problemer i hjemmet, at al ens energi og tankevirksomhed kom til at dreje sig om problemerne.

Min tid i mellemskolen blev i høj grad præget af disse forhold. Skolen var jo ikke indrettet til at forstå, endsige gøre noget ved sådanne problemer. Og resultatet blev da også for mit vedkommende konflikter med diverse lærere, som let kom til at opleve en som doven, vrangvillig, rodet og sikkert meget andet.«

Mellemskoleklasse III em på Frankrigsgades Skole 1956/57. Øverst t.v. ses Ole Pedersen, som i sine erindringer omtaler, hvor svært det kunne være at begå sig i mellemskolen, hvis man som han kom fra et ikke-bogligt vant arbejderhjem. Han droppede ud af 3. M; det sidste halve år havde han knapt været i skolen (foto, privateje).

Mellemskolens fag fangede ikke den utilpassede elev, og lærernes pædagogik huskes heller ikke med sympati:

»Botanik og Zoologi var reduceret til analyser af ildelugtende konserverede dyr, som blev hevet frem fra støvede glasmontrer eller halvvisne blomster og planter, som ingen vidste hvor kom fra.

Engelsk blev indlært ved hjælp af stokkemetoden. Ve den der ikke kunne sine lektier. Regning kunne gå an men blækregning erindrer jeg som en afskyelig opfindelse.

Historie handlede om glorværdige konger og især om hvornår de blev født og afgik ved døden […] Fra mellemskolen husker jeg stadig, som var det i går, at jeg skulle aflevere en stil. Den skulle handle om en film, som havde gjort indtryk på en. Jeg afleverede en stil om en russisk film, som havde gjort et stort indtryk på mig. En sikkert usædvanlig film om nogle mænds tur ned ad floden Volga på en tømmerflåde. Mine forældre var jo kommunister, og filmen har nok været ukendt for lærerne. Jeg husker stadig hvor spændt jeg var på at få stilen tilbage. Endelig havde jeg skrevet en stil, som jeg selv var glad for, og som jeg følte jeg kunne være bekendt. Jeg var overbevist om at min klasselærer ville kunne dele min gode oplevelse med filmen med mig. Men ak. Min stil blev hårdt kritiseret, på grund af visse formalier, som jeg åbenbart ikke havde overholdt. Den dag luskede jeg ud af skolen som en pisket hund, og jeg lovede mig selv, at det var den sidste stil jeg afleverede på skolen. Så vidt jeg husker holdt jeg dette løfte til mig selv.

Om det var denne episode, eller min antipati mod min gymnastik og sløjdlærer eller måske en række helt andre forhold der gjorde det ved jeg ikke den dag i dag. Men jeg forlod skolen da jeg var 14 år i 3. mellem. Det sidste halve år kom jeg der knapt.«[35]

Chokket ved mødet med mellemskolen kan forfatteren Jens Smærup Sørensen (f. 1946) tale med om. Han kom fra den landsbyordnede skole i Staun til mellemskolen, hvor han måtte konstatere, at han var langt bagefter sin nye klassekammerater i byskolen i Nibe: »Fra begyndelsen var jeg opsigtsvækkende uvidende, jeg havde, for eksempel og i modsætning til vist alle andre i klassen, ingen anelse om, hvad et navneord var for noget.«[36] Denne skæve begyndelse på skolegangen i byskolen forvandt han aldrig helt. Selvom han klarede sig igennem til realeksamen, forblev hans forhold til skolen »skævt«.

For Erik F. Rønnebech, der i 1954 kom i 1. eksamensmellemskoleklasse på Købmagergades Skole i Fredericia, var overgangen fra en landsbyskole til en mellemskole heller ikke problemløst: »Det var en stor omvæltning for en «landsbydreng» at komme i byskole, hvor omgangstonen var meget forskellig fra det, jeg var vant til.« Med en anderledes omgangstone synes Rønnebeck primært at mene, at han var kommet til en skole, hvor fysisk afstraffelse synes at have været praktiseret i udstrakt grad, i modsætning til den landsbyskole, han havde forladt: »Ploug, der ansås for en hård negl, havde jeg i naturhistorie og biologi. Når en elev havde gjort sig fortjent til en lussing, holdt han den venstre hånd ud med håndfladen opad. Så kommanderede han: »Læg hovedet i skålen«, hvorefter man fik en smældende lussing med højre hånd. Fænomenet kaldte han »Varme vafler«. Det skete også, at spanskrøret kom i brug. Afstraffelsen foregik som regel i gymnastiksalen, og den formastelige blev kommanderet til at vende sig med ansigtet mod ribben, bukke sig ned og gribe fast i nederste ribbe, og så faldt det tildelte antal svirp med spanskrøret. Man turde ikke beklage sig hjemme, for så risikerede man ligeledes at få et par på hovedet«.[37]

Jens Smærup Sørensen som mellemskoledreng. Han står øverst til venstre i mørk sweater. Læreren på billedet er matematiklærer Bendixen, som blev en afgørende støtte for Smærup Sørensen (foto, privateje).

Den fysiske afstraffelse er i det hele taget noget, der fylder meget i mellemskoleelevernes erindringer, og mange tegner et ikke særligt flatterende billede af realskolelæreren som en autoritær faglærer med liden pædagogisk forståelse og stor hang til at lange lussinger ud. Således beretter Henning Rohde fra sin tid i mellemskolen i første halvdel af 1920'erne, hvorledes en enkelt lærer løbende afstraffede ham, nærmest som en forebyggelse og for at statuere et eksempel over for hans klassekammerater: »Jeg må på lærerværelset have fået et vist ry, for da jeg i 2. mellem som 12-årig fik tysk som nyt fag med en ny lærer, som jeg kun kendte af udseende, var det første, han gjorde i klassen, at spørge hvad jeg hed: »Vil du fremtidig i mine timer rykke op på første pult, så du altid sidder inden for en øretæves radius«. Og ofte begyndte han timerne – hvis der var uro i klassen – med at give mig nogle lussinger«.[38]

Fysisk afstraffelse synes at have været en del af mellemskolens hverdag frem til dens afskaffelse i 1958. Dét er det indtryk, skoleerindringerne efterlader, men det er ikke nødvendigvis et dækkende billede for samtlige mellem- og realskoler. Mange realskolelærere og skoleledere tog afstand fra at lægge hånd på eleverne, og på adskillige skoler blev fysisk afstraffelse afskaffet i løbet af mellemskolens historie. På Randers Private Realskole skete det således allerede i 1904!

Fysisk afstraffelse fandt først og fremmest sted over for mellemskoledrengene. Der synes kun undtagelsesvis at være blevet lagt hånd på pigerne. Disciplineringen foregik her primært verbalt – ikke så sjældent ved inddragelsen af mere eller mindre subtile psykiske terrormetoder. Således husker lektor Bodil Wamberg (f. 1929) stadig en af sine lærerinder, der formørkede hendes mellemskoletid:

»HUN var lærerinden, en lille ubetydeligt udseende kvinde med støvletter og blondekrave på en brun kjole, blegt ansigt, spids næse, blegt hår. Mærkelig nok er de andre ikke bange for hende, til gengæld har al den angst, der burde være fordelt mellem os, taget bolig i mig og danner et sort hul, af den art, der forekommer ude i universets dybder. Tungere og med en oplugende kraft, der overgår fatteevnen. Hun råbte aldrig af mig: så bare på mig, udspurgte mig med sagte stemme, skrev bemærkninger ned i sin sorte voksdugbog. Efter hver mislykket overhøring fulgte med monoton stemme nøjagtig den samme sætning: »Du kommer aldrig i gymnasiet!« Aldrig andet. En effektiv hjernevask, der blev et mantra. Så sendte hun mig ned på plads. Jeg havde knapt åbnet munden. Aldrig hverken før eller siden har jeg set ind i så kolde øjne, øjne næsten uden farve, hvide isøjne, blottet for enhver menneskelig følelse. Der var hverken had eller vrede i de øjne, bare kulde. Kulde. Det var lammende. Enhver fornuft eller evne blev med flere tusinde kilometer i sekundet suget ned i det sorte hul og forsvandt i universets uendelige rum.«[39]

Journalist Marie-Louise Paludan har ligeledes givet et indblik i mellemskolens til tider barske verden og skildret en skrækindjagende håndarbejdslærerinde: »Venlighed var vel i sig selv en mangelvare i mellemskolens jungle, hvor drenge trak én i håret og stak én i nakken med penne dyppet i det blækhus, der fandtes i hver pult, og hvor man gruede for sine hjemmeregnestykker og skjalv for den dødskrappe håndarbejdslærerinde frk. Engell, som ingen vovede at give øgenavne. Lærerkollegiets tre andre kvinder hed Strut og Pind og Stjane, de var bedre end deres navne, især Pind, frk. Thoa Poulsen, som lærte os godt engelsk – men frk. Engell var frk. Engell, der næsten kunne myrde én for en tabt maske i en strikkestrømpe eller en forkert overklippet tråd i det djævelske hvidsømsbroderi, som vi sloges med.«[40]

Lektor og forfatter Bodil Wamberg har i senere erindringsglimt givet en liden flatterende skildring af den sorte mellemskole og ikke mindst af en række af skolens autoritære lærerkræfter. Fotoet viser Bodil i mellemskolealderen (foto, privateje).

Erindringslitteraturen rummer imidlertid også portrætter af menneskeligt og fagligt dygtige mellemskolelærere. Lærere, som har gjort en forskel, som har virket igangsættende og inspirerende, og som har øvet en indflydelse på eleverne, der rakte langt ud over skoletiden. Da tidligere udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen blev bedt om at skrive om sin yndlingslærer, var der fire mellemskolelærere, der kandiderede, »ikke nødvendigvis fordi de var gode lærere, men fordi de var interesserede og varme mennesker«. I sidste ende måtte prisen gå til historielæreren Kastberg:

»Hr. Kastberg talte det langsomme og melodiske jysk, som kommer fra de store vidder ude vestpå i landet, og hans meget lyseblå og altid lidt barnligt forundrede øjne bag de firkantede uindfattede degnebriller var en afspejling af den høje himmel over den jyske hede. Degneagtigt var også ansigtet, firkantet og let rødmosset, med en smal mund der sjældent smilede, og en grå hårkrans fra øre til øre, med lange bakkenbarter nærmest whiskers, ned ad de firkantede og furede kinder. Han var høj og kantet i kroppen, lidt duknakket, og han gik klædt som en gammeldags vækkelsesprædikant. Altid i sort habit med vest og urkæde over maven, store klodsede skol for enden af de lange snævre bukseben, en skjorte med høj knækflip og et mørkt slips […] Hr. Kastberg skældte ikke ud, han så bare sørgmodigt på den pågældende – og hvis uroen begyndte at smitte, kunne det lyde sagtmodigt: Nej, nu bliver I altså lidt for støjende. Så blev der ro. I hr. Kastbergs timer opførte vi os ordentligt. Hr. Kastberg underviste i historie og han elskede sit fag. Han kunne fortælle så levende om den gamle Danmarkshistorie, og læste ofte og gerne små udvalgte stykker af Ingemann […] Den historieundervisning, vi fik af hr. Kastberg var så personlig, at jeg slet ikke kan erindre nogen af de historiebøger, vi brugte. Og det er jo i virkeligheden et vidnesbyrd om, hvor stærk denne lærers gennemslagskraft var«.[41]

Ellemann-Jensen nedtoner måske her mellemskolelærernes faglighed, men det er ellers noget, som gang på gang understreges i erindringerne. Mellemskolen var en eksamensskole, hvor man skulle lære noget, og de enkelte læreres »standpunkt« i erindringens karakterbog synes i høj grad bestemt af deres evner som faglærer. Marie-Louise Paludan husker særligt en fagligt engageret lærer: »'Mathis', naturhistorielæreren Mathias Møller, ser jeg stadig for mit indre øje iført ekskursionsudstyr, viklers, skjorteærmer og blød hat, med geologihammer i hånden og et stort smil i ansigtet. Han lærte os utroligt meget om danske fugle, planter og sten, og han messede rytmiske læresætninger og definitioner ind i os. Al-le grøn-ne plante-dele – som står i lys – kan af kultveilte og vand – danne stivelse og ilt. Det skal knageme kunnes.«[42]

Bent Mathiasen Pedersen, der gik i mellem- og realklasserne på Nyborg Realskole 1937-42, gennemgår i sine erindringer hver enkelt af sine lærere og understreger, at »der kun var tale om rent faglige eller undervisningsmæssige forbindelse imellem elever og lærere.« Tysklæreren »var bestemt ikke nogen dårlig lærer, men det var svært at engagere eleverne i indlæring af tysk grammatik«, hvorimod engelsklæreren »tilsyneladende var en af de mange cand.mag.er, som ikke kunne finde en stilling i gymnasiet, og derfor måtte lade sig nøje med at undervise børn fra 10-11 år og indtil de fik Realeksamen« og derfor var »fuldstændig uengageret i sit job«. Dansklærerinden var »den typiske ugifte lærerinde, med stramtsiddende hår, respekteret« og »en lærerinde, der ikke havde disciplinærproblemer«. Hun gav »en systematisk indføring i dansk litteraturs udvikling og byggede således på et nu forladt princip om, at en grundviden

om klassikerne og om fortiden skulle danne grundlag for elevens videre egenudvikling«.[43]

Realskolen var en eksamensskole, hvor indlæringen af det fastlagte pensum fyldte meget, og hvor undervisningen ofte vægtede reproduktionen af færdigheder og paratviden. Eksempelvis beskriver Margit Westmark, der gik i den københavnske mellemskole omkring 1950, sin tyskundervisning på følgende måde: »Alt i alt lærte vi meget i mellemskolen. F.eks. begyndte hver tysktime med »glosekrig«, således at vi alle blev hørt i tre gloser. De tyske grammatiske remser skulle vi kunne »på fingrene«, og glippede det, blev man beordret til efter timen at følge bag ved frk. Ramlev fra 2. sal ned af trapperne til lærerværelset, alt imens man fremsagde de famøse remser. Jeg kan dem faktisk stadigvæk udenad i søvne.«[44]

Og William Elmgren mindes på lignende vis sin engelskundervisning 35 år tidligere. Der synes ikke at være sket meget med sprogundervisningen i de forløbende år: »I den første del af mellemskolen begyndte drenge og piger at lære udenlandske sprog, nemlig engelsk, en time om dagen, seks dage i ugen. Jeg læste det i fem år. Meget af tiden blevet brug på udtalelse, tungens stilling og munden/læbernes form, så vi kunne udtale alle disse sære udenlandske lyde. Et billede blev tegnet på tavlen, det viste ansigtet på en stakkels fyr, der prøvede at placere sin tunge og læber i de umulige stillinger som foreskrevet. Vores lærer gik omhyggeligt fra elev til elev for at udtale de sværeste lyde, alt imens han spyttede i øret på hver eneste elev. I mellemskolen læste jeg også tysk fire år, svensk i to år og fransk i et år.«[45]

At realskolen var en eksamensskole, glemte eleverne ikke. Det skulle den løbende karaktergivning nok sørge for. Eleverne blev på denne måde holdt ajour med, hvordan de lå i klassen. Bent Mathiasen Pedersen husker, at han i 1. mellem var »nr. 16 ud af 32 elever« og i realklassen »nr. 10 ud af 25.« Forældrenes forventninger øgede presset på mellemskoleeleven. William Elmgren giver en fin skildring af dette ved følgende beretning, som dog i hans tilfælde fik en lykkelig udgang:

En række danske gymnasier havde en kostskoleafdeling, som også var åben for mellemskoleelever. På Haslev Gymnasium nedlagdes kostskoleafdelingen først i begyndelsen af 1970'erne. På fotoet ses en kostskoleelev iført Haslev Gymnasiums skoledragt, formodentligt fra før anden verdenskrig (foto, Dansk Skolemuseums samlinger).

»I 1913 da jeg var 11, var jeg til eksamen for at kunne fortsætte i mellemskolen. Jeg bestod og startede der den 1. april. Jeg begyndte som nummer 14 ud af 20 i klassen. »Det var ikke særligt flot«, sagde min far. Da vi var halvvejs i skoleåret, tilbød han mig en ny cykel, hvis jeg kunne forbedre mine karakterer og være i toppen af klassen ved skoleårets slutning. Jeg arbejdede hårdt for at indfri dette til min far og mine ambitioner gav resultat, så jeg blev nummer to ved skoleårets slutning dette år. »Det var synd«, sagde min far »du må indse, du nåede det ikke helt. »Ja, det indser jeg«, sagde jeg, for jeg kendte min far. På juleaften var jeg overrasket over, at der ikke var nogen gave specielt fra ham. Han gav mig altid noget rart til jul. Pludselig opdagede jeg en skinnende ny cykel i et hjørne, bag det kæmpe store juletræ. På sadlen sad et gavemærke, hvorpå der stod »William« – en uforglemmelig overraskelse for en elleve år gammel dreng.«[46]

Lemvig Kommuneskole, hvor William Elmgren tog sin mellemskoleeksamen, og som han mange år senere mindedes i sine erindringer som en fagligt krævende eksamensskole (foto, Lemvig Museum).

Der er i den erindringslitteratur, som der er gennemgået, ingen markant forskel på beskrivelserne af skolegangen i den private og kommunale realskole. Det er de ovenfor beskrevne temaer, som de tidligere elever i begge realskoleformer har hæftet sig ved, selvom elever fra nogle af de særligt traditionstunge privatskoler som f.eks. Zahles Skole eller Marie Mørks Skole bærer denne bevidsthed med sig senere i livet. Karakteristisk for de fleste mellemskoleerindringer er ligeledes, at de ikke eksplicit forholder sig til nytteværdien af at gå i mellemskolen, og hvad betydning det fik for den enkelte senere i livet. Det ville man formodentlig først kunne få frem, hvis man spurgte direkte til det.

4. Privatskolernes elever i dag

Med 1975-folkeskolelovens vedtagelse afsluttedes realskolens epoke, og enhedsskoletanken tog gradvist over. Skolen skulle være ens for alle og tilbyde samme muligheder uanset elevernes socioøkonomiske baggrund. Spørgsmålet er imidlertid, om realskolens arvtager – den private grundskole – videreførtes som en særlig socialt segmenteret sko-

leform, som i sammenligning med folkeskolen fastholdt en socioøkonomisk betinget udvælgelse af sin elevmasse. Denne grundlæggende udokumenterede påstand synes til stadighed at have nydt stor udbredelse i den danske befolkning, i hvert fald hvis man skal tage den offentlige debat til indtægt for folkestemningen. Her støder man jævnligt på debattører, der fremfører synspunktet, at det er mere velstillede og bedre uddannede forældre, der lader deres børn gå i privatskoler. Privatskolen kritiseres endda for at »skumme fløden« og håndplukke de mest begavede og socialt tilpassede elever fra folkeskolen og efterlade de tungere elever med sociale og indlæringsmæssige problemer og elever med anden etnisk baggrund i den stadig mere pressede folkeskole.

Således formulerede den daværende overborgmesterkandidat Ritt Bjerregaard (S) i 2005 en skarp kritik af privatskolernes indsats i Københavns Kommune. Privatskolerne skulle tvinges til at påtage sig et større socialt og samfundsmæssigt ansvar. Hun foreslog, at de privatskoler, som eksempelvis undlod at arbejde for integration af tosprogede elever, skulle have reduceret deres statstilskud. Hun fandt det ikke rimeligt, at de stærke familier for skatteydernes penge kunne sende deres børn i privatskoler for at slippe for de svageste elever. Ritt Bjerregaard mente, at de penge, staten sparede i tilskud til privatskolerne, burde bruges til at forbedre folkeskolerne.[47] Ved kommunevalget i efteråret 2009 fulgte hendes københavnske partifælle Jan Andreasen trop og foreslog, at privatskolerne skulle have højere tilskud, hvis de ville tage socialt og fagligt svage elever. Til gengæld skulle de privatskoler, der ikke vil løfte et socialt ansvar, have et lavere tilskud end i dag. Lærer og byrådsmedlem (SF) Thomas Medom gik yderligere et skridt i retning af at tvinge privatskolerne til at tage en større andel af de socialt belastede børn. Han argumenterede for at tvangsflytte børnene (mod forældrenes ønsker!) mellem Københavns Kommunes skoler, såvel offentlige som private, og om nødvendigt sikre privatskolernes medvirken »via et opgør med den økonomiske støtte til privatskolerne.«[48] Disse tanker blev mødt med megen kritik i det offentlige rum, og det blev konstateret,

En elev er i gang med et fysikeksperiment på Dyhrs Skole i Slagelse (foto, Dyhrs Skole).

at der ikke eksisterede et politisk flertal, hverken kommunalt eller landspolitisk, for at realisere tankerne om at tvinge privatskolerne til at optage et mere repræsentativt udsnit af den eksisterende elevmasse.

Fra privatskolesektoren selv blev det fremført, at præmisserne for at hævde, at privatskolens elevmasse adskilte sig markant fra folkeskolens, ikke var korrekte, og at det var en myte, at privatskolen reelt havde mange flere penge til rådighed end folkeskolen, fordi den ikke skulle døje med svært socialt belastede elever. Tværtimod fastslog formanden for Danmarks Privatskoleforening, Kurt Ernst, at elevsammensætningen i folkeskolen og privatskolen ud fra socioøkonomiske og uddannelsesmæssige parametre var ganske ens: »De private og frie skoler har stort set den samme andel af elever med vanskeligheder af den ene eller anden slags – det kan være socialt eller indlæringsmæssigt. De frie skoler har også gennemsnitligt – lige som folkeskolen gennemsnitligt – det samme antal elever af en anden etnisk oprindelse. De private skoler har endelig en forældremæssig sammensætning, der med hensyn til sociale parametre som skat, boligtype, indkomst etc. meget tæt matcher folkeskolens.«[49]

En undersøgelse af de »socioøkonomiske faktorer i grundskolen«, som Danmarks Statistik gennemførte for Dansk Friskoleforening i foråret 2009, viser imidlertid, at det billede, som Kurt Ernst ovenfor tegner, synes at være noget forenklet, og at der kan konstateres visse forskelle i elevernes sociale baggrund i folkeskolen og privatskolen. På den anden side giver undersøgelsens resultater kun i stærkt begrænset omfang næring til indtrykket af en stærkt segmenteret privatskolesektor.[50] Undersøgelsen udvalgte otte centrale forhold, som kunne være med til at beskrive billedet af de elever, der frekventerede henholdsvis folkeskolen og de frie grundskoler: 1) antal elever, 2) elevernes kønsfordeling, 3) elevernes familieforhold i husstand, 4) voksnes uddannelsesbaggrund; 5) børn i ejer- og lejebolig, 6) børns etnicitet, 7) bruttoindkomst-gennemsnit og 8) socioøkonomisk status for voksne med højeste bruttoindkomst.

Uddannelsesmæssigt står forældrene til elever i privatskolerne noget bedre rustet end forældrene i folkeskolen (se tabel 26 og 27).

Tabel 26. Forældrenes uddannelsesbaggrund i familier med én voksen, angivet i procent.

	En mellemlang eller videregående uddannelse	**Højest ungdomsuddannelse**	**Højest grundskoleuddannelse**
Den private grundskole	68,4	3,2	28,4
Folkeskolen	58,6	3,9	37,5

Tabel 27. Forældrenes uddannelsesbaggrund i familier med to voksne, angivet i procent.

	To mellemlange eller videregående uddannelser	**En mellemlang eller videregående uddannelse**	**Højest ungdoms-uddannelse**	**Højest grundskole-uddannelse**
Den private grundskole	60,5	29,2	1,6	8,7
Folkeskolen	55,2	29,3	2,4	13,0

Dette uddannelsesmæssige fortrin modsvares ikke overraskende af en gennemsnitlig højere bruttoindkomst blandt privatskoleforældrene. Forskellen er særligt markant i hovedstadskommunerne.[51] Den højere gennemsnitlige bruttoindkomst afspejler sig ligeledes i en højere socioøkonomisk status for forældrene i den private grundskole i forhold til folkeskolens forældrekreds. I den private grundskole er der således knapt 12 procent flere forældre, der placerer sig i gruppen af »topledere, lønmodtagere på højeste og mellemste niveau« (se tabel 28 og 29).

På trods af forskellene i indkomst og uddannelsesbaggrund kan der ikke spores den store forskel i elevernes boligforhold mellem den private grundskole og folkeskolen.

Et sidste centralt parameter udgøres af andelen af elever med anden etnisk baggrund end dansk. Her udgør andelen af børn med anden etnisk baggrund end dansk på landsplan 9,9 procent af eleverne i folkeskolen, mens andelen er noget mindre i den private grundskole, hvor 7,6 procent har anden etnisk baggrund end dansk, heraf 2,4 procent i forhold til folkeskolens 0,9 procent, der stammer fra vestlige lande. Forskellen bliver endnu mere markant i hovedstadskommunerne, hvor knapt 20 procent af eleverne i folkeskolen har anden etnisk baggrund end dansk, over for den private grundskoles knapt 13 procent, hvoraf endda hele 4,3 procent har en vestlig baggrund, sammenlignet med folkeskolens 1,3 procent.

Det må således på baggrund af denne undersøgelse konkluderes, at der generelt set kan konstateres forskelle i elevernes socioøkonomiske og uddannelsesmæssige baggrund i den private grundskole og folkeskolen: Den gennemsnitlige bruttoindkomst er højere blandt forældrene i privatskolesfæren, ligesom deres uddannelsesmæssige baggrund og socioøkonomiske status placerer dem lidt over forældrene i folkeskolen. Endelig kan det også konstateres, at andelen af elever med anden etnisk baggrund end dansk er markant mindre i den private grundskole end i folkeskolen, specielt i hovedstadskommunerne, hvilket alt andet lige må give færre udfordringer til privatskolerne inden for tosprogsområdet. Når dette er sagt, viser undersøgelsen imidlertid også, at den store forskel i

Tabel 28. Familiens voksnes gennemsnitlige bruttoindkomst i kr.

	Hovedstadskommunerne	**Øvrige Danmark**	**Hele landet**
Den private grundskole	767.044	715.683	729.587
Folkeskolen	624.106	601.919	613.081

Tabel 29. Socioøkonomisk status for voksen med højeste bruttoindkomst, angivet i procent.

	Pensionister m.v.	**Øvrige uden erhverv**	**Topledere, lønmodtagere på højeste og mellemste niveau**	**Øvrige lønmodtagere**	**Selvstændige og medhjælpende ægtefæller**
Den private grundskole	1,12	5,58	48,48	35,25	9,57
Folkeskolen	1,90	7,57	36,81	46,82	6,90

Diskussion ved projektfremlæggelse på Lyngby Privatskole 2006 (foto, Omar Ingerslev).

elevmassernes socioøkonomiske baggrund, som kritikere af privatskolen har påberåbt sig, ikke har hold i virkeligheden. Samlet set er der mere, der forbinder eleverne i den private grundskole med eleverne i folkeskolen frem for at adskille dem. De største forskelle kan ikke overraskende konstateres i de større byer og i særdeleshed i København, hvor specielt den etniske udfordring springer i øjnene og placerer en række af folkeskolerne i en helt anden virkelighed end de private grundskoler.

Det ville være forkert at sætte skillelinjer op mellem eleverne i den private grundskole og folkeskolen, som alene blev foretaget på grundlag af en række socioøkonomiske parametre. Elevsammensætningen i privatskolen adskiller sig på dette grundlag ikke særligt markant fra eleverne i folkeskolen. Privatskoleeleverne i det 21. århundrede er ikke del af et socialt segmenteret skolemiljø, hvor man kun er sammen med børn med den samme sociale og økonomiske baggrund. Hvis man skal prøve at karakterisere nutidens privatskoleelever, må man snarere tage udgangspunkt i det forhold, at eleverne er blevet indskrevet på en privatskole ud fra et bevidst tilvalg af privatskolen (i nogle tilfælde dog også som et bevidst fravalg af folkeskolen), som afspejler forældrenes værdimæssige og faglige engagement i deres børns skolegang.

5. Afslutning

Realskolen begyndte som borgerskabets skole, men udviklede sig i løbet af første halvdel af det 20. århundrede til en transcenderende skoleform, der brød borgerskabets monopol på uddannelse og tilbød en kompetencegivende eksamen til velbegavede drenge og i stigende omfang piger fra alle samfundslag. Antallet af børn fra det lavere borger-

skab, håndværkerstanden, den faglærte arbejderklasse og efterhånden også den ufaglærte gruppe steg eksplosivt i årtierne frem til anden verdenskrig og gjorde mellem- og realskolen til den uddannelsesmæssige succes, der trak ressourcer og fokus fra folkeskolen, og som i sidste ende kostede den livet.

Det krævede en særlig indsats af forældre og elever, hvis det skulle lykkes at gennemføre mellemskolen frem til den afsluttende eksamen. En stor del af mellemskoleleverne droppede ud, inden de nåede så langt. Som mange skoleerindringer er vidnesbyrd om, kunne årene i mellem- og realskolen være ganske barske med autoritære faglærere og høje krav til elevernes faglige formåen. For de, der fik mellem- og realeksamen, åbnedes en lang række muligheder for uddannelse og for at få en erhvervskarriere og gode vellønnede job, der ville muliggøre en social mobilitet væk fra deres oprindelige miljø. Enhedsskoletanken satte imidlertid en stopper for realskolens sejrsmarch, og selvom realskoleeksamen fik lov til at overleve afskaffelsen af mellemskolen i endnu knapt 20 år, var realskolens dage talte. Enhedsskolen tog over og dermed tanken om et demokratisk skolesystem, der var åbent og gav lige muligheder til alle. Eleverne skulle ikke længere selekteres i folkeskolen efter boglige evner, endsige social baggrund.

Den private grundskole er delvist med rette blevet betragtet som en direkte arvtager til den private realskole og er følgelig også blandt mange blevet opfattet som en skoleform, der har bibeholdt en grad af social segmentering. En sammenligning af elevernes socioøkonomiske og uddannelsesmæssige baggrund i den private grundskole og folkeskole kan imidlertid ikke bekræfte denne antagelse. Ganske vist er den gennemsnitlige bruttoindkomst højere blandt forældrene i privatskolesfæren, ligesom deres uddannelsesmæssige baggrund og socioøkonomiske status placerer dem lidt over forældrene i fol-

Elever fra 8. klasse på Randers Realskole. De ligner til forveksling elever i folkeskolen! (foto, Omar Ingerslev).

keskolen. Samtidig er andelen af elever med anden etnisk baggrund end dansk mindre i den private grundskole end i folkeskolen, specielt i hovedstadskommunerne. På trods af dette viser Dansk Friskoleforenings undersøgelse imidlertid også, at den store forskel i elevmassernes socioøkonomiske baggrund, som kritikere af privatskolen har påberåbt sig, ikke har hold i virkeligheden.

Samlet set er der mere, der forbinder eleverne i den private grundskole med eleverne i folkeskolen, end adskiller dem. Det er snarere på det værdimæssige plan, at der i dag kan findes markante forskelle på elevernes baggrund i henholdsvis den private grundskole og folkeskolen.

Noter

1. J. Kocka 2007.
2. S. Holm-Larsen 2003.
3. Å. Højlund Nielsen 1996.
4. E. Andersen 1937 og J. Hatting 1986.
5. H.C. Johansen 1991 s. 51.
6. Uddannelsessystemet i tal gennem 150 år 1998 s. 16.
7. S.A. Hansen og I. Henriksen 1980 s. 383. E. Nørr 2009.
8. V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 304.
9. V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 297.
10. J. Jensen 1948 s. 211f.
11. O. Riis 1975 s. 45-62.
12. B. Ørum og T. Fridberg 1973.
13. J. Jensen 1948 s. 211f.
14. Medd. HA 1915/16 s. 263-64.
15. Medd. HA 1940/41 s. 258.
16. Medd. HA 1915/16 s. 338.
17. Medd. HA 1940/41 s. 344-45.
18. Medd. HA 1915/16 s. 278.
19. Medd. HA 1940/41 s. 285.
20. Medd. HA 1915/16 s. 232.
21. Medd. HA 1915/16 s. 284.
22. Medd. HA 1915/16 s. 284.
23. Medd. HA 1940/41 s. 232.
24. Medd. HA 1940/41 s. 290.
25. Medd. HA 1940/41 s. 289.
26. O. Riis 1975.
27. N. de Coninck-Smith 2000 s. 152.
28. Det Pædagogiske Selskabs Aarsberetning 1908 s. 15. E. Kaper talte ligeledes om 50 procent på Sydvestjysk Lærer- og Forældremøde i Esbjerg i 1910, refereret i Folkeskolen 1910 s. 420.
29. Vor Ungdom 1907 s. 6-7.
30. N. de Coninck-Smith 2000 s. 153.
31. E. Thomsen og C.A. Larsen 1962.
32. S. Holm-Larsen 2003 s. 116f.
33. E. Thomsen og C.A. Larsen 1962 s. 58.
34. E. Thomsen og C.A. Larsen 1962 s. 58.
35. Ole Petersen: Erindringer fra Frankrigsgade skole, skrevet i anledning af Sønderbro skoles 10 års jubilæum. Kopi i Dansk Skolemuseums samling af skoleerindringer.

36. J. Smærup Sørensen 2000 s. 19-29.
37. Erik F. Rønnebech. Min barndoms Fredericia. Spredte erindringer fra min barndom og opvækst i Fredericia, publiceret på internettet: www.fredericiashistorie/html/fredericia/artikler/erindringer.html.
38. H. Rohde 2005 s. 393-94.
39. B. Wamberg 2005 s. 25-26.
40. M.L. Paludan 1995 s. 112.
41. U. Ellemann-Jensen 2000 s. 33-34.
42. M.L. Paludan 1995 s. 112.
43. Bent Mathiasen Pedersen: En Nyborgdrengs Erindringer 1926-1945, Nyborg Realskole 1937-1942, gengivet på Nyborg Kommunes hjemmeside, www.byportalen.dk/page. Kopi i Dansk Skolemuseums arkiv over skoleerindringer.
44. Margit Westmark & Erik Hamann, Billeder fra Katrinedals Skolen, skolegangen begyndt 1. april 1942 Skolegangen endt 19. juni 1952. Kopi i Dansk Skolemuseums arkiv over skoleerindringer.
45. Williams Elmgrens selvbiografi findes i uddrag på hjemmesiden www.Lemvigmuseum.dk/Selvbiografi af William Elmgren. Hele manuskriptet findes i Lemvigs Museums arkiv.
46. Williams Elmgrens selvbiografi findes i uddrag på hjemmesiden www.Lemvigmuseum.dk/Selvbiografi af William Elmgren. Hele manuskriptet findes i Lemvigs Museums arkiv.
47. Politiken 17. april 2005.
48. Thomas Medom i Politiken 2. januar 2010.
49. Kurt Ernst i Politiken 7. januar 2010.
50. Socioøkonomiske faktorer i Grundskolen 2009.
51. Hovedstadskommunerne er her København, Frederiksberg, Ballerup, Brøndby, Gentofte, Gladsaxe, Glostrup, Herlev, Albertslund, Hvidovre, Lyngby-Taarbæk, Rødovre, Ishøj, Tårnby, Vallensbæk og Greve.

26. Den gyldne middelvej
– forældreroller og forældreindflydelse i realskolen

ÅSE HØJLUND NIELSEN

Realskolen var afhængig af, at forældrene opfattede realskolens samlede forløb som så vigtig for deres børns voksne liv, at de valgte at lade dem fortsætte skolegangen udover de obligatoriske syv år. Det må have givet realskolen et særligt forhold til forældrene, og det er dette forhold, som i dette kapitel er genstand for undersøgelse.

1. Indledning

Forældrenes indflydelsesmuligheder i skolen er baseret på forældreretten, som siger, at forældrene har det primære ansvar for børnene. Over for denne ret står undervisningspligten, som med loven om friskoler i 1855 afløste skolepligten. Undervisningspligten, som også var en undervisningsret, lagde fast, at forældre havde pligt til at lade deres børn undervise i alderen syv til fjorten år.

Forældredag på Østre Skole i Esbjerg 1956. Forældrene som tavse tilskuere på bagerste række i klasseværelset illustrerer i bogstaveligste forstand den rolle, som realskolen, siden den blev en eksamensberettiget skoleform, tilkendte sine forældre. De blev taget med, men altid på skolens præmisser (foto, Esbjerg Byhistoriske Arkiv).

Realskolen var i sin form en skole, der dækkede alderstrinene elleve til seksten år. Den var altså kun delvist omfattet af undervisningspligten. Når børnene havde nået fjorten års alderen, kunne forældrene vælge at tage dem ud af skolen. Realskolen var således afhængig af, at forældrene opfattede realskolens samlede forløb som så vigtig for deres børns voksne liv, at de valgte at lade dem fortsætte skolegangen. Det må i udgangspunktet have givet realskolen et særligt forhold til forældrene, og det er det, som her vil blive undersøgt. Der vil især blive set på det rum for indflydelse, som forældrene opnåede i forhold til skolen, og særligt i forhold til den private skole, der i højere grad end den offentlige skole var afhængig af forældreopbakningen.

Kapitlet dækker perioden fra 1780'erne og frem til 1970'erne, hvor nye styrelseslove garanterede forældrene en indflydelse i folkeskolen, og hvor undervisningspligten blev udvidet til ni år og omtrent til det aldersspektrum, som realskoleformen dækkede.

2. Realskolen som forældreskole – de tidlige realskoler

De allerførste realskoler kan betegnes som *forældreskoler*, fordi de var skoler opstået og udviklet på forældrenes krav og behov. Det stiller dem i modsætning til både den lærde skole/latinskolen og almueskolen, der skulle sikre staten embedsmænd og undersåtter, der kunne læse og skrive og således gøre sig bekendt med den kristne tro og de love, staten udsendte.

I 1814-skoleloven for købstæderne siges det i paragraf to: »I de folkerige og større Kiøbstæder, hvor et tilstrækkeligt Antal af Drenge Børn findes, hvis Forældre have Evne og Villie at bidrage til at Borgerlige Realskoler der i Stæderne kunne bestaae, skulle saadanne Skoler tillige oprettes.« Selvom det var bystyret, der forventedes at skulle stå for oprettelsen, var initiativet afhængigt af forældrenes villighed til at betale. Staten ønskede ikke at involvere sig yderligere, og som det skulle vise sig, var det heller ikke noget, købstadsmyndighederne engagerede sig i. Den undersøgelse af købstadskolevæsenet, som kom som en opfølgning på stænderforsamlingernes behandling af realskolesagen (jf. dette værks kapitel 3), viste, at selvom der i de fleste købstæder fandtes enten private skoler med en form for realundervisning eller realklasser føjet til borgerskolerne, var det ikke skoler eller undervisningsformer, der levede op til lovens hensigt.[1]

I samme undersøgelse kom det også frem, at man i stedet for en realklasse føjet til byens borgerskole mange steder ønskede et skolesystem, der tog hensyn til den sociale lagdeling i købstaden – eller sagt med andre ord: De bedrestillede borgerfamilier ønskede ikke, at deres børn skulle gå i skole sammen med »de saakaldte blaa Drenge«.[2] I resolutionen fra 1838, som fulgte op på stænderforsamlingernes krav om handling, blev det derfor anbefalet, at købstæderne fremover oprettede højere borgerskoler med skolepengebetaling for de, der kunne betale, mens de uformuende kunne sende børnene i betalingsfrie skoler. Men også, at hvor der ikke var penge blandt byens borgere, men nok behov for en udvidet undervisning, kunne denne indrettes uden krav om skolepenge, blot det ikke gik ud over almueundervisningen.[3]

Med 1838-resolutionen kom initiativet og iværksættelsen til at ligge hos skolekommissionen, der skulle udarbejde en plan for skolevæsenet og sende den ind til godkendelse hos kancelliet. Forældrene var hermed formelt set skubbet ud på et sidespor.

Forældreindflydelse i de tidlige københavnske realskoler

I København var forældrene aktivt medvirkende i oprettelsen og driften af de første realskoler: Efterslægtselskabets Skole og Borgerdydskolen (som hurtigt blev til to) samt døtreskolerne Døttreskolen af 1791 og Christianshavns Døttreskole, og i modsætning til de fleste andre af datidens private skoler blev disse drevet gennem selskaber.[4] Og en forudsætning for at få et barn optaget i en af disse skoler var medlemskab af selskabet.[5] I døtreskolerne blev det yderligere sat som betingelse, at kun fædre (forældre) eller værger kunne være medlemmer. Disse skoler var fuldstændig lukkede for uvedkommende.

I spidsen for hvert selskab sad en direktion valgt af selskabsmedlemmerne. Selskaberne bag drengerealskolerne var ikke oprettet med tanke på skoledrift alene – på det punkt adskilte de sig klart fra selskaberne bag døtreskolerne. I døtreskoleselskaberne var den ledende direktion ansvarlig for alle forhold omkring skolens drift, og da direktionen var valgt blandt forældrekredsen, som var det eneste legitime udgangspunkt for optagelse i selskabet, har forældrene også haft en nær og direkte indflydelse på skolens dagligdag.

Fælles for de to former for selskabsskoler var, at de i kraft af selskabets rolle i driften af skolerne slap for et offentligt tilsyn af skolerne.[6] Forældrenes suveræne indflydelse viste sig at komme til orde på to måder – og i to niveauer. Det ene niveau finder vi i døtreskolerne, det andet i Efterslægtselskabets Skole.

I Døttreskolen af 1791 opretholdt forældrene den fulde myndighed over pigerne gennem hele skolegangen og havde desuden en direkte indflydelse på undervisningens ordning. Det viser de forældreanmodninger, som direktionen (også forældre) valgte at efterkomme uden modstand. I 1793 bad en far således om – og fik det tilkendt – at »hans Døttres Informationstimer maatte indskrænkes til Fransk og Tydsk Læsning, Tegning, Skrivning og Regning, men ingen Grammaticalsk Læsning, samt at den øvrige Tiid maatte anvendes til Haandarbejde«. Henvendelser af denne art førte selskabets (og skolens) direktion til at beslutte, at det ved førstkommende generalforsamling (der var flere om året) skulle være muligt for forældrene at begrænse deres døtres fagmængde, hvis de gav udtryk herfor på skrift.[7] Direktionen godkendte også jævnligt anmodninger om at få døtre udmeldt af skolen, og den tilstræbte i det hele taget at lyde forældrenes myndighedsrolle over pigerne.[8]

I Efterslægtselskabet sad en undervisningskommission, der tog beslutning om skolens fagplan, undervisningsindhold og skolegangens længde under overvågning af direktionen. I det daglige var det derimod gennem de første år fædrene, der fungerede som tilsynsførende. En egentlig skolebestyrer fik skolen først omkring 1790, formentlig som en konsekvens af gentagne problemer med forældretilsynet.

Det fædrene tilsyn bestod oprindelig af tyve, senere tolv inspektører. Deres opgave var at overvåge undervisningen og disciplinen på skolen, men derudover kunne de ikke blande sig. Der opstod hurtigt problemer: Dels var det vanskeligt at opretholde et kontinuerligt og effektivt tilsyn – fædrene blev væk. Og dels mistede fædrene hurtigt interessen, da det viste sig, at de ikke kunne få lov til at gå ind i selskabets undervisningskommission, som skulle fastlægge rammerne for deres tilsyn. Selskabets direktion mente, at fædrene var partiske i deres forhold til skolen og derfor ikke egnede sig til netop det arbejde.[9]

Forskellen på de to tilsynssystemer modsvarer den position, skolerne havde i det offentlige rum. Døttreskolen af 1791 var reelt en forlængelse af det private rum ud i en offentlig sfære, men en offentlighed, der i princippet var ligeså lukket som det private

hjem. Her herskede forældrene suverænt. Efterslægtskolen derimod var klart skilt ud af det private borgerlige hjem og havde som skole en egen position i offentligheden. At forældrene (fædrene) inddrages i tilsynet, bygger på ideologiske betragtninger om arbejdet for efterslægten mere end på moralske og standsmæssige hensyn. Derfor er deres indflydelse også klart afgrænset og ikke ubegrænset, som den var i Døttreskolen af 1791. Fædrene formenes for eksempel adgang til skolekommissionen med argumentet, at de ikke upartisk kan varetage skolens interesser – således at forstå, at skolens interesser kan være andre end hjemmets, som fædrene repræsenterer.

Efterslægtselskabets Skole opstiller også en række forventninger til forældrene, som heller ikke findes i Døttreskolen af 1791. I skolens karakterbog fra 1790'erne siges det således, at skolekommissionen forventer af forældrene, at børnene ikke bliver sendt for tidligt af sted om morgenen; at udeblivelse fra undervisningen bliver fulgt op af en skriftlig tilladelse; at forældrene underskriver de ugentlige vidnesbyrd og følger op på deres indhold med opmuntringer, belønninger eller mishagsytringer og måske endda legemlig revselse; og at de sørger for, at drengene fører dagbog over det, de lærer i skolen.[10]

3. Forældreindflydelse og forældreroller efter 1850

Med indførelsen af realeksamen af højere og af lavere grad i 1850'erne blev realskolerne underlagt et statsligt tilsyn, som betød en reduktion i forældrenes formelle grad af indflydelse. I Efterslægtselskabets Skole, der opnåede eksamensret til realeksamen af højere grad i 1856, opretholdt forældrene dog principielt set som medlemmer af selskabet og valgbare til bestyrelsen en stadig indflydelse på skolens virksomhed, fordi det her i modsætning til andre skoler var *bestyrelsen* og ikke bestyreren, der oppebar eksamensretten. I de to Borgerdydskoler ophørte selskabet tidligt med at eksistere i forbindelse med overgang til personligt eje, hvorved forældrene formelt set kom uden for indflydelse.[11] I de to døtreskoler, der ikke kunne opnå samme anerkendelse, fastholdtes en forældrestyring, der for Christianshavns Døttreskole i princippet har holdt sig helt til i dag. Medlemskab af selskabet er her stadig en forudsætning for at få sit barn optaget i skolen.

Derimod blandede forældrene sig i sager, der vedrørte konkrete dagligdags problemer. Eksempelvis var det efter sigende efter forældrepres, at man ved hovedparten af skolerne med lærd- og realundervisning i perioden mellem 1840 og 1880 gik over til skoledage, der ikke var delt over på midten af en lang middagspause.[12] Der er også eksempler på, at forældre klager over mængden af hjemmearbejde, og at disse klager vakte genlyd op gennem systemet, bl.a. med underskriftindsamlinger og aktiv støtte fra lokale sognepræster.[13] Forældre blandede sig også i de debatter, der handlede om skolernes og bestyrerens religiøse indstilling.[14]

Tidligt opstod der også nye private skoleformer, som inddrog forældrene lidt på lignende måde som Efterslægtselskabet i sin tid gjorde. Her tænkes på aktieskolerne, hvoraf Esbjerg Realskole var en af de første, jf. dette værks kapitel 27. Den begyndte som aktieskole i 1889, funderet på 62 personers tegning af aktier. Bestyrelsen blev sammensat af forældre.[15] Fra myndighedsside var der dog endnu ikke tiltag til, at man forholdt sig til forældrene som en gruppe med særlige og fælles interesser. Det kom først langt senere.

Lovbestemte indflydelsesmuligheder

De første drøftelser omkring forældrenes formelle rolle i det danske skolevæsen kom i forbindelse med kommissionen vedrørende skolens tilsyn i 1909-11 – en af opgaverne var at komme med forslag til, hvordan forholdet til hjemmet kunne tænkes ind i det danske skolevæsen.[16]

Kommissionsbetænkningen førte ikke til et egentligt lovforslag, men en anordning i 1917, som indførte obligatoriske forældremøder og skolenævn ved statens højere almenskoler, kan ses som et forsøg på at skubbe udviklingen i denne retning.[17] Hensigten med anordningen var udelukkende at skabe kontakt mellem skole og hjem.[18] Skolenævnenes opgave skulle bestå i at arrangere forældremøderne og i øvrigt fungere som mellemled mellem forældrekredsen og skolen inden for sager, der angik skolens hygiejniske forhold (skolebygningen, undervisningstid, skolelæger m.v.) og opdragende virksomhed (straffemidlernes art, fællesundervisning m.v.), altså hverken det faglige eller styrelsesmæssige. I *Vor Ungdom* 1918 fulgtes anordningen op af et ønske fra en af folkeskolens lærere om en lignende ordning her, men forfatteren kunne samtidig præsentere adskillige konkrete eksempler på, hvordan forældremøder kunne arrangeres.[19] Der var således allerede en systematiseret kontakt mellem skole og forældre mange steder, men eksemplerne viser også, at forældrene endnu stod langt fra at have noget at skulle have sagt i forhold til skolernes styrelse. I Realskoleforeningens blad *Den danske Realskole* blev anordningen ikke nævnt med ét ord. Det skal næppe tages som et udtryk for, at man ikke var interesseret i et samarbejde med forældrene. Snarere var det statens fastlæggelse af rammerne for samarbejdet, som man i tavshed tog klart afstand fra.

Først med tilsynsloven af 1933 tilkendtes forældrene en formel plads i skolens styrelsesorganer.[20] Selvom tilsynsloven var rettet mod folkeskolen, rakte dens bestemmelser også til mellemskolen, hvis nederste klassetrin optog børn i den undervisningspligtige alder. Tilsynsloven indførte ikke obligatoriske skolenævn i hele landet, som det var sket med anordningen af 1917 for de statslige almenskoler.[21] Der blev derimod åbnet op for muligheden af at etablere forældreråd, hvor der var ønske om det. Disse forældreråd var endvidere temmelig begrænsede i deres beføjelser: Deres rolle var først og fremmest af rådgivende art; det egentlige tilsyn med skolernes undervisning lå stadig hos skolekommissionerne, som det havde gjort siden 1814, og for mellem- og realskolerne hos den særlige undervisningsinspektør (se dette værks kapitel 8-10). Især det sidste stillede nogle klare begrænsninger i de beføjelser, forældrene sikredes.

I praksis kom forældrerådene aldrig rigtig til at slå igennem. I 1938, ved det første valg efter lovens ikrafttræden, blev der oprettet forældreråd ved cirka en tredjedel af købstadsskolerne og ved en fjerdedel af landskolerne, mellem- og realskoler iberegnet. Ved næste forældrerådsvalg var antallet faldet til cirka ti procent af samtlige disse skoler. [22]

I 1949 kom en ny tilsynslov, i øvrigt med baggrund i den model, der fandtes for Sønderjylland.[23] Den nye tilsynslov omdøbte forældrerådene til skolenævn og sikrede forældre en plads i skolekommissionerne i de skoledistrikter, hvor der ikke blev etableret forældreråd, men lod det ellers være op til skolerne selv og forældreinteressen der at etablere skolenævnene.

En obligatorisk forældrerepræsentation i tilsyns- og styrelsesforhold kom først med tilsynsloven fra 1970. Med efterfølgende revisioner og en ny styrelseslov i 1989 er skolernes myndighedsforhold ændret væsentligt; nu er det skolebestyrelser med forældreflertal, der varetager tilsyns- og styrelsesfunktioner i skolerne.

Forældrenes beføjelser i forældreråd og skolenævn styrkedes gradvist op gennem årtierne efter 1933, men ikke i forhold til mellem- og realskolerne, hvor det særlige tilsyn til stadighed satte en grænse for, hvor langt forældreindflydelsen kunne gå. Eksempelvis var hverken læreransættelser eller valg af undervisningsmidler noget, der lå inden for forældrenes medbestemmelsesret. Fra og med den ændrede tilsynslov i 1970 fik skolenævnet eget budget. Det gav det en større status og position i skolesystemet. Med revisionen i 1974 fik det desuden indflydelse på budgetmæssige forhold i skolerne.[24]

Det skal med, at gennem hele denne periode har den private skole haft sit særlige og uafhængige tilsynssystem. Styrelsesloven i 1933 gav privatskolerne mulighed for at væl-

Boks 49. Skema over de formaliserede rammer for forældreindflydelse.[25]

Bestemmelse	Betegnelse og position	Beføjelser
Tilsynsloven 1933	Forældreråd Kun obligatoriske i København og i Sønderjylland. Rådgivende Krævede stor forældretilslutning	Medvirken ved besættelse af lærerstillinger, ved beslutning om årsprøvens omfang (gjaldt dog ikke mellem- og realskolen). Mulighed for henvendelse til skolekomm. i alle sager, der vedrørte deres skole
Tilsynsloven 1949	Skolenævn Kun obligatoriske i København Sideordnet med skolekommissionen, hvor begge organer fandtes	Tilsyn med den enkelte skole Modarbejde skoleforsømmelser Udarbejde undervisningsplaner efter samråd med lærerrådet (ikke mellem- og realskolen) Godkendelsesret m.h.t. undervisningsmidler (ikke mellem- og realskolen) Ankeinstans for klager i forbindelse med oprykning Forelægges planer og tegninger til nybyggeri. Beramme og lede årsprøverne efter samråd med lærerne i de klasser, der ikke afsluttes med statskontrolleret eksamen.
Skoleloven 1958	Indskrevet i loven	Forældreindflydelse på muligheden af at føre klassen udelt op gennem 6. og 7. klasse Modsætte sig nedlæggelsen af en skole
Rev. tilsynslov 1962		Information til forældrene om skolens virksomhed Initiativtager til forældre-skole-kontakter, der skal sikre forståelse for barnets situation i skolen
Tilsynsloven 1970	Skolenævn gjort obligatoriske ved alle skoler	Stærkere vægt på nævnets sociale opgaver og på godkendelse af undervisningsmidler
Revisioner i 1974 og 1978; skoleloven 1975	Skolenævn får eget budget med mulighed for honorarlønning af indsats.	Mulighed for at udtale sig om skolens budget Mulighed for at styre en del af skolens budget

ge en tilsynsførende, som skulle godkendes af Undervisningsministeriet, men som satte privatskolerne uden for indflydelse fra skolekommissioner og forældreråd/skolenævn. Dette system er videreført op gennem 1900-tallet. Som eksamensskoler var de dog naturligvis underlagt det særlige tilsyn på dette område.

Optagelse, oprykning og udmelding

Optagelse i mellemskolen og oprykning mellem klasserne var et af de områder, hvor skole og hjem ofte stødte sammen i forskellige holdninger. For forældrene var det vigtigt, at børnene blev optaget i mellemskolen og mere end det – at de blev optaget i den rigtige mellemskole. For skolerne var det væsentligt, at kun de elever, der kunne klare sig, blev optaget, og at det var deres faglige vurdering af elevens egnethed, der lå til grund for optagelsen.

Optagelsen til 1. M skete ved en optagelsesprøve, som forældre havde ret til at overvære, men den endelige afgørelse lå hos skolebestyrelsen og i visse tilfælde hos skolekommissionen.[26] I København opstod der i midten af 1920'erne en regulær forældreprotest, som førte til avisskriverier og kommentarer i *Den danske Realskole*. Utilfredsheden gjaldt fordelingen af børnene i de kommunale og statslige eksamensskoler – for nogle af børnene betød det lang vej til skole og for andre skift på uheldige tidspunkter. Der blev talt om »slaveagtige Forhold« og »Børne-Stavnsbaandet« og den »almindelige Nivellering«, som gennem nogle år havde virket til fortvivlelse for mange forældre.[27] Historien bag var, at man kort forinden var gået over til en central fordeling af børnene i byens eksamensskoler, efter forældrenes prioriterede ønsker ganske vist, men uden garanti for, at de fik dem opfyldt. Fordelingsprincippet var endvidere blevet lagt, så det fulgte udfaldet af optagelsesprøven til mellemskolen. Det gav forældre til de børn, der klarede sig bedst, fortrinsret, og da visse skoler var mere populære end andre, betød det, at ikke alle kunne få første ønske opfyldt. Skoledirektør Fossing, som i en sen replik forsvarede systemet ud fra økonomiske og rationelle betragtninger, udlagde miseren som noget, der fortrinsvis oplevedes som et problem hos den lille del af forældrene, der havde valgt den dyrere private forberedelsesskole til deres børn for at undgå kommuneskolen, og som derfor så det som et spild af skønne kræfter i det øjeblik, fordelingspilen pegede på en kommunal eksamensskole.[28]

Problematikken kan man også støde på i provinsen i forældrenes store søgning mod gymnasieskolen, sådan som det er beskrevet i dette værks kapitel 6. Med til denne problematik hører også opfattelsen af, at optagelse i en gymnasieskoles mellemskoleafdeling både ville give barnet større chance for siden at gå i gymnasiet og videre, at få en bedre studentereksamen, end hvis de forberedende år i mellemskolen var taget i en kommunal eller privat skole.[29]

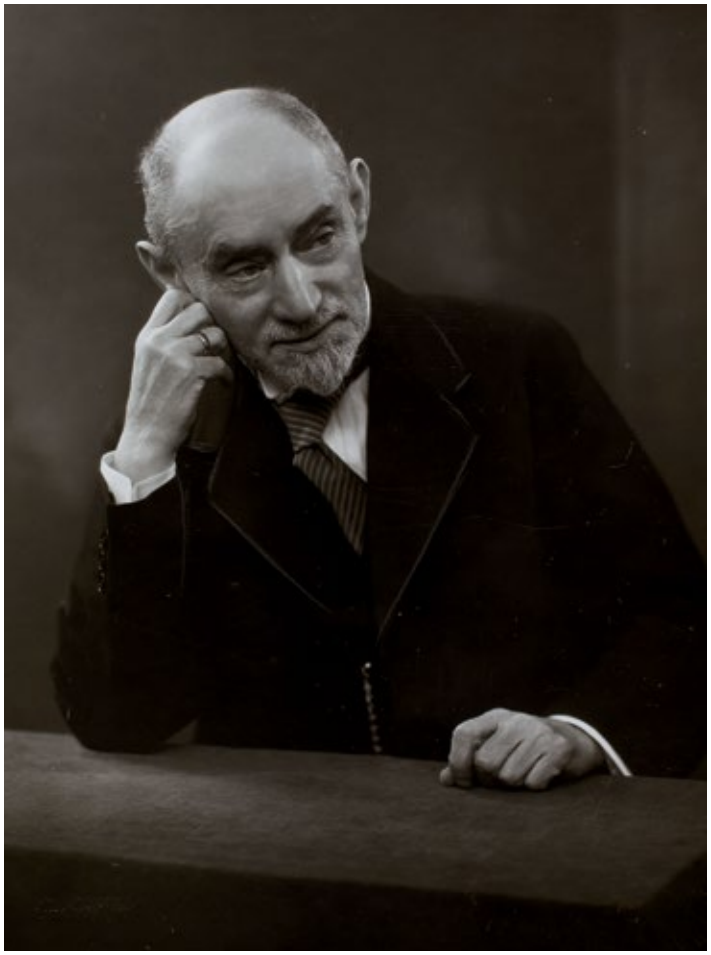

Skoledirektør A.P. Fossing var også kendt for udgivelsen af en dansk læsebog, der i sit tekstudvalg bar præg af forestillingen om en dansk enhedskultur, som alle elever skulle gøres bekendt med. Denne tilgang, der nedtoner den enkelte på fællesskabets bekostning, ses også i hans måde at håndtere de krævende forældre og deres individuelle krav på (foto, Det Kongelige Bibliotek).

Oprykning mellem klasserne var en afgørelse, der suverænt lå hos skolebestyrelsen og derfor helt uden for forældrenes indflydelse. En skrivelse til rektoren fra Roskilde Katedralskole i 1907 slog eksempelvis fast, at bestyreren havde ret til at nægte en elev oprykning til 1. gymnasieklasse, hvis han eller hun skønnede, at eleven ikke var moden til det, også selvom vedkommende havde bestået mellemskolens afgangsprøve eller realeksamen. [30] Derimod kunne en skole ikke nægte at indstille eleven til afgangseksamen, hvis forældrene ønskede det.[31]

Til gengæld blev de statslige skoler relativt tidligt pålagt at orientere forældrene om elevens fremgang, så der kunne tages de nødvendige forholdsregler i forbindelse med eksamen. Meddelelser til hjemmene havde således været påbudt siden 1920, og i 1926 var det blevet pålagt skolerne, at forældrene skulle varsles i tide, hvis det så ud til, at eleven ikke kunne rykkes op i næste klasse.[32] Så vidt nåede det tilsyneladende aldrig i de kommunale eksamensskoler.

Forældrene fastholdt derimod gennem hele perioden retten til at tage barnet ud af skolen, når det var nået ud over den undervisningspligtige alder, også selvom skoler og ministerium gjorde gentagne forsøg på at begrænse denne ret. I 1912 pålagde ministeriet således de kommunale eksamensskoler at forlange erklæringer fra forældrene på, at de havde til hensigt at lade barnet fuldføre mellemskolen.[33] Bestemmelsen affødte flere steder forældreprotester, men blev ikke taget af bordet. Til gengæld blev det slået fast, at der kun var tale om en hensigtserklæring, ikke en forpligtigelse. I 1940'erne gjorde andre skrivelser det klart, at forældrene ikke kunne tage deres barn ud af 4. eksamensmellemskoleklasse uden skolekommissionens tilladelse.[34] Den udmelding blev dog ændret allerede i begyndelsen af 1950'erne med andre skrivelser, der gav den modsatte udmelding, nemlig at den slags sager ikke krævede skolekommissionens samtykke.[35]

Forældreforeninger og forældreengagement – på skolernes præmisser

Forældreråd og forældrekredse var et almindeligt fænomen ved mange private og offentlige skoler i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet.[36] Der var tale om opbakning og ikke tilsyn.

Brabrand Realskole blev oprettet 1911, og da skolen året efter besluttede sig for en udflugt stillede forældrene beredvilligt op med vogne, der kunne fragte eleverne ud, hvor skolen ønskede det (foto, Århus Kommunes Biblioteker, Brabrand-Årslev Lokalhistoriske Arkiv).

Forældreskolen A/S, som den så ud, da den i 1932 havde adresse i Guldsmedgade, Århus. I 1935 flyttede skolen til Marselis Boulevard, hvor den stadig ligger (foto, Århus Hovedbibliotek, Lokalhistorisk Samling).

I årsskriftet fra Ordrup Gymnasium 1914-15 beskrives forældreforeningens opgaver i prioriteret rækkefølge: 1) at være forældrenes talsmænd over for skolen i alle sager af mere almindelig interesse; 2) at være rede til at forhandle med forældre; 3) at være rede til at forhandle med skolen, når den måtte ønske det i forhold til sager af fælles interesse; 4) at arrangere møder med foredrag, oplæsninger eller koncerter, og endelig 5) at administrere penge indkommet ved møderne eller 6) ved salg af særlige billeder samt 7) at arrangere den årlige skolefest.[37] Med hensyn til møderne (punkt fire) blev det præciseret, at hensigten var »i nogen grad at give Eleverne Erstatning for den lettere Adgang til saadanne Goder, som Hovedstadsbørnene har, og desuden at vænne Børnene til, i Fællesskab med deres Forældre, at søge Skolen af andre Grunde end for den daglige Skolegangs Skyld.«[38] Det sidste havde forældrene allerede været vant til længe – i hvert fald siden skoleåret 1903-04 havde skolen arrangeret foredrag hver mandag morgen, og de blev overværet af en fast kreds af forældre.[39]

Forældreforeninger stod også som økonomiske garanter for skolens virke. Ved Hindholm Kost- og Realskole gik forældreforeningen ind med et økonomisk tilskud, og ved Lyngby højere Almenskole var det forældreforeningen, der henstillede skolen til at forhøje skolepengene.[40] I den spektakulære ende hører forældreforeningen på Hellerup Gymnasium, der i 1913 fik skolen til at afsætte tre ugentlige skoletimer til matematikopgaver, der blev regnet på skolen dels for »at fritage Eleverne i de mest bebyrdede Klasser for en Del Hjemmearbejde, dels [for] at vænne dem til at foretage disse Opgaver under Forhold, der ligner Eksamen.«[41]

Forældre blev også ofte inddraget i forbindelse med oprettelser og omdannelser af realskoler (Damsholte Realskole), og ved Ballerup Realskole gav forældre tilsagn om en pengegave til opstarten.[42] Tilsvarende var det et forældreandragende, der lå bag ønsket om en kommunal mellemskole i Hobro i 1904.[43] I Nyborg var det i 1908 forældrene, der gik til kommunen for at søge om at få tilskuddet til privatskolen forhøjet. Samme sted og samme år blev forældrene inddraget i beslutningen om Nyborg Døtreskoles eventuelle overgang til fællesskole.[44]

Forældre tog også aktivt del i beslutninger om overgang fra privat til kommunal skole. I årsskriftet fra Anne Barfods Skole i København i 1919 fortælles det, at der »viste sig i

Den første landsformand for de nyoprettede forældreråd var den kendte Lars Larsen-Ledet, journalist, afholdsagitator og forfatter, her set hilse på Københavns skoledirektør Thorkild Jensen ved et repræsentantskabsmøde 1935. Selv Larsen-Ledets store kapacitet til trods fik forældrerådene ikke den indflydelse og rolle, som var ønsket (Lærerne og folkeskolen gennem 100 år, 1974).

Forældrekredsen – med al velvillig Anerkendelse af den private Skoles Fortjenester – dog afgjort Stemning *for* den kommunale Skole, som man ansaa for Fremtidens Skole«. Samme holdning nåede forældrene frem til på et forældremøde i Hørsholm Realskole samme år.[45] I Struer Realskole gik stemningen på et forældremøde i 1910 den modsatte vej, og skolen kunne fortsætte som privatskole. Fra Horslunde Realskole lød det i 1914, at nu var ledelse og ansvar for skolen overgået til forældrene, herunder også den økonomiske drift. Nørre Åby Realskole blev solgt til en forældrekreds i 1920, og i 1926 overtog forældrene Albeks Skole i Århus og omdannede det til aktieselskabet Forældreskolen A/S.[46]

Ud over disse eksempler på forældreengagement er der også eksempler på, at forældre fik adgang til skolebestyrelser i kommunale skoler. Vejle højere Almenskole, der blev overtaget af kommunen i 1891, havde således i 1914 to forældrerepræsentanter i bestyrelsen.[47]

Landsforeningen af Forældreråd

Inden for den kommunale skole sluttede de forældreråd, der blev dannet i kølvandet på tilsynsloven 1933, sig hurtigt sammen i en Landsforening af Forældreråd, i dag under

navnet Skole og Samfund. Foreningens mål var at binde forældrene sammen på tværs af skolerne, men da der kun blev oprettet et begrænset antal forældreråd, og det kun var et begrænset antal af dem, der meldte sig ind i foreningen – i 1938 var det 116 ud af 1.000 mulige – blev foreningens indflydelse begrænset.[48] Desuden kan det diskuteres, hvor relevant foreningen har været i realskolesammenhænge. Fokus var mere rettet mod folkeskolen og fra 1937 den eksamensfrie mellemskole. Logisk kan det begrundes med, at det var der, indflydelsesmulighederne var størst.

Ikke desto mindre var det en af landets kendte *realskole*bestyrere, Hans I. Hansen, der blev valgt til at holde åbningstalen på landsforeningens første årsmøde i 1935. Helt i tråd med den nye forenings bærende formål valgte han at tale over emnet forståelse og misforståelse mellem skole og hjem. Indlægget er interessant, fordi det giver os et førstehåndsindtryk af, hvordan realskolens senere 'førstemand' forholdt sig til forældrene og ikke mindst til grænserne for, hvad de skulle blande sig i. De burde for eksempel holde sig væk fra det, der angik forholdet mellem skolen og den enkelte elev og det enkelte hjem – men til gengæld opfordrede han de nye forældreråd til at gå videre end det, der lå nærmest for, nemlig opgaver inden for sundhed og ernæring. Hans forslag var, at forældrerådene burde iværksætte en undersøgelse af børnenes hjemmearbejde og på den måde sætte gang i drøftelser omkring »en Række almindelige Ting vedrørende Skolen: dens Fagkreds, Undervisningstiden, Skoleplanen i det hele taget«.[49] Hans I. Hansen foreslår således, at forældrerådene bliver skolernes nye allierede (mod staten), men dog inden for et klart afgrænset område. I virkeligheden kom det til at gå helt anderledes. Emner af den art formåede landsforeningen først at tage op, da de i 1950 fik en ny og anderledes gennemslagskraftig formand, Vilhelm Dupont, der som socialdemokratisk borgmester og folketingsmand havde direkte adgang til beslutningsdygtige politikere. Det gav et helt andet grundlag for indflydelse og førte blandt andet til drøftelser omkring skolernes struktur, undervisningsindhold og forsøgsskoler.[50]

Forældreforeningen i København og andre forældre mod skolesystemet

Der gives også eksempler på forældreforeninger, som valgte at gå imod skolerne i deres arbejde. I en konkret sag fra København 1911-12 valgte en forældreforening udelukkende at arbejde for forældrenes interesser og dermed imod det, der var i skolernes interesse. Sagen handler om »Forældreforeningen« i København, der blev oprettet i 1908 af forældre ved eksamensskoler i Hellerup med det formål at varetage forældrenes interesse i en tid, hvor skoler og lærere sluttede sig sammen, og hvor store omvæltninger og forandringer prægede skolevæsenet.[51]

De første opgaver, foreningen kastede sig over, var af pædagogisk og social art. Men arbejdet tog hurtigt en anden drejning. I 1911 var foreningen gået sammen med den københavnske skolesammenslutning De Forenede Skoler og fritstående privatskoler i arbejdet for at opnå statstilskud til de københavnske privatskoler.[52] Da det viste sig, at De Forenede Skoler ønskede at benytte et eventuelt statstilskud til udelukkende at forhøje lærernes løn og ikke til også at nedsætte størrelsen af skolepengene, valgte Forældreforeningen at trække sig ud af samarbejdet og udarbejde sin egen anmodning til Kultusministeriet.

Der var omtrent samtidig sket en udskiftning i bestyrelsen, og de nye medlemmer var anderledes ensidige i deres tolkning af, hvad Forældreforeningens primære formål var, og også anderledes krasbørstige i deres verbale udfald mod dem, der blev deres

modstandere. Det gik især ud over Privatskolens Fagordnede Lærere, som blev beskyldt for at ville hæve sig op til eneherskere på skoleområdet, men også De Forenede Skoler blev angrebet for misbrug af skolernes økonomiske midler.[53]

Sagen endte med et nederlag til Forældreforeningen. De ønskede skolepengene sat ned.[54] For lærerforeningen og De forenede Skoler handlede det derimod om at sikre skolerne et fundament for eksistens, først og fremmet med en forbedring af lærernes løn, og for at nå det mål var der behov for *både* et statstilskud *og* en forhøjelse af skolepengene. Forældreforeningen kom derfor til at gå imod de interesser, der var skolens og lærernes.

Denne sag er nok enestående i det format, den svang sig op til – der blev udgivet bøger og kommissionsbetænkninger om den; den findes udførlig refereret i efterfølgende skildringer[55] – men den er næppe enestående i sin form: forældre, der slutter sig sammen mod skolen (systemet). Et eksempel er refereret i dette værks kapitel 27 – sagen om C. la Cours Skole i Randers, som i begyndelsen af 1940'erne var tæt på at lukke, fordi forældrene ikke brød sig om bestyrerens politiske holdning. Når den københavnske sag kunne svinge sig op i et sådant format, skyldes det de særlige og i realiteten groteske omstændigheder, der på den tid karakteriserede skolevæsenet der. I begyndelsen af 1910'erne var tilskudsforholdene for de private skoler endnu ikke lagt i faste og sikre rammer; hovedstaden rummede et utal af private realskoler, der skulle kæmpe om de få midler til skoledrift, der var i omløb, og for mange var det et spørgsmål om liv eller død. For forældrene var situationen omvendt lige så katastrofal. Uden alternative offentlige skoler – København rummede kun én, Metropolitanskolen – var forældrene prisgivet de private skolers økonomiske og faglige disponeringer.

4. Realskolens holdning til forældrene

Realskolen havde ikke én holdning til forældrene, men flere. I de tidlige realskoler, hvor skolens interesser langt hen var sammenfaldende med forældrenes, fordi det var forældrenes skole, er det dog ikke relevant at tale om en egentlig stillingtagen. Den kommer først i det øjeblik, realskolen får institutionel karakter og bliver skilt ud fra forældregruppen. Det sker, da realskolen bliver en del af systemet gennem eksamensret og officiel anerkendelse, mens hjemmene kommer til at repræsentere brugerne og modtagerne; de, der står uden for systemet. Det er fra dette tidspunkt, at vi får de første præcise tilkendegivelser af, hvordan systemet (realskolen) forholder sig til brugerne (hjemmet, forældrene).

Et tidligt eksempel, som egentlig rækker tilbage til de ældre skoler med deres nære forbindelse mellem skole og hjem, stammer fra Schneekloths Skole, en privat latin- og realskole på Frederiksberg bestyret af Hans Schneekloth fra 1854 og frem til sin død i 1883. I en årrække udgav han i forlængelse af årsberetningen et lille skrift med titlen *Hjemmet og Skolen*, hvor han gav udtryk for sit personlige syn på forholdet mellem skole og hjem. Udgangspunktet var, at »Barnet tilhører Familien«.[56] I en artikel med titlen »Den private Pigeskoles Stilling udadtil« blev denne grundholdning uddybet med følgende udsagn: »Skolen er efter sin Natur kun tjenende; Forældrene have Ret til at bestemme, hvorledes de ville have deres Pigebørn underviste […] i Skolen, og især den private Pigeskoles Forhold til Hjemmet er efter sin inderste Natur ikke et Rets- men et Tillidsforhold.«[57] Schneekloths grundlæggende opfattelse var, at skolens primære op-

Hans Schneekloth var en højt respekteret skolemand, præget af tysk pædagogik og en klar fortaler for afskaffelsen af det gejstlige tilsyn ved skolerne. Udover den skole, som han oprettede, og som blev ført videre af hans søn, er han i eftertiden mest kendt for sin pionerindsats inden for skole-hjem-samarbejdet (foto, Det Kongelige Bibliotek).

gave var den opdragende, og at den i den opgave måtte arbejde sammen med forældrene efter bestemte stålsatte principper. Tilsammen arbejdede skole og forældre frem mod et højere mål, der kunne indbefattes med begrebet opdragelse, og her var samarbejde nødvendig. Det var en holdning, der ikke rigtig fik fodfæste i en skoleform, der blev båret frem til anerkendelse gennem eksamensanordninger. I den skoleform var der for meget kundskaber og for lidt opdragelse.

At placere Schneekloth inden for de tre typer af holdningstilkendegivelser, der prægede 1900-tallets realskolers syn på forældrene og hjemmene, er vanskeligt. Måske hører han bedst hjemme under den type, der mente, at forældrene først og fremmest skulle informeres og oplyses, selvom Schneekloth klart så skolens opgave som komplementær og ikke autoritær. Andre realskoler så forældrene som bærere af skolerne. Endelig var der de, der valgte en gylden middelvej med opbakning og støtte fra forældrene og frihed for skolerne. De sidste var der flest af.

Forældreopdragelse

Et eksempel på den holdning, der så oplysning og information over for forældrene som det primære, er en udmelding fra Bonde, bestyrer for Nyborg Private Realskole. Han så i 1934 skolens opgave som en medvirkende faktor til en forbedring af folkehygiejnen foruden den selvfølgelige at være kundskabsmeddelende.[58] Bondes pointe var, at skolen nok skulle være en autoritet på opdragerplanet, men at den ikke nødvendigvis var det i sig selv. Autoriteten kom først, når fagfolk gennem skolen nåede ud til forældre (altså lægfolk) med deres viden. Det kunne ske gennem foredrag af f.eks. læger og tandlæger, og ved at udsende flyveblade skrevet af fagfolk gratis til hjemmene gennem skolerne. Skolen var derfor i Bondes forståelse mere ramme om en folkehygiejnisk opdragelse end selve lærdomsstedet for opdragelsen.

Bondes synspunkt kom som en reaktion på en anonym kommentar i *Den danske Realskole.* Her kunne man læse, at forældrene havde brug for opdragelse, og at denne kunne komme fra skolerne. Det var vigtigt, skrev den anonyme, at forældrene så, »at Skolen ikke blot er et Sted, hvor Børnene kan »faa Lærdom«, men hvor de selv kan komme og gaa klogere derfra.«[59] Selvom Bonde lidt forsigtigt hertil måtte sige, at »disse Udtalelser af Forældrene vil kunne tydes som et Forsøg paa fra Skolens Side at ville »nationalisere« Børnene«, var han netop ikke afvisende overfor at lade skolen stå som centrum for folkehygiejnen, men det skulle ske på fagkundskabens – eller man kunne også sige – videnskabens grundvold. Lærerne – og skolen – skulle ikke selv opdrage forældrene.

Forældreopdragelse var et centralt begreb i 1930'erne, og det blev både benyttet inden for realskolekredse og i en bredere kontekst i den pædagogiske debat, der kom til at gå under betegnelsen reformpædagogikken. Skoleinspektør og psykolog Anne Marie

Nørvig, selv tidligere lærer på Tåstrup Private Realskole under Holger Egekvist og en stærk og myndig forældrekreds, holdt i 1933 foredrag på Den Frie Skoles julemøde; foredraget havde titlen forældreopdragelse, og her pointerede hun ønskeligheden af, at forældrenes indstilling til barnet ændredes. Livsduelighed, talte hun om, frem for faglig dygtighed og stærke ambitioner på barnets vegne.[60] Forældrene skulle forstå, at det var dem, der fastholdt skolen i en bestemt selvopfattelse, og at der måtte forældreopdragelse til for at ændre denne indstilling til skolen.

Mange år senere kan vi støde på et lidt andet udgangspunkt i den holdning, der hedder, at skolen skal hjælpe forældrene til at blive bedre forældre. I *Den danske Realskole* blev der i 1959 bragt en række artikler med undertitlen forældrekursus I-V.[61] Artiklerne behandlede forskellige sider af skolelivet ud fra det grundsynspunkt, at her var noget, det kunne være nyttigt at kende til som forælder. Modsat forældreholdningen i 1930'erne var det nu ikke længere skolens opgave at gøre forældrene til 'bedre' mennesker (forældre), men derimod at hjælpe dem til indsigt, og det har forskubbet fokus fra opdragelse til arbejdsdeling: Skolen skulle tage sig af, hvad der var skolens, og give forældre forudsætning for indsigt i det; hjemmet måtte så varetage, hvad der var hjemmets.

Forældre er bærere af skolerne

Et eksempel på den holdning, der så forældrene som bærere af realskolen, kom klart til udtryk i en debat, der udspandt sig omkring et privatskolesalg. Debattørerne var undervisningsinspektør F. Rønning og flere af realskolens folk og debatten kan vi følge i et par numre i *Den danske Realskole* i begyndelsen af året 1918. Ifølge undervisningsinspektør F. Rønning var de privatskolesalg, som den seneste tid havde set flere eksempler på, i »Strid med Privatskolens Ide, som *ikke* er den, at den skal være et »privatkapitalistisk« Foretagende, hvorved der […] skal tjenes saa meget som muligt. En privat Skole burde bæres og ejes af den paagældende Forældrekreds, saaledes at hele Netto-Overskuddet anvendtes til Sikring af og Forbedring af Skolens Drift.«[62] En reaktion kom fra skolebestyrer H.P.Neisig, der påpegede, at det at forbinde de privatejede skoler med privatkapitalisme gik for vidt. »Skolen skal bygges paa Forældrenes Tillid«, sagde han, og videre: »Privatskolen eksisterer i Kraft af Idéen om Skolefrihed, og det vil jo i Praksis slet og ret sige Forældrenes Ret til frit at *vælge* deres Børns Skole, men ingenlunde nogen Forret til ogsaa at *drive* deres Børns Skole.«[63] Det ville blot være til skade for den private skole, hvis bestyreren konstant skulle sikre sig et flertal bag enhver beslutning. »Bestyrereje er mere praktisk og mere pædagogisk end Forældreeje.«

Holdningen, som var Rønnings, er også den, der ligger til grund for de første aktieskoler og for selvejende institutioner som Tåstrup Realskole. Lederen af denne skole, Holger Egekvist, gik ind i debatten på grundlag af sine erfaringer med en forældrebåren skole. Tåstrup Realskole havde været en selvejende institution siden1916. Som selvejende institution blev skolen ledet af en bestyrelse, der blev valgt på et af de halvårlige forældremøder.[64] Forældremøderne var skolens øverste myndighed, men overdrog gennem bestyrelsen ansvaret for den daglige ledelse, herunder også ansættelse af lærere og valget af pædagogik, til bestyreren, hvis uafhængighed og selvstændighed således blev sikret. Egekvist så derfor en klar fordel i forældrenes indflydelse: »det er en Grad nærmere Idealet, naar Forældrene kan føle, at det er *deres egen Skole*, de sender deres Børn i; at jo mere de støtter Skolen og staar fast om den, des bedre *Skolekaar* skaffer de deres Børn bl.a. ved at virke for *Lærernes gode Kaar*, saa at der kommer *Stabilitet i Skolen*.«[65]

Også i de to aktieskoler – Esbjerg Realskole og Forældreskolen A/S i Århus – var forældrekredsen den bærende. Gennem vedtægter, der tilkendte forældrene en vis grad af indflydelse på skolens virke, og som fastsatte bestyrerens myndighed som gældende i den daglige ledelse og til varetagelse af skolernes pædagogiske linje, blev forældreindflydelsen klart defineret og afgrænset. Med betoningen af, at bestyreren vel skal bevare sin selvstændighed og frihed i det daglige, er vi i virkeligheden tæt på den gruppe af skoler, der ønskede forældrenes opbakning og bestyrerens frihed; det, der her er blevet kaldt den gyldne mellemvej.

Udover at være stifter af foreningen Den Fri Skole var Aksel Plenge, her set med hustruen Magnella Elisabeth, også som en af de ganske få mænd bestyrer af en pigeskole. Det kan have været denne del af hans virke, der tiltrak flere af de kvindelige pigeskolebestyrere til hans forening (foto, Det Kongelige Bibliotek).

Den gyldne middelvej

Den gyldne middelvej er den realskoleholdning, der tilkender forældrene betydning, men som fastholder skolens ret til at drive skole uden om forældrenes direkte indblanding. Et eksempel på den holdning kan vi bl.a. finde omkring Forældreforeningen i København, der i forbindelse med dens etablering blev hilst velkommen i Danmarks Realskoleforenings blad af både redaktøren og den altid kommenterende overlærer fra Fanø, A.D. Thyssen, med ord, der understregede den private realskoles dybe afhængighed af forældrene og værdien og nødvendigheden af et godt samarbejde og opbakning herfra, men som samtidig pointerede skolernes behov for at virke i uafhængighed af individuelle og varierende forældreinteresser.[66]

Den gyldne middelvej møder vi også i de talrige situationer, hvor forældrene inddrages, spørges til råds, informeres på behørig vis, men hvor autoriteten fastholdes hos skolen og skolelederen. Det sker gennem forældremøder og via forældreforeninger - indholdet og omfanget i de enkelte tiltag var helt op til den enkelte skole, og langt de fleste handlede om at møde forældrene, etablere en kontakt til hjemmene herigennem og at informere forældrene om aktiviteterne i skolerne. I enkelte tilfælde gik man videre, som eksempelvis i Randers Realskole, der i 1903 og 1904 forsøgte sig med forældremøder, hvor undervisningsmetoder og pædagogik blev lagt frem til åben debat. Det var en anderledes og ny måde at inddrage forældrene på, som Realskoleforeningen efterfølgende måtte karakterisere som vellykket, men så sandelig også dristigt.[67]

Andre steder blev forældrene inviteret til at overvære undervisningen. I 1914 foregik det ved i hvert fald fem skoler og formentlig også flere.[68] På Hellerup Gymnasium var hensigten, at skole og forældre skulle lære hinanden at kende; der var tale om et partnerskab, hvor en indbyrdes forståelse var fundamentet for et godt samarbejde.[69]

I 1904 blev foreningen Den Fri Skole stiftet med det mål at sikre forældrene ansvaret for deres børns opdragelse. Stifter og bagmand bag bevægelsen var Aksel Plenge, der siden 1890 havde drevet en pigeskole i Vi-

borg.[70] Den Fri Skole var ikke nogen forældreforening, men en skoleforening, der gik mod statslig indblanding. Den første bestyrelse blev en blanding af højskole-, friskole- og realskolefolk. Både frk. Scholten fra Aalborg højere Pigeskole og Henriette Skram fra N. Zahles Skole i København fik sæde. Det samme gjorde N.C. Starcke fra Det Danske Selskabs Skole.[71]

Den Fri Skole blev stærkt støttet af Danmarks Realskoleforening. Kerneargumentet var, at myndigheden skulle ligge i skolen, ikke hos staten: »Forældrenes Interesse for at skaffe Børnene den bedst mulige Undervisning er den kraftigste Løftestang for et Folks Skolevæsen, men den vækkes og fremmes ved, at *Selvstyre* gennemføres ogsaa i Skolesager, hvorimod den hæmmes, naar Staten ordner og leder det hele og Forældrene blot modtager, hvad der saaledes gives.«[72] Bevægelsen havde dog på ingen måde til hensigt at overgive ledelsen af skolen til forældrene. De sagde det på denne måde: »Den fri Skole præges af *Styrerens Personlighed* og ejendommelige Arbejde. Den staar og falder til enhver Tid med *Forældrenes Samvirken* og Tilslutning«.[73]

Det var samme holdning, der stod bag beslutningen i 1907 om at lade Danmarks Realskoleforenings årsmøde afvikle som et offentligt skolemøde med foredrag af markante skolefolk, og hvortil forældrene blev særligt indbudte: »Den danske Realskole er i væsentlig Grad baaret frem af Forældrene; de har flokkedes i store Skarer om Realskolen«, hed det.[74] Forældrenes opbakning var en nødvendig ingrediens i det fortsatte skolearbejde, men hverken bevægelsen »Den fri Skole« eller Realskoleforeningens offentlige skolemøde var væsentlige nyskabelser i relationen mellem skole og hjem. Det var blot nye måder at opnå forældrenes opbakning på.

I 1948 var en ny tilsynslov på trapperne. Forslaget, som det blev præsenteret i en betænkning efter et forudgående kommissionsarbejde, blev voldsomt kritiseret i en leder i *Den danske Realskole*.[75] Frem for at støtte og opmuntre til forældreengagement i de enkelte skoler gennem bl.a. finansiering gik man nu ud og tvang forældreindflydelsen igennem. For – som det blev sagt – hvorfor skulle det nu være kommunalbestyrelsen, der skulle tage afgørelse om oprettelse af skolenævn? Før havde det været forældrene selv, der gennem tilstrækkelig stor interesse kunne oprette det, der da hed forældreråd. Med det nye forslag var de forældreinitierede skolenævn kun en af tre muligheder – ellers lå det som en afgørelse i kommunalbestyrelsen.

Realskoleforeningen var ikke decideret imod forældreindflydelse, men imod at få den pålagt fra oven. Forældreindflydelse burde komme nedefra, som et udtryk for oprigtig interesse, og i sådanne sammenhænge indrømmedes også gerne forældrene en vis indflydelse, som det siges, blandt andet ved forhandlingsret. Skolens virke var i det perspektiv stadig en sag mellem skolen og forældrene, men dog på skolens præmisser.

5. Lærerne og forældrene

I skolernes dagligdag blev det i stigende grad lærerne, forældrene mødte, og i mindre grad bestyrerne. Især ved indførelse af klassemøder kunne læreren komme til at sidde ene som skolens repræsentant over for gruppen af forældre.

Forholdet mellem lærere og forældre var helt frem til 1960'erne præget af autoritet. Faglæreren i realskolen har formentlig været med til at understrege denne autoritet – i modsætning til de fleste klasselærere eller enelærere i almueskolen havde faglæreren en faglig ballast, der i mange tilfælde øgede afstanden til forældrene.

I en del realskoler fandtes også klasselærere. I 1923 berettes om klasselærere i næsten alle købstadsskoler,[76] og bestyreren af Randers Realskole, C. Christensen-Dalsgaard, nævner i 1911, at der på det tidspunkt var klasseforstandere i flere højere almenskoler.[77] Ideen bag klasselæreren som en lærer, der underviste børnene i flere fag, og som tillige fulgte dem gennem flere klasser, menes at stamme fra Natalie Zahle, der indførte det i sin skole allerede i 1860'erne.[78] Henriette Skram betegnede det senere som »den bærende Kraft i Skolen«.[79] Som moderlige værger skulle klasselærerinderne, i de små klasser kaldet klassemødre, følge sine børn gennem alle timer og flere klassetrin. Selvom kontakten til forældrene indgik i klasselærerindens arbejdsopgaver var hendes primære opgave at fungere som bestyrerens øjne og ører, så denne fra sit ophøjede stade kunne etablere et solidt og sikkert kendskab til hver enkelt elev.

Klasselærerinden, som hun her er beskrevet, kunne man kun finde i pigeskolerne og i forberedelsesklasserne i nogle af drenge- og fællesskolerne. I drengeskolerne var der i stedet timelærere og faste lærere, og af dem var det de faste lærere, der ved siden af deres undervisningsforpligtigelse også skulle føre tilsyn med børnene og varetage administrative opgaver som at føre protokol og udfærdige vidnesbyrd.[80]

Forældresamtale på Samsøgade Skole i Århus 1953. Møder mellem klasselæreren og forældrene var på det tidspunkt endnu ikke lagt fast som et krav, men må formodes at have fundet sted ved langt de fleste skoler, også realskoler på det tidspunkt (foto, Århus Hovedbibliotek, Lokalhistorisk Samling).

Både klasselærerinderne i pigeskolerne og de faste lærere med klasselærerfunktioner i drengeskolerne havde opgaver, der var rettet mod opdragelse af børnene og mod en sikring af det interne tilsyn, selvom karakteropdragelsen stod stærkere i pigeskolernes klasselærerfunktioner. I 1911 argumenterede Christensen-Dalsgaard for, at klasseforstandere med fordel kunne indføres som kontaktled mellem skole og hjem i realskolens højere klasser, hvor faglærersystemet dominerede. Selvom dette synspunkt således relativt tidligt kunne findes i realskolekredse, var det først langt senere i forbindelse med

overgangen til klasseforældremøder frem for stormøder med alle forældre, at den form for klasselærerfunktioner blev indført. Formelt set blev klasselærerens rolle som kontaktled mellem skole og hjem først fastlagt med 1958-skoleloven.[81]

I takt med, at forældrene i stigende grad opnåede indflydelse på skolens forhold, fremførte også lærerne krav på at blive hørt. De følte, de var blevet taberne i et politisk spil, der i højere grad tilgodeså forældrene i skolernes styrelse end dem. I forbindelse med den styrelseslov, der kom i 1970, kritiserede de skarpt denne skævvridning.[82] Dels forlangte de timetalsnedsættelse for et øget samarbejde mellem skole og hjem, dels satte de sig kraftigt imod den kritik, de fra forskellig side blev udsat for.[83] De kunne også selv finde på offentligt at kritisere forældrene, som når en lærer fra Hårby på Fyn i 1972 beklagede sig over slatne forældre, der var ved at forvandle skolen til et »mentalt reparationsværksted.«[84] Forventningen var, at forældrene skulle stå ved deres del af opdragelsesansvaret. Det udgør dog ikke hele billedet. Andre havde den opfattelse, at forældre og lærere burde lære hinanden bedre at kende. »Man ved for lidt om hinanden«, blev der sagt i 1969 som årsagen til det, der blev betegnet som en svigtende kontakt mellem skolen og hjemmene.[85]

Samme lærer beklagede sig også over, at forholdet mellem lærere og forældre ikke havde forbedret sig siden 1930'erne. Lærerne stod »som nervøse enere uden konferencetimer med kollegerne, uden en daglig konsultationstime til forældrene, uden kendskab til de forskellige børns forskellige hjem. – Og forældrene uden nogen holdning over for skolen ud over den negativt kritiserende. Man kommer, når man synes, der er noget galt, men man kommer sjældent for positivt at blive orienteret, deltage i undervisningen, i samtalemøder og studiekredse.«[86] Men i virkeligheden var der sket en kolossal forandring. Læreren mødte ikke længere forældrene som autoriteten, der vidste bedst, men derimod som den ligeværdige partner, der ønskede et engageret og ligefuldt samarbejde om børnenes skolegang.

De kraftfulde tilbagemeldinger fra lærerne var også et udslag af, at kritikken af dem var blevet voldsommere, og der var således også et element af selvforsvar i forsøget på at vække forældrene. Skolen og herunder lærerne blev i tiden omkring 1970 bekæmpet som et autoritært system, der skulle nedbrydes, og Realskoleforeningen kunne tilmed komme med eksempler på medarbejdere hos radioen og fjernsynet, der var gået så vidt, at »de har benyttet særlige udsendelser som en slags kursus for skoleelever i provokation over for lærere.«[87] Reaktioner fra forældreside er »påfaldende sjældne«, siges det efterfølgende med beklagelse. Skolen – og lærerne – havde stadig brug for forældrenes opbakning.

6. Afslutning

Realskolens forhold til forældrene ses at have ændret sig markant fra slutningen af 1700-tallet og op til 1970'erne. Mens vi i den allerførste del af perioden oplevede en klar og direkte accept af forældrenes indgriben og medvirken i skolernes dagligdag, blev denne mulighed lukket i takt med skolernes 'institutionalisering'. Med klarere målsætninger, eksamenskrav og et offentligt tilsyn blev forældrenes rolle indskrænket til noget, der kun vedrørte ydre forhold af skolegangen: lektielæsning, deltagelse i møder, optagelse af information. De faglige krav, understøttet af myndighederne, blev det argument, skolerne kunne benytte for at holde forældrenes indblanding ude. Det er også vist i afsnittet omkring optagelse og oprykning.

Første skoledag, sommeren 1968, skolen kendes ikke. Forældrene afleverer her børnene til et skolesystem, der ikke længere var opdelt efter by og land, og som for mange betød syv års grundskole efterfulgt at to eller tre år i realklasserne og med en fremtid inden for handel eller service (foto Bjarne Lüthcke, Scanpix).

Med myndighedernes erkendelse af, at forældrene gennem forældreretten ideelt og principielt set har ret til andel i skolernes virke, skubbes en kile ind i realskolernes fagligt funderede ret til selv at bestemme. Det kommer med den første styrelseslov i 1933, og selvom den gjaldt folkeskolen og ikke så meget mellemskolen, der havde sit eget særlige tilsyn, kommer den til at lægge grundlaget for en ny måde at tænke skole-hjem på. Forældrene bliver fra det tidspunkt en interessegruppe og ikke kun repræsentanter for de hjem, den enkelte skole samarbejder med. Perspektivet flyttes fra det lokale til det nationale. Som det er vist, var man stærkt imod den udvikling i realskolen – her blev det pointeret, at forholdet mellem skole og hjem burde basere sig på ægte interesse, altså forblive på det lokale niveau og ikke reguleres ovenfra.

Realskolen evnede i kraft af sine eksaminer gennem lang tid at stå imod. Det er således først, da realskolen som eksamensskole er på vej ud, at forældrene opnår reel indflydelse. Forældrenes indflydelse og mulighed for medvirken i realskolen kan derfor siges at være omvendt proportional med den betydning, realskolen havde som skole- og uddannelsesform.

For den private realskole var forholdet til hjemmene kendetegnet ved en stadig balancering mellem behovet for at stå frit og uafhængigt af snævre forældreinteresser og nødvendigheden af at forholde sig til forældrenes krav og interesser. Spørgsmålet er dog, om det ikke snarere er et kendetegnende træk ved den *private* skole. Det afgørende brud i realskolens forhold til forældrene kan ikke findes i skolernes forhold til hjemmene, som blev praktiseret efter lokale behov og traditioner, men derimod i den anerkendelse, staten efterhånden tilkendte forældrene som interessegruppe. Og den fik først virkelig betydning, da realskolens faglige autoritet var brudt.

Noter

1. J. Larsen 1984/1899 s. 102, noten.
2. Udtrykket stammer ifølge J. Larsen fra konferensråd Lassen, der anvendte det i forbindelse med Danske Kancelliets votum i sagen (J. Larsen 1984/1899 s. 106). »De blaa Drenge« refererer til drengene fra opfostringshuset (Ordbog over det danske sprog).
3. Kgl. resolution af 17. januar 1838, bekendtgjort ved kancelliets cirkulære af 10. febr. s.å.
4. Købstædernes position og størrelse gav slet ikke mulighed for at tilvejebringe skoler af denne form. En væsentlig forudsætning for skolernes opkomst i København var den højkonjunktur, som hovedstaden og hovedstaden alene på det tidspunkt oplevede som følge af neutraliteten i forhold til de krigsførende lande England og Frankrig. Det gav økonomisk og mentalt overskud til ideale projekter af den art, som her er på tale.
5. Se J. Hatting 1986 og H. Lund 1887. Å. Højlund Nielsen 1996.
6. KS. Direktionen for Almue- og Borgerskolevæsenet. Christianshavns Døttreskole, autorisation af 1. april 1816. Skolerne indsendte dog årlige beretninger til direktionen.
7. KS. Døttreskolen af 1791. Direktionsprotokol 1791-97, under 18.10.1792 og 10.06.1793. Det skal siges, at det var forhold, der især kendetegnede de første år af skolens virke.
8. KS. Døttreskolen af 1791. direktionsprotokol 1791-97 og »Selskabets Medlemmers Minde«, 1798.
9. J. Hatting 1986 s. 37.
10. J. Hatting 1986 s. 34.
11. Borgerdydskolerne havde også været underlagt Direktionen for Universitetet og den lærde Undervisning siden de ganske få år efter oprettelsen var gået over til også at tilbyde lærd undervisning. H. Lund 1887 s. 117f.
12. Se J. Paludan 1885 s. 542 og E. Nørr 1998 s. 143.
13. J. Paludan 1885 s. 159; V. Skovgaard-Petersen 1978 s. 75; Medd. LS 1860 s. 3. Det gjaldt fortrinsvis de lærde skoler.
14. E. Nørr 1979 s. 152.
15. Esbjerg Realskole – Esbjerg Gymnasium 1889-1914.
16. Betænkning angaaende Folkeskolens Tilsyn m.v. 1911.
17. Anordn. nr. 668 af 31. december 1917.
18. Se cirk. 5. januar 1918, Medd. HA 1917/18 s. 135.
19. J. Vejlby 1918.
20 Lov nr. 211 af 20. maj 1933.
21. Det skal dog bemærkes, at loven i virkeligheden bestod af tre dele – en for København, en for Sønderjylland og en for det øvrige land – og at den del, der gjaldt for København, faktisk gjorde forældrerådene obligatoriske her.
22. I. Markussen 1989 s. 84.
23. Lov nr. 200 af 12. april 1949. Se også Betænkning vedrørende Folkeskolens Styrelse og Tilsyn 1948 s. 9.
24. H. Cornelius 1978; lov nr. 44 af 9. februar 1970 og rev. tilsynslov nr. 462 af 3. september 1974.
25. I. Markussen 1987.
26. Skolebestyrelsens myndighed på dette område blev slået fast anordning af 23. juni 1919. Før det havde beslutningen reelt ligget hos skolekommissionen. Med overdragelsen af beslutningsmyndigheden til skolebestyrelsen blev skolekommissionen kun inddraget i det tilfælde, at der var flere kvalificerede elever end der var pladser. Man kan derfor hævde, at forældrene som medlemmer af skolekommissionen og fra 1949 også som skolenævnsmedlemmer havde en formel beslutningsmyndighed i særlige tilfælde omkring optagelse. Se også bek. af 27. jan. 1951.

27. DdR 1925 s. 235-36, citat fra Berlingske Tidende 2. juli 1925.
28. Svar på kritikken i DdR192, nr. 17, DdR 1930, nr. 3.
29. Se også S. Holm-Larsen 2003 s. 109.
30. Se svar til rektoren for Roskilde Katedralskole 1907, gengivet i Medd. HA 1907-08 s. 15f.
31. Bek. nr. 235 af 1. oktober 1906, cirk. 15. dec. 1916 og nr. 88 af 12. maj 1915.
32. Cirk. 5. januar 1920 (Medd. HA 1919/20 s. 118); cirk. 28. september 1926 (Medd. HA 1926/27 s. 11-12).
33. Skr. 29. april 1912 og 18. marts 1914. Et eksempel på en forældreerklæring i praksis er Gentofte, hvor man i 1913 i forbindelse med oprettelse af realklasser ved kommunens skoler krævede af forældrene, at de erklærede sig villige til at lade deres børn gennemgå begge realklasser ved optagelsen. DdR 1913 s. 284.
34. A. Barfod 1950 s. 238. Ref. til skr. 8. januar 1942, 11. november 1943 og 9. februar 1944.
35. Skr. 12. april 1951 og 21. marts 1952.
36. Forældreforeninger ved Struer Realskole, Damsholte Realskole, Ryomgård Realskole, Lyngby højere Almenskole, Viborg Realskole og Hindholm Kost- og Realskole foruden ved Sundby højere Almenskole, Østersøgades Gymnasium, Hellerup Gymnasium, Henrik Madsens Skole, Marie Kruses Skole, Marselisborg fuldstændige højere Almenskole og Ordrup Gymnasium. Se DdR 1910 nr. 12; 1911 nr. 13; 1913 nr. 1; 1916 nr. 17; 1918 nr. 3 og 4. Desuden forældreudvalg ved Vejle højere Almenskole siden 1868, årsskrift for Vejle højere Almenskole 1914-15.
37. Bestemmelser for det ved Ordrup gymnasium fungerende forældreudvalg, trykt i årsskrift for Ordrup Gymnasium 1914/15 s. 24f.
38. Årsskrift for Ordrup Gymnasium 1914/15 s. 23.
39. Årsskrift fra Ordrup højere Almenskole 1903/04 s. 61.
40. DdR 1918 nr. 3 og 4.
41. Hellerup Gymnasium, årsskrift 1913.
42. DdR 1911 nr. 13 og 1915 nr. 7.
43. DdR 1904 s. 108.
44. DdR 1908 s. 40; 1908 s. 56
45. For oplysninger om beslutningerne se notitser i forskellige numre af DdR årgange 1910 til 1920.
46. Optagelse i denne skole krævede helt frem til 1961, hvor skolen blev selvejende institution, køb af en aktie. J. Kjær Hansen 1992.
47. Årsskrift 1914 og 1915.
48. P. Bach 2009.
49. Forældreraads-Tidende 1935 nr. 6 s. 50-56 og nr. 7 s. 75-76.
50. I. Markussen 1989 s. 86.
51. Foreningens love, § 1, DdR 1908 s. 242.
52. DdR 1911 nr. 4.
53. Se DdR 1912 s. 43; H. Kyrre 1926 s. 70ff.
54. Skolepengeforhøjelserne var gennemført af De Forenede Skoler. V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 299.
55. Ministeriel betænkning af 22. januar 1914; H. Martensen-Larsen 1912; H. Westergaard 1912; H. Kyrre 1926.
56. »Folkeskolens Emancipation« i »Frølunds Maanedsskrift og Repertorium for Almue-Skolelærere«, 1841 – citeret i Hans Schneekloth. Mindeblade paa 100 Aarsdagen for hans Fødsel 1912 s. 16.
57. S.L. Povelsen 1867 s. 8f.
58. Bonde 1934 s. 123.
59. DdR 1934 s. 106.

60. Refereret i DdR 1934 s. 82.
61. Omtalen i DdR har ikke været direkte henvendt til forældrene, men været til skolernes interne oplysning. Tolkningen bygger derfor på en sammenstilling af indholdet i dette tiltag med 1930'ernes langt mere autoritative forsøg.
62. F. Rønnings besvarelse af en skrivelse fra lønudvalget for de private provinsrealskoler trykt i DdR 1917 s. 320.
63. DdR 1918 s. 3.
64. Bemærk i øvrigt ligheden til driften af de tidligste realskoler.
65. H. Egekvist 1918 s. 30.
66. Se DdR 1908 nr. 19 og 20.
67. DdR 1903 nr. 15; 1904 nr. 4.
68. Se 1914-årsskrifter fra Henrik Madsens Skole, Plockross' Skole (Øregaard Gymnasium), Hellerup Gymnasium, Ordrup Gymnasium og Slagelse Private Realskole.
69. Årsskrift for Hellerup Gymnasium 1913.
70. DdR 1904 s. 281-82.
71. DdR 1904 s. 284.
72. Citeret fra DdR 1905 s. 91.
73. DdR 1905 s. 92.
74. DdR 1907 s. 102f.
75. DdR 1948 nr. 13/14.
76. Vor Ungdom 1923 s. 403-05. Se også G. Sandemann Rasmussen 1984 s. 52. Klasselærere blev indført i københavnske kommuneskoler i 1870'erne. N. de Coninck-Smith 1990 og 2000.
77. Vor Ungdom 1911 s. 375.
78. B. Possing 1992 s. 199ff; H. Skram 1913 s. 251-61. Inspirationen til klasselærerinderne kan Natalie Zahle have hentet hos pædagogen J.H. Pestalozzi, som hun også i andre sammenhænge var inspireret af, men det er også tænkeligt, at hun har skelet lidt til sin egen barndomsskole – Døttreskolen af 1791 – hvor guvernanterne udførte mange af de samme funktioner som klasselærerinderne senere fik.
79. H. Skram 1913 s. 252.
80. På de nederste klassetrin indtog lærerinder dog ofte funktionen som klasselærerinde. Drengeskolernes klasselærersystem findes beskrevet i en debat om klasselærerinder, der forløb over tre numre af bladet Den højere Almenskole 1914 nr. 9, 10 og 11. Den højere Almenskole var medlemsblad for Privatskolens Fagordnede Lærerforening.
81. DdR 1959 nr. 16 – »Enelæreren – klasselæreren«. G. Sandemann Rasmussen 1984 s. 60. I øvrigt er 1958-skoleloven den første skolelov, der definerer klasselærerens rolle og funktion. Før det har klasselærerens opgaver været bestemt lokalt gennem instrukser. I København blev der i 1876 udsendt en ny anordning for borger- og almueskolevæsenet, der også indeholdt bestemmelser om klasselæreren. N. de Coninck-Smith 1990 (b).
82. DdR 1970 s. 303.
83. Artikler i DdR 1969 nr. 3, 1970 nr. 7, 1972 nr. 9.
84. TS 1972 s. 439.
85. DdR 1969 s. 6.
86. J. Flemming Nielsen 1969.
87. DdR 1970 s. 310.

IX. Realskolen i lokalsamfundet

Rejsegilde på Ryomgård Realskole 1913
(foto, Midtdjurs Lokalarkiv).

27. Realt og lokalt
– den lokale realskole

CHRISTIAN LARSEN

I dette kapitel vil forskellige typer af lokale realskoler blive undersøgt for at vise de strategier, som en realskolebestyrer måtte anlægge for at sikre sin skoles overlevelse. I fokus er især skolernes oprettelseshistorier. Hvordan så baglandet ud, hvorfor var der netop i denne lokalegn plads til en ny realskole, og hvilke vilkår gav kommunen den lokale, private realskole?

1. Indledning

I løbet af 1800-tallets sidste årtier og de første årtier af 1900-tallet voksede der en sand byge af private og kommunale realskoler frem ikke alene i købstæderne, men også i de mange nye stationsbyer, som så dagens lys i disse år. Realskolen kunne i stationsbyerne tilbyde en undervisning, der lå over den landsbyordnede skole, og dermed sikre sig en

Lærerstaben på la Cours Skole cirka 1912. Stående fra venstre: Nanna Boisen Jensen, Gerda Spendrup, Frederikke Odgaard, Hilma Rasmussen, Ingrid Madsen, Helga von Speth og Else Bie. Siddende fra venstre: Johanne Lind, Petrea Welling, Charlotte la Cour, Helene Ploug og Albertine Møller (foto, Randers Lokalhistoriske Arkiv).

fordel, mens den i købstæderne skulle konkurrere med borgerskolen og visse steder også en lærd skole. Med kommunernes oprettelse af mellem- og realskoler i årene efter almenskoleloven af 1903 fik den private realskole en konkurrent. Disse forhold gjorde, at en privat realskolebestyrer var nødt til at lægge en strategi/plan for sin skoles virke, i købstæderne ved at finde en niche, på landet et sted, hvor der var et tilstrækkeligt kundeunderlag.

Formålet med denne artikel er at beskrive, analysere og sammenligne forskellige typer af realskoler, der kan vise de strategier, som realskolebestyrere måtte anlægge for at sikre skolens overlevelse. Det er især skolernes oprettelseshistorie, der er i fokus i dette kapitel. Hvordan så baglandet ud? Hvorfor var der netop på dette sted plads til en privat eksamensskole? Og hvilke vilkår gav kommunen den lokale private eksamensskole?

Ved almenskolelovens vedtagelse i foråret 1903 var der 94 dimissionsberettigede realskoler uden for København,[1] fordelt på 23 sjællandske, ni lolland-falskerske, en bornholmsk, femten fynske og 45 jyske skoler samt en skole på Færøerne. Realskolen i købstaden var den fremherskende form, repræsenteret af 64 skoler, mens der var tredive skoler i landkommunerne, enten i en stationsby (fjorten skoler) eller i et rent landdistrikt (seksten skoler). To tredjedel af skolerne var ejet af en privatperson, et interessentselskab eller et aktieselskab; 32 skoler var en del af det offentlige skolevæsen. I øvrigt kan man se, at forholdet mellem offentlige og private realskoler var nogenlunde ligeligt på Sjælland og Fyn, hvorimod der i Jylland og på Lolland-Falster var en klar overvægt af privatejede skoler (henholdsvis 73 og 77 procent). Den typiske realskole var en privatejet skole i en købstad eller bymæssig bebyggelse (provinsby eller stationsby), oprettet i 1880'erne eller 1890'erne.

Der er udvalgt tre typer, som kan illustrere udviklingen: 1) købstadstypen med en blanding af offentlige og private realskoler samt pigeskoler og statsskole, 2) den nye provinsby med en privat og en kommunal realskole og 3) endelig en stationsbytype med privat realskole. Købstadskolen repræsenteres af Randers med fire private realskoler (herunder også pigeskoler), en kommunal mellem- og realskole samt en lærd skole. Som eksempel på den nye provinsby er udvalgt Esbjerg, hvor der var et stærkt offentligt skolevæsen, der ikke levnede megen plads til de private skoler. Endelig er udvalgt stationsbyen Jyderup i Nordvestsjælland, som repræsenterer stationsbyen, men også en realskole i en landkommune.

2. Randers 1850-1970

Randers Købstad

Randers var ved midten af 1800-tallet den klassiske købstad med rod i middelalderen. I 1850 havde byen en befolkning på 7.338 personer, som voksede til 13.457 personer i 1880 og 20.057 personer i 1901, og Randers var den femte største provinsby. Befolkningsvæksten skyldtes stor tilvandring af arbejdere fra oplandet til byens mange nye virksomheder. Indtil slutningen af 1800-tallet var håndværksfagene sammen med de handlende byens vigtigste erhverv, men fra 1890'erne fik Randers' industri sit egentlige gennembrud, og ved århundredeskiftet var håndværk og industri de dominerende erhverv. De infrastrukturmæssige forhold var også medvirkende til byens rivende udvikling: En godt beliggende havn, hvor selv større skibe kunne lægge til, og fra 1862 statsjernbane samt jernbaneknudepunkt for tre lokalbaner.

Siden 1542 havde der været gymnasium i Randers. I 1926 fik Randers Statsskole nye bygninger, tegnet af arkitekten Hack Kampmann i en stram symmetrisk, nyklassicistisk stil med fire fløje omkring en stor indre gård (foto, Randers Lokalarkiv).

Udviklingen betød, at Randers gik fra at være domineret af borgerskabet til at blive en arbejderby i årene før og efter 1. verdenskrig. Fra 1917 var der socialdemokratisk flertal i byrådet, og fra 1919 har partiet – bortset fra fire valgperioder – haft borgmesterposten.[2] Selvom Randers fra dette tidspunkt var en socialdemokratisk by, blev den aldrig en klassisk kommunesocialistisk by som Esbjerg og Nakskov. Kommunesocialisme er betegnelse for de velfærdsreformer, som en række danske industribyer indførte i perioden 1900-20 med Socialdemokratiet som den drivende, men ikke eneste kraft bag. Der skete en kommunalisering af privat næringsdrift og oprettelse af mønsterinstitutioner inden for skolevæsen og sundhedsvæsen m.v.[3] I Randers kan man finde kommunesocialistiske træk i årene 1914-19, hvor der blev indført kommunal tandklinik, gratis undervisningsmateriale, kommunal ungdomsskole og gratis skolegang i mellem- og realskolen samt nyt, offentligt sygehus. Den anden del af udviklingen kom først i 1930'erne: kommunal skolelægeordning, skolebespisning, sundhedspleje og aldersrenteboliger.

Skolevæsenet i Randers 1850-1903

I 1850'erne hvilede det kommunale skolevæsen på skoleplanen af 1844, der var en revision af skoleplanen af 1817; 1844-strukturen gjaldt med få ændringer frem til 1908. Det kommunale borger- og almueskolevæsen var – som i mange andre købstæder – stands- og kønsopdelt med en friskole for byens ubemidlede børn og en betalingsskole for det bedre borgerskab. Og begge skoler var opdelt i en pige- og en drengeafdeling. Den kommunale Brock-Bredalske Friskole gav elementærundervisning (fire timers undervisning pr. dag) i dansk, religion, regning, geografi, historie og sang, mens Den Bay-Kirketerpske Borgerskole var byens betalingsskole med heldagsundervisning. Her fik eleverne undervisning i dansk, religion, skrivning, regning, matematik, naturhistorie og naturlære, historie, geografi, tysk for drengene, tegning, sang og gymnastik.[4]

Ved siden af det kommunale skolevæsen var der en række andre undervisningstilbud. Der fandtes frem til begyndelsen af 1900-tallet 15-20 private skoler, hvoraf de fleste var små skoler (pogeskoler), ledet af en kvinde, som underviste de yngste børn. I skoleåret 1899/1900 gik 37 procent af de undervisningspligtige børn i en af byens nitten private skoler.

I årene 1831-52 havde seminarist Carl Jensen haft en privat realskole, og skolekommissionen forsøgte et par gange at få oprettet en forbindelse mellem dette institut og byens skolevæsen, men uden held.[5] Samme år som Carl Jensen opgav skolevirksomheden, grundlagde Mathilde Bohse en pigeskole, som i 1882 blev overtaget af Marie Nisted, der i 1885 købte skolen og omdøbte den til *Frk. Nisteds Pigeskole*. Skolen opnåede dimissionsret i 1890 til almindelig forberedelseseksamen, hvor der på dette tidspunkt var en forberedelsesklasse og seks klasser med i alt 78 elever.[6] Frk. Nisteds Skole, der havde dimissionsret til og med skoleåret 1912/13, lukkede i 1923 og vil ikke blive inddraget i dette kapitel.

Den første, egentlige eksamensskole, *Randers Private Realskole*, blev grundlagt i 1869. Løjtnant Henrik Steffens Helms havde deltaget i krigen i 1864 og skulle nu finde sig et levebrød. Han var først huslærer en kort overgang, inden han sammen med en bekendt i årene 1865-69 bestyrede en mindre privat realskole i Korsør. Imidlertid kunne skolen ikke brødføde dem begge, og Helms søgte derfor efter en skole i en større by. I 1869 overtog han en privat skole i Randers, som på grund af bestyrerens manglende dygtighed var stærkt på retur. Skolens to dygtigste lærere havde forladt skolen for et års tid siden og taget et stort antal elever med sig, som dannede grundstammen i de to læreres nye skole. Skolen begyndte sommeren 1870 med 84 elever. Helms satte sig som mål at fastholde den elevbestand, der var, og at få de to lærere med deres elever tilbage. Dette lykkedes i løbet af et par år, bl.a. fordi han efterhånden fik en del elever fra oplandet.

I skolens første årsberetning redegjorde Helms for skolens formål: »at give Eleverne en saadan Uddannelse, at de, naar de forlade samme i det 14de eller 15de Aar, have erhvervet sig de almindelige Skolekundskaber omtrent i samme Omfang som udfordres til den almindelige Forberedelsesexamens lavere Grad.« Der blev endvidere lagt vægt på de fag, som hovedsageligt skulle anvendes i en praktisk virksomhed: sprog, regning og tegning.[7] I 1872 fik skolen ret til at afholde realeksamen af lavere grad,[8] året efter erhvervede han en ejendom, hvis baghus indrettedes til skolebygning, og i 1874 købte han Mathilde Bohses Skole, byens største pigeskole. Helms fortæller i sine erindringer, at »Latinskolens Lærere vaagede med Argusøjne over, hvilke Elever der kom i min Skole og holdt ikke af, at nogen fra Latinskolen gik over i min Skole, hvad der ikke saa sjælden skete.« Det forhindrede dog ikke, at nogle af Randers lærde Skoles lærere arbejdede som timelærere i Frk. Bohses Skole, som var en del af Randers Realskole.[9]

Skolen havde omkring 100 elever, og byens skolekommission udtalte, at skolen »udfylder et Hul mellem Latin- og den høiere Realskole paa den ene Side og Borgerskolen paa den anden«, men der var dog behov for offentligt tilskud for at få økonomien til at hænge sammen. Helms søgte derfor i 1873 Kultusministeriet om tilskud til anskaffelse af samlinger, forbedring af lærernes løn og muligvis flere fripladser ved skolen, men ministeriet ville ikke give tilskud, heller ikke ved Helms' fornyede ansøgninger i 1875 og 1876. I 1875 begrundede ministeriet afslaget med henvisning til de overvejelser, der snart ville finde sted om en eventuel forbindelse mellem »Almueskolen og den lærde Skole, idet man allerede her skal tilføie at det neppe er at antage, at en Realskole i en By hvor der er en lærd Skole tør vente at opnaae et Tilskud om det ansøgte«.[10] Skolerne gav

ikke nok overskud til at løbe rundt, og Helms' kone kunne ikke klare det barske vinterklima i Randers. Han valgte derfor at sælge skolen i 1879 til G. Klepsch og rejste til København. Klepsch var skolebestyrer indtil 1895, hvor Hans Jensen og Kristen Pedersen tog over.[11]

På pigeskoleområdet fik byen sin anden pigeskole i 1876, da Charlotte la Cour grundlagde den højere pigeskole *C. la Cours Skole* med det formål »at meddele de unge nyttige, sunde og frem for alt grundige Kundskaber«. Der blev lagt vægt på frisk luft, orden og renlighed både i ydre og i indre forhold. Hun begyndte med to elever, men fik hurtigt skabt en solid basis for sin skolevirksomhed, og fra midten af 1890'erne havde skolen 76 elever, fordelt på seks klasser. I 1901 havde skolen en forberedelsesklasse, 1.-8. klasse og 1.-2. eksamensklasse.[12] Skolen tildeltes dimissionsret i 1892,[13] og der dimitteredes elever første gang året efter. Og i 1894 blev der opført en ny skolebygning på Tøjhushavevej 28.

Endelig var der *Randers lærde Skole*, som fra skoleåret 1858/59 havde realister. I 1861 blev der oprettet en realklasse, og i 1862 tog den første elev realeksamen fra byens lærde skole.[14] Efter fremkomsten af de private realskoler havde statsskolen knapt halvdelen af byens realelever, således i 1880 tre ud af syv elever, i 1890/91 13 ud af i alt 31 elever og i 1900/01 syv ud af i alt 14 elever.

Ved indgangen til 1900-tallet var der således fire muligheder for at få realeksamen i Randers: på den lærde skole, i Randers Private Realskole og i de to pigeskoler Frk. Nisteds Skole og C. la Cours Skole. Skolerne virkede i en by med et klassisk borgerskab,

Elever på Randers Realskole cirka 1910. Læg mærke til pigen på forreste række, som har armbåndsur, halskæde og hvidt tøj på. Hun kom uden tvivl fra et velhavende hjem. På endevæggen hænger der anskuelsesbilleder, både af byliv, dyr og havneliv (foto, Randers Lokalarkiv)

der traditionelt lod deres børn gå i privat skole, men skolerne havde også en funktion som udbyder af en realundervisning, der ikke kunne fås i den kommunale skole. Der var i en stor by som Randers plads til flere skoler – og plads til, at man fandt sig en særlig niche.

Et skolevæsen i udvikling 1903-70

I de første årtier af 1900-tallet skete der en reform af Randers' kommunale skolevæsen, bl.a. som følge af almenskoleloven af 1903. Ved den nye skoleplan af 1907 afskaffede Randers Kommune den standsopdelte skole, idet byrådet bestemte, at kommunen havde én kommunal skole: Randers Borgerskole, som var en gratis, syvårig skole, fordelt på en drenge- og en pigeskole. Endvidere var der den kommunale Bay-Kirketerpske Skole med fire etårige klasser (7-11 år), hvor der skulle betales skolepenge. Skolen, som endte blindt for de elever, der i 4. klasse ikke kunne bestå optagelsesprøven til mellemskolen, blev nedlagt i 1923. I 1921 indførtes vederlagsfri skolegang overalt i de kommunale skoler, dog skulle udenbys elever fortsat betale. Der skete også en udbygning af folkeskolen i form af nye skoler i 1901, 1912 og 1921 samt ombygning af en eksisterende kommuneskole i 1908. Endvidere blev der oprettet en kommunal ungdomsskole fra 1914/15 og en kommunal tandklinik fra 1916/1918.[15] Udviklingen fortsatte i 1930'erne, hvor der indførtes skolelæge 1936, skolebespisning 1933, feriekoloni og fra 1947/48 erhvervsvejledning.

Endelig udbyggedes skolevæsenet i 1908 med en *kommunal mellem- og realskole*, som indtil 1919 var en betalingsskole, dog med mange fripladser. I 1919 besluttede byrådet at gøre undervisningen for indenbys elever gratis, mens udenbys elever fortsat skulle betale. Året før var det blevet besluttet, at der skulle gives gratis undervisningsmidler til de

Figur 11. Elevtallet i de fire eksamensberettigede skoler i Randers 1899/1900 – 1956/57.[18]

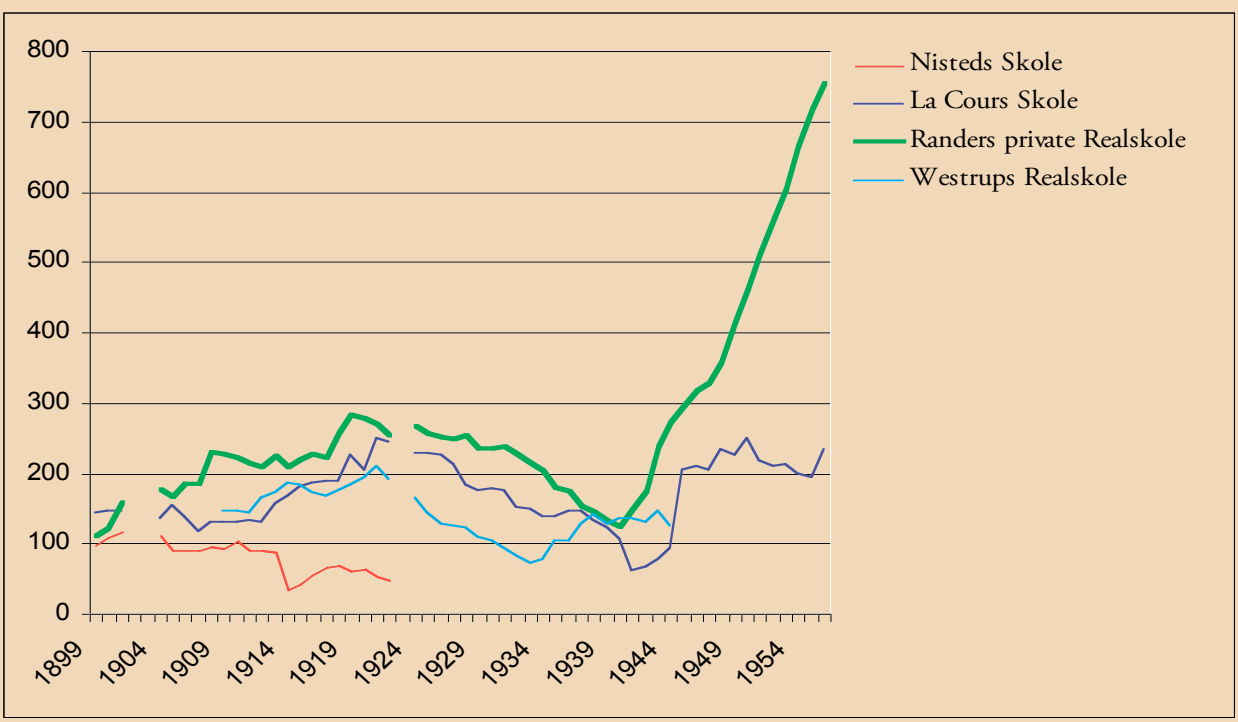

børn, hvis forældre anmodede om det. I løbet af årene 1913-19 indførtes der fællesundervisning og ens timetal for begge køn, ligesom der kom heldagsskolegang. Den kommunale mellem- og realskole havde dog ligesom de private realskoler problemer med at få eleverne til at fuldføre skolen. Selvom man forpligtede forældrene til at lade deres børn gå gennem hele mellemskolen, blev mange elever meldt ud, før 4. M var afsluttet, og i 1925 fuldførte kun 47 procent af mellemskolens elever og 27 procent af realskolens elever. Skolekommissionen besluttede derfor i 1927 at overgangen *skulle* ske fra 5. klasse – fra 4. klasse kun hvis man var fyldt elleve år. Dette medførte, at tre ud af fire elever nu blev indskrevet fra 5. klasse, hvilket også havde indvirkning på frafaldet i mellem- og realskolen. I 1933 fuldførte 71 procent af mellemskoleeleverne og 48 procent af realisterne.[16]

Udbygningen af det kommunale skolevæsen betød, at flere og flere af de undervisningspligtige børn kom i den kommunale skole, mens mange af de ofte små private, ikke eksamensberettigede skoler lukkede. I 1899/1900 gik 59 procent i den kommunale skole, mens 37 procent fik undervisning i en af de nitten private skoler – de tilsvarende tal i 1919/20 var 82 procent i kommuneskolen og femten procent i de syv private skoler. Denne udvikling fortsatte i 1920'erne og 1930'erne, hvor antallet af private skoler var stabilt, men skolerne tabte elever til kommuneskolen. Ved indgangen til 1920'erne havde femten procent gået i en privat skole, femten år senere var det kun otte procent. Den samme udvikling ser man også, hvad angår de skolesøgende børn, dvs. børn i, under og over den undervisningspligtige alder. I 1899/1900 var kommunens andel af disse børn 64 procent, en andel som fra 1916/17 til 1933/34 lå mellem 73 og 79 procent. Det store ryk kom i 1934/35, hvor andelen nåede op på 85 procent, og fra 1939-40 lå andelen på 88-89 procent, hvor den forblev de næste tyve år.

Denne udvikling og især den vederlagsfrie skolegang i den kommunale eksamensskole afspejlede sig også i de private realskolers elevtal. I skoleåret 1921/22 havde de tre skoler haft 726 elever, hvilket faldt til 688 elever i 1922/23 og til 605 elever i 1926/27, hvilket betød, at skolerne havde mistet 150 elever på fem år, jf. figur 11. Derimod voksede den kommunale mellemskole fra 480 elever i 1919/20, hvor der havde været skolepenge, til 539 elever i 1920/21, hvor skolegangen var blevet vederlagsfri og nåede et foreløbigt højdepunkt i 1922/23 med 627 elever. Derefter stabiliserede elevtallet sig på cirka 600.[17] I det følgende skal vi se på, hvordan de private eksamensskoler håndterede denne udvikling.

Randers Private Realskole

I 1898 købte Christian Christensen-Dalsgaard byens næststørste private eksamensskole, Randers Realskole, som skulle blive genstand for hans virke de næste 40 år. Christensen-Dalsgaard havde taget almindelig forberedelseseksamen, var læreruddannet og havde i 1890'erne været medbestyrer af Kolding Private Realskole, inden han kom til Randers. Han var aktiv i den samtidige skoledebat, både hvad angik rammerne for realskolen og skolens indre forhold. Det politiske arbejde kom til udtryk i hans deltagelse i debatten om realskolens fremtid 1902-03 og i hans virke som Realskoleforeningens formand 1909-20. Hvad angik skolens indre forhold, var der tre forhold, som havde hans specielle interesse: 1) afskaffelse af daglige karakter, som skete 1902/03, 2) afskaffelse af legemlig straf, hvilket skete på skolen i 1904 mod mange forældres vilje,[19] og 3) indførelse af skole-hjem-samarbejde, bl.a. forældremøder et par gange om året: »Til Fremme af Forstaaelse af og Samarbejde mellem Hjem og Skole […] hvor enhver Fader

Lærere og elever på Randers Private Realskole i begyndelsen af 1900-tallet. Den unge, myndige herre på forreste række (nr. 4 fra venstre) er skolebestyrer Christian Christensen-Dalsgaard (foto, Randers Lokalarkiv).

eller Moder faar Lejlighed til personlig Samtale med hver enkelt Lærer.«[20] Endvidere indførtes skoletandpleje 1909/10, hvor skolen betalte halvdelen af udgifterne. Endelig valgte Christensen-Dalsgaard i 1914 efter nogle år med mellemskole- og realeksamen at gå tilbage til almindelig forberedelseseksamen, den såkaldte »gamle Ordning, fordi man ikke havde formaaet at sætte Eleverne i Arbejde under den nye Ordning […] Den gamle Præliminæreksamen var i Virkeligheden et genialt Greb […]«, udtalte han.[21]

Christensen-Dalsgaard overtog en skole med 110 elever, som han hurtigt fik til at vokse. Fra 1908/09 og frem til begyndelsen af 1930'erne havde skolen i gennemsnit 237 elever om året, og med 35-45 procent af eleverne i de private eksamensskoler var skolen den største private realskole i byen. Der kan peges på flere årsager til denne udvikling: At der var tale om en skole præget af moderne skoletanker med en ung energisk leder, men også at skolen valgte en strategi med at optage elever fra de omkringliggende landkommuner, som ikke havde eksamensskoler. Dette synes især at være tilfældet fra 1920'erne og begyndelsen af 1930'erne, hvor udenbys elevernes andel udgjorde en tredjedel eller mere og fra skoleåret 1934/35 halvdelen eller mere. Og når man kommer op i 1950'erne, var 69-75 procent af eleverne bosiddende uden for Randers Kommune.[22]

Skolen blev dog også ramt af, at undervisningen i den kommunale mellem- og realskole blev gratis og derved tiltrak flere elever. Fra begyndelsen af 1930'erne var der en mærkbar nedgang i elevtallet, fra 239 elever i 1931/32 til 125 elever i 1940/41, Christensen-Dalsgaards sidste år som skolebestyrer. Åbenbart formåede Christensen-Dalsgaard ikke i 1930'erne at tiltrække elever, men forklaringen kan også være, at årtiet var præget

af krise, og at det danske fødselstal faldt fra 74.000 i 1923 til 63.000 i 1933, hvilket bevirkede, at der kom færre skolebørn.

Skolens inspektør Johannes Christensen Harbo købte Randers Realskole i 1940 med 121 elever. Efter at Westrups Realskole var blevet nedlagt i 1945, voksede skolens andel yderligere, og med 1940'ernes voksende børnetal oplevede skolen en kraftig elevtilgang. Fem år senere havde skolen 295 elever, i 1948/49 358 elever, og i de følgende år optog man 40-50 elever hvert år. Indmeldelserne oversteg dimittendernes tal 1949/50, og man søgte derfor efter muligheder for at udvide. I forsommeren 1949 overtog skolen den tidligere C. la Cours Skoles bygning på Tøjhushavevej, og dette gav mulighed for en øget tilgang.[23] Maksimum opnåedes i 1958 med 840 elever. Fra begyndelsen af 1950'erne havde Randers Realskole 70-80 procent af de eksamensberettigede private skolers elever.

Da amtsplanlægningen vedr. skolebyggeri opstod i 1950'erne, tilbød Harbo omegnskommunerne skolen som overbygning for eksisterende syvklassede skoler, hvilket blev tiltrådt af 13 af de 42 kommuner, der sendte børn til skolen, og i 1959 blev skolen omdannet til en selvejende institution. Fremover skulle skolen virke som treårig realafdeling for 14-17-årige samt have undervisning i 8.-10. klasse, og man aftrappede derfor underklasserne. Endvidere købte man Fabersvejens Skole af kommunen og byggede i 1962 en fløj til, så tidens krav kunne imødekommes.[24]

C. la Cours Skole

Frk. la Cour drev indtil 1908 selv skolen, men valgte dette år, hvor hun var blevet 69 år gammel, at antage Helene Ploug som medbestyrerinde, og Ploug overtog skolen i 1912.

Frk. Ploug havde været ansat siden 1889, og sammen med frk. la Cour spillede hun en vigtig rolle for skolen i næsten 40 år. Frk. Ploug havde skolen til 1919, hvor Marie Moldenhawer tiltrådte som bestyrer; hun havde været medbestyrer siden 1917. Hun kom fra en stilling som skolebestyrerinde i Nykøbing Sj., hvor hun var blevet afløst af cand.phil. Paul Erik Wassmann, som overtog C. la Cours Skole i 1922. Frøkenerne var nu blevet afløst af en mand. Moldenhawer og Wassmann besluttede at fastholde fællesundervisningen i underskolen, men gjorde mellem- og realklasserne til pigeskole. Efter at Frk. Nisteds Skole blev nedlagt i 1923, kunne C. la Cours Skole afløse denne som en højere pigeskole for mellem- og realskoleelever.[25]

Skolen havde i frk. la Cours tid haft 125-50 elever, men efter Helene Plougs tiltræden kan man se, at elevtallet voksede og nåede et højdepunkt i 1921/22 med 250 elever. Derefter oplevede skolen ligesom de andre private eksamensskoler et fald i elevtallet grundet konkurrence fra den gratis kommunale mellem- og realskole. I begyndelsen af 1930'erne stabiliserede elevtallet sig på niveauet fra la Cours tid, men kun få år senere var der igen problemer. Fra skoleåret 1938/39 var der nedgang i antallet af elever: I 1937/38 havde man haft 146 elever, året efter 132 elever og i 1939/40 121 elever, men virkelig alvorligt blev det i 1940/41 med 106 elever og 62 elever i 1941/42.

På få år havde skolen fået halveret elevbestanden. Hvad var grunden til dette? Det hænger sandsynligvis sammen med Wassmanns positive holdning over for den tyske besættelsesmagt; således blev hans tale ved skolens årsafslutning 1941: »De løse Rygter og Tidens Alvor« trykt i det nazistiske dagblad *Fædrelandet* 28. juni 1941, og senere virkede han som tolk for tyskerne.[26] Else Bie, ansat ved skolen siden 1913, skrev i foråret 1942 til undervisningsinspektør O. Bjørneboe. Ved begyndelsen af skoleåret 1940/41 var der 110 elever, men ved skolestart 1941/42 kun 65, og der var således sket en afgang

Gymnastiktime på pigeskolen Frk. C. la Cours Skole. Et forbipasserende barn ser nysgerrigt ind over stakittet (foto, Randers Lokalarkiv).

på 30 elever, hvoraf de femten kunne forklares, men ikke de sidste femten. Skolen havde kun fået seks nye elever og slet ikke nogen fra landkommunerne, hvilket de andre private skoler i byen havde. Bie mente, at det skyldtes Wassmanns »politiske Indstilling. Folk her i Byen og mange i Oplandet mener, at han er alt for tyskvenlig, hvilket har vist sig igennem nogle Avisartikler, og efter 9. April falder den Slags jo ikke i god Jord.« Det mærkedes dog aldrig i skolen. Hvis afgangen fortsatte, ville skolen være nødt til at lukke, hvilket hun helst ville undgå, også for at redde sin egen arbejdsplads. Frk. Bie overvejede derfor at købe skolen og ville høre Bjørneboe, om han ville anerkende hende som bestyrer og give hende eksamensret, hvilket undervisningsinspektøren var villig til. Else Bie købte derefter skolen pr. 1. august 1942.[27]

Else Bie ønskede i 1945 at købe bygningerne af P.E. Wassmanns enke, som dog forlangte en efter Bies mening alt for høj pris, og derfor greb Bie muligheden, da Rytters Realskole blev til salg, og købte denne skole. Hun forlod C. la Cours Skole med stort set alle børnene og alle lærerne og grundlagde »Else Bies Realskole«, som dog hurtigt skiftede navn til C. la Cours Skole.[28] Allerede fra 1942/43, Else Bies første år som skolebestyrer, voksede elevtallet, om end beskedent, og i de følgende år vendte eleverne tilbage til skolen. Bie havde således reddet skolen. Og med købet af Rytters Realskole nåede elevtallet op på 200. I 1940'erne og 1950'erne valgte man åbenbart at fastholde et elevtal på 200-235 elever i stedet for at udvide. C. la Cours Skole overgik fra privateje til at blive en selvejende institution i 1966.[29]

Westrups Realskole/Rytters Realskole

Westrups Realskole blev grundlagt i 1876 som Leichts Skole og var oprindeligt en pogeskole. I 1909 blev skolen overtaget af cand.theol. F.M. Frydenlund og cand.mat. Knud Westrup. Kort tid efter rejste Frydenlund til Argentina, og Westrup var derefter enebestyrer. Han omdannede skolen til en realskole efter den gamle ordning, dvs. al-

I 1938 fik Westrups Realskole nye lokaler, en treetages bygning opført i tidens hotte funkis stil. Man kan diskutere hvor vellykket bygningen er, men den har uden tvivl vakt opsigt i Randers (foto, Randers Lokalarkiv)

mindelig forberedelseseksamen,[30] og søgte i 1910 om eksamensret. Gymnastiksalen ved skolen var »i enhver Henseende […] ganske utilstrækkelig til en eksamensberettiget Skole«, mente undervisningsinspektør F. Rønning, og allerede af den grund kunne der ikke meddeles eksamensret. Da disse forhold var bragt i orden, fik skolen eksamensret til almindelig forberedelseseksamen i 1913.[31] Westrup begyndte med tre underklasser og to mellemklasser, som blev udvidet til fire underklasser (7-11 år), tre mellemklasser (11-14 år) og to realklasser (14-16 år), således at der kunne holdes mellemskoleeksamen i 1912 og almindelig forberedelseseksamen i 1913. Undervisningen var lagt sådan til rette, at eleverne ved udgangen af 2. R havde fået en undervisning, som svarede til mellemskoleeksamen.[32]

Skolen begyndte med 109 elever, og selvom der på det tidspunkt var tre andre private realskoler og statsskolens realklasser, var der et marked for Westrups Realskole, som hurtigt fik fordoblet elevtallet. Westrup blev dog også – ligesom de andre private skoler – ramt af den gratis kommunale mellem- og realskole og det faldende fødselsantal, og i begyndelsen af 1930'erne havde skolen 70 elever. Fra skoleåret 1934/35 gik det imidlertid fremad, hvilket sandsynligvis kan tilskrives, at der kom en ny skolebestyrer, nemlig Westrups nevø Jakob P. Westrup, som havde været bestyrer af Allingåbro Realskole.

Jakob Westrup flyttede skolen fra Tøjhushavevej 20 til nye bygninger på Jyllandsgade 24, en treetages bygning i funkisstil (opført 1938), som både rummede klasseværelser, gymnastiksal og lokaler til fysik, håndgerning og sløjd samt på 2. etage bestyrerbolig og skolekontor. De nye lokaler muliggjorde et større optag af elever, hvilket også afspejlede sig på de andre skolers elevtal. Hvor Westrups Realskoles elevbestand steg fra 102 i 1936/37 til 140 i 1938/39, faldt Randers Realskole fra 176 til 147 elever og la Cours Skole fra 145 til 132 elever, og i årene omkring 1940 var Westrups skole en af de største private skoler i byen.[33]

J. Westrup drev skolen frem til 1942, hvorefter han forlod Randers og blev skolebestyrer af Hedensted Private Mellem- og Realskole. Skolen blev overtaget af A. Rytter, indtil da lærer ved Randers Realskole, og omdøbt til Rytters Realskole. Rytters bestyrerperiode blev kortvarig, og i foråret 1945 solgte han skolen til Else Bie på C. la Cours Skole, hvorefter skolen blev lagt sammen med la Cours Skole.[34]

3. Esbjerg 1880-1960

En by vokser frem

Ved lov af 1868 grundlagdes Esbjerg Havn (taget i brug i 1873) med det formål at formidle landbrugseksporten til Storbritannien; i 1874 kom der jernbaneforbindelse til den nye havn. Disse forhold fremmede befolkningsudviklingen. I 1864 havde der været 13 beboere i bebyggelsen Esbjerg, men i tilslutning til havnen voksede der nærmest med amerikansk hast et helt nyt bysamfund frem, hvilket man ikke havde regnet med. I 1870 var der 460 indbyggere, femten år senere havde byen næsten 2.000 beboere, og i 1890'erne voksede Esbjerg for alvor, således at der i 1901 var 13.355 indbyggere. Selvom både Jerne-Skads Sogneråd og Ribe Amtsråd troede, at der var tale om en midlertidig bebyggelse, etableredes der hurtigt et bysamfund med toldsted, postekspedition, brandvæsen, politi og lodsvæsen i 1870'erne, og i 1894 blev Esbjerg udskilt fra Jerne-Skads Kommune som selvstændig kommune og i 1899 ophøjet til købstad.

I årene 1899-1921 havde byen en konservativ borgmester (udpeget af regeringen), men Socialdemokratiet havde fra 1905 – med visse undtagelser – flertal i byrådet og sad fra 1921 på borgmesterposten.[35] I modsætning til f.eks. Randers blev Esbjerg en klassisk kommunesocialistisk by, hvor der blev gennemført en række velfærdsreformer i perioden 1900-20 med Socialdemokratiet som den drivende, men ikke eneste kraft bag. Der skete en kommunalisering af privat næringsdrift og oprettelse af mønsterinstitutioner inden for skolevæsen og sundhedsvæsen – på skoleområdet således fælles, vederlagsfri skole 1905, tandklinik 1907, skolelæge 1903, feriekoloni 1907 samt skolebespisning 1905.[36]

Samtidig med at havnen blev anlagt, flyttede de første indbyggere ind på sandede jorder, der skulle blive til den nye by Esbjerg. En af pionererne var smedemester Frantz Møller, der som gadens første beboer også gav den dens navn – Smedegade (foto, Esbjerg Byhistoriske Arkiv).

Skolevæsenet 1870-1905

Den hastige udvikling af byen fik også indvirkning på skolevæsenets udvikling. Allerede i 1870 bevilgede Jerne-Skads Sogneråd 20 rigsdaler til en kvinde, der var begyndt at holde skole i Esbjerg. Beboerne androg både i 1871 og 1872 om en skole i byen, men sognerådet var henholdende, fordi man mente, at bebyggelsen kun var midlertidig, og at der derfor ikke var grund til at bygge en skole. »Løsningen« blev derfor, at N.K. Langvad i 1873 åbnede en privat skole med 60 elever. Efterhånden som indbyggertallet steg, og et bysamfund udviklede sig, måtte sognerådet indse, at Esbjerg var kommet for at blive, og i 1875 indgik sognerådet aftale med Langvad om, at hans skole blev overtaget af kommunen fra 1. januar 1876. På det tidspunkt havde Esbjerg 1.000 indbyggere. En ny skole blev bygget, og 1. oktober 1877 åbnede Esbjerg Skole med 137 elever.

Der var tale om en syvårig landsbyskole med tre klasser, hvor de to øverste klasse gik i skole hver dag om vinteren, mens skolegang om sommeren var frivillig; den nederste klasse havde halvdagsskole hele året. Der var fællesundervisning af piger og drenge. Dertil kom fra 1887 en frivillig afgangsklasse med heldagsskolegang året rundt og en vinterskole 1890-1905 med ingen skolegang om sommeren, men maksimal skolegang om vinteren. Vinterskolen blev i Esbjerg kaldet for »Fiskeriklasser«, idet børnene var beskæftiget i den hastigt voksende fiskeriindustri. Elevtallet voksede støt. I 1888 var der 367 elever, som blot få år senere, i 1894, var blevet til 840 elever. Sognerådet og senere Esbjerg Kommune måtte derfor bygge fire nye skoler i perioden 1889-1903.[37]

Ved siden af den kommunale skole fandtes der også et privat skolevæsen i Esbjerg, men det blev aldrig en betydelig del af byens skoletilbud, som det var tilfældet i Randers og andre klassiske købstæder, hvor der var et traditionelt borgerskab, som valgte den private skole til deres børn. Hertil kom en aktiv skolepolitik fra byrådets og især Socialdemokratiets side for at gøre den kommunale skole til *skolen*. Som det vil fremgå af figur 12, søgte langt over 80 procent af byens børn i den kommunale skole, og fra 1911-12 gik

Figur 12. Fordeling af skolesøgende børn i Esbjerg 1902/03 – 1955/56.[38]

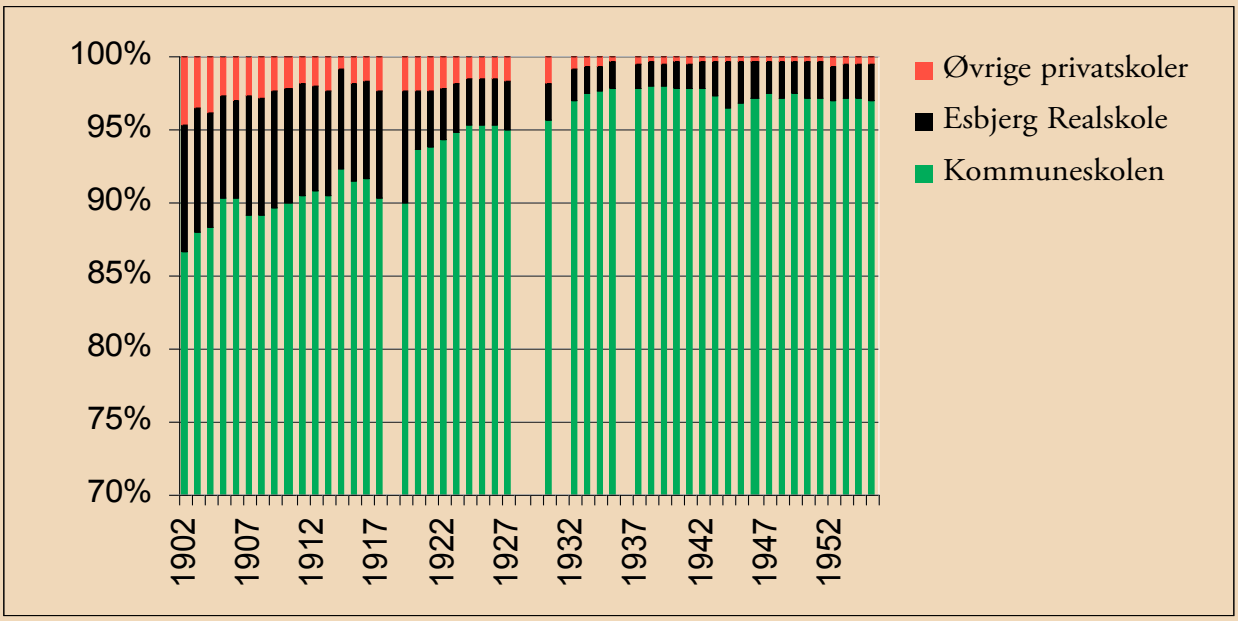

ni ud af ti børn i kommuneskolen. De private skoler rummede derefter kun fem-ti procent af elevbestanden. Denne udvikling ser man først i 1930'erne i Randers.

I perioden 1880-1914 eksisterede der 27 private skoler i Esbjerg, de fleste med under tyve elever, men ligesom det gjorde sig gældende i Randers, forsvandt de private skoler i løbet af 1900-tallets første to årtier. I 1902 havde der været syv private skoler med 349 elever, hvoraf hovedparten gik i Esbjerg Realskole; de øvrige havde mellem 10-40 elever. Tyve år senere var der fire skoler tilbage med 219 elever; heraf havde realskolen 134 elever og K. Sørensens Skole 56 elever, mens E. Clemensens Skole og den katolske St. Nikolaj Skole (oprettet 1905) blev frekventeret af henholdsvis 16 og 13 elever. Clemensens Skole lukkede i 1928 og K. Sørensens i 1931, og derefter var der kun Esbjerg Realskole og St. Nikolaj Skole tilbage.[39]

Esbjerg Private Realskole oprettes

I 1883 indbød toldforvalter V.V. Hassing i Esbjerg til møde for at drøfte oprettelsen af en skole, der kunne give »en fyldigere undervisning end almueskolen tilbød«. Femten familier med 35 børn i alt gav tilsagn om at ville sende deres børn i en sådan skole, hvilket man fandt som et tilstrækkeligt kundeunderlag til at oprette en skole. Man lejede tre lokaler i »Gebhardts Stald« i Østergade og ansatte en seminarist fra København, Andreas Petersen, som skolebestyrer samt to lærerinder. Skolen havde tre klasser: Nederste klasse var begynderklasse med fællesundervisning, mens den øverste klasse var delt i en pige- og en drengeklasse. I 1886 antog man seminarist Kr. Vestergaard Jensen, som åbenbart ikke var en særlig god lærer. Da skolen ikke havde eksamensret, skulle eleverne eksamineres af Eksamenskommissionen i København, og her dumpede Vestergaard Jensens fire første elever.

I 1889 gav han op og overdrog skolen for 2.000 kr. til et nyt aktieselskab, Esbjerg Realskole A/S, som var dannet af en forældrekreds for at reorganisere skolen, så den fik et bedre økonomisk fundament. På baggrund af anbefaling af undervisningsinspektør for realskolerne N.V. Müller ansatte bestyrelsen O. Rübner-Petersen. Han havde været lærer ved realskolen i Varde og bestyrer af Hinnerup Realskole, inden han kom til Esbjerg. En grund blev købt og en skolebygning i to etager opført, som rummede seks klasseværelser, gymnastiksal samt bolig for bestyrer og pedel.

Elevtallet voksede fra 40 elever i Rübner-Petersens første år til 100 elever i 1890, 163 elever i 1893/94 og 249 elever i 1896, og i årene efter århundredeskiftet havde skolen mellem 250 og 280 elever. Det stigende antal elever skyldtes, at indbyggertallet voksede og specielt gruppen af embedsmænd og selvstændigt erhvervsdrivende, som udgjorde kernen i forældregruppen. Hertil kom en dygtig skoleleder i form af Rübner-Petersen, som opnåede eksamensret i 1891,[40] og en aktiv bestyrelsesformand, sognepræst Chr. Bruun. Bruun var også samtidig formand for skolekommissionen, og denne dobbeltrolle gav anledning til kritik.

Efterhånden som Esbjerg antog mere og mere karakter af købstad, ønskede byen sig et gymnasium, bl.a. for at få bymæssig og kulturel status. Socialdemokratiet, som ellers var imod private skoler, så, at muligheden for et lokalt gymnasium måtte kædes sammen med den private realskole. Esbjerg Realskole havde i årene 1897-1902 haft en særlig latinklasse, fordi der havde været planer om at oprette en privat lærd skole i byen, og Rübner-Petersen havde hos Kultusministeriet fået tilsagn om, at realskolen kunne oprette studenterklasser. Den første gymnasieklasse blev oprettet fra skoleåret 1906/07, og fra 1907 bar skolen navnet Esbjerg Gymnasium og Realskole. 1906/07 blev også et tur-

Det eneste kendte billede fra den første privatskole i Esbjerg, cirka 1885. Det er muligvis skolebestyrer Andreas Pedersen i bagerste række, men det vides ikke med sikkerhed (foto, Esbjerg Byhistorisk Arkiv).

bulent år for realskolen med lærerudskiftninger og tre bestyrelsesmedlemmers fratræden. Hertil føjede sig samarbejdsproblemer mellem Rübner-Petersen og Bruun. Sidstnævnte havde således i 1904 foreslået oprettelse af lærerråd på skolen, hvilket Rübner-Petersen fandt uforeneligt med en privat skoles karakter. Han søgte væk og blev skoledirektør på De Vestindiske Øer i 1907.[41]

Oprettelsen af den kommunale mellem- og realskole

I løbet af to årtier forvandlede Esbjergs skolevæsen sig fra at være en landsbyskole til at blive en købstadskole, hvilket bl.a. medførte oprettelse af en kommunal mellem- og realskole. Allerede i 1903 havde den ledende socialdemokratiske politiker J.P. Sundbo stillet forslag herom, og han fik i 1904 nedsat et mellemskoleudvalg med sig selv i spidsen. Mellemskoleudvalget foreslog, at hvis der meldte 25 kvalificerede børn, skulle der oprettes en klasse. Byrådet godkendte forslaget, og der oprettedes en 1. M ved skolerne i Danmarksgade og Stormgade i 1905. Der var tale om en vederlagsfri mellem- og realskole, og eleverne fik ligesom i kommunens øvrige skoler gratis undervisningsmidler. Forældrene tog imod mellemskolen med stor velvillighed, og i 1910 gik 30 procent af en årgang videre i mellemskolen, men ligesom mange andre steder led mellemskolen under et stort frafald. 25-30 procent forlod skolen inden mellemskoleeksamen, idet forældrene benyttede mellemskolen som udvidet undervisning i de sidste tre skoleår. Lagde man

hertil flytninger og andre årsager, nåede man op på et frafald på 40-45 procent. Frafaldsprocenten holdt sig op i 1930'erne, hvorefter den efterhånden faldt til det halve. Både byrådet og amtsrådet forsøgte at mindske afgangen ved at give økonomisk hjælp til mindre bemidlede elever samt ved at stille alle materialer vederlagsfrit til rådighed for eleverne.

Pastor Chr. Bruun var ængstelig for, at mellemskolen skulle tage alle de bedste børn og lærere fra hovedskolen, hvorimod Sundbo mente, at arbejdernes børn skulle have en så god uddannelse som muligt og ville principielt have så mange børn som muligt i mellemskolen. Skoleinspektør A.H. Larsen udtænkte i 1910 et forslag til nyinddeling af Esbjerg skolevæsen. Mellemskolen blev til hovedskolen (A-rækken) med forklasse, 1.-4. klasse, 1.-4. M og realklassen, mens de elever, der ikke kunne eller ville, skulle i B-rækken med 1.-7. klasse. Skolekommissionen og skoleudvalget ville have en enhedsskole for 1.-6. klasse (herunder 1.-2. M), så man først delte i tretten års alderen, men lærerne var imod det, og planerne blev henlagt.[42]

Oluf Severin Kristian Rübner-Petersen, oprindeligt lærer ved Varde Realskole, derefter bestyrer af Hinnerup Realskole og fra 1892 skolebestyrer i Esbjerg, hvor han satte sig en række spor. Man kan læse mere om Rübner-Petersens virke i dette værks kapitel 22. Efter at han var raget uklar med skolens bestyrelsesformand valgte han at søge nye udfordringer – på de danske vestindiske øer som øernes skoledirektør (foto, Esbjerg Byhistoriske Arkiv).

Forældreskolen – Esbjerg Realskole 1920-60

I 1919-20 overtog staten en række private gymnasier i provinsen, bl.a. Esbjerg Gymnasium og Realskole, som kom til at hedde Esbjerg Statsskole.[43] På statsskolen optog man først elever fra 1. M, og der var således ingen forberedelses- eller underklasser, hvilket var et problem for en kreds af forældre. De kunne selvfølgelig sætte børnene i kommuneskolen, men det ønskede disse forældre ikke, idet de ville bevare en privatskole for disse klassetrin. Kredsen oprettede derfor i 1920 Forældreskolen, som var en forberedelsesskole til Esbjerg Statsskoles eksamensafdeling og med egen skolebygning fra 1922. Oprindeligt havde Forældreskolen kun 1.-5. klasse, men fordi skolen ikke omfattede syv klassetrin, kunne den ikke få tilskud, og i 1923 udvidede man derfor med 6.-7. klasse.

Skolen havde haft omkring 150 elever ved dens oprettelse, men derefter begyndte elevtallet at falde, og der kom kun få indmeldelser. Skolebestyrerinde Ingeborg Ochsner overvejede at lukke skolen, mens den næste skolebestyrer, Carl Jensen, leder af en privatskole i Esbjerg, sammensluttede skolen med sin egen skole, men det hjalp ikke særligt meget. Han forlod skolen i 1939, hvor han skyldte 640 kr. i forpagtningsafgift. På det tidspunkt havde skolen 70 elever. Besættelsestiden reddede skolen, idet den tyske besættelsesmagt beslaglagde de kommunale skoler, så Esbjerg Kommune måtte leje sig ind hos Forældreskolen. Skolen gik fra 79 elever i 1940 til 151 elever i 1945, og fremgangen fortsatte efter krigen.

I 1946-47 kom der ønske om, at skolen fik en eksamensafdeling, og på generalforsamlingen i 1947 besluttede man at udbygge skolen med en mellem- og realskole, hvorefter skolen skiftede navn til Esbjerg Realskole. Oprettelsen af en eksamensafdeling var ikke nødvendigvis problemløs. Lokalhistorikeren Verner Bruhn, der har beskrevet real-

skolens historie, skriver: »Netop med en eksamensafdeling kunne en skole få det prædikat at kunne eleverne ikke klare sig i Statsskolen eller den kommunale mellemskole, så kunne en eksamen »købes« på den private skole.« Det var derfor vigtigt med et højt fagligt omdømme, en stram linje over for lærerne og en fast holdning over for forældrene.[44]

Også socialdemokraterne i Esbjerg nærede skepsis over for Forældreskolen, ligesom de havde gjort over for Esbjerg Realskole. J.P. Sundbo havde helst set, at kommunen overtog den daværende realskole, og han skrev gentagne gange kritisk om skolen i *Vestjyllands Socialdemokrat*, i 1903 således: »Når folkeskolen byder alt, hvad tiden har at byde af reelle kundskaber, til 15 års alderen, vil ingen være så tåbelige at sende sine børn i privat skole… Overklassens mænd ville få ganske anderledes interesse for folkeskolen, når de selv sendte deres børn til den. Derfor er alle forstandige pædagoger, så vel som socialpolitikere, på det rene med, at fællesskolen er den vigtigste åndelige medicin mod de sociale brøst«.[45]

Så sent som i 1939 ville formanden for byens skolekommission, Julius Bomholt, ikke støtte Forældreskolen, der »kun har til formål at opretholde økonomiske skel og klasseskel i befolkningen«. Bomholt ønskede at købe skolen for at afvikle den. Forholdet mellem skolen og kommunen blev bedre fra slutningen af 1940'erne, fordi skolen hjalp med til at afbøde presset på det offentlige skolevæsen, men endnu i 1960'erne var det negative socialdemokratiske syn på privatskoler repræsenteret i byrådet.[46]

Helt forkert var Sundbos og Bomholts synspunkter ikke. En oversigt over skolens forældrekreds 1880-1960, fordelt på socialgrupper, viser, at grupperne Tjenestemænd og funktionærer, Selvstændige i større og mindre virksomheder, Folk i ledende stillinger i offentlig og privat administration og Håndværkere udgjorde 92 procent i 1890, 90 procent i 1940 og 65 procent i 1960. Fiskere og arbejdere udgjorde 3,6 procent i 1890

Husgerningslokalet på Esbjerg Realskole cirka 1903. Der er både komfur med kulspand og gasapperat, på tavlen kan man se opskrifter på kirsebærsuppe og forloren kylling (foto, Esbjerg Byhistoriske Arkiv).

En gruppe velstillede forældre oprettede Forældreskolen i 1920, og en skolebygning blev rejst i 1922. Da skolen oprettede en eksamensafdeling, skiftede skolen navn til Esbjerg Realskole. Oprettelsen af en eksamensafdeling var ikke nødvendigvis problemløs. En privat skole kunne få det prædikat, at de elever, der ikke kunne klare sig i den offentlige skoler, kunne købe sig til en eksamen på privatskolen (foto, Esbjerg Byhistoriske Arkiv).

og 8,9 procent i 1960, og deres børn gik som oftest i skolen på hel, halv eller delvis friplads.[47]

Der var i 1950'erne et voksende ønske om at ændre realskolens status, så skolen kunne hvile i sig selv. Udviklingen hen imod selvejende institution blev også fremmet fra lovgivningsmagtens side, idet tilskudsloven af 1959 gav mulighed for statstilskud til de udgifter, der opstod som følge af, at en privat realskole blev omdannet til en selvejende institution. Og fra 1. oktober 1959 blev Esbjerg Realskole en selvejende institution.[48]

4. Jyderup 1890-1970

Som det tredje eksempel er valgt Jyderup Private Realskole mellem Holbæk og Kalundborg i Nordvestsjælland. Jyderup Kommune var en landkommune, hvor hovederhvervet var landbrug, indtil åbningen af Nordvestbanen (Roskilde-Kalundborg) i 1874. Jyderup blev til en stationsby og endte hurtigt med at være den dominerende bebyggelse i kommunen. Dette medførte også en hastig befolkningsforøgelse: fra 909 personer i

1850 til 1.355 personer halvtreds år senere. Ved folketællingen i 1890 var der 1.189 indbyggere, hvoraf 443 levede af jordbrug, 313 af industri og 135 af handel, 134 af liberale erhverv og 162 af andre erhverv. Hovedparten af industri og handel lå i stationsbyen, hvor der i 1890'erne var postkontor, politistation, rekreationshjem, hotel, andelsmejeri, mølle, stor købmandshandel og mange næringsdrivende. Der var tale om et bysamfund i en landkommune. Stationsbyen fortsatte med at være den dominerende bebyggelse langt op i 1900-tallet.[49]

Jyderup kommunale skolevæsen

Jyderup var indtil 1909 en del af Jyderup-Holmstrup Kommune, hvor de to sogne blev delt i to selvstændige kommuner. Ved indgangen til 1890'erne var kommunens skolevæsen ordnet efter skoleplanen af 1846, der for Jyderup Sogns vedkommende opererede med Jyderup hovedskole fra 1700-tallet (øverste klasse) og hjælpeskole (nederste klasse), fordelt på en drenge- og en pigeskole.[50] I 1911 ændrede man på skolestrukturen, idet man oprettede to forskoler, en i Høed og en i Tornved, som hver fik en forskolelærerinde; forskolerne blev nedlagt i 1952. Jyderup Skole havde tre lærere og en lærerinde.[51]

I 1890 havde drengeskolen 87 elever, mens der i Jyderup Pigeskole var 66 elever. Hertil kom 41 elever, som fik privatundervisning, bl.a. to på Holbæk Realskole. Øverste drengeklasse gik i skole to dage ugentligt om sommeren og fire dage om vinteren og nederste drengeklasse omvendt. Pigeklasserne gik tre dage ugentligt.[52] Jyderup-Holmstrup Kommunes udgifter til skolevæsen var i 1895 4.565 kr., svarende til 2,35 kr. pr. indbyggere. På det tidspunkt var der 252 børn i den offentlige skole, mens 45 gik i en privatskole. Kommunen anvendte 18,11 kr. pr. barn i den offentlige skole. Set i forhold til hele landet lå udgifterne lidt over gennemsnittet på 2,20 kr. pr. indbygger og 15,08 kr. pr. barn.[53]

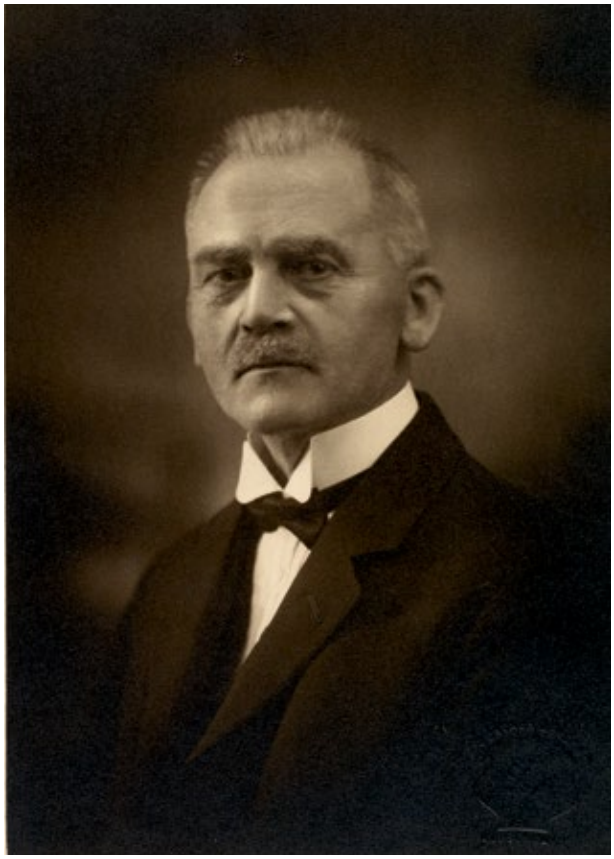

C. Lambek, Jyderup Realskoles første bestyrer. Han havde studeret filosofi på Københavns Universitet, men tog ingen afsluttende eksamen. Efter tiden i Jyderup var han lærer ved Det danske Selskabs Skole i København og skolebestyrer i Horslunde, hvorefter han helligede sig et større psykologisk-filosofisk forfatterskab (foto, Det Kongelige Bibliotek).

Jyderup Private Realskole

Det landsbyordnede skolevæsen udgjorde således undervisningstilbuddet i kommunen, da cand.phil. C. Lambek i 1894 besluttede at oprette en realskole i Jyderup stationsby. Vi ved ikke, hvorfor han valgte Jyderup, men set i forhold til andre realskoler i området var placeringen god: 20 km til Kalundborg Realskole og 25 km til Holbæk Borger- og Realskole, 35 km til Slagelse Realskole. Lambek havde altså fundet et »hul« i udbuddet af realskoleundervisning i det nordvestlige Sjælland. Han valgte desuden at placere skolen i en stationsby, hvor der måtte formodes at være et større kundeunderlag for realundervisning end på landet, og jernbanen gav elever fra nærområdet mulighed for at komme til Jyderup.

Jyderup Realskole begyndte efter sommerferien 1894 i villaen Søbækslund syd for stationsbyen. Villaen var blevet købt af fem lokale mænd, der udlejede den til Lambek. Lambeks tid som skolebestyrer blev af uvisse grunde kort, og efter sommerferien 1897 overtog Otto Laage le-

Jyderup Realskole, ensomt beliggende på vejen. Til højre for skolebygningen ses gymnastikhuset (foto 1907, Holbæk-Arkiverne).

jemålet, de anskaffede samlinger samt købte skolematerialet. Han havde tidligere været skolebestyrer i Varde og Skanderborg. I løbet 1897-98 blev der dannet et aktieselskab, der overtog ejendommen, og som i sommeren 1898 lod opføre en tilbygning, der indeholdt fem klasseværelser og fire mindre værelser, samt et gymnastikhus. Lige ved skolen lejede man en gymnastik- og legeplads på 40x80 kvadratalen.

Boks 50. Fag- og timetabel for Jyderup Private Realskole 1899/1900.[55]

	1. R	**2. R**	**3. R**	**4. afgangsklasse**	**I alt**
Religion	3	2			5
Dansk	6	4	4	4	18
Engelsk	3	3	3	3	12
Tysk	-	3	2	3	8
Historie	3	3	3	3	12
Geografi	2	2	2	2	8
Regning	4	3	3	3	13
Matematik	-	4	4	5	13
Naturhistorie	3	3	3	3	12
Naturlære	-	-	2	2	4
Skrivning	3	2	1	1	7
Frihåndstegning	2	2		-	4
Geometrisk tegning	1	1	1	1	4
Sang	2				2
Gymnastik	4				4

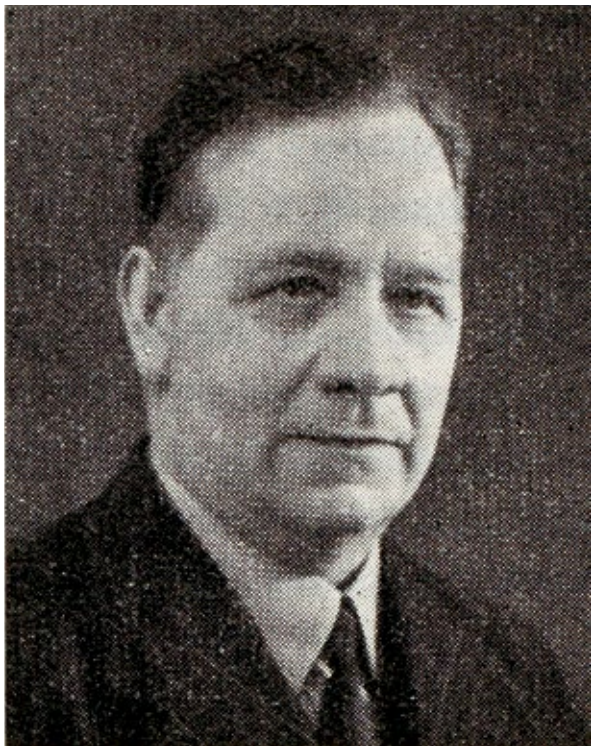

Skolebestyrer Aksel Knudsen, Jyderup Private Realskole. Billedet stammer fra nekrologen over skolebestyreren i skolens årsskrift, hvor man kunne læse om hans virke ved skolen siden 1918 og om store interesse for naturhistorie. På ekskursioner med eleverne førte han dem "ind i naturens verden og åbnede deres blik for naturens skønhed og hensigtsmæssighed" (årsberetning for Jyderup Private Realskole 1952, Det Kongelige Bibliotek).

Skolen havde en forberedelsesklasse og 1.-4. realklasse. Man havde ikke noget særegent program eller skoleplan, da man »vil virke i det for Realskoler almindelige Spor«, og fagrækken var den for realskolerne typiske: dansk, religion, skrivning, tegning, historie, engelsk, tysk, regning, aritmetik, geometri, naturhistorie, naturlære, gymnastik, sang og for pigerne håndgerning. Det kostede 6-10 kr. pr. måned at gå i skolen, hvor der var fire hele fripladser takket være donationer fra et legat, tilskud fra kommunen, Holbæk Amtsråd og en privat giver. Endvidere gav skolen tre pladser til nedsat betaling. Lærerstaben bestod af bestyreren, to faste, seminarieuddannede lærere og tre timelærere.[54]

Undervisningsinspektør Fr. Rønning undersøgte skolen i december 1898 og januar 1899. Ved sit første besøg fandt han væsentlige mangler ved skolen, hvoraf den vigtigste var den mangelfulde klasseinddeling. 1. og 2. R var toårige og indeholdt »temmelig uensartede Bestanddele«. Der fandt sammenlæsning sted mellem 3. og 4. R og mellem 3. og 2. R. I sidstnævnte tilfælde blev således tre hold undervist sammen, hvilket medførte, at 3. klasse f.eks. i dansk var mindst et år bagud. Den ene af de tre dimittender var flink, mens de to andre ikke var særlig gode. Den samlede bedømmelse var, at »Skolen var i en temmelig *ufærdig* Tilstand og I[inspektionen] kan derfor *ikke* paa nærværende Tidspunkt indstille Jyderup Realskole til at faa Eksamensret.«

Nogle måneder senere besøgte Rønning igen skolen. Den fornyede undersøgelse viste, at der var gjort »nogle Forbedringer og Fremskridt«. Klassedelingen var blevet bedre gennemført, og der var antaget en ny lærer til historie, geografi og naturhistorie, som gjorde et lovende indtryk. »Men Skolen gjorde dog endnu et ufærdigt Indtryk, og det er endvidere tvivlsomt, om den i Fremtiden kan gøre Regning paa en saadan Tilgang, at den[s] Eksistens tør betragtes som sikret.« Rønning anbefalede dog at tildele skolen eksamensret for et år, fordi lokaler og samlinger var tilfredsstillende, og fordi Laage tidligere havde været skolebestyrer for en eksamensberettiget realskole. I 1899 tildelte Kultusministeriet skolen dimissionsret, dog foreløbig for et år.[56]

Realskolen konsoliderer sig

Da det hold, der efter dimissionseksamen i forsommeren 1899 skulle danne 4. R, gennemgående var dårligt og kunne trænge til at få skoletiden forlænget, benyttede man lejligheden til at gå over til forårseksamen. Derved kunne man springe dimissionseksamen i 1900 over og vente med eksamen til marts-april 1901. Laage udtalte i den forbindelse, at »I en Skole, der fornemmelig har sine Elever fra Landet, maa det vistnok anses for heldigst, at Skoleaaret begynder til Maj, da Maj og November fra gammel Tid staa for Folk som Mærkepæle, hvor nye Livsafsnit begyndes og afsluttes«. Det nævnte hold rykkede op til at blive en egentlig dimissionsklasse, men samtidig nedlagde man forberedelsesklassen. Laage aftalte med Mathilde Scharling, at hendes skole – Jyderup Stationsbys Pogeskole – blev »organisk forbunden med Realskolen, at dens lavere Klasser kunde arbejde som Forskole til Realskolen«. Realskolen havde derefter fire klasser.[57]

Realeksamen 1949.

Bertel Andersen mg÷, 13,59. Gurli Enevoldsen mg, 14,09. Laila Egede Glahn ug÷, 14,55. Inger Birk Hansen mg÷, 13,46. Bente Brix Jensen mg×, 14,20. Bodil Jørgensen mg, 13,72. Johan Jørgensen g, 12,06. Svend Knudsen ug÷, 14,55. Birgitte Kristensen ug÷, 14,76. Elmar Moesgård mg, 14,00. Annalise Nielsen mg÷, 13,03 Børge Nielsen mg×, 14,21. Inge Birgit Nielsen mg÷, 13,60. Hanne Ollendorff mg, 14,07. Vibeke Pedersen mg÷, 13,66. Lilli Vedsmand g×, 12,73. Bente Villadsen g×, 12,88.

Mellemskoleeksamen 1949.

4' mellem b.

Åse Boesen mg÷, 13,63. Gunnar Christensen g×, 12,66. Ruth Ertmann mg×, 14,39. Tove Fonnesbech-Wulff mg, 13,89. Karen Marie Hansen mg, 14,15. Bent Jacobsen mg×, 14,44. Ase Jensen mg, 13,86. Orla Jørgensen mg÷, 13,45. Kirsten Larsen mg, 13,87. Anton Madsen mg, 13,87. Jørgen Madsen mg÷, 13,63. Birthe Nielsen mg×, 14,30. Poul Nielsen g×, 12,89. Lis Olsen mg×, 14,48 Mogens Olsen mg, 13,95. Anny Pedersen mg÷, 13,34. Bent Halby Petersen mg÷, 13,20. Lise Halby Petersen g×, 12,64. Tove Stoll Pedersen ug÷, 14,64. Else Karen Poulsen mg÷, 13,56. Ulla Rolsted mg×, 14,29. Mette Wråe, mg÷, 13,43.

4' mellem a.

Marinus Andersen, mg, 13,77. Doris Andreasen mg×, 14,43. Olaf v Bülow mg×, 14,21. Inge Lise Christiansen mg, 14,08. Anny Davidsen mg×, 14,40. Lis Hansen ug÷, 14,63. Bent Holme mg, 14,15. Erik Jensen mg÷, 13,49. Inga Jensen mg×, 14,27. Oluf Jensen mg÷, 13,27. Torben Jensen mg÷, 13,03. Grethe Mortensen mg, 14.15. Flemming Nielsen g×, 12,71. Lis Birgit Nielsen, mg÷, 13,13. Bente Olsen g×, 12.70. Inger Olsen ug÷, 14,57. John Olsen g×, 12,85. Britta Pedersen g×, 12,89. Henning Petersen mg, 14,00. Bente Rasmussen mg÷, 13,45. Jenny Schwartz-Nielsen g×, 12,34.

Eksamenskarakterer var før i tiden et offentligt anliggende, og elevernes præstationer ved eksamen kunne både læses i den enkelte skoles årsskrift og i Meddelelser ang. de højere Almenskoler. Mange steder blev resultaterne også bragt i lokalavisen (årsberetning for Jyderup Realskole 1949, Det Kongelige Bibliotek).

Efter indførelse af mellemskole- og realeksamen i 1908 havde skolen en forberedelsesklasse, en mellemskole med fire klasser og en realklasse. Fra skoleåret 1914/15 var der fire underklasser, som fra slutningen af 1940'erne gradvist blev indskrænket til tre, siden to og endelig i 1956/57 en underklasse. Fra skoleåret 1959/60 indførtes 3. og 4. klasse, hvortil kom de hidtidige mellemskoleklasser, som blev til 5.-7. klasse og I R.[58]

Selvom Jyderup Realskole havde underklasser (folkeskoleklasser), var den først og fremmest en mellem- og realskole. Ser man på fordelingen af elever på de forskellige klassetrin i 1913, 1923/24, 1929/30, 1943/44 og 1953/54, udgjorde underklassernes andel af det samlede elevtal som regel 26-30 procent. De øvrige elever gik i mellemskolen (cirka 60 procent) eller i realklassen (10-15 procent). Som mange andre steder havde Jyderup Realskole også problemer med frafald i mellemskolen. Der var flest elever i 1.-3. M (dvs. elever i alderen 11-14 år), og i 1913 og 1923/24 var overvægten endda i 1. og 2. M (11-13 år). Fra 1920'erne steg antallet af elever i de højere mellemskoleklasser, men tallene fra 1929/30, 1943/44 og 1953/54 viser, at hovedparten af eleverne tog 1.-3. M, mens kun få gik videre til 4. M og realklassen.[59]

Ser vi på skolens elevsammensætning få år efter dens oprettelse, nemlig i 1899/1900, var der 56 elever, hvoraf 43 kom fra embeds-, handels- og håndværkerhjem, hvilket var en megen normal profil for realskolernes elevsammensætning.[60] En stor del af eleverne kom selvfølgelig fra Jyderup, men skolen rekrutterede elever fra hele lokalområdet. Årsberetningen 1913 sammenholdt med en undersøgelse fra 1953[61] viser, at skolen ikke alene fik elever fra Jyderup Sogn og nabokommunerne, men også fra byerne langs Nordvestbanen: Regstrup, Knabstrup, Mørkøv, Svebølle og Kalundborg og i et bælte nord for banen op til Havnsø og Svinninge, hvor der sidstnævnte sted fandtes en mellem- og realskole fra 1910. Syd for banen ned mod Tissø havde skolen ikke en stor elevandel, idet der fra 1909 var mellem- og realskole i Høng.

Luftfoto af Jyderup Private Realskole 1952 (foto, Holbæk-Arkiverne).

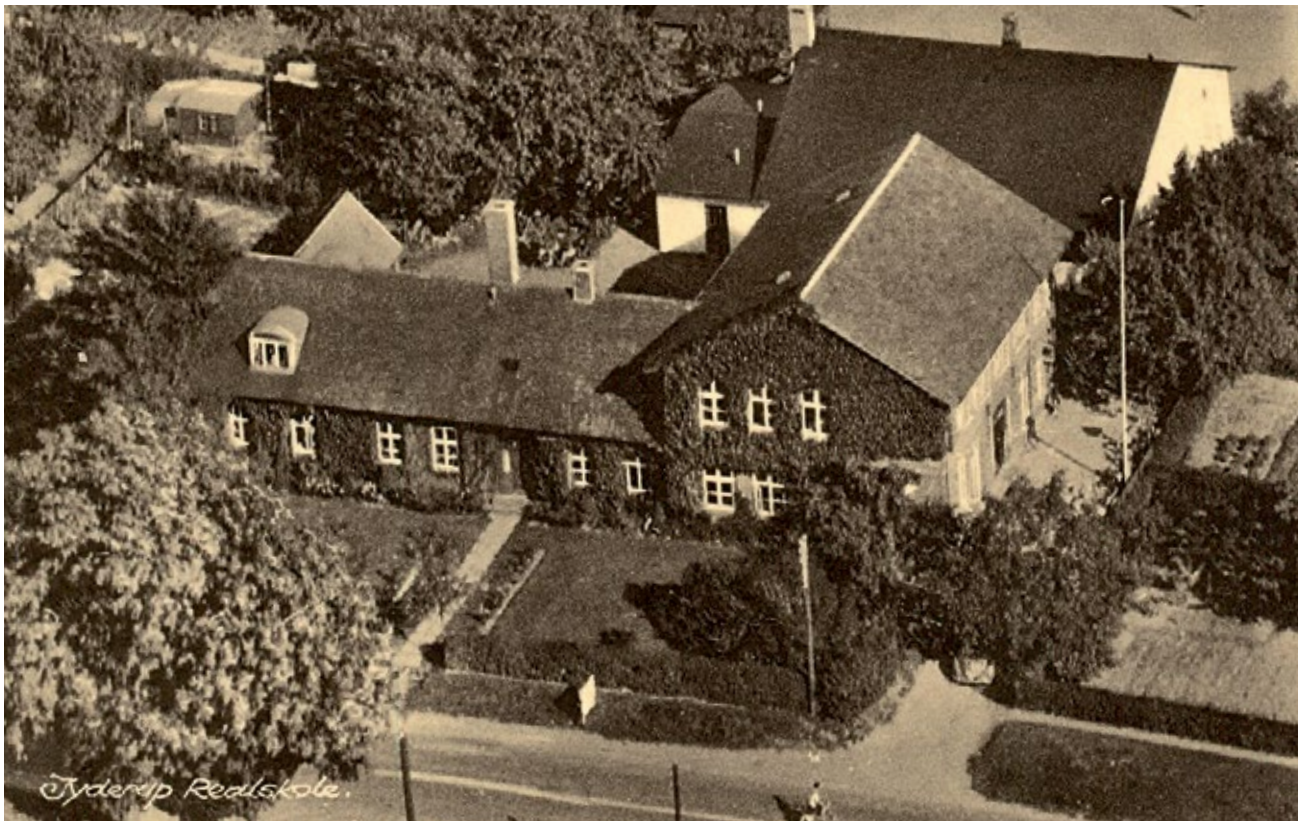

I skolens årsberetninger kan man følge elevtallet, og i figur 13 er elevtallet gengivet for en 42-årig periode, nemlig 1905/06 til 1947/48. Ved periodens begyndelse var der 62 elever, hvis antal steg så støt, at man allerede i 1909 måtte lave en tilbygning til skolen og ansatte en ekstra lærer.[62] Et foreløbigt højdepunkt blev nået i skoleåret 1923/24 med 174 elever, hvorefter elevtallet faldt i de følgende år, og i 1930/31 havde skolen »kun« 106 elever. Udviklingen vendte imidlertid i 1930'erne, men især i årene under og efter besættelsen: fra 146 elever i 1942/43 til 255 elever i 1947/48. En del af stigningen kan forklares med de store fødselsårgange, men det er ikke hele forklaringen; de mange nye elever må også skyldes, at flere ønskede at tage en mellem- og realskoleeksamen som overbygning på landsbyskolen.

I begyndelsen af 1960'erne fik skolen en større tilgang af elever. Bestyreren af Svinninge Private Realskole fandt det i 1962 ikke længere rentabelt at drive skole, og følgelig ville han lukke realskolen. Hjembæk-Svinninge Kommune følte sig derfor nødsaget til at oprette en realafdeling ved Svinninge Kommuneskole, men der meldte sig kun tre elever til den nye 3. R. I Undervisningsministeriet, der skulle godkende den nye realafdeling, undrede man sig over dette. Amtsskolekonsulenten kunne oplyse, at to af de tidligere lærere på realskolen i Svinninge var blevet ansat på Jyderup Realskole, og at de havde været rundt hos forældrene og kapre elever til Jyderup. Lærerne havde fortalt forældrene, at deres barn ville få det svært ved at klare sig i en kommunal skole, men hvis barnet kom med til Jyderup, ville man sørge for særundervisning! Kun tre forældrepar valgte at blive i Svinninge.[64]

Jyderup Realskole eksisterede frem til 2006, fra 1982 under navnet Jyderup Privatskole, hvorefter den måtte lukke på grund af økonomiske problemer. I dag rummer bygningerne Jyderup Private Heldagsskole.

Figur 13. Antal elever i Jyderup Realskole 1905/06-1947/48.[63]

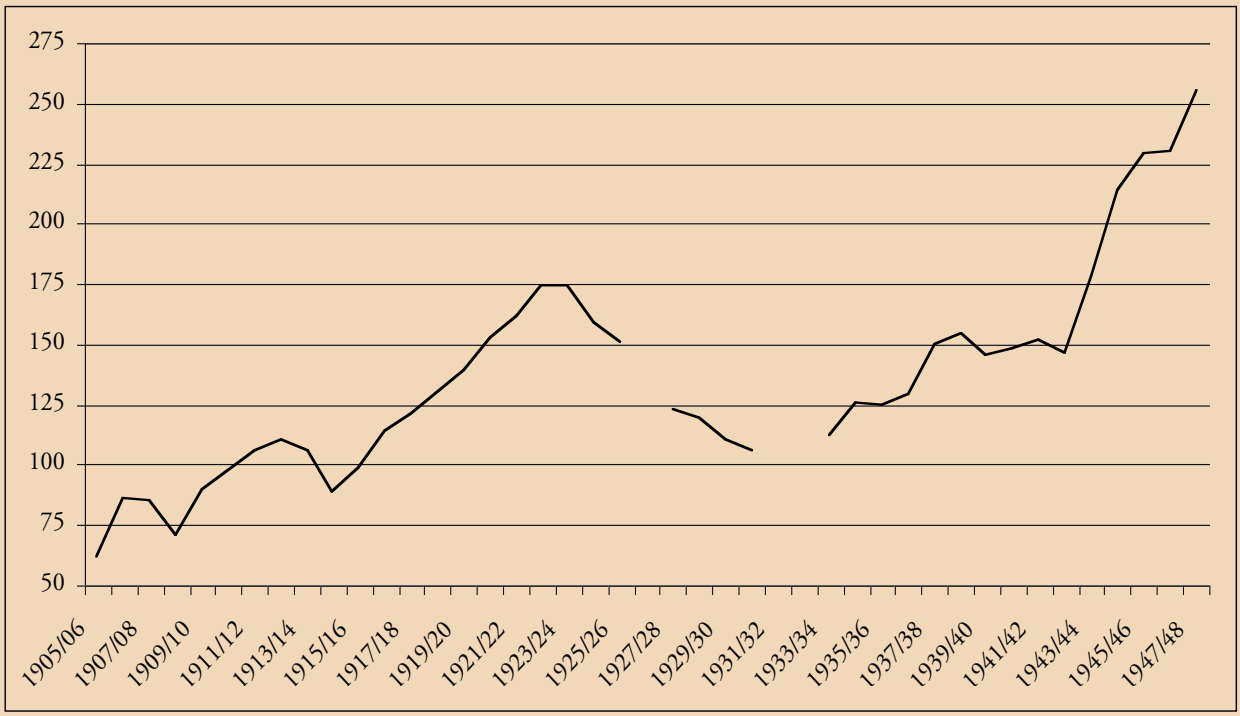

5. Afslutning

I denne artikel er der skildret tre eksempler på, hvordan skolebestyrere formåede at få den private realskole til at overleve under forskelligartede vilkår: realskolerne i den gamle købstad Randers, realskolen i den nye provinsby Esbjerg og realskolen i landkommunen Jyderup i Nordvestsjælland.

I købstaden fandtes der et borgerskab, som traditionelt satte deres børn i en privatskole, både fordi privatskolen kunne give en bedre uddannelse, men også fordi man ikke ønskede sine børn undervist sammen med de lavere klassers børn. I dette tilfælde gav realskolen en undervisning, der ikke kunne fås i den kommunale skole. Som oftest var der en flerhed af skoler i købstæderne og nogle steder tillige en lærd skole, og det var derfor vigtigt at finde sig en niche, som man kunne leve af. Det kunne være som pigeskole, som realskole for børn fra oplandet eller i form af eksamenssamarbejde med landkommunerne. Eller man kunne efter 1903 tilbyde almindelig forberedelseseksamen, mens kommuneskolen og de andre private skoler havde mellem- og realskoleeksamen.

I den nye provinsby blev det af afgørende betydning for realskolens levedygtighed de første tyve år, at der kun fandtes en landsbyskole, og at realskolen derved kunne give en undervisning, som det offentlige skolevæsen ikke magtede. Og efter den kraftige udbygning af det kommunale skolevæsen, herunder en vederlagsfri mellem- og realskole, blev skolen holdt oppe af forældre fra det bedre borgerskab, der ikke ønskede, at deres børn skulle gå i den kommunale skole. Realskolen lagde dog også vægt på, at børnene fik en solid uddannelse, således at det ikke hed sig, at man kunne købe sig til en eksamen i den private skole.

Det sidste eksempel viser, hvordan en privat realskole i et udpræget landdistrikt overlevede. Det skete ved at finde et »hul« i udbuddet af realskoleundervisning i det nordvestlige Sjælland, ved at placere skolen i en stationsby, hvilket gjorde det lettere at komme til skolen, og ved at satse på elever fra hele lokalområdet. Selvom Jyderup private Realskole havde underklasser, virkede den først og fremmest som mellemskole og tilbød dermed en undervisning, der ikke kunne fås i lokalområdets kommunale skoler. Og endelig var skolen ikke bleg for at stjæle elever fra andre skoler.

I alle tre tilfælde spillede også kommunen en væsentlig rolle for den private realskoles overlevelse. I Randers indførte byrådet vederlagsfri undervisning i den kommunale mellem- og realskole, hvilket fik elevtallet i de private realskoler til at falde. Og i Esbjerg ledte Socialdemokratiet an i en kraftig udvidelse af det kommunale skolevæsen, bl.a. med en gratis mellem- og realskole, der gjorde, at privatskolerne derefter kun spillede en mindre rolle i byens skolevæsen. Hertil kom partiets negative indstilling over for det private initiativ og deraf følgende ønske om at lukke den private realskole.

Kapitlet har også vist, at man ved at satse på nye undervisningsmetoder, nyt skolemateriel og nye skolebygninger kunne tiltrække flere elever. Det gjorde sig gældende på Esbjerg Realskole i 1890'erne med Rübner-Petersen, hos Christensen-Dalsgaard i Randers et årti senere og på Westrups Realskole i 1930'erne. Sidst, men nok ikke mindst gjaldt det om at opretholde et godt forhold til de forældre, der skulle forsyne skolen med elever, og til det lokalsamfund, som man var en del af. Og trådte man ved siden af, som det var tilfældet med bestyreren på C. la Cours Skole, kom reaktionen i form af elevnedgang.

Noter

1. De tolv lærde skoler, Sorø og Herlufsholm og pigeskolerne er ikke medregnet i dette tal.
2. I.M. Hyldgaard 2002 s. 89-150. J.P. Trap 1901 bind 4 s. 787-818.
3. S. Kolstrup 1996 s. 55-67.
4. H.P. Jacobsen 1915 s. 39-64.
5. H.P. Jacobsen 1915 s. 32-34.
6. RA. Undervisningsinspektionen for Mellem- og Realskoler. Konceptbøger 1886-97, 6. marts 1890.
7. Årsberetning for Randers Realskole 1871.
8. RA. KUM 2. kt. Jr.nr. 1871/Z152.
9. H.St. Helms 1912 s. 209-12.
10. RA. KUM 3. kt. Jr.nr. 1873/R846.
11. H.St. Helms: s. 224-26. C. Christensen-Dalsgaard 1914. B. Wallberg-Andersen 1994.
12. C. la Cours Skole. Den højere Pigeskole 1876-1901.
13. RA. Undervisningsinspektionen for Mellem- og Realskoler. Konceptbøger 1886-97, 14. oktober 1892.
14. S. Hill-Madsen 1992 s. 104.
15. H.P. Jacobsen 1915 s. 72-77. A. Christensen 1940 s. 9-65.
16. A. Christensen 1933.
17. Tallene stammer fra årsberetningerne for Randers kommunale skolevæsen.
18. Årsberetninger for Randers kommunale skolevæsen 1899-1957. 1902/03, 1903/04 og 1922/23 mangler.
19. Se hans artikler »Legemlig Straf i Skolen« (Vor Ungdom 1905 s. 159-71) og »Lovforbud mod Legemstugtelse i Skolen« (Vor Ungdom 1905 s. 486-95).
20. Se C. Christensen-Dalsgaard 1911. Årsberetning for Randers Realskole 1902/03.
21. F. Rønning 1913 s. 7.
22. Årsberetninger for Randers kommunale skolevæsen 1899-1957.
23. Årsberetning for Randers Realskole 1949/50.
24. Årsberetninger for Randers Realskole 1960 og 1961/62. B. Wallberg-Andreasson 1994.
25. Årsberetninger for C. la Cours Skole. P. Birkebæk 2008 s. 10-27.
26. E. Munck og B. Outze 1948 bind 1 s. 127.
27. RA. Undervisningsinspektionen for mellem- og realskoler. Korrespondance 1927-49, pk. 12, lægget C. la Cours skole, Randers. P. Birkebæk 2008 s. 36-43.
28. RA. Undervisningsinspektionen for mellem- og realskoler. Korrespondance 1927-49, pk. 12, lægget C. la Cours skole, Randers.
29. Årsberetninger for Randers kommunale skolevæsen. P. Birkebæk 2008 s. 43-48.
30. Årsberetning for Westrups Realskole 1925/26.
31. RA. Undervisningsinspektionen for Mellem- og Realskoler. Kopibog 1908-13, s. 108 (10. november 1910). RA. KUM 3. kt. Jr.nr. 1912/16-2.
32. Årsberetninger for Westrups Realskole 1910, 1912 og 1913.
33. Årsberetninger for Westrups Realskole 1909-39. Årsberetning for Rytters Realskole 1943.
34. RA. Undervisningsinspektionen for mellem- og realskoler. Korrespondance 1927-49, pk. 12, lægget C. la Cours skole, Randers.
35. J.P. Trap 1965 bind IX,2 s. 727-79. V. Bruhn 1994 s. 51-168, 278-301.
36. S. Kolstrup 1996 s. 55-67.
37. N. de Coninck-Smith 2000 s. 118-19, 124-25, 146-47, 185-86, 420. W. Adolphsen 1997 s. 11-30.
38. Årsberetninger fra Esbjerg kommunale skolevæsen 1902-56. 1902-06 er angivet skolepligtige børn, 1907-56 skolesøgende børn. Esbjerg Statsskole 1920ff. er ikke medtaget. Tal fra årene 1918, 1928, 1929, 1931, 1936 mangler.

39. Årsberetninger for Esbjerg kommunale skolevæsen. En kort overgang (1927-35) havde adventisterne en skole med 6-19 elever.
40. RA. KUM 3. kt. Jr.nr. 1891/21-30.
41. V. Bruhn 1983 s. 9-26, jf. O. Rübner-Petersen 1914.
42. W. Adolphsen 1997 s. 55-79.
43. C. Larsen 2003 s. 138.
44. V. Bruhn 1983 s. 37.
45. Vestjyllands Socialdemokrat 5. maj 1903, citeret efter S. Kolstrup 1996 s. 113.
46. V. Bruhn 1983 s. 44-49.
47. V. Bruhn 1983 s. 48.
48. V. Bruhn 1983 s. 27-41 samt årsberetninger for Esbjerg kommunale skolevæsen.
49. J.P. Trap 1898 bind 2 s. 443-44. J.P. Trap 1954 bind III,2 s. 446-49.
50. Skoleplan godkendt 28. april 1846 (RA. Danske Kancelli 1. dep. Approberede skoleplaner 1839-47 s. 269-274). Skoleplan godkendt 12. juli 1900 (RA. KUM 2. kt. Approberede skoleplaner 1901-10. Pk. 3711, nr. 110).
51. Skoleplan godkendt 12. juli 1911 (RA. KUM 2. kt. Approberede skoleplaner 1911. Pk. 3722-23, nr. 22).
52. RA. KUM 2. kt. Skoleberetninger 1890 pk. 4063.
53. Rt. 1896/97 tillæg B sp. 2367, 2459.
54. Medd. LS 1898/99 s. 132, 193.
55. Medd. LS 1898/99 s. 361.
56. RA. KUM 3. kt. Jr.nr. 1898/21-50. RA. Undervisningsinspektionen for Mellem- og Realskoler. Kopibog 1898-1908, s. 25-26, 58-59 (13. januar og 7. maj 1899).
57. Medd. LS 1899/1900 s. 215.
58. Årsberetninger for Jyderup Realskole 1905/06-1959/60.
59. Årsberetninger for Jyderup Realskole 1913, 1923/24, 1929/30, 1943/44 og 1953/54.
60. Medd. LS 1899/1900 s. 235.
61. Skolestørrelse og skoledistrikt i landkommuner s. 30.
62. Årsberetning for Jyderup Realskole 1909.
63. Årsberetninger fra Jyderup Private Realskole.
64. J. Mikkelsen 2004 s. 59 og 68, note 26.

28. Mere end 800 realskoler

Fortegnelse over skoler, der har haft ret til at afholde realeksamen m.v. 1854-1963 Med ti lokale realskolehistorier

CHRISTIAN LARSEN OG ERIK NØRR

1. Indledning

Formålet med denne oversigt er dels at nævne de mange skoler, som ikke har kunnet omtales i værkets fremstilling, dels at give en fornemmelse af eksamensskolernes ekspansion gennem de 110 år, realskolerne havde eksamensret. Oversigten slutter med 1963, som var det sidste år, der blev afholdt realeksamen og almindelig forberedelseseksamen, før skoleloven af 1958 trådte i kraft. Herefter ændredes reglerne for godkendelse af nye skoler, samtidig med at oprettelsen af nye centralskoler og kravet om adgang til højere skoleuddannelse for alle både i by og på land førte til, at et stort antal nye skoler fik den treårige reallinje efter skoleloven af 1958.

Oversigten er således en fortegnelse over statslige, kommunale og private skoler, der i perioden 1854-1963 har haft ret til at afholde realeksamen af højere eller lavere grad, almindelig forberedelseseksamen, mellemskoleeksamen, realeksamen eller pigeskoleeksamen. Præliminær- og realkurser er ikke medtaget.

Fortegnelsen er baseret på fortegnelserne over eksamensrettigede skoler, der er trykt i hver årgang af *Meddelelser ang. de lærde Skoler med dertil hørende Realundervisning* 1849-1903, derefter i *Meddelelser ang. de højere Almenskoler* 1903-48. For årene 1906-07, 1923-24 og 1947-63, hvor oplysningerne enten ikke findes i Meddelelser eller ikke er fuldstændige, bygger fortegnelsen på journalerne i henholdsvis Kultusministeriets 3. Kontor og i Undervisningsministeriets 1. Departements 2. Kontor. Journalerne befinder sig i Rigsarkivet. Årene 1961-63 var en overgangsperiode, hvor anerkendelsesproceduren i nogen grad blev ændret, og oplysningerne i journalerne om eksamensberettigede skoler i 1963 er derfor ikke fyldestgørende. Oplysning om 1963 stammer fra indberetningerne om beståede eksaminer til Undervisningsministeriet (befinder sig i Rigsarkivet) og Claus Moldt (red.): *Den danske skolehåndbog* 1964 s. 205ff.

Fortegnelsen er ført frem til 1963, hvor de sidste elever efter skoleordningen af 1903 aflagde realeksamen/almindelig forberedelseseksamen. Fra 1964 bestod de første elever efter skoleordningen af 1958 realeksamen. Slutåret 1963 angiver, at de pågældende skoler har dimitteret elever til realeksamen/almindelig forberedelseseksamen efter den gamle ordning.

Årstallene angiver det første og sidste år, skolen fik tildelt ret til at afholde den angivne eksamen i perioden 1854-1963, hvilket ikke er det samme som skolens oprettelses- og eventuelle nedlæggelsesår.

Fortegnelse

over

Skoler, der afholde almindelig Forberedelseseksamen.

Skolens Navn.	Bestyrelsen.	Tilladelsens Datum.	Tilladelsens Varighed.
1. Aakirkeby Realskole	Eksam. Lærer N. P. Jensen	26/6 20	3
2. Aarhus private Realskole	Cand. polit. Axel Hansen	17/9 21	3
3. Aarhus: Fru Laursens Realskole	Frk. Maren Nielsen	14/9 21	3
4. Aars komm. Borger- og Realskole	Eksam. Lærer Herman Bertelsen	22/12 21	3
5. Aarup Realskole	Cand. theol. H. Fr. Gøtzsche	13/8 20	3
6. Ballerup Realskole	Eksam. Lærer P. Simonsen	14/9 21	3
7. Brabrand private Realskole	Cand. theol. Chr. Olsen	14/9 21	3
8. Brenderup — —	Cand. theol. P. Funch	13/8 20	3
9. Broager — —	Eksam. Lærer Bendt Brandt	19/1 22	1
10. Børkop — —	Cand. philos. H. N. E. Dam	28/2 20	3
11. Ebeltoft kommunale Realskole	Eksam. Lærer M. C. Jensen	5/11 19	3
12. Fredericia private Realskole	Eksam. Lærer V. Jørgensen	31/1 22	1
13. Frederikshavn kommunale Realskole	Eksam. Lærer H. A. Hald	20/12 21	3
14. Frederiksværk private Realskole	Fru A. Foss Sørensen	13/9 20	3
15. Gramby Borger- og Realskole	Overlærer Sophus Boas	19/1 22	1
16. Grindsted private Realskole	Eksam. Lærer Jens Futtrup	28/9 20	3
17. Hadsund — —	Eksam. Lærer P. J. Ravn	27/1 22	3
18. Hals kommunale Realskole	Eksam. Lærer Ørum	11/8 20	3
19. Hindholm Realskole	Frk. M. Markussen	30/9 22	2
20. Hostruphuse —	Eksam. Lærer Karl S. Svanum	7/9 22	3
21. Horsens private Realskole	Frk. Felicia Schougaard	27/1 22	3
22. Horslunde — —	Cand. philos. C. Lambek	27/1 22	3
23. Hvidbjerg — —	Eksam. Lærer Roald Andersen	7/9 22	1
24. Karise Realskole	Eksam. Lærer K. A. Kristensen	5/12 19	3
25. Kolding —	Eksam. Lærer E. Christensen-Dalsgaard	27/1 22	3
26. Kjøge: Tøxens Skole	Eksam. Lærer H. J. Hansen	27/1 22	3
27. Magleby private Realskole	Eksam. Lærer H. Hyllemose	14/9 21	3
28. Mariager kommunale Realskole	Eksam. Lærer A. Bech	13/12 20	3
29. Nibe Realskole	Eksam. Lærer J. J. R. Kahr	9/9 22	3
30. Nykøbing Sj. kommunale Realskole	Chr. Schlander	8/9 21	3
31. Nørreaaby private Realskole	Eksam. Lærer Hans J. Hansen	9/9 21	3
32. Randers: Westrups Realskole	Eksam. Lærer K. Westrup	27/1 22	3
33. Randers private Realskole	Eksam. Lærer C. Christensen-Dalsgaard	28/9 20	3
34. Ringkøbing kommunale Realskole	Eksam. Lærer N. Christensen	13/12 20	3
35. Ryomgaard private Realskole	Eksam. Lærer Axel Munck	28/2 20	3
36. Rødding-kommunale Realskole	Førstelærer M. Møller	1/8 22	1
37. Sct. Josephsøstrenes franske Skole	Sr Marie-Emmanuel	27/1 22	1
38. Skern Realskole	Eksam. Lærer Johs. Bjerrum	14/9 21	3
39. Skjelskør kommunale Realskole	Eksam. Lærer H. K. Henrichsen	5/12 19	3
40. Slagelse — —	Cand. polyt. Axel Jensen	9/9 21	3
41. Stege — —	Eksam. Lærer R. S. Sørensen	27/1 22	3
42. Struer private Realskole	Eksam. Lærer J. P. Rossel	13/8 20	3
43. Svaneke komm. Borger- og Realskole	Eksam. Lærer J. Schrøder	7/9 22	3
44. Svendborg: Haahrs Skole	Eksam. Lærer N. M. Haahr	27/1 22	3
45. Tarm private Realskole	Cand. philos. S. Madsen-Mygdal	27/1 22	3
46. Trustrup — —	Cand. theol. G. L. Gøtzsche	27/1 22	3
47. Vamdrup — —	Eksam. Lærer S. Christensen	28/2 20	3
48. Vejen — —	Eksam. Lærer P. Hauge	14/9 21	3
49. Viborg — —	Eksam. Lærer R. Føns	14/9 21	3
50. Vinderup — —	Eksam. Lærer J. Bundgaard	7/9 22	1
51. Ærøskøbing kommunale Realskole	Cand. theol. V. Deleuran	20/12 21	3
52. Øster Vraa Realskole	Eksam. Lærer, Student Vald. Amdal	20/1 22	3

I hvert bind af Meddelelser ang. det højere Almenskolevæsen blev der bragt en liste over skoler med ret til at afholde realeksamen m.v. Det er disse lister, som denne fortegnelse især bygger på (Meddelelser ang. de højere Almenskoler 1920/21).

Det er desuden vigtigt at gøre opmærksom på, at fortegnelsen angiver året for eksamensretten, ikke for faktisk afholdte eksaminer. Som regel søgte skolelederen om at få eksamensret det år, hvor de første kandidater stod klar til eksamen eller måske året i forvejen. I enkelte tilfælde blev skolen anerkendt flere år før i forbindelse med eksamensafdelingens oprettelse.

Eksamensretten blev normalt givet for en treårig periode. Dog kunne eksamensretten ved nye skoler og ved bestyrerskifte blive givet i en etårig eller toårig periode. En længere periode (fem år) og i enkelte tilfælde (ti år) blev givet til skoler, der havde eksamensret til studentereksamen. For de statslige gymnasiers vedkommende skulle eksamensretten til mellemskoleeksamen og realeksamen slet ikke forlænges, da den automatisk fulgte med retten til at afholde studentereksamen.

Fortegnelsen er opstillet efter de nu nedlagte amtskommuner og derunder alfabetisk efter lokalitet. Rækkefølgen for amtskommunerne følger *Hof- og Statskalenderen.* Byer, der har haft flere skoler, er opstillet samlet. For Århus og Aalborgs vedkommende er forstædernes (omegnskommunernes) skoler samlet i en særlig gruppe. Under steder med flere skoler er de enkelte skoler opstillet efter året for tildeling af eksamensret.

Skolerne er opstillet efter deres seneste navn, for nedlagte skolers vedkommende efter det navn, de bar ved nedlæggelsen. I parentes findes skolernes eventuelle tidligere navne anført. Det er ikke anført, når en mellem- og realskole skifter navn til realskole eller til borger- og realskole osv.

Mange af skolerne ændrede status, oftest ved at en privatejet skole overgik til at blive kommunal. Denne ændring kunne både ske ved, at skolen fortsatte uændret med den samme bestyrer i kommunalt regi, og ved, at den private skole overtoges og nedlagdes, og der samtidig oprettedes eksamensklasser i den kommunale folkeskole. Da en udredelse af forholdet i de konkrete tilfælde ville kræve større lokalundersøgelser, er der i oversigten valgt at skrive: *fortsætter i.*

Skolerne kunne i perioden 1854-1963 afholde følgende eksamener:

R*	realeksamen efter særlig ordning 1854-59
R hg	realeksamen af højere grad 1855-81
R lg	realeksamen af lavere grad 1859-81
A	almindelig forberedelseseksamen 1881-1963
M	mellemskoleeksamen 1903-62
R	realeksamen 1903-1963
P	pigeskoleeksamen 1903-63
M+R*	dansksproget realeksamen 1928-37
M+R**	tysksproget realeksamen 1939-45

Når der om Slotsmarksskolen i Holbæk står: "R lg 1877; A 1886-1906; M 1908; M+R 1909-63", skal det læses således, at skolen fik ret til at afholde realeksamen af lavere grad i 1877, almindelig forberedelseseksamen første gang i 1886 og sidste gang i 1906, havde fra 1908 mellemskoleeksamen og i perioden 1909-63 mellemskole- og realeksamen.

I tillæg til selve fortegnelsen er der ti bokse med fortællinger om enkelte skoler eller lokaliteter, som afspejler forskellige aspekter af realskolens historie: skiftet fra mange privatskoler til mange kommuneskoler i hovedstaden, andre trossamfunds eksamensskoler, nye kommunale realskoler i 1950'erne og 1960'erne, stationsbyernes realskoler, realskolen i købstaden, købstaden uden dansk kommuneskole, overgangen fra privat realskole til statslig gymnasieskole, pigeskolerne, spørgsmålet om statslig, privat eller kommunal realskole og endelig realskolen på landet.

2. Københavns Kommune

- Efterslægtselskabets Gymnasium (Efterslægtselskabets Skole): R hg 1856-76; A 1889-1906; M+R 1908-63
- Det von Westenske Institut: R hg 1856-78; A 1883-88
- Vestre Borgerdydskole (Borgerdydskolen på Christianshavn, Borgerdydskolen i Helgolandsgade): R hg 1857-72; A 1882-1902; M+R 1908-63

- Østre Borgerdydskole (Borgerdydskolen i København): R hg 1858-73; A 1884-1904; M+R 1908-63
- Mariboes Skole: R hg 1858-81; A 1886-98
- Melchiors Skole: R lg 1860; A 1884-1907
- Lyceum (Store Kongensgades Latin- og Realskole): R hg 1871-80; A 1886-1900 (se også Lyceum, Nørrebros Latin- og Realskole)
- Nørrebros Latin- og Realskole: R lg 1873; R hg 1881; A 1887-98 (se også Lyceum, Nørrebros Latin- og Realskole)
- Haderslev Læreres Skole: R hg 1876-81
- Hauchs Latin- og Realskole: R hg 1877; A 1882
- Store Kongensgade Realskole (Pastor Andresens Realskole): A 1882-89
- N. Zahles Skole: A 1883-1908; P 1908-63
- Kjær og Lyngbyes Skole: A 1885-1906; M+R 1908-20
- Nørrebros Døtreskole: A 1885-1906
- Rysensteen Gymnasium (Laura Engelhardts Skole): A 1886-1910; P 1912-20; M 1924-32; M+R 1936-63
- Marie Ammentorps Pigeskole: A 1886-1901
- Vesterbros Realskole: A 1887-1904
- Margrethe Dodts Pigeskole: A 1888
- Frk. Steenbergs Skole: A 1888-1907; M+R 1909
- L. Jacobsen Realskole på Nørrebro: A 1890-1902
- Østerbros Latin- og Realskole: A 1891-1902
- Østersøgades Gymnasium (Linnésgades Latin- og Realskole, Østersøgades Latin- og Realskole): A 1892-1907; M+R 1908-63
- Gammelholms Skole: A 1894-1903; M+R 1908
- Nørre Gymnasium (Karen Kjærs Skole): A 1895-1907; P 1909-63
- Østerbros Døtreskole: A 1896-1907; P 1909-11
- Camilla Whittes Pigeskole: A 1897-1902
- Den Classenske Legatskole: A 1897-1906, M 1907; M+R 1908-63
- Athalie Rørbyes Skole: A 1898-1901
- Ingrid Jespersens Skole: A 1898-1908; M 1907; P 1908-63
- Komtesse Moltkes Pigeskole: A 1899-1907; M 1907; M+R 1907-57
- Lyceum, Nørrebros Latin- og Realskole: A 1900-04; M+R 1908 (se også Lyceum og Nørrebros Realskole)
- De Brockske Handelsskoler: A 1900-06; M 1907; M+R 1908
- Neves Skole i Sundbyerne: A 1902-07; M 1908; M+R 1909
- Marie Kruses Skole: A 1902-08; P 1908-63
- Metropolitanskolen: M+R 1903-63
- Sortedams Gymnasium (Hanna Adlers Fællesskole): A 1903-05; M+R 1908-20; M 1924-63
- Cand.theol. K. Thejlls Højere Pigeskole: A 1903-06; P 1908-14
- Den Kommunale Belønnings- og Betalingsskole i Istedgade: A 1903-09; M 1907; M+R 1910
- Cand.philos. A. Brønniche Hansens Pigeskole: A 1904-07; M 1908; M+R 1909
- J. Ingwersens og H. Ellbrechts Skole: A 1907; P 1910-29
- Cand.theol. E.W. Friderichsens Skole: A 1908; P 1912
- Skt. Petri Drengeskole: M 1908; M+R 1909-44; M 1948; 1958-63

Komtesse Thusnelda Moltke var rundet af N. Zahles skoleverden, hun havde taget lærerindeeksamen fra Zahles lærerkursus, og på Zahles råd oprettede hun i 1870 en pigeskole for børn fra mindre bemidlede hjem, Th. Moltkes Borgerskole for Pigebørn, ligesom hun livet igennem havde et nært venskab med frk. Zahle. Fra 1882 kunne også drenge optages, som dog blev undervist for sig selv. Drengeklassen var begyndelsen til det Kildegård Gymnasium. Gymnasiet fik eksamensret til almindelig forberedelseseksamen i 1892 og pigeskolen samme ret i 1899. De to skoler blev i 1913 omdannet til en selvejende institution, der både rummede pigeskole, drengeskole og gymnasium. Ved sin side havde Th. Moltke gennem næsten 40 år sin bofælle og medbestyrer Elise Bay, der også var udgået fra Zahles skole. Bay var den livsglade og udadvendte, der kunne lukke op for den indadvendte og kølige Moltkes varme og musikalitet til gavn og glæde for omgangskredsen og børnene. Tegningen fra 1920 viser skolens forskellige hjemsteder: Filosofgangen 1870-77, Linnésgade 1877-95 og Østersøgade 1895-1964 (Kildegårds Gymnasiums arkiv, pk. 104, Landsarkivet for Sjælland).

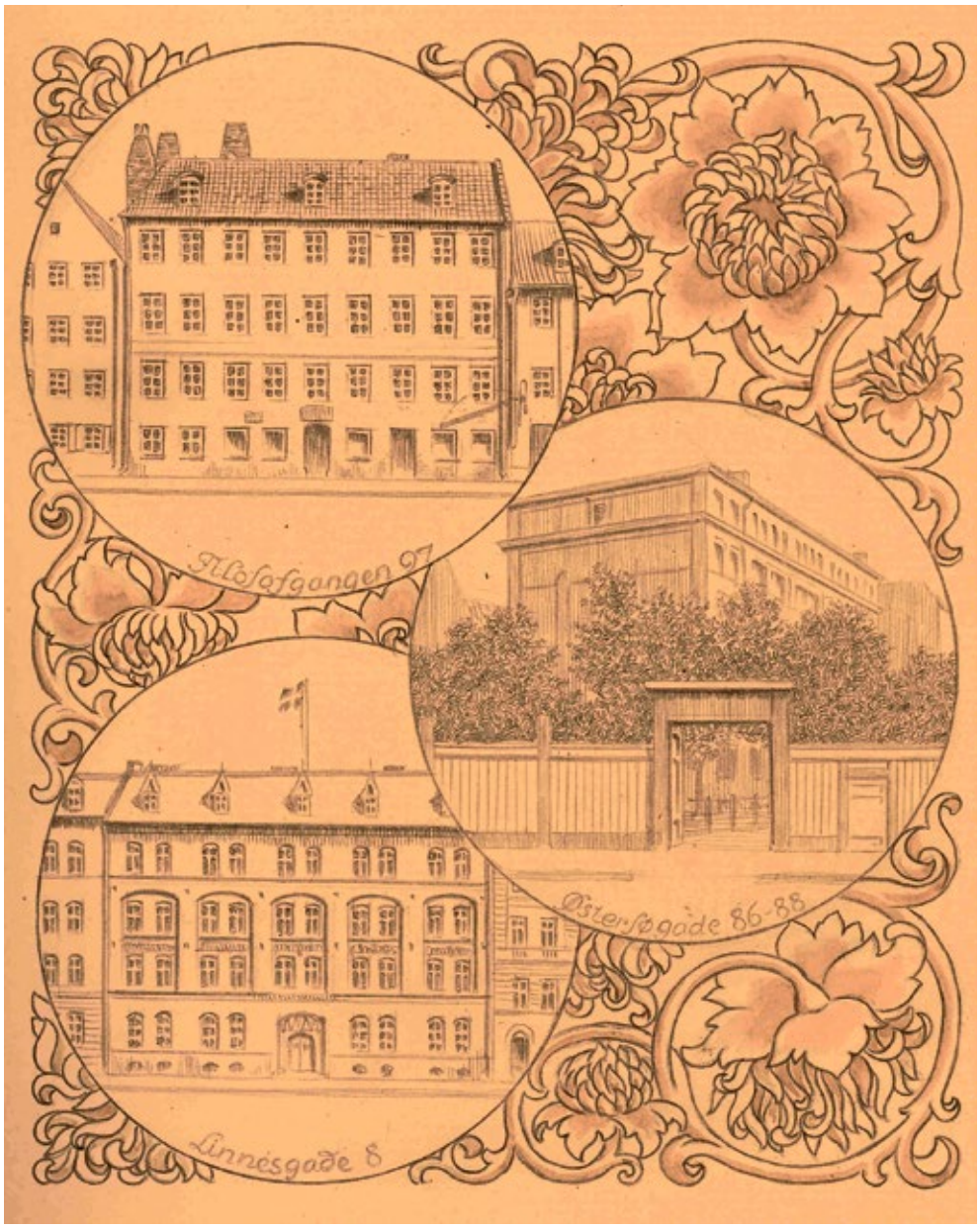

- Ole Suhrsgade Skole (Pigeskolen i Willemoesgade): M 1908-10; M+R 1910-20; M 1923-37
- Skt. Knuds Skole: M 1909; M+R 1911-47
- De Forenede Kirkeskoler i København: M 1910-39; M+R 1939-53
- Sundby Gymnasium (Sundby Mellem- og Realskole): M+R 1910-23
- Kapelvej Skole: M 1911; M+R 1912-33
- Forchhammervej Skole: M+R 1913-37
- Seminarieskolen i Hans Egedes Gade (Den Bressendoff-Femmerske Pigeskole): M+R 1918-20; M 1923
- Rådmandsgade Kommuneskole: M 1911-14; M+R 1914-39; M 1942-63
- Amagerbro Skole (Sundholm Skole): M 1911; M+R 1912-63
- Enghave Plads Kommuneskole (Istedgade Kommuneskole): R 1911; R 1912; M+R 1914-63

- Havremarkens Kommuneskole (Husumgade Kommuneskole): M 1911; M+R 1912-63
- Randersgade Kommuneskole: M 1911; M+R 1912-63
- Øster Farimagsgade Kommuneskole: M 1911; M+R 1912-63
- Nyboder Skole (Suhmsgade Skole): M 1911-19; M+R 1921-63
- Øresundsvej Skole: M 1911-20; M+R 1920-63
- Sjællandsgade Kommuneskole: M 1911-21; M+R 1924-63
- Enghavevej Kommuneskole: M 1911-26; M+R 1929-63
- N. Zahles Seminarieskole: M 1912; M+R 1912-63
- Prinsesse Charlottegade Kommuneskole: M 1912; M+R 1914-63
- Jagtvejens Kommuneskole: M 1912, 1937-43; M+R 1946-63
- Vibenhus Kommuneskole: M 1912-15; M+R 1915-63
- Nørre Allé Kommuneskole: M 1912-21; M+R 1924-58
- Nørrevold Skole (Larslejsstræde Skole): M 1912-21; M+R 1925-63
- Strandvejsskolen (Østre Gasværk Skole): M 1912-21; M+R 1924-63
- Holsteinsgade Kommuneskole (Østerbros Højere Pigeskole, Den Kommunale Pigeskole i Rosenvænget): P 1915-23; M 1923; M+R 1924-63
- Ny Carlsbergsvej Skole: M 1919-21; M+R 1924-63
- Ryesgade Kommuneskole: M 1921; M+R 1921-39; M 1941-58; R 1963
- Skt. Joseph-Søstrenes Mellem- og Realskole på Østerbro: M 1921; M+R 1922-63
- Skt. Annæ Vester Skole: M+R 1923-37
- Skt. Hans Gade Skole: M 1923-46
- Alsgade Skole: M 1923-32; M+R 1933-63
- Vognmandsparkens Skole: M 1923-32; M+R 1935-63
- Sundbyvester Kommuneskole: M 1923-35; M+R 1936-63
- Vigerslev Allé Kommuneskole: M 1923-35; M+R 1937-63
- Matthæusgade Kommuneskole: M 1923-37; M+R 1937-63
- Sundpark Kommuneskole (Lergravsvej Kommuneskole): M 1923-39; M+R 1941-63
- Stevnsgade Kommuneskole: M 1923-42; M+R 1946-63
- Bispebjerg Skole: M 1923-57; M+R 1958-63
- Hillerødgade Kommuneskole: M 1923; M+R 1924-63
- Østrigsgade Kommuneskole: M 1923; M+R 1925-63
- Bryggervangen Skole: M 1923-31; M+R 1934-42; M 1946-57; M+R 1958-63
- Vestervoldgade Skole: M 1923-32; M+R 1933-37
- Sundbyøster Kommuneskole: M 1923; M+R 1924-26; M 1929-31; M+R 1934-63
- Vanløse Kommuneskole: M 1923; M+R 1926-27; M 1930-35; M+R 1935-63
- Christianshavn Gymnasium: M 1924-39; M+R 1944-63
- Ravnsborggade Kommuneskole: M 1925-30; A 1953-58
- Grøndalsvængets Kommuneskole: M 1926-31; M+R 1934-63
- Valby Kommuneskole: M 1926-37; M+R 1939-63
- Brønshøj Skole: M 1927-31; M+R 1934-63
- Klostervængets Kommuneskole: M 1933-56; M+R 1957-63
- Frederikssundsvej Kommuneskole: M 1934-43; M+R 1946-63
- Hans Tavsens Gade Kommuneskole: M+R 1934-63
- Højdevangens Kommuneskole: M 1935; M+R 1937-63
- Husum Kommuneskole: M 1935-37; M+R 1941-63
- Baunehøj Skole: M 1936-52; M+R 1956-63

Boks 51. København og Frederiksberg – fra mange private skoler til mange kommuneskoler.

Fortegnelsen over eksamensberettigede skoler i hovedstaden viser, at 167 skoler fik eksamensret i perioden 1856-1963. Nogle skoler fik kun eksamensret en eller to gange som Margrethe Dodts Pigeskole 1888 og Henrik Smiths Skole 1885-89, mens andre havde igennem hele perioden som Efterslægtens Skole (1856ff), Vestre Borgerdyd (1858ff), Østre Borgerdyd (1858ff) og Schneekloths Skole (1862ff). Andre skoler skiftede navn og ejere undervejs, som det f.eks. var tilfældet med pigeskolen på H.C. Ørstedsvej. Den var oprettet i 1878 som Frøkerne J. Leerbech og S. Milos Skole og skiftede senere navn til Frk. S. Milos Skole. I 1919 overtog Frederiksberg Kommune skolens mellem- og realskoleafdeling under navnene Pigeskolen H.C. Ørstedsvej 7B og Mellem- og realskolen på H.C. Ørstedsvej. Skolen nedlagdes i 1934.

Indtil 1903 var det private initiativ dominerende på realskoleområdet i Københavns Kommune, da alle skoler, der udbød realeksamen, var privatejede eller selvejende institutioner. Først fra 1903 kunne man få realeksamen på den statslige Metropolitanskole eller på Den Kommunale Belønnings- og Betalingsskole i Istedgade. Fra 1911 udbyggede Københavns Kommune markant sit skolevæsen med især mellemskole-, men også realklasser. Alene i årene 1911-13 fik sytten skoler mellemskoleklasser. Dertil kom, at stat og kommune overtog en række private skoler i 1918-19. Det betød, at hvor der i år 1900 havde været 30 private og ingen offentlige realskoler, var der i 1920 33 offentlige og 16 private realskoler. Den offentlige mellem- og realskole var således den dominerende skoleform i 1920 og forblev det perioden ud.

På Frederiksberg var den private skole dominerende frem til 1919/20. Ved almenskolelovens gennemførelse i 1903 var der på Frederiksberg otte realskoler, alle private. Den ældste af disse skoler var Schneekloths Skole, der havde haft eksamensret siden 1862. Mange af skolerne bar deres ejers navn, eksempelvis H. Gregersens Skole, Henrik Madsens Skole eller Frøkenerne J. Leerbech og S. Milos Skole. I årene efter 1910 begyndte Frederiksberg Kommune at udbygge det kommunale skolevæsen med mellemskole- og realklasser, i første omgang på skolerne på Godthåbsvej, Fuglevangsvej og la Cours Vej. I 1919 blev en række private skoler overtaget af stat og kommune, således at der ved indgangen til 1920'erne var elleve offentlige realskoler og kun en privat realskole, nemlig Sct. Joseph-Søstrenes Mellem- og Realskole (Jeanne d'Arc Skolen eller "Den Franske Skole"). I 1920'erne og 1930'erne fortsatte kommunen med at udbygge det kommunale skolevæsen med eksamensafdelinger på elleve skoler.

Ved indførelse af realeksamen i slutningen af 1850'erne havde det kun været på private skoler i hovedstaden, hvor man kunne tage denne eksamen. I begyndelsen af 1900-tallet ændrede dette forhold sig i takt med, at de to hovedstadskommuner udbyggede deres skolevæsen, herunder med eksamensafdelinger. Og da man sidste gang afholdt mellemskoleprøve i 1962 og realeksamen efter gammel ordning i 1963, var stat og kommune hovedudbyder af mellemskole- og realeksamen. Kun ti procent af skolerne var private eller selvejende institutioner.

Christian Larsen

Pigeskolen på H.C. Ørstedsvej 7B. Oprindeligt en privat pigeskole under navnene Frøkerne J. Leerbech og S. Milos Skole og senere Frk. S. Milos Skole, fra 1919 en af Frederiksberg Kommunes skoler (foto 1921, Dansk Skolemuseums samlinger).

- Katrinedalskolen: M 1937; M+R 1939-63
- Ålholm Kommuneskole (Skolen ved Skellet): M 1937-41; M+R 1943-63
- Bellahøj Skole: R 1937-42; M+R 1946-63
- Hellig Kors Kirke Kommuneskole: M 1937-57; M+R 1958-63
- Frankrigsgade Kommuneskole: M 1939-42; M+R 1946-63
- Grundtvigsskolen: M+R 1939-63
- Gasværksvej Kommuneskole: M 1941, 1951-57
- Skolen ved Sundet: M 1941-44; M+R 1947-63
- Oehlenschlægergade Kommuneskole: M 1941-58; R 1963
- Christianshavns Døtreskole: M 1942; M+R 1946-63
- Vor Frue Skole (Skt. Annæ Private Skole): M 1942-56; M+R 1957-63
- Emdrup Kommuneskole: M 1944; M+R 1946-63
- Lykkebo Kommuneskole: M 1944; M+R 1946-63
- Kirkebjerg Kommuneskole: M 1946; M+R 1946-63
- Christianshavn Kommuneskole: M+R 1946-63
- Rødkilde Kommuneskole: M+R 1947-63
- Det Kongelige Vajsenhus: M 1948; M+R 1949-58
- Nansensgades Skole: M+R 1949-63
- Katolsk Centralskole: M 1951-55; M+R 1956-63
- Niels Steensens Gymnasium: M+R 1951-63
- Ellebjerg Kommuneskole: M+R 1953-63
- Emdrupborg Kommuneskole: M+R 1954-63
- Gerbrandskolen: M+R 1954-63
- Korsager Kommuneskole: M+R 1954-63
- Ny Østengård Skole: M+R 1954-63
- Sølvgades Skole: M 1956
- Kirsebærhavens Skole: M 1959; M+R 1961-63
- Hansted Skole: M 1959; M+R 1960-63
- Holbergskolen: M+R 1960-63
- Skt. Hansgades Skole: M+R 1960-63
- Voldparkens Skole: M+R 1960-63

3. Frederiksberg Kommune

- Schneekloths Skole (Værnedamsvejens Latin- og Realskole): R lg 1862-72; A 1883-1903; M+R 1908-63
- Frederiksberg Gymnasium (Frederiksberg Latin- og Realskole): A 1885-1903; M+R 1908-63
- Henrik Smiths Skole: A 1885-89
- Mellem- og Realskole for Drenge på H.C. Ørstedsvej (H. Gregersens Skole): A 1886-1907; M 1907; M+R 1908-23
- Slomanns Skole: A 1888-1901; M+R 1908-11
- Frk. Schmidt-Phiseldeck og Frk. Tiemroths Skole: A 1890-1908; P 1910
- Villakvarterets Døtreskole: A 1890-1903
- Philippa Paludan-Müllers Skole: A 1892-99
- Frederiksberg Private Mellem- og Realskole: A 1893-1907; M+R 1908-17

- Skt. Jørgens Gymnasium (J.V. Jessens Latin- og Realskole, Industribygningens Latin- og Realskole, Henrik Madsens Skole): A 1894-1904; M+R 1908-63
- Pigeskolen H.C. Ørstedsvej 7B (Frøkenerne J. Leerbech og S. Milos Skole / Frk. S. Milos Skole): A 1902-07; P 1909-27; M+P 1927; M+R 1929-33
- Det danske Selskabs Skole: A 1905; M+R 1908-11
- J.H. Teisens Højere Pigeskole: A 1906-07; M 1908; P 1908
- Falkonergårdens Gymnasium (Marie Bobergs Skole, Dr. Priemesvejs Pigeskole): A 1907; P 1909-49; M+R 1950-63
- Skolen på Godthåbsvej: M 1910; M+R 1911-43, 1955-63
- Skolen på Fuglevangsvej: M 1911; M+R 1912-63
- Skolen på la Cours Vej: M 1913-14; M+R 1914-63
- Johannesskolen: M 1914; M+R 1916-63
- Mellem- og Realskolen for Piger (Dagmar Nielsens Pigeskole): M 1915; M+R 1916-21
- Sct. Joseph-Søstrenes Mellem- og Realskole på Frederiksberg: A 1915-22; M 1922; M+R 1922-44
- Frederiksberg Kommunale Mellem- og Realskole på Amicivej (Anna Barfods Skole på Frederiksberg): M+R 1918-27
- Skolen på Nyelandsvej: M+R 1924-63
- Skolen på Howitzvej: M 1924; M+R 1925-29
- Skolen på Niels Ebbesensvej: M+R 1925-63
- Skolen på Solbjergvej: M 1927-29; M+R 1933
- Lindevangensskolen: M+R 1929-63
- Skolen på Duevej: M 1931; M+R 1931-63
- Skolen på Lollandsvej: M 1931; M+R 1934-63
- Søndermarkskolen: M+R 1933-63
- Thorvaldsenskolen: M+R 1936-39; M 1954; M+R 1954-63
- Sønderjyllandsskolen: M+R 1942-63
- Gunnar Jørgensens Skole: M+R 1944-63
- Frederik Barfoeds Skole: M 1948; M+R 1949-63
- Kaptajn Johnsens Skole: M 1948-52; M+R 1954-63
- Rahbeksskolen: M+R 1948-63
- Frederiksberg Kommunes præliminærklasser: A 1949-55
- Frederiksberg Kommunes særlige mellemskoleklasser: M 1954; M+R 1955-63
- Sofus Franck Skolen: M+R 1957-63
- Joakim Larsen Skolen: M+R 1958-63
- Bordings Friskole: R 1963

4. København Amt

- Amager Folke- og Realskole: M+R 1961

Bagsværd

- Bagsværd Kostskole og Gymnasium (Lawaetz's Kostskole): M 1911; M+R 1913-63
- Bagsværd Kommuneskole (Bagsværd Kommunale Mellem- og Realskole): M 1939-43; M+R 1944-63

Boks 52. Andre trossamfunds eksamensskoler.

Med religionsfriheden i grundloven af 1849 og friskoleloven af 1855 fik de større trossamfund uden for folkekirken mulighed for at oprette deres egne skoler, hvoraf nogle fik ret til at holde mellemskole- og realeksamen. I begyndelsen betragtedes disse skoler med bekymring fra skoletilsynsmyndighedernes side, især hvis skolerne også optog elever, der tilhørte folkekirken. Dette gjaldt således den katolske skole St. Andreas Kollegiet i Ordrup, som var den første katolske skole, der fik eksamensret til almindelig forberedelseseksamen i 1907 og året efter til mellemskole- og realeksamen.[1] Skolens lærere var for en stor del tyske jesuitter. Den måtte opgive sin eksamensafdeling, da mange af dens lærere blev indkaldt til 1. verdenskrig, og da en stor del af skolens tyske elever udeblev. Skolen lukkede definitivt i 1920.[2]

Men der kom snart andre katolske eksamensskoler til. I det hele taget fik den katolske kirke i Danmark et stort antal skoler både i hovedstadsområdet og i en række byer i provinsen.[3] Skolerne var oprettet og ledet af forskellige katolske ordener og kongregationer. Sankt Joseph Søstrene af Chambéry, der kom til landet i 1856, oprettede flere skoler, som fik en eksamensafdeling. Søstrenes skole i Ordrup havde dog kun eksamensret i 1920'erne, mens skolen på Østerbro (St. Joseph Søstrenes Mellem- og Realskole, Østerbrogade 7D), afholdt mellemskole- og realeksamen i hele perioden 1921-63. Skolen fik et større tilskud af elever, da Søstrenes skole på Frederiksberg, den franske Jeanne d'Arc Skolen (eksamensret 1915-44), blev bomberamt ved angrebet på Shell-huset i 1945.[4] Franske (og danske) elever fik fra 1948 også mulighed for at tage mellemskole- og realeksamen fra Rygårds Franske Skole, Bernstorffsvej 54, Hellerup, der var oprettet af assumptionssøstrene, en orden udgået fra Frankrig.

Den største katolske skole i København var Katolsk Centralskole, som blev oprettet i 1940 ved sammenlægning af flere mindre skoler, hvoraf den ene stammede helt tilbage til 1816. Skolen fik i 1947 den første mellemskoleklasse og afholdt realeksamen første gang i 1952.[5] Jesuitterne, som ikke havde drevet højere skolevirksomhed, siden St. Andreas Kollegiet måtte lukke, udvidede fra 1950 Skt. Knuds Skole til et gymnasium med realskole under navnet Niels Steensens Gymnasium.[6] Endelig havde Redemptoristerordenen deres egen mellem- og realskole på Amager, Skt. Annæ Skole, i en periode kaldet Vor Frue Skole.

I provinsen var den ældste katolske mellemskole Skt. Joseph Søstrenes Skole i Ringsted, men skolen opgav allerede eksamensretten efter fire år i 1930. Mere levedygtig som eksamensskole var Skt. Joseph Skole i Roskilde, der var oprettet 1904 af Søstrene af den hellige Montforts Orden. Skolen, der indtil 1977 var ledet af søstrene, dimitterede fra 1937 elever til mellemskole- og realeksamen, i de første år som privatister, fra 1948 med egen eksamensret.[7] Af de øvrige katolske skoler i provinsen var der kun Skt. Knuds Skole i Århus, der fik eksamensret inden 1963.[8]

Nogle af de katolske skoler tiltrak efterhånden også ikke-katolske elever. Bl.a. fik Skt. Joseph Skole i Roskilde i 1950'erne en del elever fra omegnskommunerne, der ikke havde egen eksamensafdeling. Denne udvikling blev fremmet i 1960'erne, hvor mange af de katolske skoler blev selvejende institutioner. Dette betød ikke, at den katolske indflydelse på skolerne forsvandt, men skolerne fik ledere, der ikke var præster eller ordenssøstre, og hovedparten af lærere og elever var ikke længere katolikker. Fra 1965 er alle de katolske grundskoler medlemmer af Foreningen af Katolske Skoler i Danmark.[9]

I sammenligning med katolikkerne, som havde i alt elleve skoler med eksamensret før 1963, var de andre trossamfunds skolevirksomhed på realskoleområdet beskedent, hvilket bl.a. skyldtes, at disse trossamfunds medlemmer var spredt over hele Danmark og for en stor del i landdistrikterne, hvor tilgangen til eksamensskolen før 1963 var mindre. Baptisterne havde indtil 1928 højskole og prædikantuddannelse i Gistrup syd for Aalborg. I 1928 blev virksomheden flyttet til Tølløse i Holbæk Amt. Da

man ønskede, at prædikanterne mindst skulle have en realeksamen som baggrund, oprettede man i 1918 et præliminærkursus i Gistrup, som også flyttede til Tølløse i 1928. I 1938 fik præliminærkurset tilladelse til, at eksamen kunne foregå på selve skolen. De fleste elever boede på kostskolen, men efterhånden fik kurset også elever fra lokalområdet, hvor der ikke fandtes andre eksamensmuligheder. I 1965, samtidig med at baptistskolen blev selvejende institution, fik man ret til at holde realeksamen efter 1958-skoleloven.[10]

På samme måde som baptisterne oprettede adventisterne et præliminærkursus på Vejle Fjord Højskole på adventisternes centrum i Daugård, hvor der både var præsteuddannelse og skolevirksomhed. Præliminærkurset blev i 1938 statsanerkendt, således at eksamen kunne aflægges på skolen.[11] Også en række andre trossamfund havde deres egne skoler, bl.a. havde Det Mosaiske Troessamfund haft deres eget skolevæsen siden 1805,[12] men disse skoler havde ingen eksamensafdeling før 1963.

Erik Nørr

Institut Sankt Joseph er oprettet i 1858 af Sankt Joseph Søstrenes Ordenssamfund, som drev skolen frem til 1976, hvor den overgik til at være en selvejende institution. Skolen var i begyndelsen en ren pigeskole, og det var først fra 1968, at drenge kunne optages på skolen. Skolens nuværende bygninger er opført i 1914-15 (med en stor udvidelse i 1928) med Christian Mandrup-Poulsen som arkitekt (foto, Institut Sankt Joseph).

I årene efter første verdenskrig oplevede Gentofte Kommunes vestlige område en markant befolkningstilvækst, og det var derfor nødvendigt at udbygge skolevæsenet. Den første skole var Tjørnegårdsskolen, som kunne indvies 7. januar 1925 til afløsning for Vangede Skole, der blev nedlagt. Flaget hejses i skolegården, mens elever, lærere og honoratiores ser til (foto, Lokalhistorisk Arkiv for Gentofte Kommune).

Ballerup
- Lindeskolen (Ballerup Private Realskole): A 1917-42; M 1943; M+R 1944-63
- Parkskolen: M+R 1956-63

Brøndby
- Brøndbyvester Skole: M+R 1955-63
- Brøndbyøster Skole: M+R 1956-63

Dragør
- Dragør Skole (Dragør Kommunale Realskole): A 1939-58; M+R 1958-63
- Store Magleby Skole: R 1963

Gentofte
- Ordrup Gymnasium (Ordrup Latin- og Realskole): A 1888-1902; M+R 1908-63
- Frøkenerne V. Laub og A. Salto's Pigeskole, Charlottenlund: A 1903-07; M 1907; M+R 1908
- Gammel Hellerup Gymnasium (Hellerup Latin- og Realskole): A 1905-06; M+R 1908-63
- Hellerupgård Gymnasium (Hellerup højere Pigeskole, Hellerup Højere Pigeskole og Gymnasium): A 1906-07; P 1909-26, *fortsætter i:*
- Gentofte Statsskole: M+R 1926-63
- Skt. Andreas Kollegiet: A 1907; M+R 1908-15
- Sidenius' Fællesskole, Gentofte: M 1908; M+R 1909-26
- Øregård Gymnasium (Plockross's Skole): M 1908; M+R 1909-63
- Aurehøj Statsgymnasium (Ingeborg Helms Skole): M 1913; M+R 1914-63

- Hellerup Mellem- og Realskole: M 1916; M+R 1917-23
- Skt. Joseph-Søstrenes Skole, Ordrup: M 1922-26; M+R 1929
- Andreas-Skolen: M 1923-24
- Gentofte Skole: M 1923; M+R 1924-63
- Hellerup Skole: M 1923; M+R 1926-63
- Maglegårdsskolen: M 1923; M+R 1924-63
- Ordrup Skole: M 1926-31; M+R 1935-63
- Skovshoved Skole: M 1931; M+R 1934-63
- Tjørnegårdskolen: M 1934-37; M+R 1939-63
- Dyssegårdsskolen: M 1937; M+R 1937-63
- Tranegårdsskolen: M 1940; M+R 1941-63
- Bakkegårdsskolen: M 1942; M+R 1943-63
- Rygårds Franske Skole (Assumptionssøstrenes Skole): M 1948-49; M+R 1949-63
- Mosegårdsskolen: M 1952; M+R 1953-63
- Skovgårdsskolen: M+R 1952-63
- Munkegårdsskolen: M 1957; M+R 1958-63
- Fru Busses Skole: R 1963

Gladsaxe
- Søborg Skole (Søborg Kommunale Mellem- og Realskole): M+R 1926-63
- Gladsaxe Skole (Gladsaxe Kommunale Mellem- og Realskole): M+R 1942-63
- Marielystskolen (Marielyst Kommunale Mellem- og Realskole): M 1944-46; M+R 1949-63
- Mørkhøj Skole: M 1955; M+R 1956-63
- Gladsaxe Gymnasium: M+R 1956-63
- Vadgård Skole: M 1957; M+R 1958-63
- Buddinge Skole: M 1957; M+R 1958-63
- Egegård Skole: R 1963
- Stengård Skole: R 1963

Glostrup
- Glostrup Private Realskole: A 1924-36
- Glostrup Kommunale Realskole: A 1933-41; M 1942; M+R 1944-48
- Højvangskolen: M+R 1951-63
- Nordvangskolen: M+R 1954-63
- Søndervangskolen: M+R 1960-63

Herlev
- Herlev Kommuneskole: M 1949; M+R 1952-63
- Elverhøjens Skole: M 1957; M+R 1958-63
- Hjortespring Skole: M 1960-61; M+R 1961-63
- Engskolen: M 1960; M+R 1961-63
- Skovlunde Skole: M+R 1961-63

Hvidovre
- Sønderkærskolen (Hvidovre Kommuneskole/Kettevejens Kommunale Skole): M 1942; M+R 1943-63

• Holmegårdsskolen: M+R 1949-63
• Strandmarksskolen: M 1952-55; M+R 1958-63
• Risbjergskolen: M 1958; M+R 1958-63
• Avedøre Skole: M+R 1960-63
• Præstemoseskolen: M+R 1961-63

Høje-Taastrup
• Taastrup Private Mellem- og Realskole: M 1912; M+R 1913-63
• Taastrup Borger- og Realskole: A 1928-41; M 1944-48; M+R 1949-63

• Lille Værløse Skole: M 1958; M+R 1961-63

Lyngby
• Lyngby Statsskole (Lyngby Private Mellem- og Realskole, Lyngby Højere Almenskole): A 1885-1906; M 1907; M+R 1908-63
• Engelsborgskolen (Lyngby Kommuneskole): A 1926-32; M 1935; M+R 1935-63
• Tårbæk Skole (Tårbæk Kommunale Mellem- og Realskole): M 1934-37; M+R 1937-63
• Kongevejens Skole: M 1941; M+R 1944-63
• Virum Skole (Virum Kommunale Mellem- og Realskole): M 1946; M+R 1949-63
• Lindegårdsskolen: M 1948; M+R 1949-63
• Billums Skole: M 1948-52; M+R 1953-63
• Ulrikkenborgskolen: M 1954; M+R 1955-63
• Trongårdsskolen: M 1954; M+R 1955-63
• Lundtofte Skole: M+R 1956-63
• Hummeltofteskolen: M+R 1956-63
• Virum Statsskole: M+R 1957-63
• Fuglsanggårdsskolen: M 1960; M+R 1961

Rødovre
• Rødovre Skole (Rødovre Kommunale Mellem- og Realskole): M+R 1941-63
• Hendriksholm Skole: M 1948; M+R 1949-63
• Islev Skole: M 1952-55; M+R 1958-63
• Tinderhøj Skole: M 1958; M+R 1958-63
• Rødovre Statsskole: M+R 1958-63
• Valhøj Skole: M+R 1961-63

Søllerød
• Nærum Kostskole: M 1911-12; M+R 1912-30
• Holte Gymnasium (Holte Private Mellem- og Realskole): M 1917-21; M+R 1922-63
• Gammel Holte Kommuneskole: M 1940; M+R 1941-63
• Ny Holte Kommuneskole: M 1952; M+R 1953-63
• Nærumgårdskolen: M 1953; M+R 1954-63
• Vangeboskolen: M 1959; M+R 1960-63
• Rundforbiskolen: M 1960; M+R 1962-63

• Torslunde-Ishøj Centralskole: R 1963

Tårnby Skole, opført i 1906, rummede fra 1911 Tårnby Sogns Kommunale Mellem- og Realskole. Skolen havde eksamensret indtil udbygningen af kommunens skolevæsen i 1950'erne, hvor der blev bygget tre nye skoler, mens tre eksisterende skoler blev udvidet. Og i løbet af 1950'erne og 1960'erne fik alle kommunens skoler eksamensafdelinger (foto 1921, Dansk Skolemuseums samlinger).

Tårnby

- Tårnby Sogns Kommunale Mellem- og Realskole: M 1911-21; M+R 1924-47
- Kastrup Kost- og Realskole: M+R 1929-49
- Korsvejens Skole: M+R 1950-63
- Kastrup Skole: M+R 1954-63
- Skottegårdsskolen: M 1957; M+R 1958-63
- Tårnby Skole: M 1959; M+R 1960-63
- Pilegårdsskolen: M+R 1961-63
- Løjtegårdsskolen: M 1961; M+R 1962-63

- Vridsløselille Skole: M 1959; M+R 1961-63

5. Frederiksborg Amt

Frederiksværk
Kost- og Realskole.
Eksamensberettiget Hjem og Skole. Mellemskole- og Realeksamen. Sundeste og smukkeste Opholdssted, 2 Timer fra Kbhvn. Ophold og Undervisning 600 Kr. aarlig. Skoleaaret begynder 18. August.

En privat realskole var en forretning, som behøvede kunder for at overleve. Det var derfor vigtigt at reklamere for sig selv, som en række undervisningsinstitutioner gjorde i Illustreret Tidende, f.eks. Frederiksværk Kost- og Realskole, der reklamerede for det meget smukke og sunde sted, som skolen var (Illustreret Tidende årg. 57, 1916).

Birkerød
- Birkerød Statsskole (Birkerød Kostskole, Birkerød Latin- og Realskole, Birkerød Højere Almenskole): A 1884-1905; M+R 1908-63
- Birkerød Kommuneskole (Birkerød Kommunale Mellem- og Realskole): M 1951; M+R 1952-63
- Bistrupskolen: M 1957; M+R 1958-63

- Det Kgl. Opfostringshus og den Thorupske Stiftelse: M 1953-58; M+R 1958-63
- Espergærde Kommunale Realskole: M+R 1949-63
- Farum Private Mellem- og Realskole: M 1929; M+R 1930-63

Fredensborg
- L. Begtrups Skole: A 1908-10
- Fredensborg Kommunale Realskole: A 1929-54; M+R 1959-63

Frederikssund
- Frederikssund Private Mellem- og Realskole: A 1896-1906; M 1907; M+R 1908-63
- Falkenborgskolen (Frederikssund Kommunale Mellem- og Realskole): M 1939-40; M+R 1940-63

Frederiksværk
- Frederiksværk Private Realskole: A 1906-07; M 1908; M+R 1909-16; A 1918-34, *fortsætter i:*
- Frederiksværk Kommuneskole (Frederiksværk Kommunale Mellem- og Realskole): A 1937; M 1939; M+R 1940-63

- Geelsgård Kostskole: M 1954-58; M+R 1958-63
- Gerlev-Dråby Sogneskole (Gerlev-Dråby Kommunale Mellem- og Realskole): M 1958; M+R 1958-63
- Gilleleje Kommunale Mellem- og Realskole: A 1922-42; M 1942; M+R 1942-63
- Græsted Kommunale Mellem- og Realskole: A 1927-57
- Helsinge Kost- og Realskole: M+R 1942-63

Helsingør
- Helsingør Gymnasium (Helsingør Højere Realskole, Helsingør Latin- og Realskole): R hg 1858-78; A 1884-1904; M+R 1908-63 (nuværende Espergærde Gymnasium)
- Højbergs Private Realskole: A 1886-99
- L. Hansens Pigeskole: A 1890-93
- Elisabeth Andersens Skole: A 1897-1904; M+R 1908-26
- Ottilia Jespersens Skole: A 1902-05; M 1907; M+R 1908-23
- Skolen ved Gurrevej: M+R 1960-63

• Skolen i Lundegade: M+R 1960-63
• Skolen i Marienlyst Allé: M+R 1961-63

Hillerød
• Frederiksborg Statsskole: R lg 1869; R hg 1872; A 1881-1903; M+R 1903-63
• Fru Lunds Pigeskole, Hillerød: A 1893
• Marie Mørks Skole (Hillerød Private Pigerealskole): A 1897-1906; M 1907; M+R 1909-63
• Frederiksborg Byskole (Hillerød Kommunale Mellem- og Realskole): M+R 1950-63
• Hillerødsholmskolen: M 1958; M+R 1958-63

• Hornbæk Kommuneskole: M+R 1949-63
• Hundested Kommunale Mellem- og Realskole: M 1948; M+R 1951-63
• Humlebæk Skole: M+R 1958-63

Hørsholm
• Hørsholm Private Mellem- og Realskole: A 1889-1907; M 1907; M+R 1908-1920, *fortsætter i:*
• Hørsholm Kommuneskole (Hørsholm Kommunale Mellem- og Realskole): M+R 1920-63

• Kregme Centralskole: M 1961; M+R 1962-63
• Lillerød Kommuneskole: M 1951; M+R 1952-63
• Lynge Centralskole: M+R 1958-63
• Rungsted Statsskole (Rungsted Kostskole/Rungsted Latin- og Realskole): A 1904-06; M+R 1908-63
• Skibby Skole: M 1956; M+R 1957-63
• Skævinge Forbundsskole: R 1963
• Usserød Skole: M 1961; M+R 1962-63

6. Roskilde Amt

• Borup Centralskole (Borup-Kimmerslev Kommunale Realskole): A 1949-63
• Tøxens Skole (Køge Kommunale Mellem- og Realskole): R lg 1880; A 1883-1936; M+R 1936-63
• Greve-Kildebrønde Centralskole: M 1958; M+R 1959-63
• Herfølge Centralskole: M+R 1958-63
• Hvalsø Skole: M 1961; R 1963

Roskilde
• Roskilde Katedralskole: R lg 1863; R hg 1872; A 1881-1903; M+R 1903-63
• Roskilde Borger- og Realskole: R lg 1876
• Roskilde Pigeskole af 1855: A 1896-1906; M 1907; M+R 1908-43
• Gråbrødre Skole (Roskilde Kommunale Mellem- og Realskole): M 1908; M+R 1910-63
• Roskilde Private Realskole: M+R 1942-63
• Skt. Joseph Skole, Roskilde: M 1948-49; M+R 1950-63
• Hedegårdens Skole: M 1961; M+R 1962-63

7. Vestsjællands Amt

Asnæs

- Asnæs Private Mellem- og Realskole (Grove-Rasmussens Skole): A 1908-10; M 1910; M+R 1911-56, *fortsætter i:*
- Asnæs-Grevinge Forbundsskole: M+R 1960-63

- Føllenslev, Firhøjskolen: R 1963
- Gørlev-Bakkendrup Centralskole: A 1956-57

Boks 53. Roskilde Amt – centraliseringen af skolevæsenet giver mange nye kommunale realskoler.

Almenskoleloven af 1903 indførte den fireårige mellemskole og den etårige realklasse, og skoleloven af 1937 gjorde mellemskolen til en del af folkeskolen. Dette førte til oprettelsen af mange kommunale mellem- og realskoler i købstæderne. Det store problem var landdistrikternes adgang til højere undervisning. I en del stationsbyer var der oprettet private eller kommunale realskoler, men i de egentlige landsdistrikter havde elever ikke adgang til realeksamen, med mindre de blev transporteret over ofte lange afstande til nærmeste købstad. Skoleloven af 1937 åbnede mulighed for, at kommunerne kunne oprette centralskoler både inden for og på tværs af kommunegrænser, og dette samarbejde kunne også indeholde et ottende skoleår og en mellem- og realskole. Imidlertid skulle der gå mange år, før skoleloven blev ført ud i livet. Der manglede nemlig både byggematerialer og lærere, og desuden var de store fødselsårgange med til at komplicere udviklingen. Dette betød, at centraliseringen af skolevæsenet de fleste steder først blev gennemført i løbet af 1950'erne og 1960'erne.[13]

I Roskilde Amtsrådskreds var der i 1940 kun realskoler i købstæderne Roskilde og Køge. I de næste 25 år voksede befolkningen i amtet fra 67.000 til 108.000. Tilstrømningen skete til de to købstæder, men i endnu højere grad til de såkaldte bymæssige bebyggelser (1940: 5.299; 1965: 31.287).[14] De nye byområder lå især i Køgebugtområdet og langs jernbanelinjerne mod Ringsted og Holbæk. Manglen på eksamensskoler i amtets 28 sognekommuner fik et stigende antal forældre til at sende deres børn til private skoler i Roskilde med eksamensafdeling.[15] I 1940 fik Borup-Kimmerslev Kommune købstadordnet skolevæsen med en ny og stor centralskole,[16] der i 1946 blev udvidet med en fireårig realafdeling. I 1949 fik skoleinspektør Børge Davidsen eksamensret til almindelig forberedelseseksamen,[17] hvilket skolen afholdt hvert år indtil 1963. Dette betød, at skolen måtte oprette flere klasser og ansætte flere lærere, så der i 1952 var i alt fjorten klasser med 316 elever, en skoleinspektør, to overlærere, seks lærere og tre lærerinder.[18] Tilsvarende blev der i 1954 opført en ny centralskole i Greve-Kildebrønde Kommune til afløsning af fire landsbyordnede skoler. Også her blev der oprettet en eksamensafdeling, som fra 1958 og 1959 afholdt mellemskole- og realeksamen. Det var den første realafdeling i det stærkt voksende Køgebugtområde.

Men dette var kun begyndelsen. I de følgende år blev der dannet flere skoleforbund på tværs af kommunegrænserne. Udviklingen blev fremmet af skoleloven af 1958, der krævede, at alle elever skulle have adgang til et ottende skoleår og til en realafdeling. Roskilde Amts Skoledirektion bad Undervisningsministeriets Byggeforskningsudvalg om at udarbejde en samlet plan for amtsrådskredsens skolevæsen, som bl.a. skulle tilvejebringe en eksamensoverbygning i passende omfang ved landsbyskolerne. Denne plan blev udsendt til kommunerne i februar 1959,[19] og den bidrog til, at der pr. 1. januar 1964 var etableret realklasser ved ti skoler i amtsrådskredsen: Borup Skole, Greve-Kildebrønde Centralskole, Solrød Skole, Hvalsø Skole, Fløng Skole, Kr. Hyllinge Skole, Ølby Skole, Karlslunde Skole, Kornerup-Svogerslev Centralskole og Osted Skole. Hertil kom fra 1. august 1964 Peder Syv Skolen i Viby. Fire kommuner omkring Roskilde valgte at henvise sine elever til skoler i Roskilde ifølge betalingsoverenskomst. Samarbejdet om en kommunal realskole kunne også overskride

Haslev

- Haslev Private Mellem- og Realskole: A 1898-1906; M 1907; M+R 1908-14, *fortsætter i:*
- Haslev Gymnasium: M+R 1914-63
- Haslev Borger- og Realskole: M+R 1949-63

Holbæk

- Slotsmarksskolen (Holbæk Kommunale Mellem- og Realskole): R lg 1877; A 1886-1906; M 1908; M+R 1909-63

amtsgrænsen. Et eksempel herpå er skoleforbundet om realafdelingen ved Borup Skole, som blandt andet omfattede Bjæverskov og Vollerslev-Gørslev kommuner i Præstø Amt og Kværkeby Kommune i Sorø Amt.[20]

Samarbejdet om skolevæsenet, herunder især om eksamensoverbygningerne, fik stor betydning for kommunalreformen i 1970. De nye kommuner tog i høj grad udgangspunkt i de nye strukturer, som skoleforbundene havde dannet. Tankegangen var, at kunne man arbejde sammen om realafdeling og ottende skoleår, så kunne man også være i storkommune sammen. Det nævnte samarbejde om realafdelingen i Borup førte således i 1970 til, at amtsgrænsen blev justeret, så Bjæverskov og Vollerslev-Gørslev fremtidig kom til at ligge i Roskilde Amt. Tilsvarende blev Lellinge Kommune overflyttet fra Præstø Amt til Roskilde Amt, da kommunen havde samarbejde med Køge om at sende sine realskoleelever hertil.

Erik Nørr

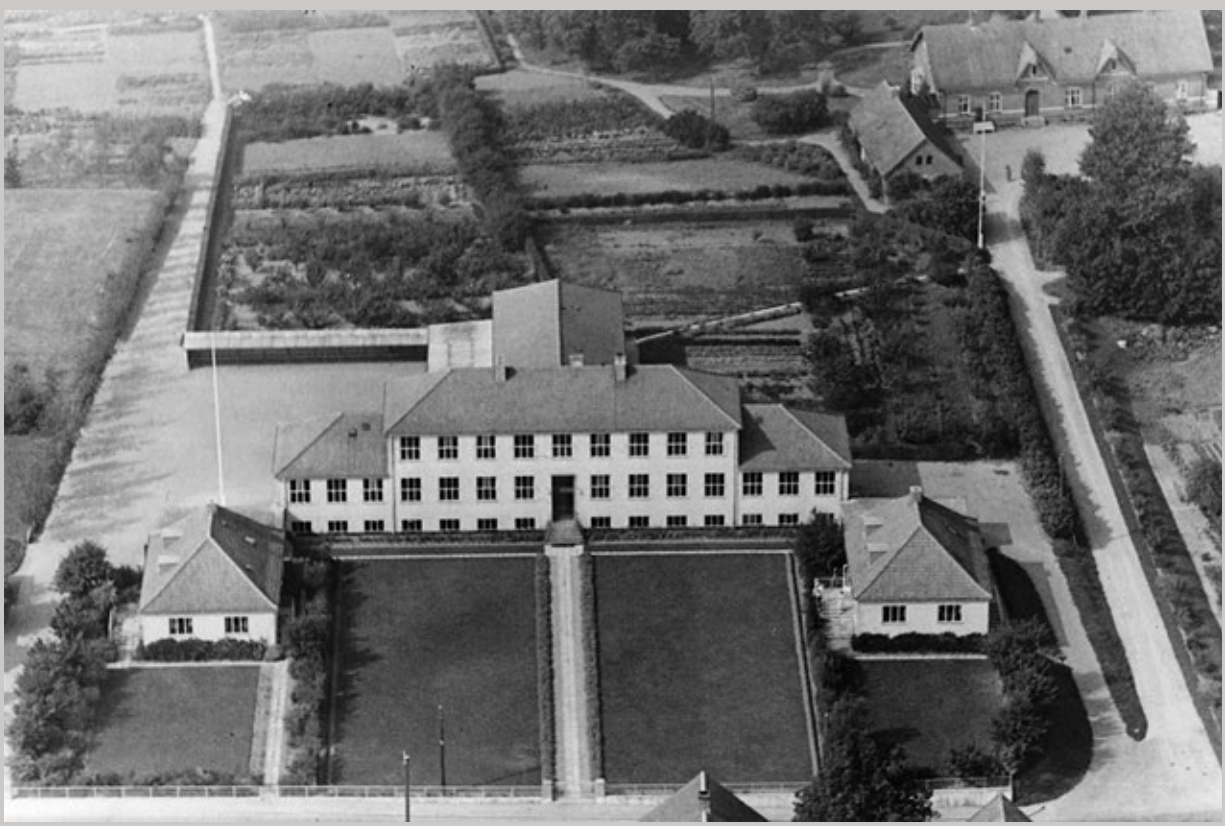

I løbet af 1900-tallet fik en del landkommuner købstadordnet skolevæsen, dvs. at skolevæsenet blev indrettet som i købstæderne med heldagsskolegang, flere timer og flere fag. En af disse landkommuner var Borup-Kimmerslev Kommune, hvor der blev bygget en ny, stor centralskole i 1940, fra 1946 med en realafdeling (foto, Skovbo Lokalhistoriske Arkiv).

Mellemskoleelever på Haslev Gymnasium omkring 1950. Haslev var Indre Missions sjællandske skoleby, hvor de grundlagde flere uddannelsesinstitutioner, bl.a. et gymnasium. Gymnasiet blev oprettet ved at overtage byens private realskole fra 1894 – efter Indre Missions opfattelse ved en frivillig aftale, efter realskolebestyrer Olaf Langes mening ved at presse ham ud. Lange var så oprørt over Indre Missions fremfærd, at han i 1916 udgav sin version af forløbet: "Hensigten helliger Midlet, hvorledes indre Mission i Haslev oprettede sit Gymnasium, en Redegørelse" (foto, privateje)

- Marie Knuhtsens Skole: A 1894-1905
- Holbæk Private Realskole (Sindbæks Skole): A 1905; M 1907; M+R 1908-63
- Stenhus Kostskole (Hass's Skole i Stenhus): M 1908; M+R 1909-63
- Østre Skole: M 1960; M+R 1961-63

- Højby Centralskole: M 1961; R 1963
- Høng Private Mellem- og Realskole: M 1909; M+R 1910-63
- Jyderup Private Mellem- og Realskole: A 1901-06; M 1907; M+R 1908-63
- Jerslev, Hvidebækskolen: M 1959; M+R 1962-63

Kalundborg

- Kalundborg Private Realskole: A 1889-1904, *fortsætter i:*
- Esben Snare Skolen (Kalundborg Kommunale Mellem- og Realskole): A 1904-07; M 1908; M+R 1910-63
- Lundemarksskolen (Kalundborg Private Mellem- og Realskole): M 1940; M+R 1942-58
- Kalundborg Gymnasium: M+R 1957-63
- Rynkevangsskolen: R 1963

Korsør

- Korsør Kommunale Mellem- og Realskole: A 1886-1906; M 1908; M+R 1909-63

• Korsør Byskole: M+R 1959-63
• Halskovskolen: M+R 1962-63
• Mørkøv Forbundsskole: M 1961; R 1963

Nykøbing Sjælland
• Nykøbing Private Mellem- og Realskole: A 1895-1905; M 1907; M+R 1908-19, *fortsætter i:*
• Nykøbing Borger- og Realskole: A 1921-48; M+R 1950-63

• Nørre Jernløse Forbundsskole: M 1960

Ringsted
• Ringsted Borgerskole (Ringsted Kommunale Mellem- og Realskole): A 1892-1907; M 1907; M+R 1908-63
• Skt. Josephsøstrenes Skole, Ringsted: M 1926-30

• Rude, Kirkeskovskolen: M+R 1959-63

Skælskør
• Skælskør Private Realskole: A 1892-1910; *fortsætter i:*
• Skælskør Kommuneskole (Skælskør Kommunale Realskole): A 1910-46; M 1947; M+R 1948-63

Slagelse
• Slagelse Gymnasium (Slagelse Kommunale Realskole): R hg 1860-78; A 1883-1927; M 1927; M+R 1929-63
• Frøkenerne Branners Skole: A 1891-1905
• Slagelse Private Mellem- og Realskole (Selskabet Fremtidens Privatskole for Slagelse og Omegn): A 1908-09; M 1908; M+R 1909-63
• Vestre Skole: M 1952; M+R 1953-63
• Østre Skole: M 1952; M+R 1953-63
• Møllegårdsskolen: M+R 1958-63

Sorø
• Sorø Akademis lærde Skole: R* 1854; R hg 1856; A 1881-1903; M+R 1903-63
• Sorø Private Mellem- og Realskole (Sorø Pigeskole): M 1910-15; M+R 1915-63
• Sorø Borger- og Realskole: M+R 1949-63

• Stenlille Private Mellem- og Realskole: A 1908-09; M 1910; M+R 1912-56
• Store Merløse Centralskole: M 1961
• Svinninge Private Mellem- og Realskole: M 1910; M+R 1911; M 1924-25; M+R 1927-58
• Sønder Jernløse Forbundsskole: R 1963
• Tersløse, Holbergskolen: R 1963
• Tølløse, Sejergaardsskolen (Tølløse Private Mellem- og Realskole): M 1924; M+R 1925-63
• Viskinge-Avnsø Centralskole: M+R 1956-63
• Vig Skole: M 1960-61; R 1963

8. Storstrøms Amt

- Bogø Private Mellem- og Realskole (Wads Realskole): A 1890-1906; M 1907; M+R 1908-63
- Dannelunde Centralskole: R 1963

Fakse
- Fakse Private Mellem- og Realskole: M 1912; M+R 1914-48, *fortsætter i*:
- Fakse Borger- og Realskole: M+R 1948-63

- Glumsø Private Mellem- og Realskole: M 1917; M+R 1919-63
- Halsted-Avnede/Guldborgland Centralskole: M 1961; M+R 1962-63

Boks 54. Horslunde – realskole i en stationsby.

I mange af landets stationsbyer var mellem- og realskolen en del af bybilledet. I de 151 stationsbyer, som voksede frem i perioden 1856-1925,[21] var der realskole i 75 byer. I nogle byer var der allerede en realskole, da jernbanen kom til byen, de fleste steder blev realskolen oprettet efter jernbanens åbning og fremvæksten af en stationsby, og endelig var der de byer, hvor man først fik en realskole i 1950'erne og 1960'erne i takt med, at kommunerne udbyggede skolevæsenet med en eksamensafdeling (centralskoler og forbundsskoler).

På Lolland fandtes der realskoler i købstæderne Nakskov, Maribo, Sakskøbing, Nysted og Rødby, i stationsbyen Horslunde på Vestlolland og fra 1960-61 også på de kommunale skoler i Østofte på Midtlolland, Toreby på Østlolland og Halsted-Avnede på Vestlolland.

Indbyggertallet i Horslunde Sogn var i 1890 1.899 personer, hvoraf de største erhvervsgrupper var landbrug (1.105 personer) og industri (350 personer). Desuden levede 45 af handel. I Horslunde by var der i 1890'erne forsamlingshus, postekspedition, telefonstation, saftstation for Nakskov Sukkerfabrik, kro, dampmølle, savværk, maltgøreri, bageri og uldstrikkeri. I landsbyerne Nøbbølle, Nøbbet og Svinsbjerg var der købmandsforretninger, i Tvede fællesmejeri, i Nøbbet mølle og bryggeri og i Svinsbjerg mølle og kalkbrænderi.[22]

Det offentlige skolevæsen bestod af de landsbyordnede skoler i Horslunde, Tvede og Nøbbet, hvor børnene gennem syv år fik elementærundervisning i dansk, religion, regning, geografi, historie og sang. En kreds af borgere ønskede imidlertid, at deres børn fik en undervisning, der rakte udover den fagrække, som den kommunale skole kunne tilbyde. Indtil Nakskov-Kragenæs-Banen åbnede i 1915, var det besværligt at komme til Nakskov eller Maribo, hvor der var realskoler. Et udvalg bestående af sognepræsten i Utterslev, læreren i Vindeby, forvalteren fra saftstationen, bagermesteren, lægen og postmesteren fik rejst en startkapital på 6.750 kr. ved salg af aktier à 50 kr. stykket. En bestyrer blev fundet i Odense, som tilmed havde rødder i det lollandske, hvilket tiltalte udvalgets medlemmer, og en bestyrelse blev udpeget bestående af egnens bedste mænd. Man kunne derefter skride til køb af en ejendom, hvor det bestående stuehus blev indrettet til bestyrerbolig, og hvor der blev opført en bygning til skolen. Den 1. september 1895 kunne skolen indvies med 35 elever. I 1900 fik skolen eksamensret til at afholde almindelig forberedelseseksamen.[23]

Baggrunden for og forløbet om skolens oprettelse viser et meget typisk billede, hvor en stationsbys næringsdrivende, offentligt ansatte og folk inden for immaterielle erhverv gik sammen om at oprette en realskole, fordi de ønskede mere, end hvad den kommunale skole kunne tilbyde deres børn. Tidstypisk er også organiseringen af skolen som et aktieselskab med en bestyrelse og en af bestyrelsen ansat bestyrer, som blev hentet fra en anden realskole, hvor vedkommende var lærer eller ligefrem bestyrer.

Herlufsholm
• Herlufsholm Kommunale Mellem- og Realskole: M 1944-50; M+R 1954-56
• Herlufsholms Skole: M+R 1903-63

• Hindholm Private Mellem- og Realskole: A 1919-43; M 1944; M+R 1948-63
• Holeby Realskole: R 1963
• Horslunde Private Realskole: A 1900-42; M 1943; M+R 1944-63

Hylleholt
• Hylleholt Private Realskole: A 1890-1908; M 1907
• Hylleholt Kommunale Folke- og Realskole: M 1939; M+R 1941-63

Efter at skolen var kommet igennem 1930'ernes krise, gik det igen fremad med elevtallet. Man holdt fast ved almindelig forberedelseseksamen indtil 1943, hvor en mellemskole med realklasse blev indført. I 1941 blev skolen en selvejende institution med en bestyrelse valgt af forældrene. 1940'erne blev også årtiet, hvor man valgte at udbygge skolen med en kostafdeling for drenge. Man købte godsinspektørkomplekset fra Pederstrup og indrettede i 1947 en kostskole for drenge. Kostskolen blev udvidet i 1962 med en kostafdeling for piger.[24] Horslunde Realskole er endnu virksom som privatskole.

Christian Larsen

Mange steder lå realskolen tæt op ad jernbanen, som det også gjorde sig gældende i Horslunde, hvor sporene løb parallelt med skolebygningen (foto 1921, Dansk Skolemuseums Samlinger).

• Hårlev, Hotherskolen: R 1963
• Hørve Skole: R 1963
• Kalvehave Skole: R 1963
• Karise Kost- og Realskole (Karise Private Realskole): A 1917-63
• Kongsted, Møllevangskolen: R 1963
• Lille Næstved Skole: R 1963
• Lundby Private Realskole: A 1923-63
• Magleby Private Realskole: A 1889-1956; M+R 1956-58

Maribo
• Maribo Private Mellem- og Realskole: A 1889-1907; M 1907; M+R 1908-63
• Maribo Gymnasium (Maribo Kommunale Mellem- og Realskole): M+R 1914-63

Nakskov
• Nakskov Kommunale Gymnasium (Nakskov Kommunale Mellem- og Realskole): R lg 1875, R hg 1878; A 1883-1908; M 1908; M+R 1909-63
• Nakskov Private Mellem- og Realskole: M 1908; M+R 1909-63

Nykøbing Falster
• Nykøbing Katedralskole: R lg 1861; R hg 1872; A 1881-1903; M+R 1903-63
• Nykøbing Private Realskole: A 1901-06; M 1908; M+R 1909-63
• Frøkenerne Olsen og Ostenfelds Skole (Nykøbing Pigeskole): A 1903-06; M 1907; M+R 1908-23
• Nykøbing Byskole: A 1935-49; M+R 1951-63
• Østre Skole: A 1935-49; M+R 1951-63
• Nørre Skole: M+R 1949-63

Nykøbing Falster Realskoles historie har et parallelforløb af to realskoler i byen. Det ene forløb var Nykøbing Pigeskole, der var oprettet i 1871, og som i 1891 blev overtaget af frøkenerne F.H. Ostenfeld og Oline Olsen. Det andet forløb var en pigeskole, som C.G. Andersen overtog i 1897 og omdannede til fællesskole for piger og drenge. I 1925 blev de to skoler lagt sammen af A. König Nissen, ejeren af Nykøbing Private Realskole, til Nykøbing Falster Private Realskole. Skolen eksisterer endnu under navnet Nykøbing F. Realskole (foto 2010, Nykøbing Falster Realskole).

Nysted
- Nysted Private Mellem- og Realskole: A 1901-08; M 1908; M+R 1909-10, *fortsætter i:*
- Nysted Kommunale Mellem- og Realskole: M+R 1911-63

Næstved
- Næstved Kommunale Gymnasium (Næstved Kommunale Mellem- og Realskole): A 1885-1912; M+R 1914-63
- Næstved Private Realskole (Næstved Private Pigeskole): A 1894-99
- Jernbanegades Skole: M 1958

- Nørre Alslev Private Mellem- og Realskole (Nørre Alslev Kost- og Realskole): A 1894-1905; M 1907; M+R 1908-63
- Nørre Alslev Forbundsskole: R 1963
- Nørre Vedby Centralskole: R 1963
- Præstø Kommunale Mellem- og Realskole: A 1898-1907; M 1907; M+R 1908-63
- Rødby Byskole (Rødby Borger- og Realskole): M 1911-14; M+R 1908-63

Sakskøbing
- Sakskøbing Private Mellem- og Realskole: A 1891-1906; M 1907; M+R 1908-51, *fortsætter i:*
- Sakskøbing Borger- og Realskole: M+R 1954-63
- Rørbæk Kommunale Realskole: A 1934-55; M+R 1956-63

- Stege Kommunale Realskole: A 1903-52; M+R 1952-63

Store Heddinge
- Store Heddinge Private Mellem- og Realskole: A 1892-1900, *fortsætter i:*
- Store Heddinge Hoved- og Realskole (Store Heddinge Kommunale Mellem- og Realskole): A 1900-05; M 1908; M+R 1909-63

- Stubbekøbing Kommunale Mellem- og Realskole: A 1900-06; M 1907; M+R 1908-63
- Tingsted Centralskole: R 1963
- Toreby Centralskole: M 1960; M+R 1962-63
- Vestenskov Skole: R 1963

Vordingborg
- Vordingborg Gymnasium (Vordingborg Kommunale Mellem- og Realskole): R hg 1871-78; A 1884-1905; M 1907; M+R 1908-63
- Laura Smiths Pigeskole: A 1901
- Marienberg Skole: R 1963

- Ønslev-Ekskilstrup Skole: R 1963
- Østmøns Forbundsskole, Hjertebjerg: R 1963
- Østofte Skole: M 1960-61

Nexø Haandværker- og Industriforening gjorde meget for at give byens ungdom uddannelse og erhvervskompetencer. Foreningen oprettede i 1884 en teknisk skole, i 1885 en realskole og i 1896 et lærerseminarium i byen, hvor realskolen var øvelsesskole for seminariet. Nexø Private Realskole blev drevet i foreningens regi frem til 1947, hvor skolen overgik til kommunen. På billedet ses forstander Alfred Jensen og elever foran skolen (foto 1921, Dansk Skolemuseums samlinger).

9. Bornholms Amt

• Allinge-Sandvig Borgerskole: M+R 1961-63

Neksø
• Neksø Håndværker- og Industriforenings Mellem- og Realskole (Neksø Private Realskole): A 1888-1906; M 1907; M+R 1909-47, *fortsætter i:*
• Neksø Kommunale Mellem- og Realskole: M+R 1948-63

Rønne
• Rønne Statsskole: R* 1854-81; A 1881-1903; M+R 1903-63
• Annette Raabyes Skole: A 1889-1904
• Østre Skole (Rønne Kommunale Mellem- og Realskole): M 1929-30; M+R 1931-58
• Åvangskolen: M 1960

• Svaneke-Ibsker Kommunale Borger- og Realskole: A 1922-55; M+R 1956-63
• Øster Marie Folke- og Realskole: M+R 1958-63

Åkirkeby
• Åkirkeby Private Mellem- og Realskole: A 1917-27; M+R 1928-33, *fortsætter i:*
• Åkirkeby Borger- og Realskole: M+R 1933-63

10. Fyns Amt

Assens
- Assens Kommunale Borger- og Realskole: A 1885-1906; M 1908; M+R 1909-63
- Assens Private Mellem- og Realskole: M 1930; M+R 1931-63

Bogense
- Bogense Private Mellem- og Realskole: A 1896-1907; M+R 1908-14, *fortsætter i:*
- Bogense Kommunale Mellem- og Realskole: M+R 1916-63

- Brahesholmskolen: M 1960; M+R 1961-63
- Bregninge Sogneskole: M 1961
- Brenderup og Omegns Realskole (Brenderup Private Realskole): A 1915-63
- Dalum Centralskole (Dalum Kommunale Realskole): A 1949-56; M+R 1957-63
- Ejby Folke- og Realskole: A 1951-63
- Fraugde Centralskole: M 1960; M+R 1961-63
- Frørup Centralskole: R 1963
- Fruens Bøge, Tingløkkeskolen: M+R 1958-63

Fåborg
- Fåborg Private Mellem- og Realskole: R lg 1874; A 1886-1906; M 1908; M+R 1909-19, *fortsætter i:*
- Fåborg Kommunale Mellem- og Realskole: M+R 1920-63

- Gelsted Kommuneskole: R 1963
- Glamsbjerg Fri- og Efterskole: A 1949-56
- Gudme Skole: M 1960; M+R 1961-63
- Hesselager Kostskole (Hesselager Latin- og Realskole): A 1904-06; M+R 1908-15

Rejsegilde ved Højstrupskolen i Odense 1956. Der var i 1950'erne godt gang i det kommunale skolebyggeri. En del af de nye skoler blev opført i funktionalistisk stil, der også er blevet kaldt for "velfærdsstatens arkitektur" (foto, Odense Stadsarkiv).

- Humble Private Mellem- og Realskole: M 1927; M+R 1929-63
- Humble Centralskole: R 1963
- Hårby Folke- og Realskole: A 1953-63; R 1963
- Kerteminde Borger- og Realskole: A 1893-1906; M 1907; M+R 1908-63
- Korinth, Brahetrolleborg Kommune- og Realskole: M+R 1958-63
- Krogsbølle, Nordfyns Realafdeling: R 1963
- Kværndrup Kommune- og Realskole: R 1963
- Lumby Skole: R 1963
- Marstal Kommunale Mellem- og Realskole: A 1888-1911; M 1912; M+R 1913-63

Middelfart
- Vestre Skole (Middelfart Kommunale Mellem- og Realskole): R lg 1873; A 1892-1907; M 1907; M+R 1908-63
- Østre Skole: M+R 1958-63

Boks 55. Svendborg – købstaden med mange privatskoler og realskoler.

Svendborg var fra begyndelsen af 1800-tallet hjemsted for en betydelig søfartsvirksomhed, og handlen blomstrede. I anden halvdel af det 19. århundrede fik byen den første metalindustri, ligesom der blev oprettet flere virksomheder inden for levnedsmiddelindustrien. Hertil kom flere maskinfabrikker og jernstøberier. I 1890'erne ernærede hen ved halvdelen af byens borgere sig ved industri og håndværk. Byen fik jernbane i 1876, ligesom byen var hjemsted for en række dampskibsruter. Alt dette medført et markant befolkningsopsving, og på blot 25 år fordoblede byen sit indbyggertal fra 7.184 personer i 1880 til 13.975 personer i 1906.[25]

I 1896 var der 509 private skoler i landets 74 købstæder eller syv skoler i hver by i gennemsnit. I Svendborg fandtes der ni private skoler, fordelt på to eksamensberettigede skoler, fire pigeskoler, to almindelige skoler og en forberedelsesskole. De ni skoler havde til sammen 581 elever, hvilket svarede hen ved en tredjedel af byens skolebørn. Dette svarede meget godt til landsgennemsnittet.[26] Af de ni skoler havde de fleste to-tre klasser, kun en skole havde fem klasser, en skole ni klasser og en skole ti klasser. Kun to af skolerne havde mellem 100-149 elever, mens fire skoler havde under 50 elever. På landsplan havde to tredjedele af skolerne 1-3 klasser, og det typiske var skoler med under 50 elever. De mest udbudte fag i Svendborgs private skoler var tysk, engelsk og naturhistorie, efterfulgt af tegning og fransk. Ser man på lærerpersonalet, var der forskel på de mandlige og de kvindelige lærere. Hvor mændene havde en universitetsgrad bag sig, var hovedparten af kvinderne uden formel uddannelse eller havde "kun" privatskolelærerindeeksamen.[27] Denne forskel gjorde sig gældende langt op i 1900-tallet på de private mellem- og realskoler.

Den ældste af byens private eksamensskoler var Svendborg Realskole, oprettet i 1872 for at imødekomme ønsket om en videregående uddannelse udover grundskoleniveau. Det var fra 1875 muligt at tage realeksamen på skolen. Fra 1909 var der også gymnasieklasser på realskolen, og fra 1912 hed skolen Svendborg Realskole og Gymnasium. Skolen blev overtaget af staten i 1920.[28]

Byens anden eksamensskole var Ida Holsts Skole fra 1880, som var pigeskole indtil 1920. Frk. Holst købte i 1880 en privat pigeskole med 18 elever, en skole, som hun langsomt byggede op til en af byens store skoler med 137 elever i 1905. Skolen fik eksamensret i 1894.[29]

I 1890 oprettede frøken M. Carstens Svendborg Døtreskole, og hun fik året efter rejst en skolebygning, ligesom skolen blev til en fællesskole. I 1902 overtog H. Jørgensen skolen, men allerede i 1904 solgte han den til G. Andersen, der omdannede skolen til en mellem- og realskole med eksamensret fra 1907. I de følgende årtier skiftede skolen ejere, og ejerskifterne havde også indflydelse på skolens navn: Svendborg Døtreskole 1890-1904, G. Andersens Mellem- og Realskole 1904-13, Lehns Realskole 1913-18 (Chr. Jul. Lehn), Frou-

Nyborg

- Nyborg Gymnasium (Nyborg Kommunale Mellem- og Realskole): R lg 1865; A 1883-1906; M 1907; M+R 1908-63
- Nyborg Private Mellem- og Realskole: M 1908; M+R 1909-63
- Birkhovedskolen: M 1957; M+R 1958
- Nørrevold Skole: M 1957; M+R 1958
- Vestervold Skole: M+R 1960-63

- Nørre Åby Private Realskole: A 1904-14; M 1911-12; M+R 1912-47; A 1949-63

Odense

- Odense Katedralskole: R hg 1855; R lg 1875; A 1881-1903; M+R 1903-63
- Giersings Realskole (Odense Private Mellem- og Realskole): R hg 1872-78; A 1882-1906; M 1907; M+R 1908-63

sings Realskole, Svendborg 1918-26 (L.P. Frousing) og Aage Fast's Skole 1926-42. Harald Jensen var skolebestyrer fra 1933 indtil 1942, hvor han overtog Ida Holsts Skole, hvorefter Fast's Skole blev nedlagt.[30]

Den tredje realskole kom til i 1890'erne, hvor en forældrekreds med buntmager Andersen i spidsen oprettede en friskole i 1893. Lærerinden var en søster til buntmageren, og hun blev gift med lærer K. Andersen, som var skolebestyrer. N.M. Haahr overtog bestyrergerningen i 1900 og købte skolen i 1906. Han omdannede Haahrs Skole til en realskole med eksamensret fra 1917.[31]

Endelig kunne man fra 1931 også gå i den kommunale mellem- og realskole, som havde lokaler i Svendborg Pigeborgerskole (senere kaldet Byskolen). Skolen fik eksamensret i 1940.[32] Svendborg Kommune udbyggede i 1950'erne skolevæsenet, så man også kunne tage mellem- og realeksamen på byens tre andre kommuneskoler.

Christian Larsen

Skolen med de mange navne. Mange steder skiftede skolen navn, når skolen blev overtaget af en ny ejer, som det var tilfældet med Frousings Realskole i Svendborg. I skolens 52-årige levetid nåede den at have fem forskellige navne (foto 1921, Dansk Skolemuseums samlinger).

- Mulernes Legatskole: R lg 1876; A 1883-1910; M 1911; M+R 1911-63
- Skt. Knuds Skole (Louise Wintelers Skole): A 1886-1907; M 1907; M+R 1909-63
- Marie Jørgensens skoler: A 1886-1914; M 1907-12; M+R 1911-63
- J.C. Jensens Realskole: A 1905-06
- B.T. Ussings og Diedrichsens Realskole: A 1907
- Odense Kommunale Pigerealskole: M+R 1915-63
- Skt. Hans Skole (Skt. Hans Kommunale Mellem- og Realskole): M 1922; M+R 1923-63
- Vestre Skole: M 1943; M+R 1945-63
- Korsløkkeskolen: M 1944; M+R 1944-63
- Munkebjergskolen: M+R 1945-63
- Bolbro Skole: M 1947; M+R 1948-63
- Østre Skole: M 1947; M+R 1948-63
- Jernbanegades Skole: M 1954; M+R 1955-63
- Risingskolen: M 1955; M+R 1956-63
- Kragsbjergskolen: M 1958; M+R 1958-63
- Ejbyskolen: M 1960; M+R 1961-63
- Højstrupskolen: M 1960; M+R 1961-63
- Nørregades Friskole: R 1963

Otterup
- Otterup Private Mellem- og Realskole: A 1905-06; M+R 1908-63
- Otterup Kommuneskole: R 1963

- Oure, Sct. Michaels Skole: R 1963

Ringe
- Ringe Private Mellem- og Realskole: M+R 1911-63
- Midtfyns Fælleskommunale Realafdeling: R 1963

Rudkøbing
- Rudkøbing Private Mellem- og Realskole: A 1885-1905; M 1907; M+R 1908-11, *fortsætter i:*
- Rudkøbing Kommunale Mellem- og Realskole: M+R 1914-63

- Rønninge-Langeskov Folke- og Realskole: R 1963
- Sanderum Centralskole: R 1963
- Skydebjerg-Årup Skole: R 1963
- Stenstrup Centralskole: R 1963
- Svanninge Centralskole: R 1963

Svendborg
- Svendborg Gymnasium (Svendborg Private Realskole): R hg 1875-80; A 1885-1906; M 1907; M+R 1908-63
- Ida Holst's Pigeskole: A 1894-1906; M 1907; M+R 1909-63
- G. Andersens Realskole: A 1907; M 1908; M+R 1909-12, *fortsætter i:*
- Lehns Skole: M+R 1914-17, *fortsætter i:*

• Frousings Skole: M+R 1918-24, *fortsætter i:*
• Aage Fast's Skole: M+R 1927-40
• Haahrs Skole: A 1917-63
• Byskolen (Svendborg Kommunale Mellem- og Realskole): M 1940; M+R 1941-63
• Nordre Skole: M 1956; M+R 1957-63
• Vestre Skole: M+R 1957-63
• Østre Skole: M 1958; M+R 1960-63

• Tommerup, Tallerup Skole: R 1963
• Tranekær Private Realskole (Lensgreve Ahlefeldts Skole): A 1900-05; M 1907; M+R 1908-23
• Ullerslev Private Mellem- og Realskole: M 1910-11; M+R 1914-63
• Vester Skerninge Skole: M+R 1961-63
• Vigerslev Skole: R 1963
• Vissenbjerg Skole: R 1963
• Ærøskøbing Borger- og Realskole: A 1900-57; M+R 1958-63
• Ørritslev Fællesskole: R 1963
• Årup Private Realskole: A 1902-05; M+R 1908-15; A 1917-49; M+R 1950-57

11. Sønderjyllands Amt (1920-63)

Eksamensskoler før 1920 se kapitel 14.

Danskprogede skoler
• Agerskov Folke- og Realskole: A 1954-62
• Augustenborg Kommuneskole: M+R 1960-63

Som flækkekommune, en sønderjysk specialitet, der var en mellemting mellem en købstad og en landkommune, fik Nordborg allerede ved Genforeningen i 1920 en købstadordnet skole med mellem- og realskoleafdeling. Da befolkningstallet faldt på grund af de små krigsårgange efter første verdenskrig, blev der i perioden fra slutningen af 1920'erne og indtil 1938 kun optaget elever i mellemskolen hvert andet år. I 1950'erne voksede eksamensafdelingen, som blev dobbeltsporet, takket være befolkningstilvæksten som følge af industrivirksomheden Danfoss og skoleforbundene med omliggende sogne, der sendte elever til mellem- og realskolen i Nordborg. Billedet viser Nordborg Skoles ældre hovedbygning, som stammer fra 1912 med udvidelse i 1941. Siden 1960'erne har skolen fået en række nye tilbygninger, men den gamle skolebygning er bevaret, selv om den har fået nye vinduer, som ikke pynter (foto 2006, Erik Nørr).

Broager

- Broager Private Realskole: A 1922-26; ingen eksamensret indtil 1939; A 1939-44; M 1946; M+R 1948; *eksamensretten overføres til:*
- Broager Centralskole (Kommuneskole): M+R 1950-63

- Christiansfeld Private Mellem- og Realskole: M 1923; M+R 1923-63
- Frøslev-Padborg Kommunale Mellem- og Realskole: M 1936; M+R 1937-63
- Gram (Gramby) Borger- og Realskole: A 1922-53; M+R 1956-63
- Gråsten Kommunale Mellem- og Realskole: M 1923; M+R 1923-63

Haderslev

- Haderslev Katedralskole: M+R 1920-63
- Haderslev Kommunale Realskole: A 1922-26

Boks 56. Tønder – købstaden uden dansk kommuneskole.

Indtil Genforeningen i 1920 havde Tønder en statslig preussisk realskole (Realschule Tondern), hvor undervisning og eksamen var tysk. I 1920 blev skolen videreført som dansk gymnasium og realskole, da man både fra lokal dansk side og fra undervisningsinspektøren for gymnasieskolerne ønskede mest muligt at styrke det danske skolevæsen i Tønder, hvor tyskheden stod stærkt. Bl.a. håbede man på, at eksamensskolen ville tiltrække en række tysksindede elever.[33]

Tønder Statsskole, der oprettedes i Realschules tidligere bygning,[34] afholdt dansk mellemskoleeksamen og realeksamen første gang i 1921. I en kort overgangsperiode fandtes der særlige tyske afviklingsklasser. Helt frem til 1953 var statsskolen det eneste sted, hvor elever fra Tønder og store dele af Tønder Amt kunne få en dansk realeksamen.[35] Tønder havde nemlig helt indtil 2. verdenskrigs slutning som den eneste købstad i landet ingen dansk kommuneskole. Som dansk folkeskole fungerede Tønder Seminariums Øvelsesskole, der var forpligtet til at undervise 250 af kommunens elever gratis.[36] Dette var en skjult statsstøtte til kommunen, men der var også nationalpolitiske årsager til arrangementet. Øvelsesskolen hørte under staten, og den var friere stillet end en kommuneskole over for skolekommissionen, hvor flertallet var tysk.

Men helt uden kommunale skoler var byen ikke, da både den tyske folkeskole og den tyske mellemskole, Alexandrinenschule, var kommunale. Også dette havde nationalpolitisk betydning, da de tyske kommunale skoler var underlagt et mere indgående tilsyn end de tyske private skoler. Alexandrinenschule, som i en årrække blev ledet af den senere tyske skolekonsulent Christen Elholm, fik eksamensret til mellemskoleeksamen i 1926. Derimod fik den "Einjährigen-Freiwilligen-Prüfung", der lå i tilknytning til mellemskolen, ikke lov til at holde anerkendt realeksamen, men måtte nøjes med en slags realeksamen, der kun var godkendt i Tyskland. Først i 1939 fik Alexandrinenschule efter en højspændt nationalpolitisk kampagne ret til at holde realeksamen.[37] I årene 1939-44 blev der uddannet 109 tyske realister i Tønder.

I 1945 forandrede skolebilledet sig afgørende. De to tyske kommunale skoler blev lukket, og de fleste af eleverne overført til de danske skoler. Seminariets øvelsesskole kunne slet ikke rumme de mange nye elever, så der blev allerede i 1946 oprettet en dansk kommuneskole i den hidtidige tyske mellem- og realskoles bygninger. Fra 1948 oprettedes der mellemskoleklasser ved den nye kommuneskole, og skolen udklækkede realister første gang i 1953. Statsskolen stillede sig positivt over for den nye konkurrent på betingelse af, at statsskolen fortsat kunne få lov til at optage ansøgere til mellemskolen såvel fra byen som oplandet.[38] Elever fra det tyske mindretal havde i perioden 1945-59 ingen anden mulighed for at få en realeksamen end at tage denne fra enten statsskolen eller den kommunale danske skole. Først med København-Bonn-erklæringerne i 1955 fik det danske mindretal syd for grænsen og det tyske mindretal nord for grænsen tilladelse til at op-

- Haderslev Statseminariums Mellem- og Realskole: M+R 1942-63
- Haderslev Private Mellemskole: M 1948; M+R 1948-63
- Sct. Severin Skole: M 1951; M+R 1952-63
- Hertug Hans Skole: M 1953; M+R 1954-63
- Louiseskolen: M+R 1959-63

- Jels Folke- og Realskole: A 1952-62
- Løgumkloster Kommunale Realskole: A 1935-62
- Løjtkirkeby Kommunale Realskole: A 1925-62
- Nordborg (indtil 1930 Nørborg) Kommunale Mellem- og Realskole: M 1923; M+R 1924-63
- Rødding Kommunale Realskole: A 1922-52; M 1955; M+R 1956-63

rette anerkendte eksamensafdelinger. For Tønders vedkommende blev der første gang afholdt realeksamen ved den tyske privatskole Ludwig Andresen Schule i 1959.

I 1960'erne steg tilslutningen til eksamensskolerne i Tønder, men mindre end andre steder i landet på grund af en stagnerende befolkningsudvikling. Samtidig øgedes konkurrencen om eleverne. Seminariets øvelsesskole fik eksamensret til realeksamen i 1963, og desuden fik statsskolens realafdeling konkurrence fra de nye centralskoler i oplandet.[39]

Erik Nørr

Efter anden verdenskrig og afviklingen af den store tyske kommunale skole i Tønder fik den nye danske kommuneskole i byen mange flere elever, og der blev snart også oprettet en mellemskole- og realafdeling. Billedet viser en situation fra undervisningen i Tønder Kommunale Skole i 1951. Man kan så diskutere, om motivet er udtryk for en flinkeskole, eller om elevernes mange hænder snarere er til ære for fotografen (foto, Lokalhistorisk Arkiv for Gl.-Tønder Kommune).

Skærbæk
• Skærbæk Private Mellem- og Realskole: M 1922; M+R 1923-63
• Skærbæk Folke- og Realskole: R 1962-63

Sønderborg
• Sønderborg Statsskole (tyske afviklingsklasser til 1924, hvor der bl.a. blev afholdt "obersekundareife"): M+R 1920-63
• Ahlmannskolen (Sønderborg dansksprogede Kommunale Mellem- og Realskole): M 1926; M+R 1927-63
• Sct. Jørgens Skole: M 1949; M+R 1950-63
• Reimers-Skolen: M 1951; M+R 1952-63
• Sønderskovskolen: M 1958; M+R 1963

• Tinglev Mellem- og Realskole (Tinglev og Omegns Realskole): M 1927; M+R 1946-63
• Toftlund Kommunale Realskole: A 1925-55; M 1957; M+R 1963

Tønder
• Tønder Statsskole: M+R 1920-63
• Tønder Kommunale Mellem- og Realskole: M 1951; M+R 1952-63

• Vojens Borger- og Realskole: A 1942-52; M+R 1955-63

Aabenraa
• Aabenraa Statsskole: M+R 1920-63
• Skolen i Nygade (Nygades Skole): M 1953; M+R 1954-63
• Rugkobbelskolen: M 1958; M+R 1959-63

Tysksprogede skoler

1926-45
• Haderslev tysksprogede Kommunale Mellemskole: A 1942-44; M+R** 1944
• Sønderborg tysksprogede Kommunale Mellem- og Realskole (Mellemskole): M 1926; M+R* 1928-37; M+R** 1939-44
• Tinglev tyske Privatskole: M 1927-40
• Tønder tysksprogede Kommunale Mellem- og Realskole (Mellemskole): M 1926-35; M+R** 1939-45
• Aabenraa tysksprogede Kommunale Mellemskole: M 1926-30
• Aabenraa tyske Privatskole: M 1929-31, *fortsætter i:*
• Aabenraa tysksprogede Gymnasium: M 1933-44

1957-63
• Haderslev. Den tyske Privatskole: M+R 1957-63
• Sønderborg. Den tyske Privatskole: M+R 1958-63
• Tinglev tyske Privatskole: M+R 1957-63
• Tønder. Ludwig Andresen-skolen (Tønder tyske Privatskole): R 1959-63
• Aabenraa. Den tyske Privatskole: M+R 1957-63
• Aabenraa. Det tyske Gymnasium for Nordslesvig: M+R 1960-63

12. Ribe Amt

- Bramminge Kommunale Mellem- og Realskole: M 1955; M+R 1956-63
- Brørup Kommunale Mellem- og Realskole: M 1947; M+R 1951-63

Esbjerg

- Esbjerg Private Realskole: A 1891-1906, *fortsætter i:*
- Esbjerg Gymnasium og Realskole: M 1907; M+R 1908-16, *fortsætter i:*
- Esbjerg Statsskole: M+R 1920-63
- Danmarksgades Kommunale Mellem- og Realskole (indtil 1921 Danmark-Norgesgades Kommunale Mellem- og Realskole): M 1908; M+R 1910-63
- Stormgades Kommunale Mellem- og Realskole: M 1908; M+R 1910-21; ingen eksamensret indtil 1933; M 1933; M+R 1934-63
- Jerne Kommunale Mellem- og Realskole: M 1929; M+R 1929-63
- Rørkjær Kommunale Mellem- og Realskole: M 1935; M+R 1935-63
- Esbjerg Private Mellem- og Realskole: M+R 1950-63
- Esbjerg Østre Skole: M+R 1952-63
- Esbjerg Vestre Skole: M 1953; M+R 1954-63
- Boldesager Skole: M 1954; M+R 1955-63
- Gammelby Skole: M+R 1955-63
- Grådybskolen: M+R 1956-63

Grindsted

- Grindsted Private Realskole (Grindsted Kost- og Realskole): A 1917-52; M+R 1955-63
- Grindsted Søndre Skole (Grindsted Kommuneskole): M+R 1958-63

Stormgade Kommunale Mellem- og Realskole i Esbjerg var opført i 1902-03. Bag ved skolen var der en stor boldbane, som i kolde vintre kunne bruges som skøjtebane. Blandt de mange skøjtende børn er der sikkert også elever fra mellemskole- og realklasserne (foto 1940, Esbjerg Byhistoriske Arkiv).

• Gørding Kommunale Realskole (Gørding Folke- og Realskole): A 1924-61
• Holsted Folke- og Realskole (Holsted Byskole): A 1951-61
• Nordby Kommunale Realskole: A 1894-1908; M 1908; M+R 1910-63
• Oxbøl Folke- og Realskole: A 1954-55; M+R 1958-63

Ribe
• Ribe Katedralskole: R hg 1872; R lg 1876; A 1881-1903; M+R 1903-63
• Valdemarskolen (Ribe Borger- og Realskole): M+R 1955-63

• Vamdrup: se Vejle Amt

Varde
• Varde Private Realskole: R lg 1881; A 1883-1906; M 1907, *fortsætter i:*
• Varde Kommunale Realskole: M+R 1908-63

• Vejen Private Realskole: A 1904-62
• Ølgod Kommunale Mellem- og Realskole (Ølgod Realskole): A 1933-54; M+R 1957-63

13. Vejle Amt

• Bredsten Folke- og Realskole: R 1963
• Brædstrup Private Mellem- og Realskole (Brædstrup Folke- og Realskole): A 1907; M 1908; M+R 1909-63
• Børkop Private Realskole: A 1908-61

Fredericia
• Fredericia Latin- og Realskole: R hg 1872-80; A 1886-1905, *fortsætter i:*
• Fredericia Gymnasium (Fredericia Kommunale højere Almenskole): M+R 1908-63
• Fredericia Private Realskole: A 1900-28; M 1930; M+R 1947-63
• Fredericia Døtreskole (A. Krags Pigeskole): A 1901-06; M 1907; M+R 1908-39
• Markholt-Olesens Realskole: A 1923-42; M 1943; M+R 1943-63
• Købmagergades Skole (Fredericia Borgerskole): M 1946; M+R 1947-63
• Egumvejens Skole: M+R 1956-63
• Treldevejens Skole: M+R 1958-63
• Skjoldborgvejens Skole: M+R 1959-63

• Gauerslund Skole: A 1962-63
• Give Kommunale Realskole (Folke- og Realskole): A 1925-62
• Grejs-Sindbjerg Centralskole: R 1963

Hedensted
• Hedensted Private Mellem- og Realskole: M 1944; M+R 1944-46, *fortsætter i:*
• Hedensted Kommunale Mellem- og Realskole: M+R 1949-63

• Juelsminde Kommunale Mellem- og Realskole: M+R 1951-63

Kolding Private Realskole – et familiedynasti. Skolen var grundlagt i 1890 af Henrik Egeriis Christensen (kaldet Gamle), som drev skolen til 1940, hvor Lau og Karen Christensen-Dalsgaard tog over. I 1956 var det Bent Christensen-Dalsgaard, der tiltrådte som skolebestyrer. Han omdannede skolen til en selvejende institution i 1977, men fortsatte som skoleleder frem til 1987, hvor nevøen Peter tiltrådte (foto 1921, Dansk Skolemuseums samlinger).

Kolding

- Vejle Amtsskole i Kolding: R hg 1860-72 (se også Kolding Latin- og Realskole)
- Kolding Latin- og Realskole: R hg 1880; A 1885-1904 (se også Vejle Amtsskole i Kolding), *fortsætter i:*
- Kolding Gymnasium (Kolding Højere Almenskole): M+R 1908-63
- Kolding Døtreskole af 1881: A 1889-1906; M 1907; M+R 1908-48
- Kolding Private Realskole: A 1901-63
- Riis Toft Skole: M+R 1950-63
- Skt. Nicolai Skole: M+R 1952-63
- Ålykkeskolen: M+R 1953-63
- Sdr. Vang Skole: M+R 1954-63

- Løsning Kommunale Folke- og Realskole: M+R 1963
- Nørre Snede Centralskole: R 1961-63
- Rask Mølle Skole: M+R 1963
- Smidstrup-Skærup Centralskole: R 1963

Tørring

- Tørring Private Mellem- og Realskole: M 1923; M+R 1924-53, *fortsætter i:*
- Tørring (kommunale) Folke- og Realskole: M+R 1956-63

Vamdrup

- Vamdrup Private Realskole: A 1893-1963
- Vester Vamdrup Kommunale Realskole: A 1953-63

Vejle

- Vejle Latin- og Realskole: R hg 1875-80; A 1885-1903, *fortsætter i:*
- Vejle Gymnasium (Vejle Kommunale højere Almenskole): M 1907; M+R 1908-63
- Vejle Kommunale Mellem- og Realskole for Drenge (Vejle Realskole/Vejle Borger- og Realskole; 1952 Kirketorvets Mellem- og Realskole for Drenge): R lg 1874; A 1884-1906; M 1908; M+R 1908-52; *skolen nedlagt og eksamensafdelingen overført til:*
- Damhavens Skole: M+R 1955-63
- Vejle Døtreskole: A 1898-1906; M 1908; M+R 1909-30, *fortsætter i:*
- Gerda Møllers Skole: M+R 1933-39
- Kirstine Seligmanns Skole (Frk. Seligmanns Skole): A 1904-06; M+R 1908-63
- Klostergades Skole (Vejle Kommunale Mellem- og Realskole for Piger; Vejle Pigemellemskole): M 1911; M+R 1912-63

Boks 57. Ringkøbing Amt – fra privat realkostskole til statslig gymnasieskole.

Indtil 1880'erne var Vestjylland uddannelsesmæssigt et ulandsområde. De eneste muligheder for at få en realeksamen var katedralskolerne i Ribe og Viborg. Men så kom jernbanen til Vestjylland i 1875, og den bragte langt bedre forbindelse mellem Ringkøbing og området både mod syd og nord og medførte forøget vækst i byen. Flere af amtets købstæder (Herning, Holstebro, Lemvig) fik private realskoler i årene omkring 1880. I Ringkøbing oprettedes en realafdeling ved den kommunale borgerskole i 1882, og i december 1886 fik skolens førstelærer P.C. Andersen eksamensret til almindelig forberedelseseksamen. På skolens andet realisthold (1888) var den senere kendte grønlandsfarer L. Mylius-Erichsen elev. I begyndelsen kunne kun drenge optages i realklasserne, men fra 1890 fik piger adgang, i første omgang dog således, at drenge havde fortrin, hvis der ikke var plads.[40]

Trods oprettelsen af realskoler i Ringkøbing og i andre af amtets købstæder kunne det ikke skjules, at der var store hvide områder i Vestjylland, hvor eleverne måtte nøjes med skolegang efter den vestjyske skoleordning med meget sporadisk skolegang om sommeren. Blandt stationsbyerne syd for Ringkøbing var der et konkurrenceforhold mellem Skjern og Tarm, som også fik betydning for oprettelsen af eksamensskoler. Selvom Skjern havde det største indbyggertal og var hjemsted for tinghuset, blev det Tarm, der fik en privat realskole i 1887, da apotekeren i byen overlod en grund til skolen. Lokale kræfter i Tarm fik opført en skolebygning finansieret af folkeaktier og af midler fra Sorø Akademi. Skolen kunne indvies i 1887, og den afholdt almindelig forberedelseseksamen første gang i 1891.[41] Da skolen fik en kostskoleafdeling, var den i stand til at tiltrække elever fra et meget stort område af Vestjylland, men også fra det øvrige land.

I 1894 fik kost- og realskolen en dynamisk leder i S. Madsen-Mygdal, som var bror til den senere statsminister Thomas Madsen-Mygdal. I 1898 købte han skolen af den lokale bestyrelse og ejede den frem til sin død i 1924. Han var i en årrække et fremtrædende medlem af Realskoleforeningen og var aktiv i forbindelse med realskolernes modstand mod skoleloven af 1903.[42] Han udvidede skolens bygninger med den såkaldte hvide skole i 1909. Men skolen fik økonomiske problemer efter 1. verdenskrig, fordi der "skød nye realskoler op som paddehatte efter regnvejr" på steder, hvor skolen hidtil havde haft sit rekrutteringsgrundlag.[43] I 1921 blev skolens nærområde også indsnævret, da Skjern Realskole fik eksamensret til almindelig forberedelseseksamen.[44]

Under ledelse af skolebestyrer Knud Strunge (1925-38) fik Vestjysk Kost- og Realskole ny dynamik. Han supplerede i 1928 med et gymnasiekursus, og skolens bygninger kom efterhånden til at ligne et helt "bykvarter". I 1937 skaffede han på én gang cirka tredive nye elever, da han fik Nørre Nebelbanen til at ændre lidt på togtiderne, så eleverne kunne nå at komme i skole i Tarm til tiden. Næste trin i skolens udvikling var i 1938, hvor den blev et selvejende gymnasium med garanti fra staten og 20 oplandskommuner under navnet Vestjysk Gymnasium og Kostskole, Tarm. Næsten samtidig skiftede man eksamensform, så mellemskole- og realeksamen erstattede almindelig forberedelseseksamen.

• Langelinies Skole: M+R 1952-63
• Nyboesgades Skole: M+R 1953-63
• Søndermarksskolen: M+R 1959-63

• Vinding Skole: M+R 1962-63
• Ørridslev Fællesskole: R 1963

14. Ringkøbing Amt

• Brande Private Mellem- og Realskole: M 1917; M+R 1918-42, *fortsætter i:*
• Brande Nordre Skole: M+R 1942-63

I 1952 blev skolen på lokalt initiativ og efter drøftelse i Undervisningsministeriets "Udvalg til overvejelse af gymnasieforholdene" overtaget af staten. Blandt begrundelserne for en statsskole var, at adgangen til højere undervisning pålagde vestjyske forældre større byrder end i de fleste andre egne af landet.[45] En daglig skolerejse med tog og rutebil på 40-60 km var ikke ualmindeligt. Statsovertagelsen kostede i nogle år skolen det ene spor i mellemskolen,[46] men dette kan ses i sammenhæng med, at der var kommet flere og flere realskoler i amtet.[47]

I skolegården på Vestjysk Gymnasium findes vistnok landets eneste realskoleobelisk (se ill.), der fortæller skolens brogede historie. Den blev opsat af elevsamfundet i forbindelse med skolens 50 års jubilæum i 1937. For at undgå, at skolen senere skulle finde på at flytte obelisken, blev placeringen tinglyst. Tyve af de i alt halvtreds sten bærer indskrifter og årstal, der fortæller om markante ændringer i skolens undervisning og bygningsforhold samt ejerforhold. Det er nødvendigt at gå rundt om obelisken for at kunne følge skolens historie. Oplysningerne findes nemlig på alle fire sider. Efterfølgende er der sat nye sten øverst på obelisken, hver gang der er sket afgørende ændringer i skolens tilhørsforhold, således i forbindelse med statsovertagelsen i 1953, lukningen af realafdelingen og oprettelsen af HF-linjen i 1972, amtsovertagelsen i 1986 og det statslige selveje i 2007.

Erik Nørr

Danmarks vistnok eneste realskoleobelisk står i skolegården på Vestjysk Gymnasium og fortæller om skolens brogede historie fra grundlæggelsen i 1887 til overgangen til statslig selveje i 2007 (foto, Erik Nørr).

• Bøvling Hovedskole (kommunal): M+R 1959

Herning
• Herning Private Realskole: R lg 1879; A 1882-1907, *fortsætter i:*
• Herning Kommunale Mellem- og Realskole: M 1907; M+R 1908-24, *fortsætter i:*
• Herning Gymnasium (Herning Højere Almenskole): M+R 1926-63
• Nørregades Skole: M+R 1950-63
• Vestervangskolen: M+R 1955-63
• Herningholmskolen: M+R 1963

Holstebro
• Holstebro Private Realskole: R lg 1880; A 1883-1908, *fortsætter i:*
• Danmarksgades Skole (Holstebro Kommunale Mellem- og Realskole): M 1908, M+R 1909-63
• Sønderlandsskolen: M+R 1955-63

• Hvidbjerg Private Realskole (Hvidbjerg Kost- og Realskole): A 1922-62
• Ikast Vestre Skole (Ikast Kommunale Mellem- og Realskole): M 1941; M+R 1941-63

Lemvig
• Lemvig Private Realskole: R lg 1879; A 1885-1907, *fortsætter i:*
• Lemvig Kommunale Mellem- og Realskole: M 1907; M+R 1908-63

• Nørre Nebel Private Realskole: A 1943-62
• Ringkøbing Kommunale Realskole (Ringkøbing Borger- og Realskole): A 1886-1941; M 1943; M+R 1944-63

Skjern
• Skern Private Realskole: A 1921-41, forsætter i:
• Skjern (Skern) Kommunale Mellem- og Realskole: M 1944; M+R 1944-63

Struer
• Struer Private Mellem- og Realskole (Struer Private Realskole): A 1885-1906; M 1907; M+R 1908-15; A 1917-38
• Struer Kommunale Realskole: A 1926-33; M 1935; M+R 1936-63
• Struer Statsgymnasium: A 1939; M+R 1940-63
• Struer Østre Skole: R 1962-63

Tarm
• Tarm Private Realskole: A 1890-1938, *fortsætter i:*
• Vestjysk Gymnasium i Tarm: A 1938; M+R 1939-63

• Thyborøn Kommunale Mellem- og Realskole: M+R 1952-63
• Ulfborg Private Realskole: A 1936-62
• Vestervig Centralskole: M+R 1947-62
• Videbæk Skole: M+R 1963

- Vildbjerg Kommunale Folke- og Realskole: A 1952-62
- Vinderup Private Mellem- og Realskole (Vinderup Realskole): A 1922-55; M+R 1963

15. Århus Amt (inklusive Samsø)

- Allingåbro Private Mellem- og Realskole (Allingåbro Realskole): A 1929-43; M+R 1946-63
- Auning Skole: R 1963
- Ebeltoft Kommunale Realskole (Ebeltoft Mellemskole): M 1908-14; A 1916-63
- Glæsborg Skole: R 1963

Grenå
- Grenaa Realskole: R lg 1880; A 1882-1905, *fortsætter i:*
- Grenaa Vestre Skole (Grenaa Kommunale Mellem- og Realskole): M 1907; M+R 1908-63
- Grenaa Østre Skole: M+R 1958-63

- Hadsten Private Mellem- og Realskole: M 1907-08; M+R 1910-63
- Hammel Private Mellem- og Realskole (Hammel Realskole): A 1886-1906; M 1908; M+R 1909-63
- Hinnerup Private Mellem- og Realskole (Hinnerup Realskole): A 1891-1906; M 1907; M+R 1908-63

Hornslet
- Hornslet Private Realskole: A 1940-48; *fortsætter i:*
- Hornslet Centralskole (Hornslet Kommunale Eksamensskole): A 1951; M+R 1952-63

Horsens
- Horsens Statsskole (lærde Skole): R lg 1862; R hg 1872; A 1881-1903; M+R 1903-63
- Horsens Realskole: R lg 1879
- Frk. Mommes Pigeskole: A 1888-94
- Horsens Realskole (Horsens Borgerlige Realskole): A 1887-1908, *fortsætter i:*
- Borgerskolen i Skolegade (Horsens Kommunale Mellem- og Realskole): M 1910, M+R 1911-57
- Frk. Meta Schougaards Pigeskole (Frk. M. Schougaards og Frk. J. Friis' forenede Pigeskoler; Frkne Schougaards Skole): A 1891-1910, M 1910; M+R 1911-14, *fortsætter i:*
- Horsens Private Realskole: R 1915; A 1916-48; M+R 1950-63
- Frk. Elisabeth Lassens Pigeskole: A 1900
- Ryesgades Skole: M+R 1952-63
- Søndermarksskolen: M+R 1955-63

- Hovedgård Private Mellem- og Realskole: M 1909; M+R 1910-62
- Kristrup Kommunale Mellem- og Realskole: M+R 1951-63
- Langå Private Mellem- og Realskole: M 1912; M+R 1913-63
- Mariager Kommunale Borger- og Realskole: A 1917-61; R 1959-63

Odder

- Odder Kommunale Mellem- og Realskole (Realskole): R lg 1875; A 1884-1904; M 1907; M+R 1908-63
- Odder Private Realskole: A 1929-41; M+R 1942-63

Randers

- Randers Statsskole (lærde Skole): R hg 1861; A 1881-1903; M+R 1903-63
- Randers Private Realskole (Mellem- og Realskole): R lg 1872; A 1883-1906; M 1907; M+R 1908-11; A 1914-63
- Frk. Nisteds Pigeskole: A 1890-1906; M 1908; M+R 1909-12
- C. la Cours Skole (Frk. la Cours Skole): A 1892-1906; M 1907; M+R 1908-63
- Hobrovejens Kommunale Mellem- og Realskole (Randers Kommunale Mellem- og Realskole): M 1911; M+R 1912-63
- Westrups Realskole: A 1913-41, *fortsætter i:*
- Rytters Realskole: A 1943
- Søren Møllersgades Skole: M+R 1952-63
- Nyvangsskolen: M+R 1953-63
- Østervangsskolen: M+R 1958-63
- Hadsundvejens Skole: M+R 1962-63

- Ry Kommunale Folke- og Realskole: M+R 1947-63
- Ryomgård Private Realskole: A 1916-63

Rønde

- Rønde Mellemskole (Rønde Kursus): M 1948-62
- Rønde Kommunale Skole: R 1963

Boldspil i Vestre Skole i Silkeborg. Skolen fik eksamensret til mellem- og realskoleeksamen i 1950. Både i mellemskolen og i realklassen skulle der undervises i faget legemsøvelser (gymnastik). Formålet med undervisningen skulle ifølge anordningen fra 1904 være "at give børnene et sådant herredømme over legemet, at dette kunne blive et fortrinligt og lydigt redskab i åndens tjeneste, så at den åndelige virksomhed ikke hæmmes ved legemlig ubehjælpsomhed eller træghed, men derimod fremmes gennem udvikling af elevernes agtpågivenhed, snarrådighed og mod". Det var tilladt at benytte en del af gymnastiktimerne til boldspil, men kun i perioden fra 15. april til 10. oktober og ikke i større omfang, end der også blev tid til at undervise i gymnastik i mindst en ugentlig time (foto, Silkeborg Arkiv).

- Samsø Private Mellem- og Realskole (Tranebjerg Realskole): A 1890-1906; M 1908; M+R 1909-63

Silkeborg
- Th. Langs Skole (Frk. Langs Pigeskole/Silkeborg Pigeskole): A 1887-1905; M 1907; M+R 1908-63
- Silkeborg Private Realskole: A 1883-1907, *fortsætter i:*
- Søndergades Skole (Silkeborg Kommunale Mellem- og Realskole): M 1907; M+R 1908-63
- "Kornmod" Realskole: A 1939-63
- Vestre Skole: M+R 1950-63
- Nordre Skole (også benævnt Skolen ved Nylandsvej): M+R 1952-63
- Silkeborg Seminariums Øvelsesskole: R 1963

Skanderborg
- Skanderborg Kommunale Mellem- og Realskole (Skanderborg Kommunale Realskole): A 1929-51; M+R 1954-63
- Skanderborg Private Mellem- og Realskole (Skanderborg Private Realskole): A 1886-1906; M 1907; M+R 1908-63

- Trustrup Private Realskole (Trustrup Private Mellem- og Realskole): A 1901-06; M 1907; M+R 1908-13; A 1915-63
- Voldby, Nørreherreds Fællesskole: R 1963
- Vorup Kommunale Mellem- og Realskole: M+R 1949-63

Århus
- Aarhus Katedralskole: R 1854-55*; R hg 1855; R lg 1875; A 1881-1903; M+R 1903-63
- Århus Private Realskole (Fengers Realskole, fra 1946: Århus Private Mellem- og Realskole): R lg 1874; A 1883-1944; M 1946; fortsætter som Århus Akademis Skole (se denne)
- Kirkegaards Skole (Kirkegaards Real- og Højere Borgerskole/Kirkegaards Realskole): A 1896-1906; M 1907; M+R 1908-30, *fortsætter i:*
- Den ny Skole (Frederiksberg Realskole): M+R 1933-35; skolen nedlagt og skolebygningen blev overtaget af Forældreskolen (se denne)
- Elise Smiths Pigeskole (Frk. Elise Smiths Højere Pigeskole): A 1901-06; M 1907; M+R 1908-63
- Fru Laursens Realskole (Fru Laursens Drenge- og Pigeskole): A 1901-55; M+R 1956-63
- Marselisborg Gymnasium (Marselisborg Skole, Marselisborg Kostskole): A 1902-06; M+R 1908-63
- Borgerskolen i Christiansgade (Århus Kommunale Mellem- og Realskole for Piger): M 1910: M+R 1910-62, skolen nedlagt
- Borgerskolen i Ny Munkegade/Ny Munkegades Skole (Århus Kommunale Mellem- og Realskole for Drenge): M 1910; M+R 1910-63
- Borgerskolen i N.J. Fjordsgade/N.J. Fjordsgades Skole (N.J. Fjordsgades Kommunale Mellem- og Realskole): M 1914; M+R 1915-63
- N. Kochs Skole (Frk. Nic. Kochs Pigeskole): M 1920-21; M+R 1923-63

- Borgerskolen i Finsensgade/Finsensgades Skole: M 1922; M+R 1923-63
- Forældreskolen: M 1928; M+R 1930-63
- Århus Akademis Skole: M 1949-52; M+R 1955-63
- Borgerskolen i Læssøesgade/Læssøesgades Skole: M+R 1952-63
- Skovvangsskolen: M+R 1952-63
- Borgerskolen i Frederiks Allé/Frederiks Allés Skole: M+R 1954-60, skolen sammenlagt med Valdemarsgades Skole til Brobjergskolen
- Borgerskolen på Ingerslev Boulevard/Ingerslev Boulevards Skole: M+R 1954-63

Boks 58. Århus – Elise Smiths Pigeskole.

Som det fremgår af kapitlet om pigeskolen, voksede antallet af eksamensberettigede pigeskoler fra seksten i 1891 til 35 i 1910, hvoraf de fleste lå i hovedstadsområdet (København, Frederiksberg og Gentofte kommuner), mens de øvrige fandtes i de større provinsbyer i Østjylland og i Øernes købstæder. Kun Vest- og Sydjylland var uden højere pigeskoler. I perioden 1883-1920 blev der tildelt eksamensret til over 60 pigeskoler, hvoraf nogle havde eksamensret i mange år, andre kun i ganske få år. Langt de fleste af skolerne kom til i 1880'erne og 1890'erne, nogle ved en videreudvikling af allerede eksisterede pigeskoler, mens andre var oprettet som eksamensskoler. Et fælles kendetegn for disse skoler var, at de alle sammen var private. Der kom i begyndelsen af 1900-tallet også nogle enkelte kommunale pigeskoler til, eksempelvis i Århus og Odense, mens andre skoler blev overtaget af stat og kommuner i 1919.

Da Århus var landets næststørste by med et klassisk borgerskab, som ønskede deres børn undervist på et højere niveau, end hvad der kunne tilbydes i den kommunale skole, eller som ikke ønskede deres børn undervist sammen med de lavere klassers børn, var der grundlag for mange private skoler. I perioden 1858-1929 var der i Århus 186 bestyrere af private skoler for børn i den skolepligtige alder; af disse 186 mænd og kvinder var de 61 pigeskolebestyrere. De fleste pigeskoler havde mellem 3 og 25 elever.[48] De eksamensberettigede skoler, andre private skoler og Århus Katedralskole havde i 1860 en fjerdedel af de skolepligtige elever, en andel, der faldt efter århundredeskiftet til elleve procent i 1928. Især mange af de små skoler ("Madammeskolerne") forsvandt løbet af det første årti af 1900-tallet,[49] og tilbage blev kun de store skoler som byens to eksamensberettigede pigeskoler, Elise Smiths Skole og N. Kochs Skole.

Elise Smiths Skole var oprettet i 1824 af Othine Wederkinch og blev videreført af Albertine Starcke. Der var tale om en lille skole, et pigeinstitut, med omkring ti elever. Først da Albertine Sørensen overtog skolen i 1865, begyndte elevtallet at vokse, og i 1880'erne var der over 100 elever i Århus Højere Pigeskole. Hun fik også rejst den bygning, som var grundstammen i Elise Smiths Skole indtil 1992, hvor en anden pigeskole blev indlemmet i skolen, ligesom skolen blev udvidet fra to til ni klasser. Frk. Sørensen overlod i 1897 skolen til Elise Smith, som var uddannet på N. Zahles Skole. Hun var bekymret for de 15-18-årige pigers udvikling, idet lærelysten vågnede hos de unge i den alder, ligesom fortsat skolegang "paa en heldig Maade lægge Beslag paa de unges Tanker og Interesser, som ellers let i disse Aar spredes over mindre sunde Omraader." Frk. Smith omdannede 9. klasse til 1. præliminærklasse i 1898, i 1899 kom 2. præliminærklasse til og endelig 3. præliminærklasse i 1900, således at skolen kunne søge og få ret til at afholde almindelig forberedelseseksamen i 1901. I den forbindelse blev der ansat nye lærere, ligesom der blev bygget nye faglokaler og en gymnastiksal for at leve op til de krav, der fulgte med eksamensretten. Efter vedtagelse af almenskoleloven af 1903 lagde Elise Smith skolens struktur om, så der blev indført mellem- og realklasser fra 1904. Skolestrukturen var herefter indtil 1958 fem underklasser, fire mellemskoleklasser og en realklasse. Skolen voksede, og en af byens pigeskoler blev overtaget. Frk. Smith trak sig tilbage i 1919 på grund af sygdom, men hun kunne se tilbage på et virke, hvor en højere pigeskole for det bedre borgerskabs døtre var blevet til en eksamensberettiget realskole.

- Nørre Boulevards Skole (Borgerskolen i Nørrebrogade/Nørrebrogades Skole): M+R 1954-63
- Borgerskolen i Paradisgade/Paradisgades Skole: M+R 1954-63
- Borgerskolen i Samsøgade/Samsøgades Skole: M+R 1954-63
- Borgerskolen i Valdemarsgade/Valdemarsgades Skole: M+R 1954-60, skolen sammenlagt med Frederiks Allés skole til Brobjergskolen
- Møllevangskolen: M+R 1956-63
- Skt. Annægades Skole: M+R 1957-63

Efterfølgeren Anna Bjerregaard overtog en skole med 290 elever, men fra midten af 1920'erne faldt elevtallet, og det var i 1936/37 på under 100. Faldet skyldtes både den økonomiske krise i 1920'erne, men også at byens andre realskoler kaprede elever fra Elise Smiths Skole, og at det var gratis at gå på Århus Katedralskole, som også havde mellem- og realskoleklasser. Frk. Bjerregaard måtte derfor lave en række tiltag: der blev indført forældreforening, der blev oprettet en "frøbelsk" børnehave, og det besluttedes at omdanne skolen til en fællesskole. Fra skoleåret 1939/40 var der drenge i alle klasserne. Elise Smiths Skole var ikke længere en ren pigeskole.[50]

Christian Larsen

Pigeklasse fra Århus Højere Pigeskole, den senere Elise Smiths Skole, cirka 1897. På billedet ses lærerinde Ingeborg Langmann, der delte bolig med Elise Smith. Hvor Elise Smith var lille, spinkel og en smule svagelig, men elsket og respekteret af alle, var frk. Langmann hendes modsætning: stor og kraftig, hun elskede at snedkerere i sit værksted, og som lærer var hun skarp, af visse endda frygtet (foto, Lokalhistorisk Samling, Århus Kommunes Biblioteker).

- Katrinebjergskolen: M+R 1959-63
- Skt. Knuds Skole: M+R 1960-63
- Århus Statsgymnasium: M+R 1958-63
- Vorrevangskolen: R 1962-63
- Brobjergskolen: M+R 1962-63 (se også Frederiks Allés Skole og Valdemarsgades Skole)
- Frydenlundskolen: R 1963

Århus, omegnskommuner
- Brabrand Private Realskole: A 1914-37, *fortsætter i:*
- Engdalskolen (Brabrand Kommunale Mellem- og Realskole): M 1939; M+R 1940-63
- Åbyhøj Kommuneskole: A 1927-37, *fortsætter i:*
- Åby Kommunale Mellem- og Realskole: M 1940; M+R 1941-63
- Rosenvangskolen (Viby Kommunale Realskole, Rosenvang): A 1932-49; M+R 1952-63
- Risskov Kommunale Mellem- og Realskole (Vejlby-Risskov Kommuneskole): M 1934; M+R 1935-63
- Kragelundsskolen, Højbjerg: M 1943; M+R 1943-63
- Viby J. Kommuneskole: M+R 1948-50; eksamensretten overføres til den nyopførte:
- Vestergårdsskolen, Viby J.: M+R 1952-63
- Hasle Skole: M+R 1952-63
- Holme Skole: M+R 1956-63
- Vejlby Skole: M+R 1958-63
- Viby J. Skole: M+R 1958-63

Ikke alene private realskoler blev oprettet på lokalt initiativ. Også kommunale skoler kunne udgå fra et borgerinitiativ. I 1936 nedsatte Thisted Amt et udvalg, der skulle beslutte, hvor et nyt statsgymnasium skulle placeres i amtet, men byrådene i Nykøbing Mors og Thisted kunne ikke blive enige om placeringen, og hele udvalgsarbejdet gik i stå. En gruppe borgere i Nykøbing oprettede en forening i 1939, der skulle prøve at skaffe midler til oprettelsen af et kommunalt gymnasium i Nykøbing. Deres arbejde kronedes med held, og fra 1941 kunne ungdommen fra Mors, Salling og Thy tage mellemskole-, real- og studentereksamen fra Morsø Gymnasium (foto 1945, Dueholm Museum).

16. Viborg Amt

- Bjerringbro Private Mellem- og Realskole: M 1922; M+R 1924-63
- Farsø Kommunale Realskole: A 1955-62
- Hurup Private Mellem- og Realskole (Hurup Private Realskole): A 1900-08; M 1909; M+R 1910-63
- Kjellerup (Kiellerup) Private Mellem- og Realskole: A 1904; M+R 1908-49, *fortsætter i*
- Kjellerup Kommunale Mellem- og Realskole: 1951-63
- Møldrup Kommuneskole: A 1959-62

Nykøbing Mors
- Nykøbing M. Kommunale Realskole: A 1925-39
- Nykøbing M. Private Mellem- og Realskole (Nykøbing M. Private Realskole): A 1888-1906; M 1907; M+R 1908-40
- Nykøbing M. Gymnasium: M+R 1942-63
- Nykøbing M. Folke- og Realskole: 1959-63

- Roslev Kommunale Realskole: A 1922-61

Skive
- Nordre Skole (Skive Kommunale Mellem- og Realskole): R lg 1881; A 1885-1906; M 1907; M+R 1908-63
- Søndre Skole: 1957-63

Thisted
- Thisted Realskole: R hg 1869-79; A 1888-1906, *fortsætter i:*
- Thisted Kommunale Mellem- og Realskole: M 1907; M+R 1908-44, *fortsætter i:*
- Thisted Kommunale Gymnasium: M 1947, M+R 1947-63
- Thisted Borgerskole: M+R 1960-63

- Vesløs Folke- og Realskole: R 1963

Viborg
- Viborg Katedralskole: R lg 1868; R hg 1872; A 1881-1903; M+R 1903-63
- Viborg Private Realskole (Cand. A. Plenges Pigeskole): A 1895-1907; M 1907; M+R 1908-19; A 1921-63
- Vestre Borger- og Realskole (Viborg Kommunale Mellem- og Realskole): M 1941; M+R 1942-63
- Østre Borger- og Realskole: M+R 1949-63
- Søndre Borger- og Realskole: M+R 1962-63

- Aalestrup Private Mellem- og Realskole: M 1909; M+R 1910-63

17. Nordjyllands Amt

• Albæk Kommunale Mellem- og Realskole: M+R 1958-63
• Brovst Private Realskole: A 1949-61, *fortsætter i:*
• Øster Han Herreds Fælleskommunale Realskole: A 1962

Brønderslev
• Brønderslev Private Realskole: A 1894-1905; M 1907; M+R 1908-12, *fortsætter i:*
• Skolegades Skole (Brønderslev Kommunale Mellem- og Realskole): M+R 1912-63
• Søndergades Skole: M+R 1957-63

• Bælum Kommunale Realskole: A 1948-63

Boks 59. Viborg – statslig, privat eller kommunal.

Indtil 1890 havde Viborg Katedralskole monopol på højere undervisning i Viborg-området med latinskoleafdeling og med realskoleafdeling, der førte frem til almindelig forberedelseseksamen efter 1881-ordningen. I 1890 oprettede cand.theol. Axel Plenge og hans hustru Magnella en privatskole med det formål at føre unge piger, der dengang ikke kunne optages i katedralskolen, frem til almindelig forberedelseseksamen (eksamensret fra 1895). Axel Plenge var en omstridt person i Viborgs missionske kredse, da han udgav det bibelkritiske tidsskrift *Israel og Vore Dage.* Rektor H.H. Lefolii, der ellers var en meget liberalt indstillet rektor, turde derfor ikke ansætte Plenge som adjunkt og religionslærer på katedralskolen, der så i stedet oprettede sin privatskole.[51] I 1903, da katedralskolen begyndte at optage piger, optog Viborg Private Realskole til gengæld drenge. Samtidig indførte skolen de nye mellemskole- og realeksaminer, men fra 1921 gik man tilbage til den gamle eksamensordning med almindelig forberedelseseksamen.[52]

Mulighederne for at få en realeksamen var begrænset, så længe der ikke fandtes en kommunal mellem- og realskole i byen. Efter langvarige forhandlinger i byrådet lykkedes det endelig i 1937 at få oprettet en mellem- og realskoleafdeling ved Viborg Vestre Skole. Byrådet valgte at placere eksamensafdelingen på den nyopførte Vestre Skole frem for på den langt ældre Østre Skole, da man fandt, at skolelederen sidstnævnte sted var for gammel, og da faglokalerne på Vestre Skole var de mest egnede. I første omgang fik mellemskolen kun et spor, så man kunne kun optage en brøkdel af de i alt 114, der meldte sig til optagelsesprøven.[53] Dette bidrog utvivlsomt til, at bestyreren for den private realskole igen faldt til ro. Han havde ellers taget sorgerne på forskud og protesteret imod oprettelsen af en kommunal konkurrent. Han var bange for, at privatskolen ville miste en betragtelig del af de 204 elever, den havde fra Viborg Kommune, og at det også ville gå ud over lærernes beskæftigelse.[54]

Antallet af ansøgere til mellemskolen voksede yderligere, og i 1946 vedtog byrådet, at der ud over de to mellemskoleklasser ved Vestre Skole kunne oprettes et tredje spor ved Østre Skole, hvorved striden mellem de to kommunale skoler om eksamensafdelingen kunne bilægges.[55] Det første hold realister udklækkedes fra Østre Skole i 1951. Men tilstrømningen til mellem- og realskolerne fortsatte både på grund af de store fødselsårgange og på grund af, at skolepengene for de kommunale mellem- og realskoler i Viborg bortfaldt i 1948. Allerede i 1949 fik Østre Skole sit andet mellemskolespor. I løbet af 1950'erne kulminerede børnetallet både ved Vestre og Østre skoler med 1.400 elever. Dette betød, at der blev brug for endnu en kommunal mellem- og realskole. I 1957 fik Søndre Skole (oprettet 1916 i nybyggerkvarteret Søndermarken) tilladelse til at oprette en eksamensafdeling. Hidtil havde børnene måttet flyttes fra Søndre Skole til Vestre Skole, når de skulle i mellemskolen. Dette betød også, at skolen fik lettere ved at fastholde de dygtigste lærere, der tidligere i stort tal søgte forflyttelse til de to kommunale skoler, der havde en eksamensafdeling.[56]

• Dronninglund Private Mellem- og Realskole: M+R 1914-63
• Dybvad Private Mellem- og Realskole: M+R 1922-63

Fjerritslev
• Fjerritslev Private Mellem- og Realskole: M 1908; M+R 1909-56, *fortsætter i:*
• Fjerritslev Kommunale Mellem- og Realskole: 1956-63

Frederikshavn
• Frederikshavn Private Realskole: R lg 1880; A 1884-1915, *fortsætter i:*
• Frederikshavn Kommunale Mellem- og Realskole (Frederikshavn Realskole): A 1916-39; M 1939; M+R 1941-47, *fortsætter i:*
• Frederikshavn Gymnasium (Frederikshavn Højere Almenskole): M+R 1947-63

I 1959 indviedes byens fjerde kommunale skole, Nordre Skole, men den fik først tilladelse til at afholde realeksamen i 1964 efter den nye skolelov af 1958.[57] Trods den kommunale skoles knopskydning overlevede Viborg Private Realskole. Den dimitterede helt frem til 1963 kandidater med præliminæreksamen, hvorefter skolen fik den treårige realafdeling. Indtil 1969 ejedes skolen af bestyreren, hvorefter den blev en selvejende institution med en bestyrelse. Katedralskolen bevarede sin tosporede mellemskole- og realafdeling frem til 1962-63, hvorefter skolen ligesom andre statsgymnasier måtte nøjes med en ensporet reallinje efter skoleloven af 1958.

Erik Nørr

Viborg Vestre Skole var bygget i 1935 som en aflastning for Østre Skole og kostede 700.000 kr. med inventar og grund. Mange fandt i samtiden prisen meget høj, men skolen var også blevet udstyret med moderne faglokaler til sløjd, fysik, naturhistorie, tegning og skolekøkken, som ses på fotoet fra slutningen af 1930'erne (foto, Viborg Lokalhistoriske Arkiv).

• Frk. V. Valeurs Skole: M 1909; M+R 1910-25
• Freys Skole (Frederikshavns Private Mellem- og Realskole): M+R 1927-63
• Ørnevejens Skole: M+R 1950-63
• Fladstrand Skole: M+R 1955-63
• Bangsbostrand Skole: R 1962-63

Hadsund
• Hadsund Private Realskole: A 1900-36, *fortsætter i:*
• Hadsund Kommunale Realskole: A 1936-63

Boks 60. Hals – den ældste nordjyske realskole uden for en købstad.

Ved Limfjordens indløb ligger byen Hals. I 1890'erne blev den betegnet som "en købstadslignende Landsby", idet der bl.a. fandtes privat realskole, sygehus, læge, sparekasse, købmandsforretninger, håndværkere, gæstgiverier, en lille havn, lods, toldkontrolsted, telefonstation og postkontor. I 1880 boede der i sognet lidt over 2.000 personer, heraf halvdelen i Hals by. Hovederhvervet i sognet var landbrug, men handel og industri samt fiskeri og skibsfart spillede en betydelig rolle.[58]

Den første skole var blevet oprettet på privat initiativ i 1685. Det var en dansk og tysk læse- og skriveskole. I 1719 fik byen en af de såkaldte prinsesseskoler, oprettet af prinsesse Sofie Hedevig. Ved en reorganisering af sognets skolevæsen i 1847 blev de to skoler lagt sammen til en kommunal skole. I den forbindelse var der tanker om at oprette en 3. klasse eller en såkaldt realklasse, men realskoletanken blev aldrig ført ud i livet.[59]

Byen fik først en realskole i 1883, hvor en kreds af egnens familier trådte sammen. En bestyrer ansattes i 1884, og et skolehus i to etager med plads til 75 elever kunne indvies i 1885. I skolebygningen var der også bolig til bestyreren, lærerindeværelse, kontor og samlingsværelse – og på loftet ti værelser, da skolen også var kostskole. I 1885 overgik ejendomsretten til skolen til bestyreren, og samme år fik skolen eksamensret.

Hals Realskole optog både drenge og piger, dels fordi den moralske fare var mindre her end andre steder, da elevernes fåtallighed gjorde det nemt at holde øje med hver enkelt elev, og fordi "de fleste af Hjemmene med usædvanlig Deltagelse følge Skolens hele Virksomhed, saa der af Skolen og Hjemmene i Fællesskab vaages over alle Elevernes Tarv." Den væsentligste årsag til fællesskolen var imidlertid, at flere forældre havde bedt skolebestyreren om ikke at udelukke pigerne fra realskolens undervisning, idet byen ikke havde eller ville få en pigeskole, og da det ville være for dyrt at opretholde en særskilt pigeafdeling ved realskolen. Det blev bemærket i *Meddelelser angaaende de lærde Skoler,* at "Pigerne have uden Undtagelse arbejdet med største Iver og Alvor, og deres Eksempel har virket kjendelig ansporende paa Drengenes Arbejdslyst."[60]

I 1895 skiftede skolen bestyrer, og lærer L.P. Petersen fra Sørup Højskole blev ejer af realskolen for 14.000 kr. Undervisningsinspektøren havde haft betænkeligheder ved at give Petersen eksamensret, hvilket desværre viste sig berettiget. Ved eksamen i sommeren 1896 blev der opdaget eksamenssnyderi, fordi en af eleverne (der i øvrigt var dumpet) klagede. Bestyreren havde under skriftlig eksamen oversat den engelske stil og ladet den ligge i lokalet til fri afbenyttelse, i matematik havde læreren regnet alle opgaverne og bedt den tilsynsførende give dem til eleverne, mens en anden lærer havde hjulpet eleverne ved tegn og blink. Bestyreren og lærerne blev indkaldt til afhøring, hvor de vedgik snyderiet. Og undervisningsinspektørens straf faldt prompte. Førstelæreren fik en irettesættelse og kunne ikke længere virke som tilsynsførende ved eksamen, den ene lærer måtte ikke virke ved en eksamensberettiget realskole i de næste fem år, hverken som tilsynsførende, lærer eller eksaminator, mens den anden lærer ikke måtte deltage i afholdelse af eksamen, før han havde fået tilladelse hos inspektionen. Skolens eksamensret blev inddraget, så længe Petersen var ejer af skolen, han var

Hals
- Hals Private Realskole: A 1886-1918, *fortsætter i:*
- Hals Kommunale Mellem- og Realskole (Hals Borger- og Realskole): A 1920-54; M+R 1955-63

- Hirtshals Kommunale Mellem- og Realskole: M+R 1953-63

Hjørring
- Hjørring Realskole: R hg 1874-81; A 1882-1905, *fortsætter i:*
- Hjørring Gymnasium (Hjørring Højere Almenskole): M 1907; M+R 1908-63

ifølge undervisningsinspektøren en uvederhæftig person, som aldrig burde have haft eksamensret. Endelig burde statstilskuddet nedsættes til en tredjedel.

Skolens bestyrelse fik ansat en ny bestyrer, men skolens rygte var ødelagt. Hvor der under den første bestyrer (1885-95) havde været 100 dimittender, var der i årene 1896-1914 kun 77 dimittender. Skolens økonomi var ikke god, og dyrtiden under 1. verdenskrig pressede økonomien endnu mere. Bestyrelsen indledte derfor forhandlinger med sognerådet om overtagelse, og i januar 1919 overgik Hals Realskole til kommunen for 8.000 kr.[61]

I forbindelse med overtagelsen besluttede sognerådet at indføre købstadsordnet undervisning, således at børnene gik i skole hver dag. Indtil 1919 var kommuneskolen landsbyordnet med fire klasser, der gik i skole på skift. Det kommunale skolevæsen bestod nu af kommuneskolen med 1.-7. klasse og realskolen med 1.-3. R. Den sidste realskolebestyrer gik med over til kommunen som leder af realafdelingen. For at markere det købstadsordnede skolevæsen skiftede skolen i 1930 navn til Hals Borger- og Realskole. Man holdt i øvrigt fast ved almindelig forberedelseseksamen (præliminæreksamen) helt frem til 1955, hvor skolen overgik til at have mellem- og realeksamen.[62]

Christian Larsen

Hals Realskole 1921, et par år efter at kommunen havde overtaget skolen, som var kommet i økonomiske vanskeligheder under første verdenskrig (foto, Dansk Skolemuseums samlinger).

- Hjørring Private Mellem- og Realskole (Hjørring Private Pigeskole): M 1915; M+R 1916-63
- Østre Skole: M+R 1956-63
- Vestre Skole: M+R 1957-63

Hobro
- Hobro Private Realskole: A 1884-1907, *fortsætter i:*
- Søndre Skole (Hobro Kommunale Mellem- og Realskole): M 1907; M+R 1908-63
- Nordre Skole (Hostruphuse Kommunale Realskole): A 1922-47; M+R 1949-63

- Læsø Private Realskole, Byrum: A 1953-63

Løgstør
- Løgstør Private Realskole: A 1889-1905, *fortsætter i:*
- Løgstør Kommunale Mellem- og Realskole: M 1907; M+R 1908-63

- Løkken Private Mellem- og Realskole: M 1940; M+R 1941-63
- Nibe Kommunale Realskole (Nibe Mellem- og Realskole): A 1893-1907; M 1908; M+R 1910-15; A 1919-62
- Pandrup Private Mellem- og Realskole: M+R 1946-63
- Sindal Private Mellem- og Realskole: M 1909; M+R 1910-63

Skagen
- Skagen Realskole: A 1897-1907, *fortsætter i:*
- Kappelborgskolen (Skagen Kommunale Mellem- og Realskole): M 1907; M+R 1908-63
- Ankermedets Skole: M+R 1958-63

- Skørping Kommunale Mellem- og Realskole (Skørping Kommunale Realskole): A 1947-56; M+R 1957-63

Foruden de egentlige realskoler med eksamensret var der et skiftende antal præliminærkursus og realkursus af forskellig art. Nogle af disse kurser var regulære undervisningsinstitutioner med fastansatte lærere. Disse kurser kunne få statsanerkendelse og modtage statstilskud. En af skolerne var Vebbestrup Præliminærkursus (nu Solhverv Privatskole), som i 1930'erne og 1940'erne forberedte elever til at tage præliminæreksamen (almindelig forberedelseseksamen). Skolen fik ret til at afholde almindelig forberedelseseksamen i 1950. På billedet ses en mælkekusk køre forbi Solhvervs nyopførte bygninger i efteråret 1937 (foto, Solhverv Privatskole).

Sæby
- Sæby Private Mellem- og Realskole (Sæby Private Realskole): A 1885-1906; M 1907; M+R 1908-12, *fortsætter i:*
- Sæby Kommunale Mellem- og Realskole: M+R 1915-63

- Tårs Kommunale Mellem- og Realskole (Tårs Byskole): M+R 1960-63
- Vebbestrup, Solhverv Realskole: A 1950-63
- Vrå Private Mellem- og Realskole: M 1932; M+R 1933-63

Øster Vrå
- Øster Vrå Private Realskole: A 1919-61
- Torslev Centralskole, Østervrå: A 1962-63

- Åbybro Private Mellem- og Realskole: M 1909, M+R 1910-63

Aalborg
- Aalborg Katedralskole: R hg 1855; R lg 1875; A 1881-1903; M+R 1903-1963
- Aalborg højere Pigeskole (Fru Seidelin og Kand. Andersens Pigeskole): A 1890-1907; M 1908; M+R 1909-30, *fortsætter i:*
- Elisabeth Brøndsteds Skole: M+R 1933-63
- Aalborg nye Skole: M 1909; M+R 1910-28, *fortsætter i:*
- Cand.mag. Møllers Realskole: M+R 1931-63
- Danmarksgades Skole (Aalborg Kommunale Mellem- og Realskole i Danmarksgade): M 1910-14; M+R 1918-62 (skolen nedlagt)
- Ryesgades Skole (Aalborg Kommunale Mellem- og Realskole i Ryesgade): M 1927, M+R 1929-63
- Klostermarksskolen/Klostermarkens Skole: M 1928-30; M+R 1933-63
- Hobrovejens Skole: M+R 1942-63
- Sønderbro Kommunale Skole: M+R 1951-63
- Alléskolen: M+R 1958-63
- Vesterkærets Skole: M+R 1958-63
- Rantzausgades Skole: M+R 1960-63
- Kjellerupgades Skole: R 1962-63

Aalborg, omegnskommuner, inklusive Nørresundby
- Nørresundby Private Mellem- og Realskole (Nørresundby Private Realskole): A 1904-06; M 1907; M+R 1908-63
- Vejgård Østre Skole (Vejgård Kommunale Borger- og Realskole): A 1929-33; M 1934; M+R 1935-63
- Skansevejens Skole (Nørresundby Kommunale Realskole): M 1937; M+R 1939-63
- Stolpedalsskolen (Hasseris Kommunale Mellem- og Realskole): M 1944; M+R 1944-63
- Gl. Lindholm Skole, Sundby-Hvorup: M 1946; M+R 1946-63
- Godthåbsgades Skole, Nørresundby: M+R 1958-63

Års
- Års Private Mellem- og Realskole: M 1913; M+R 1914-18, *forsætter i:*
- Års Kommunale Borger- og Realskole: A 1921-62

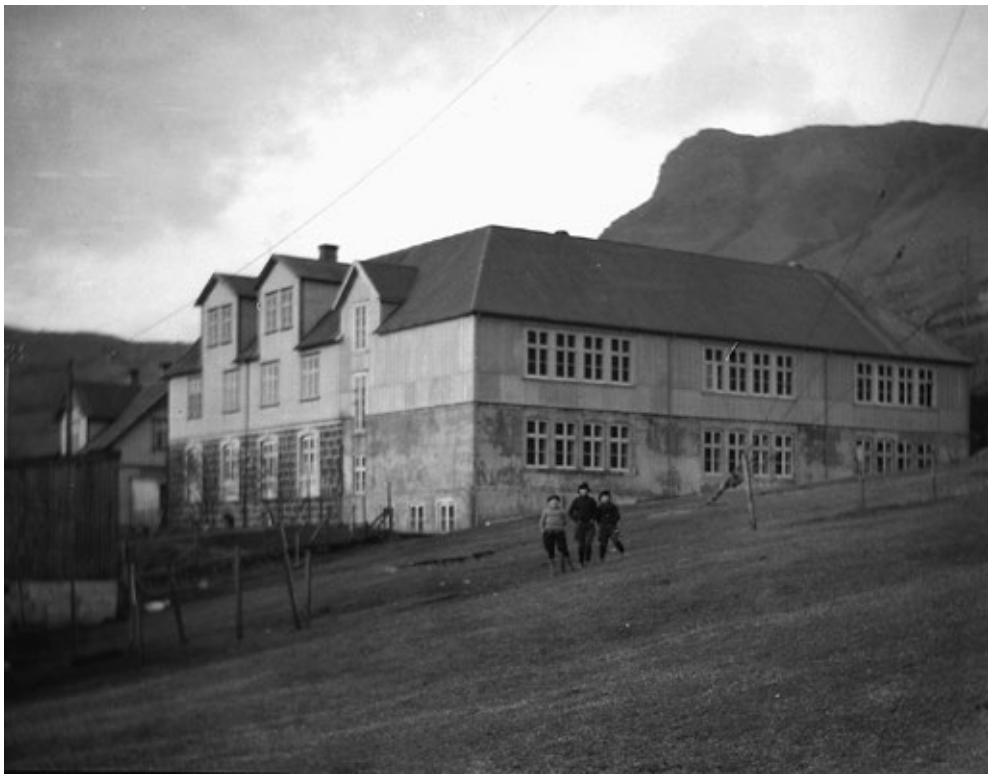

Realskolen i Tvøroyri på Suðuroy med stort fjeld i baggrunden (foto, Føroya Fornminnissavn).

18. Færøerne

- Tórshavn Kommuneskole (Tórshavn Kommunale Mellem- og Realskole/Færøernes Mellem- og Realskole): A 1893-1906; M 1908; M+R 1909-63
- Tvøroyri Kommunale Realskole: A 1925-63
- Klaksvík Kommunale Mellemskole/Klaksvík Skole: M 1938; M+R 1939-63
- Vágur Kommunale Realskole: A 1948-63
- Fugloyarfjørður Skole: A 1961-63

19. Kina

- Den danske Missionsskole i Antung (Dandong): M 1939

Noter

1. E. Nørr 1979 s. 299-304.
2. St. Andreas Kollegium 1923.
3. En god oversigt over de mange katolske skoler findes i: Katolsk håndbog for Danmark 1983 s. 216-31.
4. Institut Sankt Joseph 125 år 1983.
5. O. Meyer 1981.
6. H. Bang 1975.
7. H. Denman 2001; om skolen se s. 55-59, 125-31; H. Denman 2004.

8. Om denne skole se P. Hahn-Thomsen 1973.
9. Katolsk håndbog for Danmark 1983 s. 217.
10. De halvtreds år i Tølløse 1978 (om eksamensafdelingen se s. 52-70).
11. Vejlefjordskolen 1990; J. Kjeldal 2008 s. 105-13.
12. Carolineskolen i 200 år 2005.
13. E. Nørr 2009 s. 153-226.
14. Folketal, areal og klima 1901-60; Statistisk Årbog 1967.
15. LAK. Roskilde Amtsråd. Amtsskolekonsulent E. Stephansens indberetning om amtsrådskredsens skolevæsen for 1947.
16. Folkeskolen 1940 s. 366-67.
17. RA. UVM. 1. Dep. 2. Kt. J.nr. 1949/16-5.
18. Beretning om skolevæsenet i sognekommunerne i Roskilde amtsrådskreds 1952.
19. Om den lokale reaktion på skoleplanlægningen se Roskilde Dagblad og Østsjællands Folkeblad 17.-20. februar 1959.
20. Om disse skoleforbund se de årlige indberetninger fra amtsskolekonsulenten (LAK. Roskilde Amtsråd, Amtsskolekonsulent. Indberetninger 1935-62) og Skitse til kommunesammenlægninger i Roskilde Amtsrådskreds 1964.
21. N.P. Stilling 1987 s. 528-34.
22. J.P. Trap 1899 bind 3 s. 197-98.
23. Horslunde Realskole 1995 s. 9-13.
24. Horslunde Realskole 1995 s. 20-22.
25. J.P. Trap 1899 bind 3 s. 574-80. Befolkningstal er hentet fra www.byhistorie.dk.
26. Tabellariske Meddelelser vedrørende Borger- og Almueskolevæsenet udenfor Kjøbenhavn for Aaret 1897 s. 21, 23.
27. Tabellariske Meddelelser vedrørende Borger- og Almueskolevæsenet udenfor Kjøbenhavn i Aaret 1896 passim.
28. O. Daneved, O. Visti Pedersen og O. Søndberg 1997.
29. G. Pouplier, T. Wind Hansen og I. Fischer 1980.
30. O. Marcussen 1960 s. 915.
31. O. Marcussen 1960 s. 915-16.
32. T. Hviid 2001.
33. A. Johannsen 2003 s. 83-118.
34. Realschule Tondern 1906-1920 und ihre Abbauklassen 1960.
35. Tønder Statssskole 1920-1945; H. Becker-Christensen 1993 s. 235-41.
36. Tønder Seminariums Øvelsesskole 1920-1980.
37. E. Nørr 2003 s. 369ff.
38. Til lykke 1996.
39. Tønder Statsskoles jubilæumsbog 1970 s. 29ff.
40. J.I. Bøgner 1969 s. 262-80.
41. Medd. LS 1890/91 s. 432.
42. Se dette værks kapitel 5.
43. K. Boas 1987 s. 34.
44. Johs. Bjerrum, Skjern Realskole, fik eksamensret 14. februar 1921. Medd. HA 1920/21 s. 484.
45. Bestyrelsen for VGT's venner til bestyrelsen for Vestjysk Gymnasium 8. oktober 1948; erklæring af juni 1951 fra Udvalg til overvejelse af gymnasieforholdene, trykt i Rt. 1951/52 Tillæg A sp. 5751-5770; lov 7. juni 1952 om statens overtagelse af Vestjydsk Gymnasium, Tarm.
46. 1952/53, 1954/55, 1956/57 oprettedes kun en 1. mellem. Vestjysk Gymnasiums beretninger 1952/53ff.

47. Ølgod i Ribe Amt (eksamensret 1933), Ulfborg (1936), Nørre Nebel (1943), Vestervig (1947).
48. C. Buur 1930 tillæg s. 40-46.
49. C. Buur 1930 s. 151-52, 188, tillæg s. 37.
50. G. Spelling Østergaard m.fl. 1984 s. 10-35. I. Gejl 1978 s. 239-41.
51. E. Nørr 1978 s. 89-101.
52. Skolen i centrum 1990.
53. Vestre Skole Viborg 1935-85.
54. R. Føns 3. november 1935 til undervisningsinspektør Otto Bjørneboe. RA. Undervisningsinspektøren for Mellem- og Realskolerne. Korrepondance (alfabetisk) 1927-49, pk. 17 (læg: Viborg private Realskole).
55. Jf. herom overlærer Aage Nielsen, Østre Skole, 4. september 1946 til Otto Bjørneboe (pk. 17, læg Viborg kommunale skoler); A. Bonde og H. Ditzel 1962.
56. Søndre Skole Viborg 1916-1966; Søndre Skole 1916-1991.
57. Østre Skole 1887-1962 s. 88.
58. J.P. Trap 1901 bind 4 s. 422-24.
59. A. Studstrup 1991 s. 24-36.
60. Medd. LS 1886 s. 329-34.
61. J. Gregersen 1959-60 s. 270-98.
62. A. Studstrup 1991 s. 47-68.

DEN DANSKE REALSKOLE

ET SKOLEBLAD.

ORGAN FOR DANMARKS REALSKOLEFORENING.

REDIGERET AF ALB. DAHL.

Nr. 1. 15. JANUAR 1901. 3. Aargang.

INDHOLD: Alb. Dahl: Ved Aarsskiftet 1901. — Förslag fra det i Anl. af Kredsdelingen nedsatte Udvalg. — J. Aldal: Realskolens økonomiske Stilling. — Realskolerne. — Anmeldte Beger. — Min. Bekendtgørelse. — Bekendtgørelser.

DEN DANSKE REALSKOLE

Annonce-Omslag.

Nr. 4. 1. MARTS 1917. 19 Aargang.

DEN DANSKE REALSKOLE

ORGAN FOR DANMARKS REALSKOLEFORENING

Nr. 6. 1. APRIL 1920. 22. Aargang.

DEN DANSKE REALSKOLE

ORGAN FOR DANMARKS REALSKOLEFORENING

Nr. 11. 1. JUNI 1938. 40. Aargang.

DEN DANSKE REALSKOLE

UDGIVET AF DANMARKS REALSKOLEFORENING

1966 68. årgang 1-2

13. JANUAR

DEN DANSKE REALSKOLE

1-2

UDGIVET AF DANMARKS REALSKOLEFORENING

70. årgang 13. januar 1968

DEN DANSKE REALSKOLE

TIDENS SKOLE

1-2

UDGIVET AF DANMARKS REALSKOLEFORENING

74. årgang 13. januar 1972

TIDENS SKOLE

DEN DANSKE REALSKOLE

1-2

UDGIVET AF DANMARKS REALSKOLEFORENING

75. årgang 18. januar 1973

X. Realskoleforeningerne

Den danske Realskoles forskellige bladhoveder 1899-1974
(Den danske Realskole 1974, jubilæumsnummer).

29. Realskolens foreninger
– fra Danmarks Realskoleforening til Danmarks Privatskoleforening

CHRISTIAN LARSEN

I det følgende vil foreningsdannelsen på realskoleområdet fra 1880'erne til begyndelsen af 2000-årene blive fulgt fra begyndelsen i fællesforeningen Danmarks Realskoleforening over udviklingen til en paraplyorganisation for en række underforeninger frem til den nuværende Danmarks Privatskoleforening. Hvad ønskede foreningerne at opnå? Hvordan ville de opnå det? Og lykkedes det at opnå de mål, som man satte sig?

1. Indledning

DEN DANSKE REALSKOLE

ET MAANEDSBLAD.

ORGAN FOR DANMARKS REALSKOLEFORENING.

REDIGERET AF ALB. DAHL.

Nr. 1. 15. JANUAR 1899. 1. Aargang.

INDHOLD: *Alb. Dahl:* „Den danske Realskole". — Skolebestyrer *C. A. Lyngbye:* Realskolens Reform. — Til Regering og Rigsdag. — Fra Rigsdagen. — Bekendtgørelser.

„Den danske Realskole".

Vi have nu Realskole ved Realskole hele Landet over; de ere voksede op i frodig Mængde, særlig i den sidste halve Snes Aar. Grundene hertil kunne vi altid komme ind paa. Men det var jo ganske naturligt og selvfølgeligt, at Realskolens Mænd kom til at tænke paa, hvad der kunde gøres for at faa et *Samarbejde* i Stand mellem alle dem, der stode i samme Gerning og arbejdede mod samme Maal, og som derfor maatte have en Uendelighed af Interesser tilfælles.

Vi fik da en Forening, der holdt *Møder*. Og Møder kunne ikke prises højt nok: de baade ægge og vække, oplyse og oplive; uden Møder ingen Forening.

Men vi kunne ikke holde Møder hele Aaret rundt. Møder ere af den Natur, at der maa pustes ud imellem dem. Desuden kan man ikke faa alle — ofte desværre kun meget faa — til at deltage i dem: der er langt til dem; der skal Penge til — og der er meget i Vejen.

Vi maatte da have et *Blad*. Det kan komme alle Vegne; det behøver man ikke at rejse efter; det kan komme til alle, og alle kunne komme til det.

Og Bladet kom til at hedde: *„Den danske Realskole"*.

Det var ganske naturligt, at Bladet fik dette Navn, da det er udgaaet fra den danske Realskole, og da det er sat til at varetage

Første nummer af *Den danske Realskole,* Realskoleforeningens medlemsblad, 1899. I dette nummer kunne medlemmerne læse en artikel om realskolens reform af foreningens formand, C.A. Lyngbye, og et andragende til Rigsdagen om økonomisk støtte, ligesom læserne fik et uddrag af Rigsdagens forhandlinger om de to andragender. Endelig var der annoncedelen med reklame for skolebøger, P. Rønnings "1ste Kl. statsavtoriseret Skoleblæk" og herreekviperingsbutikken Chr. L. Simonsens Efterfølgere, der solgte "det billigste og holdbareste" stjernelinned (*Den danske Realskole* 1899).

»Vi have nu Realskole ved Realskole hele Landet over; de ere voksede op i frodig Mængde, særlig i den sidste halve Snes Aar.«[1] Således skrev Albert Dahl i det første nummer af *Den danske Realskole* i 1899. Bladet var det nye organ for Danmarks Realskoleforening, stiftet i 1891 som talerør for de mange realskoler, der voksede frem i disse år. I 1886 havde der været 71 skoler; ti år senere var antallet vokset til 138 skoler, og der opstod et behov i realskolekredse for at have et organ, der kunne være et samlingspunkt for de mange skoler og agere på deres vegne. Det skulle dog vise sig, at det kunne være vanskeligt at forene de mange interesser, som realskolerne og deres ansatte havde.[2]

2. Begyndelsen

Christian Hansen, Hjørring Realskole, formand for Realskoleforeningen 1891-97 (Den danske Realskole 1916).

Der havde været tilløb til foreningsdannelse i løbet af 1880'erne. I 1882 mødtes nitten realskolebestyrerer i Vejle for at drøfte »forskjellige Realskolerne vedkommende Spørgsmaal, særlige de økonomiske«, og man rettede henvendelse til Kultusministeriet med en række ønsker: Dels forhøjelse af tilskuddet til realskolerne og til de lave satser af skolepenge som en måde til at forbedre lærerlønningerne, dels oprettelse af en pensionsfond for realskolelærere, som delvis skulle finansieres med statstilskud.[3] Der ses ikke at være kommet noget ud af dette møde og af henvendelse til ministeriet. I 1888 dannedes *Almindelig Realskoleforening*, men det eneste, som foreningen gjorde, var at indbyde til møde på Hotel Dagmar i København til fornyelse af foreningen i 1891.

Den 24. og 25. juli 1891 mødtes repræsentanter for 42 kommunale og private realskoler i København; hvem der tog initiativ til mødet, vides ikke. Man vedtog at oprette »Realskoleforeningen for Danmark« – eller som den få dage senere kom til at hedde, da foreningens sekretær bestilte et gummistempel til medlemskortene: *Danmarks Realskoleforening*. Der blev valgt en bestyrelse med skolebestyrer Christian Hansen fra Hjørring som formand, og forsamlingen vedtog også midlertidige love for foreningen. Formålet med foreningen var »at virke for Realskolens Tarv«.

Baggrunden for foreningens oprettelse skal ses i sammenhæng med det stigende antal realskoler efter indførelsen af almindelig forberedelseseksamen i 1881, hvor en stor mængde nye skoler »voksede op i frodig Mængde« og således gjorde behovet for et forum for drøftelser af fælles forhold – internt såvel som eksternt i forhold til bevillingsmyndigheder, politikere og den almindelige offentlighed – så meget vigtigere. Ser man på de andre skoleformer, havde folkeskolens lærere allerede i 1874 dannet Danmarks Lærerforening (DLF), og i 1890 sluttede gymnasielærerne sig sammen i De lærde Skolers Lærerforening (fra 1916 Gymnasieskolernes Lærerforening, GL). Året efter kom Københavns Kommunelærerindeforening og Realskoleforeningen til verden, i 1892 Den danske Pigeskole og i 1895 Københavns Kommunelærerforening. Et led i uddannelsernes professionalisering og udvikling henimod at blive professionsuddannelser var bl.a. at danne professionsforeninger, som kunne håndhæve uddannelse og status, samt forsøg på at tiltage sig magt eller opnå indflydelse på sine særlige områder, ligesom forsøge at monopolisere de opgaver, som foreningen og dens medlemmer udførte.[4] Den nye forening skulle altså håndhæve den eksamensform, som realskolen var, og gøre sin indflydelse gældende på de områder, som berørte realskolen.

I de første tredive år af foreningens levetid var det i stor udstrækning den private realskole, der tegnede foreningen, både hvad angik foreningens relative andel i medlemstal og arbejdsfelter. Foruden forskellige pædagogiske emner var de gennemgående temaer i foreningens virke de første årtier spørgsmålet om statstilskud og skolepengenes størrelse, lærerlønninger samt statslig støtte til pensionering, hvilket havde været ønsker siden 1882.

Ved lobbyarbejde lykkedes det i 1902 at få en tilskudslov for de private realskoler, ligesom der kom regler om en pensionskasse med statsligt tilskud. Og man fortsatte lobbyarbejdet for at få forhøjet tilskudsrammen (se også dette værks kapitel 15).

I udgangspunktet var foreningen oprettet som en fælles forening for hele realskoleområdet. Foreningen påtog sig således at skulle repræsentere såvel skoleledere/skolebestyrere som lærere, pigeskoler som drengeskoler, både private og kommunale realskoler – under samme hat. Det var ikke uden vanskeligheder og skulle komme til at præge foreningens fremtidige arbejde på godt og ondt. Ret hurtigt viste det sig, at foreningen rummede en række interne grupperinger med særlige – og i visse tilfælde – modstridende interesser. Allerede midt i 1890'erne førte utilfredshed med foreningens linje i forhold til statstilskud og pensionering til udmeldelser fra en række pigeskoler, idet de følte sig oversete. Der skulle gå 25 år, før pigeskolerne gennem oprettelsen af en særforening fik et egentligt talerør i Realskoleforeningen.

Almenskoleloven af 1903 var et andet stort emne, som fik tildelt megen spalteplads i *Den danske Realskole* og fyldte i foreningens arbejde – både op til og i perioden efter lovens gennemførelse. Debatten var livlig, men viste også en forening, der var splittet indadtil, og få måneder efter lovens vedtagelse blev den siddende formand C.A. Lyngbye

Boks 61. Foreningsbladet Den danske Realskole / Tidens Skole 1899-1998

Allerede i 1892 havde Realskoleforeningen knyttet forbindelse til *Skolebladet* med henblik på offentliggørelse af foreningens meddelelser.[5] Fire år senere faldt valget på *Nationaltidendes Undervisningstidende*. Men utilfredshed i forhold til bladenes form og redaktion førte 1899 til oprettelsen og udgivelsen af bladet *Den danske Realskole*. Det var Albert Dahl, der delvist for egen regning påtog sig opgaven med redaktion og udgivelse af bladet. Fra 1900-01 fik bladet desuden bevilliget et årligt tilskud på finansloven. I perioden 1909-11 blev bladet udsendt sammen med medlemsbladet for foreningen Den Danske Pigeskole – *Bog og Naal* – til begge foreningers medlemmer.

I de første år udsendtes *Den danske Realskole* en gang om måneden, men fra 1903 udkom bladet to gange om måneden, ligesom det blev medlemsblad og udsendtes til alle foreningens medlemmer. Bladets første årgang bestod af atten numre à 16 sider eller i alt 194 sider foruden annoncer. I årenes løb voksede bladets omfang, især fra 1920 hvor Knud Klaumann blev redaktør, og i 1949 nåede man højdepunktet med 1.300 sider i en årgang. De følgende år lå sidetallet på cirka 1.100 sider.

I 1972 fik bladet dobbeltnavnet *Den Danske Realskole – Tidens Skole* som forberedelse til den store navneændring i 1973: *Tidens Skole – Den Danske Realskole*. Man troede nemlig, at realafdelingen ville blive afskaffet og ordet real forsvinde fra skoleloven, og man ville derfor havde et neutralt navn til bladet. Man var imidlertid lidt på forkant med udviklingen, for real'en forsvandt først med skoleloven af 1975.

Realskoleforeningen og Frie Grundskolers Lærerforening (FGL) gik i 1974 sammen om at udgive *Tidens skole*, som i 1976 blev en selvejende institution. Fra 1979 hed bladet *Tidens skole. Frie grundskolers blad*. Oprindeligt havde redaktøren også varetaget et lærerjob ved siden af redaktionsarbejdet, men fra 1979 var redaktøren heltidsansat og fra 1983 med en professionel journalist i spidsen. Bladsamarbejdet varede til 1995, hvor FGL besluttede at træde ud og oprette sit eget blad. *Tidens Skole* fortsatte med at udkomme frem til februar 1998, hvor bladet lukkede efter udsendelsen af hæfte nr. 1 i årgang 100. Siden 1999 har foreningen udgivet *Nyt om privatskolerne*.

Redaktører: lærer Albert Dahl 1899-1915, inspektør Ejnar Kirkegaard 1915-19, skolebestyrer Knud Klauman 1919-23, lærer Hugo H. Thompson 1923-38, skolebestyrer Hans I. Hansen 1938-48, skoleinspektør Aage H. Petersen 1948-53, overlærer H. Munkholm Petersen 1953-58, skoleinspektør Gunnar Pedersen 1958-64 og viceinspektør Karl Hårbøl 1964-1975, Jais Jensen 1974-75, Erhardt Jakobsen 1976-78, Jakob Gormsen 1979-82, Svend Hansen 1983-85, Jais Jensen 1986-1994, Thomas Kehlet 1994-96 og Kurt Ernst (ansvarshavende redaktør) 1996-98.

mere eller mindre tvunget til at gå af efter stærkt pres fra en gruppering i foreningen (se kapitel 5).[6] På lærersiden følte man sig også underrepræsenteret. I 1902 resulterede det i opdeling af medlemmerne i en ledergruppe bestående af skolebestyrere (inklusive tilsynsmænd samt æresmedlemmer) og en lærergruppe. Hver gruppe valgte herefter to medlemmer ind i bestyrelsen. Det femte og sidste medlem valgtes af deltagerne ved foreningens årsmøde.[7]

I årene efter 1903 var spørgsmålet om statstilskud og en revision af tilskuddene fortsat højaktuelt i foreningen og skulle vedblive med at være det løbende. I takt med det stigende antal kommunale realskoler kom også spørgsmål om timereduktion og højere løn for ansatte i de kommunale skoler samt spørgsmål om overførsel af anciennitet på dagsordenen. Stigningen i antallet af kommunale realskoler afspejlede sig også internt i foreningen, hvor lærere og ledere fra denne sektor efterhånden udgjorde en større interessegruppe.

Gruppedannelserne inden for foreningen kulminerede med rekonstruktionen af foreningen i 1921. Startskuddet hertil var oprettelsen af *De Private Provinsrealskolers Lærerforening* i 1919. Allerede i 1906 havde de private realskoler i provinsen dannet *Den Private Provinsrealskole* ledet af Kr. Hatt i Frederikssund, S. Madsen-Mygdal i Tarm og M.N. Slebsager i Vejen, men foreningen var ophørt i 1908. Man var utilfreds med ikke at være repræsenteret i bestyrelsen, og formålet med den nye særforening var derfor at sikre, »at alle Stemmer inden for Realskolen kan høres rettidigt paa rette Sted«.[8] Årsmødet 1919 blev præget af et skarpt opgør mellem formanden, C. Christensen-Dalsgaard, og skolebestyrer Kr. Hatt om revision af tilskudsloven og den dermed forbundne lønsag. Også lærerrepræsentanten Hans I. Hansen angreb formanden og stillede forslag om en 'næse' til ham, et forslag som dog faldt ved den følgende afstemning. En udløber af årsmødet blev stiftelsen af De Private Provinrealskolers Lærerforening med Hans I. Hansen i spidsen og med eget medlemsblad, *Realskolen* 1919-21.[9] Senere på året kom Realskoleforeningens Bestyrerudvalg til, og i 1920 nedsatte de kommunale realskoler et udvalg til varetagelse af deres særlige interesser.

Realskoleforeningen havde fået svært ved at rumme de mangeartede interesser og tilgodese alle behov. Foreningen måtte derfor rekonstrueres, hvilket skete på årsmødet i 1921, hvor der blev vedtaget nye vedtæger til »Foreningens Genrejsning«, som formanden, H.P. Neisig, udtrykte det i årsberetningen. Foreningen var herefter en paraplyorganisation for fem særforeninger: 1) Den Private Realskoles Bestyrerforening, 2) Den Private Realskoles Lærerforening, 3) Den Kommunale Realskoles Overlærer- og Lærerforening, 4) Pigeskolegruppen og 5) Den neutrale gruppe, der bestod af medlemmer, som ikke delte nogle af særforeningernes interesser. Særforeningerne var repræsenteret med et medlem hver i hovedforeningens styrelse, bortset fra den kommunale særforening, som havde to medlemmer i bestyrelsen; den neutrale gruppe havde ikke en selvskrevet repræsentant. Tre styrelsesmedlemmer valgtes herudover ved direkte valg af alle foreningens medlemmer.[10]

3. Mellem kommunal og privat

Hvor økonomiske spørgsmål havde domineret Realskoleforeningens årsmøder frem til begyndelsen af 1920'erne, blev det i de følgende år undervisningsmæssige, faglige og uddannelsespolitiske spørgsmål, som i højere grad var genstand for drøftelse og debat.

I perioden fra slutningen af 1920'erne og frem til vedtagelsen af skoleloven i 1958 inddroges realskolen ofte i den stående skolepolitiske debat om skolens indhold generelt, og den kan som Erik Nørr beskriver ovenfor, betegnes som en skoleform klemt mellem to stormagter: folkeskolen på den ene side og gymnasiet på den anden.

En anden tendens forstærkedes desuden i denne periode. Allerede i 1923 oversteg antallet af den kommunale lærerforenings medlemmer (346) antallet i den private lærerforening (316). Ti år senere havde antallet af offentlige realskoler også overhalet de private – hvad der dog fortrinsvis skyldtes det store antal offentlige mellem- og realskoler i hovedstaden. Tendensen var tydelig over de følgende årtier, og foreningens diskussioner og debatter kom i stigende grad til at dreje sig om problemstillinger m.m. i relation til de kommunale skoler samt forholdet mellem de kommunale og private skoler.

Stigningen i antalle af kommunale mellem- og realskoler fik også de kommunale repræsentanter til at kræve mere indflydelse. I 1929 og 1933 stillede den kommunale lærergruppe forslag om, at foreningen skulle have to afdelinger, Den Private Realskoleforening og Den Kommunale Realskoleforening, med hver tre hovedbestyrelsesmedlemmer samt to af årsmødet valgte medlemmer, men forslagene kom ikke igennem. Formanden for Bestyrerforeningen P.A. Dissing afviste i 1933, at bestyrelsesposterne skulle fordeles efter medlemsantal: »Interesserne, der skal varetages, kan ikke maales ved Medlemmernes Antal«, og at bestyrelsesmedlemmerne var grupperepræsentanter, ikke medlemsrepræsentanter. Ligeledes afviste han forslaget om årsmødevalgte bestyrelsesmedlemmer: »Aarsmødets Deltagere er ikke de rette til at vælge.«[11] Uden tvivl har Bestyrerforeningen frygtet at miste magten til den kommunale realskole, hvis der skulle stemmes efter antal medlemmer. Året efter nåede man frem til et kompromis, hvorefter foreningen opdeltes i to afdelinger, en kommunal og en privat, med fire bestyrelsesmedlemmer til de kommunale og fem til de private realskoler. Endvidere skulle formandsposten gå på skift hvert andet år mellem de kommunale og de private repræsentanter. Så langt ville de private realskoler strække sig, og i den kommunale forening ville man ikke sprænge foreningen på dette spørgsmål.[12]

I 1948 besluttedes det at opløse Pigeskolegruppen, som kun havde meget få medlemmer (41), og efter en afstemning blandt gruppens medlemmer ophørte særforeningen 31. juli 1949.[13]

Endnu i 1950'erne kunne bølgerne gå højt på årsmøderne. På årsmødet i 1952 med 450 deltagere kom det således til et skænderi mellem formanden, skolebestyrer W. Stenberdt, og lærernes formand, Olaf Christensen. Stenberdt angreb voldsomt Christensen for at have misinformeret medlemmerne i en sag om overenskomsten for lærerne: Christensen »har lagt gift for mig med en artikel i D.d.R., hvori han drager min loyalitet i tvivl.« Stenberdt ønskede derfor ikke længere at bestride hvervet som formand, og Christensen nedlagde sit mandat i hovedbestyrelsen. Det hele blev refereret i *Den danske Realskole* under overskriften »Et bevæget årsmøde. Opgør på et af de største møder i D. R.s historie.«[14]

4. Realskolen under afvikling

Realskoleforeningen var fortsat aktiv i den uddannelsespolitiske debat, når det gjaldt realskolen, dens form, indhold og forbindelse til andre skoleformer. Det gjaldt både i begyndelsen af 1930'erne med Byskov-kommissionens betænkning og med kampen om

mellemskolen fra slutningen af 1940'erne, en kamp som foreningen tabte, da undervisningsminister Jørgen Jørgensen og DLF gik sammen om et forslag udenom GL og Realskoleforeningen (se kapitel 6). Her lykkedes det altså ikke at vinde gehør for realskolens synspunkter hos beslutningstagerne, og foreningens formand, W. Stenberdt, måtte på årsmødet i 1958 erkende, at »loven er vedtaget i den form, den har. D. R. har ikke ønsket den således, men lov er lov, og lov skal holdes.«

1960'erne og 1970'erne blev præget af, at Realskoleforeningens særforeninger blev opløst eller blev en del af andre organisationer på uddannelsesområdet. I 1966 dannede

W. Stenberdt, formand for Realskoleforeningen, på talerstolen på foreningens stormombruste årsmøde 1952, hvor det kom til åbent skænderi mellem formanden og et hovedbestyrelsesmedlem. Referatet fra årsmødet blev bragt i Den danske Realskole under overskriften "Et bevæget årsmøde. Opgør på et af de største møder i D. R.s historie" (Den danske Realskole 1952).

Realskoleforeningen under afvikling kunne man kalde dette billede med formanden, skolebestyrer Bent H. Pedersen. På årsmødet 1975 besluttede man at nedlægge Danmarks Realskoleforening fra 1. januar 1976 og lade Bestyrerforeningen overtage foreningsnavnet (Tidens Skole 1975).

Bestyrerforeningen Frie Folkeskolers Fællesråd (FFF) sammen med Dansk Friskoleforening, Foreningen af Friskoleledere i Storkøbenhavn og Købstæderne samt Foreningen af Katolske Skoler i Danmark. I 1970 blev den kommunale lærerforening medlem af FFF. Hos Den Kommuale Realskoleforening var medlemstallet vigende i løbet af 1960'erne og i begyndelsen af 1970'erne, og særforeningens bestyrelse syntes derfor ikke, at man med så få medlemmer skulle optage halvdelen af hovedbestyrelsespladserne. Dertil kom, at bestyrelsen ikke længere havde selvstændige opgaver, hvorfor det var dyrt at køre videre som selvstændig forening. Foreningen blev derfor omdannet til Den Kommunale Fraktion og indlemmet i Realskoleforeningen.[15]

Hvad angik Den Private Realskoles Lærerforening, var der fra 1970 forhandling med DLF – ikke om optagelse, men om en tilslutningsordning. Men fra DLF's side blev det meldt ud, at man kunne blive optaget som fraktion i DLF, og at underviserforbund ikke mere var aktuelt.[16] Som følge af beslutningen om oprettelse af Lærernes Centralorganisation som samlet organisation for lærerforeninger trådte lærerforeningen ud af Realskoleforeningen i 1974 og dannede Frie Grundskolers Lærerforening (FGL).[17]

Ved årsmødet i 1975 bestod Realskoleforeningen kun af Bestyrerforeningen, Den Kommunale Fraktion og de direkte medlemmer. Bent H. Pedersen, formand for Realskoleforeningen, bød derfor velkommen til det sidste årsmøde i Danmarks Realskoleforenings regi og fremlagde den sidste årsberetning. Årsmødet besluttede at nedlægge foreningen fra 1. januar 1976, hvorefter Bestyrerforeningen overtog navnet Danmarks Realskoleforening. Bestyrerforeningens navneskifte skulle bl.a. markere, at foreningen var en skoleforening og ikke – som lærerforeningen – en fagforening.[18]

5. Privatskolernes forening

Med folkeskoleloven af 1975 forsvandt realeksamen som selvstændig eksamen fra 1978. I forbindelse med det lovforberedende arbejde havde Realskoleforeningen rettet henvendelse til Folketingets Undervisningsudvalg for at gøre sin indflydelse gældende. Man tilsluttede sig en mere fleksibel skolestruktur med reelle muligheder for både elev- og undervisningsdifferentiering, men understregede, »at det faglige niveau må fastholdes, således at et fag, der efter 10. skoleår afsluttes på højeste niveau, mindst ligger på højde med det nuværende realeksamensniveau.« Man ønskede altså de afsluttende prøver fastholdt, således at man stadig havde en »vare« at tilbyde (se kapitel 7). 1975-loven blev ikke helt, som Realskoleforeningen havde ønsket det. Loven indførte enhedsskolen, og

Boks 62. Formænd i Danmarks Realskoleforening/Danmarks Privatskoleforening og tilknyttede særforeninger 1891-2010.

Danmarks Realskoleforening/Danmarks Privatskoleforening 1891-

1891-97	Chr. Hansen, skolebestyrer, Hjørring
1897-1903	C.A. Lyngbye, skolebestyrer, København
1903-09	Hans Gregersen, skolebestyrer, København
1909-20	C. Christensen-Dalsgaard, skolebestyrer, Randers
1920-29	H.P. Neisig, skolebestyrer, Nakskov
1929-31	C. Hauge, skolebestyrer, Vejen
1931-32	J. Høirup, skoleinspektør, Nyborg
1932-42	J. Futtrup, skolebestyrer, Grindsted
1942-45	Ingvard Nielsen, skolebestyrer, Bagsværd
1945-52	W. Stenberdt, skolebestyrer, Hillerød
1952-54	Lars Nielsen, overlærer, Kerteminde
1954-58	W. Stenberdt, skolebestyrer, Hillerød
1958-60	J.A. Mathorne, skoleinspektør, Horsens
1960-66	Chr. Kjeldsen, skoledirektør, Vejle
1966-71	Bent Christensen-Dalsgaard, skolebestyrer, Kolding
1971-75	Bent H. Pedersen, skolebestyrer, Odense
1976-77	Herluf Elmegaard Kristensen, skolebestyrer, Tåstrup
1977-79	Bent Christensen-Dalsgaard, skolebestyrer, Kolding
1979-83	Hans Jørgen Jørgensen, skolebestyrer, Aalborg
1983-87	Bent Holm-Jørgensen, skolebestyrer, Fredericia
1987-91	Ejvind Kjølbye, skolebestyrer, Tølløse
1991-	Kurt Ernst, skolebestyrer, Århus

Den Private Realskoles Lærerforening 1919-1974[19]

1919-20	Hans I. Hansen, lærer, Frederikssund
1920-22	Henrik Jørgensen, lærer, Brenderup
1922-30	W. Stenberdt, lærer, Frederikssund
1930-34	N. Ebbesen, lærer, Nr. Åby
1934-37	A. Jessen-Gammelgaard, lærer, Ålestrup
1937-38	N. Ebbesen, lærer, Nr. Åby
1938-48	S.A. Bo, inspektør, Århus
1948-53	Olaf Christensen, viceskoleinspektør, Tåstrup
1953-55	J. Flemming Nielsen, overlærer, Århus
1955-56	N. Sig. Pedersen, lærer, Odense
1956-63	O. Mygind, overlærer, Dybvad
1963-70	Bent H. Pedersen, overlærer, Tåstrup
1970-73	Hans J. Jørgensen, lærer, Frederikssund
1973-74	Bjarne Jønsson, lærer, Tåstrup

Den Private Realskoles Bestyrerforening 1921-1975[20]

1921-29	Axel Hansen, skolebestyrer, Århus

1929-45	P.A. Dissing, skolebestyrer, Otterup
1945-55	R. Føns, skolebestyrer, Viborg
1955	Aage Rasmussen, skolebestyrer, Glumsø
1955-65	Svend Jensen, skolebestyrer, Otterup
1965-72	Søren Møller Thomsen, skolebestyrer, Helsinge
1972-75	Herluf Elmegaard Kristensen, skolebestyrer, Åbybro/Tåstrup

Den Kommunale Realskoleforening 1921-1972[21]

1921-46	J. Høirup, overlærer/stadsskoleinspektør, Nyborg
1946-60	J.A. Mathorne, skoleinspektør, Horsens
1960-66	Chr. Kjeldsen, skoledirektør, Vejle
1966-72	Svend Nielsen, viceskoleinspektør, Roskilde

Pigeskolegruppen 1921-1949

1921-27	Marie Poulsen, lærerinde, Aalborg
1927-29	Anna Bjerregaard, skolebestyrerinde, Århus
1929-30	A. Krause, skolebestyrerinde, Kolding
1930-31	Ingeborg Schultz, lærerinde, Aalborg
1931-36	J. Esvang, lærerinde, Århus
1936-38	C. Jul. Lehn, skolebestyrer, Odense
1938-46	A. Myrhøj, skolebestyrerinde, Fredericia
1946-49	K. Bek, Kolding

som Bent H. Pedersen sagde på årsmødet i 1975: »Det kan ikke være nogen hemmelighed, at det ikke netop var efter vort ønske.« Men nu var loven vedtaget, og det tjente derfor ikke noget formål at gå ind i en dybere diskussion af resultatet.[22]

Af andre emner, der optog foreningen i slutningen af 1970'erne og i 1980'erne, kan nævnes arbejdet med en ny friskolelov, som blev vedtaget i 1977, og som i al væsentlighed opfyldte foreningens ønsker.[23] Et andet forhold, som optog foreningen, var omlægning af tilskudssystemet, som resulterede i tilskudsloven af 1987.[24] I 1980'erne og i begyndelsen af 1990'erne var et af de tilbagevendende temaer på årsmøderne reduktionen i statsstøtten som følge af besparelser i de offentlige finanser. Besparelserne bekymrede skolerne meget, for deres eneste udvej for at få balance på budgettet var at hæve skolepengene. Men det kunne man kun gøre til en vis grænse, hvis man fortsat ville være skole for alle. Man kunne risikere at ende med en skole for de børn, hvis forældre havde råd til at betale mere, og dermed ville en forhøjelse af skolepenge give social slagside.[25] Med vedtagelsen af tilskudsloven af 1991 blev de økonomiske forhold for skolerne bedre, og i foreningen kom der i de følgende år mere fokus på undervisningsmæssige, pædagogiske og faglige forhold.

I 1985, 1992 og 1994 stillede bestyrelsen for N. Kochs Skole forslag om at omdanne Realskoleforeningen til en ren skoleforening, hvis hovedinteresse skulle være at arbejde for forældrenes ret til et frit skolevalg. Bestyrelsen mente, at det ville foreningen bedre kunne gøre, hvis den var en forening af forældrestyrede skoler, hvor forældrene havde den afgørende indflydelse. Forslaget blev ikke til noget, i 1985 især på grund af modstand fra de katolske og de privatejede skoler.[26]

Bestyrelsen forsøgte i begyndelsen af 1990'erne at ændre foreningens navn til Danmarks Privatskoleforening for at give foreningen et mere nutidigt navn, men mødte modstand fra medlemmerne. Først i 1998 lykkedes det at få navneforandring til Privatskolerne – Forening af Frie grundskoler og i 1999-2000 til Danmarks Privatskoleforening.[27]

Kurt Ernst, 1982-2006 skolebestyrer på Elise Smiths Skole i Århus og siden 1991 formand for Danmarks Privatskoleforening. Han er den længst siddende formand i foreningens 119-årige historie (foto Omar Ingerslev).

Privatskoleforeningens formål i dag er at arbejde for en styrkelse af det faglige niveau i grundskolen og for afholdelse af prøver ved afslutningen af elevernes grundskoleforløb. Desuden arbejder foreningen for »skolernes frihed til selvstændigt at tilrettelægge undervisningens indhold og friheden til at disponere individuelt over statens tilskudsmidler, således at skolen og undervisningen blev målt på de opnåede resultater i stedet for statslig detailregulering.« Foreningens medlemmer udgøres af 126 skoler med i alt 44.000 elever.[28]

Noter

1. DdR 1899 s. 1.
2. Hvor andet ikke er angivet, bygger det følgende på A. Noack 1941 og K. Hårbøl 1966 s. 79-103 samt gennemgang af DdR 1899-1972, TS 1973-98 og NOP 1999-2009.
3. Medd. LS 1882/83 s. 198-99.
4. H. Harnow 1995 s. 18-19.
5. Det følgende bygger på: Den Danske Realskole. Nogle træk af bladets historie 1899-1974 samt gennemgang af TS 1973-98.
6. DdR 1903 s. 153-58.
7. DdR 1902 s. 114-20.
8. DdR 1906 s. 163, 197-200.
9. DdR 1919 s. 136-39, 195-98.
10. DdR 1921 s. 187-89, 195-202.
11. DdR 1929 s. 358-62 og 1933 s. 451-52, 523-27.
12. DdR 1934 s. 384-87, 438.
13. DdR 1949 s. 312.
14. DdR 1952 s. 473-78.
15. DdR 1972 s. 931-32.
16. DdR 1972 s. 1064-65.
17. TS 1975 s. 593.
18. TS 1975 s. 579-85. N. Laursen 1998.

19. Se også J. Flemming Nielsen 1969.
20. Se også K. Geckler 1971.
21. Se også H. Munkholm: Træk af Den Kommunale Realskoleforenings historie. TS 1973 s. 684-86, 688-90, 950-55.
22. TS 1975 s. 580-81.
23. TS 1976, nr. 14, s. 17, og 1977, nr. 14, s. 9-10.
24. TS 1982 s. 437-38, 1984, nr. 17, s. 5, 1985, nr. 18, s. 5-6, 1986, nr. 17, s. 8-9, 1988, nr. 17, s. 16-17, 1989, nr. 17-18, s. 10.
25. TS 1980 s. 605, 1981 s. 373-74, 1982 s. 431-32, 1983, nr. 17, s. 7, 1984, nr. 17, s. 4, 1985, nr. 18, s. 4-5, 1986, nr. 17, s. 22, 1989, nr. 17-18, s. 6, 1990, nr. 17, s. 4-6, 1991, nr. 17, s. 6
26. TS 1985, nr. 15-16, s. 22, nr. 18, s. 8, 1992, nr. 17, s. 20-21, 1994, nr, 16, s. 12-13.
27. TS 1992, nr. 17, s. 18-19, 1993, nr. 17, s. 22-23, 1994, nr. 16, s. 6-7. NOP 1999, nr. 7.
28. Danmarks Privatskoleforenings hjemmeside www.privatskoleforeningen.dk.

XI. Afslutning

Fysiklærer underviser på Randers Realskole 2007 (foto, Omar Ingerslev).

30. Spor efter realskolen i tidens privatskole

KURT ERNST

I dette essay gør formanden for Danmarks Privatskoleforening sig nogle afsluttende betragtninger om realskolens spor i nutidens privatskole.

Fascinationen

Nok har min fascination af de private og '*reale*' skoler været anfægtet indimellem, men min kærlighed er fortsat intakt efter godt 30 år i branchen. At fascinationen undertiden kan anfægtes, er vel ikke foruroligende. De frie skoler er ikke »selvfede«. De er ydmyge. Sådan er det bedst at opføre sig, når det handler om børn. Den afbalancerede fascination af skoleformen kan uden vanskelighed sættes på en slags formel for det at tro – at tro på noget, således som Tor Nørretranders gør det:

> At tro = en vis risiko + glød =
> objektiv uvished +
> inderlig overbevisning.[1]

Min tro på skoleformen er således sammensat af lige dele tvivl og glød. Betoner man kun 'risikoen' (tvivlen), får man en postmodernistisk retningsforvirring, hvor alt kan være lige godt eller fedt. Betoner man kun inderligheden, bliver trosprojektet præget af en hellig, selvfed og verdensfjern renhed, hvor man har nok i sig selv. Det afgørende har for forældrene (og børn og lærere) været, at man troede på sagen, på skolen. Det handler om at tro på at tro. Troen udtrykkes ved en tillid over for aktørerne i f.eks. skolen. I den forbindelse mener jeg nok, at folkeskolen fra forældre og politikere kunne have fortjent at mærke en større grad af tillid, end det har været tilfældet i de senere år.

Første skoledag, Randers Realskole, 2007 (foto, Omar Ingerslev).

Bevægelsen

Det var måske lidt enklere i realskolens storhedstid at tale om en entydig og veldefineret/afgrænset pædagogik – og så måske alligevel ikke, hvad en række beretninger kan vidne om. Det er imidlertid heller ikke så afgørende, for pædagogikken flytter som antydet næppe mere end »troen«. Det er vel at tage munden for fuld at kalde privatskolerne for en folkebevægelse. Men en bevægelse er det altså, og 'sunde' demokratiske bevægelser næres hverken ved en betingelsesløs eller en overfladisk eller manglende kærlighed. »Bevægelsen« – muligheden for i fællesskab at kunne agere – det er det mest bestemmende for udviklingen af den gode skole. »Bevægelsen« er blevet fortsat lige siden den første realskole og i en fin sammenhæng med prioriteringen af de reale fag, som det måske vigtigste i konstitueringen af skolen og dens selvforståelse. Filosoffen Fernando Savater utrykker meget dækkende privatskolernes selvforståelse, der er baseret på en symbiotisk sammenhæng mellem en høj grad af faglighed og dannelsesprojektet. Savater skriver, at »det forhold, at mennesket […] agerer [i sig selv] indeholder det adækvate begreb, ud fra hvilket man kan bestemme oprindelsen til mennesket og det specifikke ved det. Som Aristoteles så udmærket har påpeget gennem sin skelnen mellem *praxis* og *poiesis*, så er aktion (»bevægelsen«, forfatterens anmærkning) ikke fremstilling af genstande eller instrumenter, men skaber af humanitet. *Praxis* betyder »selvdannelse«: Menneskets væsentligste virksomhed består i at opfinde og formgive sig selv«.[2] Sagt med andre ord har det for mange private og 'reale' skoler været en oplagt forståelse eller måske oven i købet en programerklæring, at en høj grad af faglighed i sammenhæng med »bevægelsen« og – måske allerværsentligst – ved en stærk fokusering på praksis samt i et stærkt fællesskab mellem skolens aktører formede den humanistiske skole, der ved siden af den 'reale' uddannelse gerne påtog sig sin del af opgaven med at opdrage og danne.

Mit pædagogiske ståsted har i ovennævnte forstand altid været funderet i den klassiske treklang: Tro, håb og kærlighed. Størst var vel kærligheden, tænkte jeg i mange år. Det kan måske fortsat være rigtigt, men kærligheden er individorienteret. Du skal betingelsesløst holde af børnene – du skal holde af at undervise, siger vi til læreren. Sandt nok, men i dette værks henseende rækker det ikke. Realskolebevægelsen var – og er – noget andet. Tiden er præget af store egocentriske tanker og projekter – også i skolen. Men den gode skole er – og var – et fælles anliggende. Nutidens privatskoler er netop fortsat »en bevægelse«. Det er ikke – som vi selvkritisk formulerede det i 1980'erne – støvede proprietærholdninger i forhold til en dødsensalvorlig uddannelsesopgave. Realeksamen er aktuelt ikke et tilbud for de unge mennesker i skolen. Den blev afviklet for sidste gang i 1978 efter en gennemgribende folkeskolereform i 1975, men realskolens holdninger og traditioner kan genfindes den dag i dag i en række forhold både på de skoler, der fortsat kalder sig »realskoler«, og på de, der nu kalder sig »private«.

Pædagogikken

Det er i dag svært – måske umuligt – at definere eller afgrænse det, som jeg vil kalde for »realskolepædagogikken«, og at påvise konkrete spor. Alligevel er det min påstand, at »realskolepædagogikken« fortsat indgår i en mere differentieret forståelse af, hvad der konstituerer den gode skole. Man kan udtrykke det på den måde, at kærligheden til

metieren er en forudsætning, men den flytter intet! Det gør derimod håbet sammen med troen – nu som dengang en drivkraft, der udfordres af et evigaktuelt behov for en nødvendig forandring og forbedring af skoletilbuddet. De frie skolers selvforståelse og lovgivningen skaber sådanne rammer for initiativer og engagementer. Er kærligheden den væsentligste faktor i forhold til barnet eller eleven, er det således troen på, at det nytter, og at »kampen« er nødvendig, der udgør bevægelsens store forudsætning. Den altfavnende kærlighed har ikke skabt fremskridt eller udvikling i uddannelsessektoren – dét har alene driftige »skolefolk«, som først tog udgangspunkt i dét, der var behov for, dét, der var nødvendigt, dét, der var kunder til, og som dernæst ud fra dannelsesmæssige idealer, der ikke sjældent gennem perioden har været mere fremtrædende, end de forekommer mig at være i dag – og sammenholdt med en ofte ganske imponerende teoretisk indsigt – formede den klassiske realskole. Det afgørende – dengang som nu – var, at lovgivningen var så rummelig, at den gav plads til nye pædagogiske tænkemåder, til nye metoder, til nye tider, til nye mennesker – at den gav plads til kreative og fantasifulde skolefolk, der havde en tro på, at der måtte være andre veje.

Skoleformen

At skoleformen snarere end pædagogikken på en eller anden måde har sat sig mange spor, er derimod indiskutabelt. At den også i dag på mange måder – direkte og indirekte – former privatskolen, dens indhold, dens pædagogik, dens »praktik«, vil jeg i det følgende forsøge at vise. Der kan med rette indvendes, at mange af de spor af realskolen,

Gruppeundervisning i tysk, Holbæk Private Realskole, 2005 (foto, Omar Ingerslev).

som jeg i det følgende påpeger, i mange tilfælde kun har meget lidt at gøre med selve det pædagogiske indhold og formidlingen i den traditionelle realskole. Med andre ord betyder overleveringen nok noget mindre, end vi selv bilder os ind. Det, der i nutiden fremmer de samme dyder, de samme dannelsesidealer, det samme gode skolehåndværk, den samme gode grunduddannelse i privatskolen som dengang i realskolen, er nok i langt højere grad sammenhængende med det juridisk-organisatorisk-økonomiske grundlag for den private (real-)skole i 2000-tallet. Jeg vil dog kun i begrænset omfang beskæftige mig med disse mere tekniske kausalitetsbetragtninger. Snarere vil det vel være teleologisk-pædagogiske mål-middel-betragtninger. Man kan sige, at det 'tekniske' og organisatoriske grundlag nok har haft en større betydning for det pædagogiske tilbuds udformning, end eksempelvis pædagogiske teoretiske overvejelser har haft det. En god praksis og et godt købmandskab var fundamentet for den private realskole – akkurat som for privatskolen i dag. I nærværende sammenhæng vil jeg nøjes med at konstatere, at både form og indhold i sammenhæng spiller ind på såvel den (min) subjektive bevidsthed (og fremstilling) som på den objektivt konstaterede forudsætning eller grundlaget for realskolens og/eller privatskolens virksomhed.

Holdningerne og dannelsesaspektet

Det væsentligste for pædagogikken på realskolen og i privatskolen er, at den er holdningsbaseret. Her er vi ved kernen af privatskolens selvforståelse. Undersøgelser, som jeg senere vil omtale mere fyldigt, viser, at hovedårsagen til, at eleverne klarer sig forskelligt på forskellige skoler og til, at nogle skoler og skoleformer er bedre end andre, helt enkelt er, at hver skole udvikler sin særlige *ethos*, dvs. hver skole udvikler sit sæt af dominerende værdier, holdninger og normer. Som Ole Warming formulerer det: »En skole kan vælge, om den vil lade sig styre af udefra kommende direktiver, bestemmelser og regler, eller om den i stedet vil lade værdier og normer, der har været drøftet, og som der måske er større eller mindre enighed om, blive reelt styrende for både den enkelte lærer og for den skole, hvor lærere og elever færdes til daglig«.[3] Netop traditionen for en (forholdsvis) fri og holdningsbaseret pædagogik og meget fleksible og individuelle forvaltningssystemer på de frie grundskoler befordrer en sådan *ethos*. Realskolerne var – og privatskolerne er – holdningsskoler, hvor de enkelte skoler har alle muligheder for ved siden af fagligheden at satse på livskundskaben som et fag i en eller anden forstand. Der er plads til K.E. Løgstrup, når han siger: »Formålet med at holde skole er tilværelsesoplysning«. Skolens hovedopgave er at give eleverne del i den oplysning om deres tilværelse og deres verden, der er givet med vor kulturoverlevering.

Jeg tror, at de private skoler har bedre fat i dannelsen – bevidst eller ubevidst, men ikke fordi vi er bedre. Kun fordi vore vilkår er anderledes. Det er en klar fordel i forhold til en folkeskole, hvor der er en central målsætning og en fast fagkreds, at hver eneste privatskole ud fra sin grundholdning nærmest er tvunget til at forholde sig til dannelsesaspektet, når programmet fastsættes. Det er altså noget lettere på en holdningsbaseret skole, hvor det direkte afhængighedsforhold til forældrene er en kendsgerning, som man skal tage alvorligt. Desuden er den ideologiske og pædagogiske position på privatskolen i positiv forstand mere dogmatisk fastslået. Der bliver således rum for og tid til en anden vigtigere diskussion om forholdet mellem indholdet og eleven samt mellem

indholdet og formen og allerværsentligst – når alt det andet er afklaret – simpelthen forholdet eller relationen mellem skole og hjem samt mellem lærer og elev.

Privatskolerne har således i det mindste muligheden for ikke at gøre dannelsesperspektivet til en »enten-eller«-, men en »både-og«-overvejelse. Min synsvinkel er her meget inspireret af Wolfgang Klafkis dannelsesteorier. Klafki, tysk professor i pædagogik og filosofi, fastholder det humanistiske udgangspunkt, men supplerer med naturvidenskaben og de dialektiske videnskaber. Populært udtryk kan det vel sammenfattes således, at den klassiske litteratur og de gamle filosoffer giver et væsentlig bidrag til at forstå menneskets virkelighed og dets handlinger, mens fysik og naturfag beskriver denne virkelighed, og samfundsfag kombineret med en dialektisk orienteret pædagogik leverer den kritiske analyse, som bl.a. konkluderer, at erkendelse sjældent er neutral. Igen går fag, dannelse og humanisme op i en højere enhed. Er det ikke meget tæt på sådan, det har fungeret på privatskolerne, da de var 'reale'? Mange privatskoler synes fortsat, at det er sund fornuft i den faglige organisation af skolen – fagenes skole – hvad enten vi ser på det med psykologen Gardners, atomfysikeren Bohrs, kunstnerne Jorns eller Mozarts, filosoffen Savaters eller Vorherres øjne. Fag er fortsat en meget forstandig måde at forsøge at overskue verden og livet – herunder skolelivet – på.

Klafki opstiller i øvrigt den betingelse, at pædagogikken skal hævde en vis autonomi. Den skal med andre ord have frie rammer – være private. Dannelsesmål må ikke alene og direkte være afledt af f.eks. statens, erhvervslivets eller videnskabernes ønsker eller påbud. Den almene dannelse må være værdibaseret, det vil sige, at den ikke skal *reagere* på samfundsforhold, men aktivt *medskabe* dem. Det er Klafkis opfattelse, at der er mange forskellige svar og handlemuligheder i forholdet til vores store samtids- og fremtidsproblemer. Dette uanset at enhver undervisning i det moderne samfund skal være videnskabsorienteret – han taler om foreløbige sandheder og advarer mod, at man kun satser på det objektivt sande. Sandhed er ikke en tidløs og uforanderlig størrelse. Klafkis dannelsestænkning hænger også meget fint sammen med privatskolernes fokusering på stor faglighed og fagene som en god organisering af viden og dens formidling. Denne fokusering medfører i min opfattelse tillige særdeles gode tænke- og handlemuligheder i forhold til altid at styrke lærernes professionalitet og undervisningskompetence.

Den faglige/boglige privatskole

Når privatskolen i egen opfattelse er en faglig/boglig skole, kan det heller ikke undre, at privatskolerne normalt ikke har haft de store problemer med at acceptere stramninger i forhold til skolens og fagenes indhold og mål. Dog har staten med lov 105/2005 (om de private skolers frihed, mål med undervisningen, krav til bestyrelsesmedlemmer, lærere og tilsynsførende) været meget tæt på at overskride et rimeligt niveau for kravet til en indholdsmæssig parallelitet med folkeskolen. Skolerne kan uden de store problemer acceptere, at staten skærper indholdskravene til netop de 'reale' (læs: vigtigste fag: dansk, matematik, engelsk og fysik). Men de øvrige skærpelser, som loven indeholder, indebærer tydeligvis, at privatskoler og folkeskoler ensliggøres. Skolerne skal have lov til at sammensætte deres egen fagrække, og det er ønskeligt, at paralleliteten til folkeskolen blødes mere op. Delmålene for fagene skal ikke nødvendigvis følge folkeskolens trinmål, men i et eller andet omfang matche dens trin- og slutmål (Fælles mål). Det er også vigtigt, at slutmålene skal kunne 'betragtes' mere bredt. De skal samlet set, men ikke

Favnen fuld af bøger, Helsinge Realskole, 2007 (foto, Omar Ingerslev).

hver for sig, stå mål med folkeskolens. Skolerne har naturligvis fortsat friheden til selv at vælge metoder og materialer. Danmarks Privatskoleforening accepterede indholdsstramningerne, men det skal understreges, at vi nu har nået grænsen for, hvad skolerne kan tåle med hensyn til politisk indholdsstyring.

De private skoler har i højere grad end andre skoleformer fastholdt fagene som organisationsform. Naturligvis praktiseres der også ikke-fagdelt undervisning, projektorienteret eller tematisk organiseret undervisning på de private skoler. Og som andre steder

er det mest udbredt på de mindste klassetrin. Men på de ældste klassetrin er det fagene, der »styrer«. Sådan var det, sådan er det. Et tydeligt udtryk for arven fra en faglig/boglig realskole er det vel også, at mange af vore skoler er overbygningstunge. Forholdet har ændret sig i de senere år, men fortsat er der rigtig mange privatskoler – der ligesom realskolerne – har de fleste elever på 7.-10. trin. Tilsvarende er privatskolerne gennemgående noget større end de øvrige frie grundskoler.

Privatskolens bidrag til samfundet

For samfundet har de frie skoler – akkurat ligesom dengang – i mindst to sammenhænge en uvurderlig betydning. For det første udgør muligheden for at finde en alternativ løsning på barnets skolemæssige oplæring en 'sikkerhedsventil'. Det psykologisk-sociologiske aspekt heraf kan næppe overvurderes. Forældrenes gives en mulighed for at reagere – for at forholde sig aktivt til den væsentligste forældreopgave overhovedet – at opdrage og (ud)danne barnet til livet. Alt er ikke lige godt. Der må vælges, der må prioriteres, der må ageres. For det andet åbner et sådant system med frie skoler mulighed for et veritabelt udviklingslaboratorium for nye pædagogiske, didaktiske og metodiske veje. Sådan gav 'realskolen' sit bidrag til samfundets udvikling af barneskolen. Sådan giver de frie skoler deres bidrag i dag. Men aldrig alene, aldrig uden for samfundet, aldrig sekterisk. Skoleformerne lærer af hinanden, påvirker hinanden og udfordrer hinanden. De frie skoler er statens, men i en gensidig og udviklende afhængighed understøtter skoleformerne fællesskabet i samfundet og med et 'trendet' udtryk sammenhængskraften. Det er i denne forbindelse uforståeligt, at de frie skoler ofte i debatten i det seneste årti er blevet beskyldt for at være asociale og selvtilstrækkelige. De frie skoler er alternative, men er lige så forskellige (eller ens) som de politiske partier, trosretningerne, de sociale klasser, folkeskolerne m.m. De frie skoler beskyldes også for at være selektive. Kendsgerningen i 2010 er den, at der relativt er ligeså mange børn på de private skoler med anden etnisk baggrund eller med specialundervisningsbehov sammenlignet med folkeskolen. Jeg gætter også på, at der er forholdsvis ligeså mange blåøjede elever eller gråhårede lærere!

En moderne realskole

Hvordan ser så en nutidig »realskole« ud? Lidt kærlighed, noget mere tvivl, masser af håb og en uendelig livgivende tro på, at skolen er nødvendig, at skolen gør en forskel. I en samtale i slutningen af 1980'erne mellem de to tyske professorer i pædagogik, Rainer Winkel fra Berlin og den i Danmark så populære og anerkendte Thomas Ziehe, udtrykker sidstnævnte efter min opfattelse meget elegant dét, der i den moderne privatskoles selvforståelse på en og samme tid er det pædagogiske udgangspunkt for hele skolevirksomheden og samtidig en respektfuld anerkendelse af den klassiske frie realskoles pædagogiske bud på »kvalitet i skolen«. Rainer Winkel stiller spørgsmålet: »Kunne du tænke dig at være lærer i dag, i en skole«? Thomas Ziehe svarer: »Ja, men kun i en skole, hvor elementerne fra den alternative skolepædagogik (først og fremmest den institutionelle autonomi og frivillighedsprincippet med hensyn til det at lære) var blandet med nogle forholdsvis konservative elementer af strenghed – navnlig hvad angår stilen i den

Elever i leg, Kildegård Privatskole, 2006 (foto, Omar Ingerslev).

socialitet og den virkelighed, lærere og elever deler med hinanden. I en skole, der bestod af en blanding af – skal vi sige Glocksee-skole og en jesuitterskole, sådan en skole ville jeg gerne undervise i«.[4] Til Thomas Ziehe ville jeg sige: En sådan skole kunne du sagtens finde blandt de danske privatskoler!

Den gode skole er ofte en privatskole

I de seneste 30 år har privatskolerne oplevet en konstant stigende søgning fra cirka fem procent til i dag (2010) godt fjorten procent. Det er ikke et tilfælde. Det hænger først og fremmest sammen med, at de private skoler – på samme måde som »realskolerne« i sin tid – har et eftertragtet tilbud, som indeholder en række af de elementer, der er bestemmende for en skoles effektivitet og kvalitet og for forældres og børnenes (og i forlængelse heraf lærernes) anerkendelse af og interesse for skolen. Forældrene er ligeså lidt som deres børn ignoranter. De kender den gode skole. Det gør den pædagogiske forskning også. Således belyser en storstilet engelsk undersøgelse fra 1980'erne,[5] hvorfor der er forskelle mellem skoler med hensyn til elevernes adfærd og resultater, og hvilken indflydelse den enkelte skole har på disse forskelle. Det konkluderedes bl.a., at de konstaterede forskelle ikke skyldtes den enkelte skoles størrelse, bygningernes alder eller pladsforhold, men alene skyldtes, hvor meget den enkelte lærer prioriterede faglighed,

anvendelse af ros, gode betingelser for eleverne i almindelighed og graden af elevernes muligheder for medansvarlighed.

Det samme udtrykkes ved boks 63. Mit ærinde er ikke en ensidig fremhævelse af de private skolers dyder og fortrin m.v. Faktisk er det min overbevisning, at de i figuren nævnte forhold/parametre også kan findes på eller udvikles i den offentlige skole. Men det er min tro, at der gennemgående vil eksistere langt bedre forudsætninger for på stort set alle de i figuren nævnte områder at etablere sådanne forhold, der resulterer i den gode skole. Igen er det nok ikke indholdet alene, der gør det. Igen er det nok ikke, fordi lærere og ledere er dygtigere end i folkeskolen. Derimod er det aldeles afgørende – hvilket en række undersøgelser og forsøg meget tydeligt dokumenterer – at forældre, elever, lærere og ledelse alle er involveret og engageret i skolens virke – og i en stærk gensidig afhængighed. Skolens eksistens er truet, hvis enheden ikke etableres. Igen har det må-

Boks 63. Den effektive og gode skole.[6]

Professionel ledelse	Fast og målrettet Samarbejdende holdning Den professionelle anfører
Fælles visioner og mål	Enighed i formål Sammenhæng i praksis Kollegialitet og samarbejde
Læringsmiljø	Et behageligt arbejdsklima Velordnede omgivelser
Koncentration om undervisning og læring	Maksimering af tiden til at lære Betoning af fagligt indhold Fokus på resultater
Målrettet undervisning	Effektiv organisering Klare mål Velstrukturerede timer Fleksibilitet i praksis
Høje forventninger til eleverne	Høje forventninger til alle elever Udtrykte forventninger Intellektuelle udfordringer
Positiv psykologisk forstærkning	Tydelig og retfærdig disciplin Feedback
Overblik over fremskridt	Overblik over elevernes arbejde Evaluering af skolens arbejde
Elevrettigheder og –forpligtelser	Styrke elevernes selvværdsfølelse Funktioner med ansvar Kontrol med arbejdet
Skole-hjem samarbejde	Forældrenes inddragelse i børnenes læring
En lærende organisation	Skolebaseret personaleudvikling

ske ikke så meget at gøre med realskolen eller historien. Snarere har det noget at gøre med det selvstændige initiativ og med virketrang. Realskolefolket viste os, hvordan et godt købmandskab fremmer udviklingen af en god og borgerlig uddannelse.

Skolepenge

Og så koster det jo også andet end sved – forældrene skal finansiere en del af omkostningerne ved den private skoles drift. Der skal betales skolepenge på privatskolen. Det er også i denne sammenhæng en måske beklagelig kendsgerning, at man passer bedre på og holder mere af det, som man selv skal betale eller yde noget for. Det kan være svært at give et entydigt svar på, hvad det er, der kendetegner den enkelte privatskole (og hvor er sporet tilbage?), men der er ingen tvivl om, at det handler om at give holdninger og ideer et særligt udtryk i form af en mere eller mindre renlivet pædagogisk retning og metode. Sådan var det, og pædagogikken er fortsat og udbredt forankret i stolte gamle traditioner. Det ændrer ikke på, at de frie skoler altid har kendt til begrebet »butiksdød«. Uanset en forankring i eksempelvis en realskolepædagogik må skolen i et omfang være baseret i en søgende og udviklingsbaseret linje. Pædagogikken kan være et altid nærværende tema, hvor aktuelle eller moderne teorier vendes og drejes i en aldrig afsluttet proces – eller den kan præsenteres som et færdigt produkt, hvor teoriens alder alene udgør det markedsførte aktiv. Værdierne og den – ideelt set – heraf afledte pædagogik er ét svar på, hvad privatskolens kunder – forældrene og deres børn – efterspørger. Det er ideologien – sådan! Men det er altså kun en del af svaret. Pædagogik er mere end formålsparagraffer og taknemmeligt papir. Pædagogik er også praksis. Pædagogik er vision og lidenskab. Pædagogik er forførelseskunst og positive påvirkninger – og så er det altså også noget med penge.

Jeg er overbevist om, at den nære sammenhæng, der er på vore skoler, mellem pædagogik og penge, mellem forførelsen og forretningen, mellem forstand og fornuft, mellem luftige ideer og kontante udmålinger, har en betydelig indflydelse på kvaliteten af den vare, vi leverer. Gode kundskaber kombineret med godt købmandskab sikrer oftest et enestående stærkt tilbud. Pædagogik, penge og praksis – er tre sammenhængende nøglebegreber, der måske mest har medvirket til at sikre privatskolernes udvikling efter realeksamens bortfald.

Borgerlig og borgerskab

Realskolen var borgerlig, og den var borgerskabets opfindelse og produkt. Den opfyldte borgerskabets behov for nye uddannelser. En ny klasse var vokset frem, og nye erhverv dukkede op. Borgerskabets tidsalder med håndværk, handelskompagnier, købmænd, kolonialisme, merkantilisme og et gryende demokrati. Motivet til oprettelsen af realskolerne var først og fremmest dikteret af et stort behov, men skal også ses i sammenhæng med en ny klasses selvbevidste søgen efter at tilsætte det 'nødvendige' et vist mål af 'kultur'. Forenklet udtrykt ved begrebet: Dannelse. Den nye stand var også karakteriseret ved (som »købmænd«) handlekraftigt at kunne indgå forpligtende planer og aftaler. Endelig har enkelte skolers oprettelse vel også været præget af et ønske om på en ukonventionel måde at udtrykke nye idéer og visioner. Realskolerne gik ikke kun efter

det sikre – de turde også udfordre tiden – de turde eksperimentere. Jeg er overbevist om, at denne baggrund for realskolernes opståen også i dag præger privatskolerne. Privatskolesektoren er i disse år præget af en stor og glædelig diversitet, der fremstår ved en bred vifte af politiske, religiøse og pædagogiske ståsteder. Privatskolerne er også holdningsskoler! Men for mange privatskoler, som nu er organiseret i Danmarks Privatskoleforening (tidligere Danmarks Realskoleforening), har denne »borgerlige« baggrund fortsat en temmelig stor betydning for udformningen af skolens form og indhold. Hvor folkeskolen meget ofte har været i stor vildrede om eksempelvis det faglige indhold og niveau samt fagenes prioritering, har mange privatskoler holdt fast i det »borgerlige« udgangspunkt. Folkeskolen har været i tvivl om, hvem den skulle være »folkeskole« for. Var det for arbejdernes eller akademikernes børn? Hvem var målgruppen? Skulle man satse med en differentieret undervisning? Helhedsskole? Enhedsskole? Skulle man niveaudele? Skulle man satse mere kreativt på bekostning af 'realfagene'? Her havde privatskolerne qua deres historiske udgangspunkt et mere sikkert ståsted: Privatskolen er – ligesom realskolen var det – garanten for en alment dannende og fagligt solid grunduddannelse på en borgerlig baggrund. Sådan solgte man sig selv i det mindste! Og der var rigeligt med kunder!

Det kan være relevant at stille spørgsmålet, om det borgerlige udgangspunkt ikke i et vist omfang har miskrediteret privatskolerne? Har ikke en borgerlig observans – måske især efter det såkaldte ungdomsoprør i 1968 – været betragtet som et nærmest uhæderligt og ubrugeligt udgangspunkt for teoretiske overvejelser om skolens udvikling? Jo, i høj grad af mange af de teoretikere, der generelt forestod pædagogiske udviklingsprojekter, og af de skolepolitikere, der støttede og implementerede projekterne i folkets skole. Men borgerne ville det ofte anderledes. Privatskolerne behøver ikke at skamme sig over sine borgerlige rødder. Tværtimod kan man i Fernando Savaters udlægning betragte dette udgangspunkt som særdeles vitalt – også i dag. Savater skriver: »Hvis man i dag skulle sammenfatte det politiske projekt, der fortjener størst opmærksomhed med ét ord, ville jeg vælge: *borgerskab*. Det vil sige den form for aktiv deltagelse i samfundet, der er baseret på enighed om fælles rettigheder og ikke på om, man tilhører bestemte grupper, som er forbundet via blodsbånd, kulturel tradition, økonomisk status eller arvebestemt hierarki«.[7]

Forholdet til staten og kommunerne

De private skoler har – ligesom de private realskoler – altid været »statslige«. Det betyder selvfølgelig ikke, at de enkelte skoler har kunnet operere fuldstændig uafhængigt af den lokale kommune. Faktisk ville det også i dag – og måske mere end nogensinde – være en ganske upassende og ikke særlig klog »politik« at undlade at pleje relationerne med kommunen og dens folkeskoler. Usmart og udtryk for en uklædelig holdning, hvor man var sig selv nok – en hoverende attitude så fjern fra enhver anstændig overordnet pædagogisk strategi. Alle kan lære noget af hinanden – det er en grundforudsætning for et anstændigt samvær mellem mennesker i skolen og i samfundet. Derimod har det for de private skoler været af afgørende betydning, at de overordnede rammer for virksomheden blev afstukket fra staten. I det seneste ti år har tendensen været, at folkeskolens rammer og vilkår i højere og højere grad er blevet fastsat fra kommunal side. Den liberale regering (sammensat af Venstre og Konservative) har overordnet ønsket at decen-

tralisere beslutningskompetencerne til uddannelsesinstitutionerne. Fra en privat skolevinkel kan det forekomme positivt. Desværre er decentraliseringen fulgt op med en meget stram rammelovgivning.

Lidt populært kan man sige, at folkeskolen er et kommunalt anliggende, men selvstyringen er begrænset voldsomt såvel økonomisk og indholdsmæssigt. Dette forhold har bestemt gjort det vanskeligere for de private skoler. Det afgørende er, at der et »pædagogisk« frirum. Det hele var egentlig noget enklere, da der var en 'statslig' folkeskole og en 'statslig' privatskole. Med den aktuelle ordning for folkeskolen og privatskolen påtager staten sig at sætte overordnede rammer for både den kommunale og den private skole. Det medfører en ensliggørelse eller homogenisering, som her i begyndelsen af 2000-tallet gør det noget vanskeligere for de private skoler at profilere sig.

Lærernes ansættelsesvilkår

I 1993 blev lærerne i folkeskolen »kommunaliserede« (se også dette værks kapitel 10). Indtil da havde de været tjenestemænd på en statslig overenskomst. Nu ændredes overenskomsten for folkeskolens lærere. Det fik også stor betydning for de private skolers virksomhed. Tidligere havde Danmarks Privatskoleforening (Danmarks Realskoleforening) sin egen overenskomst med lærerne. Efter at der i mats 1994 var blevet indgået en ny aftale mellem Lærernes Centralorganisation og Finansministeriet, blev Frie Grundskolers Lærerforening (FGL) og Danmarks Realskoleforening i juni samme år bedt om at opsige den gældende overenskomst til ophør den 1. august 1995. Det rystede mange på 'realskolerne', selvom de naturligvis ikke kunne indvende noget imod, at lærerne på privatskolerne nu skulle have vilkår svarende til det, der var gældende på andre lignende områder. Der udspandt sig en voldsom debat med fagforeningen om de omstridte opsigelsesregler, der gav skolerne store problemer i forbindelse med det i skolekredse så forhadte SISU-princip (Sidst Ind/Først Ud). Bestyrelser og ledere på skolerne følte, at indblandingen i deres ret til at sammensætte lærergruppen mest effektivt var for voldsom. I disse år var mange »skole-købmænd« dybt frustrerede og følte, at indblandingen i deres ledelsesret på mange områder var direkte ødelæggende i forhold til skolernes muligheder for at sammensætte det bedste lærerteam. De private skoler »overlevede« af to grunde: Reglerne var endnu strammere og snærende på folkeskoleområdet, og på de frie skolers område var også fagforeningen mere forstående over for den frie skoles særlige status som holdningsskole og som – i det mindste – mere privat. Som en overlevering fra realskoletiden fandt parterne igen sammen om løsninger baseret på en anerkendelse af det selvstændige initiativ og den »frie« købmand.

Det er i dag meget svært at forestille sig, at Danmarks Privatskoleforening skulle kunne få sin egen overenskomst med lærerne tilbage. Der er for mig ingen tvivl om, at det forhold, at vi havde »vores egen« overenskomst, har betydet temmelig meget for de private selvejende institutioner (hvoraf mange tidligere havde været privatejede) – og især for deres selvopfattelse og – vigtigere – for adgangen til en mere selvstændig og lokal (privat!) tilrettelæggelse af skolens virksomhed. Foreningen var da også stærkt bekymret for, om en sådan ny statsoverenskomst ville fjerne de enkelte bestyrelsers ret til at kunne fungere på almindelige og anerkendte arbejdsgivervilkår, f.eks. ved at indskrænke retten til at være den ansættende og afskedigende myndighed. Skulle det ske, ville der ikke være så langt til, at staten også vil fastsætte den enkelte skoles formål! Så

Den engagerede lærer i aktion, Lyngby Private Skole, 2008 (foto, Omar Ingerslev).

ville reguleringen af den private skoles forhold være blevet aldeles så fuldkommen, at privatskoleideen havde mistet ethvert reelt indhold. Når man i dag tænker tilbage på de gamle overenskomster, der jo var forankret noget tættere på skolerne – på arbejdsstederne, må det konstateres, at de i skolernes opfattelse fungerede mere tilfredsstillende. Det er muligt, at erindringen her i 2010 spiller os et puds, men det er oplagt, at »systemet« fungerede mere fleksibelt og langt enklere. Det er grotesk, at en af begrundelserne for statens ønske om at samle alle de frie skolers overenskomster under en fælles finansministeriel overenskomst netop var ønsket om forenkling og fleksibilitet. Foreningen må dog fortsat pragmatisk anerkende, at staten i og med, at den finansierer op til 75 procent af udgifterne ved privatskolens drift, kan have en legitim interesse i at have et

overordnet ansvar for overenskomsten med lærerne. Det skal retfærdigvis også nævnes, at staten har lyttet meget til de forslag, vi i forbindelse med overenskomstforhandlinger måtte have. Privatskolerne er i dag også på dette område afhængige af statens indstillinger. Kravene til skolernes og sektorens omstillingsparathed er ikke blevet mindre.

Lærernes overenskomstmæssige tilknytning til staten er endnu et eksempel på, at privatskolerne i det seneste kvarte århundrede er blevet mere afhængige af staten end tidligere. Vi vil friheden, men har brug for kronerne. En sådan pragmatisk grundholdning var altid Danmarks Realskoleforenings udgangspunkt, når friheden blev indskrænket, selvbestemmelsesretten anfægtet. Sådan gik det også med den nye »statsoverenskomst«, hvilket fik den meget morsomme embedsmand Bent Enersen til atter engang med udgangspunkt i det gamle ordsprog om »at tale er sølv og tavshed guld« tørt at konstatere følgende: »Det er ikke tavshed, der præger jer private skoler. Tale er guld, men tilskudsforvaltningens er nu heller ikke at foragte, mærker man«.

Også på et andet centralt område: reglerne vedrørende arbejdets tilrettelæggelse – har de senere år budt på store udfordringer for skolerne. Den største omvæltning skete i forbindelse med indførelsen i 1993 af nye arbejdstidsregler – det såkaldte UFØ-system (jf. dette værks kapitel 10). Privatskolerne var (og er) meget opmærksomme på, at lærerne har gode og anerkendende arbejdsvilkår. De fleste privatskolearbejdspladser byder gerne i en nuanceret forstand på sådanne arbejdsvilkår, der kan medvirke til, at lærernes selvværd og selvrespekt øges. Det er sund fornuft og kun rimeligt. Nu blev der indført et system, hvor alt gjordes op i timer med fire decimaler. Det ødelagde engagementet og arbejdsglæden hos mange lærere, og arbejdet hen imod en mere spændende og udviklende arbejdsplads gik i stå. Heldigvis så både skolerne og fagforeningen det som en oplagt fordel, at parterne selv på kreativ vis fik indrettet sig med gode lokale helhedsaftaler – bygget op omkring akkordaftaler på stort set alle områder. Det må således også på dette område betragtes som en fastslået kendsgerning, at vores sektor langt hurtigere lærte at styre dette nye stempel- og kontrolur. Det blev simpelt hen afmonteret flere steder. Det kunne vi gøre, fordi der på de små selvstændige skoler var et tillidsfuldt forhold mellem lærere og ledelse, og fordi »købmanden« godt vidste, at anstændige og rimelige løn- og arbejdstidsaftaler her efter kaldsopfattelsens bortfald har en betragtelig og gavnlig indflydelse på arbejdsglæden. En sådan – næsten forretningsbåret indstilling til aftaler med skolens personale – har også været fremherskende vedrørende lokallønstillæggene til lærerne efter 2005. Privatskolerne har gennemgående fundet frem til fornuftige lønaftaler med lærerne. Det samme har ikke i tilsvarende omfang gjort sig gældende på de øvrige friskoleområder.

Nye skoler

Ansporet af en tro på, at der kan skabes et skoletilbud, der både er anderledes og (måske) bedre end folkeskolens, har adskillige forældre og lærere m.fl. på god gammel realskolefacon kastet sig ud i mere eller mindre vovede nye skoleprojekter. Det er vanvittigt svært og hårdt at oprette en ny skole. Dette uanset har staten ved forskellige lovstramninger stedse gjort det vanskeligere at starte en ny skole. På baggrund af et stærkt kommunalt pres har staten eksempelvis i 2007 fremrykket anmeldelsesfristen for en ny skole. Kommunerne har gjort gældende, at de ikke kunne reformere skolestrukturen på en økonomisk (bemærk, at der ikke er anført pædagogiske grunde!) hensigtsmæssig

måde, når utilfredse forældre bare kunne oprette en ny privatskole hen over hovedet på al kommunal planlægning. Men anerkendende over for staten skal det nævnes, at mulighederne på trods af disse hæmmende foranstaltninger fortsat er intakte. Dette er det afgørende. Og måske har det hele virket endnu mere ansporende over for forældre, der nu blot skulle »kæmpe endnu mere for det, de havde kært«. På helt tilsvarende vis som da fremsynede skolefolk over hele landet i både 1800- og 1900-tallet dannede privat- og realskoler, gives der også i disse år adskillige eksempler på forældre- og lærerinitiativer, der efter et hårdt slid resulterer i nye private skoler. Det er en fantastisk oplevelse, når man besøger nye skoler, der allerede et eller to år efter oprettelsen har over hundrede elever, der samstemmende udtrykker en glæde ved skolen – ved det at måtte få lov til at lære noget. Det er en oplevelse, der (for mig i det mindste) sjældent overgås. Man mærker 'bevægelsen'. Året før var der intet, nu er der en skole fyldt med immaterielle aktiver. Året før var det måske en simpel og afpillet lagerbygning, der nu fremstår som et lyst, venligt og rigt udstyret skolehus. Sådanne mirakler var det, da realskolerne opstod i forlængelsen af et behov fra borgerne/forældrene. Sådanne mirakler sker fortsat. Det skal vi værne om, for det skaber engagement og glæde hos forældrene. Det skaber aktivitet. Det skaber fællesskab.

Fremtiden

Fra et overordnet synspunkt vil det i fremtiden være nødvendigt at styrke skolernes og Danmarks Privatskoleforenings indsats med hensyn til frihed og folkestyre samt samfundsengagement. Det er netop dét, der altid har været vores varemærke. Logisk må det nok ske i en reaktion mod en for eksponeret og sammenmikset pædagogisk/globaliseret strategi, som danske politikere i tiden hylder, og hvor man flytter samfundsfunktioner fra det politiske univers til markedet. Det undergraver demokratiet. Demokratiet svækkes, når de lokale politikere på den enkelte skole, i den lille kommune, i regionen må trække sig tilbage, fordi det hele reguleres fra Christiansborg, Bruxelles eller Pisa. Og det undergraver grundlaget for frie holdningsskoler. Vi skal have politikken tilbage på skolerne – til de lokale aktører – forældrene, ledere og lærere. Den pædagogiske politik i det mindste. Vi vil gerne andet end at undervise, vi vil gerne praktisere, giv os selvstyret, vi er folket. Vi kan godt selv. Vi må arbejde for, at den frie skoles eksistens og vilkår er baseret i en overordnet pædagogisk sammenhæng – kald det bare ideologi. Det er derfor ikke længere tilstrækkeligt at være dygtige »købmænd«.

Det er nødvendigt, at foreningen skaber rum og tid for aktiviteter, der kan fremme forståelsen for, at privatskolesagen ikke alene handler om en rationel og økonomisk fornuftigt måde at have skole på. Det handler om, at vi – somme tider – tror på noget andet end de andre. Det handler om, at pædagogik ikke er uforanderlig. Det handler om, at vi vil en god skole – den bedste – for vores børn. Det kan sammenfattes i et forsimplet mantra: Pengene skaffer staten og forældrene, pædagogikken udvikler skolerne og forældrene, ansvaret for samfundet deler vi!

Dette bliver de private skolers store udfordring – samtidig med, at vi fortsætter kampen for en nødvendig og påtrængende regelsanering og for et retfærdigt tilskud fra den stat og det samfund, som vi så betingelsesløst anerkender – det bliver ***opgaven*** at få pædagogikken og politikken tilbage til skolerne, tilbage til forældre, lærere og elever. Mantraet er måske ikke så mundret, og besværligt er det at efterleve. Men hvis de private skoler også i fremtiden skal kunne fungere som et alternativ til en god og stærk folke-

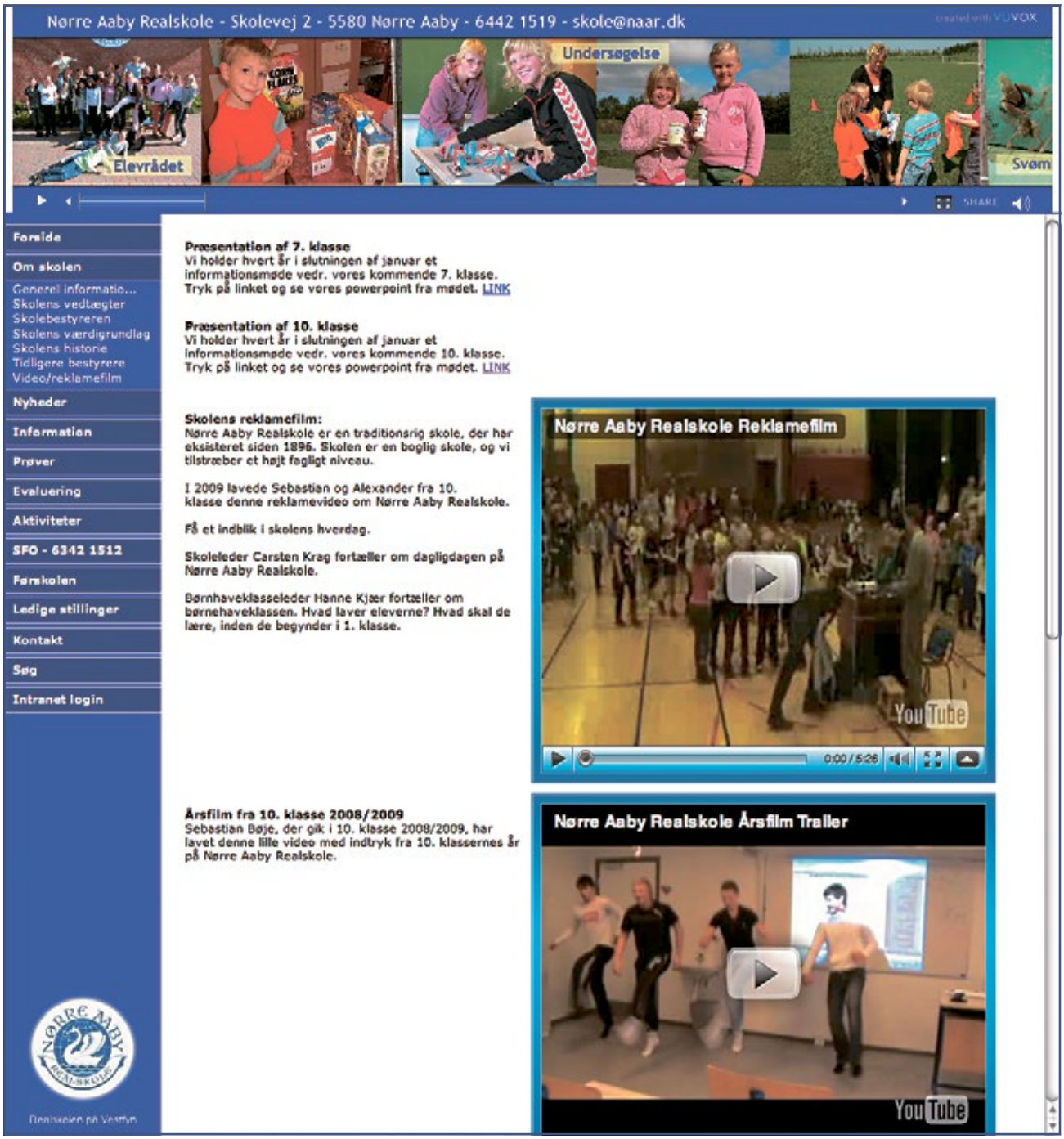

Nørre Aaby Realskoles hjemmeside 2010 med youtube-video.

skole, må en uddybning af det ovenfor opstillede mantra nok lyde noget i den retning: *Politisk forståelse på overordnet niveau for bevægelsen er den nødvendige forudsætning for (re-)etableringen af friere rammer i sammenhæng med færre regler, mindre individorienterede løsninger – og så lidt flere penge, tak.* Måske blev det lidt for komplekst, men sådan er verden i dag og nok også i morgen.

Nærheden til institutionen, til historien, til visionen, til holdningen – og ejerskabet er måske det, der betyder allermest for de private skoler. Den overskuelige og selvstændige enhed fremmer engagement og involvering hos lærer og elev – den positive spiral er etableret. Forældrene vil imidlertid ofte vælge den velfungerende skole frem for den

med den rigtige holdning. Sammenhæng, kvalitet i undervisningen og spændende visioner vinder altid over det ideologiske synspunkt. Imidlertid skaber holdningen sammenhængen. Sådan er det bare.

Noter

1. T. Nørretranders 2005 s. 80ff.
2. F. Savater 2005 s. 21.
3. Ole Warming. Citatet er hentet fra J. Juul 1993.
4. T. Ziehe 1989. En Glocksee-skole er en antiautoritær og alternativ reformskole beliggende i Hannover. Den er statslig. En af grundlæggerne var sociologen Oskar Negt.
5. M. Rutter m.fl. 1982.
6. Nøglefaktorer for effektive skoler ifølge Mortimore m.fl. 1988 – efter Gimbel m.fl. 2000.
7. F. Savater 2005 s. 111.

Bilag

Realklasse B på Roskilde Realskole 1932
(foto, Roskilde Lokalhistorisk Arkiv).

Forkortelser

anordn.	anordning
bek.	bekendtgørelse
cirk.	cirkulære
cirk.skr.	cirkulæreskrivelse
DdR	Den danske Realskole
dep.	departement
DLF	Danmarks Lærerforening
DR	Danmarks Realskoleforening
f./ff.	følgende/flerfølgende (ved sidetal)
Ft.	Folketingets forhandlinger
GL	Gymnasieskolernes Lærerforening
ibid.	ibidem
jr.nr.	journalnummer
kgl. resol.	kongelig resolution
KS	Københavns Stadsarkiv
kt.	kontor (i ministeriet)
L	lovforslag
Lt.	Landstingets forhandlinger
LAK	Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm
lovbek.	lovbekendtgørelse
Lt.	Landstingets forhandlinger
Medd. HA	Meddelelser vedrørende de højere Almenskoler.
Medd. LS	Meddelelser vedrørende de lærde Skoler
pk.	pakke
RA	Rigsarkivet
Rt.	Rigdagstidende
skr.	skrivelse
sp.	spalte (f.eks. i Rigsdagtidende)
TS	Tidens Skole
UVM	Undervisningsministeriet

Kilder og litteratur

I Utrykt materiale

Rigsarkivet (RA)

Danske Kancelli, Fællesafdelingen, Kommissionen ang. indretning af realskoler (Realskolekommissionen)
Materiale 1836-37

Danske Kancelli, 1. Departement
Approberede skoleplaner 1839-47
Brevsag 1801/906

Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet (KUM), 2. Kontor
Journaler og journalsager
Approberede skoleplaner 1901-10
Approberede skoleplaner 1911
Købstadsskoleplaner og undervisningsplaner 1910
Skoleberetninger
Akter vedrørende lovgivningen om seminarier 1906-15

Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet (KUM), 3. Kontor
Forestillingssager 1852-56
Journaler og journalsager
Sager vedrørende skolereformlovgivning 1889-1910

Undervisningsministeriet
Indberetninger om fripladser på mellem- og realskoler 1924-54

Undervisningsministeriet, 1. Departements 2. Kontor
Journaler og journalsager

Undervisningsministeriet, 2. Departement
Forestillinger 1946

Undervisningsministeriet, 2. Departements 1. Kontor
Journaler og journalsager
Forestillinger
Indberetninger om mellemskole- og realeksaminer i Sydslesvig 1950-65

Undervisningsministeriet, 2. Departements 2. Kontor
Journaler og journalsager
Kopibog 1947
Indberetninger om mellemskoleeksamens udfald 1920-62

Indberetninger om realeksamens udfald 1920-63
Indberetninger om almindelig forberedelseseksamens udfald 1916-63
Indberetninger om pigeskoleeksamens udfald 1920-54

Undervisningsministeriet, 1. Afdeling
Journaler og journalsager

Udvalget vedr. eksamensmellemskoler
Udvalgssager 1952-55

Udvalget af 3. marts 1932 vedr. begrænsning af adgangen til mellemskolen og gymnasiet
Udvalgsmateriale 1932-35

Undervisningsinspektionen for Mellem- og Realskoler
Brevkopier 1933-43
Censorindberetninger 1921-61
Konceptbøger 1886-97
Kopibog 1898-1913
Kopibog: indberetninger 1895-96
Korrespondance med diverse skoler 1930-63
Korrespondance med skolerne 1927-49
Materiale vedr. eksaminer m.m. i Sydslesvig 1949-59
Time- og fagfordelingsplaner for skoleårene 1924/25-1963/64

Statsskolekonsulenten for Folkeskolen og Seminarierne
Diverse emner 1953-63
Skolekort 1957

De Private Mellem- og Realskolers Skolesalgsnævn
Nævnsprotokol 1929-50
Diverse sager 1930-50

Kommissionen for det Højere Danske Skolevæsen i Sverige
Korrespondance med Undervisningsinspektøren 1945 (pk. 10)
Eksamensprotokollerne, de danske skoler i Lund og Göteborg 1943-45 (pk. 34)

A.F. Asmussen, privatarkiv
Privatarkiv, pk. 14

Danmarks Realskoleforening
Forhandlingsprotokoller 1902-38

Det Danske Missionsselskab. Forretningsføreren for det kinesiske missionsområde
Diverse materiale vedr. børneskolerne i Pitasaikou og Antung 1933-46

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm (LAK)

Den Danske Realskoles Seminarium
Eksamensprotokol 1909-33

Elevprotokol 1907-33
Program m.v. 1906-20

Roskilde Amtsråd, Amtsskolekonsulent
Indberetninger 1935-62

Helsingørs borgerlige Forening til Realkundskabers Udbredelse
Forhandlingsprotokol 1834-62

Den danske skole i Antung (Kina)
Eksamensprotokol for mellemskoleeksamen 1936-45

Københavns Stadsarkiv (KS)

Direktionen for Almue- og Borgerskolevæsenet
Journalsager
Indberetninger 1815-41

Døttreskolen af 1791
Direktionsprotokol 1791-97
Selskabets Medlemmers Minde 1798
Sager 1791-1899

Landskjalasavnið, Tórshavn

Tórshavn Realskole
Eksamensprotokol ved realeksamen 1933
Eksamensliste 1938

Dansk Skolemuseum

Skoleerindringer

II Trykt materiale

Tidsskrifter

Den danske Realskole [DdR]
Den højere Almenskole
Folkeskolen
Forældreraads-Tidende
Frie Grundskoler
Gymnasieskolen
Iris og Hebe
Københavns Kommuneskole

Nyt om Privatskolerne [NOP]
Tidens Skole [TS]
Vor Ungdom

Småtryk (Det Kongelige Bibliotek)

C. Christensen-Dalsgaards trykte private og fortrolige opfordring fra januar 1924

Årsberetninger/programmer fra følgende skoler:
C. la Cours Skole, Randers 1876-1927
Christianshavns Døttreskole 1950
Elise Smiths Skole 1938
Esbjerg kommunale skolevæsen 1902-70
Esbjerg Realskole 1893-1919
Forældreskolen/realskolen 1920-58
Frederiksborg Statsskoles årsberetning 1973/74
Hellerup Gymnasium 1913 + 1914
Henrik Madsens Skole 1914
Jyderup Realskole 1906-59
L. Engelhardts Skole 1901
Marie Bobergs Skole 1909
Marie Jørgensens Skole for voksne Piger 1880 og 1882
Marie Jørgensens Skole i Odense 1884, 1885, 1890
Marie Mørks Skolehjem for Børn og unge Piger 1931
Ordrup Gymnasium 1903/04, 1914/15
Plockross' Skole (Øregaard Gymnasium) 1914
Randers kommunale skolevæsen 1899-1957
Randers Private Realskole 1871-1970
Rytters Realskole, Randers 1943
Slagelse Private Realskole 1914
Westrups Realskole, Randers 1910-39
Aalborg Højere Pigeskole 1927/28, 1936

Statistik

Eksamensskolerne 1912. Statistiske Meddelelser 4. rk., 43. bind, 2. hf. Kbh. 1914
Tabellariske Meddelelser vedrørende Borger- og Almueskolevæsenet udenfor Kjøbenhavn i Aaret 1896. Kbh. 1900
Tabellariske Meddelelser vedrørende Borger- og Almueskolevæsenet udenfor Kjøbenhavn for Aaret 1897. Kbh. 1901
Børneskolen i Aarene 1922-1926. Statistiske Meddelelser 4. rk., 82. bd., 5. hf. Kbh. 1929
Børneskolen i Aarene 1927-1931. Statistiske Meddelelser 4. rk., 94. bind, 1. hf. Kbh. 1934
Børneskolen i Aarene 1932-1936. Statistiske Meddelelser 4. rk., 108. bind, 3. hf. Kbh. 1939
Børneskolen i Aarene 1937-1941. Statistiske Meddelelser 4. rk., 119. bind, 3. hf. Kbh. 1943
Børneskolen i Aarene 1942-1946. Statistiske Meddelelser 4. rk., 133. bind, 4. hf. Kbh. 1948
Børneskolen 1947-51. Statistiske Meddelelser 4. rk., 151. bind, 4. hf. Kbh. 1953
Børneskolen 1952-56. Statistiske Meddelelser 4. rk., 167. bind, 5. hf. Kbh. 1958
Børneskolen 1957-61. Statistiske Meddelelser. Kbh. 1964

Skole-klasse-elev Statistik 1964-65. Økonomisk-statistiske kontor. Kbh. 1965
Statistik 1965-66 for folke- og gymnasieskolen. Undervisningsministeriet, den økonomisk-statistiske konsulent. Kbh. 1966
Statistik 1968-69. Undervisningsministeriets økonomisk-statistiske konsulent. Kbh. 1969
Statistik 1973-74, Folkeskolen m.v. udgivet af Undervisningsministeriets økonomisk-statistiske konsulent. Kbh. 1975
Statistik 1977-78. Folkeskolen m.v. Undervisningsministeriet, den økonomisk-statistiske konsulent. Kbh. 1979
De frie grundskoler i tal 1993/94-1998/99. Kbh. 1999
Statistiske Efterretninger, 57. årg., 1965
Statistisk Årbog. Kbh. 1910ff.
Statistisk Tabelværk 5. række, litra A, nr. 5: Befolkningsforholdene i Danmark i det 19. Aarhundrede. Kbh. 1905
Folketal, areal og klima 1901-60, Statistiske Undersøgelser nr. 10. Kbh. 1964

Forhandlinger

Tidende for Forhandlingerne ved Provindsialstænderne for Nørre-Jylland 1836, 1842. Viborg 1836, 1842 [Viborg Stændertidende]
Tidende for Forhandlingerne ved Provindsialstænderne for Sjællands, Fyens og Lolland-Falsters Stifter samt for Island og Færøerne 1835-1836, 1842. Kbh. 1836, 1842 [Roskilde Stændertidende]
Rigsdagstidende 1849-1953. Kbh. 1849-1953 [Rt.]
Landstingstidende 1849-1953. Kbh. 1849-1953 [Lt.]
Folketingstidende 1849-. Kbh. 1849- [Ft.]

Betænkninger, beretninger m.v.

Indberetning til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet om Seminarieforholdene i Finland og Sverige af den i September 1893 af Ministeriet udsendte Kommission. Kbh. 1893
Hans Olrik: Højere Seminarier i Frankrig og Tyskland samt Fortsættelseskursus i Schweiz og Østrig. Indberetning til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Kbh. 1895
Betænkning angaaende de kjøbenhavnske Latin- og Realskolers økonomiske Forhold. I: Rigsdagstidende 1900/01, tillæg A, sp. 1251-66
Betænkning angaaende Folkeskolens Tilsyn m.v. Kbh. 1911
Beretning om »De forenede Skoler«s Drift og Status siden Skolernes Sammenslutning og indtil Udgangen af Regnskabsaaret 1910-11 meddelt af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Kbh. 1912
Betænkning afgivet af den af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet den 4. November 1912 nedsatte Kommission til Undersøgelse af De Forenede Skolers økonomiske Forhold. Kbh. 1914
Betænkning afgivet af det i Henhold til Undervisningsministeriets Skrivelse af 5. Januar 1919 nedsatte Udvalg til Forhandlinger angaaende Bifagenes Stilling under det filosofiske Fakultet. Kbh. 1919
Forhandlingerne i den i Henhold til Lov af 21. Februar 1919 nedsatte Skolekommission. Kbh. 1920-23
Betænkning med Lovforslag afgivet af Skolekommissionen i Henhold til Lov Nr. 77 af 21. Februar 1919. Kbh. 1923

Betænkning vedrørende det højere Skolevæsen afgiven af det af Undervisningsministeriet under 13. Oktober 1928 nedsatte Udvalg. Kbh. 1930
Betænkning vedrørende Adgangen til Mellemskolen og Gymnasiet forsaavidt angaar Storkøbenhavn. Kbh. 1933
Betænkning vedrørende Undervisningen i Mellem- og Realskoler og i Skoler, der forbereder til Pigeskoleeksamen og til almindelig Forberedelseseksamen. Kbh. 1935 [Den Grå Betænkning]
Betænkning afgivet af det af Undervisningsministeriet nedsatte Udvalg vedr. Tandlægeuddannelsen m.v. Kbh. 1936
Den praktiske Mellemskole. Betænkning vedrørende Læseplaner m.v. for den udvidede Folkeskole. Kbh. 1936 [Den Røde Betænkning]
Betænkning afgivet af det ved Undervisningsministeriets Skrivelse af 16. Juni 1941 nedsatte Udvalg angaaende Statstilskud til kommunale Realskoler m.v. Kbh. 1942
Betænkning afgivet af det af Undervisningsministeriet den 3. November 1941 nedsatte Karakterudvalg. Kbh. 1942
Undervisningsvejledning for den eksamensfri Folkeskole udarbejdet af det af Undervisningsministeriet under 27. Juni 1941 nedsatte Udvalg. Kbh. 1943 [Den Gule Betænkning]
Betænkning angaaende Danmarks Lærerhøjskole. Kbh. 1943
Betænkning vedrørende Folkeskolens Styrelse og Tilsyn. Kbh. 1948
Betænkning angaaende det fremtidige Behov for Tandlæger. Kbh. 1949
Betænkning vedrørende ændring af uddannelsen for lærere og lærerinder i folkeskolen. Kbh. 1951
Betænkning fra fællesudvalget vedrørende den eksamensfri mellemskole og landsbyskolen. Kbh. 1952
Betænkning afgivet af det af undervisningsministeriet nedsatte udvalg til drøftelse af spørgsmålet om ændring af reglerne for ydelse af tilskud til de kommunale eksamensskoler uden for Københavns, Frederiksberg og Gentofte kommuner. Kbh. 1954
Betænkning afgivet af det af undervisningsministeriet under 14. september 1954 nedsatte udvalg vedrørende forenkling af tilskudsreglerne for samtlige private skoleformer, seminarier m.v. Kbh. 1958
Teknisk og naturvidenskabelig arbejdskraft. Betænkning afgivet af den af statsministeriet nedsatte teknikerkommission. Kbh. 1959
Det nye gymnasium. Betænkning afgivet af det af Undervisningsministeriet under 27. februar 1959 nedsatte læseplansudvalg for gymnasiet. Kbh. 1960 [Den Røde Betænkning]
Undervisningsvejledning for folkeskolen. Betænkning afgivet af det af Undervisningsministeriet under 1. september 1958 nedsatte læseplansudvalg I-II. Kbh. 1960-61 [Den Blå Betænkning]
Afsluttende prøver i folkeskolen. Normer og krav. Kbh. 1961-64 [Den Brune Betænkning]
Betænkning om undervisningspligtens udvidelse afgivet det af undervisningsministeren den 18. december 1965 nedsatte udvalg. Kbh. 1968
Notat om et grundlag for gennemførelse af en reform af de grundlæggende skoleuddannelser. Udvalg nedsat i henhold til Folketingsbeslutning af 30. maj 1969 angående en ny ordning af folkeskoleundervisningen. Kbh. 1971
Undervisningsministeriets struktur- og rationaliseringsudvalg. 1. betænkning. Kbh. 1972
De private skolers økonomi. En vurdering af tilskudslovgivningen. Redegørelse fra en af undervisningsministeren i 1972 nedsat arbejdsgruppe. Kbh. 1976
Betænkning vedr. revision af skolestyrelseslovens kapitel 2 m.v. Kbh. 1977
Indførelse af et nyt tilskudssystem for de private skoler. Betænkning afgivet i september 1986 af Udvalget vedrørende et nyt tilskudssystem for de private skoler under skolestøtteloven. Kbh. 1986

Nyt tilskudssystem for de frie grundskoler. Betænkning afgivet af et udvalg til revision af tilskudssystemet. Kbh. 1991
Betænkning om fordelingen af opgaver i den offentlige sektor. Kbh. 1998
Betænkning om indførelse af en ny karakterskala til erstatning af 13-skalaen. Kbh. 2004

Årlige publikationer vedrørende realskolen, gymnasieskolen og Københavns Universitet

Meddelelser angaaende de lærde Skoler med dertil hørende Realundervisning i Kongeriget Danmark 1849-1902/03. Kbh. 1860-1904 [Medd. LS]
Meddelelser angaaende de højere Almenskoler i Danmark 1903/04-1961/62. Kbh. 1905-64 [Medd. HA]
Kjøbenhavns Universitets Aarbog 1837-45. Kbh. 1838-46 [Årbog KU]
Aarbog for Kjøbenhavns Universitet og øvrige højere Undervisningsanstalter 1846-47 Kbh. 1847-48 [Årbog KU]
Supplement til Kjøbenhavns Universitets Aarbøger for 1848. Kbh. 1848 [Årbog KU]
Meddelelser ang. Kjøbenhavns Universitet, den polytechniske Læreanstalt, Sorø Academie og de lærde Skoler med dertil hørende Realunderviisning i Kongeriget Danmark 1849-63. Kbh. 1860-64 [Medd. KU]
Aarbog for Københavns Universitet, Kommunitet og Den Polytekniske Læreanstalt 1864ff. Kbh. 1882ff [Årbog KU]
Meddelelser angaaende Sorø Academi for Aarene 1849-1856. Kbh. 1862 [Medd. Sorø]

Bøger og artikler

ABH: Bemærkninger om den offentlige Underviisning. I: Dansk Folkeblad 1839, nr. 21-22, s. 81-84
Abrahams, Arthur: Om de tre fremmede Sprog (Tysk, Fransk og Engelsk), der ere Gjenstand for Undervisning i vore højere Skoler, i deres indbyrdes Forhold og deres Forhold til Skolen. I: Vor Ungdom 1880 s. 288-302
Adolphsen, Werner: En by og dens skole. Folkeskolen i Esbjerg 1868-1994. Esbjerg 1997
Albeck, Gustav: Drømmen om skolen i Soer. I: Grundtvig Studier 1983 s. 69-86
Albisetti, James C.: Secondary School Reform in Imperial Germany. Princeton N.J. 1983
Aldal, J.: Folkeskolen og Mellemskolen. I: Folkeskolen 1910 s. 265-66, 281-82, jf. s. 316-17, 393
Aldal, J.: Fra almindelig Forberedelseseksamen til Realeksamen. I: Vor Ungdom 1905 s. 249-57
Aldal, J.: Realskolens økonomiske Stilling. I: Den danske Realskole 1901 s. 6-10, 17-21, 42-46
Algreen-Ussing, T.: Om Reformer i Skolevæsenet. I: Dagen 9. og 10. oktober 1833
Allen, G.C.: The British Disease. London 1967
Allgemeine Deutsche Biographie, hrsg. von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. München 1885ff
Amdal, Valdemar: Det pædagogiske Sommerstævne i Kerteminde. I: Den danske Realskole 1922 s. 247-50
Anderledes billeder. En jubilæumsbog i anledning af N. Zahles Skoles 150 års fødselsdag. Kbh. 2001
Andersen, A.G.: Produktiv Sprogbeherskelse. I: Den danske Realskole 1924 s. 98-101
Andersen, Einer (red.): Østre Borgerdydskole (Borgerdydskolen i København) 1787-1937. Kbh. 1937
Andersen, Johs. A.: Matematik. I: Den danske Realskole 1932 s. 13-15

Andersen, P.: Figures of Descent. I: New Left Review, vol. 161 (1987) s. 20-77
Andersen, P.: The Origins of the Present Crisis. I: New Left Review, vol. 23 (1964) s. 26-53
Andresen, Hans: Vore eksamensskoler i retslig og politisk perspektiv. I: Dansk skole-, børnehave- og vandrelærervirke i Sydslesvig 1920-1970. Flensborg 1970 s. 187-204
Anker Jakobsen, Lone m.fl.: Duborg-Skolen 1920-1995. Flensborg 1995
Arnot, Madeleine: Reproducing Gender? London & New York 2002
Artz, Frederick B.: The Development of Technical Education in France 1500-1850. Cleveland 1966
Attrup, M.: Folkeskolen og Mellemskolen. I: Folkeskolen 1910 s. 411-12

Bagger, S.: Et Fortsættelsesseminarium. I: Vor Ungdom 1894 s. 205-11
Bahnsen, Poul Synspunkter og Metoder ved Optagelsesprøven til Tandlægeskolen 1938. I: Den danske Realskole 1938 s. 463-48
Balle, Thorstein: 'Stå mål med' - om det offentliges krav til indholdet af den private børneundervisning 1814-2001. I: Uddannelseshistorie 2001 s. 38-69
Balling, Emmanuel: Plan til en Real-Skole for vore Døttre. Kbh. 1787
Bang, Hans m.fl. (red.): Niels Steensens Gymnasium 1950-1975. Kbh. 1975
Bang, Niels: Moderne Skoletanker og Mellemskolen. I: Vor Ungdom 1905 s. 37-48
Bang, Niels: Realklassens Stilling i Almenskoleloven. I: Vor Ungdom 1905 s. 184-90
Bang, Niels: Skolen af 1903. I: Tilskueren 1914 s. 201-20
Bang, Niels: Vil Debatten om Almenskoleordningen af 1903 føre til praktiske Resultater? I: Det Pædagogiske Selskabs Aarsberetning 1914-15. Kbh. 1915 s. 43-51
Barfod, A.: Håndbog i lovgivningen om den danske folkeskole. Kbh. 1950
Baunsgaard, Jens m.fl.: Th. Langs Gymnasium 1907/1977. Silkeborg 1977
Becker-Christensen, Henrik: Byen ved grænsen. Tønder 1920-1970. Aabenraa 1993
Benn, Caroline & Chitty, Clyde: Thirty Years On. Is Comprehensive Education alive and Well or Struggling to Survive? London 1996
Beretning angaaende Selskabet for uformuende Embedsmænds Døtres frie Underviisning. Kbh. 1866
Beretning fra Directionen for Helsingørs borgerlige Forening til Realkundskabers Udbredelse 1836-43. Helsingør 1838-44
Beretning om Frederiksberg Skolevæsen for Aaret 1910-20. Frederiksberg 1920
Berg, C.: Om Skolen og Skolerne. Særtryk af Frederiksborg Skoles Program. Kbh. 1876
Bernth, Susanne (red.): Danskere i Berlin. Kbh. 1999
Berthelsen, Chr.: Træk fra den grønlandske skoles udvikling – set i forhold til de ændrede samfundsforhold. I: Årbog for Dansk Skolehistorie 1979 s. 23-36
Bestyrelseslove antagne af Selskabet for Borgerdyd den XVII August MDCCLXXXV. Kbh. 1785
Birkebæk, Per (red.): Nogle historier om C. la Cours Skole. Randers 2008
Bjerregaard, Jørgen O.: O.F. Bache og det offentlige skolevæsen i Dansk Vestindien 1876-1889. I: Julie Fryd Johansen, Jesper Eckhardt Larsen, Vagn Skovgaard-Petersen (red.): Skoler i palmernes skygge. Kbh. 2008 s. 149-70
Bjerrum Nielsen Harriet: Sophie og Émile i klasseværelset. Køn og marginalitet i skolen. I: Jens Bjerg (red.): Pædagogik, 3. udg. Kbh. 2003 s. 277-312
Bjørneboe, O.C: Hvor staar vi? Foredrag af Undervisningsinspektør Bjørneboe. I: Den danske Realskole 1938 s. 490-501
Blackbourn, David: The German Bourgesoisie: an introduction. I: D. Blackbourn & J. Evans (red.): The German Bourgesoisie. Essays on the Social History of the German Middle Class from the Early Twentieth Century. London 1991 s. 1-45
Blaksteen, Magne og Ebbe Forsberg: Ny folkeskolelov. Kbh. 1994

Bloch, S.N.J.: De nyere Forslag om Oprettelse af høiere Realskoler og deraf følgende Reformer i det lærde Skolevæsen. Roskilde 1836
Bloth, Hugo Gotthard: Johann Julius Hecker (1707-1768). Seine "Universalschule" und seine Stellung zum Pietismus und Absolutismus. I: Jahrbuch des Vereins für Westfälische Kirchengeschichte. Bd. 61 (1968) s. 63-129
Boas, Kristian: Skole i hundrede år. Vestjysk Gymnasium Tarm 1887-1987. Tarm 1987
Bobé, Louis: Die deutsche St. Petri Gemeinde zu Kopenhagen. Ihre Kirche, Schulen und Stiftungen 1575 – 1925. Kbh. 1925
Bobé, Louis: Klopstock und Dänemark. I: Der Norden 1940 s. 247-50
Bodenstein, Eckhard: Peter Petersen und die reformpädagogische Bewegung in Dänemark. I: Ingeborg Maschmann m.fl. (Hrsg.): Peter Petersen. Beiträge zur Schulpädagogik und Erziehungsphilosophie. Heinsberg 1985 s. 169-85
Bohr, P.G.: Historisk Beretning om Oprettelsen af Realklasser ved Rønne lærde Skole. Kbh. 1844
Boje, Per og Ole Hyldtoft: Økonomiske, geografiske og demografiske aspekter. I: Grethe Authén Blom (red.): Urbaniseringsprosessen i Norden, bind 3: Industrialiseringens første fase. Oslo 1977 s. 178-80
Bokkenheuser, Fr.: Efterslægten. Selskabet og dets skole 1786-1836. Kbh. 1896
Bokkenheuser, Frederik: Tale i Selskabet for Efterslægten paa dets Stiftelsesdag den 4de Marts 1899. I: Vor Ungdom 1899 s. 164-65
Bomholt, Julius: Balance i skolebilledet. Kbh. 1955
Bomholt, Julius: Den danske Folkeskole. En Grundbog for Skoler og Studiekredse. Kbh. 1938
Bomholt, Julius: Folkeskolens Reform. I: Vor Ungdom 1931-32 s. 349-56
Bomholt, Julius: Folkeskolens reform. Udg. af Socialdemokratisk forbund. Kbh. 1953
Bomholt, Julius: Mennesket i centrum. Bidrag til en aktiv kulturpolitik. Kbh. 1953
Bomholt, Julius: Skole og samfund. I: Vor Ungdom 1951 s. 1-11
Bonde, Aage og Harald Ditzel: Østre Skole Viborg 1887-1962. Viborg 1962
Bonde: Forældreopdragelse. I: DdR 1934 s. 122-23
Borup-Nielsen, Grå: Det danske Selskabs Skole. I: Uddannelseshistorie 1989 s. 68-80
Brandt Jensen, B., M. Nielsen og J.E. Steenstrup: Folkeskolen: Visioner og konsekvenser – en faglig pædagogisk sammenfatning af de afsluttende evalueringsrapporter. Kbh. 1992
Bregnsbo, Henning: Kampen om skolelovene af 1958. Odense 1971
Bricka, C.F. (red.): Dansk Biografisk Lexikon. 1. udg. Bind I-XIX. Kbh. 1887-1905
Bruhn, Verner: En by bliver til. Esbjerg historie bd. 2: 1850-1910. Esbjerg 1994
Bruhn, Verner: Privat og real. Træk af Esbjerg Realskoles historie 1883-1983. Esbjerg 1983
Bruun, Georg: Af en Skolemands Læsning. 1. Fællesundervisning. I: Vor Ungdom 1903 s. 1-8
Bruun, Georg: Almenskoleloven af 24. April 1928. I: Vor Ungdom 1928 s. 195-205
Bruun, Georg: Almindelig Forberedelseseksamen. I: Vor Ungdom 1897 s. 510-30
Bruun, Georg: Borgerskolen. I: Vor Ungdom 1900 s. 257-85
Bruun, Georg: Børneskolen i Provinsbyer. I: Vor Ungdom 1899 s. 153-76
Bruun, Georg: De bebudede Skolereformer. I: Vor Ungdom 1928 s. 478-88
Bruun, Georg: Den kommunale Mellemskole. I: Vor Ungdom 1911 s. 361-69
Bruun, Georg: Fællesundervisning i danske Latin- og Realskoler. I: Vor Ungdom 1897 s. 552-79
Bruun, Georg: Moralsk Opdragelse. I: Vor Ungdom 1907 s. 322-33
Bruun, Georg: Skolens Enhed. I: Vor Ungdom 1901 s. 517-41
Bruun, Oscar: Seminarister og Akademikere. I: Vor Ungdom 1908 s. 43-47
Brüel, Sv.: Enhed i læreruddannelsen. I: Unge Pædagoger 1942 s. 15-16
Bugge, Frederik Moltke: Det offentlige Skolevæsens Forfatter i adskillige tydske Stater tilligemed Ideer til en Reorganisation af det offentlige Skolevæsen i Kongeriget Norge. Bind 3. Christiania 1839

Bugge, K.E. (udg.): Grundtvigs skoleverden i tekster og udkast. Bind 2. Kbh. 1968
Bugge, K.E.: Skolen for livet. Studier over N.F.S. Grundtvigs pædagogiske tanker. Kbh. 1965
Bundgaard, Niels: Det danske Missionsselskabs Historie. Bd. II. Kbh. 1942
Busk, Leif: Fællesopdragelse og Fællesundervisning. I: Vor Ungdom 1944-45 s. 63-69
Busk, Leif: Kan Bomholt stå for presset? I: Den danske Realskole 1955 s. 475-77
Busk, Leif: Landkommunerne og eksamensskolen. I: Den danske Realskole 1953 s. 33-35
Buur, Chr.: Aarhus Skolevæsen gennem 80 Aar. Århus 1930
Byrge Sørensen, P. og S. Dam: Bedre beslutninger i skolen. Frederikshavn 2008
Bøgh Hattesen, Anni: De danske mindretalsskoler i Sydslesvig – med særligt henblik på tiden efter 1945. I: Uddannelseshistorie 1996 s. 17-32
Bøgner, J.I.: Den danske Skole. I: Carl Lindberg Nielsen: Ringkjøbing Købstads Historie. Ringkøbing 1969 s. 262-80
Bølck, O.: Indirekte Virkninger af Matematikundervisningen. I: Vor Ungdom 1922 s. 400-06
Børresen, Th.: Efterretninger om Thisted Realskole 1856-1906. Thisted 1906

C. la Cours Skole. Den højere Pigeskole 1876-1901. Randers 1901
Cand.mag. Jens Raasløff Christiansen født 1866 – død 1900. I: Den danske Realskole 1900 s. 25-26
Carlsen, Olaf: Realistiske og humanistiske Brydninger i dansk Pædagogik i det 18. Aarhundrede. I: Vor Ungdom 1944-45 s. 49-63, 97-111
Carlsen, Olaf: Realistiske Træk i den danske Latinskoles Undervisning i det 16. og 17. Aarhundrede. I: Vor Ungdom 1941-42 s. 105-28
Carolineskolen i 200 år. Historie og erindringer. Kbh. 2005
Censorvejledning 2001 for beskikkede censorer - formål, opgave, praktiske forhold af 21. marts 2000. Undervisningsministeriet. Kbh. 2000
Christensen, Alb.: Randers kommunale Mellem- og Realskole. 1. April 1908 – 31. Marts 1933. Randers 1933
Christensen, Alb.: Randers kommunale Skolevæsen gennem 25 Aar. 1913-1938. Randers 1940
Christensen, Fr.: Aufbau deutscher Schulen in Nordschleswig 1919-1940. I: Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, Heft 23 (1971) s. 4-118
Christensen-Dalsgaard, Bent: Faghæfterne. I: Tidens Skole 1975 s. 119-21
Christensen-Dalsgaard, C.: Den danske Realskole. En Lejlighedsbetragtning, fremkaldt ved Forslag til Lov om højere Almenskoler m.m. I: Vor Ungdom 1903 s. 213-44
Christensen-Dalsgaard, C.: Den private Realskoles Vilkaar for Tiden. Randers 1923
Christensen-Dalsgaard, C.: Det pædagogiske Kursus ved Realskolerne. I: Den danske Realskole 1905 s. 29-31
Christensen-Dalsgaard, C.: Et "Angreb" paa den private Realskole. I: Den danske Realskole 1919 s. 27-34
Christensen-Dalsgaard, C.: Folkeskolens Fremtid, Opskrift til en Tale ved Skolemødet i Ringkøbing, 2. Juni 1915. I: Hjem og Skole 1925 s. 147-53, 169-75
Christensen-Dalsgaard, C.: Hvad der først og fremmest bør gøres. I: Den danske Realskole 1902 s. 228-29
Christensen-Dalsgaard, C.: Legemlig Straf i Skolen. I: Vor Ungdom 1905 s. 159-71
Christensen-Dalsgaard, C.: Lovforbud mod Legemstugtelse i Skolen. I: Vor Ungdom 1905 s. 486-495
Christensen-Dalsgaard, C.: Om Censorernes Indberetninger. I: Den danske Realskole 1938 s. 257-58
Christensen-Dalsgaard, C.: Randers Realskoles Grundlægger og første Bestyrer H. St. Helms. Randers 1914
Christensen-Dalsgaard, C.: Realskolen og Almenskoleloven. I: Vor Ungdom 1904 s. 75-82

Christensen-Dalsgaard, C.: Realskolen og Udvalgsbetænkningen angaaende Ændringer i Lov af 24. April 1903 om højere Almenskoler. I: Vor Ungdom 1917 s. 158-67
Christensen-Dalsgaard, C.: Samarbejde mellem Hjem og Skole. I: Vor Ungdom 1911 s. 370-77
Christensen-Dalsgaard, C.: Til hvad Nytte. I: Den danske Realskole 1902 s. 255-56
Christiansen, Alfred (red.): K.F.U.M.s Seminarium 1919-1944. Kbh. 1944
Christiansen, Niels A.: 100 Aar i Skole. Holbæk private Realskole 1846-1946. Holbæk 1946
Christianshavns Døttreskole 1799-1949. Kbh. 1949
Clausen, H.G.: Tale, holden i Selskabet for Efterslægten ved Høitideligholdensen af dets Stiftelsesdag den 4de Marts 1820. Kbh. 1820
Collegial-Tidende for Danmark og Norge 1802
Coninck-Smith, Ning de: "Ungdommens Ven, Raadgiver og Fører…". Et bidrag til klasselærerens historie i det 19. århundrede. I: Karen Faurfelt og Dan Kolko (red.): Klasselæreren. Roller, funktioner, krav og forventninger. Vejle 1990 s. 9-18 (1990b)
Coninck-Smith, Ning de: For barnets skyld. Byen, skolen og barndommen 1880-1914. Kbh. 2000
Coninck-Smith, Ning de: Klasselærerens historie 1875-1975. Kbh. 1990 (1990a)
Cornelius, Hans: Skolestyrelsesloven med indledning om forældredemokratiets udvikling og en introduktion til lovændringerne december 1977. Kbh. 1978
Cranil, Mogens: Decentralisering og selvforvaltning i folkeskolen. Kbh. 1994
Cunradi, Johann Gottlieb: Anleitung zum Studium der Technologie oder kurze und fassliche Beschreibung verschiedener Künste und Handwerker. Leipzig 1785

Dahl, Albert: Den danske Realskole er en Børneskole. I: Den danske Realskole 1900 s. 133-35
Dahl, B.T. og H. Hammer: Dansk Ordbog for Folket. Bind 2. Kbh. og Oslo 1914
Dahl, F.C.B.: Forbindelsen mellem den højere og lavere Skole. I: Beretning om Forhandlingerne paa det 3die nordiske Skolemøde i Kjøbenhavn den 9de, 10de og 11te Avgust 1877. Kbh. 1877 s. 72-84
Dahl, F.C.B.: I Skolesagen. Et Indlæg, nærmest fra Realskolens Standpunkt. I-II. Kbh. 1870
Dahl, Fr. og Joh. Hoffman: Grundtræk til en Omordning af Borger- og Almue-Skolevæsenet. Kbh. 1873
Dahl, S. (red.) Danmarks Kultur ved Aar 1940. Kbh. 1942
Dam, P.: Hvem var minister – Dansk politik gennem snart 150 år. 3. udg. Århus 1997
Daneved, Ole, Ole Visti Pedersen og Olaf Søndberg (red.): Svendborg Gymnasium 1872-1997. Svendborg 1997
Danmarks Lærerforening (red.): Folkeskolens afgangsprøver. Frederikshavn 1980
Danmarks Lærerforening kongresberetning 1980. Kbh. 1980
Danmarks Lærerforenings repræsentantskabsmøde 1959. Kbh. 1959
Dansk 1976. Undervisningsvejledning for folkeskolen. Faghæfte 1, Undervisningsministeriet. Kbh. 1976
Dansk Friskoleforening: Socioøkonomiske faktorer i grundskolen. Fåborg 2009
Dansk Kvindebiografisk Leksikon. Bind 1-4. Kbh. 2000-01
Dansk Ordbog udgiven under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse. Bind 7. Kbh. 1853
Dansk Skole-Stat under redaktion af N.A. Larsen. Bind I-IV. Kbh. 1933-34
Davidoff, Leonora og Hall, Cathrine: Family fortunes, men and women of the English middle class, 1780-1850. London 1987
De halvtreds år i Tølløse. Baptisternes skoler 1928-1978. Holbæk 1978
De private Realskolers Fællesmøde i Aarhus om Skolekommissionens Tilskudsforslag. I: Den danske Realskole 1923 s. 403-04
Decentralisering i folkeskolen. Kommunernes Landsforening og Den kommunale Højskole. Kbh. 1988

Den Danske Realskole. Nogle træk af bladets historie 1899-1974. I: Tidens Skole 1974 s. 6-23
Den Danske Skolehåndbog 1969. Kbh. 1969
Den danske skoleårbog 2008-2009. Frederikshavn 2008
Denman, Henrik: Den katolske kirke i Roskilde 1901-2001. Roskilde 2001
Denman, Henrik: Skt. Josefs Skole i 100 år. Den katolske skole i Roskilde 1904-2004. Roskilde 2004
Deutscher Schul- und Sprachverein für Nordschleswig i Deutscher Volkskalender Nordschleswig
Die Schleswiger Realschule 1848-64. I: Beiträge zur Schleswiger Stadtgeschichte 1959, Heft 4 s. 45-58
Dissing, P.A.: Bemærkninger om den private Realskoles økonomiske Vilkaar. I: Den danske Realskole 1923 s. 19-20
Dissing, P.A.: Beregninger vedrørende Tilskudsfordelingen. I: Den danske Realskole 1925 s. 30-32
Dissing, P.A.: Det ny Tilskudscirkulære. I: Den danske Realskole 1925 s. 307-09
Dissing, P.A.: Et Gensvar. I: Den danske Realskole 1925 s. 134-36
Dissing, P.A.: Tilskudsforslaget. I: Den danske Realskole 1923 s. 379-81
Dokka, Hans-Jørgen: Fra allmueskole til folkeskole. Bergen 1967
Dybdahl, Vagn: Det nye samfund på vej. 1871-1913. Dansk socialhistorie bd. 5. Kbh. 1982

Eckert, M.: Die Schulpolitische Instrumentalisierung des Bildungsbegriffs. Zum Abgrensungsstreit zwischen Realschulen und Gymnasium im 19. Jahrhundert. Duisburg 1984
Eckhardt Larsen, Jesper: J.N. Madvigs dannelsestanker. En kritisk humanist i den danske romantik. Kbh. 2002
Egekvist, Holger: Betænkningen om "Den praktiske Mellemskole". I: Den danske Realskole 1936 s. 209-13
Egekvist, Holger: Ensartet Real- eller Præliminæreksamen. I: Vor Ungdom 1921 s. 424-27
Egekvist, Holger: I Anledning af Drøftelsen om Privatskolens Ejerforhold. I: Den danske Realskole 1918 s. 30
Egekvist, Holger: Karakterskalaen. I: Den danske Realskole 1932 s. 318-19
Egelund, Niels: Realeksamen kontra folkeskolens afgangsprøver. Kbh. 1991
Ehlers, Søren: I 1900-tallet kom vi for alvor i skole. Fra skolepolitik til kompetenceudvikling. I: Uddannelseshistorie 2004 s. 34-51
Ehlers, Søren: Ungdomsliv. Studier i den folkeoplysende virksomhed for unge i Danmark 1900-1925. Kbh. 2000
Ehn, Billy og Orvar Löfgren: Kulturanalys. Stockholm 1982
Ellemann-Jensen, Uffe: Han gav historien liv og glød. I: Johannes Riis (red.): Min bedste lærer. Kbh. 2000 s. 30-35
Ellerbek, S.A.: Den danske Skole i Antung. I: Dansk Missionsblad 1944 s. 272-78
Engelhardt, Juliane: De patriotiske selskaber i den danske helstat 1769-1914. Borgerskab, foreningssociologi og statstænkning. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, 2004
Engelstoft, Laurits: Tanker om Nationalopdragelsen, betragtet som det virksomste Middel til at fremme Almeenaand og Fædrelandskjærlighed. Kbh. 1808
Engelstoft, Povl og Svend Dahl (red.): Dansk Biografisk Leksikon. 2. udg. Bind I-XXVII. Kbh. 1933-44
Enhedsuddannelsen. I: Unge Pædagoger 1942 s. 27, 29, 49-50
Ernst, Kurt: Statsstyring er mistillid. I: Uddannelse 2006 nr. 9 s. 11-14
Esbjerg Realskole – Esbjerg Gymnasium 1889-1914. I: Meddelelser om Esbjerg Gymnasium 1914, s. 5-10
Espersen, P., Kemp, H. og C. Ulrich: Skolestyrelsesloven med kommentarer. Kbh. 1979
Et pædagogisk Sommerstævne. Fra Hovedbestyrelsen. I: Den danske Realskole 1922 s. 61

Fabricius, I.C.: Hvori bestaar Borgerdyd? Kiel 1786
Favrholdt, M.: Haderslev Latinskoles historie 1567-1967. Haderslev 1966
Fees, Konrad: Realschule und Schulentwicklung. Perspektiven des Mittleren Bildungsweges. Herbolzheim 2000
Feldbæk, Ole (red.): Dansk identitetshistorie bind 1 og 2. Kbh. 1991
Feldbæk, Ole: Skole og identitet 1789-1848. Lovgivning og lærebøger. I: Ole Feldbæk: Dansk identitetshistorie. Kbh. 1991 bind 2 s. 253-324
Fenger, P.B.: Nogle Bemærkninger i Anledning af det nye Lovforslag om Almen-Skoler. I: Den danske Realskole 1902 s. 219-23
Fisker, Robert: Provinsens Skoler under Besættelsen. I: Inger Merete Nordentoft og Aage Svendstorp (red.): Og Hverdagen skiftede. Skolen i de onde Aar. Kbh. 1946 s. 27-43
Flemming Nielsen, J. (red.): Den private Realskoles Lærerforening 50 år. Et halvt sekels arbejde for Den private Realskole og dens lærere. Tåstrup 1969
Flemming Nielsen, J.: 50 år i kollegers tjeneste. I: J. Flemming Nielsen (red.): Den Private Realskoles Lærerforening 50 år. Tåstrup 1969 s. 8-65
Flemming Nielsen, J.: Samarbejde mellem skole og hjem. Gold kliché eller frugtbar virkelighed. I: DdR 1969 s. 5-12
Florin, Christina og Ulla Johansson: »Där de härliga lagrarna gro ... «. Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850-1914. Stockholm 1993
Foldberg, P.T.: Lidt om Matematikundervisningen i Realskolen. I: Bog og Naal 1895 s. 2-7
Folkeskolens afgangsprøver - Prøvernes betydning og sammenhæng med undervisningen. Kbh. 2002
Foss Hansen, Kim: Om faget Matematik. I: Chresten Kruchov, Kirsten Larsen og Grethe Persson (red.) Bidrag til den danske skoles historie bd. 4. Kbh. 1985 s. 233-45
Fra andre Lande. Meddelelser vedrørende Fællesundervisningen. I. Åpen meddelelse til hr. skolebestyrer Voss om Helsingfors Läroverk för gossar och flickor og om fællesundervisning. I: Vor Ungdom 1891 s. 79-83
Fra L. Wintelers Skole, Klostervej 8. Odense 1900
Fredriksson, Viktor, Sixten Marklund, Gustav Sivgård, Martin Widen: Svenska folkskolans historia. VI. Trelleborg 1971
Frikommuneforsøg skole- og fritid. Kbh. 1987
Fritzsch, Theodor (Hrsg.): J.B. Basedows Elementarwerk. Mit den Kupfertafeln Chodowieckis u.a.; kritische Bearbeitung in drei Bänden. Leipzig 1902
Funch, Cl.: Den videnskabelige Realskole i Aarhuus. Beretning og Forslag. Kbh. 1845
Funch, Cl.: Den videnskabelige Realskole i Aarhuus. Kbh. 1852
Futtrup, Jens: De smaa Realskoler. I: Den danske Realskole 1925 s. 116-18
Futtrup, Jens: Fællesordningen af Tillægsprøver til Realskolernes Eksaminer. I: Den danske Realskole 1940 s. 327-29
Futtrup, Jens: Realskolen 1936: I: Den danske Skole 1937. Kbh. 1937 s. 31-32
Futtrup, Jens: Skolebestyrer Lauritz (Lau). Christensen-Dalsgaard, Kolding. I: Den danske Realskole 1951 s. 327-28
Fædrelandet 1835

Gad, K.: Hvor skal jeg sætte min Søn i Skole? Et Spørgsmaal til Directionen for Universitetet og de lærde Skoler i Særdeleshed, og til enhver offentlig Skolebestyrelse i Almindelighed, eller en Lægmands Tanker om Nødvendigheden og Følgerne af en Skolereform i Danmark. Kbh. 1833
Gad, P.C. Stenersen: Om forberedende og høiere Realunderviisning. Kbh. 1835
Galster, Kjeld: Domskolen i Slesvig mellem Krigene (1848-64). I: Sønderjyske Årbøger 1946 s. 18-65

Gam, Mikael: Den grønlandske skoles udvikling. I: Årbog for Dansk Skolehistorie 1968 s. 32-48
Gamble, Andrew: Britain in Decline. Economic Policy, Political Strategy and the British State. New York 1981/1994
Geckler, Knud: Den Private Realskoles Bestyrerforening 1921-1971. Strejftog gennem 50 år i den private realskoles tjeneste. Slagelse 1971
Geckler, Knud: Stenberdt er død. I: Tidens skole 1974 s. 199-203
Gejl, Ib (red.): Skoler og skolegang i Århus 1930-1970. Århus 1978
Gellner, Ernest: Nations and Nationalism. Ithaca, NY 1983
Gertz, M. Cl.: Om Skolereformen. I: Vor Ungdom 1903 s. 98-135
Gertz, Svend Erik: Folkeskoleloven med kommentarer. 12. udg. Frederikshavn 2009
Gimbel, Jørgen m.fl.: "Det bedste Københavns Kommune har foretaget sig hidtil". Beskrivelse og evaluering af sproggruppeforsøg i skoledistrikterne 6 og 12 i Københavns Kommunes Skolevæsen 1996-99. Kbh. 2000
Gjerløff, A.: Realskolens Karaktergivningskursus. I: Gymnasieskolen 1934 s. 105-07; Den danske Realskole 1934 s. 171-74
Glahn, K.: Retsregler vedrørende det højere Skolevæsen. Bind I-VII. Kbh. 1907-41
Gold, Carol: Educating middle class daughters. Private Girls Schools in Copenhagen 1790-1820. Kbh. 1996
Goos, K. og V. Hamann: Samling af Retsregler for det højere Skolevæsen i Danmark 1891-1901. Kbh. 1902
Gormsen, Bent: Bent H. Pedersen, Giersings Realskole 60 år den 27. august 1982, samtale ved Jakob Gormsen. I: Tidens Skole 1982 s. 321-26
Green, Andy: Education and State Formation. The Rise of Education Systems in England. France and the USA. London 1990
Green, Andy: Technical Education and State Formation in Nineteenth-Century England and France. I: History of Education, vol. 24,2 (1995) s. 123-39
Gregersen, H.: Udvalgsberetning. I: Den danske Realskole 1903 s. 170-72
Gregersen, J.: Af Hals private realskoles historie. I: Fra Himmerland og Kjær Herred bind 41 (1959-60) s. 270-98
Gregersen, J.: Den treklassede Præliminærskole. I: Den danske Realskole 1935 s. 494-99
Gregersen, Torben: Den danske Skole i Sverrig 1943-45. I: Inger Merete Nordentoft og Aage Svendstorp (red.): Og Hverdagen skiftede. Skolen i de onde Aar. Kbh. 1946 s. 111-35
Grinder-Hansen, Keld: Danskhed og didaktik i Dansk Vestindien. I: Julie Fryd Johansen, Jesper Eckhardt Larsen og Vagn Skovgaard-Petersen (red.): Skolerne i palmernes skygge. Odense 2008 s. 171-91
Grinder-Hansen, Keld: En Lærer for Livet – Lærerroller gennem 1000 år (under udgivelse)
Grinder-Hansen, Keld: Ligeløn for lærere. I: Folkeskolen 2008 nr. 29 s. 18-20
Grove-Rasmussen, V.: Mellemskolen og dens Undervisningsinspektion. I: Den danske Realskole 1924 s. 35-41
Grue-Sørensen, K.: Opdragelsens historie. Kbh. 1956-59
Grønland. Årsberetning udarbejdet af Ministeriet for Grønland. Kbh. 1970-78
Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bd. 16: Danmark i tal. Kbh. 1991

H.T.h: Fru Anna Olsen, Forchhammersvejens Skole. I: Den danske Realskole 1928 s. 315
Hahn, Hans J.: Education and Society in Germany. Oxford 1998
Hahn-Thomsen, Preben: 100 år i Århus. Den Katolske Menighed og Skole 1873-1973. Århus 1973
Hald, H.A.: Folkeskole og Mellemskole. I: Vor Ungdom 1914 s. 245-56
Hamilton Clausen, U.: Latin – et skoleeksempel. Et dokumentarisk tværsnit af debatten og lovgivningen om skolens latinundervisning 1977-1979. Kbh. 1979

Hammerich, M.: Om Realskolens Væsen, og om Realclasserne i Borgerdydskolen paa Christianshavn. Kbh. 1845.
Hans Schneekloth. Mindeblade paa 100 Aarsdagen for hans Fødsel. Velvillig givet til Skolen af en gammel Elev, Georg Bruun. I: Schneekloths Skole, nr. 59 (1912) s. 16
Hansen, Chr.: Realskolevæsenet i Danmark. Manuskript til et Foredrag, holdt paa Realskolemødet den 24de Juli 1891. Hjørring 1891
Hansen, Erik Jørgen: Arbejderklassen, Bondestanden og Skoleeksaminerne. Nogle træk af det danske skolesystems selektive virkning. I: Økonomi og Politik årg. 40 (1966) s. 425-38
Hansen, Erik Jørgen: Uddannelsessystemerne i sociologisk perspektiv. Kbh. 2003
Hansen, Fr. Ferd.: Ogsaa et Par Ord om Spørgsmaalet: Hvor skal jeg sætte min Søn i Skole? Kbh. 1834
Hansen, Hans I.: Gymnasium - Realskole. I: Den danske Realskole 1930 s. 185-88
Hansen, Hans I.: Gymnasium - Realskole. I: Vor Ungdom 1931-32 s. 245-53
Hansen, Hans I.: I Anledning af det ny Tilskudscirkulære. I: Den danske Realskole 1925 s. 282-86
Hansen, Hans I.: I Anledning af Skolekommissionens Forslag om Tilskud til private Realskoler. I: Den danske Realskole 1924 s. 196-206
Hansen, Hans I.: I Anledning af Udvalgsbetænkningen. I: Vor Ungdom 1917 s. 31-41
Hansen, Hans I.: Om polemiske Bemærkninger. I: Den danske Realskole 1946 s. 388-89
Hansen, Hans I.: Overlærer A. J. Willumsgaard. I: Den danske Realskole 1940 s. 283
Hansen, Hans I.: Overlærer J.L. Aldal. I: Den danske Realskole 1940 s. 352
Hansen, Hans I.: Realskolen - skolen mellem to stormagter. I: Den danske Realskole 1948 s. 361-70
Hansen, Hans I.: Realskolen og Erhvervslivet. Et Bidrag til Besvarelse af "Tuborgfondet"s Præmieopgave 1933. Kbh. 1935
Hansen, Hans I.: Skolebestyrer Kr. Hatt. 1. November 1866 – 2. April 1940. I: Den danske Realskole 1940 s. 174.
Hansen, Hans I.: Skoleinspektør Kappel Bøcker. I: Den danske Realskole 1940 s. 61
Hansen, Hans I.: Skolekommissionens Forslag om Statstilskud til de private Realskoler. I: Den danske Realskole 1923 s. 355-63
Hansen, Hans I.: Skolen i fatalismens tegn: I: Berlingske Tidende 9. maj 1958
Hansen, Hans I.: Skriftlige Prøver i Tysk og Engelsk til Mellemskoleeksamen. I: Den danske Realskole 1932 s. 177-81
Hansen, Hans I.: Tilskudscirkulæret. I: Den danske Realskole 1925 s. 326-28
Hansen, Hans I.: Tilskudssagen. I: Den danske Realskole 1925 s. 53-58, 102-04, 137-40
Hansen, Hans I.: Undervisningsinspektør contra undervisningsminister. Undervisningsinspektør Hans J. Hansen taler om skrækpsykose, værst i Danmarks Lærerforening. I: Folkeskolen 1955 s. 1012, 1025-26
Hansen, M., P. Thomsen og O. Varming: Psykologisk pædagogisk ordbog. Kbh. 1971
Hansen, Markus: Mellemskolens Reform. I: Vor Ungdom 1912 s. 16-23
Hansen, S.H. Hoffmeyer: Den reformerede Realskoles Mission. Kbh. 1875
Hansen, S.H. Hoffmeyer: Skolens og Samfundets Reform ved de praktiske Kræfters aandelige Frigørelse. Et Tidsbillede. Kbh. 1877
Hansen, Svend Aage og Ingrid Henriksen: Sociale brydninger 1914-39. Dansk Socialhistorie bind 6. Kbh. 1980
Harnow, Henrik: Den danske Ingeniørs Historie. Danske ingeniørers uddannelse, professionalisering og betydning for den danske moderniseringsproces. Utrykt ph.d.-afhandling, Københavns Universitet 1995
Hatt, Kr., Joh. Skouboe og Alb. Dahl: Kommunerne og den private Realskole. Kbh. 1911

Hatt, Kr., Joh. Skouboe og Alb. Dahl: Staten og den private Realskole. En kortfattet Redegørelse af den private Realskoles Stilling og økonomiske Forhold. Kbh. 1910
Hatt, Kr.: Atter et Forsøg paa at rokke den lovbefalede Aldersgrænse for Pigebørn, der ville tage almindelig Forberedelseseksamen. I: Bog og Naal 1900 s. 60-63
Hatt, Kr.: Dyr og daarlig Realskoleundervisning. I: Den danske Realskole 1921 s. 112-21
Hatt, Kr.: Faar de private Realskoler et større Tilskud fra Staten end de kommunale? Et Spørgsmaal til Hr. Overlærer Høirup. I: Den danske Realskole 1923 s. 147-49
Hatt, Kr.: G.L. Gøtzsche 1868 – 28. Marts 1928. I: Den danske Realskole 1928 s. 146-47
Hatt, Kr.: H.P. Neisig. et Liv i "Storm og Stille". I: Den danske Realskole 1928 s. 141-44
Hatt, Kr.: J.K. Petersen in memoriam. I: Den danske Realskole 1938 s. 489-90
Hatt, Kr.: L.F. Lautrup-Jørgensen, 1868 – 22 marts – 1928. I: Den danske Realskole 1928 s. 117-19
Hatt, Kr.: Nogle Bemærkninger til Skolekommissionens Forslag om Statstilskud til private Skoler. I: Den danske Realskole 1923 s. 311-18
Hatt, Kr.: Skolebestyrer C.C.G. Olsen, 1858 – Juni – 1928. I: Den danske Realskole 1928 s. 255-57
Hatt, Kr.: Skolebestyrer P.A. Dissing, Otterup 1903 – 1. August – 1928. I: Den danske Realskole 1928 s. 271-74
Hatt, Kr.: Svar til Hr. Overlærer Høirup. I: Den danske Realskole 1923 s. 240-43
Hatt, Kr.: Tilskudssagen. I: Den danske Realskole 1925 s. 118-23, 157-158
Hatting, Jørgen, Erik Kjersgaard og Jens Winther: Efterslægtselskabet og dets skole gennem to århundreder. Kbh. 1986
Hauch, C.: Om Realunderviisning. En Tale holdt den 18de September 1842 paa Sorøe-Academie. Kbh. 1842
Haue, Harry, Erik Nørr og Vagn Skovgaard-Petersen: Kvalitetens vogter. Statens tilsyn med gymnasieskolerne 1848-1998. Kbh. 1998
Haue, Harry: Allgemeinbildung. Ein deutscher Begriff im dänischen Gymnasium 1750-2007. Odense 2008
Haue, Harry: Almendannelse som ledestjerne. En undersøgelse af almendannelsens funktion i dansk gymnasieundervisning 1775-2000. Odense 2003
Haue, Harry: Uddannelsespolitik - I Danmark efter 1945. I: Rubicon, 15. årg., nr. 1 (2007) s. 5-17
Heater, Derek: A Brief History of Citizenship. New York 2004
Hellner, W.F.: Norge og norsk Skole i Dag, Nogle Indtryk fra en Rejse. I: Gymnasieskolen 1946 s. 839-43; Den danske Realskole 1946 s. 431-35
Helms, Henrik Steffens: Livserindringer. Kbh. 1912
Helms, J.: Borgerdydskolen paa Kristianshavn i Barndom og Ungdom 1787-1837. Kbh. 1887
Helsted, Henrik: Lov om folkeskolen af 26. juni 1975 med indledning og kommentarer. 3. udg. Kbh. 1979
Helt, H.C.: Den danske Skole i Lund – et 50 års jubilæum. I: Uddannelseshistorie 1993 s. 57-67
Herbst, Jurgen: The History of Education: State of the Art at the Turn of the Century in Europe and North America. I: Paedagogica Historica. Vol. 35, nr. 3 (1999) s. 737-47
Hermann, Stefan: Magt og oplysning. Folkeskolen 1950-2006. Kbh. 2007
Hertel, Axel: Bidrag til Spørgsmaalet om den unge Kvindes Uddannelse. I: Vor Ungdom 1884 s. 365-70
Hertel, Axel: Nogle Bemærkninger om Fællesskolen. I: Vor Ungdom 1898 s. 309-19
Hertel, Axel: Om Sundhedsforholdene i de højere Drenge- og Pigeskoler i Kjøbenhavn. Kbh. 1881
Hertel, T.L.: Praktisk Uddannelse af Realskolelærere. I: Den danske Realskole 1900 s. 169-71
Hilden, Adda (red.): Pigernes Skole. Århus 1989

Hilden, Adda: Da kvinder lærte at lære. I: Fortid og Nutid bd. 34 (1987) s. 121-50
Hilden, Adda: Lærerindeuddannelse. I: Dansk læreruddannelse 1791-1991. Bd. 3. Odense 1993 s. 19-303
Hill-Madsen, Svend m.fl. (red.): Randers Statsskole 1542-1992. Randers 1992
Hinton, James: Labour and Socialism. A History of the British Labour Movement 1867-1874. Brighton 1983
Hjort, Viktor Kristian: Tale paa Efterslægtsselskabets Stiftelsesdag holden i dets Realskole den 4de Marts 1811. Kbh. 1811
Hobsbawn, E.J.: Industry and Empire. An economic History of Britain since 1750. London 1968
Hof- og Statskalenderen
Holm-Larsen, Signe (red.): Fremmedsprog i den danske skole. Kbh. 2002
Holm-Larsen, Signe og Niels Plischewski: Censorhåndbogen. Frederikshavn 2008
Holm-Larsen, Signe og Niels Plischewski: Karakterbekendtgørelsen 2008 – sammenstilling, bemærkninger og gennemførelsesbestemmelser. Frederikshavn 2008
Holm-Larsen, Signe og Niels Plischewski: Prøvebekendtgørelsen 2005 – sammenstilling, bemærkninger, gennemførelsesbestemmelser og kommentarer. Vejle 2005
Holm-Larsen, Signe og Niels Plischewski: Prøvebekendtgørelsen 2009-10 – sammenstilling, bemærkninger og gennemførelsesbestemmelser m.v. Frederikshavn 2009
Holm-Larsen, Signe: Denmark. I: P. Dickson and A. Cumming: Profiles of Language Education in 25 Countries. En rapport om IEA-projektet LES. NFER 1996 s. 19-24
Holm-Larsen, Signe: Eksamensmellemskolen. Brobygning, mønsterbrud og social mobilitet. I: Uddannelseshistorie 2003 s. 96-124
Holm-Larsen, Signe: Fælles Mål på tværs – 10. klasse. Frederikshavn 2008
Holm-Larsen, Signe: Uddannelserne i årets løb. Årlig artikel siden 1998 i Uddannelseshistorie
Horslunde Realskole. 100 års jubilæum. 1895-1995. Horslunde 1995
Hoversholm, O.J.: Fællesundervisning. Foredrag i Kr.a lærerforening 27. sept. 1901. I: Vor Ungdom 1901 s. 688-95
100 år. Ida Holsts Skole. Svendborg 1980
Hviid, Torben (red.): Byskolen Svendborg. Svendborg 2001
Hyldgaard, Inger Marie m.fl. (red.): Randers. Fra handelsplads til storkommune. 1000-1975. Randers 2002
Hyldtoft, Ole: Danmarks økonomiske historie 1840-1910. Århus 1999
Høirup, J.: Af Skolekommissionens Betænkning. Læreruddannelsen til Realskolerne. I: Den danske Realskole 1923 s. 331-41
Høirup, J.: Faar de private Realskoler et større Tilskud fra Staten end de kommunale? Svar til Hr. Skolebestyrer Kr. Hatt! I: Den danske Realskole 1923 s. 186-90
Høirup, J.: Realskolen og Folkeskolen. I: Vor Ungdom 1921 s. 115-17, 324-28
Høirup, J.: Realskolens stilling og Krav. I: Vor Ungdom 1920 s. 305-18
Høirup, Johannes: Vor Læreruddannelse. I: Købstadskolen 1907, nr. 41, s. 6
Høirup, Johs.: Realskolen i Danmark. I: E. Torsting (red.): Opdragelse og undervisning i Danmark. Kbh. 1948, bind 1 s. 142-86
Højberg Christensen, A.C.: Unterricht und Schule in Dänemark. Kbh. 1942
Højlund Nielsen, Åse: De højere privatskoler i København 1780-1850 - en kønshistorisk undersøgelse. Utrykt speciale, Københavns Universitet 1996
Hørby, Kai: Grundtvigs højskoletanke og Sorø Akademis reform 1842-1849. I: Årbog for Dansk Skolehistorie 1967 s. 59-84
Hørby, Kai: Skolen og akademiet gennem 400 år. I: Academia Sorana. Kloster – Akademi – Skole. Kbh. 1962 s. 9-136
Hårbøl, Karl (red.): Danmarks Realskoleforening 75 år. Kolding 1966

Indbydelse til de offentlige Examina i Aarhus Cathedralskole i Juni og Juli 1859. Århus 1859
Ingemann, O.: Plan til en Realskole i Kjøbenhavn. Kbh. 1834
Ingerslev, C.F.: Bidrag til Skildring af det lærde Skolevæsen i Preussen, Sachsen, Baiern og Frankerig. Randers 1836
Ingerslev, C.F.: Om de lærde Skolers Benyttelse som Dannelsesanstalter for Borgerstanden. I: Dansk Folkeblad 1840, nr. 28-29, s. 109-13
Ingerslev, C.F.: Om det lærde Skolevæsens Tilstand i nogle Tydske Stater og i Frankrig tilligemed Betragtninger og Forslag angaaende det lærde Underviisningsvæsen i Danmark. Kbh. 1841
Ingerslev, C.F.: Om vore lærde Skoler og Examen Artium. Nogle Ord til Overveielse af Sagkyndige. Randers 1836
Institut Sankt Joseph 125 år. 1858-1983. Kbh. 1983
Isenbecker, K. og J. Vindekilde: Selskabet for Borgerdyd og Borgerdydskolen. I: J. Appel (red.): Vestre Borgerdyd Skole 1787-1987. Kbh. 1987 s. 4-9
Islev, D.: Læreruddannelse m.m. I: Den danske Realskole 1906 s. 94-95
Islev, D.: Vor Læreruddannelse. I: Den danske Realskole 1906 s. 200-02

J.P.J.: Lærer Gustav Rosendal ved Mulernes Legatskole. I: Den danske Realskole 1928 s. 168-69
Jacobsen, H.P.: Randers Almueskolevæsens Historie. Randers 1915
Jacobsen, L.: Trænge de nuværende Eksamensbestemmelser for Alm. Forberedelseseksamen til Ændringer? I: Vor Ungdom 1898 s. 564-81
Jacobsen, Poul H.: Omkring bedømmelsen af stil i realklassen. I: Folkeskolen 1952 s. 575; Den danske Realskole 1952 s. 313-15
Jeismann, Karl-Ernst: Das höhere Knabenschulwesen. I: Karl-Ernst Jeismann und Peter Lundgreen (Hrsg.): Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte. Bd. III. München 1987 s. 152-80
Jeismann, Karl-Ernst: Zur Bedeutung der "Bildung" im 19. Jahrhundert. I: Karl-Ernst Jeismann und Peter Lundgreen (Hrsg.): Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte. Bd. III. München 1987 s. 1-21
Jensen, Carl: Seminarieloven og Fortsættelsesseminariet. I: Vor Ungdom 1894 s. 512-15
Jensen, Erik: I fordums tid. Fortællinger fra de første hundrede år af Lærerhøjskolens historie. Kbh. 1999
Jensen, Jacob: Statistiske strejflys over virkningen af almueskoleloven. I: Einer Torsting (red.): Opdragelse og Undervisning i Danmark. Kbh. 1948 bind I s. 208-12
Jensen, Jakob: Tre Statistikker med samme Resultat. I: Gymnasieskolen 1933 s. 251-52; Den danske Realskole 1933 s. 455-56
Jensen, Thorkild: Skoletanker. Kbh. 1937
Jeppesen, Poul (red.): Private Aalborg-skoler i 100 år 1876-1976. Aalborg 1976
Johannessen, H.C.: Læreruddannelsen og vore Seminarieforhold. I: Vor Ungdom 1909 s. 185-92 og 325-32
Johannsen, Arnold: Ordningen af det højere skolevæsen i Sønderjylland 1918-1920. I: Sønderjyske Årbøger 2003 s. 83-118
Johansen, A.: Realeksamen og Pigeskolen I. I: Bog og Naal 1905 s. 41-45 (1905a) [med replik af Th. Lang]
Johansen, A.: Realeksamen og Pigeskolen II. I: Bog og Naal 1905 s. 69-75 (1905b) [med replik af Th. Lang]
Johnsen, J.: Handelsskolernes Indflydelse på Realskolernes Undervisning. I: Den danske Realskole 1924 s. 180-82
Johnstrup, F.: Om Realunderviisningens Fremgang, forsaavidt den er tilveiebragt ved Regeringsforanstaltninger. Kbh. 1857
Juul, Jesper: Et æble til læreren. Kbh. 1993

Kampmann, Tage: Borgerskoleeksamen. I: Uddannelseshistorie 1996 s. 42-58
Kampmann, Tage: Faglærereksamen. I: Uddannelseshistorie 1995 s. 107-22
Kampmann, Tage: Kun spiren frisk og grøn… Læreruddannelse 1945-1991. Odense 1991
Kaper, Ernst: Den daglige Undervisnings Form. Kortfattet Didaktik ud fra Praksis. 4. udg. Kbh. 1923
Kaper, Ernst: Die für die dänische Schule eigentümliche Freiheit. Kbh. 1929
Karaktergivning i folkeskolen - problemstillinger og vurderinger. Redegørelse udsendt af Uddannelsesrådet for grundskolen mv. Kbh. 1976
Katolsk håndbog for Danmark 1983. Udgivet af Ansgarstiftelsens Forlag. Kbh. 1983
Kirkegaard, Hakon: Den private Realskoles Nyordning. I: Vor Ungdom 1919 s. 117-20
Kjeldal, Jytte: Fra højskole til Vejlefjordskolen. I: Vejle Amts Årbog 2008 s. 105-13
Kjems, Hjalmar: Læreruddannelse. I: Købstadskolen 1906 s. 49-50
Kjersgaard Eskildsen, K. (red.): Med omhu og overblik – Hans Jensen og folkeskolen. Odense 1997
Kjær Hansen, Jørgen: Forældreskolen i Aarhus 1867-1992. Århus 1992
Klein, Helmut: Polytechnische Bildung und Erziehung in der DDR. Entwicklung Erfahrungen Probleme. Reinbek 1962
Kleinau, Elke m.fl.: Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung. Frankfurt/New York 1996
Klintø, F.: En opgaveretters betragtninger. I: Den danske Realskole 1952 s. 345, 363-66
Knudsen, Tim: Dansk statsbygning. København 1995
Kocka, Jürgen: Den europeiska medelklassen. I: Fronesis, 24 (2007) s. 19-36
Kofoed-Jensen, Chr.: "Skoleembedseksamen" for Seminarister. I: Købstadskolen 1906 s. 47-49
Kofoed-Jensen, Chr.: Overlærer Knud Christensen. I: Den danske Realskole 1929 s. 452-53
Koht, Karen Grude: Fællesundervisningen. I: Vor Ungdom 1902 s. 469-74
Kolstrup, Søren: Velfærdsstatens rødder. Fra kommunesocialisme til folkepension. Kbh. 1996
Kommunernes kvalitetssikring af folkeskolen - mellem tilsyn og kvalitetsudvikling. Kbh. 2005
Korsgaard, Ove: Kampen om lyset. Dansk voksenoplysning gennem 500 år. Kbh. 1997
Kragelund, Minna: Opdragende håndarbejde, en undersøgelse af håndarbejdsfaget, dets metode og dets bevidsthedsdannende virkning i almueskolen ca. 1880-1910. Kbh. 1996
Kraks Blå Bog
Kristensen, K.A.: Realskolelærerens Timereduktion. I: Folkeskolen 1926 s. 50
Kroghs Skolehåndbog. 3. udg. Vejle 1975
Krogstrup, K.: Folkeskolens afgangsprøver 1995 og Folkeskolens afgangsprøver 1996. Kbh. 1994 og 1996
Kroman, K.: Læreruddannelsen. I: Købstadskolen 1907 s. 49-51
Kroman, K.: Om Maal og Midler for den højere Skoleundervisning. Kbh. 1886
Kruchow, Chresten: Socialdemokratiet og folkeskolen. Vejen mod den udelte skole 1900-1984. I: Bidrag til den danske skoles historie. Bd. 4. Kbh. 1984 s. 128-59
KUP-projektet: Mål og med. Et oplæg til debat om kvalitet i undervisning og uddannelse i Danmark. Kbh. 1989-96
Kyle, Gunhild: Svensk flickskola under 1800-talet. Göteborg 1972
Kyrre, Hans: Blade af den københavnske Privatskoles Historie. Kbh. 1926
Købke, Marie: Bør den højere Pigeskole undervise i 3 fremmede Sprog? I: Vor Ungdom 1883 s. 52-60
Kaalund-Jørgensen, F.C.: Mellemskolens saga. Slutresultatet af efterkrigstidens skolekamp i Danmark. I: Nordisk tidsskrift for pedagogikk 1958 nr. 13, s. 93-124
Kaare, Thor: Lærerhøjskolens etaarige Kursus og Mellmskolen. I: Vor Ungdom 1907 s. 164-67

Lang, Th.: Realklassen. I: Bog og Naal 1905 s. 22-29 (1905a)
Lang, Th.: Svar til Hr. Rybner Petersen. I: Bog og Naal 1895 s. 80-83

Lang, Th.: Ændring af Almenskoleloven af 24. april 1903. I: Bog og Naal 1913 s. 19-22
Larsen, A.H.: Esbjerg kommunale Skolevæsen i 40 Aar. En Oversigt. Esbjerg 1917
Larsen, Christian: Forsøgsgymnasierne - et barn af 1968? I: Uddannelseshistorie 2008 s. 69-84
Larsen, Christian: Nedlæggelser og stilstand – læreruddannelsen ca. 1820 til 1860. I: Erik Nørr og Vagn Skovgaard-Petersen (red.): - for at blive en god lærer. Seminarier i to århundreder. Odense 2005 s. 131-78
Larsen, Christian: Skoledrift – ikke forretning, men samfundsopgave. I: Uddannelseshistorie 2003 s. 125-40
Larsen, Ernst: Danmarks Lærerhøjskole 1856-1956. Kbh. 1956
Larsen, J.K.: Om Sprogundervisningen i Gymnasiet. I: Vor Ungdom 1918 s. 342-50
Larsen, Joakim (udg.): Skolelovene af 1814 og deres Tilblivelse aktmæssig fremstillet. Kbh. 1914
Larsen, Joakim: Bidrag til Den danske folkeskoles historie 1818-1898. Kbh. 1899/1984
Larsen, Joakim: Bidrag til Den danske skoles historie 1784-1818. Kbh. 1893/1984
Larsen, N.A.: Er Mellemskolens stærke Fremvæxt til Gavn for Folkeskolen? I: Det Pædagogiske Selskabs Aarsberetning 1908-09. Kbh. 1909 s. 14-18
Larsen, N.A.: Folkeskole og Mellemskole. I: Folkeskolen 1906 s. 92-93
Larsen, N.A.: Vor Lærer- og Lærerindeuddannelse. I: Vor Ungdom 1907 s. 19-31
Lassen, V.: Oversigt over den videnskabelige Realskoles Historie fra dens Oprettelse til Begyndelsen af Skoleaaret 1851-52. I: Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i Helsingørs videnskabelige Realskole i Juli 1852. Helsingør 1852 s. 3-13
Laursen, Niels: Fragmenter af FGL's historie. Utrykt manuskript 1998
Laustsen, Niels: Om Realskolen som en Del af Folkeskolen. I: Vor Ungdom 1921 s. 33-35, 200-03
Lautrup-Jørgensen, L.F.: Den Danske Realskoles Seminarium, Frederiksberg Alle 22. 2den og 3die Aarsberetning 1908-10. Kbh. 1910
Lautrup-Jørgensen, L.F.: Den Danske Realskoles Seminarium, Frederiksberg Allé 22. 1ste Aarsberetning 1907-08. Kbh. 1908
Lautrup-Jørgensen, L.F.: Den danske Realskoles Seminarium. Foreløbig Meddelelse. I: Den danske Realskole 1906 s. 269-70
Lautrup-Jørgensen, L.F.: Den danske Realskoles Seminarium. I: Folkeskolen 1907 s. 155-56
Lautrup-Jørgensen, L.F.: Program for Den danske Realskoles Seminarium. I: Den danske Realskole 1906 s. 303-10
Lautrup-Jørgensen, L.F.: Program for Den danske Realskoles Seminarium. Frederiksberg Allé 22. Kbh. 1915
Lautrup-Jørgensen, L.F.: Vor Læreruddannelse. I: Den danske Realskole 1906 s. 53-55, 61-63, 170
Lave, Rud.: Nutidens krav til tyskundervisningen. Foredrag. I: Den danske Realskole 1962 s. 868-76
Lefolii, H.H.: Om Skolen som væsentlig medvirkende til Standsomskiftningen. I: Indbydelsesskrift til Afgangs- og Aarsprøven i Viborg Kathedralskolen i Aaret 1876. Viborg 1876 s. 1-45
Lehmann, Johannes, Frosell, P.H., Praetorius, Hans W.: Die St. Petri Schulen in Kopenhagen. Ihre 400-jährige Geschichte. Kbh. 1975
Leksikon for opdragere. Pædagogisk-psykologisk-social håndbog. Red. A.C. Højberg Christensen, K. Grue-Sørensen og Axel Skalts. I-II. Kbh. 1953
Leschinsky, Achim & Karl Ulrich Mayer (red.): The Comprehensive School Experiment Revisited: Evidence from Western Europe. Berlin 1999
Lexikon der Pädagogik. Freiburg im Breisgau 1971
Love for Døttres-Skolens Selskab, stiftet den 1. November 1791. Kbh. 1791
Love for Helsingørs borgerlige Forening til Realkundskabers Udbredelse vedtagne i Generalforsamlingen den 16de Avgust 1869. Helsingør 1869

Love vedtaget af Selskabet for Døttreskolen paa Christianshavn 1829. Kbh. 1829
Lund, G.: Nogle Bemærkninger om Discipelfrekvensen og Realundervisningen. I: Indbydelsesskrift til Afgangs- og Aarsprøve i Aarhus Katedralskole i 1875. Århus 1875 s. 5-17
Lund, Holger: Borgerdydskolen i Kjøbenhavn 1787-1887, et Mindeskrift i Anledning af Skolens Hundredaarsfest. Kbh. 1887
Lund, Holger: Selskabet for Borgerdyd. Et Bidrag til dansk Kulturhistorie. Kbh. 1885
Lund, Johs.: Realskolerne og Forberedelseseksaminerne. I: Berlingske Tidende 26. januar og 4. maj 1881
Lund, Johs.: Vore Realskoler. I: Ugeskrift for Skolen 1878 s. 1-6, 17-25, 33-40
Lund, Magnus: Tilskudscirkulæret. I: Den danske Realskole 1925 s. 306-07
Lundgreen, Peter: Bildung und Wirtschaftswachtstum im Industrialisierungsprozess des 19. Jahrhunderts. Berlin 1973
Lundgreen, Peter: Industrialization and the Educational Formation of Manpower in Germany. I: Journal of Social History, vol. 9 (1975-76) s. 64-79
Lyngbye, C.A.: Børneskolen og de praktiske Erhverv. I: Vor Ungdom 1895 s. 296-309
Lyngbye, C.A.: Formandens Svar paa en Henvendelse til ham om at nedlægge sit Mandat. I: Den danske Realskole 1903 s. 136-37
Lyngbye, C.A.: Om Realskolens Stilling til Middelskolespørgsmaalet. I: Forhandlingerne ved det sjette nordiske Skolemøde i Kjøbenhavn 5.-8. august 1890. Kbh. 1891 s. 448-68
Lyngbye, C.A.: Realskolens Reform. I: Den danske Realskole 1899 s. 6-13
Lyngbye, C.A.: Realskolens Reform. I: Den danske Realskole 1899 s. 99-102, 107-11
Lyngbye, C.A: Aarsberetningen. I: Den danske Realskole 1903 s. 166
Lütken, J.C.: Om almindelig Dannelse og dens Midler. Sorø 1830
Lønnbeck, A.: Nogle iagttagelser fra fællesskolens område. I: Vor Ungdom 1891 s. 83-90

Madsen-Mygdal, S.: 14-16. I: Vor Ungdom 1910 s. 82-87
Madsen-Mygdal, S.: Læreruddannelsen. I: Den danske Realskole 1906 s. 110-14
Madsen-Mygdal, S.: Skolereformen. Svar til Prof. Gertz. I: Den danske Realskole 1903 s. 107-11, 120-24
Madsen-Mygdal, S.: Skumlerier. I: Den danske Realskole 1923 s. 1-3
Madsen-Mygdal, S.: Vor Læreruddannelse. I: Den danske Realskole 1906 s. 77-80
Madvig, J.N.: Om den lærde Skoleunderviisning. I: Maanedsskrift for Literatur VIII (1832) s. 1-57, 385-442, 653-600 og IX (1833) s. 201-29
Magelund, Chr.: Realeksamenskarakererne i skriftlig Regning og skriftlig Dansk. I: Folkeskolen 1940 s. 263-65
Magelund, Mads: Folkeskolen og Mellemskolen. I: Folkeskolen 1910 s. 435-36, 481-82
Magister-staten. 1.-6. udg. Kbh. 1907-67
Magnussen, J.: Om Lærernes Dannelse. I: Skolens Reform 1850 s. 323-28
Mahooney, J. & D. Rueschemeyer (red.): Comparative Historical Analysis in the Social Sciences. Cambridge 2003
Maqe Nielsen, Helga: Grønlands danske skole. I: Kalaallit Nunaat. Gyldendals bog om Grønland. Kbh. 1999 s. 277-86
Marcussen, K.: Vor Læreruddannelse. I: Købstadskolen 1907 s. 9-10, 17-19, 25-26
Marcussen, Ove: Svendborg købstads historie. Andel del. Svendborg 1960
Marklund, Sixten: Skolsverige 1950-1975. Del 1: 1950-års reformbeslut. Stockholm 1980
Markussen, Ingrid: Skole – forældre – myndigheder. I: Tage Kampmann m.fl.: Et folk kom i skole 1814-1989. Kbh. 1989 s. 77-89
Marquand, David: The Unprincipled Society. New Demands and Old Politics. London 1988
Martensen-Larsen, H.: Skal Privatskolen leve? eller Statens Ansvar i Skolestriden. Kbh. 1912
Mayer, Arno J.: Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War. London 1981

Mediås, Odd Asbjørn: Enhetsskolens udvikling i Danmark og Norge. Aalborg 2004
Mejding, J.: Den grimme ælling og svanerne? – om danske elevers læsefærdigheder. Kbh. 1994
Meyer, Ole: Katolsk Centralskole 1906-81. Kbh. 1981
Mikkelsen Aksel: Realskoledannelsen. I: Vor Ungdom 1899 s. 177-97
Mikkelsen, Jørgen: Skolekampen i Hjembæk og Svinninge. En studie i folkeskolens centralisering ca. 1940-1980. I: Uddannelseshistorie 2004 s. 52-69
Miller, Tanja og Signe Holm-Larsen (red.): Kvalitetsrapporten – evaluering og udvikling. Frederikshavn 2009
Mindetale i Selskabet for Efterslægten. Den 4de Marts 1899. Ved Knud Bokkenheuser. I: Vor Ungdom 1899 s. 371-81
Mitens, Edw.: Realskúlin í Tórshavn. Tórshavn 1961
Modersmålet i uddannelserne. Rapport udarbejdet af Det Centrale Uddannelses Råd. Kbh. 1982
Mogensen, E., H. Peters og G. Poulsen: Forsøgsundervisning i fransk for 8.-10. klasse 1981-82 optaget som forsøg under Folkeskolens Forsøgsråd. Randers 1982
Mogensen, J.: Mellemskolens Tyskundervisning. I: Vor Ungdom 1903 s. 762-66
Molbech, C.: Dansk Ordbog indeholdende det danske Sprogs Stammeord, tilligemed afledede og sammensatte Ord, efter den nuværende Sprogbrug forklarede i deres forskiellige Betydninger, og ved Talemaader og Exempler oplyste. 2. udg. Bind 2. Kbh. 1859
Mollerup, Johannes: Aritmetik- og Regneundervisningen i Mellemskolen. I: Vor Ungdom 1904 s. 368-72
Mollerup, Johannes: Om Mellemskolens Matematikundervisning. I: Vor Ungdom 1903 s. 436-41
Mortensen, Ludv.: Den private Realskole. I: Vor Ungdom 1903 s. 45-67
Mortensen, M.: Mellemskole-Reformen. I: Vor Ungdom 1907 s. 1-7
Mortensen, P.: Realskolens betydning for de unge, der træder ud i erhvervslivet. Trykt som tillæg til Den danske Realskole november 1954
Mortimore, Peter: School Matters. The junior years. Berkeley, CA 1988
Munch, Axel: De beskikkede Censorer. I: Den danske Realskole 1933 s. 83-84
Munck, Ebbe og Børge Outze (red.): Danmarks Frihedskamp. Bind 1. Kbh. 1948
Munkholm, H.: »Direkte« eller »indirekte« i Sprogundervisningen. I: Den danske Realskole 1940 s. 179-81
Munkholm, H.: Træk af Den Kommunale Realskoleforenings historie. I: Tidens Skole 1973 s. 684-86, 688-90, 950-55
Müller, J.P. og A.H. Steenbuch: Plan for den private, borgerlige Realskole i Odense. Odense 1822
Müller, Tage Christian: Hvad er Venskab? Et Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i det Schouboeske Institut den 28de October 1805. Kbh. 1805
Münster, O.: Den fonetiske metode. I: Vor Ungdom 1897 s. 212-20
Mähl, Hans: Die Anfänge des Realschulwesens in Schleswig-Holstein. I: Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte Band 84 (1960) s. 209-46
Møller Jørgensen, Claus: Humanistisk dannelse og videnskab i Danmark i det 19. århundrede. Reform, nationalisering, professionalisering. Århus 2000
Møller, Anders Monrad: Kong Christian VIII.s dagbøger og optegnelser. Bind IV. Kbh. 1995
Møller, H.L.: Vort Skolevæsen i Forhold til det praktiske Liv. I: Nationaløkonomisk Tidsskrift 2. række 3. bind (1894) s. 75-99
Møller, J.K.: Tilskudsfordelingen. I: Den danske Realskole 1925 s. 79-81, 159-160
Mørch, Bolle Hermann: Nærmere Betragtning af de lærde Skolers Benyttelse som Dannelsesanstalter for Borgerstanden. I: Dansk Folkeblad 1840, nr. 47-48, s. 185-87, 189-91
Mørk, Marie: Den fireaarige Mellemskole for Piger. I: Vor Ungdom 1906 s. 328-32

Mørk, Marie: Vore Pigebørn og Mellemskolen. I: Vor Ungdom 1904 s. 176-77
Mål og med. Et oplæg til debat om kvalitet i undervisning og uddannelse i Danmark. KUP-rapport nr. 1 i serien Kvalitet i uddannelse og undervisning. Kbh. 1989

Neather, Edward: Education in the New Germany. I: D. Lewis & J.R. Mckenzie (red.): The New Germany. Social. Political and Cultural Challenges of Unification. Exeter 1995 s. 95-110
Neisig, H.P.: Mellemskolen og dens Undervisningsinspektion. I: Den danske Realskole 1924 s. 85-89, 120
Nellemann, Aksel H.: Den danske skoles historie. København 1966
NH: Om Universitetet og de forskjellige Modenhedsprøver. I: Fædrelandet 20. august 1879
Nielsen, Lars: Den svenske realskole. I: Den danske Realskole 1949 s. 17-19
Nielsen, M.: Om den nye Undervisningsplan. I: Dagens Nyheder 5. november 1935
Nielsen, Ragna: Kirkedepartementets forslag om uddannelse af lærerinder for de høiere pigeskoler og fællesskolen. I: Vor Ungdom 1888 s. 223-27
Niethammer, F.I.: Der Streit des Filantropinismus und Humanismus in der Theorie des Erziehungs-Unterrichts unserer Zeit. Jena 1808
Niss, Mogens: Faglighed i, med og om matematik. I: Uddannelse 2003 nr. 3 s. 54-59
Nissen, Gunhild: Fra dannelsesdiskussionen i 1830ernes og 1840ernes skoledebat. I: Årbog for Dansk Skolehistorie 1968 s. 49-67
Noack, Axel: Danmarks Realskoleforening 1891-1941. Kbh. 1941
Nordentoft, Inger Merete og G.J. Arvin: Skolens Fremtidsmuligheder. I: Inger Merete Nordentoft og Aage Svendstorp (red.): Og Hverdagen skiftede. Skolen i de onde Aar. Kbh. 1946 s. 319-44
Nyeste Foranstaltninger vedkommende det højere Undervisningsvæsen. I: H.P. Selmer (udg.): Akademiske Tidende 1836-1840. Kbh. 1841 s. 265-410
Nygård, Frederik: Det Schouboeske Institut og N.F.S. Grundtvigs Lærervirksomhed sammesteds. Et Tidsbillede. Kbh. 1880
Nørfelt, Aage: Realister og Retskrivning. I: Kristeligt Dagblad 28. september 1944
Nørgaard, Ellen: Esbjerg Skolevæsen 1905-1914, en detailundersøgelse. I: Fra Ribe Amt, bd. 21, nr. 3 (1980) s. 467-98
Nørgaard, Ellen: Indoktrinering i folkeskolen. Historier om realiteter og spøgelser i kulturkampens arena. Kbh. 2008
Nørgaard, Ellen: Lille barn, hvis er du? En skolehistorisk undersøgelse over reformbestræbelserne inden for den danske folkeskole i mellemkrigstiden. Kbh. 1977
Nørgaard, Kr. Isaksen: Folkeskolen og Realskolen. I: Vor Ungdom 1922 s. 13-16
Nørr, Erik: Det højere skolevæsen og kirken. Faget religion i sidste halvdel af det 19. århundrede. Århus 1979
Nørr, Erik: En religionslæreransættelse i Viborg i 1890. I: Kirkehistoriske Samlinger 1978 s. 89-101
Nørr, Erik: Første hovedafsnit: 1848-1888. I: Harry Haue, Erik Nørr og Vagn Skovgaard-Petersen: Kvalitetens vogter. Statens tilsyn med gymnasieskolerne 1848-1998. Kbh. 1998 s. 17-175
Nørr, Erik: Genforeningens bedste gave. Skoleordning og amtsskolekonsulenter i Sønderjylland og Danmark 1920-1963. Aabenraa 2003
Nørr, Erik: Hvorfor blev skoleloven af 1937 først gennemført i 1950'erne og 1960'erne. I: Else Hansen og Leon Jespersen (red.): Samfundsplanlægning i 1950'erne. Kbh. 2009 s. 153-226
Nørr, Erik: Lokalsamfundenes kamp om seminariedriften. I: Dansk læreruddannelse 1791-1991. Bd. 3. Odense 1993 s. 305-453
Nørr, Erik: SIFU på Nordals. Lærerafskedigelserne ved Nordborg Skole i 1920'erne. I: Sønderjyske Årbøger 2005 s. 57-94

Nørr, Erik: Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899. Kbh. 1994
Nørr, Erik: Udvidet undervisning på Broagerland i 1920'erne. Ottende skoleår og privat realskole. I: Sønderjysk Månedsskrift 2006 nr. 5 s. 179-88
Nørretranders, Tor: At tro på at tro - menneskesyn med mere. 2. udg. Frederiksberg 2005

Obst, Helmut & Raabe, Paul: Die Franckeschen Stiftungen zu Halle (Saale). Geschichte und Gegenwart. Halle 2000
Oehlenschläger, Adam: Tale, holden i Selskabet for Efterslægten den 4de Marts 1840. Kbh. 1840
Olesen, Sv.: Virker Lærerhøjskolens Kursus tilfredsstillende? I: Den danske Realskole 1922 s. 392-93
Olrik, Hans: Danmarks Lærerhøjskole 1856-1906. Kbh. 1906
Olrik, Hans: Højere Seminarier i Frankrig og Tyskland samt Fortsættelseskursus i Schweiz og Østrig. Indberetning til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Kbh. 1895
Olrik, Hans: Lærerhøjskolen og Læreruddannelsen. I: Den danske Realskole 1906 s. 109-10
Olsen, J.: Realskolen og Fortsættelsesskolen. I: Folkeskolen. Ugeblad for Skolespørgsmaal og Pædagogik 1893, nr. 42, s. 329-333
Olsen, O.: Mellemskolens Fortrin og Mangler, set fra Pigeskolens Side. I: Bog og Naal 1911 s. 159-65
Ording, N.: Den kommunale Mellem- og Realskole. I: Vor Ungdom 1913 s. 74-82
Ortner, Sherry B.: New Jersey Dreaming. Capital, Culture and the Class of 58. London 2003
Ousager, Steen: Guldsnore på sporet. Jernbane, politik og forening. Odense 1991

Palmgren, K.: Fællesundervisning. Foredrag holdt i Pædagogisk Selskab. I: Vor Ungdom 1896 s. 905-29
Paludan, J.: Det høiere Skolevæsen i Danmark, Norge og Sverig. En sammenlignende historisk Fremstilling. Kbh. 1885
Paludan, J.: Det private Skolevæsen i Danmark og Norge ved Slutningen af forrige Aarhundrede. I: Vor Ungdom 1886 s. 170-76
Paludan, J.: Oplysningsperiodens Indflydelse paa det lærde Skolevæsen i Danmark og Norge. I: Vor Ungdom 1882 s. 431-71
Paludan, Marie Louise: Kontrasternes tid – elev i 30´erne. I: Finn Stein Larsen (red.): Imellem kirken og vandet. Aarhus katedralskole 1195-1995. Århus 1995 s. 110-16
Paludan, P.: Tale ved Skolens Aabning i Selskabet for Borgerdyd den 1. Maji 1787. Kbh. 1787
Panduro, Elna: Produktiv Sprogbeherskelse. I: Den danske Realskole 1923 s. 418-21
Paulsen, Friedrich: Das Realgymnasium und die humanistische Bildung. Berlin 1889
Pedersen, Bent H.: Træk af Realskolernes Historie. 1992 (artikel på www.privatskolerne.dk)
Pedersen, N.P.: Fortsættelsesseminariet. I: Folkeskolen 1894 s. 753-56
Pedersen, Poul (red.): Hundrede år i samfundets tjeneste. Giersings Realskole. Odense Private Realskole. Odense 1966
Pedersen, Aage: Overlærer N. Mortensen går af. I: Den danske Realskole 1949 s. 384
Pedersen, Aage: Ved skoleinspektør Valdemar Sørensens afsked. I: Den danske Realskole 1949 s. 397
Petersen, Andreas: Almindelig Forberedelseseksamen - Realeksamen. Historisk Oversigt. I: Vor Ungdom 1913 s. 173-84
Petersen, Chr. M.K.: Enstemmighed. I: Den danske Realskole 1903 s. 1-3
Petersen, Ludvig: Skole på Færøerne i 1000 år. Tórshavn 1994
Petersen, Ove K.: Velfærdsrapporten som tidsbillede. Et essay om disciplinering til individualitet. I: Kritik nr. 179 (2006) s. 87-99

Pio, Jean: Bemærkninger og Forslag angaaende en Forbindelse mellem Almueskolen og den højere Skole. Kbh. 1876
Pio, Jean: Om en paatænkt Reform af vor højere Realundervisning. I: Vor Ungdom 1881 s. 121-46
Plan for den høiere Realskole i Helsingør. Approberet af det kongelige danske Cancellie under 5te October 1843. Helsingør 1843
Plan til Underviisningsanstalten for Pigebørn af Embedsmænd. Kbh. 1804
Plischewski, Niels: Samlede bestemmelser vedrørende 8.-9.-10. klasse – om undervisningen og folkeskolens afsluttende prøver. 21. udgave. Frederikshavn 2009
PLS Rambøll: Evaluering af 10.-klasseloven – Baggrundsrapport og Evaluering af 10.-klasseloven – Hovedresultater. Kbh. 2003
Possing, Birgitte: Viljens styrke. Nathalie Zahle. En biografi om dannelse, køn og magtfuldkommenhed. Kbh. 1992
Poulsen, L.P.: Overgang fra Folkeskolen til Mellem- og Realskolen. I: Folkeskolen 1910 s. 227-28, 294, 345-46
Pouplier, Gunnar, Torben Wind Hansen og Ida Fischer (red.): 100 år. Ida Holsts Skole. Svendborg 1980
Povelsen, Sør. Ludv.: Bidrag til Samvirken Hjemmet og Skolen. Roskilde 1867
Priemé, Hans: "De kom, så og lærte". Fire pædagoger på besøg i USA før 1900. I: Uddannelseshistorie 1991 s. 221-34
Prøver og eksamen. Prøve- og eksamensformer i det danske uddannelsessystem. En beskrivelse og vurdering. KUP-rapport nr. 9 i serien Kvalitet i uddannelse og undervisning. Kbh. 1991

Rabøl Hansen, V. og O. Robenhagen (red.): På det jævne og i det himmelblå - talenter i skolen. Kbh. 1996
Ragin, Charles C.: The Comparative Method. Moving beyond qualitative and quantitative strategies. Berkeley 1987
Rahbek Rasmussen, Jens: Modernitet eller åndsdannelse? Engelsk i skole og samfund 1800-1935. Kbh. 2002
Rahbek, Knud Lyne: Tale holden i Selskabet for Efterslægten dets Stiftelseshøitid den 4de Martii 1824. Kbh. 1824
Rasmussen, Rebekka: Enhed i Læreruddannelsen. I: Københavns Kommuneskole 1942 s. 180-81
Ravn, P.J.: Hadsund Realskole. Jubilæumsberetning. 1896-1936. Hadsund 1936
Realschule Tondern 1906-1920 und ihre Abbauklassen. Tondern 1960
Reble, Albert: Geschichte der Pädagogik. 21. Aufl. Stuttgart 2004
Rekus, Jürgen (Hrsg.): Die Realschule. Alltag, Reform, Geschichte, Theorie. Weinheim 1999
Rendtorff, E.: Overl. Erhard Wødike, cand. Theol., Korsør Realskole. I: Den danske Realskole 1928 s. 223-25
Rethpern, Ole: Forberedelsesskolen i Randers – gennem 100 år. En beretning om Forberedelsesskolen i Randers i anledning af 100 års jubilæet den 22. august 2005. Randers 2005
Retningslinjer for arbejdet i opgavekommissioner i folkeskolen af 1. august 2008. Undervisningsministeriet. Kbh. 2008
Richardson, Gunnar: Svensk utbildningshistoria. Skola och samhälle förr och nu. Lund 1999
Ried, W.A.: Systems and Structures or Myth and Fables? A Cross Cultural Perspective on Curriculum Content. I: B.B. Gundem and S. Hopmann (eds.): Didaktik and/or Curriculum. New York 2002
Rifbjerg, Sofie: Træk af den moderne opdragelses historie. Kbh. 1966
Riis, Olaf: Den københavnske mellemskole 1908-1913. I: Årbog for dansk Skolehistorie 1975 s. 45-62

Rimmen Nielsen, Hanne: Mine Hvid, Samsø – den første kvindelige førstelærer. I: Skolehistorier. Den Jyske Historiker 62 (1993) s. 62-94
Ringer, Fritz: Education and Society in Modern Europe. Bloomington and London 1979
Ringer, Fritz: The Decline of the German Manderines. The German Academic Community. 1890-1933. Hannover and London 1969/1990
Rohde, Henning: Vintappergården. I: Ole Knudsen (red.): Min barndom. Kendte danskere fortæller. Kbh. 2005 s. 386-94
Rom Gjerø, Simon: Kaldet til Kina. Danske missionærers liv og oplevelser i Manchuriet 1893-1960. Århus 2008
Rosenbeck, Bente: Kvindekøn – den moderne kvindeligheds historie 1880-1980. Kbh. 1987
Rosendahl, H.: Et par Ord til Overveielse for Skolemænd. I: Fr. Dahl (red.): Slagelse Realskole, Slagelse 1873
Rousseau, J.J.: Discourse on political economy. Oxford 1994
Rubin, Marcus: 1807-14. Studier til Københavns og Danmarks Historie. Kbh. 1892
Rudmose, Néal: Skolen og Ligestillingen til den. I: Vor Ungdom 1881 s. 209-23
Rutter, Michael m.fl.: Fifteen Thousand Hours. London 1982
Rübner-Petersen, O.: Minder og Oplevelser fra en 18-aarig Skolevirksomhed i Esbjerg. I: Meddelelser om Esbjerg Gymnasium. 25. Beretning. Esbjerg 1914 s. 11-44
Röhrig, Paul (Hrsg.): Um des Menschen willen. Grundtvigs geistiges Erbe als Herausforderung für Erwachsenenbildung, Schule, Kirche und soziales Leben. Weinheim 1991
Rønne, Karl: Kirstine Frederiksen. I: Årbog for Dansk Skolehistorie 1982 s. 62-81
Rønning, F.: Farvel. I: Den danske Realskole 1921 s. 87-89
Rønning, F.: Indledning til Diskussion om Forholdet mellem Realeksamen og Almindelig Forberedelseseksamen. I: Det Pædagogiske Selskabs Aarsberetning 1912-13. Kbh. 1913 s. 5-8
Rønning, F.: Kort pædagogisk Kursus for Realskolelærere. I: Den danske Realskole 1900 s. 94-96
Rønning, F.: Lovforslaget om højere Almenskoler m.m. I: Den danske Realskole 1902 s. 218-19
Rønning, F.: Praktisk Uddannelse af Realskolelærere. I: Den danske Realskole 1899 s. 163-65
Rønning, F.: Realskolen i Danmark. Kbh. 1916
Rönström, Anna: Matematiken i flickskolan. I: Bog og Naal 1899 s. 85-91

Saldern, Matthias von: Bildungsgang Realschule. Baltmannsweiler 2002
Sandemann Rasmussen, G.: Klasselærerens historie. I: Kvan årg. 4, nr. 10 (1984) s. 51-61
Sanderson, Michael: The Missing Stratum: Technical School Education in England, 1900-1990s. London 1994
Savater, Fernando: Mod til at vælge. Kbh. 2005
Scavenius, Jakob: Danmark og det danske Folks Fremtid. Kbh. 1894
Schacht, A.R.: En praktisk mellemskole. Bidrag til en skolereforms historie. Kbh. 1971
Schavland: Efterretning om den borgerlige Realskole i Trondhjem tilligemed Planen for denne Skole. I: Egeria 1806 s. 227
Schleunes, Karl A.: Schooling and Society: The Politics of Education in Prussia and Bavaria 1750-1900. Oxford, New York 1989
Schouw, J.F.: Nogle Bemærkninger, foranledigede ved Handelscommis Gads Forslag om Realskolers Oprettelse. I: Dansk Ugeskrift 1833, nr. 90, s. 73-86
Schow, K.H.: Bemærkninger i anledning af Afgangsprøvens mulige Omordning. I: Indbydelsesskrift til Afgangsprøven og Aarsprøven i Slagelse Realskole. Slagelse 1865
Schow, K.H.: Efterretninger om Slagelse Realskole. Slagelse 1860
Seip, J.A.: Teorien om det opinionsstyrede enevælde. I: Norsk historisk Tidsskrift årg. 38 (1958) s. 397-463
Simon, Brian: Education and the Social Order, 1940-1990. New York 1991

Simon, Brian: Systematisation and Segmentation: the Case of England. I: Detlef K. Müller, Fritz Ringer & Brian Simon: The Rise of the Modern Educational System: Structural Change and Social Reproduction 1870-1920. Cambridge 1987 s. 88-108

Skibelund Eeg, J. (udg.): Beretning om Danmarks Lærerforenings 10. almindelige Skolemøde i København 8.-10. August 1933. Kbh. 1933

Skitse til kommunesammenlægninger i Roskilde Amtsrådskreds. Udg. af Kommunestrukturudvalget for Roskilde Amtsrådskreds 1964

Skolebestyrelsen 1-8: 1. Hvorfor og hvordan, 2. Tilsyn, 3. Budget, 4. Samarbejde i bestyrelsen, 5. Kontakt udadtil, 6. Undervisningens indhold, 7. Ansættelse og afsked og 8. Ordensregler. Kbh. 1998

Skoleinspektør J.P. Juul, Grenaa. I: Den danske Realskole 1928 s. 425

Skoleinspektør S. Chr. Hansen. I: Den danske Realskole 1979 s. 433-36

Skolen i centrum. Viborg private Realskole 1890-1990. Viborg 1990

Skolestørrelse og skoledistrikt i landkommuner. Nyt skolebyggeri, 1. Udg. Undervisningsministeriets Byggeforskningsudvalg og Statens Byggeforskningsinstitut. Kbh. 1955

Skov, Poul: Gruppering af elever og udbytte af undervisning. I: S. Holm-Larsen, S. Wiborg og T. Winther-Jensen (red.): Undervisning og læring - Almen didaktik og Skolen i samfundet. 2. udg. Vejle 2005 s. 217-27

Skovgaard-Petersen, Vagn, Palle Lauring, Torben Gregersen og Per Krarup: Skolebøger i 200 år. Kbh. 1970

Skovgaard-Petersen, Vagn: Da fremmedsprog blev skolefag. I: Signe Holm-Larsen (red.): Fremmedsprog i den danske skole. Kbh. 2002 s. 41-68

Skovgaard-Petersen, Vagn: Dannelse og demokrati. Fra latin- til almenskole. Lov om højere almenskoler 24. april 1903. Kbh. 1976

Skovgaard-Petersen, Vagn: De blev lærere - læreruddannelsen mellem 1860 og 1945. I: Erik Nørr og Vagn Skovgaard-Petersen (red.): - for at blive en god lærer. Seminarier i to århundreder. Odense 2005 s. 179-312

Skovgaard-Petersen, Vagn: Historiske strejf fra Johann Basedow til Holger Knudsen. I: Folkeskolen 1988 s. 734f

Skovgaard-Petersen, Vagn: Om undervisningens frihed. En studie i Martin Hammerichs skoletanker. I: Årbog for dansk skolehistorie 1978 s. 71-85

Skovgaard-Petersen, Vagn: Skolebogscirkulæret af 1914 – baggrund og perspektiv. I: P.K. Iversen m.fl. (red.). Festskrift til Johan Hvidtfeldt. Kbh. 1978 s. 433-44

Skovgaard-Petersen, Vagn: Skolens karakter - elevens karakter. I: Minna Ronnefeld og Jens E. Olesen (red.): Stort og småt om store og små. Festskrift til Hans Vejleskov 23. november 1995. Kbh. 1995 s. 219-30

Skram, Henriette: Atter nogle Ord om Aldersgrænsen ved almindelig Forberedelseseksamen. I: Bog og Naal 1900 s. 114-28

Skram, Henriette: Bør Ændringen af Kvindes retslige Stilling her i Landet kræve en Omdannelse af Barne- og Undgomsskolen for Pigebørn? I: Vor Ungdom 1915 s. 301-23

Skram, Henriette: Er Pigeskolen overflødig? I: Vor Ungdom 1904 s. 49-62

Skram, Henriette: Gruppeundervisning. I: Bog og Naal 1916 s. 63-75 (1916b)

Skram, Henriette: N. Zahles Skole, en Udsigt over den fuldstændig højere Barne- og Ungdomsskoles Udvikling 1852-1913. København 1916 (1916a)

Skram, Henriette: Nogle Mindeord om Frøken Zahle og hendes Klasselærerinder. I: Bog og Naal 1913 s. 252-61

Skram, Henriette: Om Fremtidens højere Pigeskole og Hjemmenes Fordringer til denne. I: Vor Ungdom 1885 s. 405-29

Skrydstrup, V.: Om en Forbindelse mellem Realskolen, Borger- og Almueskolen. I: Skoletidende 1881 s. 353-58

Skuym-Nielsen, Peder: Arveguldet. Danskernes værdier. Odense 2006
Slomann, E.: Om Historieundervisningens Methode i den højere Skoles Mellem- og Underklasser. I: Vor Ungdom 1884 s. 376-90
Smith, Bonnie G.: Ladies of the Leisure Clas. The Bourgeoises of Northern France in the Nineteenth Century. Princeton University 1981
Smith, Elise: Vil det være ønskeligt at afslutte Barneskolen ved 14-Aars Alderen? I: Bog og Naal 1912 s. 17-20
Smærup Sørensen, Jens: Den homeriske hvislen. I: Johannes Riis (red.): Min bedste lærer. Kbh. 2000 s. 19-29
Snell, Gesa: Deutsche Immigranten in Kopenhagen 1800-1870. Eine Minderheit zwischen Akzeptanz und Ablehnung. Münster-New York 1999
Sortbog om 10. klasse – Lov nr. 406 af 2. juni 1999 om ændring af lov om folkeskolen m.fl. love (10. klasse). Lov og forarbejder. Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 20. Kbh. 1999
Sorø. Klostret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne. Bind 2. Kbh. 1931
Spelling Østergaard G. og Kurt Ernst: En skolebestyrer går, en skolebestyrer kommer. I: Tidens Skole 1982 s. 289-94
Spelling Østergaard, G. m.fl. (red.): Elise Smiths Skole 1824/1834-1984. Århus 1984
St. Andreas Kollegium. Mindeskrift. Udgivet i Anledning af St. Andreas Kollegiets 50 Aars Stiftelsesdag. Kbh. 1923
Starcke, C.N.: Vor Undervisning og det praktiske Liv. I: Vor Ungdom 1898 s. 220-58
Stark, Christl: Idee und Gestalt einer Schule im Urteil des Elternhauses. Eine Dokumentation über die Odenwaldschule zur Zeit ihres Gründers und Leiters Paul Geheeb (1910-1934). Heidelberg 1998
Statstidende 1952. Kbh. 1952
Steensig, A.: Realskolens Lærere som en særlig Lønningsklasse. I: Folkeskolen 1920 s. 541-42
Stenberdt, W.: En Mærkedag for de private Realskoler (Tilskudsloven træder i Kraft). I: Den danske Realskole 1928 s. 287-90
Stenberdt, W.: Tandlægeuddannelsen. I: Den danske Realskole 1936 s. 466-67
Stenberdt, W.: Tilskudscirkulæret. I: Den danske Realskole 1925 s. 328-29
Stilling, Niels Peter: De nye byer. Viborg 1987
Storm, Edvard: Sang ved Kronprindsens Hjemkomst af Børnene i den Real-Skole, som Selskabet for Efterslægten har stiftet. Kbh. 1788
Studstrup, Annette (red.): Hals' skolehistorie 1626-1991. Hals 1991
Suhr, J.E.: Programmet for 1833. I: J.E. Suhr: Smaaskrifter af pædagogisk og historisk Indhold. Del 1. Kbh. 1843 s. 67-110
Svendsen, Yvonne: Danmarks Lærerforenings holdning til udelt skole. Upubliceret afhandling, Danmarks Pædagogiske Bibliotek
Sydslesvig i Dag. I: Den store Sydslesvig-Haandbog 1945-56. Kbh. 1955-56 s. 100-03
Sydslesvigsk Årbog 2008. Kruså 2008
Søndergaard, Bent: Dansk og tysk som undervisningssprog. I: Uddannelseshistorie 1984 s. 31-86
Søndre Skole 1916-1991. Viborg 1991
Søndre Skole Viborg 1916-1966. Viborg 1966
Sørensen, N.: Er vor Seminarieordning tidssvarende? I: Vor Ungdom 1906 s. 91-96
Sørensen, N.: Om Afgangen fra Mellemskolen. I: Vor Ungdom 1910 s. 164-67
Sørensen, S.: Bemærkninger, med Hensyn til Borger- eller Realskolevæsenet, foranledigede ved enkelte i den roeskildske Stændertidende, "Fædrelandet" og Stenersen Gads Skrift om Realunderviisning forekommende Yttringer. I: Tidsskrift for Almueskolevæsenet 1836 s. 287-308

Tadey, Karl Chr.: Verhandlungen der Provinzialstände-Versammlungen zu Roeskilde, Wiborg, Schleswig, die Errichtung höherer Bürgerschulen betreffend; dargestellt und mit einigen Anmerkungen begleitet. Slesvig 1837
Telhaug, Alfred O. og Rolf Th. Tønnesen: Dansk utdannelsespolitikk under Bertel Haarder. Dansk nyliberalistisk og nykonservativ utdanningspolitikk fra 1982 til 1992. Oslo 1992
Temorth, Heinz-Elmar: V. Lehrerberuf und Lehrerbildung. I: Karl-Ernst Jeismann und Peter Lundgreen (Hrsg.): Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte. Bd. III. München 1987 s. 250-70
Th: Overlærer H.J. Hansen, Tøxens Skole, Køge. I: Den danske Realskole 1928 s. 472-73
Thestrup, Poul, Dorrit Andersen og Niels Oxenvad: Odense Bys Historie bind 6. Odense 1986
Thestrup, Poul: Mark og skilling, kroner og øre. Pengeenheder, priser og lønninger i Danmark i 350 år (1640-1989). Kbh. 1991
Thompson, Hugo H.: Er vor Sprogundervisning tidssvarende? I: Den danske Realskole 1932 s. 302-05
Thomsen, A.E.: Skolekommissionens Lovforslag om Realskoler. I: Den danske Realskole 1923 s. 342-44. 446-49
Thomsen, Erik og Carl Aage Larsen: Undersøgelser over skolegangsforløb i grundskole og eksamensmellemskole. Kbh. 1962
Thomsen, Niels: Hovedstrømninger 1870-1914. Idélandskabet under dansk kultur, politik og hverdagsliv. Odense 1998
Ths. Højlund. I: Den danske Realskole 1928 s. 167
Thyssen, A.D.: Almenskoleloven og Realskolen. I: Vor Ungdom 1912 s. 391-94
Thyssen, A.D.: Den selvstændige Realskole. I: Vor Ungdom 1907 s. 302-07
Thyssen, A.D.: Realskolen i Danmark. I: Højskolebladet 1897 sp. 719-32
Thyssen, A.D.: Realskolens Forbindelse med Latinskolen. I: Vor Ungdom 1896 s. 616-27
Thyssen, A.D.: Realskolerne og Skolereformen. I: Højskolebladet 1902 sp. 1538-48
Thyssen, A.D.: Skolereformen. I: Højskolebladebladet 1902 sp. 1431-38
Thyssen, A.H.: Pigeskoleeksamen og almindelig Forberedelseseksamen. I: Vor Ungdom 1908 s. 132-35
Til lykke. Tønder Kommuneskole 1946-1996. Tønder 1996
Tilsynsberetning – folkehøjskolerne 2000. Kbh. 2000
Tode, Johan Clemens: Indbydelse og Plan til en Døttreskole. Kbh. 1787
Tode, Johan Clemens: Indvielses-Tale holden ved Døttre-Skolens Aabning den 4 september 1787. Kbh. 1787
Tommerup, Jens: Skoleloven, administration og fangersamfund på Grønland i tiden 1950-1974. I: Årbog for Dansk Skolehistorie 1979 s. 37-65
Torpe, Harald: Realskolen og lærernes videreuddannelse. I: Karl Hårbål (red.): Danmarks Realskoleforening 75 år. Kolding 1966 s. 39-47
Torsting, Einer: Børn og Matematik. I: Vor Ungdom 1937-38 s. 333-41
Trap, J.P.: Danmark. 3. udg. Kbh. 1898-1906
Trap, J.P.: Danmark. 5. udg. Kbh. 1958-72
Trier, V.: Matematikken i Pigeskolen. I: Bog og Naal 1894 s. 33-39
Tuxen, S.L.: Skolereformen. I: Det Pædagogiske Selskabs Aarsberetning 1902-1903. Kbh. 1903 s. 36-53
Tuxen, S.L.: Vor Skole og dens Fremtid. I: Vor Ungdom 1911 s. 169-90
Tønder Seminariums Øvelsesskole 1920-1980. Tønder 1980
Tønder Statsskoles jubilæumsbog 1970. Tønder 1970
Tønder Statssskole 1920-1945. Tønder 1945
Tørsleff, Signe: Det pædagogiske Sommerferiemøde paa Bogø. I: Den danske Realskole 1913 s. 226-29

Uddannelsesstyrelsen: Sortbog om 10. klasse – Lov nr. 406 af 2. juni 1999 om ændring af lov om folkeskolen m.fl. love (10. klasse). Lov og forarbejder. Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 20. Kbh. 1999
Uddannelsessystemet i tal gennem 150 år. Undervisningsministeriet 1848-1998. Kbh. 1998
Udtog af en Indberetning, forelagt Hans Majestet, om de private Underviisnings og Opdragelses-Anstalter i Danmark og Norge. I: Egeria 1804 s. 404
Ulrik, Axel: Bidrag til Spørgsmaalet om den unge Kvindes Uddannelse. I: Vor Ungdom 1884 s. 452-56 (1884b)
Ulrik, Axel: Om Overbebyrdelse i Skolen. I: Vor Ungdom 1881 s. 377-86
Ulrik, Axel: Skolehygiejne-Kommissionens Betænkning. I: Vor Ungdom 1884 s. 316-28 (1884a)

Vejlby, Johannes: Forældremøder. I: Vor Ungdom 1918 s. 205-12
Vejledende eksempler på opgaver til folkeskolens afgangsprøve i dansk. Undervisningsministeriet, direktoratet for folkeskolen, folkeoplysning, seminarier m.v. Kbh. 1977
Vejledende eksempler på opgaver til folkeskolens afgangsprøve i engelsk og tysk. Undervisningsministeriet, direktoratet for folkeskolen, folkeoplysning, seminarier m.v. Kbh. 1977
Vejledende eksempler på opgaver til folkeskolens afgangsprøve i håndarbejde, sløjd, hjemkundskab og maskinskrivning. Undervisningsministeriet, direktoratet for folkeskolen, folkeoplysning, seminarier m.v. Kbh. 1977
Vejledende eksempler på opgaver til folkeskolens afgangsprøve i regning/matematik. Undervisningsministeriet, direktoratet for folkeskolen, folkeoplysning, seminarier m.v. Kbh. 1977
Vejledning om udarbejdelse af del- og slutmål samt undervisningsplaner for friskoler og private grundskoler af 21. november 2005. Undervisningsministeriet. Kbh. 2005
Vejlefjordskolen. 100 år for kristen uddannelse 1890-1990. Daugård 1990
Verstege, Bjørn: Marie Mørks Skole – en skole med en historie. Festskrift i anledning af skolens 100-års jubilæum den 2. september 1995. Hillerød 1995
Vestre Skole Viborg 1935-85. Viborg 1985
Vibæk, Marius: Handelsstandens Indflydelse paa Realskolen. I: Den danske Realskole 1924 s. 157-59
Vincentzen, B.: Frederiksborg Gymnasium og skolelovene af 1903 og 1958. Hillerød 1992
Vogel, Norbert: Grundtvigs Bedeutung für die deutsche Erwachsenenbildung: ein Beitrag zur Bildungsgeschichte. Bad Heilbrunn 1994
Voss, P.: Fællesundervisning. I: Vor Ungdom 1890 s. 70-80

Wagner, Michael F.: Det polytekniske gennembrud. Romantikkens teknologiske konstruktion 1780-1850. Århus 1999
Walford, Geoffrey (ed.): The Private Schooling of Girls. Past and Present. The Woburn Press 1993
Wallberg-Andreasson, B. (red.): Randers Realskole 125 år. Randers 1994
Wallberg-Andreasson, B.: Urimeligheder ved bedømmelsen i skriftlig dansk i realafdelingen. I: Den danske Realskole 1966 s. 854-56
Wamberg, Bodil: Det grå fængsel. I: Georg Metz (red.): Det sorte i skolen. Kbh. 2005 s. 22-29
Weber, Max: Die protestantische Ethik und der "Geist" des Kapitalismus. Tübingen 1920
Weis, A.P. og H. Hage: De gjældende Retsregler for det højere Skolevæsen i Danmark. I-II. Kbh. 1891
Weltling, Günter: De tyske mindretalsskolers udvikling. I: Uddannelseshistorie 1995 s. 45-60
Weng, P.: Matematik og naturvidenskab i folkeskolen – en international undersøgelse, IEA/TIMSS. Kbh. 1996.
Werner, Tage: Matematik - fra taltræning til problemlæsning. I: Vagn Oluf Nielsen (red.): Skolefag i 100 år. Kbh. 1995 s. 105-14
Westergaard, Harald: Privatskolen og Forældrene. Kbh. 1912

Wiborg, Susanne The Formation of Comprehensive Education: Scandinavian Variations. I: Barry Franklin & Gary McCulloch (red.): The Death of the Comprehensive High School? Historical, Contemporary, and Comparative Perspectives. New York 2007 s. 131-47

Wiborg, Susanne: Education and Social Integration. Comprehensive schooling in Europe. New York 2009

Wiborg, Susanne: Why is there no Comprehensive Education in Germany? I: History of Education, vol. 39, no. 3 (2010)

Wilster, H.: Aritmetik- og Regneundervisningen i Mellemskolen. I: Vor Ungdom 1904 s. 215-29

Winge, Vibeke: Dänische Deutsche – deutsche Dänen. Geschichte der deutschen Sprache in Dänemark 1300-1800 mit einem Ausblick auf das 19. Jahrhundert. Heidelberg 1992

Winge, Vibeke: Pebersvend og poltergejst. Tysk indflydelse på dansk. København 2000

Winteler, L.: Et Indlæg i Spørgsmaalet angaaende eventuelle Ændringer i Loven om højere Almenskoler af 1903. I: Bog og Naal 1913 s. 59-60

Winther-Jensen, Tyge: Uddannelse. I: Den Store Danske Encyklopædi. Bind 19. Kbh. 2001 s. 440

Wollenweber, Horst: Die Realschule in Geschichte und Gegenwart. Frankfurt a.M. 1997

X: Den polytechniske Læreanstalt og den militære Høiskole. I: Dansk Ugeskrift 1835, nr. 171, s. 225-48

Zahle, N.: Om Kvindens Uddannelse her i Landet. I: Vor Ungdom 1882 s. 431-71

Zane, Henrik Sip: Marie Kruses skole – vejen til forstaden Farum. Farum 1994

Ziehe, Thomas: Ambivalenser og mangfoldighed. Kbh. 1989

Ørum, Bente og Torben Fridberg: Boys and girls in the Danish Secondary School in this Century. Socialforskningsinstituttets småtryk 1. Kbh. 1973

Årsberetning, udgivet af Rigsombudsmanden på Færøerne, fra 1976: Årbog for Færøerne, udgivet af Færøernes Landsstyre og Rigsombudsmanden på Færøerne

A History of Primary and Lower Secondary Schools in Denmark

– Brief summary

This chapter offers a thematic overview of the history of the private school sector, and it refers to the relevant chapters in the book.

1. The First Schools and the Inspiration from Abroad

Chapter 17

1787 saw the founding of three new schools in Copenhagen: Efterslægtsselskabets Skole, Borgerdydselskabets Skole and J.Cl. Todes Døtreskole; later came Døtreskolen of 1791 and Christianshavns Døtreskole in 1799[1]. The five schools were the first Danish 'realskoler': secondary schools[2]. They were also a product of the rational thinking and optimism that characterised The Age of Enlightenment. The three schools, Efterslægtsselskabets, Borgerdydselskabets, and Todes, expressed new ideas in the upper middle classes, and, at the same time, were manifestations of the wealth that defined this class setting[3]. The new schools were intended to fill the gaps in the curriculum of the traditional educational institutions in the towns, and they were meant to offer to children of the upper middle classes the knowledge and learning needed for their future function in society. At the same time, the schools were intended to form and educate children more generally, and to help them grow up to be humane beings.

The teaching methods and the subjects taught in the new schools were markedly different from what went on in grammar schools. Many of the subjects that were given little attention in the traditional grammar schools were greatly emphasized in Efterslægtsselskabets and Borgerdydselskabets schools. Importance was given to science, practical subjects, and, most of all, modern languages. Also, and in contrast to grammar schools, secondary schools placed more of an emphasis on subjects such as Danish, history and geography. These subjects were given a distinct and normative role. Children learned about their native country, about citizenship, and about the world.

Chapters 3 to 4

German philanthropic schools and the secondary school of Tronheim established in 1782 were the inspiration for Copenhagen's secondary schools.

2. Debates and Legislation

Chapter 5

In the text of the Education Order of 1814 for Country Towns, the founding of secondary schools had already been anticipated, but the bankruptcy of the state and the general crises saw to it that these remained thoughts on paper. A sound economic basis for the schools was not established until the 1830s. The aims of the secondary schools established at the time were to educate children to be prepared for adulthood, particu-

larly with the aim of combining good citizenship with active participation in trade and industry. Emphasis on general education, modern languages and science, formed the basis for, and the identity of, the teaching in the schools.

After a trial period which ended around 1850, the somewhat highfaluting ideas from earlier years were toned down, and the overall aims were changed. Now, schools had to give young people an education leading to employment in government service and in trade, although an all-round general education was still deemed important.

It proved difficult for politicians and other interested parties to fit the 'realskole' into the Danish primary- and secondary education system. Was it part of the public primary system, was it part of the grammar school system? Or should it simply remain independent on its own terms, with no links to other areas of the educational system? The Education Act of 1903 established the 'realskole' as part of the general educational system, yet simultaneously allowing it its independence. The lower levels became part of the new 'mellemskole'[4], but this reorganization was much criticized during the following years for creating an unsettled relationship between the new 'mellemskole' and the rest of the public school system.

Chapter 6

From the late 1920s until the passing of the Education Act of 1958, various issues were part of an ongoing debate that concerned a prospective reform and improvement of secondary education, for instance the question of graduation at age 16, and the connections between different school systems. Because the 'realskole' was 'squeezed in', as it were, between the public system, which covered first-graders through fifteen-year-olds, and the grammar schools for the pupils who were between fifteen and eighteen years of age, the 'realskole' was a natural target for reform initiatives. In this sense, all the issues that concerned the reform of primary education and of upper secondary education inevitably involved the 'realskole'. So the advocates of primary education found it desirable to have the lower levels of the 'realskole' incorporated into the primary schools, whereas the adherents of upper secondary schools saw it fit for their purposes to incorporate the upper levels of the 'realskole'. Both the primary schools and the institutions of upper secondary education were considered crucial parts of the Danish educational system. Thus the supporters of the 'realskole' faced the quandary of having to devise a distinct identity for their schools that would legitimate the 'realskole' structure in the view of the political establishment as well as among the greater public.

In the 1950s, the policy of the 'realskole' was to maintain the existing institutional structure, particularly since this way of organizing the curriculum had proved successful in the eyes of many. Both the teaching of a great variety of subjects and the didactic approaches were of a very high quality, and the schools boasted many excellent teachers. Yet the change from a five-year course to a three-year course in the period leading up to graduation was considered a threat to the survival of the schools. In the year before the passing of the 1958 law, 'Realskoleforeningen' (the association for 'realskoler') chose a rather passive role. The association did try to further its policy to keep the five-year course leading to final exams and graduation, yet this was done in vain since the Education Act of 1958 saw the end of the 'mellemskole'.

Chapter 7

Up until 1972 the public sector offered lower-secondary education (years 8 to 10) in public primary and lower-secondary schools as well as in public grammar schools. But from 1972 onwards, grammar schools were--much to their dismay--no longer allowed to offer lower secondary education, although this originally had been part of

the grammar school structure. Private 'realskoler' continued as before until 1975, when the term 'real' was abolished and years 8 to 10 were called just that: years 8 to 10. Today, many former characteristics of the 'realskole' are retained in year 10, even though the teaching has been altered gradually in accordance with changes in society, as well as in accordance with a host of new challenges, such as decentralisation, economic and administrative changes, and a focus on individualisation and globalisation.

3. State Inspection of Secondary Education

Chapters 8 to 9

Far into the 20th century, government oversight of education was characterised by the idea that the authority of the state relied on a close tie between knowledge and control. The inspectorate determined the types of knowledge that were to be taught in the schools, and it took the form of a fixed curriculum that was easily and effectively controlled. Furthermore, the inspections included both direct and indirect forms of reading list management, and supervised the use of teaching aids as well as classroom size. Finally, these inspections played an important role in advising the Minister of Education and his staff on matters of education. The inspectors were also responsible for disseminating normative texts (curriculum changes), and, not least, for devising written final exams and selecting examiners to preside over written and oral exams. Each school headmaster had to receive an authorisation from the Minister of Education before even being allowed to offer final exercises. Since such authorisations depended on the recommendations of the inspectorate, the inspectors' influence on 'realskole' was significant.

The Inspectorate's control of the dissemination of knowledge had a larger aim, namely that the knowledge acquired by the pupils served to form a sense of being part of a national community. The most important venue for achieving this goal was, without a doubt, the annual meeting of the 'Realskoleforeningen' as well as the frequent meetings between regional schools and the inspectorate. Here, the inspectors might assess the teaching in the different schools and use such assessments to forge a stronger link between the methods of particular schools and the ideal of a general education. Such an ideal would then influence the teachers' way of understanding and living up to their task; in a wider sense, this interaction created the overall ideal behind the teaching of the many subjects.

The Association of 'realskoler' regarded the Inspector as their representative. He was invited to all annual meetings and to celebrations of jubilees. He was invited to individual school celebrations as well. In many ways, the Inspector was regarded as a representative for both the Ministry and for the schools.

Chapter 10

A great deal has happened during the last fifty years concerning control of teaching and exams as well as guidance and instruction of teachers, not least on account of the decentralisation of all these areas. Oversight today is assessed by way of documentation demands met by individual schools, and this task is at least as labour intensive for the schools as were the former methods of Ministerial control by inspections and processes of authorisation. Today's control of examinations and tests, and the teaching leading up to the exams, differs in method from the oversight of the old 'realeksamen', yet government supervision is still in place.

4. 'Realskolen' - a School System with the Right to Hold Examinations

Each child finished lower secondary education at the 'realskole' in one of several ways and at different levels; examinations were available after nine years (lower level 'realeksamen' or 'mellemskoleeksamen'[5]) or after ten years (upper level 'realeksamen' or leaving examination); since 1903 girls who were seventeen of age might choose to partake in a special girls' school examination. Publicly funded community schools offered examinations, as did private and public grammar schools, and private 'realskoler'; pupils might also be privately educated. This type of flexibility helped to strengthen the system. *Chapter 11*

The education offered by the 'realskole' was looked upon as being of great importance, supplying pupils with better qualifications in modern languages and in science than the public school system was able to offer, and at a relatively high level compared to grammar schools that devoted much time and effort to teaching the classical languages. The 'realskole' contributed with useful knowledge, but, at the same time, emphasis was placed on the general development of the pupils, as well as on the conditions that would facilitate their growing up to be loyal citizens, capable of contributing to the growth of Danish society. The didactics, school subjects, and the examinations of the schools were formed the backbone of the type of discipline that ensured loyalty to society.

The years between the late 1920s and the early 1960s formed the great age of the 'realskole' and of the 'mellemskole'. By 1956, the number of schools with the right to hold examinations had grown rapidly to more than 500. The number of graduates grew proportionally to numbers that were unheard of in 1903. 'Mellemskole' examinations had the largest growth in numbers of pupils, but also 'realeksamen' grew in numbers of pupils, although only 60% of the pupils taking the 'mellemskole' examination went on to take the 'realeksamen' a year later. Written and oral examinations were administered according to the high standards that had been set from the beginning, though much effort was made over the years to change the extent and the contents of the exams. The quality of the examiners and their grading was still high. But the increasing and overwhelming number of pupils proved too much of a success, and by the late 1950s the entire sector faced major changes. *Chapter 12*

The Education Acts of 1958 and 1975 abolished first the 'mellemskole', and then the 'realskole'. The question today is, did the quality of teaching suffer during the ensuing fifty years? Are the examinations now given at the end of school years nine and ten of a lower value than the examinations given before the acts of 1958 and 1975? Comparing the present level of examinations at year ten to the level of the former 'realeksamen' is not easy. By referring to quality and validity some might claim that standards are the same. Yet when referring to the question of quantity, the opposite might be claimed. Pupil participation in the disciplines of physics/chemistry and modern languages is much lower than before, since pupils are given greater choice of determining which subjects to sign up for. Before 1975, examinations were constituted of a fixed package of subjects. We might say, however, that on the whole, the present forms of examination at the end of year ten are legitimate heirs to the 'realeksamen', and carries on its values and its quality. *Chapter 13*

From the 1850s till the 1970s, a number of 'realskoler' were founded in the Danish/German border area, as well as in the Faeroe Islands, in Greenland and in other Danish *Chapter 14*

territories located overseas. They used Danish examinations either in full or with certain modifications that accorded to particular linguistic and national conditions.

5. Economics and Ownership of the 'Realskole'

Chapter 15

The Danish Constitution ensures freedom of education, meaning that private citizens may found and operate schools. But since Denmark has a publicly funded school system, the state is not obligated to support private schools financially. Yet operating a private school is extremely expensive, and the freedom of choice in the matter of education would remain a fiction if parents of the pupils had to cover all costs; indeed, private schools would be an option for the children of wealthy parents only. The size of the Danish state subsidy to private schools shows a general recognition of the desire for a genuine alternative to the publicly funded schools: on the annual Finance Bill each school is given a general grant for running the school and 85% of the cost of teachers' salaries.

Chapter 16

From the 1880s till the 1930s people engaged in the life of the schools to improve the economy, first by ensuring that annual state grants were contributed among the schools according to set rules, and then by campaigning for an increase of the grant. The endeavours were successful. Grants have been increasing from 20% of total costs in 1901 to 85% in the 1970s, meaning that private donations and school fees now play a minor role in the schools' individual budgets.

6. Ideology, Didactics, and Subjects Taught in the Schools

Chapter 17

Citizenship, a national spirit of community, and civic virtue were among the ideals that pupils were expected to conform to in their adult life, and these ideals were all part of the education. Many of the central values stayed the same during the nineteenth century, although the emphasis on patriotism was transformed into more of a focus on national identity. At the turn of the century, school headmasters would state that "The future citizen must be taught matters of use to him in society at large." A hundred years earlier, however, the citizen might have been either Danish, Norwegian or German; now he was considered Danish and Danish only.

Chapter 18

The 'realskole' wasn't merely concerned with the teaching of subjects, but also concerned itself with formative education, which from 1787 till 1978 was an important part of the identity of the 'realskole'. This intention of offering a general as well as liberal education was emphasised in 1855, when the grade levels from the 'realskole' were first introduced into existing grammar schools; general and liberal educational goals were written into school regulations. A young person with a 'realeksamen' or a 'præliminæreksamen'[6] was considered well educated or as having the potential of becoming just that.

Chapter 19 to 20

From the late eighteenth century till about the mid-twentieth century, girls' schools staked their institutional existence on the idea that women had special educational needs. This idea came to form the basis for different kinds of schools, such as, for instance, schools with no graduation requirements founded in the eighteenth century for older girls; or girls' schools with the right to hold examinations founded in the early

twentieth century. During the entire period some institutional and personal features were common to the schools.

Schools from both periods were meant for the daughters of upper-middle-class parents. The schools were established in towns only, and (with a few exceptions) they were exclusively private schools. Whereas this social limitation was an integral part of the first schools, by the early twentieth century it was simply a result of the unwillingness of the local authorities to help fund private schools. Many girls' schools depended on parental funding, and, consequently, many girls were prevented by the high cost from entering the schools.

Thanks to the girls' schools it was generally accepted that young women had the right to an education and to a career. Although different schools had their respective differences of opinion, they teamed up in the fight for equal educational rights for women at a time when equality between the sexes was by no means the general norm.

In contrast to grammar schools, which underwent several curricular reforms during the nineteenth century, the 'realskole' kept its curriculum with no major changes throughout the entire period. A similar continuity manifested itself in the relations between the subjects taught, all of which underscores the role played by the notion that general and liberal education formed the foundation of the 'realskole'. By maintaining continuity in its curricular make-up, the 'realskole' also stayed true to the idea of a broad education. By the same token, it never moved in the direction of the specialised aims of the vocational or the grammar schools.

Chapter 21

If a special overall curricular aim for the 'realskole' were to be identified, it is found in the following two interacting goals: preparation for further education and for a career. Both these goals were integral parts of the education, expressed, for instance, in the practical aim of the teaching of arithmetic, and in the teaching of mathematics on the model of general education.

7. People in and Around the Schools

Headmasters, teachers, pupils and parents were all important players in the life of each school. Although heads at private schools and senior teachers at public schools sometimes had different educational backgrounds, they all specialised in a few core subjects at a high level. Most headmasters of private schools were educated at the universities, whereas the heads of publicly funded schools were educated at teaching colleges. Running a private school was markedly different from running a public school; thus, the roles of head teachers developed in two separate directions. But even so, both school systems had a common goal pursued by their heads: to enable the 'realskole' to blossom and to demonstrate the highest level of teaching. In much the same sense, there was a strong focus in both types of systems on the matter of didactics and on the goals set for each subject taught at the school in question.

Chapter 22

No matter whether they were privately or publicly employed, 'realskole' teachers developed their own institutional identity almost from the beginning. We might describe them as a new kind of specialist teachers, who, compared to the academically trained specialists, could be characterized as 'specialist teachers with roots in practical life'. They were the kind of teachers who did not necessarily specialise in one or more disciplines at the beginning of their careers, but who gradually developed into specialists by independ-

Chapter 23

ent studies, by taking classes at other institutions, and by passing examinations. Soon, they were not just 'realskole' teachers but rather teachers of mathematics, physics, English or German; and they took pride in developing a distinct teaching profile.

Chapter 24 During this period, and in order to guarantee the quality of teaching, the effort was made to establish either a training course for students planning to work as teachers in the 'realskole', or to establish a course of further education for teachers already working in the schools. However, this achievement was met with limited success.

Chapter 25 At its beginnings, the 'realskole' catered to upper-middle-class children, yet during the first half of the twentieth century, the schools widened their recruitment, offering schooling and degrees to gifted boys and girl from all walks of life, thus ensuring that not only the well-to-do had the right to education. The number of children from the lower middle classes, children of skilled workers, and gradually even children of unskilled workers, rose dramatically during the years leading up to the Second World War. Such was the success that the 'realskole' drained the local school system to a degree that finally cost the 'realskole' its life.

Chapter 26 The relationship between schools and parents underwent dramatic changes in the period between from the late eighteenth century and the 1970s. While schools initially accepted parental intervention and participation in daily school life, this trend came to an end, however, as the schools became 'institutionalised'. The demand for clear goals, examination requirements, and public inspection limited parents' roles. Schools invoked the growing demand for assuring the quality of their teaching, and used it as an argument for getting rid of parental interference.

8. The 'realskole' in Local Communities

Chapter 27 This book depicts the examples of three school headmasters who saw to it that their schools survived in difficult and different circumstances: respectively, the schools in the old market town of Randers, the school in the new provincial town of Esbjerg, and the school in the country town of Jyderup in the Northwest of Zealand.

In all three instances, the local community played an important role in ensuring the survival of the school. In Randers, for instance, the local council introduced free tuition in the publicly funded local 'mellemskole' and 'realskole', which served to decrease the number of pupils in the private school. In Esbjerg, the local Labour Party led the move to expand local community schools; among other initiatives the 'mellemskole' and the 'realskole' were made tuition-free. Consequently, private schools came to play a minor role in an educational sector in Esbjerg.

Yet by using new teaching methods, newly published books and other teaching materials, as well as by constructing new schools, the private 'realskole' came to draw more pupils into its ranks. This was the case in Esbjerg in the 1890s, and in Randers a decade later, as well as in the 1930s. Last, but not least, it was deemed important to keep up good relations with the parents of present and future pupils, and with the local community of which the school was an integral part. For if you made a grave mistake, as did the head of C. la Cours School in Randers during the German occupation in the years 1940 to 1945, the result was a decrease in the number of pupils. In 1787, when the first schools were established, parents were indispensable for the schools, just as they are today as they commit to paying for a private school education for their children.

The number of schools with the right to hold examinations greatly grew in the period between the 1850s and the 1960s, where more than 800 schools had obtained this right. The list of these schools illustrates how Parliament's intentions were carried out locally. *Chapter 28*

9. Organisations

Since the 1890s, the 'realskole' had had its own association; initially named 'Danmarks Realskoleforening', it is named 'Danmarks Privatskoleforening' today. The association looks out for the schools' interests, such as having the right to receive state grants, the right to organise the curriculum, and the right to make decisions about school activities. Most of all, the association wishes to safeguard and encourage a high quality of teaching and learning. *Chapters 29 to 30*

Noter

1. 'Døtreskole' translates into 'school for daughters', girls' schools.
2. Covers the Danish term 'realskole', ending in a leaving examination at age 16, 'realeksamen'.
3. In Danish 'borgerskab', 'bourgeois'.
4. Years 6 to 9 in city and country town schools.
5. After four years of 'mellemskole' – see note 4.
6. Examination at the end of year ten with more subjects and a heavier workload than the 'realeksamen'.

Geschichte der dänischen Realschule – ein Überblick

Dieses Kapitel enthält eine thematisch gegliederte Übersicht über die Geschichte der Realschule mit Verweisen auf die entsprechenden Kapitel.[1]

1. Die ersten Schulen und Anregungen von außen

Kapitel 17

Im Jahr 1787 entstanden drei neue Schulen in Kopenhagen: Efterslægtselskabets Skole, Borgerdydselskabets Skole und J. Cl. Todes Døtreskole (J. Cl. Todes Töchterschule). Später kamen Døtreskolen af 1791 (Die Töchterschule von 1791) und Christianshavns Døttreskole von 1799 hinzu. Diese Schulen waren die ersten dänischen Realschulen. Die Realschule entsprang in der Zeit der Aufklärung mit ihrem Rationalismus und Pietismus. Die Schulen der Efterslægtselskabet (Gesellschaft für die kommende Generation) und Borgerdydselskabet (Gesellschaft zur Pflege der Bürgertugenden) sowie J. Cl. Todes Töchterschule spiegeln eine ideologische Veränderung in den oberen Gesellschaftsschichten wider. Gleichzeitig sind sie Ausdruck der zunehmenden wirtschaftlichen Bedeutung jener Gesellschaftsschicht, die man als Bürgertum bezeichnete. Die neuen Schulen sollten ein Bedürfnis nach Bildung befriedigen, das die vorhandenen Ausbildungsinstitutionen der Städte nicht ausreichend berücksichtigten. Den Kindern des Bürgertums sollte reales Wissen vermittelt werden, welches sie für ihre kommende Tätigkeit in der Gesellschaft brauchten. Die Schulen sollten außerdem die Kinder auch als Menschen bilden.

Sowohl der Unterricht als auch die Fächer in den neuen Realschulen unterschieden sich deutlich von den Lateinschulen. Eine ganze Reihe von Fächern, für die in den gelehrten Schulen kaum oder gar kein Platz war, erlangten nun in den Schulen von Efterslægtselskabet und Borgerdydselskabet große Bedeutung. In Verbindung mit der Realschule hebt man normalerweise die Bedeutung der naturwissenschaftlichen Fächer, die praktischen Fächer sowie insbesondere die Fremdsprachen hervor. Aber auch Fächer wie Muttersprache, Geschichte und Geographie erhielten größere Bedeutung als in der gelehrten Schule. Diese Fächer erfuhren eine normative Rolle: hier erlangten die Schüler Wissen über das Vaterland, die Bürgergesellschaft und über die Welt.

Kapitel 3-4

Die deutschen philanthropischen Schulen sowie die 1782 in Trondheim errichtete Realschule waren eine Quelle der Inspiration für die Realschulen in Kopenhagen.

2. Die Realschule in der Diskussion und in der Gesetzgebung

Kapitel 5

Bereits in den Schulverordnungen für die Städte des Jahres 1814 hatte man bürgerliche Realschulen vorgesehen, aber wegen des Staatsbankrotts und der Krisenzeiten blieb es bei den Plänen. Erst in den 1830er Jahren entstand größeres Interesse, sowi auch die ökonomische Grundlage für Realschulen außerhalb Kopenhagens. Die Realschule der

1830er Jahre sollte die Schüler zu guten, aufgeklärten Bürgern machen, die sich in das gesellschaftliche Leben einbringen konnten. Gleichzeitig sollten sie auf eine zukünftige Tätigkeit in Handwerk, Handel und Industrie vorbereitet werden, und ein Unterricht, der einerseits auf Allgemeinbildung setzte, andererseits aber auch Fremdsprachen und die Naturwissenschaften pflegte, prägte die pädagogische Identität der Realschule.

Zu Beginn der 1850er Jahre endete die Versuchsperiode. Die hehren Erwartungen der vorausgehenden Jahrzehnte wurden zurückgeschraubt. Die Zielsetzung der Realschule änderte sich. Jetzt sollte sie der Jugend eine Ausbildung vermitteln, und zwar mit Aussicht auf eine Stellung in der Staatsverwaltung sowie im Bereich Handel und Büro. Die Allgemeinbildung blieb jedoch weiterhin Bestandteil dieser Ausbildung.

Gesellschaftlich Interessierten und Politikern fiel es schwer, der Realschule einen angemessenen Platz im Bereich von Grundschulbildung und Jugendbildung zuzuweisen. War sie eher ein Teil der Volksschule oder eher ein Teil der gelehrten Schule? Sollte sie weiterhin eine eigenständige Schulform bleiben – unabhängig von den übrigen Teilen des Bildungssystems? Mit dem Schulgesetz von 1903 wurde die Realschule Teil des höheren allgemeinbildenden Schulwesens, wobei sie gleichzeitig ihre Eigenständigkeit bewahrte. Die drei untersten Klassen waren Teil der neuen vierjährigen Mittelschule, über die in den folgenden Jahrzehnten heftig debattiert wurde, denn ihre Stellung im Verhältnis zur Volksschule war nicht geklärt.

Kapitel 6

Seit Ende der 1920er Jahre und bis zum neuen Schulgesetz von 1958 wurde über die Mittel- und Realschule diskutiert, wie man Inhalte und Übergänge zu anderen Schulformen an den Examensschulen (= Schulen mit formellen Abschlussprüfungen) verbessern könnte. Der Grund dafür, dass die Realschule bei so vielen Reforminitiativen eine Rolle spielte, ist darin zu suchen, dass sich die Realschule gewissermaßen mitten zwischen der Volksschule und dem Gymnasium befand. Jedes Mal, wenn es also um inhaltliche oder organisatorische Änderungen in der Volksschule oder im Gymnasium ging, diskutierte man über die Realschule. Diese sollte von ihren vier bis fünf Klassenstufen entweder „unten" etwas an die Volksschule oder „oben" etwas an das Gymnasium abgeben. Volksschule und Gymnasium genossen große Anerkennung. Dazwischen befand sich die Realschule, die in der Bevölkerung und bei den Politikern nicht über den gleichen Rückhalt verfügte, die aber nun ihre eigene Rolle im System finden musste.

Bei den Diskussionen der 1950er Jahre über eine Schulreform war die Realschule bestrebt, ihre Struktur und institutionelle Stellung zu bewahren. Man war von dem Erfolg der Examensschule überzeugt, und dies mit gutem Grund. Die Realschule verfügte über fachliche und pädagogische Qualitäten. Zugleich waren die Mittel- und Realschulen ein guter Arbeitsplatz für viele tüchtige Lehrkräfte. Die Beschränkung der Examensschule von 4 + 1 Jahr auf nur drei Jahre betrachtete man als Bedrohung für das Überleben insbesondere der privaten Realschulen. In den letzten Jahren vor dem Schulgesetz von 1958 hielt sich der Verein der (privaten) Realschulen weitgehend passiv im Hintergrund. Man bemühte sich vergeblich, die fünfjährige Examensschule zu erhalten. Mit dem Schulgesetz von 1958 wurde die Mittelschule abgeschafft.

Kapitel 7

Bis zu den Änderungen des Volksschulgesetzes im Jahre 1972 gab es sowohl an den öffentlichen Volksschulen als auch an den Gymnasien sog. Realabteilungen. Aber 1972 verloren die Gymnasien zu ihrem großen Bedauern die Möglichkeit, Realklassen einzurichten, obwohl diese gerade ihren Ursprung in der gelehrten Schule hatten. Die Ände-

rungen von 1972 galten nicht für die privaten Realschulen. Die nächste Reform jedoch, nämlich die von 1975, führte zu einer abgeänderten Bezeichnung für die Realabteilung: Diese hieß nun „erweiterter Kurs 8.-10. Klasse". Viele Qualitäten der Realschule existieren heute weiter in Form der 10. Klasse, angepasst an gesellschaftliche Veränderungen und neue Herausforderungen wie Dezentralisierung, Finanzautonomie, Individualisierung und Globalisierung.

3. Die staatliche Aufsicht über die Realschulen

Kapitel 8-9

Die staatliche Schulaufsicht im 19. und weit in das 20. Jahrhundert hinein fußte auf der Auffassung, dass Wissen und Kontrolle in einer engen Beziehung zueinander stehen. Die inspizierende Seite verfügte über das Wissen in Form von Lehrplänen und Fächerbeschreibungen. Mit der Schul- und Unterrichtsaufsicht konnte die Kontrolle effektiv gestaltet werden. Auf diese Weise konnte die Aufsicht die verwendeten Unterrichtsmaterialien und dazu die Schulräume kontrollieren. Schließlich spielte die Schulaufsicht eine wichtige Rolle bei der Beratung der Ministerialbeamten und des Ministers. Die Schulaufsicht leitete die Änderungen über die normativen Erlasse weiter und war verantwortlich für die Ausarbeitung der schriftlichen Prüfungsfragen, sowie für die Zusammenstellung der Prüfungskommissionen für die mündliche Prüfung. Das Recht der Schulaufsicht, den Schulleitern der verschiedenen Schulen das Examensrecht einzuräumen, bedeutete einen entscheidenden Einfluss auf die Realschule als Institution.

Die Kontrolle der Wissensvermittlung durch die Schulaufsicht enthielt noch eine weitere Perspektive: das Wissen, das die Schüler sich aneigneten, sollte Teil eines größeren Ganzen sein und auf diese Weise zu einem national geprägten Bewusstsein verhelfen. Das wichtigste Forum der Schulaufsicht für die Ausprägung dieses Bewusstseins waren zweifellos die Jahrestreffen des Vereins der Realschulen (realskoleforeningen), sowie deren zahlreiche regionale Zusammenkünfte. Hier konnte die Schulaufsicht, d.h. der Oberschulrat mit seinen Mitarbeitern, die Wissensvermittlung an den Realschulen mit einem normativen Bildungsbegriff verbinden, und dies prägte die Lehrer in ihrer beruflichen Selbsteinschätzung. Dies prägte auch im weiteren Sinne die Idealvorstellungen, die der Unterricht in etlichen Fächern zu erfüllen hatte.

Der Verein der Realschulen betrachtete denn auch den jeweiligen ministeriellen Schulaufsichtsbeamten als „einen der Ihren". Man lud ihn zu den Jahrestreffen und Vereinsjubiläen ein. Der Schulaufsichtsbeamte war also der Vertreter des Ministeriums gegenüber den Schulen und gleichzeitig der Ansprechpartner der Schulen gegenüber dem Ministerium und den Politikern.

Kapitel 10

Bei der Kontrolle von Unterricht und Prüfungen, sowie bei der Anleitung der Lehrer, ist in den vergangenen 50 Jahren viel geschehen, denn in diesen drei Bereichen hat sich eine Dezentralisierung vollzogen. Heute besteht die Kontrolle insbesondere darin, dass die Institutionen ihre Tätigkeit dokumentieren, was im Übrigen mindestens so arbeitsaufwändig ist wie die ministerielle Aufsicht früherer Zeiten, die in Inspektionen vor Ort und in der Durchsetzung von Richtlinien bestand. Festlegung und Überprüfung der Examina und deren vorausgehender Unterricht sehen im Jahr 2010 anders aus als die Prüfungsaufsicht bei den früheren Realexamina, aber ganz weggefallen sind sie nicht.

4. Die Realschule als Schule mit Abschlussexamen

Kapitel 11

Die Realschulausbildung konnte man auf verschiedenen Niveaus abschließen, aber die Abschlussprüfung legte man nach einem 9jährigen Schulverlauf ab (Realexamen der unteren Stufe sowie Mittelschulexamen) oder nach einem 10jährigen Schulverlauf (Höheres Realexamen, gewöhnliches Vorbereitungsexamen (vor Beginn einer Berufsausbildung). Für Mädchen gab es seit 1903 eine Mädchenabschlussprüfung, die man mit 17 Jahren ablegte. Das Abschlussexamen legte man an einer öffentlichen Schule, an einem staatlichen oder privaten Gymnasium, an einer privaten Realschule oder als Einzelperson (ohne den entsprechenden schulischen Vorlauf) ab. In dieser Flexibilität lag ein Teil der Stärke der Realausbildung.

Die Realausbildung stellte einen wesentlichen Ausbildungsgang für junge Leute dar, der dem Einzelnen bessere Qualifikationen als in der Volksschule vermittelte, u.a. in den Sprachen und in den Naturfächern – das Ganze auf einem recht hohen Niveau, verglichen mit den Gelehrtenschulen, die viel Zeit und Kraft in die klassischen Sprachen steckten. Neben nützlichem Wissen trug der Realunterricht zur Allgemeinbildung des Einzelnen bei, der in die Lage versetzt wurde, loyal an der Fortentwicklung der dänischen Gesellschaft mitzuarbeiten. Diese Loyalität war u.a. das Ergebnis einer Disziplinierung, wie sie dem Lehrstoff und den Prüfungen entsprang.

Kapitel 12

Zwischen Ende der 1920er und Anfang der 1960er Jahre lag die große Zeit der Real- und Mittelschulen. Die Anzahl der Schulen mit Examensrecht nahm stark zu, so dass es 1956 mehr als 500 waren. Entsprechend wuchs die Anzahl der Absolventen in einer Weise, die 1903 unvorstellbar war. Dies galt in erster Linie für das Mittelschulexamen (Ende der 9. Klasse), aber auch die Zahl der Realschulabsolventen nahm stark zu, obwohl nur knapp 60 % der Schüler mit Mittelschulexamen auch das Realexamen (nach der 10. Klasse) ablegten. Die schriftlichen und mündlichen Prüfungen verliefen in der ganzen Zeit in der gewohnten Form, denn die zahlreichen Ansätze, Inhalt und Form dieser Prüfungen zu verändern, verliefen im Sande. Der Standard der Aufgaben, sowie die eigentliche Beurteilung und Zensurengebung, verblieben unverändert. Durch den enormen Zustrom war der Erfolg so groß geworden, dass gegen Ende der 1950er Jahre Änderungen erforderlich wurden.

Kapitel 13

Mit den Volksschulgesetzen von 1958 und 1975 wurden zunächst die Mittelschule und danach die Realschule abgeschafft. Es stellt sich die Frage: Ist es in den mehr als 50 Jahren gelungen, die Qualität des Unterrichts zu bewahren und eine Abwertung der Prüfungen in der Volksschule zu umgehen, wie sie beide noch in den Mittelschul- und Realschulexamina der 1950er Jahre Gültigkeit hatten? Die Frage nach dem Niveau des Realexamens ist nicht leicht zu beantworten. Dafür, dass dieses Niveau bei den späteren Prüfungsformen beibehalten wurde, spricht insbesondere der qualitative Aspekt, nämlich dass diese späteren Prüfungen sich bewährt haben. Dagegen kann man quantitative Gründe anführen, insbesondere bezogen auf den Standard in den Fächern Physik/Chemie und Fremdsprachen, denn hier melden sich wegen des Prinzips der Einzelprüfung wesentlich weniger Schüler zur Prüfung. Insgesamt deutet jedoch vieles darauf hin, dass die Abschlussprüfungen der 10. Klasse in der Volksschule die Fortführung der Werte und der Qualität des Realexamens darstellen.

Kapitel 14

Im deutsch-dänischen Grenzland, auf den Färöer-Inseln und in Grönland, sowie in den tropischen Besitzungen Dänemarks entstanden zwischen den 1850er und den 1970er Jahren verschiedene Realschulen, an denen die gleichen Prüfungsrichtlinien wie

in Dänemark galten, jedoch mit einigen kleineren Abweichungen, die in den besonderen sprachlichen und nationalen Verhältnissen begründet lagen.

5. Besitzverhältnisse und wirtschaftliche Aspekte der Realschulen

Kapitel 15

Das dänische Grundgesetz garantiert die Schulfreiheit und damit die Möglichkeit, dass Privatpersonen Schulen betreiben können. Aus dem Grundgesetz geht jedoch nicht hervor, dass der Staat diese privaten Schulen mitfinanziert, da es ja ein öffentlich finanziertes kostenloses Schulwesen gibt. Aber ohne öffentliche Mittel wäre die Schulfreiheit eine Illusion, denn das Betreiben einer Privatschule würde sehr teuer werden und diese Privatschulen wären dann den wohlhabenden Kreisen vorbehalten. Aus dieser Erkenntnis ergibt sich der Bedarf der Privatschulen an staatlicher Förderung, denn nur dann stellen sie eine tatsächliche Alternative zum staatlichen Schulwesen dar. Zunächst wurde jeder einzelnen Privatschule im Haushaltsplan des Folketings ein Zuschuss gewährt. Heute ist festgelegt, dass der Zuschuss zu den Betriebskosten 85 % der Lehrergehälter beträgt.

Kapitel 16

Seit den 1880er Jahren und bis in die 1930er Jahre hinein setzten sich die Realschul-Kreise und der Verein der Realschulen für eine Verbesserung der finanziellen Situation ihrer Schulen ein. Man bemühte sich um feste jährliche öffentliche Zuschüsse, die berechenbaren Regeln folgten. Hinzu kamen Anstrengungen, diese Zuschüsse zu erhöhen. Dies ist den Realschulen auch gelungen. Im Jahre 1901 betrug der Anteil öffentlicher Zuschüsse an den Einnahmen der Schulen noch 20 %, um in den 1970er Jahren auf die heutigen 85 % anzusteigen. Dadurch spielen private Schenkungen sowie das Schulgeld eine geringere Rolle bei der Finanzierung des Schulbetriebs.

6. Ideologische, pädagogische und fachliche Inhalte der Realschule

Kapitel 17

Die Vorstellungen von einem zunächst staatsbürgerlichen und später nationalen Gemeinwesen, sowie von Bürgertugenden, denen die Schüler als Erwachsene nachstreben würden, war Bestandteil des Unterrichts in den Realschulen. Wenn auch dieser Diskurs im Laufe des 19. Jahrhunderts mehr national als patriotisch wurde, waren die Werte im Großen und Ganzen doch die Gleichen geblieben. Gegen Ende des 19. Jahrhunderts erklang es weiterhin vom Rednerpult in den Schulen, dass es darum ginge, dem „kommenden Staatsbürger“ ein Wissen zu vermitteln, das dem Schüler als Teil der Gesellschaft von Nutzen sein würde. Es gab indessen einen Unterschied: während der Staatsbürger 100 Jahre zuvor Däne, Norweger oder Deutscher sein konnte, war er nun ausschließlich Däne.

Kapitel 18

Der Unterricht in der Realschule war nicht nur eine Frage des fachlichen Standards, sondern auch eine Frage der Bildung des Schülers. In der Zeit zwischen 1787 und 1978 gehörte dies zum Selbstverständnis der Realschule. Die Bildung sollte breit und allgemein sein, hieß es 1855, als die ersten Realklassen den gelehrten Schulen angegliedert wurden. Diese Vorstellung gehörte dann zu den Zielvorstellungen vieler Realschulen. Diejenigen, die ein Realexamen bestanden hatten, galten als junge Leute im Besitz von Allgemeinbildung oder doch auf dem Wege und mit der Möglichkeit, sich in diese Richtung fortzuentwickeln.

In der gesamten Zeit seit Ende des 18. Jahrhunderts und bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts basierte das Existenzrecht der Mädchenschulen auf der Vorstellung, Frauen hätten spezielle Bedürfnisse in Unterricht und Ausbildung. In der Praxis zeigte sich dies auf verschiedene Weise, je nachdem ob es sich um eine prüfungsfreie höhere Mädchenschule des 18. Jahrhunderts handelte oder um eine examensberechtigte Mädchenschule zu Beginn des 20. Jahrhunderts. Wie ein roter Faden durchziehen diese Tendenzen diesen langen Zeitabschnitt. *Kapitel 19-20*

Die älteren und die neuen Mädchenschulen waren für die Töchter des Bürgertums bestimmt. Es gab sie nur in den Städten und – mit einigen zeitlich begrenzten Ausnahmen – nur als Privatschulen. Zunächst war die soziale Abgrenzung Teil des Selbstverständnisses der älteren Mädchenschulen. Zu Beginn des 20. Jahrhunderts entsprang die Abgrenzung jedoch einer generellen Abneigung gegenüber den Privatschulen von Seiten der örtlichen Behörden. Viele Mädchenschulen gerieten so in Abhängigkeit von der Elternfinanzierung, was wiederum etliche Schülerinnen von einem Besuch dieser Schulen ausschloss.

Den Mädchenschulen kommt das Verdienst zu, dass es allgemein akzeptiert wurde, dass auch Mädchen eine Ausbildung machen und eine Berufstätigkeit ausüben konnten. Trotz interner Streitigkeiten stand man doch zusammen im Kampf um den Zugang von Frauen zu Unterricht und Ausbildung gleichberechtigt mit den Männern, und zwar zu einem Zeitpunkt, wo dieser Anspruch bei weitem nicht verwirklicht war.

Im Gegensatz zur gelehrten Schule, die im Laufe des 19. Jahrhunderts mehrere Reformen mit Änderungen des Fächerkanons erlebte, verblieb der Fächerkanon an den Realschulen weitgehend unverändert. Eine entsprechende Kontinuität galt für die Gewichtung der einzelnen Fächer. Dies unterstreicht die Rolle der Allgemeinbildung als Zielvorstellung des Unterrichts in der Realschule. Der Fächerkanon und die interne Gewichtung der einzelnen Fächer entsprachen in dieser langen Zeit einer breiten, allgemeinbildenden Zielsetzung. Zu keinem Zeitpunkt näherte man sich dem Ziel einer spezialisierten Fachschule. *Kapitel 21*

Will man eine spezifische Fachbezogenheit der Realschule beschreiben, dann besteht dies im Versuch einer doppelten Zielsetzung dieser Schulform, nämlich die Vorbereitung auf weiterführende Ausbildungsgänge und auf das praktische Arbeitsleben, und das alles in einem Unterrichtsverlauf, der die praktische Zielsetzung des Rechnens mit den übergeordneten Bildungszielen der Mathematik vereint.

7. Menschen der Realschule

Die Realschule bestand aus einer ganzen Reihe von Akteuren: Leiter, Lehrer, Schüler und Eltern, denen allen eine bedeutende Rolle zufällt. Die Leiter von Realschulen – Schulleiter an den privaten Realschulen und Oberlehrer an den kommunalen Schulen – verfügten über eine ausgeprägte gemeinsame Identität als Fachlehrer mit unterschiedlicher Ausbildung. Zunächst dominierten Akademiker an den privaten Realschulen, während man an den kommunalen Realschulen Absolventen der Lehrerseminare den Vorzug gab. Die Arbeitsbedingungen für einen Leiter an einer kommunalen und an einer privaten Realschule waren grundlegend verschieden, so dass das Arbeitsprofil der Rolle des Schulleiters sich jeweits in verscheiedene Richtungen entwickelte. Letzten Endes verfolgten beide Schulleiter doch das gleiche Ziel, nämlich eine fachlich solide fundierte Realschule zum Erfolg zu führen. Beide setzten sie auf die Pädagogik und einen hohen fachlichen Standard. *Kapitel 22*

Kapitel 23

Bereits in der frühen Geschichte der Realschule entstand eine spezifische Realschullehrer-Identität, und zwar unabhängig davon, ob man an einer öffentlichen oder privaten Schule tätig war: Eine neue Variante des Fachlehrers, den man im Gegensatz zum formal-akademisch ausgebildeten Fachlehrer als einen „praxisbasierten Fachlehrer" bezeichnen kann, entspand. Dieser Typus war nicht unbedingt von vornherein Spezialist in einem oder mehreren Fächern der Realschule, sondern erwarb seine Kompetenz allmählich, Stufe um Stufe, durch Selbststudium, Kurse und Zusatzexamina. Bald waren sie nicht nur Realschullehrer, sie waren Mathematik-, Physik-, Englisch- oder Deutschlehrer mit diesen Fächern als wesentlichem Teil ihrer Identität.

Kapitel 24

Während dieser ganzen Zeit arbeitete man am Zustandekommen einer spezifischen Realschullehrerausbildung bzw. an der Fortbildung von Mittel- und Realschullehrern, um diesen Schulen qualifizierte Lehrer zuzuführen. Der Erfolg dieser Bemühungen war jedoch begrenzt.

Kapitel 25

Zu Beginn war die Realschule die Schule des Bürgertums. In der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts entwickelte sie sich zu einer transzendierenden Schulform, die mit dem Ausbildungsmonopol des Bürgertums brach und begabten Jungen und Mädchen aus allen Gesellschaftsschichten in zunehmendem Maße qualifizierende Examina anbot. Die Anzahl der Kinder aus dem niederen Bürgertum, aus dem Handwerkerstand, aus der Klasse der Facharbeiter und nach und nach auch aus der Klasse der ungelernten Arbeiter stieg in den Jahrzehnten bis zum Zweiten Weltkrieg explosiv an. Dies trug wesentlich zum Erfolg dieser Schulen bei, wobei diese gleichzeitig erhöhte Aufmerksamkeit gewannen und der verbliebenen Volksschule das Wasser abgruben.

Kapitel 26

Das Verhältnis der Realschule zur Elternschaft änderte sich markant zwischen dem Ende des 18. Jahrhunderts und den 1970er Jahren. Zu Beginn dieses Zeitabschnitts griffen die Eltern durchaus in den Schulbetrieb ein. Im Zuge der „Institutionalisierung" der Schulen verschwand diese Möglichkeit. Mit klareren Zielsetzungen, Prüfungsanforderungen und einer öffentlichen Schulaufsicht beschränkte sich die Rolle der Eltern auf die Beteiligung bei einigen übergeordneten Gesichtspunkten. Von den Behörden unterstützt, waren fachspezifischer Anspruch und fachspezifische Kompetenz das Argument der Schulen, eine Beteiligung der Eltern auszuschalten.

8. Die Realschule vor Ort

Kapitel 27

Es werden hier drei Beispiele dafür angeführt, wie es Schulleitern gelang, das Überleben einer privaten Realschule unter verschiedensten äußeren Bedingungen zu sichern: die Realschulen in der alten Stadt Randers, die Realschule in der jungen Stadt Esbjerg und die Realschule in der Landgemeinde Jyderup im Nordwesten der Insel Seeland.

In allen drei Fällen war die jeweilige Kommunalverwaltung ganz wesentlich am Überleben der privaten Realschulen beteiligt. In Randers führte der Stadtrat den kostenlosen Unterricht in der kommunalen Mittel- und Realschule ein, was zu einem Rückgang der Schülerzahlen in den privaten Realschulen führte. In Esbjerg setzte sich die Sozialdemokratie für eine erhebliche Erweiterung des kommunalen Schulwesens ein, u.a. durch eine kostenlose Mittel- und Realschule, was dazu führte, dass die Privatschulen in dieser Stadt kaum noch eine Rolle spielten.

Aus dem Beitrag geht auch hervor, dass die private Realschule neue Unterrichtsmethoden und Schulmaterialien einführte sowie für neue Schulgebäude sorgte, was zu

einem Anwachsen der Schülerzahlen führte. Dies war der Fall der Esbjerg Realskole in den 1890er Jahren; in Randers geschah dies ein Jahrzehnt später und in den 1930er Jahren. Letzten Endes ging es darum, ein gutes Verhältnis zu den Elternkreisen zu bewahren, die ihre Kinder auf die Schule schicken sollten. Genauso wichtig war ein gutes Verhältnis zu den Menschen in der jeweiligen Kommune, deren Teil man selber war. Und wenn es hier zu einem Bruch kam, wie es der Fall mit dem Schulleiter der C. la Cours Skole in Randers während der Besatzungszeit war, führte dies zu einem Rückgang der Schülerzahlen. Die Elternschaft war ein unverzichtbarer Teil der Realschule, und zwar bereits 1787 bei der Gründung der ersten Realschulen und auch heute im Jahr 2010, wo sie für den Schulbesuch ihrer Kinder in einer Privatschule Schulgeld bezahlen.

Zwischen den 1850er und den 1960er Jahren erfolgte ein erheblicher Anstieg der Anzahl Schulen mit Prüfungsberechtigung, so dass schließlich mehr als 800 Schulen diese Prüfungsberechtigung für das Realexamen besaßen. Aus dem Verzeichnis aller dieser Schulen mit Prüfungsberechtigung geht hervor, wie man auf örtlicher Ebene die Vorgaben des Gesetzgebers umgesetzt hat.

Kapitel 28

9. Interessenorganisationen – und die Zukunft

Seit den 1890er Jahren haben sich die an den Realschulen Tätigen in Danmarks Realskoleforening, der heutigen Danmarks Privatskoleforening, organisiert. Diese Vereinigung ist bestrebt, die Interessen der Schulen zu vertreten, sei es die Erhöhung der staatlichen Zuschüsse, sei es das Recht auf freie Gestaltung des Unterrichts und seiner Inhalte sowie der Gestaltung des Schullebens, und sei es schließlich die Erhaltung eines hohen Leistungsstandards in allen Schulfächern.

Kapitel 20-30

Note

1. Das dänische Schulwesen verfügte bis zu den großen Schulstrukturreformen der 1950er bis 1970er Jahre über zwei Säulen: die Volksschule (folkeskolen), durchgehend von der 1. bis zur 9. Klasse. Nach Klasse 5 konnte man die sog. Mittelschule (mellemskole mit den Klassenstufen 6-9) besuchen. Manchmal war dieser Teil den Gymnasien, die der deutschen gymnasialen Oberstufe entsprechen, angegliedert. Das eigenständige Realexamen nach der 10. Klasse mit Berechtigung z.B. zum Lehrerstudium, zur Ausbildung als Krankenschwester und als Zugang für den gehobenen öff. Dienst lief 1958 aus. Danach waren die sog. Realklassen teils an der folkeskole, teils an den Gymnasien angesiedelt. Normalerweise wechselte man nach der 9. Realklasse über ins Gymnasium, das seit 1975 keine Vorklassen (realklasser) mehr hat und nur noch aus den drei letzten Jahrgängen besteht. – Die dänischen Mittelschulen (mellemskolen) existierten seit 1903 und wurden 1958 abgeschafft. Wird heute die Bezeichnung Realschule (realskole) verwendet, handelt es sich um Privatschulen, die in ihrer Struktur der Volksschule (folkeskolen) entsprechen. Die Grundstruktur, wie sie für fast alle privaten und öffentlichen Schulen gilt, sieht so aus: Volksschule (folkeskole) mit Vorschulklasse und den Klassen 1-9 plus freiw. 10. Klasse. Bei Eignung Übergang nach der 9. Klasse in das 3jährige (Oberstufen-)Gymnasium.Dänemark kennt keine Schulpflicht, sondern eine Unterrichtspflicht. Diese ist die Grundlage für die Vielfalt unter den Privatschulen (hierunter auch der Realschulen) sowie für den privaten Hausunterricht.

Personregister

A

Abildgaard, Nicolai (1743-1809), billedkunstner og arkitekt 2: 52
Abrahams, Arthur (1836-1905), fransklærer 2: 150
Adler, Hanna (1859-1947), skolebestyrer København 2: 101, 105
Ahlefeldt-Laurvig, Christian (1844-1917), lensgreve Tranekær 2: 44f
Aldal, J. (1867-1940), skolebestyrer Sakskøbing, sen. overlærer Holstebro 1: 118, 123, 262, 2: 32, 173
Algreen-Ussing, Tage (1797-1872), kancellisekretær, stænderdeputerede 1: 20, 84, 87f, 95
Allen, C.F. (1811-71), historiker 1: 333, 2: 60f
Allen, G.C. (1900-82), politisk økonom 1: 57
Amby, Kristen (1894-1961), konservativ politiker 1: 159
Amorsen, C.S.J.G., adjunkt, Ribe Katedralskole 1: 256
Amsinck, Julius (1833-99), oberstløjtnant, gymnastikinspektør 1: 257
Andersen, A.O. (1896-), skoleinspektør Hvidovre kommunale skolevæsen 1: 272
Andersen, Bo Dan, lærer og forfatter 1: 203f
Andersen, buntmager Svendborg 2: 337
Andersen, C.G., skolebestyrer Nykøbing F. 2: 332
Andersen, G., skolebestyrer Svendborg 2: 336
Andersen, Johs. A. 2: 144
Andersen, K., lærer Svendborg 2: 337
Andersen, K.B. (1914-84), undervisningsminister 1: 318, 409
Andersen, P.C. (1840-1912), overlærer Ringkøbing Borger- og Realskole 2: 346
Andersen, Stig (f. 1947), næstformand DLF 1: 231
Anderson, Perry (f. 1938), britisk historiker 1: 57
Andreasen, Jan (f. 1956), socialdemokratisk politiker 2: 249
Andreassen, Alfred (1894-1964), statsskolekonsulent 1: 173
Andresen, Kaj (1907-98), boligminister 1: 358
Angell, Thomas (1692-1767), norsk købmand 1: 55
Appel, Elin (1913-79), venstrepolitiker 1: 171
Appel, Jacob (1866-1931), venstrepolitiker, undervisningsminister 1: 267, 270, 2: 35, 222
Aristoteles (384-22 f.Kr.), græsk filosof 2: 65, 282
Arvin, G.J. (1880-1962), skoleinspektør Frederiksberg, sen. rektor Danmarks Lærerhøjskole 1: 165f, 168, 2: 174, 176f, 224
Asmussen, A.F. (1840-1914), departementschef Kultusministeriet 1: 110-12, 121, 337, 2: 75, 214
Axel (1888-1964), prins 1: 347

B

Bach, Jens (1906-2003), undervisningsinspektør i Direktoratet for folkeskolen 1: 294
Baggesen, Caroline (1868-1919), kommunelærerinde 2: 216
Balling, Emmanuel (1733-95), medstifter Borgerdydselskabet 2: 82f
Baltzer, Vilh. (1898-1977), skoleinspektør København, faglig medhjælper hos undervisningsinspektøren 1: 272, 275, 277, 286, 288, 387, 409, 435
Bang, lærer Lollandsvejens Skole 2: 183
Bang, Niels (1857-1934), viceskoledirektør København 1: 120, 126f
Bang, Nina (1866-1928), undervisningsminister 2: 224
Barfod, Knud (1905-77), faglig medhjælper hos statsskolekonsulenten 1: 275
Basedow, Johannes Bernhard (1723-90), professor Sorø Akademi 1: 50, 66, 68, 2: 65
Baunsbak-Jensen, Asger (f. 1932), undervisningsdirektør Direktoratet for ungdomsundervisning, sen. Direktoratet for Folkeskolen 1: 214, 394, 409
Baunsgaard, Bernhard (1918-96), MF 1: 203
Baunsgaard, Hilmar (1920-89), statsminister 1: 203, 358
Bay, Elise (1842-1916), skolebestyrerinde 2: 313

Bek, K., Kolding, formand Pigeskolegruppen 2: 375
Berg, Carl (1812-95), rektor Frederiksborg lærde Skole 1: 102
Berggreen, Anders Peter (1801-80), organist, komponist og sanginspektør 1: 251, 253
Berg-Nielsen, Bent (f. 1933), undervisningsinspektør Direktoratet for Folkeskolen 1: 409, 427
Bernstorff, Andreas Peter (1735-97), politiker og reformator 1: 69
Berntsen, Klaus (1844-1927), konseilspræsident 1: 126
Bertelsen, Agnes Marie, elev 1: 338
Bertelsen, Henrik (1874-1933), undervisningsinspektør for de højere almenskoler 1: 129, 270, 2: 222
Beyer, Annestine (1795-1884), skolebestyrer 2: 114
Bie, Else (1891-1984), lærerinde, sen. skolebestyrerinde C. la Cours Skole, Randers 2: 281, 289f, 291
Bie, Max (1894-), overlærer Danmarksgades Skole, Aalborg 1: 155
Birkedal, Kaj (f. 1938), tysklærer Hvalsø Skole 1: 37
Bjerg, Betty (f. 1907), bestyrer af den danske mellemskole i Antung i Kina 1: 439
Bjerg, Henning, overlærer København, faglig medhjælper hos statsskolekonsulenten 1: 275
Bjerregaard, Anna, skolebestyrerinde Århus, formand Pigeskolegruppen 2: 353, 375
Bjerregaard, Ritt (f. 1941), undervisningsminister 1: 210, 219f, 393, 2: 26, 249
Bjerring, J.J. (1878-1940), MF Socialdemokratiet 2: 35
Bjørneboe, Otto (1879-1966), undervisningsinspektør for mellem- og realskolerne 1: 139, 142-44, 148-52, 156, 160-62, 267, 270f, 273, 275f, 277, 280, 288, 365f, 370, 372, 376-81, 432, 435, 439, 2: 16f, 289f
Blatt, Franz (1903-79), formand for Kommissionen for det højere danske Skolevæsen i Sverige, professor i klassisk filologi, Århus 1: 442
Bloch, S.N.J. (1772-1862), rektor Roskilde Katedralskole 1: 86
Bo, S.A. (1908-), lærer Fru Laursens Realskole, inspektør N. Kochs Skole, faglig medhjælper hos undervisningsinspektøren, formand Den Private Realskoles Lærerforening 1: 275f, 2: 197, 200, 374
Boberg, Marie, skolebestyrer 2: 105
Bohr, H.G.C. (1845-80), skolebestyrer 1: 248
Bohr, Niels (1885-1962), atomfysiker 2: 385
Bohr, P.G. (1776-1847), rektor Rønne Lærde Skole 1: 93
Bohse, Mathilde (ca. 1818-), skolebestyrerinde Randers 2: 284
Bomholt, Julius (1896-1969), socialdemokratisk politiker, undervisningsminister 1: 172, 174-81, 185, 195, 358, 377, 2: 297
Bonde, A.C.V. (1885-1938), bestyrer Nyborg Private Realskole 2: 269
Bordieu, Pierre (1930-2002), fransk sociolog 1: 27
Borgbjerg, Fr. (1866-1936), socialdemokratisk politiker, undervisningsminister 1: 142f, 148, 154, 156-59
Bornæs, Holger, kommunelærer Aalborg 1: 381
Brandes, Georg (1843-1937), litteraturhistoriker 1: 71
Bredstrup, Stig (1863-1939), forstander Jonstrup Seminarium 2: 218
Bregnsbo, Henning (f. 1928), lektor 1: 175f, 182, 236
Bruhn, Verner (1928-2007), lokalhistoriker Esbjerg 2: 296
Bruun, Chr. (1852-1926), præst, formand Esbjergs skolekommission 1: 127, 2: 294-96
Bruun, Georg (1861-1945), skolebestyrer Kolding Latin- og Realskole 1: 108-10, 119, 127, 129, 139, 2: 77, 102
Brüel, Sven (1901-81), lærer Fredericia Realskole 2: 225
Brøndsted, Elisabeth (1881-1948), skolebestyrer Aalborg 2: 110f, 117-20
Budtz-Jørgensen, Einer (1876-1945), professor, direktør Tandlægehøjskolen 1: 152f
Bugge, Frederik Moltke (1806-53), rektor Trondheims Katedralskole 1: 86
Burchardt, Kaj H. (f. 1915), socialdemokratisk borgmester Ballerup 1: 213f
Busk, E. (f. 1889), overlærer Færøernes Mellem- og Realskole, seminarieforstander Tórshavn, inspektør for bygdeskolerne på Færøerne 1: 435

Busk, Leif (1907-2003), overlærer Sjællandsgades Skole, København, faglig medhjælper hos undervisningsinspektøren 1: 272, 275
Buur, Chr. (1864-1941), skoledirektør Århus 1: 270
Byrnak, Asger (1917-77), fagkonsulent i tysk 1: 208, 216
Byskov, Jens (1867-1955), seminarieforstander Gedved, venstrepolitiker, undervisningsminister 1: 138, 143, 185
Bækkeskov-Olsen, Poul (1908-), lærer Frederiksberg 1: 272
Bøcker, Anders Kappel (1867-1940), skoleinspektør Vognmandsmarkens Skole, København 2: 173
Bøding, A., snedkermester i Viborg 1: 332
Bølck, O. (1869-1963), oberstløjtnant 2: 144
Børgesen, Richard (1894-1967), borgmester Hillerød 2: 172
Bøving, Adam G. (1869-1957), assistent Zoologisk Museum 2: 217f

C

Caroline Amalie (1796-1881), dronning 1: 96
Carstens, M., skolebestyrerinde Svendborg 2: 336
Chamberlain, Joseph (1836-1914), britisk statsmand: 60
Christensen, Albert, skoleinspektør 1: 371
Christensen, G.C.V., adjunkt 1: 254
Christensen, Georg (1877-1966), seminarieforstander 1: 270
Christensen, J.C. (1856-1930), kultusminister, konseilspræsident 1: 110-14, 117, 120f, 159, 342, 2: 19f
Christensen, Knud (1847-1929), overlærer Århus 2: 200
Christensen, Olaf (1898-1954), viceskoleinspektør Tåstrup, formand Den Private Realskoles Lærerforening 1: 169, 2: 371, 374
Christensen, Th. (f. 1905), lærer Esbjerg kommunale skolevæsen 1: 272, 275
Christensen-Dalsgaard, Bent (1919-2004), skoleleder Kolding, formand Danmarks Realskoleforening 1: 207, 398, 2: 140, 178f, 345, 374
Christensen-Dalsgaard, Christian (1869-1959), skolebestyrer Randers 1: 114, 118f, 123, 125, 262-64, 270, 376, 2: 36, 170, 172, 273, 287f, 305, 370, 374
Christensen-Dalsgaard, Henrik Egeris (1867-1949), skolebestyrer Kolding Realskole 1: 118, 2: 168-70, 172, 345
Christensen-Dalsgaard, Karen 2: 345
Christensen-Dalsgaard, Kirsten, gift med Peter Christensen-Dalsgaard 2: 179
Christensen-Dalsgaard, Lau (1886-1951), skolebestyrer Kolding 2: 168-72, 198, 345
Christensen-Dalsgaard, Peter (f. 1953), skoleleder Kolding Realskole 2: 179, 345
Christensen-Dalsgaard, Solveig, gift med Bent Christensen-Dalsgaard 2: 178
Christian 8. (1786-1848), konge 1: 95-97
Christian 9. (1818-1906), konge 1: 121f
Christiani, Christoph Johann Rudolph (1761-1841), præst og pædagog 1: 70, 2: 58
Christiansen, H.Chr. (1878-1932), lærer Gentofte, faglig medhjælper hos undervisningsinspektøren 1: 275f, 371
Christiansen, Jens Raasleff (1866-1900), realskolelærer Esbjerg Realskole 2: 198
Christoffersen, E., lærerinde Ryesgades Skole, Aalborg 1: 155
Clausen, Emil (1846-), overlærer Køge 1: 257
Clausen, H.G. (1759-1840), præst 2: 59
Coninck-Smith, Ning de (f. 1952), skolehistoriker 2: 239
Cornu, Alfred (1841-1902), fransk fysiker 1: 52
Cour, Charlotte la, (1839-1925), skolebestyrerinde C. la Cours Skole, Randers 2: 281, 285, 289
Cour, J. la (1837-1909), landskabsmaler 1: 333
Cour, N.G. la (1787-1876) general, gymnastikinspektør 1: 251
Crone, H.C.R. (1851-1930), matematiker 1: 255

D

Dahl, Albert (1846-1915), redaktør, skolebestyrer 1: 115, 342f, 245, 2: 34, 36, 367, 369
Dahl, Frederik (1822-1920), skolebestyrer Slagelse 1: 101-03
Dahlerup, Troels (1925-2006), dansk historiker 1: 22
Dam, Axel (1860-1936), lærer, privatdocent i filosofi, leder af Dansk Skolemuseum 1: 270

Damgaard, Jarl (f. 1945), direktør for de gymnasiale uddannelser, voksenuddannelser mv. 1: 409
Darwin, Erasmus (1731-1802), medstifter af Birminghams Lunar Society 2: 89
Davidsen, Børge, skoleinspektør Borup-Kimmerslev 2: 326
Degerbøl, Sigfred (1889-1954), medlem af Kbh.'s Borgerrepræsentation, skoleinspektør Nansensgades Skole 1: 164f
Deleuran, Victor (1871-1938), bestyrer Ærøskøbing Borger- og Realskole 1: 139
Deuntzer, J.H. (1845-1918), konseilspræsident 1: 347
Dissing, P.A. (1874-1963), skolebestyrer Otterup, formand Den Private Realskoles Bestyrerforening 1: 130, 145, 154, 2: 35, 37, 161-64, 171, 197, 371, 375
Dupont, Wilhelm (1906-74), borgmester og folketingsmand (S), formand Landsforeningen af Forældreråd 2: 267
Duruy, Victor (1811-94), fransk historiker og statsmand: 53

E

Ebbesen, N., lærer Nr. Åby, formand Den Private Realskoles Lærerforening 2: 197, 374
Egekvist, Holger (1887-1954), skolebestyrer Tåstrup 1: 160, 380f, 2: 270
Egelund, Lisbeth (f. 1954), lærer 2: 206
Egelund, Niels (f. 1945), professor Danmarks Pædagogiske Universitetsskole 1: 401
Elholm, Christen (1891-1971), leder den tyske kommunale mellemskole i Tønder, skolekonsulent for det tyske mindretals skolevæsen 2: 340
Ellemann-Jensen, Uffe (f. 1941), politiker (V) 2: 246
Elmgren, William (f. 1902), elev 2: 247f
Elmquist, P. (1865-1923), skolebestyrer Slomanns Skole 1: 120, 2: 216
Enersen, Bent, embedsmand 2: 394
Engberg, Poul (1909-2008), lærer Askov Højskole, sen. forstander Snoghøj Folkehøjskole 1: 237
Engelbret-Pedersen, P.L. (1897-), skoleinspektør Haderslev Seminariums Øvelsesskole, sen. skoledirektør Horsens 1: 272
Engelhardt, Laura (1856-1941), rektor 2: 108, 114f, 117
Engell, frk., håndarbejdslærerinde 2: 245
Engelstoft, Laurits (1774-1851), professor i historie og embedsmand 2: 58f
Ernst, Kurt (f. 1951), formand Danmarks Privatskoleforening 1: 32, 233, 285, 310, 408, 2: 250
Estrup, Hector (1794-1846), direktor Sorø Akademi 1: 94f
Esvang, J., lærerinde Århus, formand Pigeskolegruppen 2: 375

F

Fast, Aage, skolebestyrer Svendborg 2: 337
Faurholt, Carl (1890-1972), professor, direktør for Danmarks Farmaceutiske Højskole 1: 152f, 155
Feddersen, Arthur (1835-1906), lærebogsforfatter 1: 328
Feldbæk, Ole (f. 1936), historiker 1: 66
Fenger, P.B. (1845-1922), skolebestyrer P.B. Fengers Skole, Århus 1: 115
Fichte, J.G. (1762-1814), tysk filosof og professor 2: 71
Fink, Jørgen (f. 1947), dansk historiker 1: 22
Fjord, Niels Johannes (1825-91), kursusleder 2: 212f
Flagstad, Christian B. (1867-1921), adjunkt Metropolitanskolen 1: 131
Fleischer, Karl Otto, elev 1: 339
Florander, Jesper (1918-88), direktør Danmarks Pædagogiske Institut 1: 414
Florin, Christina (f. 1938), svensk forsker 1: 27
Foldberg, P.T. (1861-1925), professor, faglig medhjælper hos undervisningsinspektøren 1: 253, 257, 258, 260-64, 275f, 342, 2: 19, 141f, 145
Fossing, A.P. (1865-1942), skoledirektør København 2: 263
Frahm, Pernille (f. 1954), MF (SF) 1: 310
Francke, August Hermann (1663-1727), tysk pædagog 1: 67f, 2: 65, 89
Frederik 6. (1769-1839), kronprins, sen. konge 1: 81, 2: 55
Frederik Christian af Augustenborg, hertug (1765-1814) 2: 58
Frederiksen, Eyvin (1928-93), stadsskoleinspektør, sen. skole- og kulturdirektør Værløse Kommune 1: 290
Frederiksen, H.C. (1840-1921), skolebestyrer Ordrup Latin- og Realskole 2: 143

Frigast-Hansen, K. (1890-), lærer Kommuneskolen på Enghave Plads, faglig medhjælper hos undervisningsinspektøren 1: 275f
Friis-Hansen, Olaf (1894-1960), adjunkt, Horsens Statsskole 1: 145
Frijs, Christian Emil Krag-Juel-Vind- (1817-96), lensgreve Frijsenborg 2: 27
Frisch, Hartvig (1893-1950), socialdemokratisk politiker, undervisningsminister 1: 171
Frousing, Peder Laurits (1892-), skolebestyrer Svendborg 2:336
Frydenlund, F.M. (1877-1951), skolebestyrer Randers 2: 290
Funch, Clemens (1807-93), overlærer Århus Videnskabelige Realskole 1: 91f, 325f, 2: 134f
Futtrup, Jens (1887-1961), bestyrer Grindsted Private Realskole, formand Danmarks Realskoleforening, seminarieforstander Jelling 1: 155, 159, 164, 377, 2: 374
Føns, R. (1887-1959), skolebestyrer, formand Den Private Realskoles Bestyrerforening 2: 43, 375

G

Gad, Knud (1797-1879), handelskommis Helsingør 1: 82f, 85f, 92f, 130, 2: 60
Gad, P.C. Stenersen (1797-1851), residerende kapellan Trinitatis Kirke, København 1: 84f
Gam, Mikael (1901-82), lærer Aasiaat Efterskole, skoledirektør Grønland, Grønlandsminister 1: 436
Gamél, Augustin Cyrille (1771-1829) 2: 81
Gardner, Howard (f. 1943), psykolog 2: 385
Geckler, Knud M. (1918-78), skolebestyrer Dyhrs Skole 1: 214
Gertsen, Rubi Cardel (f. 1935), fagkonsulent 1: 409
Gertz, M.Cl. (1844-1929), medlem Undervisningsinspektionen for de lærde skoler 1: 111, 114, 119f, 123f
Giersing, Frode Fredegod (1824-85), realskolebestyrer Odense 2: 61-63
Gimsing, Th. (1902-82), kontorchef Undervisningsministeriet 1: 273
Gjerløff, Einer (1896-), adjunkt Frederiksborg Statsskole 1: 378
Goldschmidt, Thora (-1935), lærebogsforfatter 1: 345
Goos, Carl (1835-1917), kultusminister 1: 120f, 2: 215
Gormsen, Jakob, overlærer Aabenraa, redaktør 2: 369
Green, Andy (f. 1954), britisk sociolog 58f
Gregersen, Hans (1842-1922), skolebestyrer København, formand Realskoleforeningen 1: 115, 119, 123, 260, 270, 2: 374
Gregersen, J. (1893-1976), lærer Hals kommunale Realskole 1: 151
Gregersen, R., realskolelærer 1: 263
Gregersen, Torben (1911-94), lærer Den danske Skole i Lund, skoleinspektør Holbergskolen 1: 441
Grove-Rasmussen, V. (1874-), cand.theol., Rudkøbing kommunale Realskole 1: 267
Grundtvig, N.F.S. (1783-1872), digter 1: 71f, 84, 95f, 178, 342, 2: 59
Gøtzsche, Georg L. (1868-1941), skolebestyrer Trustrup 2: 165, 171

H

Hage, Hother (1849-1904), embedsmand Kultusministeriet 2: 18
Hall, C.C. (1812-88), kultusminister 1: 98
Hammerich, Martin (1811-81), skolebestyrer Vestre Borgerdydskole 1: 85, 99, 243, 245, 248
Hansen, Axel (1882-1931), skolebestyrer Århus Private Realskole (Fengers Skole), formand Den Private Realskoles Bestyrerforening 1: 151, 2: 374
Hansen, C.A.H. (1811-94), MF 1: 97f, 100
Hansen, Carl H. (1888-1945), professor, direktør Landbohøjskolen 1: 152f
Hansen, Christian (1841-1910), skolebestyrer Hjørring 1: 107f, 2: 368, 374
Hansen, Erik Jørgen (f. 1935), professor 1: 198, 392
Hansen, F.F. (1793-1839), prokurator på de dansk-vestindiske øer 1: 86
Hansen, H.C. (1906-60), statsminister 1: 195
Hansen, H.J. (1863-1928), overlærer Tøxens Skole Køge 2: 161, 173f
Hansen, Hans I. (1889-1960), skolebestyrer Nørre Åby, formand Den Private Realskoles Lærerforening, undervisningsinspektør for mellem- og realskolerne 1: 137, 142, 145, 147, 151, 154, 156, 160, 167, 169f, 172f, 176-78, 182, 185, 192, 196, 235,

272-74, 277, 280-82, 288, 365, 368, 374, 2: 36f, 81f, 150f, 184, 267, 369f
Hansen, J.O. (1795-1854), departementschef Kultusministeriet 1: 97
Hansen, Johs. Lindeskov (død 1975), lærer Horsens, faglig medhjælper hos statsskolekonsulenten 1: 275
Hansen, Knud (1898-1996), forstander Askov Højskole 1: 237
Hansen, Knud, overlærer Næstved, faglig medhjælper hos statsskolekonsulenten 1: 275
Hansen, Markus (1871-1934), overlærer Brønderslev 1: 126, 128f
Hansen, Martin A. (1909-55), forfatter 2: 183
Hansen, S. Chr. (1920-), skoleinspektør Horsens Skolevæsen 2: 200f
Hansen, S.H. Hoffmeyer (1844-1903), skolebestyrer Lyngby 1: 102-04
Hansen, Svend, redaktør 2: 369
Hansen, Søren, lærer og forfatter 1: 203f
Harbo, Johannes (1907-89), skolebestyrer Randers Realskole 1: 222, 2: 289
Hardenberg, K.A. (1750-1822), preussisk statsmand 1: 50
Hartling, Mads (1885-1960), undervisningsminister 1: 167
Hartling, Poul (1914-2000), seminarieforstander, venstrepolitiker, statsminister 1: 173, 195
Hassing, Anne Louise (f. 1967), skuespiller 1: 168
Hassing, V.V. (1841-1919), toldforvalter Esbjerg 2: 294
Hastrup, Aage (1919-93), boligminister 1: 358
Hatt, Kristian (1866-1940), bestyrer Frederikssund Private Realskole 1: 128f, 139, 142, 262, 2: 14, 22, 27, 34-37, 39f, 164f, 167, 370
Hauch, Carsten (1790-1872), lektor i naturvidenskab ved Sorø Akademi 1: 85
Haue, Harry (f. 1941), historiker 1: 70
Hauge, C., skolebestyrer Vejen, formand Realskoleforeningen 2: 374
Haugaard, Max (f. 1940), sekretariatschef LC 1: 237
Hausgaard, Niels (f. 1944), vicesanger 2: 229
Hebsgaard, Søren (1906-91), seminarielærer Skårup 1: 272
Hecker, Johann Julius (1707-68), tysk pædagog 1: 67
Hedtoft, Hans (1903-55), socialdemokratisk politiker, statsminister 1: 173, 363
Heinesen, Knud (f. 1932), undervisningsminister 1: 206, 208, 210
Hellner, W.F. (1905-75), lektor Aurehøj Statsskole, redaktør Gymnasieskolen 1: 169
Helms, Henrik Steffens (1835-1914), skolebestyrer Randers 2: 284f
Helsted, Henrik (1931-98), kontorchef Undervisningsministeriet 1: 238, 420
Helt, H.C. (f. 1926), student Den danske Skole i Lund, sen. lektor Danmarks Lærerhøjskole 1: 441
Henriques, Gudrun (1905-72), rektor Den danske Skole i Göteborg 1: 441
Herbart, J.F. (1776-1841), tysk professor 2: 66
Herder, Johann Friedrich v. (1744-1803), tysk filosof 2: 65
Hertel, Axel (1840-1911), læge 2: 98f
Hertel, Th. (1849-1920), overlærer Mulernes Legatskole, Odense 1: 115
Hertz, Poul (1855-1936), læge 2: 136
Hinnerfeldt, Ejnar Ejby (1894-1981), elev Realskoleseminariet, sen. lærer Hørup Als Skole 2: 221
Hjort, Viktor Kristian (1760-1818), biskop 2: 59
Holbech, J.A.C. (1815-85), skoledirektør København 1: 335
Holberg, Britta Schall (f. 1941), indenrigsminister 1: 229, 289f
Holberg, Ludvig (1684-1754), historiker og forfatter 1: 340, 2: 52, 183
Holck, August Hans (1726-83), filantrop 1: 47
Holm, Edvard (1833-1915), professor, undervisningsinspektør 1: 251
Holm, Harald (1848-1903), MF Venstre 1: 113f, 2: 18
Holm-Jørgensen, Bent, skolebestyrer Fredericia, formand Realskoleforeningen 2: 374
Holst, Erik (f. 1922), miljøminister 1: 358
Holst, Ida (1842-1930), skolebestyrerinde Svendborg 2: 17, 114f, 336
Hornbech, Birthe Rønn (f. 1943), MF, minister 1: 229

Hornung, J.C.J. (1837-1916) konservator, tilsynsførende med fysiske samlinger 1: 253, 257, 259f
Horsfeldt-Poulsen, N.K. (1900-81), inspektør hos statskonsulenten, sen. Direktoratet for folkeskolen 1: 318
Howitz, Franz (1828-1912), læge 2: 99
Humboldt, Wilhelm von (1767-1835), preussisk statsmand 1: 70f
Hume, David (1711-76), engelsk filosof 1: 68
Huus, Jens Thomas (1855-), kursusbestyrer Vesterbro Seminarium 2: 214
Hvidbjerg, Flemming (1897-1959), konservativ politiker, undervisningsminister 1: 170-73
Høirup, Johannes (1877-1958), stadsskoleinspektør Nyborg, formand Realskoleforeningens kommunale afdeling, sen. formand Realskoleforeningen 1: 154-56, 357, 2: 16, 35f, 175, 195f, 223, 374f
Højbjerg-Christensen, A.C. (1888-1972), undervisningsinspektør for gymnasieskolerne 1: 139, 143, 145, 147-50, 161, 173, 196, 271, 273, 365, 372, 377, 379
Højby, Sigurd (1902-97), rektor Maribo Gymnasium, direktør Gymnasiedirektoratet 1: 272f, 293
Haahr, Niels Martin (1871-1942), bestyrer Svendborg 2: 337
Hårbøl, Karl, viceinspektør 2: 369
Haarder, Bertel (f. 1944), undervisningsminister 1: 219f, 228, 231, 233f, 291, 309, 312-14, 406

I

Ingemann, B.S. (1789-1862), digter 2: 60
Ingerslev, C.F. (1803-68), overlærer Randers lærde Skole, rektor Viborg 1: 86, 2: 129, 131
Isenbecker, Martin (f. 1971), direktør i Skolestyrelsen 1: 409
Iversen, John (f. 1923), undervisningskonsulent, sen. undervisningsinspektør 1: 312f
Iversen, Per (1916-2001), undervisningsinspektør 1: 195, 207, 216, 393

J

Jacobsen, E. Thune (1880-1949), chef for Statspolitiet, justitsminister 1: 156
Jacobsen, Einar (1908-84), chefredaktør Frederiksborg Amts Avis 1: 237
Jacobsen, Jens Peter (1847-85), forfatter og naturvidenskabsmand 2: 73
Jacobsen, Kim Mørch (f. 1952), uddannelsesdirektør Afdelingen for Grundskolen Og Folkeoplysning 1: 409
Jacobsen, Poul H., redaktør, kommunelærer 1: 374
Jakobsen, Erhard (1917-2002), MF (CD), borgmester Gladsaxe 1: 213f
Jakobsen, Erhardt, lærer Jyderup, redaktør 2: 369
Jansen, Mogens (f. 1930), direktør Danmarks Pædagogiske Institut 1: 397
Jeismann, Karl-Ernst (f. 1925), tysk historiker 1: 132
Jensen, Albert (1879-1947), forstander Neksø Private Realskole 2: 334
Jensen, Axel (1857-1931), skolebestyrer Slagelse 1: 117
Jensen, Carl (1898-1992), skolebestyrer Esbjerg 2: 296
Jensen, Carl, seminarist, Randers 2: 284
Jensen, Christian Møller, overlærer Skolen på Fuglesangsvej, Frederiksberg 1: 166
Jensen, Hans (1922-92), direktør for folkeskolen og seminarierne, sen. skoledirektør Københavns Kommune 1: 206-08, 392, 409
Jensen, Harald, skolebestyrer Svendborg 2: 337
Jensen, Jacob, lektor Ordrup Gymnasium 2: 233f, 240
Jensen, Jais, redaktør 2: 369
Jensen, Jakob (1901-70), lektor Horsens Statsskole 1: 141
Jensen, Jesper (1931-2009), forfatter 1: 203f
Jensen, Jørgen (1918-2008), formand DLF 1: 220, 222, 310
Jensen, Kr. Vestergaard (1855-1934), skolebestyrer Esbjerg 2: 294
Jensen, N., skolebestyrer København 1: 338
Jensen, Nanna Boisen (1882-), lærerinde C. la Cours Skole, Randers 2: 281
Jensen, Ole Vig (f. 1936), undervisningsminister (RV) 1: 310, 403
Jensen, Svend, skolebestyrer Otterup, formand Den Private Realskoles Bestyrerforening 2: 375

Jensen, Thorkild (1888-1947), skoledirektør København 1: 162f, 2: 266
Jensen-Knudstrup, Anders (1848-1919), MF Venstre 1: 114
Jeppesen, Immanuel (1904-56), lærer Gentofte, faglig medhjælper hos undervisningsinspektøren 1: 272, 275
Jeppesen, Otto (1860-1943), professor i engelsk 1: 343
Jepsen, Hans (1869-), lærer Silkeborg Seminarium, faglig medhjælper hos undervisningsinspektøren 1: 275f
Jerndorff, Peter (1842-1926), skuespiller 2: 221
Jespersen, Ingrid (1867-1938), rektor 2: 108, 114f, 117
Jespersen, Otto (1860-1943), sprogforsker 2: 148f
Jessen-Gammelgaard, A., lærer Ålestrup, formand Den Private Realskoles Lærerforening 2: 374
Johansson, Ulla (f. 1943), svensk forsker 1: 27
Johnsen, J., lærer Varde Realskole 2: 151
Jorn, Asger (1914-73), billedkunstner 2: 385
Juel, Jens (1745-1802), maler 2: 66
Juul, J.P. (1848-), skolebestyrer Sakskøbing, sen. skoleinspektør Grenå 2: 168
Jønsson, Bjarne (f. 1939), lærer Tåstrup, formand Frie Grundskolers Lærerforening 1: 220, 222, 312, 2: 374
Jørgensen, Anker (f. 1922), statsminister 1: 290, 358
Jørgensen, H., skolebestyrer Svendborg 2: 336
Jørgensen, Hans J., lærer Frederikssund, formand Den Private Realskoles Lærerforening 2: 374
Jørgensen, Hans Jørgen, skolebestyrer Aalborg, formand Realskoleforeningen 2: 374
Jørgensen, Henrik, lærer Brenderup, formand Den Private Realskoles Lærerforening 2: 374
Jørgensen, Jørgen (1888-1974), radikal politiker, undervisningsminister 1: 143, 155, 157-59, 165, 171, 175f, 181f, 183, 185, 195f, 273f, 281, 287, 294, 409, 2: 24, 224, 372
Jørgensen, Marie (1846-1920), skolebestyrer 2: 109, 114, 116f
Jørgensen, Poul, talsmand Tvind-skolerne, rektor Det nødvendige Seminarium 1: 309

K

Kall, Abraham (1743-1821), professor i historie 1: 324, 2: 52, 58
Kampmann, Hack (1856-1920), arkitekt 2: 283
Kampmann, Tage (f. 1918), historiker 2: 217
Kant, Immanuel (1724-1804), tysk filosof 2: 66
Kaper, Ernst (1874-1940), politiker og skolemand 1: 71, 2: 152
Kastberg, hr., historielærer 2: 246
Kehlet, Thomas, redaktør 2: 369
Keiser-Nielsen, Søren (1856-1926), undervisningsminister 1: 128
Kirkegaard, Einar (1883-1944), inspektør Århus 2: 369
Kjeldsen, Chr. (1909-99), skoledirektør Vejle; formand Den Kommunale Realskoleforening, formand Danmarks Realskoleforening 1: 286-88, 389, 2: 374f
Kjær, Holger (1889-1980), lærer Askov Højskole 1: 205
Kjær, Karen (1857-1923), rektor 2: 115, 117
Kjærgaard, N.P.L., lærer Korsør, redaktør af Folkeskolen 2: 222
Kjærullf-Schmidt, Helge (1906-82), skuespiller 2: 183
Kjølbye, Ejvind (1940-2004), skolebestyrer Tølløse formand Realskoleforeningen 2: 374
Klafki, Wolfgang (f. 1927), tysk professor i pædagogik 2: 385
Klauman, Knud, skolebestyrer Sundby 2: 369
Klepsch, G. (1842-), skolebestyrer Randers 2: 285
Klingenberg, Agnes, ingeniør 1: 335
Klopstock, Friedrich Gottlieb (1724-1803), tysk huslærer, digter 1: 68
Knudsen, Aksel (død 1952), skolebestyrer Jyderup 2: 301
Knudsen, Holger (1924-2010), undervisningsdirektør Direktoratet for Folkeskolen 1: 409
Knudsen, K.A. (1864-1937), gymnastikinspektør 1: 258-60
Koch, Hal (1904-63), professor i kirkehistorie 1: 171
Kocka, Jürgen (f. 1941), tysk socialhistoriker 1: 22f

Kold, Christen (1816-70), friskolemand 1: 178
Krarup, Per (1906-77), rektor Østre Borgerdydskole 1: 368, 2: 78f
Krause, A., skolebestyrerinde Kolding, formand Pigeskolegruppen 2: 375
Kristensen, Hans, skoleleder Kildegård Privatskole 2: 159f
Kristensen, Herluf Elmegaard (1922-77), skolebestyrer Åbybro, sen Tåstrup, formand Den Private Realskoles Bestyrerforening, sen. Realskoleforeningen 1: 308, 2: 374f
Kristensen, K.A. (1881-), skolebestyrer Karise, formand DLF 2: 195-97
Kristensen, Søren, pedel Tarm Realskole 2: 11f
Kristiansen, Lise Terp (f. 1939), Undervisningsministeriets fagkonsulent 1: 409
Kroman, Kristian (1846-1925), professor i filosofi 1: 111, 346, 2: 74-76, 152, 214
Kruse, Marie (1842-1923), skolebestyrerinde 2: 19, 114, 117, 120
Købke, Marie, bestyrer Marie Købkes Skole 2: 152f
Kaalund-Jørgensen, F.C. (1890-1962), Undervisningsministeriets skolekonsulent 1: 143, 157, 173, 212, 2: 224

L

Lachmann, Ruth (1906-75), rektor Den danske Skole i Lund 1: 441
Lambek, Christian (1870-1947), skolebestyrer Jyderup 2: 299
Lang, Theodora (1855-1935), skolebestyrer 2: 99, 106, 107f, 113f, 119
Lange, Ellen (1888-), tysklærer 2: 150
Lange, F. (1798-1862), rektor og docent 2: 72
Lange, Olaf (1863-1934), realskolebestyrer Haslev, senere Glumsø, medhjælper hos undervisningsinspektøren 1: 275f, 2: 203, 328
Langmann, Ingeborg, lærerinde Århus 2: 353
Langvad, Nis Kristian (1843-1912), skolebestyrer Esbjerg 2: 293
Larsen, A.H., skoleinspektør Esbjerg 2: 296
Larsen, Aksel (1897-1972), politiker 1: 358
Larsen, Carl Aage (1915-82), professor 1: 216
Larsen, Ernst (1894-1975), rektor Lærerhøjskolen 2: 224
Larsen, Helge (1915-2000), undervisningsminister (RV) 1: 205f, 208
Larsen, Joakim (1848-1920), skoledirektør, skolehistoriker 1: 69
Larsen, N.A. (1860-1946), Kultusministeriets folkeskolekonsulent 1: 126, 2: 184, 217, 219, 223
Larsen-Ledet, Lars (1881-1958), journalist, forfatter, afholdsagitator 2: 266
Lassen, C.C.B., skolebestyrer Helsingør 1: 248
Lassen, Hans Christian Funch (1803-81), skolebestyrer Kolding 1: 248
Lauritsen, N.A. (1832-1911), lærer Fanø på Nordby 2: 14
Lautrup-Jørgensen, L.F. (1868-1929), lærer, forstander Realskoleseminariet, sen. adjunkt Gammel Hellerup Gymnasium, medhjælper hos undervisningsinspektøren 1: 275, 2: 14, 199, 216-21
Lefolii, H.H. (1819-1908), rektor Viborg Katedralskole 1: 102, 2: 70, 356
Lehn, Christian Jul. (1889-1952), skolebestyrer Svendborg, formand Pigeskolegruppen 2: 336, 375
Lind, Johanne, lærerinde C. la Cours Skole, Randers 2: 281
Linde, A. (1814-88), departementschef 1: 104
Linde, Anette Lucie (1763-1815), pigeinstitutbestyrer 2: 87
Linde, Wilhelmine (1789-1847), pigeinstitutbestyrerinde 2: 87
Linderstrøm-Lang, C.F. (1858-1911), kursusbestyrer 2: 19, 101
Ling, P.H. (1776-1839), svensk gymnastikpædagog 1: 258
Lund, Hans (1890-1969), højskoleforstander Askov 1: 165f
Lund, lærer Århus højere Borgerskole 1: 333
Lund, Magnus (1888-), skolebestyrer Svendborg 2: 37
Lund, Aage, Esbjerg 1: 145
Lundgreen, Peter (f. 1936), tysk historiker 51
Lyngby, C.A. (1850-1913), skolebestyrer Kjær og Lyngbyes Realskole 1: 107f, 111, 115, 117-19, 123, 2: 14, 19, 142, 367, 369, 374
Lütken, J.C. (1791-1856), lektor Sorø Akademi 2: 66, 129
Løgstrup, K.E. (1905-81), teolog 2: 176, 384
Laage, Otto Frederik Bertholdt, skolebestyrer Jyderup 2: 299f

M

Madsen, Ingrid, lærerinde C. la Cours Skole, Randers 2: 281

Madsen-Mygdal, Sofus (1861-1924), skolebestyrer Tarm 1: 115, 118, 123, 126, 2: 8, 31, 35f, 346, 370

Madsen-Mygdal, Th. (1876-1943), venstrepolitiker, statsminister 1: 138, 2: 346

Madvig, J.N. (1804-86), undervisningsinspektør for de lærde skoler 1: 98-101, 246-49, 327, 332, 2: 66, 68, 70f

Magelund, Mads Christian (1876-1954), kommunelærer Esbjerg, sen. Nyborg 1: 126

Magnus, Thomas (1463/64-1550), engelsk diplomat og embedsmand 1: 45

Malling, Ove (1747-1829), historiker og embedsmand 2: 52, 54

Mandrup-Poulsen, Christian (1865-1952), arkitekt 2: 319

Margrete 1. (1353-1412), dronning 1: 340

Mathiasen Pedersen, Bent (f. 1926) elev Nyborg 2: 246f

Mathorne, Johannes A. (1894-1961), skoleinspektør Horsens, formand Den kommunale Realskoleforening 1: 169, 178, 185, 194, 2: 374f

Meldom, Thomas (f. 1980), lærer og byrådsmedlem (SF) 2: 249

Michelsen, Albert (1894-1982), kontorchef, sen. departementschef Undervisningsministeriet 1: 381

Mikkelsen, Aksel (1849-1929), sløjdinspektør 1: 259

Mikkelsen, Brian (f. 1966), kulturminister, herefter justitsminister 1: 404

Mogensen, J. 2: 150

Moldenhawer, Marie (1861-), skolebestyrerinde C. la Cours Skole, Randers 2: 289

Mollerup, Johannes (1872-1937), matematiklærer 2: 143

Moltke, Thusnelda komtesse (1843-1928), skolebestyrerinde 2: 313

Monrad, D.G. (1811-87), kultusminister 1: 97f, 258

Monrad, J.H. (1910-74), rektor Høng Studenterkursus 1: 237

Montesquieu, Charles-Louis de Secondat (1689-1755), fransk filosof 2: 52

Mortensen, Ludvig (1876-1937), skolebestyrer Silkeborg, amtsskolekonsulent Haderslev Amt 1: 119, 157

Mortensen, Niels (1879-1964), overlærer Skive 2: 173

Mozart, W.A. (1756-91), tysk komponist 2: 385

Munch, Elna (1871-1945), politiker (RV) 1: 130

Munch, Erich, inspektør Kolding Realskole 2: 202

Mygind, O. (1900-), overlærer Dybvad, formand Den Private Realskoles Lærerforening 2: 374

Mylius-Erichsen, L. (1872-1907), polarforsker 2: 346

Müller, N.V. (1823-1903), undervisningsinspektør for realskolerne 1: 107, 252-57, 260, 337-41, 343, 2: 73, 212f, 294

Müller, Tage Christian (1780-1849), biskop 2: 59

Myrhøj, Astrid, skolebestyrerinde Fredericia, formand Pigeskolegruppen 2: 375

Mølgaard, Anders (f. 1958), MF (V) 1: 403

Møller, Albertine (1842-), lærerinde C. la Cours Skole, Randers 2: 281

Møller, Eva (f. 1940), politiker (KF) 1: 403

Møller, Frantz (død 1883), smedemester Esbjerg 2: 292

Møller, Gerda (1914-2004), politiker (KF) 1: 393

Møller, Hans Larsen (1861-1928), forstander De Brockske Handelsskoler 1: 109, 2: 141

Møller, Mathias, naturhistorielærer 2: 246

Møller, Orla (1916-79), kirkeminister, justits- og forsvarsminister 1: 308

Møller, Poul (1906-79), cand.mag., viceinspektør Københavns kommunale skolevæsen 1: 272

Mørk, Marie (1861-1944), bestyrerinde Hillerød 1: 170, 2: 104, 106, 111, 114f, 171

N

Napoleon 1. (1769-1821), fransk kejser 1: 49, 53, 70

Nebelong, J.H. (1847-1931), sanginspektør 1: 257

Neisig, H.P. (1892-1929), skolebestyrer Nakskov, formand for Danmarks Realskoleforening 1: 267, 2: 167f, 270, 370, 374

Neve, J.C.S., (1818-75), skolebestyrer Mariboes Realskole 1: 248
Nielsen, Brido (1910-), elev 2: 232
Nielsen, Ejler (1903-), bestyrer Sorø Private Realskole 1: 280
Nielsen, Fredrik (1846-1907), biskop Aalborg 1: 19
Nielsen, Gert B. (f. 1944), direktør Grundskoleområdet 1: 409
Nielsen, Ingvar, skolebestyrer Bagsværd, formand Realskoleforeningen 2: 374
Nielsen, Johan Flemming (1911-82), overlærer Forældreskolen i Århus, formand Den Private Realskoles Lærerforening 1: 203, 2: 374
Nielsen, Johs. (1906-), skoleinspektør Søndermarksskolen, Horsens 1: 168
Nielsen, Knud Chr. (1798-1862), rektor Århus Videnskabelige Realskole 1: 91
Nielsen, Lars (1895-1977), overlærer Kerteminde Borger- og Realskole, formand Danmarks Realskoleforening 1: 168, 357, 2: 374
Nielsen, M. (1883-), overlærer Tåstrup Kommunale Realskole 1: 151
Nielsen, Marie (1878-), lokalpolitiker, organisationskvinde, lærerinde Otterup 2: 163
Nielsen, Nikolaj (1908-97), viceskoleinspektør Aalborg, faglig medhjælper hos undervisningsinspektøren 1: 275
Nielsen, Otto Møller (1896-1994), skoleinspektør Frederiksberg 1: 272
Nielsen, Ragna (1845-1925), norsk skolebestyrer 2: 113
Nielsen, Stinus (1902-97), overlærer, formand Danmarks Lærerforening 1: 176, 182f, 196
Nielsen, Svend, viceskoleinspektør Roskilde, formand Den Kommunale Realskoleforening 2: 375
Nielsen, Tove (f. 1941), undervisningsminister (V) 1: 210, 392, 414
Nielsen-Svinning, H.C. (1869-1957), højskoleforstander 2: 216
Nissen, A. König, skolebestyrer Nykøbing F. 2: 332
Nissen, Gunhild (f. 1936), professor 1: 83
Nisted, Marie (1838-), skolebestyrerinde Randers 2: 284
Normann, A.C. (1904-78), fiskeriminister 1: 358
Nygård, Johannes (1884-1967), redaktør Middelfart Venstreblad 1: 237
Nygård, P. (1880-1960), overlærer Århus, bestyrelsesmedlem DLF 2: 17
Nørfelt, Aage (1905-2007), skoleinspektør Roskilde, seminarieforstander Frederiksberg 1: 162
Nørgaard, Ellen (f. 1933), historiker 1: 73
Nørr, Erik (f. 1944), historiker 2: 371
Nørretranders, Tor (f. 1955), forfatter 2: 381
Nørskov, Bent Kehlet (1923-92), undervisningsinspektør Direktoratet for Folkeskolen 1: 409, 427
Nørvig, Anne Marie (1893-1959), pædagog og psykolog 1: 204, 2: 269

O

Ochsner, Ingeborg, skolebestyrerinde Esbjerg 2: 296
Odgaard, Frederikke, lærerinde C. la Cours Skole, Randers 2: 281
Oehlenschläger, Adam (1779-1850), digter 1: 324, 2: 53f, 56, 60
Olesen, Kjeld (f. 1932), udenrigsminister 1: 358
Olrik, Hans (1862-1924), forstander Lærerhøjskolen 2: 213f, 217f, 223
Olsen C.C.G. (1858-) bestyrer Nykøbing Realskole, sen. Nørresundby 2: 166-68
Olsen, Erling (f. 1927), MF (S), minister 1: 211, 414
Olsen, J. (1840-1911), overlærer Varde 1: 109
Olsen, Oline, skolebestyrerinde Nykøbing F. 2:106, 332
Olsson, Frank, overlærer Fredericia, faglig medhjælper hos statsskolekonsulenten 1: 275
Ostenfeld, F.H., skolebestyrerinde Nykøbing F. 2: 332
Ottosen, Johan (1859-1904), MF Venstre 1: 113, 120
Overgaard, A., lærerinde Marie Mørks Skole, Hillerød 1: 378

P

Packness, Ejnar (1879-1952), kgl. bygningsinspektør 2: 43
Paludan, Julius (1843-1926), medlem Undervisningsinspektionen for de lærde skoler 1: 249, 324, 2: 129, 131
Paludan, Marie-Louise (f. 1917), journalist 2: 245f

Paludan-Müller, Caspar (1805-82), rektor, professor 2: 69
Paludan-Müller, Kai (1883-1976), departementschef Undervisningsministeriet 1: 178, 273
Panduro, Elna (1871-1947), lærerinde 2: 150
Pedersen, Arne (f. 1948), formand Frie Grundskolers Lærerforening 1: 230
Pedersen, Bent H. (1922-2004), skolebestyrer Giersings Realskole, formand Danmarks Realskoleforening 1: 199, 208, 393, 2: 25, 202, 204f, 373-75
Pedersen, Gunnar (1909-64), skoleinspektør Nyborg 2: 369
Pedersen, Kristen (1865-), skolebestyrer Randers 2: 285
Pedersen, N. Sig., lærer Odense, formand Den Private Realskoles Lærerforening 2: 374
Pedersen, N.P. (1856-1933), lærer Lunde 2: 215
Pedersen, Ole (f. 1943), elev 2: 242
Peitersen, Estrid (1898-2002), lærer Christianshavns Døtreskole 1: 368
Petersen, Andreas, skolebestyrer Esbjerg 2: 294f
Petersen, Astrid Kappel (1902-), realskolelærerinde, sen. forstander Børkop Private Realskole 1: 276
Petersen, Chr. M.K. (1869-1942), lærer Giersings Realskole, Odense 1: 115
Petersen, Gotfred (1915-93), amtsskolekonsulent Randers Amt 1: 358
Petersen, H. Munkholm (1904-90), lærer Gentofte, redaktør, medhjælper ved undervisningsinspektøren 1: 180, 275, 2: 369
Petersen, J.Chr. (1904-), overlærer Odense, faglig medhjælper hos undervisningsinspektøren 1: 275
Petersen, J.K. (1890-1938), skolebestyrer Børkop, faglig medhjælper hos undervisningsinspektøren 1: 275f, 2: 200
Petersen, Kristen Helveg (1909-97), statsskolekonsulent, senere undervisningsminister 1: 200, 274, 281, 287, 294, 358, 386, 392, 408f, 414
Petersen, L.P., skolebestyrer Hals 2: 358f
Petersen, Margrethe, kommunelærerinde 2: 216
Petersen, P.R. (1871-1935), lektor Roskilde Katedralskole 1: 370
Petersen, Peter (1884-1952), tysk reformpædagog 1: 72f
Petersen, Villy Gelting, kommunelærer Stevnsgades Skole, faglig medhjælper hos statsskolekonsulenten 1: 275
Petersen, Aage H. (1893-1955), skoleinspektør Kerteminde 1: 374, 2: 369
Philipsen, Johan (1911-92), arbejds- og boligminister 1: 358
Pihl, Mogens (1907-85), lektor Vestre Borgerdydskole, professor 1: 372
Platon (427-347 f.Kr.), græsk filosof 2: 72
Plenge, Axel (1859-1940), skolebestyrer Viborg Private Realskole, senere sognepræst på Møn 2: 271, 356
Plenge, Magnella (1865-1944), lærerinde, gift med skolebestyrer Axel Plenge 2: 356
Plischewski, Niels (f. 1943), fagkonsulent, leder Afdelingen for folkeskolens afsluttende prøver 1: 409
Ploug, Helene (1880-), skolebestyrerinde 2: 281, 289
Poulsen, L.P. (1866-1941), lærer Masnedsund Skole 1: 126
Poulsen, Marie, lærerinde Aalborg, formand Pigeskolegruppen 2: 375
Poulsen, Thoa, lærerinde 2: 245
Pram, Chresten (1756-1821), redaktør, forfatter og embedsmand 2: 52
Paaskesen, Holger (1906-72), stadsskoleinspektør Skive, seminarieforstander Skive 1: 272

R

Rahbek, Knud Lyne (1760-1830), litterat og professor 2: 52, 59
Ramlev, frk., tysklærerinde 2: 247
Ramsing, H.U. (1837-1904), oberst, gymnastikinspektør 1: 257
Rasmussen, Anders Fogh (f. 1953), statsminister (V) 1: 227
Rasmussen, Henning (1926-97), indenrigsminister (S) 1: 290
Rasmussen, Hilma (1890-1928), lærerinde C. la Cours Skole, Randers 2: 281
Rasmussen, Lars Løkke (f. 1964), statsminister 1: 234
Rasmussen, Rebekka (1893-1978), lærerinde, redaktør af Københavns Kommuneskole 2: 225

Rasmussen, Vilhelm (1869-1939), forstander for Lærerhøjskolen, MF Socialdemokratiet 1: 129, 139, 2: 22
Rasmussen, Aage, skolebestyrer Glumsø, formand Den Private Realskoles Bestyrerforening 2: 375
Resewitz, Friedrich Gabriel (1729-1806), tysk teolog og pædagog 1: 66f
Reventlow, Christian Ditlev (1748-1827), politiker 1: 69
Reventlow, Ludvig (1751-1801), godsejer 1: 69
Rifbjerg, Sofie (1886-1981) børnepsykolog, seminarieforstander 1: 73
Riis, Olaf, skolehistoriker 2: 240
Ringer, Fritz (f. 1934), tysk uddannelseshistoriker 1: 53
Rohde (død 1901), overlærer Maribos Private Realskole 2: 163
Rohde, Henning (1910-97), administrator 2: 244
Rohmann, Rosa (1848-1923), skolebestyrer Østerbros Døtreskole 1: 117
Rothe, Tyge (1731-95), humanist, forfatter og godsejer 2: 52
Rousseau, Jean-Jacques (1712-78), fransk filosof 1: 68, 2: 52, 59
Rovsing, C. (1812-89), skolebestyrer Østre Borgerdyd 1: 248
Rubinstein, P. (1904-87), rektor Øregård Gymnasium, medlem af opgavekommissionen for mellemskole- og realeksamen m.m. 1: 412
Rudenschöld, Thorsten (1798-1859), svensk pædagog 1: 102
Rung, G.F.F. (1805-71), skolebestyrer Mariboes Realskole 1: 248
Rübner-Petersen, O.S.K. (1862-1919), bestyrer Esbjerg Realskole, skoledirektør for det dansk-vestindiske skolevæsen 1: 437f, 2: 99f, 170, 294-96, 305
Rytter, A.N. (1902-), skolebestyrer Randers 2: 291
Rønnebech, Erik F. (f. 1943), elev 2: 243
Rønning, Frederik (1851-1929), undervisningsinspektør for realskolerne 1: 30, 111, 115, 118, 123, 128, 257-64, 269f, 342, 343, 346, 348, 2: 18f, 35, 105, 145, 150, 215-17, 270, 301
Rønning, P., forhandler af skoleblæk 2: 367
Rönström, Anna (1847-1920), svensk skolebestyrerinde 2: 112, 146

S

Sabroe, Povl (Den Gyldenblonde) (1897-1984), journalist, redaktør 1: 363, 434
Sadler, M.E. (1861-1943), engelsk pædagog 2: 77
Sanderson, Michael, britisk historiker 1: 57
Sanne, Viggo Agathon Hagbarth (1840-96), sanginspektør 1: 253f, 257
Sarøe, Kr. (1867-1964), lektor Fredericia Gymnasium 1: 370
Savater, Fernando (f. 1947), spansk filosof 2: 382, 385, 391
Scavenius, Jakob (1838-1915), kultusminister 1: 102, 104f, 253, 335, 2: 70
Schacht, A.R. (1893-1976), kommunelærer København 1: 157
Scharling, Mathilde, pogeskolelærerinde Jyderup 2: 301
Scherfig, Hans (1905-79), forfatter 2: 183
Schimmelmann Ernst (1747-1831), politiker 1: 69
Schlegel, J.F.W. (1765-1836), professor 2: 52
Schmidten, Marcus von (1791-1949), elev 2: 66
Schneekloth, Hans (1812-82), skolebestyrer 1: 248, 2: 268
Scholten, Helga (1860-1949), skolebestyrer Aalborg 2: 272
Schou, K.H., skolebestyrer Slagelse 1: 248
Schouw, Johan Frederik (1789-1852), professor Københavns Universitet 1: 85-87, 89, 91
Schultz, Ingeborg, lærerinde Aalborg, formand Pigeskolegruppen 2: 375
Schwartz, Athalie (1821-71), skolebestyrer, forfatter 2: 113
Selmer, H.P. (1802-77), embedsmand 1: 30
Semler, Christoph (1669-1740), tysk teolog og pædagog 1: 67
Seue, Nicoline de, guvernante Christianshavns Døttreskole 2: 84
Simon, Brian (1915-2002), engelsk uddannelseshistoriker 1: 46
Simonsen, Alfred (1896-1975), realskolelærer Ballerup, faglig medhjælper hos undervisningsinspektøren 1: 272, 275f
Simonsen, Chr. L., butiksindehaver 2: 367

Skjødt, Helge L. (1907-95), lektor Sct. Knuds Gymnasium, Odense 1: 364
Skouboe, Johanne (1855-1942), inspektrice Comtesse Moltkes Pigeskole 2: 34
Skovborg, Sigurd Bülow (1921-61), lærer Emdrupborg Skole, faglig medhjælper hos statsskolekonsulenten 1: 275
Skovgaard-Petersen, Vagn (1931-2006), skolehistoriker 1: 55, 69
Skram, Henriette (1841-1929), lærer og skolebestyrer Natalie Zahles Skole 2: 103, 110, 114, 116f, 141f, 272f
Slebsager, Marius Nielsen (1874-1962), skolebestyrer Vejen 2: 370
Slomann, Emil (1859-1904), skolebestyrer Slomanns Latin- og Realskole 1: 341
Smith, Elise (1862-1920), skolebestyrerinde Århus 2: 114f, 117, 352f
Smærup, Jens (f. 1946), forfatter 2: 243f
Sofie Hedevig (1677-1735), prinsesse 2: 358
Spelling, Kaj (1915-94), professor, formand Folkeskolens Forsøgsråd 1: 414
Spencer, Herbert (1820-1903), engelsk filosof 2: 59, 75
Spendrup, Gerda, lærerinde C. la Cours Skole, Randers 2: 281
Speth, Helga von, lærerinde C. la Cours Skole, Randers 2: 281
Starcke, Albertine, skolebestyrerinde Århus 2: 352
Starcke, C.N. (1858-1926), filosof, pædagog 1: 109f, 2: 272
Starklint, Jens Christian (1889-1958), lærer Nyboder Skole, formand Københavns Kommunelærerforening 1: 152
Steen, Adolph, (1816-86), professor i matematik og undervisningsinspektør 1: 251, 254, 2: 68
Steenberg, F.L. (1801-70), provst 1: 93
Steensig, A., realskolelærer 2: 195
Stein, K Freiherr von (1770-1840), preussisk politiker, 1: 50
Stemann, F.J.G.V. (1844-1935), kontorchef Kultusministeriet 1: 254
Stenberdt, W. (1896-1974), lærer, bestyrer Marie Mørks Skole, formand Den Private Realskoles Lærerforening, formand Danmarks Realskoleforening, borgmester Hillerød 1: 130, 155, 162, 170, 176-79, 181f, 352, 2: 37, 120, 171f , 197, 199, 201f, 371f, 374
Stetter, Ib (1917-97), industriminister 1: 358
Stilling, Albert (1872-1921), lærer, MF Socialdemokratiet 2: 222
Storm, Edvard (1749-1794), digter og forstander for Efterslægtens Skole 2: 52-54, 56, 58
Storm, Edvard (1749-96), digter og lærer på Efterslægtselskabets Skole 1: 324
Struensee, Johann Friedrich greve (1737-72), politiker 1: 69
Strunge, Knud (1891-1938), bestyrer Tarm Realskole 2: 346
Suhr, J.E. (1779-1860), rektor Vordingborg lærde Skole 1: 83
Sundbo, Jens Peter (1860-1928), socialdemokratisk politiker 2: 295, 297
Svane, H.A. (1869-1948), viceskoledirektør København, formand Danmarks Lærerforening 1: 270
Søgaard, Chr. (1869-1933), lærer, MF Venstre 2: 23
Sørensen, A., skolebestyrer Hobro 1: 257
Sørensen, Albertine, skolebestyrerinde Århus 2: 352
Sørensen, Ivan (f. 1945), direktør Folkeskoleafdelingen i Undervisningsministeriet, chef Uddannelsesstyrelsen 1: 409
Sørensen, N., seminarielærer, cand. mag. 2: 186
Sørensen, Otto (1911-), kommunelærer Frederiksberg 1: 272
Sørensen, Poul (1904-69), indenrigsminister 1: 358
Sørensen, Søren (1801-92), medbestyrer Odense Realskole 1: 85
Sørensen, Valdemar (1883-1965), overlærer, stadsskoleinspektør Skive 1: 150, 185

T

Tenorth, Heinz-Elmar (f. 1944), tysk historiker 2: 212
Terkelsen, Emil (1885-1967), trafikchef DSB 1: 156
Thode, J.C. (1736-1806), Borgerdydselskabet 1: 324
Thompson, Hugo H., lærer 2: 151, 369
Thomsen, A.E. (1870-1956), lærer Sorø 2: 36
Thomsen, Søren Møller, skolebestyrer Helsinge, formand Den Private Realskoles Bestyrerforening 2: 375

Thomsen, Vilhelm (1842-1927) sprogforsker, undervisningsinspektør 1: 251
Thonboe, Anna Cathrine/Anne Christine (død 1828), pigeinstitutbestyrer 2: 87
Thott, Otto (1703-85), dansk statsmand 1: 54
Thuesen, Aksel (1908-), elev Struer Realskole 1: 146
Thyssen, A.D. (1849-1933), skolebestyrer Lyngby, siden overlærer Nordby på Fanø 1: 108, 111, 115, 117f, 2: 14, 36, 271
Thaarup, Thomas (1749-1821), digter 2: 52
Tietgen, Carl Frederik (1829-1901), finansmand 2: 68
Tode, Johan Clemens (1736-1806), læge og forfatter 1: 33, 2: 55, 82-84
Toft, H.C. (1914-2001), indenrigsminister 1: 358
Tregder, P.H. (1815-87), rektor Aalborg Katedralskole 1: 98
Trier, V. 2: 145
Tuxen, S.L. (1850-1919), skolemand 1: 117f, 120, 126f, 2: 75, 77
Tørnæs, Ulla (f. 1962), undervisningsminister (V) 1: 227-29, 291, 309, 406
Tøxen, Thomas (1766-1845), købmand Køge 2: 174

U

Ulrik, Axel (1846-1930), læge 2: 99
Ussing, J.L. (1820-1909), filolog, undervisningsinspektør 1: 251

V/W

Wagner, Michael (f. 1956), historiker 1: 54
Wallberg-Andreasson, Bent (f. 1928), lærer Randers Realskole 1: 200, 411, 425
Wamberg, Bodil (f. 1929), universitetslektor, forfatter 2: 244f
Warming, Ole 2: 384
Wassmann, Paul Erik (død 1945), skolebestyrer C. la Cours Skole, Randers 2: 289f
Weber, Max (1864-1920), tysk økonom og sociolog 1: 66
Wederkinch, Othine (ca. 1805-), skolebestyrerinde Århus 2: 87, 352
Wegener, J.F. (1810-99), gymnastikinspektør og oberst 1: 251
Weis, A.P. (1851-1935), departementschef Kultusministeriet 1: 128, 2: 18
Welling, Johanne, lærerinde C. la Cours Skole, Randers 2: 281
Westmark, Margit, elev 2: 247
Vestager, Margrethe (f. 1968), undervisningsminister (RV) 1: 227, 233, 239, 291, 427
Westrup, Jakob Plockross (1898-), skolebestyrer Randers 2: 291
Westrup, Knud (1869-), skolebestyrer Randers 2: 290f
Vibæk, Marius (1873-1938), forstander Købmandsskolen, København 151
Victoria, engelsk droning (1819-1901) 1: 59
Willumgaard, A.J. (1877-1940), overlærer Jerne 2: 175
Wilster, H. 2: 144
Winge, Vibeke (f. 1943), professor 1: 66
Winkel, Rainer (f. 1943), tysk professor 2: 387
Winteler, Louise (1834-1925), skolebestyrer 2: 107-09, 113-15, 117
Vinther, P.J.M. (1863-1944), seminarieforstander Silkeborg 2: 214
Winther-Jensen, Thyge (f. 1934), dansk pædagog 1: 27
Würtzen, Ninna (f. 1941), vicedirektør Direktoratet for Folkeskolen 1: 409
Wøldike, Erhard (1869-1928), skolebestyrer Nørre Åby Realskole, sen. overlærer Korsør 2: 174, 199f
Waage, G.H. (1793-1842), direktor Sorø Akademi 1: 95

Z

Zahle, Natalie (1827-1913), skolebestyrerinde 1: 252, 335, 2: 94, 109, 114f, 119, 122, 153, 164, 273, 313
Ziehe, Thomas (f. 1947), tysk professor 2: 387f

Ø

Østerby, Børge M. (1908-67), cand.mag., lærer Markholt-Olesens Realskole, Fredericia, faglig medhjælper hos undervisningsinspektøren 1: 275, 277
Østergaard, G. Spelling (1918-99), skoleleder Elise Smiths Skole 1: 198f
Østergaard-Nielsen, H.F. (1860-), skolebestyrer Nørresundby 1: 19

Å

Aadal, J. (1849-1918), MF Venstre 1: 114
Aage (1887-1940), prins/greve af Rosenborg 1: 347
Aagaard, Peder Hersleb (1765-91), højesteretsadvokat 2: 58

Sted-, institutions- og stikordsregister

A

A. Krags Pigeskole -> Fredericia Døtreskole
A. Plenges Pigeskole -> Viborg Private Realskole
Aasiaat 1: 437
Aasiaat Efterskole 1: 436
adgangseksaminer/adgangskursus 1: 154-56
adventist 2: 319
Afdelingen for Grundskole og Folkeoplysning 1: 313, 315, 409
afviklingsklasse 2: 340
Agerskov Folke- og Realskole 2: 339
Ahlmannskolen (Sønderborg dansksprogede Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 342
Ahms Kursus 1: 358
Albæk Kommunale Mellem- og Realskole 2: 356
aldersgrænse 1: 261, 331
Alexandrineschule, Tønder 2: 340
algebra, faget 1: 251, 329
Alléskolen, Aalborg 2: 361
Allinge-Sandvig Borgerskole 2: 334
Allingåbro Private Mellem- og Realskole (Allingåbro Realskole) 1: 354, 2: 43, 291, 349
Allingåbro Tekniske Skole 2: 43
almen afdeling, almen linje 1: 177, 179, 193, 196, 199f, 214, 386
almendannelse, almindelig dannelse 1: 20, 22, 34, 67, 70-72, 85f, 90, 99, 111, 129, 131f, 245f, 327, 329f, 334, 340, 348, 2: 65, 67-70, 72-80, 131-33, 146-48, 151, 153, 169, 213
Almindelig Realskoleforening 2: 368
Alsgade Skole 2: 314
Amager 2: 318
Amager Folke- og Realskole 2: 317
Amagerbro Skole (Sundholm Skole) 2: 313
amtscentral for undervisningsmidler 1: 299, 301
amtsråd 1: 290, 288, 292, 296-99, 301, 317f
amtsskoledirektion 1: 287, 297f
amtsskoledirektør 1: 318
amtsskolekonsulent 1: 287, 290, 292, 296-98, 301f, 315, 317f, 357f, 2: 304
amtsskolepsykolog 1: 297, 318
anatomi, faget 2: 129
Andreas-Skolen 2: 321
Ankermedets Skole, Skagen 2: 360
Anna Barfods Skole på Frederiksberg -> Frederiksberg Kommunale Mellem- og Realskole på Amicivej
Annette Raabyes Skole, Rønne 2: 334
anordningerne af 1814 1: 244, 2: 130f
Ansgarskolen, Slesvig 1: 432f
anskuelsesbillede 1: 323, 2: 285
anskuelsesundervisning 1: 50
ansvar 1: 292, 304f, 307, 313, 315, 317
Antung -> Den danske Missionsskole i Antung
apotekerloven 1: 154
Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 2: 240
arbejdskendskab 1: 215
Argentina 2: 290
aritmetik, faget 1: 251, 278, 329, 334, 365, 372, 2: 128, 130, 140, 144, 301
arkitekt 1: 333
Askov 1: 166
Askovudvalget 1: 171f, 176, 178, 184
Asnæs 2: 326
Asnæs Private Mellem- og Realskole (Grove-Rasmussens Skole) 2: 326
Asnæs-Grevinge Forbundsskole 2: 326
Assens 2: 335
Assens Kommunale Borger- og Realskole 2: 335
Assens Private Mellem- og Realskole 2: 335
Assumptionssøstrene 2: 318
Assumptionssøstrenes Skole -> Rygårds Franske Skole
astronomi, faget 1: 97, 324, 2: 66, 128, 216
Athalie Rørbyes Skole 2: 312
Augustenborg 2: 58
Augustenborg Kommuneskole 2: 339
Auning Skole 2: 349
Aurehøj Statsgymnasium (Ingeborg Helms Skole) 2: 320
autoritet 1: 243
Avedøre Skole 2: 322

B

B.T. Ussings og Diedrichsens Realskole 2: 338

Bagsværd 2: 317
Bagsværd Kommuneskole (Bagsværd Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 317
Bagsværd Kostskole og Gymnasium (Lawaetz's Kostskole) 2: 317
Bakkegårdsskolen, Gentofte 2: 321
Ballerup 1: 275, 2: 213f, 317
Ballerup Private Realskole -> Lindeskolen
Bangsbostrand Skole 2: 358
baptist 2: 318
Baptisternes Eksamenskursus, Tølløse 1: 358
baptistskole 2: 318f
Baunehøj Skole 2: 314
Bay-Kirketerpske Skole, Randers 2: 283, 286
bedømmelse 1: 385f, 396, 408, 411, 414, 416-18, 420, 428
Bellahøj Skole 2: 316
Bergskolan 1: 55
Berlin 1: 424, 2: 387
Berlingske Aftenavis 1: 196
Berlingske Tidende 1: 192
Bernadotteskolen i Hellerup 2: 174
Bestyrelsesforeningen for de højere Pigeskoler i København og på Frederiksberg 2: 94f, 103-05, 113f, 216
Bestyrerforeningen -> Den Private Realskoles Bestyrerforening
beståkriterium 1: 413
besættelsen 2: 296, 304
betalingsskole 2: 283
biafsnit 1: 389
bibliotekarstudiet 1: 156
bifagseksamen 2: 225
billedkunstner 2: 186
Billums Skole 2: 322
biologi, faget 1: 212, 215, 230, 277, 296, 298, 388, 394, 421, 2: 202, 215
Birkerød 2: 324
Birkerød Kommuneskole (Birkerød Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 324
Birkerød Statsskole (Birkerød Kostskole, Birkerød Latin- og Realskole, Birkerød Højere Almenskole) 2: 324
Birkhovedskolen, Nyborg 2: 175, 337
Birmingham's Lunar Society 2: 89
Bispebjerg Skole 2: 314
Bistrupskolen 2: 324
Bjerringbro Private Mellem- og Realskole 2: 354
Bjæverskov Kommune 2: 327
bloktilskud 2: 17
Blå Betænkning, Den (1960) 1: 150, 197, 200, 236, 298, 387, 425, 2: 134, 140
Blaagaard Seminarium 2: 212
Boewulfskvadet 1: 257, 343
Bog og Naal, tidsskrift 1: 30
Bogense 2: 335
Bogense Mellem- og Realskole 2: 335
bogholderi, faget 1: 81, 113
boglig linje, boglig afdeling 1: 177, 179, 183, 193, 196, 200, 214
Bogø 1: 118
Bogø Private Mellem- og Realskole (Wads Realskole) 2: 330
Bolbro Skole 2: 338
Boldesager Skole 2: 343
boldspil 2: 350
Bondevennerne 2: 68
Bordings Friskole 2: 317
borger- og almueskoledirektion 1: 245
borgerdyd 2: 55, 59
Borgerdydselskabet 1: 33, 47, 324, 2: 52, 55-57, 82
Borgerdydskolen i Helgolandsgade -> Vestre Borgerdydskole
Borgerdydskolen i København -> Østre Borgerdydskole
Borgerdydskolen på Christianshavn -> Vestre Borgerdydskole
Borgerdydskolen/skolerne 1: 21, 33f, 2: 51f, 56, 82, 87, 134, 136, 188, 230f
borgerklasse/borgerskole, højere 1: 86f
borgerlig realskole 1: 29, 81, 83
borgerskab 1: 22, 40, 46-49, 51, 54, 57, 58, 60, 61, 79, 85, 88, 90f, 94, 130, 2: 51-55, 58, 93, 97, 112f, 122, 230, 283, 285, 293, 305, 390f
borgerskoleeksamen 1: 105, 107, 269
Borgerskolen i Christiansgade (Århus Kommunale Mellem- og Realskole for Piger) 2: 351
Borgerskolen i Finsensgade/Finsensgades Skole 2: 352
Borgerskolen i Frederiks Allé/Frederiks Allés Skole 2: 352f
Borgerskolen i Læssøesgade/Læssøesgades Skole 2: 352
Borgerskolen i N.J. Fjordsgade/N.J. Fjordsgades Skole (N.J. Fjordsgades Kommunale Mellem- og Realskole) 1: 358, 2: 351

Borgerskolen i Ny Munkegade/Ny Munkegades Skole (Århus Kommunale Mellem- og Realskole for Drenge) 2: 200, 351
Borgerskolen i Paradisgade/Paradisgades Skole 2: 353
Borgerskolen i Samsøgade/Samsøgades Skole 2: 353
Borgerskolen i Skolegade (Horsens Kommunale Mellem- og Realskole) 1: 334, 2: 349
Borgerskolen i Valdemarsgade/Valdemarsgades Skole 2: 352f
Borgerskolen på Ingerslev Boulevard/Ingerslev Boulevards Skole 2: 352f
borgerånd 2: 55
Bornholm 1: 77f, 2: 282
Bornholms Amt 2: 334
Borup 1: 274, 2: 327
Borup Centralskole (Borup-Kimmerslev Kommunale Realskole) 2: 325-27
Borup Privatskole 1: 310
Borup-Kimmerslev Kommune 2: 326f
botanik, faget 2: 212, 215
Brabrand Kommunale Mellem- og Realskole -> Engdalskolen
Brabrand Private Realskole 2: 354
Brahesholmskolen 2: 335
Brahetrolleborg Kommune- og Realskole -> Korinth
Bramminge Kommunale Mellem- og Realskole 2: 343
Brande Kommunale Skole 2: 43
Brande Kommune 1: 317
Brande Mellem- og Realskole 1: 18
Brande Nordre Skole 2: 347
Brande Private Mellem- og Realskole 2: 347
Bredsten Folke- og Realskole 2: 344
Bregninge Sogneskole 2: 335
Brenderup og Omegns Realskole (Brenderup Private Realskole) 1: 39, 2: 335
Bressendoff-Femmerske Pigeskole, Den -> Seminarieskolen i Hans Egedes Gade
British Museum 1: 257
Broager 2: 340
Broager Centralskole (Kommuneskole) 2: 340
Broager Private Realskole 1: 278f, 430, 2: 340
Brobjergskolen, Århus 1: 385, 2: 352f
brobygning 1: 225, 231
Brock-Bredalske Friskole, Randers 2: 283
Brockske Handelsskoler, De 1: 109, 2: 141, 312
Brovst Kommuneskole 1: 280
Brovst Private Realskole 1: 280, 2: 356
Brune Betænkning, Den (1961) 1: 197, 386f, 422, 425, 427f
Bruxelles 2: 395
Bryggervangen Skole 2: 314
Brædstrup Private Mellem- og Realskole (Brædstrup Folke- og Realskole) 1: 198, 200, 236, 2: 344
Brøndby 2: 320
Brøndbyvester Skole 2: 320
Brøndbyøster Skole 2: 320
Brønderslev 1: 126, 2: 356
Brønderslev Kommunale Mellem- og Realskole -> Skolegades Skole 2: 356
Brønderslev Private Realskole 2: 167, 356
Brønshøj Skole 2: 314
Brørup Kommunale Mellem- og Realskole 2: 343
Buddinge Skole 2: 321
Byskolen (Svendborg Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 337, 339
Byskov-kommissionen 2: 371
Bælum Kommunale Realskole 2: 356
Børkop 1: 375
Børkop Kommune 1: 25
Børkop Private Realskole 1: 25, 275f, 354, 374, 2: 200, 344
Bøvling Hovedskole 2: 348

C

C. la Cours Skole, Randers 1: 41, 354, 2: 281, 285f, 289-91, 305, 350
Camilla Whittes Pigeskole 2: 312
Cand. A. Plenges Pigeskole –> Viborg Private Realskole
Cand.mag. Møllers Realskole, Aalborg 2: 43, 361
Cand.philos. A. Brønniche Hansens Pigeskole 2: 312
Cand.theol. E.W. Friderichsens Skole 2: 312
Cand.theol. K. Thejlls Højere Pigeskole 2: 312
ccensorkursus 1: 299, 412
censor, censur 1: 146, 147, 164, 263, 296, 306f, 309f, 323-25, 330, 333, 337, 339, 341, 342, 345f, 372-81, 385f, 390, 395, 407-14, 419, 421, 424, 427f, 432f, 435, 437, 439f, 441f

censorindberetning 1: 268, 293, 374-76
censorkorps 1: 36, 296
censur -> censor
censur af lærebøger 1: 260
Center for Grundskoleforskning 1: 217
Center for Undervisningsmidler (CFU) 1: 301
Central Schools 1: 160
Centrale Kundskabs- og Færdighedsområder (CKF'er) 1: 193, 235, 410, 428
Centrale Uddannelsesråd, Det (CUR) 1: 219, 400, 426
centralskole 1: 178, 236, 274, 293, 352, 435, 2: 326f, 330
Centrumdemokraterne 1: 213, 414
Certificering 1: 285
Chamonidalen 1: 334
Charlotte Amalie, Skt. Thomas 1: 437
Charlottenlund 1: 275
Christian Paulsen-Skolen, Flensborg 1: 431, 433
Christiani Institut 1: 244, 2: 52, 58, 66
Christiansbjerg-kvarteret, Århus 1: 184
Christiansborg 2: 395
Christiansfeld Private Mellem- og Realskole 1: 430, 2: 340
Christianshavn Gymnasium 2: 314
Christianshavn Kommuneskole 2: 316
Christianshavns Døttreskole 1: 368, 2: 81f, 86f, 94f, 120, 122, 188, 316
Christiansted 1: 437, 439
Classenske Legatskole, Den 1: 275, 2: 312
cloze-prøve, cloze-test 1: 395f, 406
colleges 1: 53
comprehensive schools 1: 62
Comtesse Moltkes Pigeskole -> Komtesse Moltkes Pigeskole

D

Dagens Nyheder, avis 1: 151, 178, 181, 358
Dagmar Nielsens Pigeskole -> Mellem- og Realskolen for Piger
Dalsgård Mark, Svovstrup Sogn 2: 172
Dalum Centralskole (Dalum Kommunale Realskole) 2: 335
Damhavens Skole, Vejle 2: 346
Dandong -> Antung
Danfoss 2: 339
Danmarks Biblioteksforening 1: 156, 2: 16, 175
Danmarks Biblioteksskole 1: 156
Danmarks Lærerforening (DLF) 1: 127, 157, 160, 162, 165, 169, 172, 175f, 179, 182, 185, 205, 220, 222, 234, 236, 238, 274, 277, 296, 298, 304, 313, 317, 414, 2: 17, 186, 195-96, 204, 223f, 225f, 368, 372f
Danmarks Lærerhøjskole 1: 97, 258, 261, 414, 2: 18f, 174, 176, 187, 200, 202, 211, 213, 215-17, 222-25
Danmarks Privatskoleforening (DP) 1: 32, 38, 42, 230, 233, 285, 309, 408, 2: 46, 205, 240, 250, 367, 369, 374, 376, 386, 391f, 395
Danmarks Pædagogiske Institut (DPI) 1: 397, 2: 239-40
Danmarks Pædagogiske Universitetsskole (DPU) 1: 217
Danmarks Realskoleforening 1: 35, 42, 107f, 115f, 118, 120, 123, 127, 130, 138-42, 144, 147f, 149-57, 159-63, 165, 168f, 171f, 175-79, 180-84, 194-96, 207f, 210f, 234, 258, 260f, 263, 267, 270f, 273f, 276, 282, 287, 294, 308, 313, 357, 365f, 368, 370-74, 376-81, 386f, 389, 392f, 397, 400, 414, 2: 11, 14, 19, 22, 32, 35f, 43, 45, 113-114, 142-143, 184, 188, 201-02, 223-25, 287, 346, 367-76, 391f, 394
Danmarks Realskoleforening, årsmøde 1921 1: 270
Danmarks Realskoleforening, årsmøde 1928 1: 140
Danmarks Realskoleforening, årsmøde 1930 1: 154
Danmarks Realskoleforening, årsmøde 1931 1: 144
Danmarks Realskoleforening, årsmøde 1932 1: 145, 147, 156
Danmarks Realskoleforening, årsmøde 1935 1: 159
Danmarks Realskoleforening, årsmøde 1936 1: 160
Danmarks Realskoleforening, årsmøde 1936 1: 380
Danmarks Realskoleforening, årsmøde 1937 1: 160, 162f, 376
Danmarks Realskoleforening, årsmøde 1939 1: 155
Danmarks Realskoleforening, årsmøde 1941 1: 371
Danmarks Realskoleforening, årsmøde 1945 1: 165, 168

Danmarks Realskoleforening, årsmøde 1948 1: 138, 2: 184
Danmarks Realskoleforening, årsmøde 1955 1: 177
Danmarks Realskoleforening, årsmøde 1956 1: 181
Danmarks Realskoleforening, årsmøde 1956 1: 371
Danmarks Realskoleforening, årsmøde 1957 1: 372
Danmarks Skoleinspektørforening 1: 294
Danmarks Statistik 1: 26, 377, 391, 399, 2: 240, 250
Danmarksgades Kommunale Mellem- og Realskole (Danmark-Norgesgades Kommunale Mellem- og Realskole), Esbjerg 2: 343
Danmarksgades Skole (Holstebro Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 348
Danmarksgades Skole (Aalborg Kommunale Mellem- og Realskole i Danmarksgade) 1: 155, 2: 361
Danmarksgades Skole 2: 173
Danmarksgades Skole, Esbjerg 2: 295
danmarkshistorie, faget 1: 95, 438, 2: 60
dannelse (se også almendannelse) 1: 27, 36, 38, 83, 85f, 91, 98, 103, 112, 117f, 2: 55, 128f, 131, 142, 146f, 383-85, 390
dannelsesanstalt 1: 85
dannelsesborgerskab 1: 22
dannelsesforestilling 1: 264, 326-28, 334, 342, 2: 65-69, 71-80
dannelsesideal 1: 70
dannelsesinstitut 1: 86
dannelsesmiddel 1: 86
Dannelunde Centralskole 2: 330
dans 2: 84
Dansk Folkeparti 1: 231, 291
Dansk Forening for Hjem og Skole 1: 172
Dansk Friskoleforening 2: 240, 250, 254, 373
dansk grammatik 2: 202
Dansk Kvindesamfund 1: 149, 2: 113
dansk litteratur 2: 201
Dansk Magisterforening 2: 221
Dansk Pædagogisk Tidsskrift 1: 441
Dansk Sangstævne 1: 260
dansk sprogundervisning 1: 436f
dansk stil 1: 174, 182, 327, 329, 333f, 339, 347, 365-68, 374f, 434f, 2: 78
Dansk Vestindien 1: 86, 437-39, 442f, 2: 170, 295f
dansk, faget 1: 83, 88, 90, 94, 109, 113, 119, 144, 162, 169, 207, 214f, 217, 224, 227, 230, 233, 235, 238f, 247, 260, 276, 296, 308f, 319f, 325, 328, 340, 343, 366, 368, 374f, 378, 387f, 389, 393-95, 398, 401-06, 410-14, 418, 420-23, 425-27, 429, 433, 437-39, 442, 2: 85f, 130f, 133, 135, 137f, 147, 170, 191, 205, 214-17, 219f, 221, 243, 246, 283, 300f, 330, 385
dansk, mundtligt 1: 309, 319, 405, 418, 2: 221
dansk, skriftligt 1: 403, 422, 395, 403, 410, 420, 422f, 2: 147, 221
dansk, tillægsprøve i 1: 443
Danske Erhvervskvinders Klubber 1: 367
danske Handelsstands Fællesrepræsentation, Den 1: 152f, 2: 151
Danske Kancelli 1: 29, 244f, 2: 55
Danske Kvinders Erhvervsråd 1: 149
Danske Missionsselskab, Det 1: 439f
danske Missionsskole i Antung (Dandong), Den 1: 439f, 442, 2: 362
Danske Pigeskole, Den, forening 1: 115, 130, 149, 2: 19, 34, 95, 99, 102-04, 107, 113f, 117, 143-45, 216
Danske Realskoles Seminarium, Den 2: 15, 216-21, 223, 226
danske Selskabs Skole, Det 2: 299, 317
danske Skole i Göteborg, Den 1: 440-42
danske Skole i Lund, Den 1: 440-42
Danske Skoleforening for Sydslesvig, Den 1: 443
dansksprogede skoler 1: 431ff
dansksproget undervisning 1: 429ff
Daugård 2: 318
decentralisering 1: 193, 196, 238, 290, 297, 304, 307, 309, 314-18
deling 1: 196, 200, 205, 207, 297, 392, 400, 424
delt/udelt skole -> enhedsskole
Den danske Realskole, tidsskrift 1: 30, 107f, 115f, 123, 141, 160, 162f, 169, 175-77, 194, 197, 203, 234, 271-74, 276, 357, 374, 387, 2: 34f, 41, 162, 165, 168, 173, 181, 198-200, 202-03, 218, 221, 359f, 367, 369, 370-72
Den åbne Dør (kvindeorganisation) 1: 367
dialektik, faget 2: 128
differentieret undervisning 1: 166, 174f, 178, 181f

digital prøve 1: 418f
diktat, diktatstil 1: 387-90, 395, 422, 438
dimissionspenge 2: 37
dimissionsvidnedsbyrd 1: 338
dimittend 1: 331, 343, 351, 359f, 362f, 373, 391, 399
Direktionen for Universitetet og de Lærde Skoler -> Universitetsdirektionen
Direktoratet for Folkeoplysning, Frie Grundskoler m.v. 1: 313
Direktoratet for Folkeskolen(, Folkeoplysning) og Seminarier mv. 1: 214, 294-97, 302, 306, 318, 387, 389f, 408f, 413, 425
Direktoratet for Gymnasieskolerne 1: 413
disciplinering 1: 243 246, 251, 257, 348,
dispensation 1: 262
diætik 2: 66
DLF -> Danmarks Lærerforening
Dr. Priemesvejs Pigeskole -> Falkonergårdens Gymnasium
Dragør 2: 320
Dragør Skole (Dragør Kommunale Realskole) 2: 320
drama, faget 1: 215
Drejers Klub 2: 51
drengeklasse 2: 299
drengeskole 2: 102f, 107, 116
Dronninglund Private Mellem- og Realskole 2: 357
DSB 1: 156
Duborgskolen, Flensborg 1: 65, 431-33
dumpegrænse 1: 333f, 339
Dybvad 1: 375
Dybvad Private Mellem- og Realskole 1: 374, 2: 357
Dyhrs Skole, Slagelse 2: 181, 205, 249
dyrlæge 1: 324, 333, 334f
Dyssegårdsskolen, Gentofte 2: 321
Døttreskolen af 1791 1: 33, 2: 83f, 94, 122

E

E. Clemensens Skole, Esbjerg 2: 294
Ebeltoft 1: 355
Ebeltoft Kommunale Realskole (Ebeltoft Mellemskole) 1: 354, 2: 349
Ebeltoft Kommune 1: 317
Ecolé des mines 1: 52
Ecolé des ponts et chausses 1: 52
Ecolé du genie militaire 1: 52
Ecolé Polytechnique 1: 52
efter- og videreuddannelse 1: 258f
eftersidning 1: 348
efterskole 1: 205, 237, 239, 308, 312f, 319f, 399, 405, 2: 25, 77
efterskole, grønlandsk 1: 436
Efterskoleforeningen 1: 231
Efterslægtselskabet 1: 33, 47, 244, 324, 2: 54f, 60, 81-82, 87-88
Efterslægtselskabets Gymnasium (Efterslægtselskabets Skole) 1: 33f, 248, 324, 2: 51f, 54-59, 61, 63, 65-66, 79, 82, 87, 188, 154, 231, 311, 315
efteruddannelse 2: 186
Egegård Skole 2: 321
Egernførde 1: 432
Egeskolen 1: 226, 291
Egtved Kommune 1: 317
Egumvejens Skole, Fredericia 2: 344
Einheitsschule 1: 72
Einjährigen-Freiwillige-Prüfung 2: 340
Ejby Folke- og Realskole 1: 356, 2: 335
Ejbyskolen, Odense 2: 338
Ejderskolen, Rendsborg 1: 432
eksamen artium 1: 97, 324, 326, 337, 2: 75
eksamen, skriftlig 1: 432
eksamensafdeling 2: 296f, 315, 330
eksamensbekendtgørelse 1: 364, 373
eksamensforberedende klasse 2: 96, 120
eksamensfri mellemskole 1: 143, 152, 157f, 160, 165-67, 169-71, 174, 179-81, 192, 2: 78
eksamensindberetning 1: 278
eksamenskarakter 1: 371, 376, 2: 302
Eksamenskommission til afholdelse af almindelig Forberedelseseksamen for privatister 1: 252
eksamenskommission, eksamenskommissær 1: 105, 325, 330, 333f, 337f, 2: 69, 294
Eksamenskommissionen for almindelig Forberedelseseksamen 1: 105
Eksamenskommissionen for Privatister 1: 161, 178f, 273, 280, 356, 362f, 373
eksamenskursus -> præliminærkursus og realkursus
eksamensopgave (se også dansk stil, regne- og matematikopgaver) 1: 375, 402, 432f, 438f
eksamensopgivelse (se også pensum) 1: 305, 364, 442
eksamensoverbygning 2: 327

eksamensplan 1: 150, 171
eksamensplanlægning 1: 364ff
eksamensprotokol 1: 376, 378f, 439
eksamensresultat 1: 324f, 346, 358, 376
eksamensret 1: 247, 252-55, 257, 262, 263, 276, 278-81, 287, 4308, 351f, 354-56, 358, 407, 430-33, 439; 2: 284, 290f, 309-62
eksamenssamarbejde 2: 305
eksamenssnyderi 2: 358
eksamensspørgsmål, eksamenskrav 1: 263, 329, 331, 333, 337, 341
eksamensstatistik 1: 359ff, 363
eksamensstof 1: 351
eksamenstilsyn 1: 288, 290, 292, 306-08, 312
Ekstrabladet, avis 1: 140
Elben 2: 54
elektricisermaskine 1: 257
elektronisk prøve 1: 230
elementary school 1: 46
elevdifferentiering 1: 223
elevplan 1: 229
elevråd 1: 288
Elisabeth Andersens Skole, Helsingør 2: 324
Elisabeth Brøndsteds Skole, Aalborg 1: 200, 2: 361
Elise Smiths Pigeskole (Frk. Elise Smiths Højere Pigeskole), Århus 1: 198f, 236, 2: 87, 105, 117, 120, 137-39, 351f, 376
Ellebjerg Kommuneskole 2: 316
Ellekildeskolen, Lyngby 2: 191
Elverhøjens Skole 2: 321
embeds- og næringsborgerskab 1: 82
embedsborgerskab, embedsmand 1: 82f, 254, 256, 263, 329, 331-34, 342, 2: 70f, 87
Emdrup Kommuneskole 2: 316
Emdrupborg Forsøgsskole 1: 167, 204
Emdrupborg Kommuneskole 2: 316
Emdrupborg Skole 1: 275
En skole i bevægelse, forsøgs- og udviklingsprogram 1: 228
Engdalskolen (Brabrand Kommunale Mellem- og Realskole) 1: 354, 2: 354
Engelsborgskolen (Lyngby Kommuneskole) 2: 322
engelsk, faget 1: 20, 40, 81, 83f, 87f, 90, 92, 94f, 97, 113, 119, 138, 144, 146, 148, 150, 197, 207, 214-16, 224, 233, 236, 270, 277, 296, 314, 319, 325, 327, 329, 335, 339, 344f, 366, 373, 375, 388f, 394-96, 398, 401, 404-06, 410, 413, 420f, 423, 425f, 433, 437, 441, 2: 84-86, 130, 133, 135f, 147f, 151, 186, 200, 207, 212, 215-17, 220, 224f, 243, 246f, 300f, 336, 358, 385
engelsk, skriftligt (se også sprogstile) 1: 145, 148-50, 152, 161f, 327, 329, 364f, 367
engelsksproget undervisning 1: 437-39
Enghave Plads Kommuneskole (Istedgade Kommuneskole) 1: 275, 2: 313
Enghavevej Kommuneskole 2: 314
England 1: 45, 70, 82, 98, 2: 77, 108, 388
Englandskrige 2: 60
Engskolen, Herlev 2: 321
enhedsskole, delt/udelt skole 1: 101f, 109, 114, 159, 165-69, 171, 173, 176f, 180f, 183, 195f, 205, 207, 210, 216, 218, 223, 237, 357, 392, 400, 433, 2: 391
enhedsskole, vertikal 1: 85, 101f
enkeltfags-hf 1: 212
enkeltprøve 1: 193, 420, 423
entomologi, faget 2: 212
Ergänzungsschule 1: 71
erhvervsborgerskab 1: 130
erhvervsgeografi, faget 1: 277
erhvervsliv (realskolens forhold til) 1: 153ff, 157, 165, 267, 369f, 372, 377, 2: 133, 142, 144, 146, 149, 151, 153-154
erhvervsvejledning 2: 286
Esben Snare Skolen (Kalundborg Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 328
Esbjerg 1: 41, 145, 272, 2: 99, 170, 237-38, 282, 292-98, 305, 343
Esbjerg Byråd 2: 295-97
Esbjerg Gymnasium 2: 294-96, 343
Esbjerg Havn 2: 292
Esbjerg kommunale skolevæsen 1: 275
Esbjerg Kommune 1: 126, 317, 2: 293, 296
Esbjerg Købstad 2: 292
Esbjerg Private Mellem- og Realskole 1: 437, 2: 44, 99, 170, 198, 293-98, 305, 343
Esbjerg Skole 2: 293
Esbjerg Skolekommission 1: 127
Esbjerg Statsskole 2: 343
Esbjerg Vestre Skole 2: 343
Esbjerg Østre Skole 2: 343
Eskilstrup Centralskole 1: 293
Espergærde Kommunale Realskole 2: 324
evalueringshæfte 1: 398

Evalueringsinstituttet 1: 291
evalueringsmøde 1: 410f

F
F. Steenbergs Pigeskole 1: 261, 2: 104, 107-108, 112, 312
Fabersvejens Skole, Randers 2: 289
Fabian Society 1: 60
Fachhochschule 1: 72
Fachschule 1: 72
fagblok 1: 405
fagfordeling, fagfordelingsplan 1: 88, 90, 250, 279f, 302, 2: 220f
faghæfte 1: 216
faginspektør 1: 286, 288, 293
faginspektører for gymnastik, håndarbejde, sang, tegning, sløjd 1: 267, 277
fagkonsulent (se også faglige medhjælpere) 1: 216, 277, 288, 292-96, 306, 315, 317, 390, 393, 401, 409f
faglige medhjælpere (hos undervisningsinspektøren) 1: 36, 148, 247, 253, 268, 272-78, 281, 363, 366, 371, 375, 435, 442, 2: 19, 216
faglighed 1: 67, 70f, 74, 2: 128, 139, 142, 146, 153f, 168f, 173, 177, 179
faglærer 1: 40, 2: 183-86, 199-208
faglærereksamen, faglæreruddannelse 1: 26, 2: 216f, 223
fagmål 1: 193
fagplan 1: 109, 2: 128, 130, 133-34, 136, 139, 147, 154
fagtabel 2: 300
Fakse 2: 330
Fakse Borger- og Realskole 2: 330
Fakse Private Mellem- og Realskole 2: 235, 330
Falkenborgskolen (Frederikssund Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 324
Falkonergårdens Gymnasium (Marie Bobergs Skole, Dr. Priemesvejs Pigeskole) 1: 353, 2: 317
Fanø 2: 14
farmaceutisk eksamen, farmaceutstudium 1: 100, 152-55
Farmaceutiske Læreanstalt, Den 1: 96, 153-56, 248, 324, 333, 335, 2: 69
Farsø Kommunale Realskole 2: 354
Farum 2: 120
Farum Private Mellem- og Realskole 2: 120, 324
FDF 1: 260
femdagesuge 1: 201
Fengers Realskole -> Århus Private Realskole
feriekoloni 2: 286, 292
FFF -> Frie Folkeskolers Fællesråd
FGL -> Frie Grundskolers Lærerforening
filantropisme 2: 55, 65, 71
filmkundskab, faget 1: 215
Filosofisk Fakultet, Københavns Universitet 2: 221
Finansministeriet 1: 439, 2: 392f
Finansudvalget 2: 15, 18, 34
Finland 1: 66, 2: 101, 214
Finsensgades Skole -> Borgerskolen i Finsensgade
fiskeriklasse 2: 293
fjerde klasses hovedeksamen 1: 96, 100
Fjerritslev 2: 357
Fjerritslev Mellem- og Realskole 2: 357
Fladstrand Skole 2: 358
Flensborg 1: 429, 431f
Flensborg Avis 1: 433
Flensborg Latinskole 1: 429
Flensborg Overrealskole 1: 430
Flækkekommune 2: 339
Fløng Skole 2: 326
folkesang, faget 1: 95
folkeskolekonsulenten -> statsskolekonsulenten
folkeskoleloven af 1899 2: 18
folkeskoleloven af 1958 2: 45, 130, 133-35, 140, 371f
folkeskoleloven af 1975 2: 140, 146, 248, 373, 382, 204
folkeskoleloven af 1975, 1993 m.v. 1: 191, 195f, 201, 206, 208, 211, 214, 227, 230, 236f, 239, 286f, 291, 298, 301, 304, 306-08, 314f, 385, 401, 405, 411, 414, 427
Folkeskolen, tidsskrift 1: 30, 213, 282, 310, 2: 195, 222, 225
folkeskolens afgangsprøve (FSA) 1:196, 214-16, 306, 312f, 315, 391-394,399, 402, 404f, 407, 410-12, 414, 416, 419, 421-24, 426-28
Folkeskolens Forsøgsråd 1: 207, 237f, 414
folkeskolens udvidede afgangsprøve (FSU) 1: 214f, 219, 223, 225, 301, 306, 385-87, 391-402, 404f, 407f, 410-12, 416, 419, 421-24, 426-28

Folketinget 1: 195f, 206, 210, 212f, 217, 222, 224, 231, 234, 237, 253, 303, 309, 315f, 328, 2: 74,78, 213, 215
Folketingets skolelovsudvalg 1: 195f
Folketingets undervisningsudvalg 1: 211, 414, 2: 373
forberedelsesklasse 1: 120, 2: 284, 296, 301, 303
forberedelsesskole 1: 109, 2: 296, 336
forbundsskole 2: 330
forcensur 1: 411, 428
Forchhammervej Skole, København 2: 313
Fordelingssekretariatet for friskoler og private grundskoler 2: 204f
Forende Kirkeskoler i København, De 2: 313
Forenede Pigeskoler, De 2: 43, 113, 117
Forenede Præliminærkursus, De 1: 358
Foreningen af Friskoleledere i Storkøbenhavn og Købstæderne 2: 373
Foreningen af Katolske Skoler i Danmark 2: 318, 373
formale fag 2: 128f, 131, 153
Formidlerne 1: 231
formning, faget 1: 212, 215, 238, 296
Forskningsinstituttet for Pædagogik og Uddannelse 1: 304
forskole 1: 126, 2: 299
forskolelærerindeeksamen 1: 26, 2: 211, 226
forsteksamen, forstmand 1: 96, 100, 324, 333, 335, 2: 69
forsættelsesseminarium 2: 213f, 223
forsøgsarbejde -> skoleforsøg
forsøgsordning 1: 80, 130
forsøgsperiode 1: 34, 101
forsøgsplan for de lærde skole 1: 92
fortsættelsesklasse 1: 113, 117
fortsættelsesundervisning 2: 224
forældrebetaling 2: 37
forældremøde 2: 287
forældreretten 1: 205, 229
forældresamarbejde 2: 179
Forældreskolen -> Esbjerg Realskole
Forældreskolen, Århus 2: 351f
fotolære, faget 1: 215
frafald 1: 205, 208, 2: 296
Franckesche Stiftungen 1: 67f
françoise 2: 84, 86
Frankrig 1: 52, 74, 2: 58, 77, 129, 318
Frankrigsgade Kommuneskole 2: 242, 316
fransk, faget 1: 20, 81, 83f, 87f, 90, 92, 94f, 97, 113, 119, 144, 146, 148f, 214-16, 222, 233, 238, 270, 277, 296, 317, 324, 327, 329, 335, 376, 404, 406, 410, 420f, 434, 2: 84f, 104, 108, 121, 123, 130, 133, 136f, 147f, 186, 202, 212, 215f, 220, 225, 336
Franske Skole, Den -> Sct. Joseph-Søstrenes Mellem- og Realskole
Fraugde Centralskole 2: 335
Fredensborg 2: 324
Fredensborg Kommunale Realskole 2: 324
Fredensborg-Humlebæk Kommune 1: 317
Fredericia 1: 275, 355, 358, 370, 2: 344
Fredericia Borgerskole -> Købmagergades Skole
Fredericia Døtreskole (A. Krags Pigeskole) 2: 344
Fredericia Gymnasium (Fredericia Kommunale højere Almenskole) 2: 344
Fredericia Latin- og Realskole 2: 344
Fredericia Private Realskole 2: 225, 344
Frederik Barfoeds Skole 2: 237, 317
Frederiks Allés Skole -> Borgerskolen i Frederiks Allé
Frederiksberg 1: 166-68, 178, 180, 269f, 272, 361, 363, 2: 15, 19-21, 95f, 113, 120, 191f, 241, 315
Frederiksberg Gymnasium (Frederiksberg Latin- og Realskole) 2: 316
Frederiksberg Kommunale Mellem- og Realskole på Amicivej (Anna Barfods Skole på Frederiksberg) 2: 191, 317
Frederiksberg Kommune 2: 24, 213, 315-17, 352
Frederiksberg Kommunes præliminærklasser 2: 317
Frederiksberg Latin- og Realskole -> Frederiksberg Gymnasium
Frederiksberg Private Mellem- og Realskole 1: 77f, 2: 218f, 221, 316
Frederiksberg Realskole, Århus -> Den ny Skole
Frederiksborg Amt 2: 324f
Frederiksborg Amtsavis 1: 237, 240
Frederiksborg Amtskommune 1: 317
Frederiksborg Byskole (Hillerød Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 325
Frederiksborg Statsskole 1: 99, 102, 214, 238, 378, 2: 325

Frederikshavn 1: 355, 2: 17f, 94, 357f
Frederikshavn Gymnasium (Frederikshavn Højere Almenskole) 2: 357
Frederikshavn Kommunale Mellem- og Realskole (Frederikshavn Realskole) 1: 354, 2: 357
Frederikshavns Private Mellem- og Realskole -> Freys Skole
Frederikssund 2: 14, 34, 324, 370
Frederikssund Kommunale Mellem- og Realskole -> Falkenborgskolen
Frederikssund Private Mellem- og Realskole 1: 140, 182, 280, 2: 22, 35, 171, 216, 324
Frederikssundsvej Kommuneskole 2: 314
Frederiksted 1: 437, 439
Frederiksværk 2: 324
Frederiksværk Kommuneskole (Frederiksværk Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 324
Frederiksværk Private Realskole 2: 324
Fremmedlegionen 1: 347
fremmedsprog 1: 34, 37, 68f, 70, 72, 197, 207f, 222, 230, 236, 388f, 394, 396, 406, 410, 412, 423-25, 427, 2: 55, 86, 110, 121, 127-30, 133, 135-38, 147f, 196, 201f, 205, 214, 216f, 222, 224, 226
Fremskridtspartiet 1: 414
Freys Skole (Frederikshavns Private Mellem- og Realskole) 2: 357f
fri mellemskole -> eksamensfri mellemskole
fri skriftlig fremstilling 1: 396
Frie Folkeskolers Fællesråd (FFF) 2: 373
Frie Grundskoler, tidsskrift 1: 228, 231, 239, 427
Frie Grundskolers Fællesråd 1: 214, 231
Frie Grundskolers Lærerforening (FGL) 1: 220, 222, 229, 408, 2: 205, 369, 373, 392
Frie Skolers Lærerforening 1: 237, 313
frihåndstegning, faget 1: 94, 2: 300
Frijsenborg, grevskabet 2: 27
frikommuneforsøg 1: 290, 317
friplads 1: 244, 278, 2: 18, 21, 23, 25, 34, 36, 39, 284, 301
friskole 2: 25
friskoleloven 1: 229, 309, 312, 2: 25, 375
fristil 1: 402f, 389, 422
Frit Danmarks Lærergruppe 1: 168
Frk. -> Frøken
Frousings Skole, Svendborg 2: 336f, 339
Fru Busses Skole 2: 321
Fru Bärens Institut 2: 87
Fru Laursens Realskole (Fru Laursens Drenge- og Pigeskole), Århus 1: 275, 355, 2: 351
Fru Lunds Pigeskole, Hillerød 2: 325
Fru Seidelin og Kand. Andersens Pigeskole -> Aalborg højere Pigeskole
Fruens Bøge, Tingløkkeskolen 2: 335
Frydenlundskolen, Århus 2: 354
Frøken Elisabeth Lassens Pigeskole, Horsens 2: 349
Frøken la Cours Skole -> C. la Cours Skole
Frøken M. Schougaards og Frk. J. Friis' forenede Pigeskoler -> Frk. Meta Schougaards Pigeskole
Frøken Meta Schougaards Pigeskole (Frk. M. Schougaards og Frk. J. Friis' forenede Pigeskoler; Frkne Schougaards Skole) 2: 349
Frøken Mommes Pigeskole, Horsens 2: 349
Frøken Nic. Kochs Pigeskole -> N. Kochs Skole
Frøken Nisteds Pigeskole, Randers 2: 284f, 350
Frøken Ottilia Jespersens Pigeskole 2: 87
Frøken S. Milos Skole -> Pigeskolen H.C. Ørstedsvej 7B
Frøken Schmidt-Phiseldeck og Frk. Tiemroths Skole 2: 316
Frøken Seligmanns Skole -> Kirstine Seligmanns Skole
Frøken Steenbergs Skole -> F. Steenbergs Pigeskole
Frøken V. Valeurs Skole, Frederikshavn 2: 358
Frøkenerne Branners Skole, Slagelse 2: 329
Frøkenerne J. Leerbech og S. Milos Skole -> Pigeskolen H.C. Ørstedsvej 7B
Frøkenerne Olsen og Ostenfelds Skole (Nykøbing Pigeskole) 2: 104, 107, 332
Frøkenerne V. Laub og A. Salto's Pigeskole, Charlottenlund 2: 320
Frørup Centralskole 2: 335
Frøslev-Padborg Kommunale Mellem- og Realskole 2: 340
Fugloyarfjørður Skole 2: 362
Fuglsanggårdsskolen, Lyngby 2: 322
Fyens Stift Skolesamfund 2: 171
Fyn 1: 85, 356, 2: 95, 191, 282

Fyns Amt 2: 335
fysik (naturlære), faget (se også kemi) 1: 36f, 40, 81, 83, 85, 88, 90, 92f, 94, 97, 99, 113, 144, 149, 162, 207, 214-216, 233, 238, 248, 252, 254, 257, 259f, 278, 296, 298, 325, 329, 335, 339, 341, 343, 348, 388, 394, 404-06, 420f, 423, 2: 107, 130, 133, 135, 138, 145, 176, 183, 186, 200-03, 207, 212, 214-17, 224f, 249, 283, 291, 300f, 357, 379f, 385
fysisk afstraffelse 2: 243f
Fædrelandet, avis 2: 289
fædrelandshistorie 2: 60f
Fælles Mål 1: 227, 233, 235, 239f, 289, 314, 410, 423, 427f, 2: 154, 385
fælleselevråd 1: 292
fælleslærerråd 1: 292
Fællesorganisationen af Landkommuner med bymæssig Bebyggelse 2: 16
fællesskole 1: 433 (Sydslesvig), 2: 21, 93-99, 100f, 104f, 107f, 110, 113, 116, 118f, 122f, 292
Fællesudvalg I-II vedr. mellemskolen 1: 169f, 172, 381
Fællesudvalg vedr. forsøgsarbejde i skolen 1: 168
fællesundervisning 1: 19, 2: 170, 287, 289, 293f
Færøerne 1: 25, 38, 98, 367, 429, 433-37, 442f, 2: 362
Færøernes Gymnasium 1: 435
Færøernes Landsstyre 1: 436
Færøernes Mellem- og Realskole 1: 433
færøsk 1: 433-35
færøsk bygdeskole 1: 435
færøsk stil 1: 434
Føllenslev, Firhøjskolen 2: 326
Fåborg 2: 17, 335
Fåborg Kommunale Mellem- og Realskole 2: 335
Fåborg Private Mellem- og Realskole 1: 253-55, 257, 2: 73, 335

G

G. Andersens Realskole, Svendborg 2: 336, 338
Gammel Hellerup Gymnasium (Hellerup Latin- og Realskole) 1: 275, 2: 49f, 320
Gammel Holte Kommuneskole 2: 322
Gammel Lindholm Skole, Sundby-Hvorup 2: 361
Gammelby Skole 2: 343
Gammelholms Skole 2: 312
Gasværksvej Kommuneskole 2: 316
Gauerslund Kommune 1: 25
Gauerslund Skole 1: 356, 2: 344
Geelsgård Kostskole 2: 324
gejstligt skoletilsyn 1: 139, 269
Gelsted Kommuneskole 2: 335
Gemeinschaftsschulen (fællesskoler) 1: 433
genfortælling, genfortællingsstil 1: 365, 374, 388, 438
gennemsnitskarakterer 1: 161, 372, 376f
Gentofte 1: 178, 269, 275, 361, 363, 2: 241, 320f
Gentofte kommunale skolevæsen 1: 275
Gentofte Kommune 1: 31, 2: 24, 320, 352
Gentofte Skole 2: 321
Gentofte Statsskole 2: 320
geografi, faget 1: 81, 83, 85, 88, 90, 94f, 97, 113, 144, 149, 215, 247, 254, 257, 260, 277, 296, 324, 327, 329, 335, 339, 341, 388, 394, 421, 2: 55, 59, 66, 84f, 128-31, 133, 138, 215f, 219, 226, 283, 300f , 330
geologi, faget 2: 129, 215, 224
geometri, faget 1: 94, 154, 251, 278, 324, 329f, 334, 339, 341, 365, 376, 2: 128, 130, 142f, 145, 300
Gerbrandskolen 2: 316
Gerda Møllers Skole, Vejle 2: 346
Gerlev-Dråby Sogneskole (Gerlev-Dråby Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 324
Gesamtschule 1: 63, 65, 74
Gewerbe- und Techniker-Fachschulen 1: 71
Gewerbeschule 1: 72
Giersings Realskole (Odense Private Mellem- og Realskole) 1: 115, 2: 61-63, 72f, 202, 337
Gilleleje Kommunale Mellem- og Realskole 2: 324
Gistrup 2: 318f
Give Kommunale Realskole (Folke- og Realskole) 1: 354, 2: 344
Gjedved Seminarium 2: 200
Gjellerupskolen, Århus 1: 37, 41
GL -> Gymnasieskolernes Lærerforening
Gladsaxe 1: 213f, 2: 321
Gladsaxe Gymnasium 1: 206, 2: 321
Gladsaxe Skole (Gladsaxe Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 321

Glamsbjerg Eksamenskursus 1: 358
Glamsbjerg Fri- og Efterskole 2: 335
Glocksee-skole 2: 388
Glostrup 2: 321
Glostrup Kommunale Realskole 2: 321
Glostrup Private Realskole 2: 321
Glumsø 1: 275
Glumsø Private Mellem- og Realskole 2: 330
Glæsborg Skole 2: 349
Godthåbsgades Skole, Nørresundby 2: 361
Government School of Mines 1: 56
Gram (Gramby) Borger- og Realskole 1: 354, 430, 2: 340
grammar schools 1: 46, 56, 57, 58, 61
grammatik 2: 128, 148, 150
gratis skolegang 2: 283, 286f, 292, 295, 305
Grejs-Sindbjerg Centralskole 2: 344
Grenå 1: 219, 2: 349
Grenå Kommune 1: 168
Grenå Private Realskole 1: 34, 252
Grenå Vestre Skole (Grenå Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 349
Grenå Østre Skole 2: 349
Greve Privatskole 1: 310
Greve-Kildebrønde Centralskole 2: 325f
Greve-Kildebrønde Kommune 2: 326
Grindsted 1: 159, 2: 343
Grindsted Private Realskole (Grindsted Kost- og Realskole) 1: 354, 2: 343
Grindsted Søndre Skole (Grindsted Kommuneskole) 2: 343
Grove-Rasmussens Skole -> Asnæs Private Mellem- og Realskole
grundkursus 1: 216, 218, 400, 414
grundtvigianere 1: 260
Grundtvigs Hus 1: 181
Grundtvigsk inspiration 2: 116
Grundtvigsskolen 2: 316
gruppeundervisning 2: 383
græsk, faget 1: 83, 247
Græsted Kommunale Mellem- og Realskole 2: 324
Grøndalsvængets Kommuneskole 2: 314
Grønland 1: 25, 38, 429, 436f, 442f
Grønlands Skoledirektion 1: 436f
grønlandsk 1: 436f
grønlandsk erhverv og håndværk, undervisning i 1: 436
grønlandsk samfundslære 1: 436
grønlandsk skole 1: 436f
grønlandsk, skriftlig 1: 437
Grønlandske Hjemmestyre 1: 437
Grønlandsministeriet 1: 437, 443
Grå Betænkning, Den (1935) 1: 143, 145, 149-52, 160f, 169, 171, 271, 361, 370
Gråbrødre Skole (Roskilde Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 325
Grådybskolen 2: 343
Gråsten 1: 358
Gråsten Kommunale Mellem- og Realskole 1: 430, 2: 340
Gudme Skole 2: 335
Guldborgland Centralskole -> Halsted-Avnede
Gule Betænkning, Den (1943) 1: 150
Gunnar Jørgensens Skole 2: 317
Gustav Johannsens-Skolen, Flensborg 1: 432
guvernante 2: 84, 86
Gymnasieskolen, tidsskrift 1: 141, 145, 160, 169, 273, 370, 378
Gymnasieskolernes Lærerforening (GL) 1: 172, 176, 179, 221, 231, 237, 272, 377, 379, 2: 368, 372
gymnasium (det tyske) 1: 51
gymnastik, faget 1: 81, 83, 85, 88, 90, 109, 113, 207, 215, 217, 227, 233, 243, 247, 251, 254f, 257-60, 263, 269, 296, 341, 345, 365, 2: 49f, 130f, 138, 170, 186, 190, 215f, 219, 283, 300f, 350
gymnastiklærer 2: 186, 190
gymnastikplads 2: 300
gymnastiksal 1: 252, 259, 2: 291, 294, 352
Gørding Kommunale Realskole (Gørding Folke- og Realskole) 1: 354, 2: 344
Gørlev-Bakkendrup Centralskole 2: 326
Göteborg, Sverige 1: 440

H

H. Gregersens Skole -> Mellem- og Realskole for Drenge på H.C. Ørstedsvej
Haderslev 1: 85, 157, 272, 429, 431, 2: 340f
Haderslev Amt 1: 356
Haderslev Katedralskole 1: 429f, 2: 340
Haderslev Kommunale Realskole 2: 340
Haderslev Læreres Skole 2: 312
Haderslev og Omegns Private Realskole 1: 27, 238, 397, 405, 430, 2: 341
Haderslev Statseminariums Mellem- og Realskole 2: 341
Haderslev Tyske Privatskole 2: 342

Haderslev tysksprogede Kommunale Mellemskole 2: 342
Haderslev tysksprogede Privatskole 1: 431
Hadsten Private Mellem- og Realskole 2: 349
Hadsund Kommunale Realskole 2: 358
Hadsund Private Realskole 1: 354, 2: 358
Hadsundvejens Skole, Randers 2: 350
Hals 1: 151, 2: 358
Hals Kommunale Mellem- og Realskole (Hals Kommunale Realskole) 2: 358f
Hals Kommune 2: 358
Hals Kommuneskole 2: 358
Hals Private Realskole 1: 253-55, 354, 2: 358f
Halskovskolen 2: 329
Halsted-Avnede / Guldborgland Centralskole 2: 330
Hamborg 2: 53
Hammel Kommune 2: 26
Hammel Private Mellem- og Realskole (Hammel Realskole) 1: 253-55, 2: 26f, 349
Handels- og Kontoristforeningen 1: 150, 152
handelsakademi 1: 84, 94
handelsborgerskab 1: 22, 2: 52
handelsgeografi, faget 1: 81, 83, 2: 130f
handelshøjskole 1: 84
handelsregning, faget 1: 113
Handelsschule 1: 72
Handelstandens Centralforening 2: 151
handlingsplan 1: 292
Hanne Adlers Fællesskole -> Sortedams Gymnasium
Hans I. Hansen-Udvalget -> Mellemskoleudvalget af 1952
Hans Tavsens Gade Kommuneskole 2: 314
Hansted Skole 2: 316
Hasle Skole, Århus 2: 354
Haslev 1: 275, 2: 328, 327
Haslev Borger- og Realskole 2: 327
Haslev Gymnasium 2: 247, 327f
Haslev Private Mellem- og Realskole 2: 327
Hass's Skole -> Stenhus Kostskole
Hasseris Kommunale Mellem- og Realskole -> Stolpedalsskolen
Hauchs Latin- og Realskole 2: 312
Hauptschule 1: 62, 65, 72f. 75
Havnsø 2: 303
Havremarkens Kommuneskole (Husumgade Kommuneskole) 2: 314
Hedegårdens Skole, Roskilde 2: 325
Hedensted 2: 344
Hedensted Kommunale Mellem- og Realskole 2: 344
Hedensted Private Mellem- og Realskole 2: 291, 344
heldagsskole, heldagsskolegang 1: 225, 345, 2: 287
helhedsskole 1: 225, 2: 391
Hellerup 2: 95, 318
Hellerup Højere Pigeskole / Hellerup Højere Pigeskole og Gymnasium -> Hellerupgård Gymnasium
Hellerup Latin- og Realskole -> Gammel Hellerup Gymnasium
Hellerup Mellem- og Realskole 2: 321
Hellerup Skole 1: 275, 2: 321
Hellerupgård Gymnasium (Hellerup Højere Pigeskole, Hellerup Højere Pigeskole og Gymnasium) 2: 320
Hellig Kors Kirke Kommuneskole 2: 316
Helsinge Kost- og Realskole 2: 324, 386
Helsingør 1: 82f, 85, 89, 93, 2: 94, 324f
Helsingør Borgerlige Realskole 1: 93
Helsingør Gymnasium (Helsingør Højere Realskole, Helsingør Latin- og Realskole) 1: 89, 93, 96, 248, 2: 324
Helsingør Lærde Skole 1: 89, 93, 97
Helsingørs Borgerlige Forening til Udbredelse af Realkundskaber 1: 82, 92f
Hendriksholm Skole 2: 322
Henrik Madsens Skole -> Skt. Jørgens Gymnasium
Henrik Smiths Skole 2: 315f
Herfølge Centralskole 2: 325
Herlev 2: 321
Herlev Kommune 1: 317
Herlev Kommuneskole 2: 321
Herlufsholm 2: 42, 331
Herlufsholm Kommunale Mellem- og Realskole 2: 331
Herlufsholms Skole 2: 331
Herning 2: 38, 346, 348
Herning Gymnasium (Herning Højere Almenskole) 2: 38, 348
Herning Kommunale Mellem- og Realskole 2: 348
Herning Kommune 2: 38
Herning Private Realskole 1: 252, 2: 38f, 74, 348
Herningholmskolen 2: 348

Hertug Hans Skole, Haderslev 2: 341
Hesselager Kostskole (Hesselager Latin- og Realskole) 2: 335
Hillerød 1: 155, 182, 378, 2: 104, 110f, 117, 325
Hillerød Byråd 2: 171f
Hillerød Kommunale Mellem- og Realskole -> Frederiksborg Byskole
Hillerød Private Pigerealskole -> Marie Mørks Skole
Hillerødgade Kommuneskole 2: 314
Hillerødsgade Skole, København 2: 235
Hillerødsholmskolen 2: 325
Hindholm Private Mellem- og Realskole 2: 331
Hindsgavl, Fyn 2: 215
Hinnerup Private Mellem- og Realskole (Hinnerup Realskole) 2: 170, 294, 296, 349
Hiort Lorenzen-Skolen, Slesvig 1: 433
Hirtshals Kommunale Mellem- og Realskole 2: 359
historie, faget 1: 81, 83, 85, 88, 90, 94f, 102, 113, 144, 149, 215, 217, 235, 238, 244, 247, 260, 270, 296, 313, 324f, 329, 331, 335, 339, 341, 343, 345, 388, 394, 421, 424, 436, 2: 55, 58-60, 66, 84f, 110, 117, 121, 129f, 133, 135 138, 214, 216f, 219f, 243, 283, 300f, 330,
Historisk Samfund i Fyns Stift 2: 175
Hjembæk-Svinninge Kommune 2: 304
hjemkundskab, faget 1: 215, 395f
hjemmearbejde 1: 345, 2: 140
Hjortespring Skole 2: 321
Hjørring 1: 107, 2: 359f
Hjørring Gymnasium (Hjørring Højere Almenskole) 2: 359
Hjørring Private Mellem- og Realskole (Hjørring Private Pigeskole) 2: 15, 73, 359f, 368
Hobro 2: 360
Hobro Kommunale Mellem- og Realskole -> Søndre Skole
Hobro Kommune 1: 317
Hobro Nordre Kommuneskole 1: 354
Hobro Private Realskole 1: 257, 2: 360
Hobrovejens Kommunale Mellem- og Realskole (Randers Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 350
Hobrovejens Skole, Aalborg 2: 361
Holbergskolen 2: 316
Holbæk 2: 298, 326f
Holbæk Amt 2: 318
Holbæk Amtsråd 2: 301
Holbæk Amtstidende 1: 272
Holbæk Borger- og Realskole 2: 299
Holbæk Kommunale Mellem- og Realskole -> Slotsmarksskolen
Holbæk Private Realskole (Sindbæks Skole) 2: 236f, 299, 328, 383
holddannelse 1: 223, 227
Holeby Realskole 2: 331
Holme Skole 2: 354
Holmegård Kommune 1: 317
Holmegårdsskolen, Hvidovre 2: 322
Holsedore Pigerealskole 2: 192
Holstebro 1: 177, 2: 346, 348
Holstebro Kommunale Mellem- og Realskole -> Danmarksgades Skole
Holstebro Kommune 1: 125
Holstebro Private Realskole 1: 252, 2: 348
Holsted Folke- og Realskole (Holsted Byskole) 2: 344
Holsteinsgade Kommuneskole (Østerbros Højere Pigeskole, Den Kommunale Pigeskole i Rosenvænget) 2: 314
Holsten 1: 98
Holte Gymnasium (Holte Private Mellem- og Realskole) 2: 322
horisontal enhedsskole 1: 101
Hornbæk Kommuneskole 2: 325
Hornslet 1: 33, 2: 349
Hornslet Centralskole (Hornslet Kommunale Eksamensskole) 1: 33, 2: 349
Hornslet Private Realskole 1: 355, 2: 349
Horsens 1: 145, 165f, 168f, 176, 178, 275, 355, 2: 15, 94, 200, 349
Horsens Folkeblad, avis 1: 198
Horsens Kommunale Mellem- og Realskole -> Borgerskolen i Skolegade
Horsens Realskole (Horsens Borgerlige Realskole) 1: 354, 2: 349
Horsens Statsskole (lærde Skole) 1: 99, 141f, 145, 2: 349
Horslunde 2: 330
Horslunde Private Realskole 2: 299, 330f
Horslunde Sogn 2: 330
Hostruphuse Kommunale Realskole -> Nordre Skole, Hobro

Hotherskolen -> Hårlev
Hovedgård Private Mellem- og Realskole 2: 349
Humble Centralskole 2: 336
Humble Private Mellem- og Realskole 2: 336
Humlebæk Skole 2: 325
Hummeltofteskolen, Lyngby 2: 322
Hundested Kommunale Mellem- og Realskole 2: 325
Hurup Kommune 2: 15
Hurup Private Mellem- og Realskole (Hurup Private Realskole) 2: 15, 354
husgerning, faget 1: 144, 148, 161, 261, 2: 108f, 170, 191, 297
husholdnings- og håndarbejdsskole 1: 231, 313, 428, 2: 25
Husum 1: 429, 433
Husum danske Skole 1: 432
Husum Kommuneskole 2: 314
Husumgade Kommuneskole -> Havremarkens Kommuneskole
Hvalsø Skole 1: 37, 2: 325f
Hvidbjerg Private Realskole (Hvidbjerg Kost- og Realskole) 1: 354, 2: 348
Hvidovre 1: 272, 2: 321f
Hvidovre Kommuneskole -> Sønderkærskolen
Hylleholt 2: 331
Hylleholt Kommunale Folke- og Realskole 2: 331
Hylleholt Private Realskole 2: 331
Høed Forskole 2: 299
Højbergs Private Realskole, Helsingør 2: 324
Højby Centralskole 2: 328
Højdevangens Kommuneskole 2: 314
Høje-Taastrup 2: 322
højere forberedelseseksamen 2: 78
Højre 2: 170
højskole 1: 95, 258, 2: 25, 77, 214
Højskolebladet 1: 117
Højstrupskolen, Odense 2: 335, 338
Højvangskolen, Glostrup 2: 321
Høng Eksamenskursus 1: 358
Høng Private Mellem- og Realskole 2: 303, 328
Hørsholm 2: 325
Hørsholm Kommuneskole (Hørsholm Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 325
Hørsholm Private Mellem- og Realskole 2: 325
Hørve Skole 2: 332
Haahrs Skole, Svendborg 2: 337, 339
håndarbejde, håndgerning, faget 1: 148, 161, 215, 261, 269, 336, 365, 394, 396, 2: 84f, 104, 108, 110, 121, 123, 130, 138, 186, 216, 245, 291, 301
håndarbejdslærerinde 2: 186
Hårby Folke- og Realskole 1: 356, 2: 336
Hårlev, Hotherskolen 2: 332

I

Ida Holst's Pigeskole, Svendborg 2: 17, 37, 336-38
Ikast Vestre Skole (Ikast Kommunale Mellem- og Realskole 2: 348
Indenrigsministeriet 1: 335
Indien 1: 429, 440
individuel undervisning 2: 176
indoktrinering 1: 213f, 216, 394, 426
Indre Mission 2: 328
indskrivningspenge 2: 37
Industribygningens Latin- og Realskole -> Skt. Jørgens Gymnasium
Ingeborg Helms Skole -> Aurehøj Statsgymnasium
Ingerslev Boulevards Skole -> Borgerskolen på Ingerslev Boulevard
Ingrid Jespersens Skole 1: 353, 2: 107-108, 117, 120, 190, 312
inspektionsberetning 1: 257
inspektør 1: 244, 323f
Institut Sankt Joseph 2: 319
instruktionskursus 1: 268, 271f, 279
Integrierte Gesamtschule 1: 65
intelligensreserve 1: 102, 200, 389f
Islev Skole 2: 322
Istedgade Kommuneskole -> Enghave Plads Kommuneskole
items 1: 395, 411
Ivigtut 1: 437

J

J. Ingwersens og H. Ellbrechts Skole 1: 353, 2: 312
J.C. Jensens Realskole 2: 338
J.Cl. Todes Døtreskole 1: 33
J.H. Teisens Højere Pigeskole 2: 317
J.V. Jessens Latin- og Realskole -> Skt. Jørgens Gymnasium
Jagtvejens Kommuneskole 2: 314

Japan, japanesere 1: 340
Jeanne d'Arc Skolen -> Sct. Joseph-Søstrenes Mellem- og Realskole
Jels Folke- og Realskole 1: 356, 2: 341
Jena-Plan 1: 72
jernbane 1: 280, 327, 2: 282, 292, 299, 326, 330f, 346,
Jernbanegades Skole, Næstved 2: 333
Jernbanegades Skole, Odense 1: 364, 2: 338
Jerne Kommunale Mellem- og Realskole 2: 175, 343
Jerne-Skads Sogneråd 2: 292f
Jerslev, Hvidebækskolen 2: 328
Jes Kruse-Skolen, Egernførde 1: 432
jesuit 2: 318
jesuitterskole 2: 388
Jesus Kristus 1: 323
Joakim Larsen Skolen 2: 317
Johannes-skolen 1: 397
Johannesskolen, Frederiksberg 2: 317
Jonstrup Seminarium 1: 275, 291, 2: 218
jordbundslære, faget 2: 212
Juelsminde Kommunale Mellem- og Realskole 2: 344
jura, jurist 1: 96, 261, 324, 333-37, 2: 69
juridisk eksamen for ustuderede 1: 100, 154, 156
Justitsministeriet 1: 335f
Jyderup 1: 41, 2: 282, 298-305
Jyderup Drengeskole 2: 299
Jyderup hovedskole 2: 299
Jyderup Kommune 2: 298
Jyderup Pigeskole 2: 299
Jyderup Private Heldagsskole 2: 304
Jyderup Private Mellem- og Realskole 2: 298-305, 328
Jyderup Privatskole 2: 304
Jyderup Sogn 2: 299, 303
Jyderup Stationsbys Pogeskole 2: 301
Jyderup-Holmstrup Kommune 2: 299
Jylland 1: 85, 367, 2: 191f, 282, 2: 95, 352
Jyllandsposten 1: 207, 237
jøde (se også Mosaisk Troessamfund) 2: 55

K

K. Sørensens Skole, Esbjerg 2: 294
Kaj Munk-Skolen, Kappel 1: 432
kalligrafi, faget 1: 324
Kalundborg 2: 298, 303, 328
Kalundborg Gymnasium 2: 328
Kalundborg Kommunale Mellem- og Realskole -> Esben Snare Skolen
Kalundborg Private Mellem- og Realskole -> Lundemarksskolen
Kalvehave Skole 2: 332
Kapelvejens Skole, København 2: 234, 313
Kappel 1: 432
Kappel Kommune 1: 297
Kappelborgskolen (Skagen Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 360
Kaptajn Johnsens Skole 2: 317
karakterbog, meddelelsesbog 1: 346f
karakterer, daglige 1: 346, 2: 287
karakterer, karakterskala, årskarakterer 1: 324-27, 329f, 339, 346
karakterfordeling 1: 411, 416f
karaktergennemsnit 1: 146, 153, 269
karaktergivning 1: 146-48, 169, 171, 370, 372-81, 210, 385f, 408, 411-14, 416, 419, 428, 438, 2: 247f
karaktergivningskursus 1: 377f
karakterniveau 1: 323, 330, 339, 341
karakteropdragelse 1: 259
karakterskala 1: 147, 370, 376-81, 401, 413f, 417f, 428
karakterudregningsapparat 1: 380f
Karen Kjærs Skole -> Nørre Gymnasium
Karise Kost- og Realskole (Karise Private Realskole) 2: 195-97, 332
Karlslunde Skole 2: 326
Kastrup Kost- og Realskole 2: 323
Kastrup Skole 2: 323
kateketer, grønlandske 1: 436
Katolsk Centralskole 2: 316, 318
katolsk skole 2: 294, 318
Katrinebjergskolen, Århus 1: 184, 2: 354
Katrinedalskolen 2: 316
kemi, faget (se også fysik) 1: 37, 66, 88, 90, 92f, 97, 162, 323, 329, 343, 345, 2: 58, 66, 130, 133, 135, 186, 201f, 216f, 220, 224, 226
Kerteminde 1: 357
Kerteminde Borger- og Realskole 1: 169, 2: 336
Kerteminde Højskole 2: 215
Kettevejens Kommunale Skole -> Sønderkærskolen
KFUM's Seminarium 2: 216, 221
KFUM/K 2: 221
Kiel 1: 443

Kildegård Gymnasium 2: 313
Kildegård Privatskole 2: 159f, 388
Kina 1: 439f, 442, 2: 362
Kirke Hyllinge Skole 2: 326
Kirkebjerg Kommuneskole 2: 316
Kirkegaards Skole (Kirkegaards Real- og Højere Borgerskole/Kirkegaards Realskole) 2: 351
Kirkeministeriet 1: 436
Kirketorvets Mellem- og Realskole for Drenge -> Vejle Kommunale Mellem- og Realskole for Drenge
Kirsebærhavens Skole 1: 491, 2: 316
Kirstine Seligmanns Skole (Frk. Seligmanns Skole) 2: 97, 346
Kjellerup Kommunale Mellem- og Realskole 2: 354
Kjellerup Kommune 1: 317
Kjellerup Private Mellem- og Realskole 2: 354
Kjellerupgades Skole, Aalborg 2: 361
Kjær og Lyngbyes Skole 1: 107, 118, 2: 19, 312
Kjøbenhavns Undervisningsanstalt 1: 358
klage 1: 409
Klaksvík 1: 434f
Klaksvík Kommunale Mellemskole 2: 362
Klare Mål 1: 239, 410
klassens time 1: 215f
klasseundervisning 1: 346
klassificering 1: 298
klassiske sprog 1: 325, 327, 334, 348, 2: 67, 71, 75, 128f, 131, 135
Kloster Berge (Magdeburg) 1: 68
Klostergades Skole (Vejle Kommunale Mellem- og Realskole for Piger; Vejle Pigemellemskole) 2: 346
Klostermarksskolen/Klostermarkens Skole, Aalborg 2: 361
Klostervængets Kommuneskole 2: 314
KMK -> Kultusministerkonferenz
Knabstrup 2: 303
Kolding 1: 109, 207, 355, 2: 140, 345
Kolding Døtreskole af 1881 2: 345
Kolding Gymnasium (Kolding Højere Almenskole) 2: 73, 345
Kolding Latin- og Realskole (se også Vejle Amts Højere Realskole) 1: 109f, 139
Kolding Lærde Skole 1: 98, 110
Kolding Private Realskole 1: 354, 2: 140, 168-72, 177, 179, 202, 287, 345
Kolind 1: 358
Kommissionen for det højere danske Skolevæsen i Sverige 1: 442f
Kommissionen vedrørende den højere Undervisning (betænkning 1930) 1: 139-44, 148, 153f, 185
Kommissionen vedrørende det højere skolevæsen af 1928 2: 224
Kommissionen vedrørende et fortsættelsesseminarium 2: 214
kommunalbestyrelse 1: 249, 288, 292, 301, 304-07, 315f, 407
Kommunale Belønnings- og Betalingsskole i Istedgade, Den 2: 312, 315
Kommunale Fraktion, Den 2: 373
Kommunale Gymnasieskolers Lærerforening, De 1: 212, 237
Kommunale Højskole, Den 1: 219
Kommunale Pigeskole i Rosenvænget, Den -> Holsteinsgade Kommuneskole
Kommunale Realskoleforening, Den (se også Den Kommunale Franktion) 1: 156, 185, 287, 2: 16, 175, 195, 224, 370f, 373, 375
kommunalisering 1: 224, 301
kommunalreform 1: 207, 229, 288, 292, 294, 301, 305, 308
Kommuneforeningen 1: 219
Kommunernes Landsforening (KL) 1: 290, 298, 304
kommunesocialisme 2: 283, 292
Komtesse Moltkes Pigeskole 2: 34, 312f
Kongelige Opfostringshus og den Thorupske Stiftelse, Det 2: 324
Kongelige Vajsenhus, Det 2: 316
Kongelige Veterinær- og Landbohøjskole, Den 1: 20, 100, 124, 152-54, 248, 2: 69
Kongevejens Skole, Lyngby 2: 322
Kongeåen 1: 268
Kongsted, Møllevangskolen 2: 332
Konservative 1: 159, 171, 173, 181, 195, 224, 227, 289, 393, 403f, 414, 2: 292, 391
Konsistoriet, Københavns Universitet 2: 221
Korinth, Brahetrolleborg Kommune- og Realskole 2: 336
Kornerup-Svogerslev Centralskole 2: 326
Kornmod Private Realskole, Silkeborg 1: 355-57, 2: 351
korporlig afstraffelse 1: 202, 324
Korsager Kommuneskole 2: 316
Korsløkkeskolen, Odense 2: 338

Korsvejens Skole, Tårnby 2: 323
Korsør 2: 199, 284, 328f
Korsør Byskole 2: 329
Korsør Kommunale Mellem- og Realskole 2: 174, 199, 328
korte pædagogiske kurser 2: 215f
kostskole 2: 331, 358
Kotagiri, Indien 1: 440
Kragelundsskolen, Højbjerg 2: 354
Kragsbjergskolen, Odense 2: 338
Kregme Centralskole 2: 325
Kristeligt Dagblad 1: 162
Kristeligt Folkeparti, 1: 211, 414
kristendomsundervisning -> religion
Kristrup Kommunale Mellem- og Realskole 2: 349
Krogsbølle, Nordfyns Realafdeling 2: 336
kulturel kapital 1: 27
kulturhistorie 2: 60
Kultusministeriet 1: 29f, 92, 100f, 110, 112, 126, 246-49, 253f, 260f, 337, 342, 433, 438, 2: 17f, 22, 28, 32, 75, 94, 212-14, 216, 284, 294, 301, 368
Kultusministerkonferenz (KMK) 1: 63
Kungliga Gymnastiske Centralinstitut i Stockholm, Det 1: 258
Kunstakademiet 1: 88, 2: 190
KUP-projektet 1: 224, 238, 400, 412, 424, 426, 428
kursus -> præliminærkursus og realkursus
kursusdeling 1: 216, 218, 400, 415
kvalitetsrapport 1: 229, 289, 292, 307, 315f
Kvindelig Fremskridtsforening 2: 113
kvindelig valgret 1: 26
kvindeuddannelse, pigeundervisning 1: 261f, 335f
Kværkeby Kommune 2: 327
Kværndrup Kommune- og Realskole 2: 336
København 1: 24f, 33, 91, 107f, 115, 118, 120, 126f, 244, 258, 334f, 2: 15, 19-21, 32, 41, 43, 52, 58, 69, 93-99, 101, 104, 106, 108, 112f, 121, 134, 136, 141, 143, 151, 152, 163, 191f, 194, 221, 234, 241, 249, 282, 285, 294, 299, 368
København-Bonn-erklæringerne 1: 431, 2: 340
Københavns Amt 1: 317, 2: 317-23
Københavns Borgerrepræsentation 1: 164f
Københavns Kommune 1: 127, 286, 2: 24, 213, 311-16, 352
Københavns Kommunelærerforening 1: 152, 162, 2: 368
Københavns Kommunelærerindeforening 1: 152, 162, 2: 368
Københavns Kommunes Præliminærkurser 1: 339, 358
Københavns Kommuneskole, tidsskrift 1: 164, 2: 225
Københavns Råd- og Domhus 1: 48
Københavns skoledirektør 1: 162f, 335, 338
Københavns Universitet 1: 85, 91, 96f, 98, 251f, 324f, 337, 2: 59, 67, 69,75, 216, 221f, 225, 299
Købmagergades Skole (Fredericia Borgerskole) 2: 344
Købmandsskolen 2: 151
Køge 1: 80, 2: 326f
Køge Borgerskole 1: 80
Køge Bugt Privatskole 1: 310
Køge Byråd 2: 174
Køge Kommunale Mellem- og Realskole -> Tøxens Skole
Køge Private Realskole 1: 310
Køgtbugtområdet 2: 326
Köningsberg 2: 66
kønsopdelt undervisning 2: 95, 100, 120

L

L. Begtrups Skole 2: 324
L. Hansens Pigeskole, Helsingør 2: 324
L. Jacobsen Realskole på Nørrebro 2: 312
Lagtingets Præliminærkursus 1: 435
land- og husvæsen, faget 2: 58
landbrugsskole 2: 25
landinspektør, landmåler, landmåling 1: 100, 324, 333, 335, 2: 69, 226
Landkadetakademiet 1: 85, 91
Landkadetkorpset 1: 91
Landsarkivet for Sjælland 1: 439
Landsforeningen af 10. klasseskoler i Danmark 1: 231
Landstinget 1: 249
Langebæk Kommune 1: 317
Langeland, grevskabet 2: 27, 43f
Langelinies Skole, Vejle 2: 347
Langå Private Mellem- og Realskole 2: 349
Larslejsstræde Skole -> Nørrevold Skole
latin, faget 1: 67, 70, 83, 94f, 215-217, 247, 296, 317, 393f, 2: 128, 131, 133, 136-137, 147f

latin, tillægsprøve 1: 148, 154f, 277
latinprøve, den lille 1: 388, 394
Laura Engelhardts Skole -> Rysensteen Gymnasium
Laura Smiths Pigeskole, Vordingborg 2: 333
Lawaetz's Kostskole -> Bagsværd Kostskole og Gymnasium
legemlig opdragelse 1: 119
legemlig straf 2: 287
legemsøvelser -> gymnastik
Lehns Skole, Svendborg 2: 336, 338
Lejre 1: 157
lejrskole 2: 164, 176
Lemvig 2: 346, 348
Lemvig Kommunale Mellem- og Realskole 2: 348
Lemvig Kommuneskole 2: 248
Lemvig Private Realskole 2: 44, 348
Lergravsvej Kommuneskole -> Sundpark Kommuneskole
levekundskab 2: 58
Liaodung-halvøen 1: 439
Lille Næstved Skole 2: 332
Lille Værløse Skole 2: 322
Lillebæltsbroen (stilemne) 1: 367
Lillerød 1: 294
Lillerød Kommuneskole 2: 325
Limfjorden 2: 358
Lindegårdsskolen, Lyngby 2: 322
Lindeskolen (Ballerup Private Realskole) 2: 320
Lindevangensskolen, Frederiksberg 2: 317
Lingske gymnastik, Den 1: 258
linjefag, linjefagsuddannelse 1: 226, 2: 186, 204, 207
Linnésgades Latin- og Realskole -> Østersøgades Gymnasium
litteraturhistorie 1: 325, 261, 2: 60
logik 2: 58
lokaleforhold 1: 245, 247, 252, 254f, 262
Lolland-Falster 1: 118, 272, 293, 372, 2: 27, 95, 282, 330
Lolland-Falsters Stiftstidende, avis 1: 272
lommeregner 1: 230
London 1: 59, 334
Louise Wintelers Skole -> Skt. Knuds Skole
Louiseskolen, Haderslev 2: 341
lovgivning, faget 1: 95
Ludwig Andresen-skolen (Tønder tyske Privatskole) 2: 340, 342
Lumby Skole 2: 336
Lund, Sverige 1: 440f
Lundby Private Realskole 2: 332
Lunde 2: 214
Lundemarksskolen (Kalundborg Private Mellem- og Realskole) 2: 299, 328
Lundtofte Skole 2: 322
lycée 1: 53
Lyceum (Store Kongensgades Latin- og Realskole) 2: 312
Lyceum, Nørrebros Latin- og Realskole 2: 312
Lykkebo Kommuneskole 2: 316
Lyngby 1: 108, 2: 322
Lyngby Borger- og Realskole 1: 102
Lyngby Kommuneskole -> Engelsborgskolen
Lyngby Private Realskole 1: 254, 2: 207, 252, 393
Lyngby Privatskole 400
Lyngby Statsskole (Lyngby Private Mellem- og Realskole, Lyngby Højere Almenskole) 2: 322
Lynge Centralskole 2: 325
lærebøger, læremidler 1: 250f, 260f, 263, 328 341, 343, 345
lærerindeuddannelse, lærerindeeksamen 1: 26, 2: 110, 114, 117, 211, 216, 2: 226
Lærernes Centralorganisation (LC) 1: 221, 313, 2: 373, 392
lærerråd 1: 208, 210, 216, 288, 291f, 301f, 310, 387
læreruddannelse 1: 97, 252, 256, 335, 337
læreruddannelsesudvalg 2: 225
læringsmiljø 2: 389
lærlingeuddannelse 1: 392
læseplan 1: 143f, 178, 193, 196, 207f, 216, 235, 279f, 296, 298, 303, 394, 2: 185
Læseplansudvalget 1: 207, 295, 392, 425
læsning, faget 2: 84, 191
Læssøesgades Skole -> Borgerskolen i Læssøesgade
Læsø 1: 280
Læsø Private Realskole 1: 280, 356, 2: 360
Løgstør 2: 360
Løgstør Kommunale Mellem- og Realskole 2: 360
Løgstør Private Realskole 2: 360
Løgumkloster Kommunale Realskole 1: 354, 2: 341
Løjt Kirkeby Kommunale Realskole 1: 354, 430, 2: 341

Løjtegårdsskolen, Tårnby 2: 323
Løkken Private Mellem- og Realskole 2: 78, 360
løn- og ansættelsesforhold 2: 194-98, 202, 204
lønningsloven af 1908 2: 34
Løsning Kommunale Folke- og Realskole 2: 345

M

Madam Lindes Institut 2: 87f, 231
Madam Thonboes Institut 2: 84, 87f, 231
madammeskole 2: 352
Madvigske Skoleordning af 1850, Den 1: 97
Magleby Private Realskole 2: 332
Maglegårdsskolen, Gentofte 2: 321
Magnus Grammar School, Newark 1: 45
Manchester 2: 77
Manchuriet 1: 439
Margrethe Dodts Pigeskole 2: 312, 315
Mariager 1: 269, 355
Mariager Kommunale Borger- og Realskole 1: 354, 2: 349
Maribo 1: 272f, 2: 15, 330, 332
Maribo Amt 1: 297
Maribo Gymnasium (Maribo Kommunale Mellem- og Realskole) 1: 272, 2: 332
Maribo Private Mellem- og Realskole 2: 332
Mariboes Realskole 1: 248, 2: 163, 312
Marie Ammentorps Pigeskole 2: 312
Marie Bobergs Skole -> Falkonergårdens Gymnasium
Marie Jørgensens skoler 2: 239, 338
Marie Knuhtsens Skole 2: 328
Marie Kruses Skole 1: 353, 378, 2: 19, 120, 143, 214, 312
Marie Mørks Skole (Hillerød Private Pigerealskole) 1: 352, 378, 2: 110f, 117, 120, 171f, 248, 325
Marielystskolen (Marielyst Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 321
Marienberg Skole, Vordingborg 2: 333
Markholt-Olesens Realskole, Fredericia 1: 275, 354, 2: 344
Marselisborg Gymnasium (Marselisborg Skole, Marselisborg Kostskole) 2: 351
Marstal Kommunale Mellem- og Realskole 2: 336
maskinskrivning, faget 1: 39, 215, 395f, 401, 410, 427
Masnedsund Kommunale Skole 1: 126
matematik, faget (se også regning) 1: 27, 40, 81, 83, 85, 87f, 90, 92, 94f, 97, 99, 113, 138, 144, 149, 154, 158f, 162, 164, 176, 278, 207, 214-216, 218, 224, 227, 233, 235, 296, 324, 327, 329f, 341, 343, 365ff, 371f, 387-89, 394f, 397f, 401, 404-06, 410-13, 420f, 423, 425-27, 433, 437-39, 2: 65-68, 71, 104, 107f, 127-31, 133, 135, 137f, 140, 153f, 168, 176, 186, 199-202, 205, 207, 212, 214-17, 219, 221, 224f, 226, 283, 300, 358, 385
matematikopgave 1: 368-73, 439
matematisk-naturvidenskabelig linje 1: 245, 250, 335
Matthæusgade Kommuneskole 2: 314
Meddelelser ang. de lærde Skoler/højere Almenskoler 1: 30, 358, 2: 302, 234
medhjælpere hos undervisningsinspektøren -> faglige medhjælpere
mekanik, faget 1: 81, 2: 128-30
Mekaniker skolan 1: 55
Melchiors Borgerskole 1: 334, 2: 312
Mellem- og Realskole for Drenge på H.C. Ørstedsvej (H. Gregersens Skole) 1: 270, 2: 315f
Mellem- og Realskolen for Piger (Dagmar Nielsens Pigeskole), Frederiksberg 2: 317
mellemskoleelevernes sociale sammensætning 2: 230-41
mellemskolelærereksamen 2: 221
mellemskoleprøven -> optagelsesprøve, mellemskolen
Mellemskoleudvalget af 1952 (Hans I. Hansen-Udvalget) 1: 169, 171f, 175f, 179
merkantilisme 1: 67, 70
Metropolitanskolen 1: 99, 131, 251, 2: 42, 312, 315
Middelfart 2: 336
Middelfart Kommunale Mellem- og Realskole -> Vestre Skole
Middelfart Venstreblad, avis 1: 165
middelklasse, middelstand 1: 22, 84, 86f
middelskole 1: 107f, 110
Midtfyns Fælleskommunale Realafdeling 2: 338
Midtjyllands Amtskommune 1: 317
Midtlolland 2: 330
mild deling 1: 181-83, 196, 424
Militære Højskole, Den 1: 82, 84f, 88

mindretalsskole 1: 443
Minerva, tidsskrift 2: 65
minimumskvotient 1: 154
minimumstimetal 1: 240, 311
Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet -> Kultusministeriet
Mittelschule 1: 65, 71-73
moderne sprog, fremmedsprog 1: 324, 330, 335, 340, 343, 348, 2: 65-67,75, 128
modersmål, faget 1: 95, 2: 55, 58-61
Molsskolen 1: 418
Monradske Kurser, De 1: 97, 2: 186, 211-13
Mont Blanc 1: 334
Mors 2: 354
Morsø Gymnasium -> Nykøbing M. Gymnasium
Mosaisk Troessamfund 2: 319
Mosegårdsskolen, Gentofte 1: 381, 2: 321
motorlære 1: 215, 296
motto 2: 78f
Mulernes Legatskole, Odense 1: 115, 358, 2: 216, 338
mundtlig eksamen, prøve 1: 225, 246f, 263, 292, 306, 330, 333, 338, 346, 373ff, 387, 390, 394, 401, 410f, 418
Munkebjergskolen, Odense 2: 338
Munkegårdsskolen, Gentofte 1: 275, 2: 321
musik, faget 1: 215, 238, 2962: 128, 219
muslimsk skole 1: 228
mytologi 2: 58
Møldrup Kommuneskole 1: 356, 2: 354
Møllegårdsskolen, Slagelse 2: 329
Møllevangskolen -> Kongsted
Møllevangskolen, Århus 2: 353
Møn 1: 118
mønsterbryder 1: 333
Mørkhøj Skole 2: 321
Mørkøv 2: 303
Mørkøv Forbundsskole 2: 329
målstyring 1: 290, 297, 315

N

N. Kochs Skole (Frk. Nic. Kochs Pigeskole) 1: 275, 2: 351f, 375
N. Zahles Seminarieskole 2: 314
N. Zahles Skole 1: 252, 353, 2: 88, 97, 103, 107, 109f, 116f, 120, 141, 164, 190, 231, 248, 312
N.J. Fjordsgades Skole -> Borgerskolen i N.J. Fjordsgade
Nakskov 1: 267, 2: 237f, 330, 332
Nakskov Kommunale Gymnasium (Nakskov Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 332
Nakskov Lærde Skole 1: 97
Nakskov Private Mellem- og Realskole 2: 176, 332
Nakskov Sukkerfabrik 2: 330
Nakskov-Kragenæs-Banen 2: 330
Nansensgades Skole 2: 316
Narssaq 1: 437
national test 1: 228, 230, 314, 406
nationalisme 2: 54, 59
Nationaltidende, avis 1: 176, 272
Nationaltidendes Undervisningstidende 2: 369
nationaløkonomi, faget 1: 97
natur og teknik, faget 1: 224
naturfag 1: 22, 27, 233, 410, 436, 2: 214, 217, 220, 2: 222, 226, 385
naturhistorie, faget 1: 81, 83, 85, 88, 90, 92, 94, 97, 144, 149, 162, 276, 325, 327, 329, 333, 341, 343, 441, 2: 66, 84-86, 127, 130, 133, 135, 138, 201, 212, 216, 219, 226, 283, 300f , 336, 357
naturhistorisk samling 1: 341, 257, 259
naturlære -> fysik
naturvidenskab 1: 20, 34, 70, 86f, 131, 248, 325, 327, 333, 2: 55, 65, 67,68 71,75, 128f, 131, 215
nazisme 2: 289
Neksø 2: 334
Neksø Haandværker- og Industriforening 2: 44, 334
Neksø Håndværker- og Industriforenings Mellem- og Realskole (Neksø Private Realskole) 2: 44, 334
Neksø Kommunale Mellem- og Realskole 2: 334
neutrale gruppe, den 2: 370
Neves Skole i Sundbyerne 2: 312
Newark on Trent 1: 45
Nibe 1: 355, 2: 243
Nibe Kommunale Realskole (Nibe Mellem- og Realskole) 1: 354, 2: 360
Nibøl 1: 433
Nibøl danske Skole 1: 432
Niels Ebbesens Skole, Frederiksberg 1: 270
Niels Steensens Gymnasium 2: 316, 318
niende skoleår 1: 435f, 2: 78

niveaudelt undervisning 1: 205, 207, 210, 219
Nordborg 2: 339
Nordborg Kommunale Mellem- og Realskole 1: 430, 2: 339, 341
Nordby Kommunale Realskole 2: 14f, 344
Nordby, Fanø 1: 111, 115, 118
Nordfyns Realafdeling -> Krogsbølle
Nordgrønlands skolekonsulent 1: 436
Nordisk Landboskole 1: 281
nordisk skolemøde 1: 102
Nordjyllands Amt 1: 317, 356, 2: 356-61
Nordkap 2: 53f
Nordre Skole (Hostruphuse Kommunale Realskole), Hobro 2: 360
Nordre Skole (Skive Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 354
Nordre Skole (Skolen ved Nylandsvej), Silkeborg 2: 351
Nordre Skole, Svendborg 2: 339
Nordre Skole, Viborg 2: 357
Nordsjællands Venstreblad, avis 1: 155
Nordslesvig (se også Sønderjylland) 1: 252, 431
Nordvangskolen, Glostrup 2: 321
Norge 1: 25, 38, 55, 107, 111, 249, 324, 2: 53f, 101, 108, 112, 226
normtimeplan 2: 133f
norsk 1: 217
norsk skolevæsen 1: 169, 176
Nottinghamshire 1: 45
Nuuk 1: 437, 443
Nuuk Seminarium 1: 436
Ny Carlsbergsvej Skole 2: 314
Ny Holte Kommuneskole 2: 322
ny løn 1: 219
Ny Munkegades Skole -> Borgerskolen i Ny Munkegade
ny Skole, Den (Frederiksberg Realskole), Århus 2: 351
Ny Østengård Skole 2: 316
Nyboder Skole (Suhmsgade Skole) 2: 314
Nyboesgades Skole, Vejle 2: 347
Nyborg 1: 270, 2: 16, 35, 175, 195, 337
Nyborg Borgerskole 2: 35
Nyborg Gymnasium (Nyborg Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 35, 175, 337
Nyborg kommunale skolevæsen 2: 175
Nyborg Kommuneskole 2: 175
Nyborg Lærde Skole 1: 97
Nyborg Museum 2: 175
Nyborg Private Mellem- og Realskole 1: 334, 254, 2: 79, 154, 246, 337
Nyborg Turistforening 2: 16, 175
Nygades Skole -> Skolen i Nygade
nyhumanisme 1: 70-72, 82, 85, 2: 65, 71
Nykøbing F. 1: 166, 2: 104, 106, 332
Nykøbing F. Byskole 2: 332
Nykøbing F. Katedralskole 1: 99, 2: 69f, 332
Nykøbing F. Pigeskole -> Frøkenerne Olsen og Ostenfelds Skole
Nykøbing F. Private Mellem- og Realskole 2: 329
Nykøbing F. Realskole 2: 330
Nykøbing M. 1: 355, 2: 354
Nykøbing M. Folke- og Realskole 2: 354
Nykøbing M. Gymnasium 2: 354
Nykøbing M. Kommunale Realskole 2: 354
Nykøbing M. Private Mellem- og Realskole (Nykøbing M. Private Realskole) 2: 354
Nykøbing Sj. 2: 166f, 289, 329
Nykøbing Sj. Borger- og Realskole 2: 329
Nykøbing Sj. Private Realskole 2: 166, 332
Nysted 2: 330, 333
Nysted Kommunale Mellem- og Realskole 2: 333
Nysted Private Mellem- og Realskole 2: 333
Nyt om privatskolerne, tidsskrift 2: 369
nyttetænkning 1: 67
Nyvangsskolen, Randers 2: 350
næringsborgerskab 1: 82f, 86, 89f, 2: 71
Nærum Kostskole 2: 322
Nærumgårdskolen 2: 322
Næstved 1: 275, 2: 333
Næstved Kommunale Gymnasium (Næstved Kommunale Mellem- og Realskole) 1: 376, 378f, 2: 333
Næstved Kommune 1: 317
Næstved Private Realskole (Næstved Private Pigeskole) 2: 235, 333
Nøbbet 2: 330
Nøbbølle 2: 330
Nørre Allé Kommuneskole 2: 314
Nørre Alslev Forbundsskole 2: 333
Nørre Alslev Private Mellem- og Realskole (Nørre Alslev Kost- og Realskole) 2: 333
Nørre Boulevards Skole (Borgerskolen i Nørrebrogade/Nørrebrogades Skole) 2: 353
Nørre Gymnasium (Karen Kjærs Skole) 1: 353, 2: 111, 117, 120, 312

Nørre Jernløse Forbundsskole 2: 329
Nørre Nebel Private Realskole 1: 355, 2: 348
Nørre Nebelbanen 2: 346
Nørre Skole, Nykøbing F. 2: 332
Nørre Snede Centralskole 2: 345
Nørre Vedby Centralskole 2: 333
Nørre Åby 1: 142, 272f, 2: 197
Nørre Åby Private Realskole 1: 141f, 272f, 2: 36, 337, 396
Nørrebro Latin- og Realskole 1: 72
Nørrebros Døtreskole 2: 312
Nørrebros Latin- og Realskole 2: 312
Nørregades Friskole, Odense 2: 338
Nørregades Skole, Herning 2: 348
Nørreherreds Fælledsskole -> Voldby
Nørresundby 1: 19, 2: 361
Nørresundby Kommunale Realskole -> Skansevejens Skole
Nørresundby Private Mellem- og Realskole (Nørresundby Private Realskole) 1: 19f, 2: 79, 166-68, 361
Nørrevold Skole (Larslejsstræde Skole) 2: 314
Nørrevold Skole, Nyborg 2: 337

O

Oberrealschule 1: 46, 51, 65, 70-72
obligatorisk emne 1: 201, 428
obligatorisk prøve 1: 405f, 421, 423
obligatorisk selvvalgt opgave 1: 224f, 420
obligatoriske fag 1: 215, 404, 420f, 423, 425
Odder 2: 350
Odder Kommunale Mellem- og Realskole (Realskole) 2: 350
Odder Private Realskole 1: 354, 2: 350
Odense 1: 85, 111, 115, 166, 245f, 275, 333, 2: 15, 19, 61, 63, 67, 94, 96, 103, 107-09, 117, 330, 335, 337f , 352
Odense Katedralskole 1: 85, 257, 326, 343, 2: 337
Odense Kommunale Pigerealskole 2: 338
Odense Posthus 1: 326
Odense Private Mellem- og Realskole -> Giersings Realskole
Odense Realskole 1: 85, 245, 2: 38, 68
Odense Seminarium 1: 272
Odenwaldschule 1: 72
OECD 1: 224, 228, 397
Oehlenschlægergade Kommuneskole 2: 316
offentlig prøve 1: 244
Oksbøl Folke- og Realskole 1: 356
oldnordisk, faget 2: 212
Ole Suhrsgade Skole (Pigeskolen i Willemoesgade) 2: 313
opgave, skriftlig 1: 439
opgavekommission 1: 323f, 326, 394, 398, 405, 408-410, 412, 426-428
Opgavekommissionen for mellemskoleeksamen m.v. 1: 273, 365-67, 370-73
Opgavekommissionen for studentereksamen 1: 365
opgavemøde 1: 366
opgavesektion 1: 218, 410, 426
opgavesæt 1: 389. 395f, 410, 425
opgavetekst 1: 442
oplysningstid 1: 33, 324, 2: 51f, 55, 66, 128
opmåling, faget 1: 85
oprykning 1: 245, 254
oprykningsprøve fra 2. real 1: 196, 200, 386-390, 394, 397, 403, 408, 413, 422, 427
optagelse i 1. realklasse 1: 210, 288, 305, 407
optagelse i 1.G. 1: 141, 145-47, 161, 288, 377, 440
optagelse på realkursus 1: 389f
optagelsesalder 2: 87
optagelsesprøve 1: 196, 389
optagelsesprøve til mellemskolen 1: 137, 141, 144, 147-49, 165-69, 171, 174, 269, 345, 364, 440, 2: 233, 241, 286
orden, ordenskarakter 1: 341, 343, 374
ordensregler 1: 302, 304, 318
Ordrup 2: 143, 152
Ordrup Gymnasium (Ordrup Latin- og Realskole) 1: 145, 2: 143, 152, 185, 233, 240, 320
Ordrup Skole 2: 321
organist 2: 186, 190
orienteringsfag 2: 205
ortografi 1: 324, 340
Osted Skole 2: 326
Ottemandsudvalget (1954) 1: 172, 176, 179
ottende skoleår 1: 157f, 174, 176-80, 205, 435f, 2: 326f
Otterup 1: 130, 2: 171, 338
Otterup Elektricitetsværk 2: 171
Otterup Kommuneskole 2: 338
Otterup Private Mellem- og Realskole 1: 145, 2: 35, 161-63, 171, 338
Otterup skolesamfund 2: 171
Ottilia Jespersens Skole, Helsingør 2: 324
Oure, Sct. Michaels Skole 2: 338

overenskomst 1: 221, 2: 198, 207, 392f
overhøring 1: 346
overrealskole 1: 430
oversættelsesmetode 2: 150f
Owen College 1: 56
Oxbøl Folke- og Realskole 2: 344
Oyrarbakki, Eysturoy 1: 435

P

Pandrup Private Mellem- og Realskole 2: 360
Paradisgades Skole -> Borgerskolen i Paradisgade
Paris 1: 52
Parkskolen, Ballerup 2: 320
Pastor Andresens Realskole -> Store Kongensgade Realskole
patriotisme 2: 51f, 55f, 63
Peder Syv Skolen, Viby Sj. 2: 326
Pederstrup 2: 331
pensa (se også opgivelser) 1: 149, 161, 351, 365, 373
pension, pensionsfond, pensionskasse 2: 19, 21f, 24, 32, 37, 196f, 207, 368
pensum 1: 263, 340, 345, 348
pensumreduktion 1: 164, 293
People's Palace, London 1: 59
PEU-hæfte 1: 306
Philadelphia, USA 2: 89
Philanthropin 1: 68
Philippa Paludan-Müllers Skole 2: 316
pietisme 1: 65, 67f, 2: 65
pigeklasse 2: 299
pigeregning 1: 149
pigeskole 1: 29, 38f, 115, 2: 216, 282, 284f, 289, 305, 352f, 369
pigeskolebestyrer 2: 352
pigeskoleeksamen 1: 36, 124, 130, 411, 2: 95f, 98, 103f, 116f, 120f, 123, 145
Pigeskoleforeningen -> Den Danske Pigeskole
Pigeskolegruppen 1: 148, 2: 370f, 375
Pigeskolen H.C. Ørstedsvej 7B (Frøkenerne J. Leerbech og S. Milos Skole / Frk. S. Milos Skole) 2: 315, 317
Pigeskolen i Willemoesgade -> Ole Suhrsgade Skole
Pigeskolen, forening -> Den Danske Pigeskole
pigeskoleordning 2: 96f, 104f, 117, 120
pigeskoler, højere, preussiske 1: 430
Pilegårdsskolen, Tårnby 2: 323
PISA 1: 228, 233
Pisa 2: 395
Plockross's Skole -> Øregård Gymnasium
PLS Rambøll 1: 225f, 238f, 427
pogeskole 2: 284, 290
Politiken, avis 1: 165, 201, 218, 358, 368
polyteknisk eksamen 1: 100
polyteknisk højskole 1: 85
Polytekniske Læreanstalt, Den 1: 20, 46, 82, 84f, 88, 91, 96, 105, 153f, 156, 248, 324, 333, 335f, 2: 67, 216
positivisme 1: 67, 70
post- og telegrafvæsenet 1: 154, 156, 327
praktik 1: 231, 2: 200
praktisk mellemskole -> eksamensfri mellemskole
praktisk regning (se også regning) 1: 94, 154, 365, 371, 2: 104, 107f, 130, 142, 144
praktisk skolegerning, faget 2: 219
praktisk økonomi, faget 1: 153
praktiske erhvervsliv -> erhvervsliv
praktiske fag 1: 67f
Presseudvalget 2: 34
Preussen 1: 65, 67, 70f, 429f, 2: 340
Prinsesse Charlottegade Kommuneskole 2: 314
Private Provinsrealskole, Den 2: 370
Private Provinsrealskolers Lærerforening, De 2: 370
Private Realskoles Bestyrerforening, Den 1: 145, 2: 23, 35-37, 171, 370f, 373-75
Private Realskoles Lærerforening, Den 1: 130, 182, 272, 2: 23, 37, 195-97, 370f, 373f
privatist (se også Eksamenskommissionen for Privatister) 1: 124, 161, 252, 335, 337-39, 356, 362f, 373, 428, 2: 318
privatskolelærerindeeksamen 2: 336
problemformulering 1: 406
professionshøjskole 1: 301
projektarbejde 1: 397
projektopgave 1: 224, 239, 400f
provinskursus 2: 224
præliminærkursus 1: 158, 167, 177f, 269, 355-58, 361, 363, 373, 389, 437, 2: 319, 360
Præstemoseskolen, Hvidovre 2: 322
Præstø Amt 1: 302, 2: 327
Præstø Kommunale Mellem- og Realskole 2: 333
prøve-, se også eksamens-

prøvebekendtgørelse 1: 305-07, 416, 423, 427f
prøvefag 1: 301, 385, 388, 392, 401, 403-05, 408, 410f, 420, 426
prøvekrav 1: 214, 315, 401, 404, 410, 422f, 427
prøveoplæg 1: 406, 408
prøveret (se også eksamensret) 1: 308, 310, 315, 385, 407
prøvetermin 1: 402, 410, 412, 427
prøveudvalg 1: 269
Prøveudvalget for Optagelsesprøver for 1. Mellem i Storkøbenhavn 1: 273
psykologi 2: 75
psykometriske metode, den 1: 424
Public school 1: 46, 49, 56, 58, 62
pædagogik 1: 243, 258, 348, 2: 169f, 200, 215, 219, 382-86, 390f, 395
pædagogikum 2: 216
Pædagogisk Orientering 1: 217
pædagogisk råd 1: 291f
pædagogisk udvikling 1: 222, 224
Pædagogiske Selskab, Det 1: 73, 117, 147, 152, 166, 173, 200, 357, 2: 77, 143, 216
påse-forpligtelse 1: 298, 302, 412

Q

Quaqartoq 1: 437

R

Radikale Venstre, Det 1: 130, 156, 158, 166f, 171, 178f, 181, 195, 203, 206, 211, 227, 231, 239, 291, 401, 426, 2: 23, 77
Ragnerokmyten 1: 244
Rahbeksskolen, Frederiksberg 2: 237, 317
Randers 1: 41, 85, 91, 115, 118, 199, 354f, 2: 15, 94, 282-92, 305, 350
Randers Amt 1: 358
Randers Amtsrådskreds 1: 200
Randers Borgerskole 2: 286
Randers Kommunale Mellem- og Realskole -> Hobrovejens Kommunale Mellem- og Realskole
Randers Kommune 2: 288
Randers lærde Skole -> Randers Statsskole
Randers Private Realskole 1: 222, 233, 262f, 354, 424, 2: 170, 203, 244, 253, 284-89, 350, 379f, 381
Randers Statsskole (lærde Skole) 1: 86, 99, 2: 283-85, 350
Randersgade Kommuneskole, København 2: 314
Rantzausgades Skole, Aalborg 2: 361
Rask Mølle Skole 2: 345
Ravnsborggade Kommuneskole 2: 314
realakademi 1: 94, 96
realfagsbegreb 2: 128, 131, 153
realgymnasium 1: 70-72, 86, 91, 429
realhøjskole 1: 84, 95-97
realisme 2: 66
realkursus (se også præliminærkursus) 1: 102, 308, 356, 361, 387, 389f, 392, 411, 425, 437, 2: 360
Realskoleforeningen -> Danmarks Realskoleforening
Realskoleforeningens Bestyrerudvalg 2: 370
Realskolekommissionen af 1836 1: 88-91
Realskolen på Værnedamsvej 1: 248
realskoleobelisk 2: 347
realskolepædagogik 2: 382
Realskoleseminariet -> Den Danske Realskoles Seminarium
realuniversitet 1: 80
Redemptoristerordenen 2: 318
referatstil 1: 389, 402, 422f
reformpædagogik 1: 65, 72f, 2: 174
regneopgave 1: 368-73
regning for piger 1: 371f
regning, faget (se også matematik) 1: 40, 81, 83, 85, 88, 90, 92, 94f, 109, 144, 149, 162, 169, 174, 182, 278, 296, 308, 319, 323f, 329, 334, 343, 365ff, 371-73, 389, 393, 433, 438, 2: 84f, 130, 135, 140f, 146, 154, 174, 216, 219, 243, 283f, 300f, 330
regning/matematik, faget 1: 214f, 387-89, 394f, 398, 401, 410-12, 421, 425-27
regnskabsføring 1: 436
Regstrup 2: 303
Reimers-Skolen, Haderslev 2: 342
reliabilitet 1: 386, 396, 408, 410, 413, 419f, 424
religion (kristendomsundervisning), faget 1: 81, 83f, 88, 90, 94, 102, 144, 215, 233, 238, 244, 260, 269, 296, 343, 365, 436, 2: 55, 66, 84f, 130f, 135, 138, 216f, 219, 283, 300f, 330
Rendsborg 1: 432
retorik, faget 2: 128
Retsforbundet 1: 181, 195

retstavning 1: 395, 397, 412, 422
rettevejledning 1: 398, 401, 410, 424
Rheinland-Pfalz 1: 74f
Ribe 2: 344
Ribe Amt 1: 356, 2: 343
Ribe Amtsråd 2: 292, 296
Ribe Borger- og Realskole -> Valdemarskolen
Ribe Katedralskole 1: 252, 334, 2: 344, 346
Rigsarkivet 1: 257
Rigsdagen 1: 342, 2: 68
rigsdansk 1: 150
Riis Toft Skole, Kolding 2: 345
Ring-Føvling Kommune 1: 198
Ringe 1: 206, 2: 338
Ringe Private Mellem- og Realskole 2: 338
Ringkøbing 1: 85, 168, 355, 2: 346
Ringkøbing Amt 1: 356, 2: 346-49
Ringkøbing Kommunale Realskole (Ringkøbing Borger- og Realskole) 1: 354, 2: 346, 348
Ringsted 2: 326, 329
Ringsted Borgerskole (Ringsted Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 329
Risbjergskolen, Hvidovre 2: 322
Risingskolen, Odense 2: 338
Risskov Kommunale Mellem- og Realskole (Vejlby-Risskov Kommuneskole) 2: 354
Rosenvangskolen (Viby Kommunale Realskole, Rosenvang) 2: 354f
Roskilde 1: 87f, 358, 370, 2: 15, 94, 298, 325f
Roskilde Amt 1: 274, 2: 325-27
Roskilde Amts Skoledirektion 2: 326
Roskilde Amtsrådskreds 2: 326
Roskilde Borger- og Realskole 2: 325
Roskilde Katedralskole 1: 86, 99, 102, 2: 216, 325
Roskilde Kommunale Mellem- og Realskole -> Gråbrødre Skole
Roskilde Pigeskole af 1855 2: 325
Roskilde Private Realskole 2: 325
Roslev Kommunale Realskole 1: 354, 2: 354
Rude, Kirkeskovskolen 2: 329
Rudkøbing 2: 338
Rudkøbing Kommunale Mellem- og Realskole 1: 358, 2: 338
Rudkøbing Private Mellem- og Realskole 1: 267, 2: 27, 338
Rugkobbelskolen, Aabenraa 2: 342
Rundbordskonferencer om skolereformen (1954-55) 1: 172, 176f
Rundforbiskolen 2: 322
Rungsted Statsskole (Rungsted Kostskole / Rungsted Latin- og Realskole) 2: 79, 325
Ry Kommunale Folke- og Realskole 2: 350
Ryesgade Kommuneskole, København 1: 375, 2: 314
Ryesgades Skole (Aalborg Kommunale Mellem- og Realskole i Ryesgade) 1: 155, 2: 361
Ryesgades Skole, Horsens 2: 349
Rygårds Franske Skole (Assumptionssøstrenes Skole) 2: 318, 321
Rynkevangsskolen, Kalundborg 2: 328
Ryomgård Private Realskole 1: 355, 2: 279f, 350
Rysensteen Gymnasium (Laura Engelhardts Skole) 2: 93, 108, 117, 312
Rytters Realskole, Randers 2: 290f, 350
Rødby 2: 330
Rødby Byskole (Rødby Borger- og Realskole) 2: 333
Rødding Kommunale Borger- og Realskole 1: 355, 430, 2: 341
Røde Betænkning, Den (1936) 1: 150
Røde Betænkning, Den (1961) 1: 150
Rødkilde Kommuneskole 2: 316
Rødovre 2: 322
Rødovre Kommune 1: 309
Rødovre Skole (Rødovre Kommunale Mellem- og Realskole) 1: 421, 2: 322
Rødovre Statsskole 2: 322
Rønde Kommunale Skole 2: 350
Rønde Mellemskole (Rønde Kursus) 2: 350
Rønne 1: 93, 2: 334
Rønne Borgerskole 1: 93
Rønne Kommunale Mellem- og Realskole -> Østre Skole
Rønne Statsskole (lærde Skole) 1: 93, 96, 98, 2: 334
Rønninge-Langeskov Folke- og Realskole 2: 338
Rørbæk Kommunale Realskole 2: 333
Rørkjær Kommunale Mellem- og Realskole 2: 343
Rådmandsgade Kommuneskole, København 2: 313

S

Sakskøbing 1: 118, 123, 2: 330, 333
Sakskøbing Borger- og Realskole 2: 333

Sakskøbing Private Mellem- og Realskole 2: 32, 168, 333
Salling 2: 354
samfundslære, faget 2: 58
samlæsning 1: 207
Samsø Private Mellem- og Realskole (Tranebjerg Realskole) 2: 351
Samsøgades Skole -> Borgerskolen i Samsøgade
samtidsorientering, faget 1: 215, 238
Sanderum Centralskole 2: 338
Sandoy 1: 435
sang, faget 1: 81, 90, 161, 212, 251, 253f, 257, 260, 263, 269, 345, 2: 84, 130f, 138, 190, 216, 219, 283, 300f, 330
sangpædagogik, faget 2: 215
Sankt Andreas Kollegiet 2: 318, 320
Sankt Annæ Private Skole -> Vor Frue Skole
Sankt Annæ Vester Skole 2: 314
Sankt Annægades Skole, Århus 2: 353
Sankt Croix 1: 437f
Sankt Croix Højere Skole 1: 439
Sankt Hans Gade Skole 2: 314
Sankt Hans Kirke, Odense 2: 239
Sankt Hans Skole (Skt. Hans Kommunale Mellem- og Realskole), Odense 2: 338
Sankt Hansgades Skole 2: 316
Sankt Joseph Skole, Roskilde 2: 318, 325
Sankt Joseph Søstrene af Chambéry 2: 318
Sankt Joseph Søstrenes Mellem- og Realskole 2: 315
Sankt Joseph Søstrenes Mellem- og Realskole på Frederiksberg 2: 317
Sankt Joseph Søstrenes Mellem- og Realskole på Østerbro 2: 314, 318
Sankt Joseph Søstrenes Ordenssamfund 2: 319
Sankt Joseph Søstrenes Skole, Ordrup 2: 321
Sankt Joseph Søstrenes Skole, Ringsted 2: 318, 329
Sankt Jørgens Gymnasium (J.V. Jessens Latin- og Realskole, Industribygningens Latin- og Realskole, Henrik Madsens Skole) 2: 315, 317
Sankt Jørgens Skole, Sønderborg 2: 342
Sankt Knuds Gymnasium 1: 364
Sankt Knuds Skole (Louise Wintelers Skole) 2: 338
Sankt Knuds Skole, København 2: 313, 318
Sankt Knuds Skole, Århus 2: 318, 354
Sankt Michaels Skole -> Oure
Sankt Nicolai Skole, Kolding 2: 345
Sankt Nikolaj Skole, Esbjerg 2: 294
Sankt Petri Kirke 1: 66, 68f
Sankt Petri Menighed 1: 69
Sankt Petri Skole 1: 66, 68f, 2: 312
Sankt Severin Skole, Haderslev 2: 341
Sankt Thomas 1: 437
Schneekloths Skole (Værnedamsvejens Latin- og Realskole) 2: 221, 315f
School of National Architecture 1: 56
Schousboes Institut 2: 58f
Sct. -> Sankt
secondary modern school 1: 60-62
secondary technical school 1: 46
Sejergaardsskolen (Tølløse Private Mellem- og Realskole) 1: 271, 2: 329
16 kroners-projektet 224
seksualundervisning 1: 201, 203, 238, 296
Selskabet for uformuende Embedsmænds Døtres frie Undervisning 2: 88, 122
Selskabet Fremtidens Privatskole for Slagelse og Omegn -> Slagelse Private Mellem- og Realskole
selvevalueringsmodel 1: 312
Seminariekommissionen af 1948 2: 225
seminarieloven af 1818 2: 226
seminarieloven af 1857 2: 186
seminarieloven af 1894 2: 214, 226
seminarieloven af 1954 2: 217
seminarieloven af 1966 2: 204, 225f
Seminarieskolen i Hans Egedes Gade (Den Bressendoff-Femmerske Pigeskole) 2: 313
Shell-huset 2: 318
sideløbende kurser 1: 210
Sidenius' Fællesskole, Gentofte 2: 320
SIFU-princippet 1: 219, 238
Silkeborg 1: 119, 355-57, 2: 106f, 109, 112, 117, 214, 351
Silkeborg Kommunale Mellem- og Realskole -> Søndergades Skole
Silkeborg Pigeskole -> Th. Langs Skole
Silkeborg Private Realskole 1: 252, 2: 351
Silkeborg Seminarium 1: 275, 2: 214
Silkeborg Seminariums Øvelsesskole 2: 351
Sindal Private Mellem- og Realskole 2: 360
Sindbæks Skole -> Holbæk Private Realskole
sindelagsskole 1: 431
Sisimiut 1: 437

sjælelære 2: 58
Sjælland 1: 41, 2: 282, 298f, 305, 2: 95, 191f , 282
Sjællandsgade Kommuneskole 1: 275, 2: 314
Skagen 2: 360
Skagen Kommunale Mellem- og Realskole -> Kappelborgskolen
Skagen Realskole 2: 360
Skanderborg 1: 355, 2: 300, 351
Skanderborg Kommunale Mellem- og Realskole (Skanderborg Kommunale Realskole) 1: 355, 2: 351
Skanderborg Private Mellem- og Realskole (Skanderborg Private Realskole) 1: 253f, 2: 351
Skansevejens Skole (Nørresundby Kommunale Realskole) 2: 361
skemalægning 1: 302
Skibby Skole 2: 325
Skipper Clement Skolen 1: 200
Skive 1: 150, 185, 230, 272, 2: 354
Skive Kommunale Mellem- og Realskole -> Nordre Skole
Skive Private Realskole 2: 44
Skjern 2: 346, 348
Skjern Kommunale Mellem- og Realskole 2: 348
Skjern Private Realskole 1: 355, 2: 346, 348
Skjoldborgvejens Skole, Fredericia 2: 344
Skole og Samfund, forening 1: 231, 304, 319
skole-hjem-samarbejde 2: 287, 389
skoleafgift 2: 41
skolebespisning 2: 283, 286, 292
skolebestyrelse 1: 289, 291f, 301-304, 307, 315, 318f
skolebesøg (tilsynsbesøg) 1: 206, 246, 252, 268, 271, 274, 277f, 280, 293-295, 302, 432, 438
skolebetaling 2: 21f
skolebibliotek 2: 176
Skolebladet 2: 369
skolebyggeri, skolebygning 1: 281, 298, 434, 2: 285, 289-91, 294, 296, 300, 305, 335, 339, 346, 358, 388, 395
skolecentral 1: 299
skoledirektion 1: 198, 244, 246f, 263, 268f, 297, 2: 18
skoledirektør 1: 287, 290, 2: 295f
skoledirektøren for det dansk-vestindiske skolevæsen 1: 437f
skoleforbund 1: 407, 2: 326f, 339
skoleforstander 1: 244
skoleforsøg 1: 82, 145, 157, 165-68, 183, 197, 199, 207, 222, 238, 268, 277, 290
skolefritidsordning (SFO) 1: 225
Skolegades Skole (Brønderslev Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 356
skolehygiejne 1: 109, 2: 98f
skoleinspektør 1: 279, 286, 293, 295, 302
Skoleinspektørforeningen 1: 171, 185
skoleinstitutbestyrerprøve 1: 26
skoleinventar og skolesamlinger 1: 281
skolekommission 1: 127, 198, 216, 244-47, 263, 268f, 286, 289-291, 298, 301-306, 316, 319, 2: 284, 287, 294, 296f
skolekonsulent 2: 340
skolekøkkenundervisning 2: 211, 216, 225, 357
skoleleder 1: 292-95, 301-07, 310, 314-16, 407, 427
skolelæge 2: 283, 286, 292
Skolen for Officersdøtre 2: 88
Skolen i Lundegade, Helsingør 2: 325
Skolen i Marienlyst Allé, Helsingør 2: 325
Skolen i Nygade (Nygades Skole), Aabenraa 2: 342
Skolen på Duevej 2: 317
Skolen på Fuglesangsvej, Frederiksberg 1: 166f, 2: 315, 317
Skolen på Godthåbsvej 2: 315, 317
Skolen på Howitzvej 2: 317
Skolen på la Cours Vej 2: 174-77, 315, 317
Skolen på Lollandsvej 2: 183, 317
Skolen på Niels Ebbesensvej 2: 317
Skolen på Nyelandsvej 2: 317
Skolen på Solbjergvej 2: 317
Skolen ved Gurrevej, Helsingør 2: 324
Skolen ved Nylandsvej, Silkeborg -> Nordre Skole
Skolen ved Skellet -> Ålholm Kommuneskole
Skolen ved Sundet 2: 316
skolenedlæggelse 1: 219, 230
skolenævn 1: 198, 216, 289f, 301f, 304f, 316f, 319
skolepenge 1: 244, 2: 16, 22-24, 26, 32, 34, 38-40, 168, 286, 356, 368, 390
skoleplan 1: 126, 287, 297-99, 302
skoleradio 2: 202
skolesalg, skolesalgsnævn 1: 279, 2: 23, 28, 41, 43f

skolesammenlægning 1: 219, 230
skolesang 2: 61
skolestatistik 1: 165, 352f
skolestyrelse 1: 285, 296, 307, 313, 405, 409f, 427
skolestyrelseslov 1: 286, 288-90, 294, 297f, 301f, 305f, 308, 315, 317f
skolestyrelsesvedtægt 1: 298
skoletandpleje 2: 288
skoletilsynslov 1: 286, 288, 298, 301f, 305, 314, 317, 320
skoleudvalg 2: 296
skolevejleder 1: 208
Skottegårdsskolen, Tårnby 2: 323
Skovgårdsskolen, Gentofte 2: 321
Skovlunde Skole 2: 321
Skovshoved Skole 2: 321
Skovvangsskolen, Århus 2: 352
skriftlig arbejde 1: 439
skriftlig eksamen, prøve 1: 246f, 225, 295, 299, 306f, 323f, 330, 333, 337f, 345, 373ff, 388f, 394, 396, 406, 410f, 421, 423-25, 433, 438, 439
skriftlig engelsk og tysk -> sprogstile, engelsk og tysk
skriftlig fremstilling 1: 230, 395, 402f, 406, 416
skriftlige fag 1: 261, 337, 339, 341
skrivning, faget 1: 83, 85, 88, 90, 94, 109, 161, 296, 308, 319, 330, 365, 373, 394, 2: 84f, 130f, 137f, 219, 283, 300f
Skt. -> Sankt
Skydebjerg-Årup Skole 2: 338
Skælskør 2: 329
Skælskør Kommuneskole (Skælskør Kommunale Realskole) 2: 329
Skælskør Private Realskole 2: 329
Skærbæk 2: 342
Skærbæk Folke- og Realskole 2: 342
Skærbæk Private Mellem- og Realskole 1: 430, 2: 342
Skævinge Forbundsskole 2: 325
Skørping Kommunale Mellem- og Realskole (Skørping Kommunale Realskole) 2: 360
Skårup 1: 272
Skårup Seminarium 2: 204
Slagelse 1: 117, 358, 2: 329
Slagelse Gymnasium (Slagelse Kommunale Realskole) 1: 103, 248, 2: 60f, 73f, 299, 329
Slagelse Lærde Skole 1: 98
Slagelse Private Mellem- og Realskole (Selskabet Fremtidens Privatskole for Slagelse og Omegn) 2: 329
Slesvig (se også Nordslesvig og Sønderjylland) 1: 25, 71, 2: 60
Slesvig by 1: 429, 432f
Slesvig-Holsten 1: 433
Slesvig, hertugdømmet 1: 429
Slomanns Skole, København 1: 120, 341, 2: 316
Slotsmarksskolen (Holbæk Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 236f, 327
slutmål 1: 193, 229, 235, 289, 309f, 320, 410, 422, 427f
sløjd, faget 1: 215, 395f, 2: 109, 148, 345, 365, 104, 117, 130, 138, 170, 186, 190, 216f, 220, 225, 291, 357
sløjdlærer 2: 186
Smidstrup-Skærup Centralskole 2: 345
småborgerskab 1: 131
Social Democratic Federation 1: 60
social mobilitet 1: 20f, 327, 331f, 333
social rekruttering 2: 96f
Socialdemokratiet 1: 25, 41, 129f, 139f, 142, 156f, 159, 167, 173, 175, 181, 185, 195, 205, 208, 210f, 213, 291, 377, 393, 2: 22f, 26, 35, 77, 283, 292-95, 297, 305
Socialistisk Folkeparti (SF) 1: 211
Socialpædagogisk Forening 1: 168, 176
Sofus Franck Skolen 2: 317
Solhverv Realskole -> Vebbestrup
Solrød Skole 2: 326
Solsideskolen, Aalborg 1: 20
sommerkursus 2: 213
sommerstævne, pædagogisk 2: 215f
Sortedams Gymnasium (Hanna Adlers Fællesskole) 2: 312
Sorø 1: 94-97, 2: 36, 329
Sorø Akademi 1: 68, 85, 91, 94-98, 245-247f, 325, 2: 18f, 67f, 129f, 329, 346
Sorø Akademis Realhøjskole 1: 96f
Sorø Amt 2: 327
Sorø Borger- og Realskole 2: 329
Sorø Gymnasium 1: 96
Sorø Private Realskole (Sorø Pigeskole) 1: 234, 280, 2: 329
Sovjetunionen 1: 179
spanskrør 1: 202
specialundervisning 2: 41

Spezialschule 1: 71
sprogfag 1: 442, 2: 84-86, 90
sprogfærdighed 2: 127
sprogkursus 1: 271
sproglig-historisk linje 1: 250, 335
sproglærer 2: 224
sprogstil 1: 145, 148-52, 161f, 164, 364f
sprogundervisning 2: 84-85
St. -> Sankt
standscirkulation, standsomskiftning 1: 102
Statens etårige Kursus i Gymnastik 1: 258
Statens etårige Kursus til Uddannelse af Lærere og Lærerinder 1: 258
Statens Gymnastikinstitut 1: 258
Statens Kursus i Fysik for Folkeskolelærere 1: 253
Statens Lærerkursus -> Danmarks Lærerhøjskole
stationsby 1: 20, 167, 199, 280, 327, 351f, 355, 2: 281f, 298f, 305, 326, 330, 346
statistik, faget 1: 83, 95, 97
stats-, land- og byøkonomi, faget 2: 58
statsborger 2: 51f, 63
statsforfatning, faget 1: 95, 97
statsforvaltning, faget 1: 97
statskontrolleret prøve 1: 306, 308, 386, 408, 425, 427
statslån 2: 25
statspatriotisme 2: 53f, 58
Statspolitiet 1: 156
Statsradiofoniens Arbejdsudvalg for Skoleudsendelser 1: 273
statsskolekonsulenten for folkeskolen 1: 126, 157, 172f, 200, 212, 274f, 277, 281, 286, 386, 390, 408f, 411, 425
statsvidenskab 1: 96
stavning 1: 374
Stege Kommunale Realskole 2: 333
Stein-Hardenbergsche Reformen 1: 70
Stengård Skole 2: 321
Stenhus Kostskole (Hass's Skole i Stenhus), Holbæk 2: 236f, 328
Stenlille Private Mellem- og Realskole 2: 329
Stenstrup Centralskole 2: 338
Stevnsgade Kommuneskole 1: 275, 2: 314
stilemne 1: 366-69, 434
Stockholm, Sverige 1: 441, 2: 89
Stolpedalsskolen (Hasseris Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 361
Storbritannien 2: 292
store fødselsårgange -> se store årgange
Store Heddinge 2: 333
Store Heddinge Hoved- og Realskole (Store Heddinge Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 333
Store Heddinge Private Mellem- og Realskole 2: 333
Store Kongensgade Realskole (Pastor Andresens Realskole) 2: 312
Store Kongensgades Latin- og Realskole -> Lyceum
Store Magleby Skole 2: 320
Store Merløse Centralskole 2: 329
Store Skolekommission, Den (1789-1814) 1: 54, 81, 2: 77, 212
Store Skolekommission, Den (1919-23) 1: 128-30, 138-40, 143, 157, 183, 262, 270, 2: 14, 22f, 27f, 35-37, 39, 222, 224f
store årgange 1: 165, 363, 2: 326, 356, 2: 304
Storkøbenhavn 2: 14
Stormgades Kommunale Mellem- og Realskole, Esbjerg 2: 340, 343
Stormgades Skole, Esbjerg 2: 295
Storstrøms Amt 1: 317, 2: 330
Strandmarksskolen, Hvidovre 2: 322
Strandvejsskolen (Østre Gasværk Skole) 2: 314
Struer 1: 358, 2: 348
Struer Kommunale Realskole 2: 348
Struer Kommune 1: 317
Struer Private Mellem- og Realskole (Struer Private Realskole) 1: 118, 146, 355, 2: 348
Struer Statsgymnasium 1: 355, 2: 348
Struer Østre Skole 2: 348
Stubbekøbing Kommunale Mellem- og Realskole 2: 333
styrmandskunst, faget 1: 81, 2: 130f
stænderforsamling 1: 80, 82, 87f, 95f, 130, 245f, 325, 2: 60
stå mål med 1: 287, 309
Suðuroy 1: 434, 2: 362
Suhmsgade Skole -> Nyboder Skole
Sundby Gymnasium (Sundby Mellem- og Realskole) 2: 313
Sundby Mellem- og Realskole -> Sundby Gymnasium
Sundbyvester Kommuneskole 1: 275, 2: 314
Sundbyøster Kommuneskole 2: 314
sundhedslære, faget 2: 215

sundhedspleje 2: 283
Sundholm Skole -> Amagerbro Skole
Sundpark Kommuneskole (Lergravsvej Kommuneskole) 2: 314
Svaneke-Ibsker Kommunale Borger- og Realskole 2: 334
Svanninge Centralskole 2: 338
Svebølle 2: 303
Svendborg 2: 17, 114, 336-39
Svendborg Døtreskole 2: 336
Svendborg Gymnasium (Svendborg Private Realskole) 2: 73, 336, 338
Svendborg Kommunale Mellem- og Realskole -> Byskolen
Svendborg Kommune 2: 337
Svendborg Pigeborgerskole 2: 337
svendeprøve 1: 48
svensk pigeskole 2: 146
svensk skolevæsen 1: 169
svensk, faget 1: 150, 162, 433, 439, 2: 112, 212, 219
Sverige 1: 25, 66, 249, 258, 273, 440-42, 2: 89, 101, 111, 214
Svinninge 2: 303f
Svinninge Kommuneskole 2: 304
Svinninge Private Mellem- og Realskole 2: 303f, 329
Svinsbjerg 2: 330
svømmelæreruddannelse 1: 300
svømning, faget 1: 81
Syd/Sønderjylland 2: 95
Sydkystens Privatskole 1: 310f
Sydslesvig 1: 38, 72, 429, 431-33, 442f
sygeprøve 1: 410
Synopse 1: 406
syv-punktsprogram 1: 223, 238
Sæby 2: 18, 361
Sæby Kommunale Mellem- og Realskole 2: 361
Sæby Private Mellem- og Realskole (Sæby Private Realskole) 2: 361
sædelære 2: 58
særskole 2: 93f, 100, 102f, 106, 116, 120
Søborg Skole (Søborg Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 321
Søllerød 2: 322
Sølvgades Skole 2: 316
Sønder Jernløse Forbundsskole 2: 329
Sønder Vang Skole, Kolding 2: 345
Sønderborg 1: 429, 431, 2: 342
Sønderborg danksprogede Kommunale Mellem- og Realskole -> Ahlmannskolen
Sønderborg Realgymnasium 1: 429
Sønderborg Statsskole 1: 430, 2: 342
Sønderborg tysk-sprogede Kommunale Mellem- og Realskole (Mellemskole) 1: 430f, 2: 342
Sønderborg Tyske Privatskole 2: 342
Sønderborg tysksprogede Privatskole 1: 431
Sønderbro Kommunale Skole, Aalborg 1: 275, 2: 361
Søndergades Skole (Silkeborg Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 351
Søndergades Skole, Brønderslev 2: 356
Sønderjylland 1: 25, 38, 66, 72, 270, 443, 2: 25
Sønderjyllands Amt 2: 339-42
Sønderjyllandsskolen 2: 317
Sønderjysk Forening for Otterup 2: 171
Sønderkærskolen (Hvidovre Kommuneskole / Kettevejens Kommunale Skole) 2: 321
Sønderlandsskolen, Holstebro 2: 348
Søndermarken, Viborg 2: 356
Søndermarkskolen, Frederiksberg 2: 317
Søndermarksskolen, Horsens 1: 165-68, 2: 349
Søndermarksskolen, Vejle 2: 347
Sønderskovskolen, Haderslev 2: 342
Søndervangskolen, Glostrup 2: 321
Søndre Borger- og Realskole, Viborg 2: 355
Søndre Skole (Hobro Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 360
Søndre Skole, Skive 2: 354
Søofficersskolen 1: 255
Søren Møllersgades Skole, Randers 2: 350
Sørup Højskole 2: 358
søskenderabat 2: 38
Søstrene af den hellige Montforts Orden 2: 318

T

talefærdighed 2: 147f
talemetode 2: 149f, 152
Tallerup Skole -> Tommerup
tandklinik 2: 283, 286, 292
tandlægekommission 1: 155f
Tandlægeskolen/Tandlægehøjskolen 1: 154f
tandlægestudium 1: 152-56, 342
Tarm 1: 115, 118, 356, 2: 346, 348, 370
Tarm Private Realskole -> Vestjysk Gymnasium

Technische Hochschule 1: 50, 57, 70, 72
Technisches Gymnasium 1: 65
tegning, faget 1: 81, 83, 88, 90, 94, 161, 324, 330, 365, 2: 84f, 130f, 137f, 190, 212, 216, 219, 226, 283f, 301, 336, 357
Teknikerkommissionen 1: 372
teknisk forberedelseseksamen 1: 197, 386, 402, 413, 427
teknisk skole 2: 334
Tekniska höjskolan 1: 56
teknologi, faget 1: 93
teologi 2: 58
Teologisk Fakultet, Københavns Universitet 1: 336
terminslæsning 2: 110f, 117
Tersløse, Holbergskolen 2: 329
testimonium, vidnedsbyrd 1: 324f, 329f, 346
Th. Langs Skole (Frk. Langs Pigeskole/Silkeborg Pigeskole) 2: 190, 351
Th. Moltkes Borgerskole for Pigebørn -> Komtesse Moltkes Pigeskole
The Young Ladies Academy 2: 89
Thisted 1: 97f, 358, 2: 354f
Thisted Amt 2: 354
Thisted Amtsråd 15
Thisted Borgerskole 2: 355
Thisted Kommunale Gymnasium 2: 355
Thisted Kommunale Mellem- og Realskole 1: 97-100, 252, 334, 253, 2: 15, 38, 73, 355
Thorvaldsenskolen 2: 317
Thy 2: 354
Thyborøn Kommunale Mellem- og Realskole 2: 348
Tidens Skole, tidsskrift 1: 30, 219f, 224, 234, 238, 310, 312, 319f, 393, 397, 2: 369
tiende almindelige skolemøde (1933) 1: 157
tiende klasse-center 1: 226
tiende klasseprøve (FS10) 1: 404f, 407f, 411f, 416, 423
tiende klasseskole 1: 226
tiende skoleår 1: 206, 224, 226, 402, 404, 436
tilbudsfag 1: 214, 216f, 233, 301, 318
tillægsprøve 1: 443
tilskud 1: 38, 98, 130, 199, 219, 239, 279, 308f, 311, 313, 320, 356, 2: 284, 368, 370, 375
tilskudscirkulæret af 1925 2: 37
tilskudsloven af 1902 2: 19-22, 33, 40, 368
tilskudsloven af 1928 2: 23, 37, 163, 197
tilskudsloven af 1947 2: 23, 197f, 201, 207
tilskudsloven af 1959 2: 298
tilskudsloven af 1962 2: 25
tilskudsloven af 1969 2: 25, 41
tilskudsloven af 1977 2: 46
Tilskudsudvalget for Danmarks Realskoleforening og Foreningen Den danske Pigeskole 2: 34f, 43
tilsyn, Sydslesvig 1: 432
tilsyn, tilsynsbesøg (se også skolebesøg og undervisningsinspektørerne) 1: 267-82, 228f, 235, 239, 286, 288, 291-295, 298f, 301-305, 308-316, 318, 320, 356, 407, 431
tilsynsførende 1: 229, 285, 292, 308f, 312f, 319, 345, 421
tilsynsmyndighed 1: 287f, 302, 313
tilsynsændring 1: 285f
tilvalgsskole 1: 205f
timeplan, timetabel, timefordeling 1: 94, 124, 154, 278-80, 302, 2: 132f, 139, 142, 220f, 300
timereduktion 1: 262
Tinderhøj Skole 2: 322
Tinglev Kommune 1: 317
Tinglev Mellem- og Realskole (Tinglev og Omegns Realskole) 2: 342
Tinglev tyske Privatskole 2: 342
Tinglev tysksprogede Privatskole 1: 431
Tingløkkeskolen -> Fruens Bøge
Tingsted Centralskole 2: 333
Tissø 2: 303
tjenestemandsloven af 1919 2: 14
Tjørnegårdskolen, Gentofte 2: 320f
Toftlund Kommunale Borger- og Realskole 1: 355, 2: 342
tolv-skala, 7-trinsskala 1: 414, 416, 418
Tommerup, Tallerup Skole 2: 339
Toreby Centralskole 2: 330, 333
Tornved forskole 2: 299
Tórshavn 1: 433, 435, 443
Tórshavn Kommuneskole (Tórshavn Kommunale Mellem- og Realskole / Færøernes Mellem- og Realskole) 1: 433, 435, 2: 362
Tórshavn Seminarium 1: 435
Torslev Centralskole, Østervrå 2: 361
Torslunde-Ishøj Centralskole 2: 322
tosprogede 1: 229, 239, 320
Tranebjerg Realskole -> Samsø Private Mellem- og Realskole
Tranegårdsskolen, Gentofte 2: 321

Tranekær 2: 44f
Tranekær Kommune 1: 317
Tranekær Læseforening 2: 44
Tranekær Private Realskole (Lensgreve Ahlefeldts Skole) 2: 43f, 339
translatør 1: 186
Treldevejens Skole, Fredericia 2: 344
360 graders eftersyn 1: 234
tretten-skalaen 1: 381, 413-18, 428
trigometri, faget 1: 162
Trinitatis Kirke, København 1: 84, 251
trivium 2: 128
troessamfund, andre 2: 318f
Trondheim Borgerlige Realskole 1: 55, 2: 55
Trondheim Katedralskole 1: 55, 86
Trongårdsskolen, Lyngby 2: 322
Troperne 1: 25, 38
Trustrup Private Realskole (Trustrup Private Mellem- og Realskole) 1: 118, 355, 2: 165, 171, 351
Tuborgfondet 1: 156
Tvede 2: 330
Tvind 1: 308f, 319
tværfaglig undervisning 2: 110, 117
Tvøroyri Kommunale Realskole 2: 362
Tvøroyri Skole, Suðuroy 1: 433-35
tysk arbejdsskole 1: 157
tysk indflydelse 1: 67
tysk kommunale skole 1: 431
tysk mindretal og deres skolevæsen 1: 66, 442f, 2: 25
tysk privatskole 1: 431
tysk skolevæsen 2: 340
tysk stil 1: 329, 334, 2: 61
tysk, faget 1: 20, 37, 40, 81, 83f, 87f, 90, 92, 94f, 97, 113, 119, 131, 138, 144-46, 148, 150, 197, 207, 214-16, 233, 236, 276f, 296, 324, 327, 329, 335, 345, 366, 378, 388f, 394-96, 404, 406, 410, 413, 420f, 425, 429, 437, 439, 2: 61, 84-86, 130, 133, 135f, 147f, 151f, 186, 200, 207, 212, 215-17, 220, 224f, 246f, 283, 300f 336, 383
tysk, skriftligt (se også sprogstile) 1: 145, 148-50, 152, 161f, 364f
tysk, tillægsprøve i 1: 443
tyskerfejden 1: 69
Tyskland 1: 21, 25, 27, 38, 82, 86, 132, 433, 2: 55, 65, 71, 77, 89, 129, 147, 289f, 318, 340, 385, 387
tysksproget realeksamen 1: 432
tysksproget undervisning 1: 429ff
Tølløse 1: 358, 2: 318f
Tølløse Private Mellem- og Realskole -> Sejergaardsskolen
Tønder 1: 429, 431, 2: 340-42
Tønder Amt 2: 340
Tønder Borgerskole 1: 252
Tønder Kommunale Mellem- og Realskole 2: 342
Tønder Kommuneskole 2: 340f
Tønder Realgymnasium 1: 429
Tønder Seminariums Øvelsesskole 2: 340
Tønder Statsskole 1: 430, 2: 340-42
Tønder tysk-sprogede Kommunale Mellem- og Realskole (Mellemskole) 1: 431, 2: 342
Tønder tyske Privatskole -> Ludwig Andresen-skolen
Tønder tysksprogede Privatskole 1: 431
Tønning 1: 432f
Tørring 2: 345
Tørring Folke- og Realskole 2: 345
Tørring Private Mellem- og Realskole 2: 345
Tøxens Skole (Køge Kommunale Mellem- og Realskole) 1: 80, 257, 2: 173f, 325
Tårbæk Skole (Tårbæk Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 322
Tårnby 2: 323
Tårnby Skole 2: 323
Tårnby Sogns Kommunale Mellem- og Realskole 2: 323
Tårs Kommunale Mellem- og Realskole (Tårs Byskole) 2: 361
Tåstrup 1: 151, 160, 169, 380
Tåstrup Borger- og Realskole 2: 322
Tåstrup Private Mellem- og Realskole 2: 322

U

U-, F- og Ø-tid 1: 224
U90 1: 219f
udbygningsplan 1: 297
Uddannelse, tidsskrift: 1: 214, 320
Udenrigsministeriet 1: 439
udfyldningsopgave 1: 395
udmærkelse 1: 334, 339
udtrækprøve 1: 387, 405
Udvalg til overvejelse af gymnasieforholdene 2: 347
Udvalg vedrørende den højere Undervisning -> Kommissionen …

Udvalget vedrørende den praktiske Mellemskole (betænkning 1936) 1: 157, 160
udvidet kursus 1: 191, 215f, 218, 386, 393f, 398, 403, 414, 426
Uffe-Skolen, Tønning 1: 432
UFØ-system 2: 394
Ugebrevet A4 2: 240
Ulfborg Private Realskole 1: 355, 2: 348
Ullerslev Private Mellem- og Realskole 2: 339
Ulrikkenborgskolen 2: 322
Undervisningsanstalten København 1: 252
undervisningsbeskrivelse 1: 410
Undervisningsinspektionen/undervisningsinspektør for de kommunale og private realskoler 1: 29, 36, 111, 118, 123, 128, 140, 142-45, 148f, 156f, 160, 162, 164, 171-73, 176f, 182f, 185, 246, 248f, 250, 252-254, 256-258, 260-262, 264, 267-82, 287f, 316, 327, 329f, 333, 335f, 337-41, 343, 346, 348, 358f, 363, 365-68, 370, 372-81, 432-35, 438f, 440, 442, 2: 16, 18f, 35, 43, 68, 77, 105, 289-91, 294, 301, 358f
Undervisningsinspektionen/undervisningsinspektør for de lærde Skoler/højere Almenskoler/gymnasieskolerne 1: 98, 100, 105, 107, 111, 113, 129, 139f, 143f, 145, 147-49, 160f, 164, 172f, 269f, 363, 365, 367, 372, 377, 379, 2: 340
undervisningsinspektør 1: 191f, 195, 207, 216, 235, 285, 287f, 293f, 3123, 315, 317f, 391, 411
Undervisningsministeriet 1: 27, 29f, 142, 148, 152, 157, 160, 162, 167, 173, 176, 182, 271, 282, 365, 367f, 373, 381, 431f, 435f, 439f, 442, 2: 15, 24, 26, 28, 41, 44, 107, 132, 137, 151, 197f, 221, 225f, 304, 347
Undervisningsministeriets Byggeforskningsudvalg 2: 326
Undervisningsministerium, Kiel 1: 433, 443
undervisningsplan 1: 92, 95f, 98f, 124, 126, 144, 150, 161, 171, 185, 196, 269, 280, 287f, 297f, 301f, 309, 320, 390, 2: 104f, 107f, 122, 220
undervisningspligt (se også ottende skoleår) 1: 157, 183, 193, 196, 201, 205f, 208, 214, 225, 237, 286, 303, 308, 316, 360f, 363, 392
undervisningsvejledning 1: 193, 203, 216, 235, 296, 425
ungdomsklasse 1: 231
ungdomsskole 1: 158, 175, 205, 218, 393, 2: 283, 286
UNI-C 1: 307, 426
universitet 1: 70-72, 75, 95, 206, 212, 217
Universitetsdirektionen 1: 83, 94-97, 244-46, 2: 59
urbanisering 1: 25, 2: 71
USA 1: 74, 175, 439, 2: 77, 101
Usserød Skole 2: 325
Utterslev 2: 330

V/W

Vadgård Skole 2: 321
Wads Realskole -> Bogø Private Mellem- og Realskole
Vágur Kommunale Realskole 1: 434, 2: 362
Valby 1: 419
Valby Kommuneskole 2: 314
Valdemarsgades Skole -> Borgerskolen i Valdemarsgade
Valdemarskolen (Ribe Borger- og Realskole) 2: 344
valgfag 1: 208, 214f, 217, 226, 233, 301, 318
Valhøj Skole 2: 322
validitet 1: 386, 396, 405, 408, 411, 413, 419f, 423f
Vamdrup 1: 79, 2: 345
Vamdrup Private Realskole 1: 79, 255, 355, 2: 216, 345
Vangeboskolen 2: 322
Vangede Skole 2: 320
Vanløse Kommuneskole 2: 314
Vanløse-forsøg 1: 72f
Varde 1: 109, 2: 151, 300
Varde Kommunale Realskole 2: 344
Varde Private Realskole 1: 252, 2: 170, 294, 296, 344
varekundskab, faget 1: 83, 93
Vebbestrup 1: 356
Vebbestrup Præliminærkursus 2: 360
Vebbestrup, Solhverv Realskole 2: 360f
vederlagsfri skolegang -> gratis skolegang
Weimarrepublikken 1: 72
Vejen 2: 370
Vejen Private Realskole 1: 355, 2: 344
Vejgård Østre Skole (Vejgård Kommunale Borger- og Realskole) 2: 361
Vejlby Skole 2: 354
Vejlby-Risskov Kommuneskole -> Risskov Kommunale Mellem- og Realskole

Vejle 287
Vejle 2: 15, 32, 97, 346f
Vejle Amt 1: 356, 2: 344-47
Vejle Amts Højere Realskole (se også Kolding Latin- og Realskole) 1: 98, 248, 2: 345f
Vejle Døtreskole 2: 97, 346
Vejle Fjords Højskole 2: 319
Vejle Kommunale Mellem- og Realskole for Drenge (Vejle Realskole/Vejle Borger- og Realskole; Kirketorvets Mellem- og Realskole for Drenge) 2: 346
Vejle Kommunale Mellem- og Realskole for Piger/Vejle Pigemellemskole -> Klostergades Skole 2: 346
Vejle Latin- og Realskole 2: 346
vejledning 1: 203, 224, 293, 296, 298, 301, 313f, 316, 319f, 406
vekselregning, faget 1: 81, 83
velfærdsstat 2: 335
Vendsyssel 1: 19
Venstre 1: 139f, 158f, 173, 178f, 181, 183, 185, 195, 206, 208, 210f, 229, 231, 401, 414, 2: 391
Vesløs Folke- og Realskole 2: 355
Vestbirk Højskole 1: 178
Vestegnens Privatskole 1: 310
Vestenskov Skole 2: 333
Vester Skerninge Skole 2: 339
Vester Vamdrup Kommunale Realskole 1: 356, 2: 345
Vesterbros Realskole 1: 252, 2: 312
Vesterbros Seminarium, København 2: 214
Vestergårdsskolen, Viby J. 2: 354
Vesterkærets Skole, Aalborg 2: 361
Vestervangskolen, Herning 2: 348
Vestervig Centralskole 2: 348
Vestervold Skole, Nyborg 2: 337
Vestervoldgade Skole 2: 314
Vestjylland 1: 168, 2: 95, 346, 352
Vestjyllands Socialdemokrat, avis 2: 297
Vestjysk Gymnasium i Tarm (Tarm Realskole) 1: 355, 370, 2: 11f, 31, 35f, 346-48
Vestjysk Kostskole 1: 355f
vestjysk skoleordning 2: 346
Vestre Borger- og Realskole (Viborg Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 355
Vestre Borgerdydskole (Borgerdydskolen på Christianshavn, Borgerdydskolen i Helgolandsgade) 1: 85, 99, 243-245, 246, 248, 348, 2: 59, 311, 315
Vestre Skole (Middelfart Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 336
Vestre Skole, Hjørring 2: 360
Vestre Skole, Odense 2: 338
Vestre Skole, Silkeborg 2: 350f
Vestre Skole, Slagelse 2: 329
Vestre Skole, Svendborg 2: 339
Vestre Skole, Viborg 2: 356f
Westrups Realskole, Randers 1: 354, 2: 289-91, 305, 350
Vestsjællands Amt 2: 326
Veterinær- og Landbohøjskolen -> Kongelige Veterinær- og Landbohøjskole
veterinær, veterinæreksamen, veterinærstudiet 1: 96, 100, 152-54
Vibenhus Kommuneskole 2: 314
Viborg 1: 88, 153, 355, 2: 43, 355-57
Viborg Amt 2: 354f
Viborg Katedralskole 1: 99, 102, 332, 2: 70, 129, 346, 355-57
Viborg Kommunale Mellem- og Realskole -> Vestre Borger- og Realskole
Viborg Kommune 2: 356
Viborg Private Realskole (Cand. A. Plenges Pigeskole) 1: 355, 2: 355-57
Viby J. Kommunale Realskole -> Rosenvangskolen
Viby J. Kommuneskole 2: 354
Viby J. Skole 2: 354
Viby Sj. 2: 326
Videbæk Skole 2: 348
videnskabelig realskole 1: 29, 80, 91-93, 96-98
vidnedsbyrd -> testimonium
Wien 1: 334
Vig Skole 2: 329
Vigerslev Allé Kommuneskole 2: 314
Vigerslev Skole 2: 339
vikarkasse 2: 23f
Vildbjerg Kommunale Folke- og Realskole 1: 356, 2: 349
Villakvarterets Døtreskole 2: 316
Vindeby 2: 330
Vinderup Private Mellem- og Realskole (Vinderup Realskole) 1: 355, 2: 349
Vinding Skole 2: 347
vinterskole 2: 293
Wirtschaftsgymnasium 1: 65
Virum Skole (Virum Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 322

Virum Statsskole 2: 322
Viskinge-Avnsø Centralskole 2: 329
Vissenbjerg Skole 2: 339
Vognmandsmarkens Skole i København 2: 173, 314
Vojens Kommune 1: 317
Vojens Borger- og Realskole 1: 355, 2: 342
Voldby, Nørreherreds Fællesskole 1: 358, 2: 351
Voldparkens Skole 2: 316
Volksschule 1: 72f
Vollerslev-Gørslev Kommune 2: 327
von Westenske Institut, Det 1: 91, 248, 2: 311
Vor Frue Kirke 1: 253
Vor Frue Skole (Skt. Annæ Private Skole), København 2: 316, 318
Vor Ungdom, tidsskrift 1: 30
Vordingborg 1: 85, 118, 2: 333
Vordingborg Gymnasium (Vordingborg Kommunale Mellem- og Realskole) 1: 98, 2: 72f, 333
Vordingborg Lærde Skole 1: 83, 97
Vorrevangskolen, Århus 2: 354
Vorup Kommunale Mellem- og Realskole 2: 351
Vridsløselille Skole 2: 323
Vrå Private Mellem- og Realskole 1: 280, 2: 361
VUC 1: 390
værdibaseret skoledrift 2: 205-08
værdigrundlag, værdinorm 1: 216f, 219, 407f, 2: 172, 177f, 254
værdipapirer (undervisning i) 1: 162
værkstedsskole 2: 176
Værløse Kommune 1: 226, 290f, 317
Værnedamsvejens Latin- og Realskole -> Schneekloths Skole
våbenøvelser 1: 243

Z

zoologi, faget 2: 212, 215
Zoologisk Museum 2: 217

Æ

Ærøskøbing Borger- og Realskole 2: 339
Ærøskøbing kommunale skolevæsen 1: 140

Ø

Ølby Skole 2: 326
Ølgod Kommunale Mellem- og Realskole (Ølgod Realskole) 1: 355, 2: 344
Ønslev-Eksilstrup Skole 2: 333
Øregård Gymnasium (Plockross's Skole) 1: 31, 412, 2: 320
Øresundsvej Skole 2: 314
Ørnevejens Skole, Frederikshavn 2: 358
Ørridslev Fællesskole 2: 347
Ørritslev Fællesskole 2: 339
ørstedske karakterskala 1: 351, 376-81, 413, 418
Øster Farimagsgade Kommuneskole 2: 314
Øster Han Herreds Fælleskommunale Realskole 2: 356
Øster Marie Folke- og Realskole 2: 334
Øster Vrå 2: 361
Øster Vrå Private Realskole 1: 355, 2: 361
Østerbro, København 2: 318
Østerbros Døtreskole 1: 117, 2: 312
Østerbros Højere Pigeskole -> Holsteinsgade Kommuneskole
Østerbros Latin- og Realskole 2: 312
Østersøgades Gymnasium (Linnésgades Latin- og Realskole, Østersøgades Latin- og Realskole) 2: 312
Østersøgades Latin- og Realskole -> Østersøgades Gymnasium
Østervangsskolen, Randers 2: 350
Østmøns Forbundsskole, Hjertebjerg 2: 333
Østofte Skole 2: 330, 333
Østre Borgerdydskole (Borgerdydskolen i København) 1: 248, 325, 348, 2: 59, 76, 78f, 312, 315
Østre Gasværk Skole -> Strandvejsskolen
Østre Skole (Rønne Kommunale Mellem- og Realskole) 2: 334
Østre Skole, Hjørring 2: 360
Østre Skole, Holbæk 2: 328
Østre Skole, Middelfart 2: 336
Østre Skole, Nykøbing F. 2: 332
Østre Skole, Odense 2: 338
Østre Skole, Silkeborg 2: 187, 236
Østre Skole, Slagelse 2: 329
Østre Skole, Svendborg 2: 339
Østre Skole, Viborg 2: 355-57
Østrigsgade Kommuneskole 2: 314
øvelsesskole 2: 219, 334, 340

Å

Aabenraa 2: 342
Aabenraa Drengemellemskole 1: 430
Aabenraa Kommune 1: 317

Aabenraa Rektorskole 1: 430
Aabenraa Statsskole 1: 430, 2: 342
Aabenraa tyske Gymnasium 1: 431
Aabenraa tyske Privatskole 2: 342
Aabenraa Tyske Privatskole 2: 342
Aabenraa tysksprogede Gymnasium 2: 342
Aabenraa tysksprogede kommunale Mellemskole 1: 431, 2: 342
Aabenraa tysksprogede Privatskole 1: 431
Aabenraa, Det Tyske Gymnasium for Nordslesvig 2: 342
Åby Kommunale Mellem- og Realskole 1: 355, 2: 354
Åbybro Private Mellem- og Realskole 2: 361
Åbyhøj Kommuneskole 2: 354
Ådalens Privatskole 1: 310
Aage Fast's Skole, Svendborg 2: 337, 339
Åkirkeby 2: 334
Åkirkeby Borger- og Realskole 2: 334
Åkirkeby Private Mellem- og Realskole 2: 334
Åkjærskolen 1: 230
Aalborg 1: 155, 158, 200, 381, 2: 15, 318, 111, 361
Aalborg højere Pigeskole (Fru Seidelin og Kand. Andersens Pigeskole) 2: 110f, 117f, 120, 145, 361
Aalborg Katedralskole 1: 19, 98f, 2: 361
Aalborg Kommunale Mellem- og Realskole i Danmarksgade -> Danmarksgades Skole
Aalborg Kommunale Mellem- og Realskole i Ryesgade -> Ryesgades Skole
Aalborg nye Skole, Aalborg 2: 361
Ålestrup Private Mellem- og Realskole 2: 355
Ålholm Kommuneskole (Skolen ved Skellet) 2: 316
Ålykkeskolen 2: 345
åndsdannelse 1: 90
Århus 1: 91, 115, 151, 246, 270, 275, 326, 333, 355, 2: 15, 19, 36, 67, 87, 94, 96, 115, 117, 120, 130f, 134f, 137, 139, 216, 351-54
Århus Akademis Skole 2: 351f
Århus Amt 2: 349-54
Århus Eksamenskursus 1: 358
Århus Katedralskole 1: 92, 98f, 249, 253, 325f, 333, 2: 351-53
Århus Kommunale Mellem- og Realskole for Drenge -> Borgerskolen i Ny Munkegade/Ny Munkegades Skole
Århus Kommunale Mellem- og Realskole for Piger -> Borgerskolen i Christiansgade
Århus Private Realskole (Fengers Realskole, Århus Private Mellem- og Realskole) 1: 258, 355, 2: 216, 351
Århus Statsgymnasium 2: 354
Århus Videnskabelige Realskole 1: 91-93, 245, 325f, 348, 2: 60, 67, 131f, 134f, 153
Års 2: 361
Års Kommunale Borger- og Realskole 1: 355, 2: 361
Års Private Mellem- og Realskole 2: 361
årskarakter 1: 149, 161, 346, 371, 376, 387
årskursus 2: 187, 194, 215
årsmøde (se også Danmarks Realskoleforening) 1: 36, 123, 130, 194, 203, 208, 287, 294, 308, 386f, 389, 392, 397, 414, 2: 370f, 375
årsprøve 1; 288, 302, 305, 388
Årup Private Realskole 2: 339
Åvangskolen, Rønne 2: 334

Om forfatterne og billedredaktøren

Christian Larsen, f. 1974, ph.d., arkivar og forsker ved Rigsarkivet.

Harry Haue, f. 1941, dr.phil., professor ved Syddansk Universitet.

Rasmus Glenthøj, f. 1977, cand.mag., ph.d.-stipendiat ved Syddansk Universitet.

Signe Holm-Larsen, f. 1939, cand.pæd., forlagsredaktør ved Dafolo.

Kurt Ernst, f. 1951, læreruddannet, formand for Danmarks Privatskoleforening. Skolebestyrer for Elise Smiths Skole 1982-2006.

Erik Nørr, f. 1944, dr.phil., arkivar og seniorforsker ved Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm.

Keld Grinder-Hansen, f. 1959, ph.d., afdelingschef i Dragør Kommune. Tidl. museumschef for Dansk Skolemuseum.

Susanne Wiborg, f. 1969, ph.d., senior lecturer in Comparative Education og Head of Department of International and Lifelong Education ved University of London., Institute of Education.

Eckhard Bodenstein, f. 1939, dr.phil., rektor for Skt. Petri Skole indtil 1995, derefter akademisk direktør ved det danske institut ved Flensborg Universitet indtil 2006.

Åse Højlund-Nielsen, f. 1965, cand.mag., EU-konsulent ved Midtjyllands EU-kontor i Bruxelles. Tidl. museumsinspektør ved Dansk Skolemuseum.

Anne Cornelius, f. 1958, cand.comm., billedredaktør på dette værk. Arbejder med research og redaktion af billedmateriale til historieske fagbøger, fotobøger, billedmagasiner m.m.

At gå i realen og få sin realeksamen betød noget. Med en realeksamen havde man et første ståsted i voksenlivet – det var indgangen til videreuddannelse, til en stilling, en begyndende karriere. Også i dag er en god og fagligt betonet grunduddannelse af stor betydning. Den opfattelse har i hvert fald de fleste forældre, og mange af disse har tillid til, at den private ("real"-)skole fortsat er det sted, som bedst leverer varen.

Realskolens historie er et vindue til en forståelse af den rolle, det private skolevæsen i dag spiller i det samlede uddannelsesbillede. Men det er også en understregning af, at vi ikke kan komme videre i udviklingen af vores nutidige skole uden en indsigt i den historie, der har skabt den, som den er. Realskolens historie er også folkeskolens og gymnasiets historie, for realskolen har gennem sin særlige position inden for uddannelsesområdet været med til at præge begge.

Dette værk er den første samlede fremstilling af den danske realskole, skrevet af en række fremtrædende forskere. I værket skildres realskolen i debat og lovgivning, tilsyns- og eksamensforhold, ideologi, pædagogik og fag, realskolens ledere, lærere og elever, realskolen i lokalsamfundet og den organisatoriske historie.

9 788798 801719